A decorative rectangular border with intricate floral and scrollwork patterns, framing the central text.

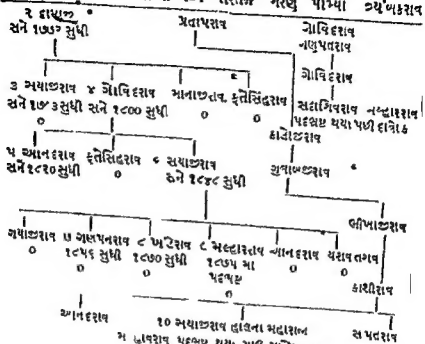
વિભાગ ત્રીજો.

અગ્રુદ્ધમણિકા.

વિજ્ઞાન ૩ નો.

ક્રમ	વર્ણન	પૃષ્ઠ
૧	મરાઠી	૧
૨	ગુજરાતના પ્રિયમુદ્ર પ્રથમ આવૃત્તિ	૧૨
૩	આનંદરાવ ગાયકવાડ	૨૧
૪	મદદાર ૧૨ ગાર ૧૧૬	૪૦
૫	દુષ્ટિ સાની મ કીરી	૫૪
૬	ધોરના-વોગના કુટાનો-આના	૬૧
૭	ધોરના આગમના-મોદિન	૮૬
૮	અનુચિત-સુવાળ	૧૧૮
૯	મહિમો	૧૪૦
૧૦	૬ રના મહાન આનંદમિલ-શિવમિલ-લાવાનીમિલ- ગભી મિલ	૧૫૧
૧૧	દાંતા	૩૭૩
૧૨	૬૨૧૧ ગુજરાત ગભીરમિલ	૧૮૧
૧૩	૭૨૧૧ મહાન ગભીરમિલ	૨૦૪
૧૪	૮૨૧૧ મહાન ગભીરમિલ	૨૩૫
૧૫	૯૨૧૧ મહાન ગભીરમિલ	૨૬૪

ખંડેરાવ અને તેના હાથ નીચે નવો ઠાવેલો સરદાર એ બને જાય!
ઉપરની લડાઈમાં જ્ય પાખ્યા પછી તરતજ મરણ પામ્યા ત્યંબકરાવ

ફતેસિંહરાવ (પાખી હમાર).

જાયકવાડના રાજ યની સુમારે ૮૬૦૦ ચોરસ મેંજ જમીન છે ૨૮૩૧ ગામ વસ્તી
આસરે બાવીસવાખ માણસની અને પેતાસ દોઢ કરોડ રૂપિયાની માય છે આ રા
જ્યને 'શ્રીમતસરદારસેના ખાસખેવ સમરોર બદાહુર'નો ખિતાબ છે મદારાણી મી
વિદ્યારિયાએ ફેસરેદિદુ પદદ સ ૧૮૭૭ ની વા ૧ લી જાન્યુઆરીને ફાજ
ખાણુ કર્યુ ત્યારે દિલ્હીના ફરબારમા મદારાવ મયાજરાવ ગયા હવા તે વખતેતે
મને 'ડુરજે ખાણી હાવત હાલિસિયા' નિ વિરોધ પદવિ આપીછે ખિદિરા સ
કાર તરફથી દેશી અને વિવાયવી લશ્કરની સલામતી અને ૨૧ તોપ ફેડી મા
આપવામા આવેછે

'ફેસરેદિદ' તરફથી હિંદુસ્તાનના મોટા રાજ્યને ખાદસાહી વાવટો પ
હોવાવામા આવ્યો છે તે મુજબાત ૬૨૭ અને કાઢિયાવાના ની ૧૫૫૫ રા
જ્યને અપવાના આવ્યો છે

આમને તેના બાપની જગ્યાએ સેનાપતિનો પોસાક^૧ આપવામાં આવ્યો, અને જંકાજી ગાયકવાડના દીકરા પિલાજીને, તેના કાકા દામાજીને જે અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો તે આવ્યો. ત્યાર પછી થોડે દિવસ પંવાર કરીને એક બીજો ઉપયોગી પદ્ધતિ હતો, તે મરાઠા અધ્યક્ષ ગૂજરાત અને માળવામાં લઈ આવ્યો અને ગૂજરાત પ્રાંત હુણવાડા મુધી લૂંટીને ત્યાં આગળ રાજ્યની સ્થાપના કરી; અને સોમના વંશની રાજગાદીનો કબજો કરી લઇને તેજ વંશનું નામ ધારણ કર્યું. મુજતખાનને ગૂજરાતના સૂબા સરખુદખાનના હાથ નીચે આ વેળાએ ઠરાવવામાં આવ્યો હતો અને નીજમુલમુલકને પ્રાંતના અધિકાર ઉપરથી કાઢાવી મુઝો હતો એટલા માટે તેનો કાકો હુમેદખાન તેની સામે થયો. હુમેદખાને મરાઠા સરદાર કંતાજી કદમ બાન્ડેને સાથ આપવાની કબૂલ કરી એટલે તે સાથે આવવાને તૈયાર થયો, અને આ બંને સરદારોએ પોતાની ફોજ એકઠી કરીને મુજતખાનના ઉપર હુમલો કરીને ગૂજરાતની રાજધાનીથી થોડા મેલને અંતરે તેના ઉપર હલ્લો કરીને તેને હરાવ્યો અને ઠેર ઠેર જ્યો. જ્યારે આ બંને બંધો સારે મુજતખાનનો બાઈ રૂસ્તમઅલી મુરતના ફોજદારના અધિકાર ઉપર હતો, અને તે શહેરની પાસે પિલાજી ગાયકવાડની સાથે લડતાં ફાટી ગયો હતો.

રૂસ્તમઅલિયે પોતાના બાઈના હારના અને મરણના સમાચાર સાંભળ્યા એટલે તેણે પોતાના મરાઠા સત્તની સાથે સલાહ કરી, અને હુમેદખાનના ઉપર અડાઈ કરવામાં પોતાની સાથે સામેલ રહેવાને તેને તોડ્યો. આ બંધ મરાઠા સાથે સામાપદવાળાએ ઠરાવ કરી રાખ્યો હતો તોપણ તેનું કેહેણ તેણે માન્ય રાખ્યું અને કેના બણી રહેવાથી લાભ થાય એમ છે તેનો ખરેખરો નિશ્ચય થઈ શકે એટલા માટે તે તેની સાથે અમદાવાદ બહી ગયો. તે બંને જણા શુભપુર આગળ મહી નદી ઉ-

૧ ગાયકવાડ, ૨ કચ્છ, ૩ જૂનાગઢ, ૪ જામનગર, (નવાનગર) ૫ ભાવનગર, ૬ ધાંગધરા, ૭ મેરગી, ૮ વાંકાનેર, ૯ પાલીતાણા, ૧૦ મેળ, ૧૧ સીંગુડી, ૧૨ રાન્કોટ, ૧૩ ગોંડલ, ૧૪ વડવાણ, ૧૫ પોરબંદર, ૧૬ પાલણપુર, ૧૭ વાધનપુર, ૧૮ ધર, ૧૯ રાજપીપળા, ૨૦ હોડાદેવપુર, ૨૧ ખારિયા, ૨૨ હુણવાડા, ૨૩ વાંકાનેર, ૨૪ મુંધ, ૨૫ ધરમપુર, ૨૬ વાંકાદા, ૨૭ સુસીન, અને ૨૮ ખંસાત.

તરોને આગસ બણી ચાલ્યા. હામેદખાને આ ઠેકાણે તેમના ઉપર દુભે
 કર્યો, પણ ફરતમઅલીના તોષોના મારા આગળ તેને પાછા દડું પડ્યું
 આ વેળાએ તો પિલાજી ગાયકવાડે કોની બણી થતું તે વિશે પોતાના
 નથી નહીં કશું હતું; તે ઉપરથી તેણે ફરતમઅલીને કહ્યું કે, તોયો માં
 સ્વાધીનમાં કરીને શત્રુઓ નાસેછે તેમની પછવાડે દોડીને મારો ચલાવે
 આ યશ ખુસલખાને પિલાજીની નાશકારક સલાહ પ્રમાણે વર્તવાને પ્રારંભ
 કર્યો નહિ એટલામાં તો તેની તોયો ફેરવી ધનિ તેના માત
 સદાયકારિયે તેની ફેજ ઉપર પાછળથી હલ્લો કર્યો. ફરતમઅલી
 બહાદુરીથી કેટલીક વાર સુધી પોતાનું રક્ષણ કર્યું, પણ તેની ફેજનાં મા
 જુસો છેક મટી ગયાં હતાં તેથી બચવાનો સંભવ તેને લાગ્યો નહિ, અં
 તેણે જલ્દી ક્રે મને ક્રે કરીને મારી ફેંકા કર્યો તે ઉપરથી તે પોતાના
 છાતીમાં કટાર મારીને મરણ પામ્યો.

પિલાનિયે આ માતકી ક્રમે કશું તેના બદલામાં તેને કંતાજી
 સાથે ચોપમાં અર્ધો ભાગિયો કર્યો; અને બનેજીયા એકલા મળીને પોતા
 નો ભાગ ઉઘરાવાને ગયા; પણ દ્રવ્યમાં ભાગ પડવાથી સદાનો કનિયે
 રહ્યો. કેટલીક વાર સુધી તો આ વાંધાને લીધે શેહેર અને ગામડાં ઉપ
 માત્ર વધારે બોળે પડ્યો. પણ જ્યારે મરાઠા સરદારો ખંભાતની પાં
 આવ્યા અને ધારા પ્રમાણે ડર બતાવા સાર પરાં સળગાવા માંઝાં સાં
 ભોદોના જાણવામાં તેઓના કનિયાનું કારણ હતું, અને કંતાજીને શ્રેષ્ઠ ગ
 છુતા હતા તેથી પિલાજીની પાસે માણસ મોકલીને આ વાત જાહેર કર
 અને તેને પૈસા આપીને પાછા જવાનું કહ્યું. પિલાજીનું આ પ્રમાણે અ
 પમાન કશું તેથી કાપાયમન થઈને તેણે માણસને ક્રે કર્યો; કંતાજી
 તેને ઊડી મૂકવાને અના, અને બને જણ પોતપોતાનો હક નક્ક
 કરવાને હથિયાર લઈ ઉડ્યા. કિશાની સમીપ સારી પેઠે લડાઈ થયા પછ
 પિલાજી હાર્યો અને ખેડાની પાસે માતર છે સાં નાશી ગયો. કંતાજી
 ખંભાતમાંથી ખંડણી લીધી. અંગ્રેજની કોડી વાલા પાસેથી પાંચ હજાર
 રૂપિયા મંગવામાંજા તે પોતાના નહિ એવી એન્ટોએ તકરાર કરી અને દારૂ
 જથ્થાનું કે શાક રાખએ અમને વ્યાપારની છૂટ આપેલી છે, પણ દોડીને
 મુખ્ય મિસ્તર ઈન્સ આગાઈ જઈને જોયોને "હથિયાર સળેલા દરામખોર"
 કરીને ક્રેડે, તેઓ આ એન્ટોના આવા બોલવા ઉપર માત્ર દર્યા.

હામેદખાનના સહાયકારી તેને તજીને ન્યય નહિ માટે આગળથી વિચાર કરીને તેણે ઠરાવ કરી લીધો, તેમાં મહીનદીની પૂર્વ બણીની ચોપ પિલાછને લેવાની ઠરાવી અને પશ્ચિમ બણીની કંતાછને નીચી આપી. મરાઠા ચોખાસામાં પોતાને ઠેકાણે જવાનો મૂળ ચાલ હજી લગણ રાખી રહ્યા હતા, તેથી ખંભાત આગળ લડાઈ થયા પછી પિલાછ સુરત ખાસે સોનગઢ ગયો, અને કંતાછ પોતાનું એક પરગણું ખાનદેશમાં હવે લઈ જતો રહ્યો.

સર, ખુલ્લંખાન ધણે સરસ અને લોકપ્રિય સરદાર હતો, તેને ગરવાજખી રીતે કામુલમાંથી ખરોડ્યો હતો. પણ આવી સંકટની વેળાએ પાદશાહે આજ્ઞા કરીને, હામેદખાનનો જખરો જળવો બેસારી દેવા સાથે

૧ ખંભાત.

૧ મિરજાં નદર નજીમુદ્દીલા ઉર્ફે મામીનખાન.

ઈ. સ. ૧૭૩૦-૧૭૪૩.

૨ મુકતાબીખાન તુરદીન મહમદખાં ઉર્ફે મામીનખાં (ખીલે).

ઈ. સ. ૧૭૪૩-૧૭૮૩.

૩ મિયાં મનુ અપલા મહમદકુલી (દત્તક).

ઈ. સ. ૧૭૮૩-૧૭૮૬.

૪ ફતેહઅલીખાં નજીમુદ્દીલા મુમતાઝઉલ મુલક ઉર્ફે મામીનખાં (દત્તક)(ખીલે)

ઈ. સ. ૧૭૮૬-૧૮૨૩.

૫ બદેઅલીખાં ઉર્ફે મામીનખાં (ચાવે) (ભાઈ)

ઈ. સ. ૧૮૨૩-૧૮૪૧.

૬ હુસેનચાવરખાં ઉર્ફે મામીનખાં (ખાંચમે) (બખીલે)

ઈ. સ. ૧૮૪૧-૧૮૮૧.

૭ નદરખાંનજી.

ઈ. સ. ૧૮૮૧ માં ગાલીએ બેઠાછે.

ખંભાતના રાજ્યની કુલ ચારસ બેલ જમીન. ૮૫ ગામ, આસરે ૮૬૦૦૦ માલુમની વરતી. અહિં ચાર લાખ રૂપિયા વાર્ષિક ઉપજ છે તેમાંથી રૂ.૨૨૫૦૫ ખંભાતી બદલના ઈમિલ સરકારને આપવામાં આવે છે. વળી ખંભાતને બંદરે જઠાત લેવાયછે તેમાં ઈમિલ સરકારનો લાભ છે. નવાબ સાહેબ શ્રિરિશ દાવણીમાં ન્યય આદે રેશી લશ્કરની સલામતી તથા ૧૧ તોપ ફોર્ટ માન આપવામાં આવેછે.

તેને ગૂજરાતના ગામગાળાની પ્રત્યેના કડી તે ઉપરથી ઇ. ૧૭૨૫ માં મોગી ફોજ એકી કરીને તે અમદાવાદ આવવાને નીમ્યે હામેદખાનને તેના મરાઠા સહાયકારી આવી મળવાની આના રહી નહીં એટલે સરખુનદખાનની ફોજ આવી પોહોચના ઉપરથી, અમદાવાદના રક્ષણને અર્થ થોડા કિલેદાર નૂકીને લાથી નીકળી આવ્યો પણ મરાઠા મઠી નહીં જોળગીને તેને મહેમદનાદ આગળ મળ્યા એટલે તે રાજધાની નગર મણી પાછો આવ્યો. સોહરમા એટલે ટોળી હતી તે નવા સુમેદારની પક્ષમાં હતી તેણે હામેદખાનના મિત્રેદારોને દરખીને મહેરની બહાર કાઢાડી મૂક્યા અને સરખુનદખાનની ફોજ ને દિવસે અગાવજ આવી પોહોચી તે દિવસે હામેદખાનને પોતાનું મેલાપુ શાહીયાગ કરતું પડ્યું સરખુનદખાનની ફોજને બહુ આગળ ધપાવી દીધી હતી તેની સાથે લડાઈ થતા બહુઓની હત થઈ, પણ તે પ્રાત્ન કરી લેવામાં ધણું સ્થાન વેળું પડ્યું, અને અમરાગ બીજી લડાઈ કરનારું જોખમ ગાયે પોહોચી લે એમ ન હતું એટલે તે પણ તેમની પેઠે લૂગારો યજ પડ્યો નવા સુમેદારે પરગણે પરગણે ભરતરી અધિમૂરી મૂકી દીધા, અને જોધપે તે પ્રતા પણ વધાજે જોમધી બવરથા કરી દીધી, તથાપિ ઉતાળ અને પિવાજિયે આઠે મહિના લૂટ કરવાની નર્મરી રાખી, અને જ્યારે જોમાસુ આવે લારેજ એ ધધો છોડીને પોતાના રેડાણ ઉપર જવા લાગ્યા મરાઠાનો ઈતિહાસ કત્તા લખેછે કે, "બૂનાવો" "ખાધ્યે એક રાત્રપણું હને આવ્યું — વર્ગદ વરસવાનો પ્રારણ થયો તેની સાથે લીલાસ પાછી આવી, અને ગૂજરાતનો રળિયામણી ધરતી ને સે-

* મરાઠા રાજાઓની વસાવણી

૧ શિવાજી	ઈસ્વી	સન	૧૬૬૮ થી ૧૬૮૦ સુધી
૨ સંભાજી	ઈ	સ.	૧૬૮૦ થી ૧૬૮૬ સુધી
૩ રામરામ	ઈ	સ.	૧૬૮૮ થી ૧૭૦૦ સુધી
૪ શિવાજી બીજો	ઈ	સ.	૧૭૦૦ થી ૧૭૦૮ સુધી
૫ શાહુ	ઈ	સ.	૧૭૦૮ થી ૧૭૪૮ સુધી
૬ રામરામ	ઈ	સ.	૧૭૪૮ થી ૧૭૭૭ સુધી
૭ શાહુ બીજો	ઈ	સ.	૧૭૭૭ થી ૧૮૧૮ સુધી
૮ પ્રતાપસિંહ (ખાસા સાહેબ)	ઈ	સ.	૧૮૧૮ થી ૧૮૪૦ સુધી
૯ શાહાજી (ખાસા સાહેબ)	ઈ	સ.	૧૮૪૦ થી ૧૮૪૮ સુધી

“કોઠો મૈલ સુધી, ઈંગ્લન્ડના આમીરોની સારામાં સારી ધરતી સાથે બરા-
 “બરી કરી શકે એવી હતી તે, ત્વરાથી આવની લીધોતરી, અને બહુ
 “વૃદ્ધિ પામતી વનસ્પતિ એ સર્વ વડે તેની સ્વાભાવિક સુંદરતાથી શણગ-
 “રાઈ. જ્યાં થોડી વાર પેહેલાં, કંઈ નહિ પણ સદા યતા અગડા વિના
 “બીજું કંઈ જોવામાં આવતું નહિ; જ્યાં ધોળે દાઢાટે ખુન અને ચોરિયો
 “થતી; જ્યાં જખર રખોપું રાખવામાં આવતું છતાં પણ સંધ લૂંટાતા
 “અને ગામડાં બાળવામાં અથવા ઉગ્ગડ કરવામાં આવતાં; ત્યાં હવે શા-
 “ન્તિ પોતાનું રાજ્ય ચલાવતી જોવામાં આવવા લાગી.”

મરાઠાની લૂટફાટ થતી અટકવાને સરખુલદખાને પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો; તેના સ્વાધીનમાં હેરા હતો તેની અવસ્થા એવી યઈ ગઈ હતી કે તેનાથી પોતાના ખપમાં આવે એટલી ઉપજ કરી શકાય એમ હતું નહિ, તેથી દ્રવ્ય મોકલી દેવાને તેણે બાદશાહને લખ્યું; તથાપિ તેની ગા-
 મણી ઉપર કંઈ ધ્યાન આપવામાં આવ્યું નહિ, ત્યારે પિલાણ અને કંતાણને ચોપ આપવાની ઠરાવીને તેઓના મન મનાવ્યાં, પણ તેની આ મેહેનત પણ બર્થ ગઈ, કેમકે તેઓ સર્વ ઉપજ ઉધરાવી ખાવા લાગ્યા, પણ કોઈ પ્રકારે દેશનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા નહિ. છેવટે બાહરાવ પે-
 શવાનો ભાઈ ચીમનાથઆપા મોટી સેના લઈને આવ્યો અને તેણે ધોળકુ લૂઠી લીધું તથા પેટલાદમાંથી બારે ખંડણી વસુલ કરી લીધી. તેણે પોતાના ભાઈના કાઢાવ્યા પ્રમાણે કહ્યું કે ગૂજરાતની ચોપાઈ તથા સરદેશનુખી આપવાની કબૂલાત આપવામાં આવે તો બીજા સર્વ લૂંટા-
 રાઓના જીલમમાંથી અને દેશનું રક્ષણ કરિયે. સરખુલદખાને છેવટે પે-
 શવાનો ઠરાવ મંજૂર રાખ્યો, પણ તે સાથે એવા કરાર કરી લીધો કે, બે હજાર પાયશે મરાઠા ઘોડેચાર પેશવાએ ગયું ગૂજરાતમાં રાખવા, અને રાજસત્તા સાચવી રાખવાને બને તેટલી મદદ આપવી. વગી ઉપ-
 રના ઠરાવ સાથે, શાહુરાજની ભણીયા, બાહરાવે એમ પણ કહ્યું હતું કે, ઉમાં મૂન ચમેલા જમીનદાર, અને લોડનો સલાહ ચાન્તિના ભગદરનારા બીજા હરકોઈને મરાઠી પ્રજા કોઈ પણ પ્રકારનો આશ્રય આ-
 પશે નહિ અથવા તેમનામાં સામેલ થશે નહિ, આ ઠરાવ સુખ્યત્વે કરીને
 ૧. દયાવી રીતે પિલાણ ગાયકવાડને અર્પે કરેલો બહાલો હતો, કેમકે દેશ-

ના બીય અને દ્રોણિયોની માથે તે ગળી ગયો હતો તેથી મુસલમાનો ધણુ ફરીને. તેનાથી બહુ ડરતા હતા.

પેશવાએ સરખુલદખાન સાથે ઉપર પ્રભાણે ક્રાર કર્યો કે તરતજ, ત્ર્યંબકરાવ દાબાડેએ, બીજા મરાઠા સરદારો સાથે સપ કરવાનો, અને ગૂજરાતમા ફોજ એકઠી કરવાનો આરમ્બ કર્યો. જ્યારે તેની પાસે પાં-ત્રીસ હજાર માણસની ફોજ થઈ, અને નિમ્નમુલમુલકે આશ્રય આપવાની હા કહી ત્યારે દક્ષિણ ઉપર ચડાઈ કરવાની વ્યવસ્થા કરવાનો તેણે ક્રાર કર્યો. પિલાણ ગાયકવાડ, કંતાણ અને રઘુજી કદમ લાન્ડે, શિવાજી અને આનંદરાવ પરમાર, અને બીજા કેટલાએક સરદારો તેની મદદે આવી પોહ્યાયા, અને તેણે જાહેર કર્યું કે, શાહુરાજી રાજ્ય લેવાનો પે-શવા ભોમ કરેછે તેનો ખચાવ કરવાને હું દક્ષિણ ઉપર ચડાઈ કરીશું સ-ત્તુએ તૈયાર થઈ રહે તે પેહેલાં બાહરાવે તેઓની સામે જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેની ફોજ સખ્યામા એાછી હતી, પણ તેમા જૂની પાયમાના અ-શ્વાર હતા, અને છોર્તિ ખમેલા કેટલાક સરસ મરાઠા માનકારિયો હતા તે લખને પોતે સત્તર ગૂજરાત ભણી ચાલ્યો, અને યોડી વારમા નર્મદા એ-ળંગીને પેલીપાર ગયો આ દેકાણે તેની ફોજના મોખરાના યોદ્ધાને, પિ-લાણ ગાયકવાડના દોકરા દામાળના હાથ નીચેનો દુકડી સાથે લગાઈ થઈ, તેમા તેની છેક દાર થઈ તોપણ બાહરાવ નિરાશ થઈ ગયો નહિ. આ-ગળ ધપીને અને ડબોઈ તથા વડોદરા ખતે જોહેર પિલાણ ગાયકવાડના તાબામા હતા તેઓની વચ્ચે એ-જ્યા આગળ રાત્રુઓની સામે બી-ડાયાં તેમા તેની ખરેખરી જીત થઈ એટલે મરાઠી રાજ્ય ઉપર તેની સર્વ સત્તા બેડી

૪ પેશવાઓની વસાવળી.

- ૧ બાલાજી વિશ્વનાથ ઈ સ ૧૭૧૪ થી ૧૭૨૦ સુધી
- ૨ બાહરાવ પેદેડો (બહાળ) ઈ સ ૧૭૨૦ થી ૧૭૪૦ સુધી.
- ૩ બાલાજી બીએ ઈ સ. ૧૭૪૦ થી ૧૭૬૧ સુધી
- ૪ માધવરાવ ઈ સ ૧૭૬૧ થી ૧૭૭૨ સુધી
- ૫ નારાયણરાવ ઈ સ ૧૭૭૨ થી ૧૭૭૩ સુધી
- ૬ સવાઈ માધવરાવ ઈ સ ૧૭૭૩ થી ૧૭૮૫ સુધી
- ૭ બાહરાવ બીએ ઈ સ ૧૭૮૫ થી ૧૮૧૮ સુધી

આ અગસની લડાઈ ઈ. સં ૧૭૩૧ ના એપ્રિલ મહિનાની પેટે. હી તારીખે થઈ. એમાં જ્યારે બાહરાવને તેના દેશિયો સાથે લડાઈ કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો ત્યારે પોતાની સલાની રીતિથી ઉગ્રી રીતે વર્તીને તરતજ તેઓની સાથે શેજમેજ થઇ જવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. સેનાપતિનાં નવાં રાખેલાં માણસોથી ટકી-સકાય નહિ અને હલ્લો થના પેહેલાં, પેહેલે મારેજ નાશી ગયાં. તેમની સાથે કંતાજી કદમ બાન્ડે નાઠો અને ખંડેરાવ દામાડેનાં જૂનાં માણસ તેના દીકરાના રક્ષણખર્ચે રહ્યાં; બાહરાવ ઘોડા ઉપર બેસીને આવા મોટા પ્રસંગે જોઈએ તેવું શરાતન બતાવીને લડવાં લાગ્યો. દામાડે દાથી ઉપર બેઠો હતો, તેણે પોતાની ફોજ નાસતી જોઈને પોતાના દાથીને પગે સાંકળ નખાવી દીધી. રણક્ષેત્રમાં ઘુમુક્ત સુદ્ધ થયું; પણ કોનો જય થયો તે કેટલીક વાર સુધી સમગ્રજ એમ રહ્યું નહિ, તેવામાં અચાનકરાવ કમાનની પણ્છ કાન સુધી ખેચીને બાણનો પ્રકાર કરતો છતાં તેને અચાનક ગોળી વાગી એટલે તે પડ્યો.

બાહરાવનો એ પ્રમાણે જય થયા પછી પિલાજી ગાયકવાડ રણક્ષેત્રમાંથી ધાયલ થઈને નાઠો હતો તેના તાબાતું વડોદરા સર કરવાને તે સરખુલ્લંખાનની સલાહથી તૈયાર થયો. પણ પછીથી આગર મહિનામાં સલાહ થઈ, અને ચોમાસા પછી બાહરાવ સતારે પાછો ગયો.

દામાડે ઉપર જય મેળવ્યાથી, જેમ બીજી દરેક મુદ્દી લડાઈઓમાં થાયછે તેમ ઘણા ભોટાને તેના ઉપર ઈર્ષ્યા આવી તે મટાડી દેવાને તેને ઘણો પ્રયત્ન કરવો પડ્યો. અને તેવું સમાધાન કરવાને તેનાથી બન્યા એટલા ઉપાય કલ્યા. તેમાં અચાનકરાવ દામાડેના બાળપુત્ર ચરાવતરાવને તેની માના દેખરેખપણા નીચે સેનાપતિનો અધિકાર આવ્યો, અને તેઓનો પ્રથમ મુતાલિફ પિલાજી ગાયકવાડ હતો તેને તે જગ્યા ઉપર કાયમ ફરીને તેના વશપરપરાના “સમશેર બહાદુર”ના પદ સાથે “સેનાપાસખિલ”ની ખીજ પદવિ આપી. પછીથી ફરીને તકરાર થાય નહિ એટલા મોટે શાહુરાજની સમક્ષ એક લેખ તૈયાર કર્યો— અને તેમાં પેશવાએ અને સેનાપતિએ સહિયો કરી, તેમાં ફરાવ એવો કર્યો હતો કે, ગૂજરાત અને માળવા એક બીજાની જે જગ્યાઓ છે તેમાં કોઈ કોઈએ પેસવું નહિ. આખા ગૂજરાતમાં પ્રાન્તની સર્વ વ્યવસ્થા સેનાપતિ કરે; પણ તે પેશવા.

ની મારફતે સતારા સરકારને ઉપજની અર્ધા ભાગ આપે

સરખુલદખાને ખાદ્યાહને મદદ મોકલવાની અરજ કરતાં લખ્યું હતું કે, મારા લખવા ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવશે નહિ તો ધણું સંકટ વેલું પડશે અને બહુ અપમાન થશે; એ ઉપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહિ એ વાત તો એક કારે રહી અને ગૂંજરાતની ચોથ અને સરદેશ મુખી મરાઠાઓને તેણે આપી તે વાત તેને પસંદ પડી નહિ માટે સરખુલદખાનની જગ્યાએ મારવાડના રાજા અભયસિંહ રાઠોડને દરાવ્યો. તે નવા રાજ્યનો કમળે કરી સેવાને ફાજ લઇને આવ્યો તેની સામે સરખુલદખાન કેટલી વાર મુખી થયો પણ પછીથી તે ફિલ્હી પાછો ગયો ત્યાં તેણે અયોગ્ય રીતે અપમાન કરી બીજી રીતે ધણી હાલદવાલ કર્યા.

સરખુલદખાનના હાથ નીચે સરચ પરગણાની ફાજદારી આ વેળાએ અખલુલભેગ દરતો હતો એ પરગણું નિજમુલમુલકને તેના અગના પરગણા તરીકે આગળ આપવામાં આવ્યું હતું તે ઉપરથી અખલુલભેગ હવે નિજમનો નોકર થોતાને માની લેના લાગ્યો; તેની પાસેથી તેને "નેક" આલમખાન"નો કિતાબ મળ્યો અને અભયસિંહની કે મરાઠાની કે ઈન્દ્રે તે પત કરવા લાગ્યો નહિ.

ઈ. સ. ૧૭૩૨ માં અભયસિંહના ફાજદારે ગાયકવાડ પાસેથી વડોદરી લઈ લીધું. પણ પ્રજાનો ભાવ પિયાળના ઉપર વધારે હતો તે લડવાને બદલે પડ્યો, કેટલીક છતાં મેજવી લીધી, અને કેટલાક મુખ્ય કિલ્લા સ્વાધીન કરી લીધા. છેવટે રાઠોડે પિલાળને રામશરણ કરી દેવાનો ફરાન કર્યો, અને તેની સાથે સલાહ કરવાને મિત્રે તે કામ સાધી સેવાને માણસ મોકલ્યા ઠાસરા પરગણાના હાકોર ગામમાં, જ્યાં શ્રી રણુહોડજીનું ધામ છે ત્યાં આ સમયે પિલાળ પડેલો હતો તેને વેહેમ આવે નહિ એટલા માટે તેઓએ કેટલીક વાર અવર જવર કર્યા એક દિવસે તેઓ છેક સાજા થતા મુખી બેઠા અને અધાર થયું એટલે આજ્ઞા લઇને ગાયકવાડના મુખ્યમાંથી નીમળ્યા તેમની માહેલો એક, કાંઈક જરૂરિયાતની વાત દેહેવાની રહી ગઈ છે એવું મિત્ર હરીને પાછો ગયો, અને પિલાળનાં દેહેવાનું ડોળ કરીનેતેના કાજળની ધવ્યે કટાગી મારી.

આ પ્રમાણે પિલાજીનો ઘાત ક્યો તોપણ અમમંગિંદની મનકા-
મના પૂર્ણ થઈ નહિ; કેમકે વડોદરાની પાસે પાદરા ગામ છે જ્યાં તે-
સાથ પિલાજી સાથે મિત્રતા રાખતો હતો તેથી તેણે આખા દેશના ભીક્ષુ
અને કોળી મોકલને ઉભા કર્યા. પિલાજીનો ભાઈ મહાદેવ ગાયકવાડ
જયપુરથી આવ્યો, અને વડોદર પાછું લીધું તે દિવસથી તે ગાયકવાડ-
ના વશમાં આવેલો. પિલાજીનો વડો પુત્ર દામાજી મોટી સેના લઈને
સોનગઢથી આવ્યો, તેણે ગૂજરાતની પૂર્વ બાજીના કેટલાંક મુખ્ય પરગણાં
પોતાને સ્વાધીન કરી લઈને જોધપુર સુધી હુમલો કર્યો તેથી અમદાવાદ
એક સુતાસિકને સોંપીને પોતાનું વંશપરંપરાનું રાજ્ય સંભાળવાને અ-
મલસિંહને જવાની અગત્ય પડી.

દામાજી ગાયકવાડે હવે ગૂજરાતમાં પોતાની સ્થાપના કરી, અને,
ત્યારપછી બે વર્ષે, તેના આપના પ્રતિરૂપના કંતાજી ઠક્કર ભાઈને પ્રાન્ત-
માથી દાદાડી મૂક્યો. પણ ખીજે વર્ષે ઈ. સ. ૧૭૩૫ માં તે
હોલકરને ગૂજરાત ઉપર હથેલી કરવાને તેડી લાવ્યો. તેઓ ઓચિંતા
આવ્યા; અમદાવાદની ઉત્તરનાં કેટલાંક શહેર તેમણે લૂંટ્યાં, અને ઇંદોર,
પાલણપુર, અને છેક ખનાસ નદી સુધી ખડણી ઉતારાવી; પછી જેવા
તેઓ એકાએક આવ્યા હતા તેવાજ પાછા એકાએક જતા રહ્યા પછીથી
તરતજ અમલસિંહને આજ્ઞા કરી ગૂજરાતના અધિકાર ઉપરથી ખસીડીને
તેને ઠેકાણે નજીમઉદ્દવલા મોમિનખાનને બાદશાહે ઠરાવ્યો હતો પણ અ-
મલસિંહના સુતાસિક રતનસિંહે અમદાવાદ તેને સ્વાધીન કર્યું નહિ, એ-
ટલે તેને દાદાડી મૂકવાને દામાજી ગાયકવાડનો આશ્રય માગવાની અગત્ય
પડી. ગાયકવાડે અને મોમિનખાને એકબીજાની પાછડિયો અદ્યત્તમદલ
કરી, અને રતનસિંહને દાદાડી મૂકવાને ગાયકવાડે રંગાજીને ફોજ આ-
પીને પોતાના નવા મગતિયા માથે મોકલ્યો. જેણે તેઓએ અમદાવાદ
ઉપર હુમલો કર્યો કે તરત તેઓને પાછા હટાવી કાઢાડ્યા, પણ રતન-
સિંહ છેવટે તામે થયો. ઈ. સ. ૧૭૩૭ ના મે મહિનાની આશરે 'વી-
શાળી તારીએ અમદાવાદ તેમને સ્વાધીન થયું', અને 'મોમલ તથા' મરા-
ઠાનો ખડણીમા અને સત્તામા બસતર'ભાગ કરાવ્યો. આ મોઢવણ એવી
થઈ કે, હવે કાઠિયાનો કદિ પાર આવશે નહિ એ ઘાત અગાઉથી ક-

દપનામા આવી શકે એજ વર્ષમા બ્રાહ્મણે નિમ્નમુનમુદકને સમર્પીતને દિલી ખોલાવી લીધો, અને ગૂજરાત તથા માગવાનો અધિકાર તે તેના દોષ્ટ ગાજીતદીનને નામે મોખો અને તેની સાથે એવી મરત દરી કે તારે મરાઠાને એ બન્ને પ્રાન્તોમાથી હાથ મહાકના, પણ આ માર પ્રમાણે મરી શકવાની તેનામાં શક્તિ ન હતી તેણે તેના બળનાન શત્રુ બાજીરાવ પેશવા સગાથે લડાઈ કરી અને તેની માથે માર દગવો પડ્યો તેમા એમ દરાણુ કે બાજીરાવને આખો માગવા પ્રાન્ત અને એ બળા તથા નમદાની વચ્ચેના પ્રદેશનુ મપૂલ આધિપત્ય બાજીરાવ પાસેથી નિજામે અપાવવુ

હામાજી ગાયખાડ હવે તો બહુ સત્તાવાળુ માણુમ થઈ પડ્યુ એ મહારાવની વિધવાનો તે વ્યવસ્થાપક હતો તેથી હામાડેની દુમ્મીબણીની મર્વ સત્તા પોતાની મરજી પ્રમાણે ઉપયોગમા આણવા લાગ્યો કેમકે ય શવતરાવ તે કામ ઉપાડી લેવા જવો પાડી ઉમરતો થયો તો ખરો પણ તેના મુખ્ય તરીકે મમ અનાવવા જોઈથી તેનામા આવડ ન હતી મરાઠાઓની ગૂજરાતમાની સર્વ સરદેશમુખી તથા કાઠિયાવાડની ખડણી હા માનિયે મોમિનખાનનુ ઈ. સ. ૧૭૪૭ ના દેશુઆરી મહિનામા મરજી થયુ ત્યાં સુધી ઉતરાવવા માંડી બ્રાહ્મણના દુમ્મથી અમદાલ અગ્રી જખાનને ગૂજરાતનો નવો સૂબેદાર ઠરાવ્યો તે, તે સમયે દક્ષિણમા એક રગાનામા હો સાધી મેલાક માણુમની દોજ એકરી મરીને પોતાના નમા અધિકાર ઉપર જતા મુરત મૂકીને ભરમની પામે અકરેશ્વર આ ગાજી આવી પોહોચ્યો પણ ત્યાં આગળ હામાજીના પસવાળાઓએ તેના ઉપર એમએક દુમનો મરીને તેની દુમ્મીના પ્રેરપ્રેર નાથ મ્યો લાર પછી કંઠિરકોલાને અમદાવાદનો કમળે લેવ ને દિલીથી મોઢો (ઈ. સ. ૧૭૪૪ માં) પણ હામાજીની એક દુમ્મી રમાજીના તાખાની હતી તે તેના સામીનર્થ અને કમળે લેવા લીધો નહિ આ વેળાએ હામાજી સતારામા હતો તે મમ સાધીને તેના બાઈ ખડેરાવે પોતાને અનુદૂળ પડ્યો અમલનો ફેરફાર દરી લીધો તેમાં રમાજીને નેણે દર કોઈ અને પોતાના એક માણુસ ને અમદાવાદમાં રાખવાની ગોઠવણ કરી વળી કંઠિરકોલાને તેણે કટલોક ય આપ્યો પણ હામાજીએ તામડોળ પાગ આવીન તેઓનો મબલ

મરાઠાઓના સ્વાર્થને હાનિકારક થઈ પડે તેના પેટુલાં તો તે તોડી નાંખાવે, અને ખડેરાને ઘેરમ્મ કિલ્લો અને મૂલ્યવાન નડિયાદ પરગણું આપ્યું, તથા વડોદરામાં તેને પોતાનો મુનાલિક દરાબો. આ ઉપયુક્ત વ્યવસ્થા કરવાથી દામાજી પોતાના કુટુંબના ઘણા માણસો ઉપર પોતાનું ઉપરીપણું જાળરી રાખે, અને પોતાની સત્તાને ખરેખર પોતાનાડનારી ખરેખરી અડચણ વચ્ચે આવી હતી તે દૂર કરી. તેણે દ્વિદિરદોષાને માન્ય કર્યો નહિ, અને તેને જલ્દી પોતાનો જૂનો મળતિયો જે મોખિનખાન હતો તેના પુત્રને અને બાઈને આશ્રય આપ્યો.

શિવાજીના પુત્ર રાજરામની મા તારાબાઈએ ૪૦ સં ૧૭૫૧ માં દામાજી ગાયકવાડને લખી મોકલ્યું કે, મરાઠી રાજ્યને અને રાજાને શ્રી. હજોતા હાથમાંથી હોડાવવાને તમારે સતારે આવવું. તારાબાઈએ પ્રથમ રાજાને સમજાવ્યું હતું કે તારો ચાકર બાલાજી બાહરાવ તારી સર્વ સત્તા બધાવી પડશે જે તે તું પાછી મેળવી લે, પણ તેમાં તે બાઈનું કંઈ વળ્યું ન હતું તેથી ગાયકવાડ આવી પોહોંચેછે એવા સમાચાર તેને મળ્યા એટલે રાજાને સતારાના કિલામાં બોલાવીને કહે કર્યો. પ્રથમ તે દામાજીએ પેશવાના સરદારને દરાબા અને તારાબાઈને સતારે જઈ મળ્યો, પણ પછીથી તરતજ તેને પાછા હટવું પડ્યું, અને બાલાજીની સાથે દોલકરાર કરવાની અગત્ય પડી. પેશવાએ દામાજીને પોતાના કબજામાં લેવાને ગૂંજરાતમાંના જે કાઈ ચડેલા રૂપિયા હતા તે અને કેટલોક બધો મુદ્દ માગવા માંડ્યો. દામાજીએ કહ્યું કે હું તો દાખડેના મુ. તાલિકા હું તેથી તમારી માગણી કબૂલ રાખવાનો મને અધિકાર નથી. આવા ઉત્તર ઉપરથી પેશવાએ ગાયકવાડના તથા દામાડેના કુટુંબના કેટલાક માણસને કહે કરીને એક ડુંગરી કિલામાં રાખ્યા પછી તેણે ઘાતકી પછે દામાજીની જાવણીમાં લૂટ કરીને તેને કહે પકડીને પુત્ર પોહોંચતો કર્યો. સાંધી તેને છોડના પેટુલાં પેશવાએ ઘણા સમય કરાર કહી બતાવ્યા તે એવા કે,—ચડેલા રૂપિયાને બદલે પંદરલાખ રૂપિયા આપવાથી તે કરજનો નીકાલ થાય અને ગાયકવાડના તાંબામાં હાલ જે દેશ છે તે તથા હવે પછી, જે જાળવી લેવામાં આવે તેનો અર્ધો ભાગ આપવો. દામા-

જિયે અધોઞ્ઞર્થ ગુરુ આપનાને હા કરી અને જે ઠેકાણેથી ખંડણી, ઉપજનો ભાગ, અરદેશમુખી અથવા લૂટ જે મર્ડ મગે, તેમાંથી ખર્ચ ખાદ કરતાં બાકીના ભાગમાંથી અધો દિરમો આપવાને માન્ય કર્યું. વળી દશ હજાર ધોડા સહિત પેશવાને જનારે અગત્ય હોય ત્યારે આશ્રય આપવાનું કપૂર કર્યું. હામાડેના મુતાવિક તરીકે તેના ગૂજરાત પ્રાન્તના ભાગને પેટે પ્રતિવર્ષે પાચલાખ વીસહજાર રૂપિયા આપવા, રાજાના માણસોના ખર્ચને પેટે મદદ તરીકે પ્રતિવર્ષે કાર્ડ ગ્રમ આપવી, આ કારણથી પેશવાના તાગામા જે પરગણાં આરે ત્યાં થાણા જેમ્નારવામાં મદદ આપવી, અને સૈદરાઈના આખા કીપકલ્પમાંથી ખંડણી ઉડરાવાના કામમાં મદદ આપવી, એ સર્વ વાત કપૂર કરી પેશવાના ન્હાના ભાઈ રઘુનાથરાય અથવા ગધોબાએ, ઉપરના હામાજી ગાયકવાડના સર્વ કરારનો અમલ કરી લેના સાથે ગૂજરાત ઉપર મહાર્જ કરી, અને હામાજીને કદમાંથી છોડ્યો એટલે એ પણ ગૂજરાતમાં જઈને પોતાની ફાજ સહિત તેને મળ્યો તેઓ બન્ને એકઠા મળીને ખંડણી ઉડરાવના, અને દેશને વશ કરી લેતા આજ્ઞા તેમા તેઓ અમલવાદના ગિલા સુધી આવી પોહોળ્યા ત્યાં સુધી મધ્યે તેઓને અટકાવ થયો નહિ.

ગૂજરાતનું રાજમાની નગર (અમદાવાદ) તે સમયે જુવાનમર્દખાન બામીના હાથમા હતું, તેને એમિનખાનના બાધયે પોતાનું મરણ થતા પેહેલાં મોગલના તાગાના ભાગ ઉપર પ્રથમથી દરાબો હતો, પણ હામાજી જેવામાં દેદ પડ્યો હતો તેવામા, શહેરની સર્વ સત્તા તે પોતાને સ્વાધીન કરી બેઠો હતો, માત્ર ગાયકવાડનું જેણું વનુલ કરી લેવા હતો. જ્યારે બન્ને એકમ મગે તા અરાદા સરદારે અમલવાદ આગળ આવ્યા ત્યારે જુવાનમર્દખાન પાલણપુર હતો જેરે ચડી ઉતરીને તાને કરી લેતા પેહેલાં તે તે ત્યાં આવી પોહોળ્યો એટલે મિલેદારોને નવો જુરસો ઉત્પન્ન થવાથી તેઓએ પણ આગ્રહથી ખચાર મ્યો, જુવાનમર્દખાન બામીની સત્તુકાઈને લીધે તેના લાભમા પ્રતિષ્ઠિત કરાવ થયો, તે એવો કે તે જે શહેર છોડી દે તો તેને પદ્મ, વડનગર,

રાધનપુર, વિજયપુર અને ખીલ જેવાંકે પરગણાં આપેલાં. ઈ.સ. ૧૭૫૫ ના એપ્રિલ મહિનામાં છેવટે અમદાવાદ મરાઠાઓના સ્વાધીનમાં થયું. તેની ઉપજ ઘેશવાએ અને ગાયકવાડે અર્ધોઅર્ધ વેહેચી લેવા માંડી, પણ ઘેશવાએ સર્વ કિલ્લેદાર પોતાના બહીનીના મૂક્યા. અને હમણા જ ગાયકવાડની હવેલી કહેવાય છે. તેજ કિલ્લામાં દામાણની ફાજ રહે એમ હતું.

૧ રાધનપુરનાં નવાળ.

ખીલાદુરખાન (અફઘાનીસ્તાનથી દિલ્હમાં આગ્યા)
(તે બખ્તે મોગલ શાહશાહ શાહજહાં)

શોરખાન

નફરખાન ઉર્ફે સફરખાન બાહાદુરખાન (સોરઠમાં રાણપુર)

મહમદશોર ઉર્ફે ખાંનજીબા જે ખાનખાન
એને જવાન મર્દખાનનો હલગાળ હતો.
સન ૧૭૨૮ માં મરાઠા પાચે.

સલાખત મહમદખાં
(ભુનાગઢ અને વાડા-
સીનેરની શાખા)

૧ કમાલુદ્દીનખાં } એને પણ જવાનમર્દખાનનો
ઈલકાળ હતો એણે રાધનપુરમાં
૧૭૫૭-૧૭૬૫ (શમય મેળયું.)

૨ ગઝુદ્દીનખાનજી (૧૭૬૫-૧૮૧૩)

૩ શોરખાનજી કમાલુદ્દીનખાનજી

સ. ૧૮૧૩-૧૮૨૫

૪ નોશવરખાનજી સને ૧૮૨૫-૧૮૭૮

૫ ખિરામજીખાનજી ફતેહજીખાનજી મુરતખાંનજી નરેન્દ્રજીખાંનજી
(સન ૧૮૭૪-૧૮૯૬)

૬ મહમદ શોરખાનજી.

રાધનપુરની ૧૧૫૦ ચોરસ નેલ અમીન, ૧૫૮ ગામ, સુમારે એક લાખ મા-
લુમની વરતી, અને વાર્ષિક ઉપજ ૪ લાખ રૂપિયાની થાય. ખંડેરી નથી. ક્રિ-
સિસ બાબતીમાં નવ વ્યારે રેશી લશ્કરની સલામતી અને ૧૧ તોપ ફાદી માન
આપવામાં આવે.

મંદિરણુ ૨ બું.

ગૂજરાતમાં બ્રિટિશનું પ્રથમ આવવું.

મિઠ ભુસિંયરને મુબઈના ગવર્નરની જગ્યા ઈ. સ. ૧૭૫૦ ના નવેમ્બર મહિનાની ૧૭ તારીખે મળી સારથી અંગ્રેજ અને મરાઠાઓનો સંબંધ વધારે નિકટ થવા લાગ્યો, તે વેળાએ મુરતમા મેઘલોની સત્તા નમળી પડી જવાથી ઘણી અવ્યવસ્થા થઈ પડી હતી તે વ્યવસ્થા કરી દેવાને, અને આ પોતાના હક્ક અને વ્યાપારનું કામ સારા પાયા ઉપર સ્થાપવાને, અંગ્રેજે પેશવાનો આશ્રય મેળવવાને બહુ અગત્યના આવી પડ્યા હતા, પણ પેશવાથી તેમને આશ્રય આપવાનું જતી આવ્યું નહિ, અને જ્યારે તેઓએ પોતાનું કાર્ય તેના આશ્રય વિના કરી લેવાનો પ્રયત્ન કરવા માડ્યો, ત્યારે મુબઈ ખેડ ઉપર ચડાઈ કરવાનું મિત્ર બતાવીને, તેઓનું કાર્ય સાધી લેના દીધું નહિ તેપણુ પોતાના માથુસોનો અને અધિકારિયોનો ધણો નાશ થના છતાં પણ ઈ. સ. ૧૭૫૮ ના માર્ચ મહિનાની ૪ થી તારીખે, અંગ્રેજોએ મુરતનો કિસ્સો પોતાને સ્વાધીન કરી લીધો. ત્યાર પછી તરતજ ગૂજરાતમાં પોતાના રાજ્યની સ્થાપના કરવાના ઉપાય તેઓએ કરના માઘ્યા ઈ. સ. ૧૭૭૧ માં તેઓએ, પોતાના મુરતના અધિકારની રૂબરૂ હસ્તગતના નવાબની ઉપર કેટલા એક દાવા કર્યા, તકમતડા કરવાનો વિચાર તેઓએ કેટલાક દિવસ સુધી જવા દીધો, અને નવાબની સાથે કોલ માર કર્યા, તે જોઈયે તેવા તેના લાભમાં થવા નહિ એટલે પછી તરતજ તેણે તે રદ કર્યા તેથી પ્રથમ જે ચડાઈ કરવાનો વિચાર કરી રાખ્યો હતો તેનો દરે અમલ કર્યો અને ઈ. સ. ૧૭૭૨ ના નવેમ્બર મહિનાની ૧૮ મી તારીખે બરસ ઉપર હત્યો કરીને તે લીધું, તેમાં અંગ્રેજોનો શૂરો અને નિપુણ જનરલ, ડેવિડ વેડરફર્ડ માર્યો ગયો.

તેવામાં હામાળ ગાયકવાડ પોતાની પગપાડે ચાર પુત્ર મુળીને મરણ પામ્યો તેમાં ગિયાહસર વડો પુત્ર હતો પણ જન્મ હામાળની

ખીછ' સ્ત્રીને પેટ થયો હતો તેથી ચેદેશી સ્ત્રીના પુત્ર ગોવિંદરાવ વર્ષે ન્દાનો છતાં પણ ગાંધી ઉપર તેણે પોતાનો દાવો કર્યો. બાકી રહેલા બે માણસ અને કુતેદસિંહ ન્દાની સ્ત્રીના પુત્ર હતા. માધવરાવ પેશવાએ પ્રથમ તે ગોવિંદરાવનો દાવો બાદાલ રાખ્યો; પણ તેની ન્યાયની દરખાસ્તમાં એ વાત નામંજુર કરી એટલે તેનો દાવો રદ કરીને શિવાજીને “સેના ખાશખીત સમશેર બદાદુરનો” ખિતાબ આપ્યો. પણ તે મૂર્ખ હતો તેથી પેશવાએ, તેના બાઈ કુતેદસિંહને તેનો મુતાલિકા કરાવ્યો. માધવરાવ મરણ પામ્યા પછી, અને તેના બાઈ નારાયણરાવનું પુનઃ યથા પછી, તેઓનો કાકો રાધેશ્વર જે બાઇરાવનો ન્દાનો પુત્ર થતો હતો તે યોગ દિવસ મુધી પેશવાના અધિકાર ઉપર આવ્યો એટલે તેણે શિવાજીને દૂર કરીને ગાયકવાડની ગાદિએ ગોવિંદરાવની ફરી સ્થાપના કરી, એટલે કુતેદસિંહના હાથમાંથી રાજ્ય લઇ લેવાને ગોવિંદરાવ તરતજ ગૂજરાત આવ્યો અને આ પ્રતિસ્પર્ધા બાઇઓની ટાળિયો વચ્ચે સદા કનિયો ચાલવાનું ઉભું થયું.

રાધેશ્વરનો અધિકાર લાંબો ચાલ્યો નહિ. પુનાની ગાંધીના પ્રધાનો સાથે હોલકર અને કિંધિયા મળી ગયા અને તેઓ ૪૦ સં ૧૭૭૫ ના જન્યુઆરી મહિનામાં તેની સામે થયા એટલે તે ગૂજરાતમાં વડોદરા નાશી આવ્યો; તે વેળાએ તેના પક્ષનો ગોવિંદરાવ ગાયકવાડ પોતાના બાઇને પકડવાના બેઠામાં ફરતો હતો. પદ્મજી થયેલા પેશવાને ગૂજરાતમાં આવવાની એક ખીજ મતલબ હતી. મુળમંડ સરકારનો આશ્રય મેળવવાને તેણે જે આગળ કહેણ ચલાવ્યું હતું તે હવે તેણે પાછું ફરીને ચલાવવા માંડ્યું. તા. ૧ ફી માર્ચને દિવસે જન્મે પક્ષકારો વચ્ચે કોલકરાર થયા તેમાં રાધેશ્વરને ફોજની મદદ આપવાનું અંગ્રેજોએ ઠણૂક કર્યું. અને તે પ્રમાણે ગૂજરાતમાં રાધેશ્વરની ફોજ હતી તેને જઈ મળવાને મુળમંડી એક કાદરો રવાના કરવામાં આવ્યો. તે બ્યારે મુરત આવી પોહોંચ્યો. સારે રાધેશ્વરની ખરાબી થયેલી અંગ્રેજોના જાણુવામાં આવી. પ્રધાનોની ફોજ તેની પકડાડે પડી તેથી વડોદરાનો પેરો હાજીને મહી નદીની પામેના અગાસના મેદાનમાં, તેઓની સાથે લડાઈ કરવાની તેને અગત્ય પડી, તેમાં તેની હાર થઈ. કનંમ કિટિંજના ઉપરીપણી નીચે અંગ્રેજોના કાદરો

૫૧. ગૂજરાતમાં વિદિશની પેઢેથી મળાઈને આ પ્રમાણે છેડા આવ્યો.
 ૫૨. કદાપિ તેઓ છેક અપ્રાપ્તાર્થ થયા નહિ તો પણ તેમાંથી તુરકાણ રણ
 ૫૩. મિને કાંઈ મળ્યું નહિ અંગાળામાં સર્વને માથે એક અધિકારી મડળી
 ૫૪. રાવીને તેને નવો અધિકાર આપવામાં આવ્યો, તેણે પદ્મટ યથેચ્છા પેરા-
 ૫૫. ને આશ્રય આપ્યાની વાત નાપસુંદ કરી તેથી સામી ટોળાવાળા સાથે
 ૫૬. તે ત્રુતા રાખવી બધ પડી, અને જ્યારે રસ્તા પાંસરા થયા ત્યારે કનલ
 ૫૭. વિજયનું લસ્કર રાધામાની સાથે સુરત પાછું આવ્યું

૬ યોડા ધર્મ પછી પુનાસરકાર સાથે આ ઝેજને મુખ્યપક્ષકાર તરીકે ફરીને
 સ્વકર્ષ ઉભી થઈ, તેમા પ્રસિદ્ધ ન્દાનાદર્જનવિસ તેણે કારણ હતો. ધર્મ
 ૭૦ ૧૭૮૦ ના જાન્યુઆરી મહિનાની પેઢેની તારીખે, જનરલ ગાડર્ડ
 ૭૧ હાજરે જોઈ લખને સુરત આગળ તાપી નદી ઉતરીને ધીરે ધીરે
 ૭૨ નેતર બધી આલ્યો તેણે તોપખાનું અને સરસામાન તેને પછ-
 ૭૩ નાંડે આવી મળ્યો ને હોર્ધ જે પેશવાના તાખાનું હતું તેના
 ૭૪ ૧૨ હથેલો કરવા આલ્યો, અને આળીગમ, વિદિશ સરકારના મુકી કામ-
 ૭૫ સાં હતા, તેઓએ લસ્કરની બરતી કરીને સુરત તથા હાથ પરગણામાંથી
 ૭૬ જાનાદર્જનવિસના પક્ષકારોને હાકી કાઢાયા અરડમી જાન્યુઆરિયે જ.
 ૭૭ આ લ ગાડર્ડે લસ્કર હોર્ધ આગળ આવી પોહોચ્યું, અને જે દિવસ
 ૭૮ પગી તોપોનો મારો ચલાવવાને મોરચો તૈયાર થયો ત્યારે તો મરાઠા કિ-
 ૭૯ વાદાર રાખની બેળાએ કિલ્લો છોડીને જતા રહ્યા. શ્તેદસિ હને ગાયકવાડ-
 ૮૦ ૧ રાખના માલિક તરીકે બાદાલ રાખવામાં આવ્યો હતો તેની સાથે
 ૮૧ હાલકનું કહેણ ચાલતું હતું, તેણે લખને સમયે એક જીજના શત્રુ સામે
 ૮૨ રાજેશ્વર થવા વિષેના કોલકાર ઉપર સહી કરી, તેની બોલી એવી હતી
 ૮૩ મહી નદીની ઉત્તરે પેશવાનો પ્રાન્ત હતો તે ગાયકવાડે રાખવો, અને
 ૮૪ ની જલ્દી સુરત તથા હાથ નિહાળા ગાયકવાડના ગામ હોય તે તેણે
 ૮૫ રાજેશ્વર સરકારને સ્વાધીન કરવા જનરલ ગાડર્ડે પછી ઉત્તર બધાંની
 ૮૬ ની ગરી રાખી અને દક્ષીન દેશુઆરિયે ગૂજરાતની મુસલમાની રાખ-
 ૮૭ તેની આગળ અંગ્રેજ સરકારનો વાવડો પ્રગમજ ઉગ્ર લાગ્યા ત્યાંના
 ૮૮ રાહા સુનાએ શરણ થવાને ના પાડી એટલે તા. ૧૨ મીએ મોરચો
 ૮૯ તે ધીને એક દિવસમા મિલાની ભીતમા બાકોડ પાડ્યું દયાને લીધે, અને

“લેવાને આત્મા, અને આ પ્રમાણે દેશકાર થયો તેનો તેઓએ અંતઃપ્રજ્ઞ
 “પૂર્વક મારી સાથે પચાત્તાપ કર્યો. તેઓએ અને નજરાનો આપવા માંગ્યો
 “તેનો સ્વીકાર કરવાની મેં ના કરી, તે ઉપરથી તેમને એટલું બધું માફ
 “લાગ્યું કે, છેવટે મારે તેઓને દેહેતું પડ્યું કે, એક વસ્તુ મારે તમરો
 “પામેથી માગી લેવાની હતી, પણ તેમ કરવામાં મને સમ્યક્તા લાગી નહિ
 “માટે અગાઉ મેં તે માગી નથી, દરે તમે અને નજરાનો લેવાનું કહેલું
 “હો તો, તે વસ્તુ તમે અને આપવો તો મારા અતઃકરણમાં જરા પણ
 “સકાચાયા વિના હું તે લઉં. હિંદુની પ્રાચીન કાળની દત્તોઈમાં બાડી
 “રહેલી ધાગી નિશાનિયો, નેડેરની પડી ગયેલી ઈમારતોનાં કાંતર કામના
 “કડકા, અદિતહિ પડેલા બાગી ગયેલા સ્તંભ, ખડિત થયેલી મૂર્તિયો, એ
 “ઓ વિશે મારો કાંઈ અગમો બનાવીને, અને તેઓનાથી ઉપદ્રવ થયો
 “ની અતિશય ઇચ્છા દર્શાવીને આદેરના ખડિત ભાગ મારેથી ન્દાના ન્દા
 “ના કડકા પસંદ કરીને લેવા દેવાની આજ્ઞા આપવા બાબત મેં તેઓની
 “મિનતિ કરી અને કહ્યું કે, હું તેઓને યુરોપ લઈ જઈને મારી વાડીમાં
 “એક દેવાલય બંધાવીને તેમાં પધરાવીશ. માફ આતું બોલતું સાંભળીને
 “તેઓને ઘણું આશ્ચર્ય લાગ્યું, અને સર્વ ચડીચુપ થઈ ગયા. હું તેઓના
 “ધર્મનું દારૂ દરીશ એવી તેમને બીક લાગતી હોય એવું તેઓએ બતાવ્યું
 “બધું નહિ, પણ એક ક્રિશ્ચિયન ધર્મના પુરુષને હિંદુધર્મની મૂર્તિઓ રા-
 “ખવાનું શું પ્રયોજન છે તે બાબતની આતુરતા બતાવી યુરોપિયન લો-
 “કાની સામાન્ય જિજ્ઞાસા, પૂર્વભણીની કાતરીના નમુના તેઓને બતાવવાથી
 “ધતો આનંદ, અને મનને અસર કરનારી દબરો વાતોના રમરણ વડે
 “કરીને પ્રિયપ્રેર થઈ પડતી દૂરની જે જગ્યા, સાંધી બાણેસી પ્રાચીન વ-
 “સ્તુઓ હું મારા પોતાના દેશમાં જોઈ, તે સમયે મારા મનમાં જે આ-
 “નંદાલય વિચારસકલના ઉત્પત્તિ થાય, એ સર્વ વાત તેમના મનમાં ઉ-
 “તારવાને અને જરા મુશ્કેલ પડ્યું.”

“કાંઈ દિવસ તેઓએ સાબરથી નહિ એવા પ્રકારની પ્રથમ માગ-
 “ણી, તે વિગેનો, કેટલાક સન્યાસિયોને પૂછીને એકાંતમાં વિચાર કર્યા પછી
 “ચોડીક વારમા પાઠ આચરવાની તેઓએ મારી પાસે આજ્ઞા માગી, તે
 “સમયે તેઓની આંખમઝાંખી આંધું વેદેના લાગ્યાં, બીજે દિવસે સવારમાં

“તેઓ મારી પાસે પાછા આવ્યા ત્યારે, એક રીતે, મારે જવાની વેળા
 “પાસે આવેલી જોધને ખેદ પામેલા દીસવા લાગ્યા, તેમજ ખીણ રીતે,
 “મારો માગણી માન્ય રાખવાનો તેઓને પ્રસંગ આવ્યો તેથી રાહ થ-
 “યેલા જોવામાં આવ્યા. તેઓએ ધણીજ ઉદારતા ભરેલી રીતે મને કહ્યું કે
 “તમે તમારાં માણસ મોકલીને તમારી નજરમાં આવે તે વસ્તુઓ પસંદ
 “કરી લ્યો, અને મિત્રાધાવે તમારા પોતાના દેશમાં લઈ જઈને દેવાલયમાં
 “પધરાવો. મેં તે પ્રભાણે કહ્યું; ઉજ્જડ પડેલા દેવાલયની દૂરી પડેલી પા-
 “જોની માંહેશ્વરી ગમતી નહાની મૂર્તિઓ, અને હીરાના દરવાજાની બાહારની
 “દારણીના નમુના હિંદુ કારીગરો મોકલીને મંગાવી લીધા. અને કુદાન-
 “ભોર કુંગર ઉપર એજ કામને માટે અધિકારી આકારની જગ્યા બંધાવી
 “છે તેમાં તેના આઠ સમુદાય જોડવામાં આવ્યા છે તે તે જગ્યાને શ-
 “ણગાર થઈ પડ્યા છે. તેના ઉપર લીંબોઈના ઝાડની ધટા છે, અને પાસે
 “એક તલાવ છે તેમાં સુંદર કમળ આવી રહ્યાં છે, તેની પાંખડિયો અને
 “પાંદડાં દક્ષિણ ભણીના વાયુથી જ્યારે નાબુકપણે હાલે છે ત્યારે ગૂંજરા-
 “તનાં પવિત્ર તલાવનું મને રમરણ થાયછે.”

આ પ્રંયક્તો પછી ભરત્ર્ય ગયો ત્યાં પણ એવોજ કેભાવ તેના
 જોવામાં આવ્યો:—

“ભરત્ર્યના લોકને શ્રિદિશના સરલ અધિકાર નીચે રહેવાની રેવ
 “પડી ગઈ હતી તેથી નવા ફેરફારનો તેઓ ધિકાર કરવા લાગ્યા, અને
 “લારકરશાપને આવવાનો સાંભળીને ત્રાસ પામવા લાગ્યા; પણ મહાપ્રારના
 “ગિારા ઉપર ફરીને પાછી શત્રુતા થઈ એવી ગપ ચાલી હતી તેથી તેને
 “આવવાને વાર થઈ એટલે ભરત્ર્યના લોક ખોટી આશા રાખવા લાગ્યા
 “કે હવે રાજ્યનો ફેરફાર થશે નહિ. શ્રિદિશ સરકારનું રાજ્ય તેમના ઉ-
 “પર ચાલુ રહે એટલા માટે જૂની જૂની નાતના અને ધર્મના લોકોએ ટો-
 “ઈ પણ પ્રકારની પ્રાર્થના, કાંઈ પણ પ્રકારની ક્રિયા, અને કાંઈપણ પ્રકાર-
 “ના હોમ હવન કરવાને બાકી રાખ્યું નહિ અમારો જવાનો દિવસ જ્યારે ન-
 “હી થયો, ત્યારે સર્વે જાતના લોકોને ખરેખરો શોક આવી ગયો હતો, તે
 “જરા પણ સંદેહ વિના મારા રમરણમાં રમી રજું છે. ઇંગ્લિશ લોક ભ-
 “રત્ર્ય છતી લીધું તેના પેઢેલાં તે મેકમોના તામ્બામાં હતું. અને તેના હ-

“પર મુસલમાન નવાજ રાજ્ય ચલાવતો હતો; તેથી ફરદાર કેવો થયોને-
 “તેઓ સારી પેઢે જાણતા હતા. પૂર્વજથીના ખીજા સર્વ રાજાના જુ-
 “લમ કરતાં મરાઠાઓનો મરજી પ્રમાણે યતો જુલમ વધારે ભારે પડે છે;
 “તેઓ હરેક જાતનું ત્રાસદાયક ધાતકીપણું કરીને ધન હરી લે છે, તેમાં વ્યા-
 “પાર, ખેતીવાડી, અને ધન તથા આબાદનીનાં આવતાં સાધનને સારા
 “રાજકર્તા ઉત્તેજન આપે છે તેનું તે આપેજ ગાના. અમરજો મુમલમાનોને
 “પણુ ધનનો એટલો જથ્થો લોભ છે તોપણુ તેઓ વધારે આદર્શવાદી અ-
 “રે છે. ઉપયોગી અને શોભાવમાન કામોને ઉત્તેજન આપે છે, અને વિદ્યા ત-
 “થા કળાનું પ્રતિપાલન કરે છે”

“મહાદેવ સિંધિયાને લશ્કર આપવાનો દિવસ ૧૭૮૩ના જુલાઈ મ-
 “હિનાની ૯ મી તારીખનો દિવસ હતો, તે ઉપર લાહોરના આલ્બે (પા-
 “રે રીત પ્રમાણે દરબાર ભરીને તેનો આદર સભાર કર્યો, અને શહેરના દ-
 “રવાજની કુચિયો તેને હસ્તગત કરી. નર્મદા નદી ઉતરીને શુરત જવા
 “સાથે અમે તરતજ પાણી પાસે ગયા, અને અમારી સાથે શહેરના મુખ્ય
 “મુખ્ય લોકો બોલ્યા ચાલ્યા વિના આવ્યા. ત્યારે અમે કંપનીના જહા-
 “ના મહવામાં બેઠા, ત્યારે અમારા માથા ઉપર એક કાળકાંચ વાદળું
 “ચડી આવ્યું, અને વરસાદ એક ઝાપડું પડ્યું. તે જોઈને અમારા શોક-
 “તુર મિત્રો હવે વધારે વાર મુજે મ્હોડે રહી શક્યા નહિ, અને મરાઠા-
 “ઓના જુલમનો માથે આવેલો ત્રાસ વીમરી જાળને કશું છાડ્યા ઉપજે એવો
 “પોકાર કરી બોલી ઉઠ્યા કે, લશ્કરના ફોર્સને લીધે આકાશ રહે છે તેનાં
 “આ આંસુ છે ! અંગ્રેજોના ઉપર નિરાધાર અપવાદ અને પાયા વિનાના
 “હુકમો વેદે મ રાજવામાં આવે છે, અને જે શુરાષમાં એકદમ ગાનવામાં
 “આવતા હતા, તેની સામે હું ઉપરની વાત રજુ કરું છું. હિંદુસ્થાનમાં
 “પણુ એક મ્હોટા અધિકાર ઉપર છે તેમાંથી કટલાએક બેશક કપડાને
 “પોત છે. આપણા દેશમાં પણુ જેઓ એવાજ અધિકાર ઉપર છે તેઓ-
 “માંથી જાણ નિર્દોષ છે એમ નથી; દ્રવ્ય અને સત્તાની લાલચ કાઢ કાઢ
 “વેળાએ અતિ જજવાન મનવાજાઓને પણુ વસ કરી લે છે; પણુ મોઢ
 “પામી જવાથી દૂર રહેવાનો કાળ પાસે આવી પોહાયે છે, ત્યારે નિર્દોષ
 “અંત કરણુ રજુ હોય તેથીજ માત્ર સુખ થાય છે સુરોપિયન કે હિંદુસ્થા-

તેના રહેવાસી એમાંથી ગમે તે જે ધન ઉપાપત્ત કરનાર હોય તે દવણું
“મનુષ્યના કાયદાનો જવાબદાર હોય અથવા ન હોય તોપણ એક અંદર-
“ખાને બિરાજમાન થયેલો કોઈ શિક્ષક દવણું પ્રત્યેક સુખ - નેટ કરી
“નાખેછે, અને હવે પછી, કદિ જૂલે નહિ એવો ન્યાયાધીશ તેના પોતાના
“કાયદા, સત્યના અને ન્યાયના ધોરણ ઉપર સ્થાપ્યા છે તેના ભંગ કરનારનું
“વેર લેશે. જો લોકોનો આલ્લો સંપ્રદાય જગતભિન્ન, ઉદારતા, અને પ-
“રોપકારશુદ્ધિ ઉપર હોય એવા માણસોના આખા વર્ગ ઉપર સામાન્ય અ-
“પવાદ મૂકેલો એ અધિકૃત છે.”

• આ સંબંધથી જરૂર સિધ્ધિયાના તાબામાં આવ્યું તે તેણે બ્રિટિશ
સરકાર સાથે લડાઈ કરી ત્યાં સુધી રહ્યું. તેની પાસેથી કર્નલ બ્રિડગટને
૧૮૦૩ ના આગસ્ટ મહિનાની ૨૯ મી તારીખે વડોદરાની સહાયકારી
દેખવતે હક્કો કરીને લીધું.

ફોર્સિટ ગાયકવાડ પોતાના ધરના મેજ ઉપરથી પડી ગયો તેથી
૧૭૮૯ ના ડિસેમ્બર મહિનાની ૨૧ મી તારીખે મરણ પામ્યો, રીન્ડો-
માટે ફોર્સિટના ભાઈ માનાજી અને ગોવિંદરાવની વચ્ચે કનિયો હકો,
તે આર વર્ષ પછી જ્યારે માનાજીનું મરણ થયું ત્યારે જ પતી ગયો. હવે
ગોવિંદરાવનો હક થવાને કરો વધી રહ્યો નહિ, તોપણ પેશવાની રાજ-
વાની છોડીને આવવાની રજા મેળવતાં ગોવિંદરાવને આવવાનું કહ્યું પડ્યું
આગળ ગાયકવાડની સાથે પેશવાએ ધણી ભારે કોલકરાર કરી લીધા
હતા તે ઉપરાંત ખુના સરકારને ફાયદો થાય એવી રીતે તેની પાસેથી ક-
નાર કરી લેવાને નહાનાફૂંડવિસે ધારણા કરી. સાલખાઈમાં જે કોલકરાર
થયા હતા તેથી ઉછાટાં ચાલીને ગાયકવાડના મુક્કમાં વિભાગ પાડવા નહિ

માનાજી વડોદરામાં હોતા ગાદી બધાવી પડ્યો. અને પેશવાને ૩૦,૧૩,૦૦૦
રૂપિયા નગરાણા તથા પેશકશીના ચડેલા સુમારે ૩૪,૦૦૦ રૂપિયા આ-
પવાને કરાર કરી તેમની સમ્મતિ મેળવી. આ કરાર ગોવિંદરાવ પાસે થળાવા
તથા હાપી, ઘોડા અને દણીના ગર્થ સુમારે એકવાળ રૂપિયાનો નગરાણો આપ્યા
પછી પુનેથી જવાની પરવાનગી મળશે એમ નહાનાફૂંડવિસે ફરમાવ્યું, તે ઉપરાંત
તાપી નદીની દક્ષિણ દિશાના દેશમાં ગાયકવાડનો હક હતો તથા મરતઝાદની જ-
ઠાત પેશવાને આપી દેશની માજણી કરી.

ઉત્તર લખી આપીને મોકલ્યા તેઓને ગયાને વીસ મિનિટ થઇ નહિ અને મહદારાવની ફાજની છાવણી આગળ પૂરા પોહોંચ્યા નહિ એટલામાં તે તેઓને કંદ કરી લીધા, અને તેની પાસે બે તોપો હતી તેના મારો છિ-
ટિશ છાવણી ઉપર ચલાવ્યો. મેજર વાકરે ગાયકવાડના સરદારો સાથે
ચોડીક મસલહત કરી સારપણી તેઓને કામ નીમવામાં આવ્યું અને
તેમની સાથે એવો કરાવ કરવામાં આવ્યો કે આખી ફાજને ધસારો કરીને
શત્રુની છાવણી ઉપર હલ્લો કરવો, કમાલહદીનખાન પાસે લગભગ એક
હજાર ઘોડું થયું હતું તે લઇને બ્રિટિશ ફાજની જમણી બાજુએ તે રમ્યો;
અને બાબાજી પાયલ તથા ચોડા ઘોડેચાર અને ચોડાક ગાલદાજ લઇ-
ને ડાખી બાજુએ રહ્યો. ગાયકવાડની ફાજ તૈયાર થયાના સમાચાર બ્રિ-
ટિશ ફાજને પોહોંચ્યાડવામાં આવ્યા એટલે સુમારે અઢી કલાકે પસટલુ
દાર બધ ચાલવા લાગી, તથા સંગાથે ચાર તોપો લીધી તે ધીરે ધીરે
પશુ ધણી સરસ વ્યવસ્થાથી આગળ ચાલવા લાગી, અને કોઇક ઉચી જગ્યા
હાથ કરી લેવાને તથા શત્રુની ફાજને મોખરે જઈ પોહોંચવાને તે જ-
મણી બાજુ તરફ નહો. જેમ બ્રિટિશ ફાજ આગળ ચાલવા લાગી
રોમ મહદારાવના તોપખાનાનો મારો વધવા લાગ્યો, અને દુર્ભાગ્યે કરીને
શત્રુએ એવી જગ્યા પસંદ કરી હતી કે સાંધી મારની અસર ધણી થતી
હતી, તોપણ આશરે પાંચ વાગતાં શત્રુની ફાજથી સુમારે અર્ધા મિલને
છેટે મેજર વાકરે આવી પોહોંચ્યો અને સાં આગળથી શત્રુની છાવણી
આખેઆખી દેખાવા લાગી. તેણે હલ્લો કરવાનો વિચાર અગાઉથી કરી
રાખ્યો હતો, તે પ્રમાણે કરવાની તૈયારીમાં તે હતો પણ તેટલામાં તેને
એવી ખબર આપવામાં આવી કે બાબાજીની ટુકડી છાવણીથી જરાક
આગળ ચાલી છે, અને તેના આરબ લોકો બ્રિટિશ ફાજની પછવાડે
જવાને આનાકાની કરેછે; તેમજ કમાલહદીનને જે ડેકણે રહેવાનું હરા-
બ્યું હતું તે પ્રમાણે તે કેટલીએક વાર સુધી રહી શક્યો અને હવે શત્રુના
ચડિયાતા ઘોડેચારના લશ્કર આગળ ટકી નહિ શકતાં પછવાડે પડી ગ-
યો છે, એવા સમાચાર પણ તેને તેજ વેળાએ મળ્યા. ગાયકવાડની ફાજ-
નો અસર કરે એવો આશરો મળ્યા વિના ધારેલાં વિચાર પ્રમાણે કરવા-
નું મેજર વાકરને ધણી જોખમ બરેલું લાગવા ઉપરથી તેને તે વિચાર

માડી વાળવાની અમલ પડી, તેથી તેણે જમણી બાજુએ વધારે જવા માડ્યું, કેમકે જેમ તે તેણી તરફ આવતો હતો તેમ તેમ શત્રુના મારા-થી રહેતાં રહેતા વધારે છેટે તે જઈ શકતો હતો, અને તેઓનાં ઘોડે-સ્વાર જે ઉચી જગ્યાએ હતા, તે જગ્યાએ જઈ પોહોચવાને તેને બની આવતું હતું. આ ઠેકાણે અધાર થતા, સુધી ફેંજ રહી અને લાંબી શત્રુના બળીને કાઈ અંકાર થયા વિના પોતાની છાવણીની જગ્યાએ પાછી વળી શત્રુના તરફ ઘણું નુકસાન થયું પણ બ્રિટિશ ફોજને પણ ભારે નુકસાન પોહોચ્યું લેફ્ટનેન્ટ ક્રીગ રાજની એ થીમી પકડીને હતો, અને મ્યાકડોનલ્ડ અને લોવેલ નામના બે કપાપટનો કપતી સરકારની ચાકરીમાના હતા તે મારવા ગયા સર્વ મળીને ૧૪૬ મારવા ગયા તથા ધાપલ થયા તેમાં પર્ચિસ મુરોપિયન હતા અને એક તોપનાં પેડા બા-ગી ગયા તેથી તેને રણબૂમિમા રહેવા દેવી પડી

મેજર વાકરની પાસે જેટલી ફેંજ હતી તેટલાથી તાબડતોબ અને ઝોચિતો હતો કરીને લડાઈનો અત આજુવાતું બની શકે એમ ન હતું એવી હવે તેની ખાતરી થઈ માટે મરાઠાની રીત પ્રમાણે કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો અને આમાણની સલાહ લીધા પછી મોરચો બાંધીને તે જેમ મિલે બાધેલું શેહેર હોય તેમ શત્રુની છાવણી ઉપર જવાતું તેણે કપૂન કર્યું તેટલી વારમા ખબતમા મિંડકને તથા ટ્રાન્સિનના બીજા અધિકારિઓએ બની શકે તેટલી ફેંજ એકત્રી કરીને મોઝલવાનો પ્રયત્ન કરવા માડ્યો સુબધી મોકલવાને કરી એકલી ફેંજ રવાને થવાને વાહાણ ઉપર ચડી, અને ગોવામા બ્રિટિશ મ્યાન્ડીંગ ઓફિસર કેર્નન સર વિલિયમ કનાર હતો તેન હુકમ થયો કે તમારા તમાનું મુરોપિયન લશ્કર અને દેશી પાયદનની પવજણ લઈને કંડી આગળ ફેંજને જઈ મળતું ઈન્ટ્રેપિડ અને ટર્પસિટ્રાડ કરીને ઈંગ્લેન્ડના રાજના બે વાહાણ અને કાર્નનાલિમ અને અપાન કયાગલ જેવા નામના કપતીના વાહાણ હતા તે વધારાનું લશ્કર ઉત્તર-બાણી લઈ જવાના મમમા લગાવ્યા

કેટલીકવાર સુધી કંડી આગળ એવાલ લડાઈઓ થઈ તેમા મામા વાળા, મેજર વાકરના લશ્કર ઉપર ઘણું કરીને નજર રાખતા હતા અને મુખત્વે કરીને ગાયબાડના સરારોની ફેંજ ઉપર દુસ્મનાયક જણાવતા

હતા. આશીર્ગમ મેજર વાકરનાં બહુવામાં આપ્યું કે આપણી પાસે
 જોઈએ તેટલો દારૂગોળો નથી તથા બાજાજની ફાળતું તોપખાતું કા-
 મમાં લાગે એવું નથી અને તેવું લશ્કર જો કે ખરેખર નાદિનિતવાન
 નથી તેમજ પ્રમાણિકપણા વિનાતું નથી તોપણ તેમના મનમાં હોંસ
 હોય એમ લાગતું નથી, અને મહારાવની ફાળમાં વગર ક્વાયત શી-
 ખેલા પકાણુ, ગોસાઈ અને ફાળિયો જે યરવીર છે તેઓના મનમાં જોટલી
 ઉત્ક્ર છે તેટલી તેમના મનમાં નથી. તે ઉપરથી તેણે વિચાર્યું કે ગા-
 યકવાડની ફાળની મદદ મળ્યાવિના હલ્લો કરવાનું કામ પાર ઉતારી શકાય
 એમ નહીં માટે બેહેતર છે કે તેમ નહિ કરતાં પોતાનું રક્ષણ કરી બેથી
 રહેવું. વળી તેજ વેલાએ મેજર વાકર અને મહારાવ વચ્ચે સલાહનાં
 કેહેણુ ચાલતાં હતાં. કયાપટન વિલિયમ્સને કેદખાનાના દુઃખમાંથી મો-
 કળો કરાવા સાફ મેજર વાકરે પ્રથમ દરખાસ્ત કરી; પણ મહારા-
 રાવે પોતાની બહીની બહુ આગણી કરવા માંડી તેથી છેવટે કાંઈ
 પરિણામ થયે નહિ.

સર વિલિયમ કલાર્કે આવીને તા. ૧૨ મી એપ્રિલને દિવસે ખં-
 બીત આગળ ફાળના ઉપરીપણાનો અધિકાર લીધો. પ્રથમ એવો મન-
 સુખો કરી રાખ્યો હતો કે ફાળ જેવી ઉતરે તેવી એકદમ રવાના કરી-
 દેવી, પણ તેમનો અટકાવ કરવાને ભાંડોડાનો ઠાકર ભુપતસિંહ એક હ-
 ન્ગર અધાર લઇને વાટ જોઈ રહ્યો હતો તે ઉપરથી તેનાથી થતા નુકસા-
 નમાં નહિ આવી પડવાને માટે વાજમી વિચાર્યું હતું તેથી સર વિલિયમ
 કલાર્કે આખી ફાળ પોતાની સંગાથે લઇને ચાલ્યો, અને એપ્રિલ મહિ-
 નાની ૨૪ મી તારીખે છુડાસણ આગળ મેજર વાકરને મળ્યો, તે વે-
 ળાએ ગાયકવાડનું લશ્કર જ્યાં કરતાં પાંચ છ હજાર માણસ થયું, તેમાં
 જે હજાર કરતાં પણ વધારે માણસ તો યુરોપિયન હતા. પ્રથમ કાલકાર
 કરવાને માટે જે કેહેણુ કાઢાવવામાં આવ્યું હતું તે પ્રમાણે ધરમેળે કબૂલ
 કરવાની મહારાવની મરજી છે કે નહિ તેની ખાતરી કરવાને માટે ષિ-
 ટિશ મેનાપતિને નક્કી કરવા સાફ સંદેશો મોકલવાનો હતો. મહારાવને
 ત્યાં મસલહત થતી હતી તેવામાં સર વિલિયમ કલાર્કના આવી પોહ્યાં-
 વા વિષેના સમાચાર જાહેર કરવામાં આવ્યા, તે વેળાએ, શિવરામ, ભૂ-

પતસિંહ અને પદ્મણાભા સરદારે ઘરમેળે કબિયો પતાવી દેવામાં હરકત નાંખી માટે મુકદરાવ ગાયકવાડે તેઓને કપકા દેવામાંડ્યો અને તેમને સીધે હવે સંકટ આવી પડશે એવો તેમને માથે દોષ મૂક્યો. ટોળી માંહેલા ખીજ ને આગેવાન હતા તે ચિંતાતુર થઇને એક ખીજ સામું જોવા લાગ્યા; મહાદારાવ પણ ડર પામ્યો અને ધભરાયો અને કાણુ જણે શાએ કારણને સીધે કહેણુનો તેણે કશોય ઉત્તર વાળ્યો નહિ. અને જેમ બનવાકાજ હતો તેમ બનવા દીધું. કડી રોહર ઉપર હલ્લો કરતાં પેહેલાં, શત્રુની ફાજ ખાઇ જોઇને મોરચા બાંધીને રહી હતી, તે વિખેરી નાખવાની અગત્ય સર વિલિપમ દલાઈને લાગી. તેમાં જમણી બાજુ ધણી બળવાન થઈ લાં તોપખાનું, ઘોડેશ્વારની પસઠણુ અને ખારસે અથવા ચાદસે પકાણુની યુરોપિયન સરદારના હાથ નીચેની એક પસઠણુ તેના રક્ષણને માટે હતી. તેના ઉપર હલ્લો કરવાને માટે તા. ૩૦ મી એપ્રિલને દિવસે ઈંગ્લંડના રાજની ૭૫ મી પસઠણુ મુખ્ય ઠરાવી, તથા તેની એક બાજુએ ૮૪ મી પસઠણુ તથા બીજી બાજુએ કંપનીની હથા કદના સિપાઇઓની કુકડી અને ૮૪ મી પસઠણુનાં માકી રહેલાં માણસ અને ચાર તોપો રાખવામાં આવી. એ પ્રમાણે આખુ સ્થર લેફ્ટનન્ટ કર્નેલ છુડિગટનના કુકમ નીચે તૈયાર થયું; અને કાંઈને દેખાવ ન દેતાં પરાડિયું થતાં તોપખાનાની લગભગ આખી પોહોંચું અને બાયોનેટ અલાવીને તરતજ તે સ્વાધીન કરી લીધું. આ પ્રમાણે જોટલી તોપો હાથમાં આવી તેમાંથી કેટલીક તેજ ઠણે શત્રુના સામી ઝાઠવી દીધી. બ્રિટિશ ફાજ જેમ પોતાને લાભ થાય તેમ જીરસાધી મડી, અને અગિયાર વાગતા પેહેલાં તો ખાઈ અને મોરચાનો આખો ભાગ ને કડીના મોખરા આગળ હતો તે પોતાને સ્વાધીન કરી લીધો, અને શત્રુની ફાજ પોતાનું રક્ષણ કરતી હતી તેમાં ભંગાણુ પાડીને અવરતા કરી નાંખી. આ પ્રમાણે જય પ્રાપ્ત કરી લેવામાં શત્રુને પોતાનો ખચાવ કરવાનો દનો તેથી વધારે માણસનું નુકસાન થયું હોત નહિ, પણ મહાદારાવના લશ્કરમાંથી દારખાનાનો એક કંડિયો પકડાયો તે દુરિયો સગમી દાવો અને તેથી જ કરીને ઘણું નુકસાન થયું મહાદારાવની હાવણી, અને પાસેનું કેટલું ગામ લૂટીને બાજવામાં આવ્યું, અને

તેની ફોજ ગેદેરના દરવાજા આગળ ઢાડી ગઇ તેને અંદર પેસવા દીધી અને વેરાઈ જવાનો દુક્રમ આપવામાં આવ્યો. કડીની સામી બાજુએ તેઓ ફરીને પાછા કેટલીકવાર મુઘો એકાદ યથા પશુ ફરીને પાછા તરતજ બહુ ગડગડાટમાં આવી પડ્યા. મસ્દારરાવને ડર પેશી ગયો એટલે તેણે કયાપટન વિલિયમ્સને જોડી મૂક્યો અને તે આદિસર મુંદરજીને લઈને સાતની વેળાએ બ્રિટિશ હાવણીમાં આવી પોહ્યાં-પો.

બાબાજીએ આ જયના સમાચાર પોતાના ભાઈને લખી મોકલ્યા તેમાં, તે બ્રિટિશ ફોજનું ચરપણું જોઈને બહુ રાગ થયો અને તેથી ફરીને હવે તેને તથા તેના ભાઈને અને મિત્રોને લાભ થવાનો અવસર આવ્યો તે લખી જણાવ્યું. તેણે લખ્યું કે, “અંગ્રેજોને જે રીતે લડ્યા “તે રીત જોઈને, બાબામાહેજા હું બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો. એમના જેવું “જગતમાં ખીજું કોઈ લડી શકે એવું હાય એમ મને લાગતું નથી. “ધડીમાં તેમણે તેમના ધાર્યા પ્રમાણે કર્યું, અને શ્રીમંતના સારા “આજ્ઞને લીધે હવે કડી જે દિવસમાં હાય આવશે કહેવથી કડી “અર્થે કોસ ધાય છે અંગ્રેજી દુકડી ખાઈની લગભગ છે. અંગ્રેજોને “અહિ આજુવાથી જે પરિણામ થશે તેથી તમે બહુ ડાહ્યાપણુ મક્કા- “વેલું ગણાશે. અને તેમના ચરપણાએ ફરીને તેમની પ્રતિજ્ઞા અને “ભીતી તમારા શત્રુઓને વિશેષ લાગશે એટલુંજ નહિ પણ આખા

ફ નીચે પ્રમાણે

ધાયજ યથા તથા મસયાની વિગત,

યુરોપિયન..	મસયા,	૨૨	....	ધાયજ પ્લયા,	૮૨=૧૦૪	} = ૧૬૨
દેસી.....	“	૬	....	“	૫૨= ૫૮	

તેમાં

અધિકારિયો મસયાની વિગત.

લેફ્ટનન્ટ	ફ્રાન્સિસ	ઈરી	રામની	૮૪ મી પવટલો
“	ડેવિડ	ગ્રેસ	“	૮૫ મી “

અધિકારિયો ધાયજ યથાની વિગત,

લેફ્ટનન્ટ લેનરી	પાલવર	પેટેવી	(અથવા ઉચા કદના સિપાહીઓની)	દુકડીને
“	લેનરી	ફમ	પેટેવી	દુકડી છઠી પવટલુ

જગતને લાગશે. હવે આપણી ચિંતા' એથી કરીને મેંથી મન છે, કેમકે,
 "હવે આપણે આપણી નજરમાં આવે તેમ કરી સકીશું."

મહારાવે ક્યાપટન વિલિયમ્સ અને સુંદરજીને છોડી મૂક્યા તે-
 થી સર વિલિયમ કલાઈ તેને ફરીને કાઢાવ્યું તે ઉપરથી લડાઈને ખીજે
 દિવસે તેણે કેહેવરાવ્યું કે હું સરજી, યદ્યપ, પંજી તેની મરજી જગ્યા
 પ્રમાણે તેને બ્રિટિશ હાવણીમાં તેડી લાવવાને એક ટુકડી દરવાજા આ-
 ગળ મોકલવામાં આવી. દરવાજા આગળ, તે પાલખીમાં બેઠો હતો ત્યાં
 તેના લોકોએ તેને નહિ જવાને માટે સમજાવીને અટકાવ્યો. તેથી કિલ્લો
 તેડી પાડવાને તોષોનો મારો આવ્યો, અને કામ થઈ આવળ વધ્યું, એ-
 ટ્યે તા. ૩ જી મેને દિવસે મહારાવ પોતાના અને પોતાના કુટુંબના
 માત્ર બચાવની મરતે સરજી થયો બે દિવસ પંજી કડીને કિલ્લો શત્રુ
 એએ ખાસી કર્યો અને તેમાં બ્રિટિશ અને ગાયકવાડની ફોજ પ્રવેશ ક-
 રવાથી તેઓના એકલા વાવટા ઉઠવા લાગ્યા. ત્યાં ન્હાની મોટી થઈને મા-
 ડવીશ તોષો, તથા હાથી, ઉટ અને કેટલુંક બધું હાથપાતું તથા સરસા-
 માન તેમને હાથ લાગ્યો.

કડી ટુકડી કે તરતજ વડોદરામાં બ્રિટિશની સના રથપાઈ. માર્ચ
 મહિનાના પ્રારંભમાં મિ. ૩૬૦ અને રાવજી વગેરે દરાવ થયો, તે પ્ર-
 માણે ગાયકવાડ એકરાથી પરગણુ અને સુરતની એથ આપી, અને બ્રિ-
 ટિશ ફોજના ખર્ચની જામીનગીરીને માટે સુરતઅટ્ટવીસીનો પોતાને
 ભાગ આપ્યો. એક ગુલ્લ દરાવ થયો તે લડાઈના અત આવતા સુધી
 અમરમા લાવવાને બધ રાખ્યો. તે દરાવ પ્રમાણે બે હજાર દેગી
 પાયદલ, એક પુરોષિયન ગોલદાજની ટુકડી અને તેના પ્રમાણમાં ખા-
 રના; એ પ્રમાણે ફોજને નિરતર પગાર આપવાને ગાયકવાડ સરકારે
 કબૂલ કર્યું તેના ખર્ચને પેટે જ ને પહોંચાડોને સુલભ પડે તે ભાગ ગાય-
 કવાડના રાજ્યમાંથી અંગ્રેજને આપવાનો કર્યો. આરજનું લસ્કર કાઢાડી
 નાખવાનું હતું. ગાયકવાડને બ્રિટિશ આશ્રય આપ્યો તેના બદલામાં ખુ-
 શી થઈને આનંદસર ગાયકવાડે, જીન મહિનાની એથી તારીખે સુરત
 અટ્ટવીસીનું વીખલી પરગણું કપની સરકારને આપ્યું; અને ત્યાર પંજી
 બે દિવસે એક ખીજે દરાવ થયો તેમાં માર્ચ મહિનાનો કોલકાર અને

ચીખતી આપવાનો દરાવ રીત પ્રમાણે બાદાત રાખવામાં આવ્યો અને એમ દરાવ્યું કે જે આરખોને ઓઠા કરવાના છે તેમનો પગાર આપવાને બ્રિટિશ મરકારે ગાયકવાડને રૂપિયા ધીરવા ને તેને પેટે ગાયકવાડે વડોદરા, કોલર, જનોડ, પેલાદ, અને અમદાવાદનાં પરમણું લખી આપવા તેજ દિવસે આનદરાવ ગાયકવાડે એક દસ્તાવેજ કરી આપ્યો તેના દરાવ પ્રમાણે ગાયકવાડને દવે પછી મદદ આપવા સાઈ બ્રિટિશ મદાયકારી ફોજ મંવત્ ૧૮૬૦ (ઈસ ૨૦ ૧૮૦૪) ની માલખી ગખવી અને તેના ખર્ચને સાઈ ગાયકવાડે ધોળકા પરમણું આપવું એમ હતું. પેલાદ વત્તા લરકરના ખર્ચના રૂપિયા ૭,૮૦,૦૦૦ થયા હતા તેનો પશુ દસ્તાવેજ થયો અને તેને પેટે ૫૦,૦૦૦ રૂપિયાની નડિયાદના ગામની જગ્યાદ આપવામાં આવી, તથા બાકીના રૂપિયા પરા કરવાને કઠીની હાજ અને કાઠિયાવાડની ગવત્ ૧૮૫૭ ૫૮ (ઈસ ૨૦ ૧૮૦૧-૨) ની મુદતગીરી (જમા) સોપવામાં આવી. જુનની આતમી તારીખે એજર વાકર વડોદરાનો રેમિડેન્ટ હર્યો. તે પ્રમાણે તે ત્યા જુનાઈની ૧૧ મી તારીખે આવી પોહોચ્યો, તે સમયે ગાયકવાડે તેનો ઘણો આદરમતકાર કર્યો. રાવજના કેહેથી ઉપરથી એના ધરની પાસે પરામાં એક વાડી હતી ત્યાં આગળ એજરને માટે તથુ ઠોકાયા અને ત્યાં બ્રિટિશનો વાવટો ચડ્યો. આનદરાવના રાજ્યની મામે એક ખીજુ બડ થયું હતું તે સમી મયાના સમાચાર થોડા દિવસ અગાઉ મળ્યા હતા. ગાયકવાડના કુટુંબનો સગો એક ગણપતરાવ કરીને હતો તે માજ મદારાજ ગોરિંદરાવના કરતાં પોતાનો વિશેષ દક ધરાવીને સર સત્તા લઈ લેવાને હમો થયો હતો, તોપણ બલા સ્વભાવના મદારાજે તેને રાંખેડાનો કિલ્લો અને તેનું ન્દાનું પરમણું ચોડે રૂપિયે ઇજરે આપ્યું હતું તેના રૂપિયા આપવા બંધ કરી બેઠો હતો અને મદદારરાવની સાથે મળી જઈને પોતાની ચતત્ર સ્થાપના કરવાને તૈયાર થયો હતો. પણ કડી જેર થયા પછી તે પોતાના કિલ્લામાં બરાઈ પેટો હતો, ત્યા માત્ર જે તોપો હતી અને ખીજુ રક્ષણનું બરાબર માધન નહિ છતાં ગાયકવાડનો દરલો ચઢન કરી ચક્રો હતો. ગણપતરાવની સાથે મદદારજના પિતાનો એક દાસીપુત્ર મેદારરાવ કરીને હતો તે તેને મળી ગયો હતો. બ્રિટિશ ફોજની એક ટુકડી ક્યાપટન યેયુનના ઉપરી-

પણા નીચે જઇને તરતજ ગાયકવાડની ફાજ 'સાચે મળી, અને જુલાઈ મહિનાની ૭ મી તારીખે રાજેડું તામે થયું, તેમાં કિલ્લેદારોની ખાનગી મિલકત અને તેમના જીવ બચાવાનો કોલકરાર થયો. પણ ઠરાવ થતા પહેલાંની રાત્રે ગણપતરાવ અને મોરારાવ, થોડા માણસ લઇને પગે ચાલી નીકળ્યા હતા તે ગોવિંદરાવને સળો બાપુ પોંવાર કરીને માળવામાં મોકલે જાગીરદાર હતો તેના રક્ષણ નીચે ધાર જઈ રહ્યા.

હવે ગાયકવાડની પ્રધાન ટોળાનું અને બ્રિટિશ રેસિડેન્ટનું મન ટેલકાક મહિનાથી આરબોને કાઢાડી ચૂકવાના કંઈક કામ ઉપર લાગ્યું હતું. તેઓ એટલા બધા બળિયા થઇ પડ્યા હતા કે, રાજ્યના પ્રત્યેક કામ કાજમાં પોતાનું માથું ધાલતા હતા આ કામનું ચલાવિત વર્જન આ ટેકાણે આપવાની કાંઈ અગત્ય નથી, હુંકામાં એટલુંજ કે બ્રિટિશ ફોર્મના આશ્રય વિના તે યાવ એમ ન હતું. છેવટે આરબોના જમાદારોને વડોદરાના કિલ્લામાં ઘેરી લીધા, અને કર્નલ વુડિંગટનના તાબાની ફોજના જોરથી ૧૮૦૨ ના ડિસેમ્બર મહિનાની ૨૬ મી તારીખે તેઓને કરાર કરવાની જરૂર પડી.

બ્રિટિશની સત્તા ગૂંજરાતમાં કમ પ્રવેશ થઇ તે વિષેના થોડા વર્તોન ઉપર પ્રમાણે આપવામાં આવ્યેલ હવે તેની હવે પછીની વૃદ્ધિ વિષે અમે હુંકામાં લખીશું.

ઈ. સ. ૧૮૦૫ ના એપ્રિલ મહિનાની ૨૧ મી તારીખે ગાયકવાડ માથે છેપડતો એક કોલકરાર થયો તેમાં આગળ જે ઠરાવો થયેલા તેમાં વધારો અને ફેરફાર કરવાનો જે ચોખ્ખો જણાયો તે કરીને ચોક્કસ ઠરાવ થયો. ગાયકવાડે પ્રથમ બેદનર માણસની સહાયકારી ફોજ રાખી હતી અને હવે ત્રણ હજાર રાખવાને કબૂલ થયો, અને તે તેના મુદતમા રહેવાની કરી, પણ બપોરે અમલ પડે ત્યારેજ તેને કામમાં લેવી એમ હતું. તેના ખર્ચને સારૂ ૧૧,૭૦,૦૦૦ રૂપિયાનાં પરમણાં આપવાનાં હતાં. ચોરાશી, ચીખવી, અને ખેડાના પરમણા તથા મુરતની ચોથ બ્રિટિ-

૧ ત્રિયોલ્નામામાં તા. ૧૨ મી લખી છે તે જુલો

આ તદ્દનામાના મંજૂરમાં મુદ્દા ફિરોજ પોતાના ત્રિયોલ્નામામાં વિરોધ પડતું લખે છે

શને આપી હતી, અને ગાયકવાડને બ્રિટિશ સરકારનું ફેનું હતું તેના પે-
ટામાં ખીન્ન પરગણાની ઉપગ્ર ખપવા લાગી.^૧

ગોવિંદરાવના સમયથી પેશવા અને વડોદરા સરકાર વચ્ચે કાંઈ કો-
લકરાર થયા નથી. આગા સેતુકરનું બંડ બેસારી દીધા પછી પેશવા
પાસેથી ગાયકવાડે અમદાવાદ, કાઠિયાવાડની મુલ્કમીરી, પેટલાદ, નાપા-
ડ, ચૂડા રાણપુર, કંધુકા અને ઘોઘાનાં પરગણાં, તથા કંપનીના કેટલાક
ભાગ ઇંગ્લેંડે લીધા હતા. પણ વસઈનો કોલકરાર થયો તેમાં રાણપુર,
ઘોઘા, અને કંધુકા, તથા કંપનીનો પેશવાનો ભાગ, પેશવાએ બ્રિટિશ

૧ આનંદરાવ ગાયકવાડના રાજ્યમાંથી આનંદેજવ ઇસ્ટઇન્ડિયા કંપનીને જે
આપવામાં આવ્યું તેની યાદી અંગાધાર ગાસીની વિચિત્ર પ્રમાણે કર્નલ વાકરના
૧૮૦૬ ના જન્યુઆરી મહિનાની પેહેલી તારીખના રિપોર્ટ સાથે જોડવામાં આવી
છે તે પ્રમાણે.

કનામ.

બેરાની કિલ્લાસી	.....૩૦	૪૨,૦૦૦
ચીખલી પરગણું	... ..	૭૬,૦૦૦
સુરત બંદરની ચોથ	.....	૫૦,૦૦૦
ચોરાસી પરગણું	.....	૬૦,૦૦૦
		<hr/>
		૨,૫૮,૦૦૦

જયહાદ.

નરિયાદ પરગણું	.....	૧,૭૫,૦૦૦
ઘોઘા,	.....	૪,૫૦,૦૦૦
વિજયપુર	.....	૧,૩૦,૦૦૦
મતર	.....	૧,૩૦,૦૦૦
મહુધા	.....	૧,૧૦,૦૦૦
હડીપો	.....	૨૫,૦૦૦
દીમ કોદરાની જકાત	.....	૫૦,૦૦૦
કાઠિયાવાડની વાર્ષિક વસત	.....	૧,૦૦,૦૦૦
		<hr/>
		૧૧,૭૦,૦૦૦

સરકારને આપ્યો હતો. અને જાકી રહ્યું તેનો પટો દસ વર્ષની મુદતથી પેશવા સરકારે ગાયકવાડ સરકારને ૧૮૦૪ ના જુન મહિનાથી આપ્યો હતો; પણ પ્રથમની મુદત થઈ રહી સારે પેશવાએ નવો પટો કરી આપવાની માફ ના પાડી અને ગૂજરાતમાં પોતાની રાજસત્તા વધારવાની આતુરતા થઈ, તેથી ૧૮૧૫ માં દ્વિતીયકલ ડેંગળાને સરસખેદાર કરાવ્યો; તેણે તે પ્રાંતમાંનાં પરગણાં પેશવાને નામે લીધાં, અને આ પ્રમાણે પોતાને સત્તા મળી તેનો બ્રિટિશ સરકાર સાથે કપટકર્મ કરવામાં ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. પણ પેશવા સાથે ૧૮૧૭ માં કરાર થયો તેમાં આ તોફાની સૂઝાને તેણે માન્ય રાખ્યો નહિ; અને તેણે ગાયકવાડના ઉપર હવે પછી હાવો કરવાનો છોડી દીધો, તથા પાછલાં દાવાનો ચૂકાદો કર્યો, અને તેણે ગૂજરાતની પોતાની ઉપજ, ઔરપાડ બાતલ કરતાં, બ્રિટિશ સરકારને આપી.

નવેમ્બર મહિનાની ૬ થી તારીખે વડોદરામાં વિશેષ કરાર થયો, તેમાં પુનાના કરારથી ગાયકવાડને લાભ થયો હતો, તેથી ગૂજરાતમાં એ એક બીજાનાં રાજ્ય હતાં તેની ચોલ પડતી વેહેચણી કરવાની રીતિ જૂઝ કરી, અને તેની સદાયકારી ફાજમાં એક હજાર કવાયતી પ્રાપ્તલ તથા ઘોડેશ્વારની બે પલટણો વધારી લેવાનો કરાર કરી તેના અર્થના બદલામાં બ્રિટિશ સરકારને ચોલ પડતી વળકચુ.ક રગણાં આપવાનું કબૂલ કર્યું.

પ્રકરણ ૫ મું.

કાઠિયાવાડની મુલકગીરી.

અણહિલપુરના રાજા અને અમદાવાદના સુલતાન, એ બંનેની, પોતાની પાસેના રાજાઓ સાથેની વર્તણૂક, એકંદરે સમાન હતી, એવું આપણા જોવામાં આવી ગયું. કેટલાએકને જીતી લેવા જેટલું જોર, પોતાના જોવામાં આપ્યું તેટલાએકને તેઓએ સંપૂર્ણ રીતે જીતી લીધા, પણ જેઓના આગળ તેમનું જોર ચાલી શકે એમ લાગ્યું નહિ, તેઓની સાથે લડવાથી શો પરિણામ થશે એ વિષેની ખાતરી નહિ હોવાને લીધે, લડવાના દરતાં તેઓ માહેથી ધણા જણ પાસેથી ખંડણી લેવાનું ઠરાવીને તેઓ સંતોષ પામેલા છે. અને આ પ્રમાણેની પોતાની પ્રાપ્ત કરી લીધેલી સત્તા કાયમ રાખવા સાફ ગૂંજસતના સુલતાનોએ, અને ત્યાર પછીના દિલ્હીના સુબેદારો, જે અમદાવાદમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા, તેઓએ દેશમાં પોતાનાં યાજ્ઞાં બેસારી દીધાં હતાં, તેથી નિયમસર ખંડણી ઉઘરાવી લેવાને બની આવતું હતું, અને જ્યાં અગત્ય પડતી હતી ત્યાંજ માત્ર ચડાઈ કરી તે વસુલ કરવાનું રહેતું હતું. આ પ્રમાણે બેસારેલાં યાજ્ઞાં, રહેતાં રહેતાં હાડી લેવામાં આવ્યાં હતાં, અથવા હાડી મૂકવામાં આવ્યાં હતાં, તેથી મોઝલ રાજ્યની સમાપ્તિની વેળાએ, જે અંધેર કારભાર અને ગડગડાટ વારે વારે થયેલો જોવામાં આવ્યો છે તેવે પ્રસંગે, ખંડણી ઉઘરાવી લેવાને માટે ધણે ઠેકાણે પ્રતિ વર્ષે દુમસા કરવા પડેલા છે. આ રસ્તો પકડવાને સુસલમાનોને તો અગત્ય પડી હતી. અને જ્યાં તે પ્રમાણે કચ્છવિના છૂટકો ન હતો ત્યાં તેઓ તેમ કરતા હતા, પણ તેમના પછી મરાઠા યથા તેઓને તો તે મન ગમતો થઈ પડ્યો હતો અને તે રસ્તો ઝાળવાને તેઓ ચૂકતાજ ન હતા, મરાઠાના રાજ્યની મુખ્યત્વે કરીને જેવી રાજનીતિ હતી તે પ્રમાણે જે જે દેશ ઉપર તેઓએ હથિયાર ચલાવ્યાં તે તે દેશમાંથી પૈસા કઢાવવા ઉપર તેઓએ નજર રાખી હતી. કેટલાક અનુભવ ઉપરથી, બ્યારે ધણે દિવસે

તેઓની ખાતરી થઇ કે જાણુ સ્થાપના કરવાથી ઉપજ પેદા કરવામાં લા-
ભ પાવશે ત્યારે તેઓએ જીતી લીધેલા દેશમાં, નિયમસર કારબાર ચ-
લાવવા ઉપર તેઓની નજર પોહ્યાડેલી છે. તેઓનો ઇતિહાસકર્તા લ-
ખે છે કે, “મરાઠા જ્યારે પોતાની સીમા છોડીને બાહાર જતા ત્યારે
“તેમનો પૈગો ઉપરાવનો અને લડાઈ કરવી એ જે સમાન અર્થ હતો.
“જ્યારે કોઇ ગામમાં અટકાવ કરવામાં આવતો ત્યારે ત્યાંના અધિકારિ-
“એને પકડવામાં આવતા, અને તેઓને ધમકી બતાવીને અથવા કોઇ કોઈ
“વાર તો થોડી ધણી સજા શિક્ષા કરીને તેઓની પાસેથી સુકાદો કરી
“લેતા હતા; શિક્ષા પૈસા તો તેમને બાગેજ મળતા હતા, પણ જે સરા-
“દોનો ગામડાંમાં વેપાર આવતો હોય તેઓની જમીનગીરી લેવાની પસંદ
“કરવામાં આવતી હતી, કેમકે તેમનો ચિટ્ઠિયો હિંદુસ્તાનના ગમે તે બા-
“ગમાં ફેંકીને પેઠે વટાવી શકાતી હતી. જ્યારે ગઢના ગઢપતિઓ તે-
“મના સામી ટક્કર લેતા અને છેવટે તેમનાથી હારતા ત્યારે તેઓને કતલ
“કરવામાં આવતા.” આ પ્રમાણે પૈસાના લાવજુ મરાઠાને માફક આ-
વતી ચડાઇથી “મુલ્કગીરી” એવા નામથી ઝોળખાતી હતી. તેઓ
ગુજરાતમાં પ્રથમ આવ્યા ત્યારે, પોતાની પેઢેલાં ધણેલા મુસલમાનોનો
દાખલો નેહને, અને દેશની સ્થિતિને અનુસરીને, તથા, પોતાના મનના
વશજીને લીધે, આવી મુલ્કગીરી કરવા નીકળવાની રીત તેઓએ પસંદ કરી
દીધી હાલમાં જે તાલુકા રબખૂત તાલુકાઓના સ્વાધીનમાં હજી લગણુ
છે તેઓમાં ત્રણ આર દમર લુટારા અથવા લખતે, તોપો કે છાવણી ક-
રવાનો સરસામાન સાથે લીધાવિતા, લુટકાટ કરતા ચાલ્યા જતા હતા,
અને ભોમિયા કળૂલ કરી શકે અથવા પોતાનું જળ ગમવાની બની શકે તે
પ્રમાણે પોતાના દાવાનો નીમલ કરી લેતા હતા જેમ દેશનું રાજ્ય વધારે
થો પડતું ગયું તેમ નક્કી કરતા અવ્યવસ્થિત પાયજીનું લસકર લઇને તે-
ઓ જાણુ મુલ્કગીરી કરવા લાગ્યા. મરાઠા સરદારોનો એવો એક નિયમ
હતો કે જેમ અને તેમ વધારે ખડણી લેતી, અથવા એમ બને નહિ તો
પછી પોતાના પૂર્વક કરનાં ઝાઝી નો પત્રો લેતીજ નહિ, અને આ છેલ્લા
નિયમને તેઓ એટલા જધા વળગી રહેતા કે, કોઇની પાસેથી ચડી ગયે-
લી ખડણી વસૂલ કરી લેવાની હોય તો આખો નીકાલ બહુ છૂટ મૂકીને

આનું હતું ત્યારથી મુખ્યત્વે ક્રીને જોએએ મુલકગીરીનો દર આગળના પ્રતા મણે વધારી દીધો હતો. મરાઠાના પેટેલાના અધિરામઓના સમ-યથી જે ખડણી લેવામાં આવતી હતી તે ગિરાવ મરાઠા જુદે જુદે નામે ખીછ ખડણી લેતા હતા, જેમકે, તેમના ઘોડાને ગાટે “લાસ દાણો” અને એ પ્રતા પણ જેમાં સર્વ વાત આવી જાય એવો “ખીજો પ્રયુષ્ઠ” ખાત્ર લેવામાં આવતો. ખડિયા પ્રાન્તના લે ભાગ કરવામાં આવ્યા હતા, એક કાઠિયાવાડ, તેમાં સોરઠનો હોપપ, જાવાવાડ અને ખીજો તેને લ ગતો દેશ આવ્યો હતો, ખીજો મહીમડો, તેમાં મહી નદીથી તે અમા ભરાની અને કચ્છના રણ સુધીનો દેશ આવ્યો હતો.”

આરમ સિંધાઇયો ટેલ્લીક સત્તા ખચારી પચા હતા, મહારાજ ગોવિંદરાવ મરણુ પામ્યા હતા, અને કાનાજી તથા મલદારરાવના ખડ ઉભા થયા હતા, એ સર્વ કારણોએ ક્રીને કાઠિયાવાડમાં મુલકગીરી પ્રતા-ને દોજ મોકલવાનું બની આવ્યું ન હતું તેથી સન ૧૭૯૮-૯૯ ની સા થથી ખડણી થકી ગ. ૧ હતી તે ઉપરાવાનું કામ ખાખાજી આપણને ચોપવામાં આવ્યું તે ઉપરથી કહી જેર કચ્છા પછી ૧૮૦૨ ની સાલમાં તે મુલકગીરી કરવાને નીકળ્યો. પણ તેટલી વારમાં કાઠિયાવાડના તાતુક-રો મિલ્લા ગાંધીને સામા થવાને સજી રહ્યા હતા, અને જે પિસો ખડણી આપનાના કામમાં આવી શકત તે નાના પ્રકારના ખર્ચમાં અને મુખ્યત્વે ક્રીને તેઓના પોતાનાજ ગનિયા પછવાડે વાવરી નાખ્યો હતો. વળી તે ઓના સાલજરામાં એમ આવ્યું હતું કે ખાખાજીએ ચડેયો અવેજ સા મટો લેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તે ઉપરથી તેઓને મજી ધારતી લાગી ગઈ હતી મલદારરાવની ટોળીમાંનો પાટડીનો દેસાઈ હતો તેને જીની

ક આ બંને પ્રાન્તની મુલકગીરીનો આકારો છે ■ ૧૮૦૨ માં ગાયકવાડ સ-રકારે નર્મલ વાવરને ચાલી કરી આપવા પ્રમાણે નીચે મુજબ હતો

પ્રાન્ત	ગાયકવાડનો ભાગ	પેશવાનો ભાગ	કુલ
કાઠિયાવાડ	રૂપિયા ૪૦૯,૫૨૧	૫૨૮,૦૧૬	૯,૪૭,૫૪૦
મહીમડો	૩૦૦ ૬૨૨	૧૫ ૦૦૦	૩,૧૫ ૬૨૨

સમને ખાખાણ કાઢિવાવાડમાં પેઠા. તેમાં માળિયા, મોરબી, જૂનાગઢ, ભાવનગર, અને વઢવાણ સાથે સડામયો કરીને જીત મેળવેના આદ્યો;

૧ જુનની ગાદીના નહેન રાજના વસાજ મોરબી અને માળિયાના દાદાર છે
૧૧ સવશી ખેગારજ (કચ્છ જુન)

ઈ સ ૧૫૧૦-૧૫૮૬

૧૨ ભારમવજ ઈ સ ૧૫૮૬-૧૬૩૨

૧૩ મોજરાજજ

ઈ સ ૧૬૩૨-૧૬૪૬

મેવજ

૧૮ ખેગારજ (ખીન)

૧૬૪૬ ૧૬૫૫

૧૫ તમાચીજ

ઈ સ ૧૬૫૫-૧૬૬૬

૧૬ રાયધણજ

ઈ સ ૧૬૬૬-૧૬૮૮

નોધણજ

દાદોજ
(કચ્છ દાદાર)

રવોજ

૧ કાંચોજ (મોરબી)

ઈ સ ૧૬૮૮-૧૭૩૪

૧૭ પ્રાગમણજ (પેઢેવા)
(જુન) ઈ સ ૧૬૮૮-૧૭૧૬

૨ અવિયોજ

ઈ સ ૧૭૩૪-૧૭૪૦

૩ રવોજ (ખીન)

૧૭૪૦-૧૭૬૪

મોડજ
(માળિયા)

૪ પચાણજ ઈ સ ૧૭૬૪-૧૭૭૨

૫ વાધજ ઈ સ ૧૭૭૨-૧૭૮૫

૬ મુમીરજ

ઈ સ ૧૭૮૫-૧૭૮૦

૭ જીજોજ

ઈ સ ૧૭૮૦ ૧૮૨૯

૮ પુવિરાજજ

ઈ સ ૧૮૨૯-૧૮૪૬

૯ રવોજ (ખીન)

ઈ સ ૧૮૪૬-૧૮૭૦

દરમજ

૧૦ વાધજ (ખીન) ઈ સ ૧૮૭૦ માં આદિયે મેદાઉ

મોરબીના તાજામા ૭૪૦ ચોરસ મેલ જમીન, ૧૨૫ ગામ આસરે નેવ દલ ૨ માખસની વરદી અને આલ્વાળ રૂપિયાની સુમારે વાર્ષિક પેદાસ છે તેમાંથી અધિકવાડ અને ઉચેન સરકારને જમાણખીના મગી કુલ રૂ ૬૧૫૫૬ ૬૧ વરે આપે છે દાદાર સાદેબ પ્રિટિસ છાવળીમા નવ ત્યારે દેશી સરકારની સત્તામતી અને પ્રિયાર નેપ ફોગ માન આપવામા આવેલ

તેણે કડીના જાગીરદારને તથા તેના દીકરાને કેદ પકડીને લાંબું બપ જ-
 રેલું બંડ બેસારી દીધું; અને દેશમાં જેટલી ખંડણી લેણી હતી તેટલી
 વસુલ કરી લીધી તથા આગળ કેટલાંક સેકડાંથી જોવામાં આવેલા નહિ
 એવો દાવ અને સત્તા આખા દેશમાં બેસારી દીધાં. આખાજી આ પ્ર-
 માણે પોતાની મુશ્કેલીમાં જય પામ્યો, તેટલી આસા રાજવામાં આવી
 ન હતી, તથા તેટલું જોર મારવા જેટલી ખરી શક્તિ ગાયકવાડનામાં ન
 હતી, પણ કાઠિયાવાડના તાલુકદારો આખાજીના કરાવને શરણ થયા તેનું
 દેખીતું કારણ એ હતું કે, એ તથા એના રાજને બ્રિટિશ સરકારની આથ
 હતી, તે તેઓ સારી પેઠે જાણતા હતા; તેઓના પોતાનાજ શબ્દોમાં
 આપણે બોલિયે તો “ફિરંગીની ફાજ ખે પખરાઇ જશે એમ તેઓ
 ડર રાખતા હતા. આ પ્રમાણે હકિકત છતાં, બ્રિટિશની નિર્દોષ રાજ-
 નીતિ, અને દયાભાવના હેતુથી તથા તેમની સારી નામનાની ખાતર બ્રિટિશ-
 ની જે સત્તા વગર દેખા દેવે હવણું જલવાત્ થઈ પડેલી જોવામાં આવી
 તે સત્તા ઉપાડી રીતે દેખાઇ આવે તથા તે પૂર્ણ રીતે બેસી જાય એવું
 જણાવવાની અગત્ય જણાઇ

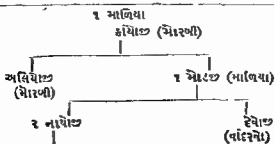
બ્રિટિશ સરકારનો ગાયકવાડ સાથે પ્રથમ સમ્બંધ થયો તેવામાંજ
 જણાઇ આવ્યું હતું કે, વડોદરા સરકારની ઉપજનો મ્હોટો ભાગ કાઠિ-
 યાવાડની ખંડણીનો ઉપજનો હતો, તેથી પ્રતિવર્ષ નિયમસર તે ઉધરાવી
 લેવાની ધણી અગત્ય પડતી, અને હવણું તો ધણી બાકી થકી ગર્બ
 હતી તેથી તે ઉધરાવી લીધા વિના ચાલે નહિ, એમ થઇ પડ્યું હતું.
 ગાયકવાડના પ્રધાન સારી પેઠે સમજતા હતા કે બ્રિટિશ સરકારની મ-
 દદ વિના આપણાથી એ બાકી વસુલ કરી શકાય એમ નથી, અને એજ
 તેમની અશક્તિને લીધે તેઓએ સહાયકારી લસ્કરની ત્રણ પાયદળની પ
 લટણો રાખી હતી તથા અગત્ય પડે તો એક પલટણને કાઠિયાવાડ મો-
 કલવાનો કરાવ પણ ધણું કરીને એજ કારણ ઉપરથી કરી રાખ્યો દ્વનો
 આ પ્રમાણે ગાયકવાડની મતલબુ જર પોહોઆડી આપવાને બ્રિટિશ સ-
 રકાર મોઢમ રીતે બંધાયલી પોતાને સમજવા લાગી, અને ગાયકવાડની
 મંહેલી રીતિ પ્રમાણે અમલ કરવામાં આવે તો પોતાની હમેશાંની રીત
 ખાત અને રાજનીતિથી ઉલટી રીતે વર્તવું પડે તેથી સન ૧૮૦૨ ના

ડિમેન્શનર મદિના ની ૧૫ મી તારીખે દ્વિદસ્તાનની વડી સરકારના અધિ-
 મર ઉપર આક્રિષ્ઠ આદેશ વેંસલી હતો તે વેળાએ તેણે પોતાનો એવો
 અભિપ્રાય વ્યક્ત કર્યો કે, મુલકગીરી મુલકા વિના કાઢવાવાળા રાજ્ય હામરો
 નાથે તેઓને પ્રતિષ્ઠા ગાયકવાડને આપવાની ખડણી વિશેના મુદ્દા બ-
 રેની રીતે ઠરાવ થાય તો ગાયકવાડની તેમજ ગુજરાત માટેના બ્રિટિશ
 સરકારના રસાયની મારી મેચા મળવેની મહેલ આ પ્રમાણે ખરૂં જોના
 મળતા પ્રસંગ એવા આવી ગયા કે, કાઢવાવાડના કામમજ સબધી
 બ્રિટિશ સરકારને વચ્ચે પડવાની અગત્ય આવી પડી રજવાડાવાળા પો-
 તાની મેજે ગાયકવાડને ખડણી આપે એટલે ગાયકવાડે પણ પોતાનું
 વધી ગયેલું લશ્કર ધગડી દેના ઉપર પોતાની નજર પોહોવાડી, વળી
 ખડણી ઉપરાવાનો જે અતિથણો ખર્ચ થયો તે નહિ થતા પોતાના ખ-
 જનામા તે વધ્યા મરશે એવો અગમવિચાર પણ તેઓએ કર્યો, પણ
 આ પસંદ પડતો ઠરાવ અમલમા આણવાનો બધો આધાર તેઓએ પો-
 તાના સહાયકારી બ્રિટિશ સરકાર ઉપર રાખ્યો પણ આણીગમ બ્રિટિશ
 સરકાર અગરજો, ઠરાવની રૂબરૂ ગાયકવાડને મલ્લ આપવાને બધાયથી
 હતી, અને એની મદ આપવાને મનથી ધંચી હતી અગર જો તે ઠ-
 રાવ કરવાથી, જીલમ બરેલી મુલકગીરીની રીતિમા સુધારો થવે કાઢવા
 વાડના તાનુકદારોને જે ફાયદા થવાના તે સારા પ્રકારનું સાદું વાળી આપે
 એવા પ્રમાણના તેના ગણનામાં હતા, અગર જો તે તાનુકદારો તેનું મધ્ય
 સ્થપણું તરતજ કબૂલ રાખશે એવું માનવાને તેને કારણ હતો, અને અ-
 ગર જો તે સારી પેઠે જાણતી હતી કે, પોતે વચ્ચે પડે નહિ તો, તે વે-
 લાનો પ્રસંગ અને અમલ જોતા, વડોદરાનો ગાયકવાડ ગુજરાતના હી
 પક્ષ ઉપર પોતાની મતલબ હાંસલ કરી લેવા સાફ, એવા સાધનો ઉપ-
 યોગમા આજો કે તે બ્રિટિશ સરકારની રાજનીતિની સામે છતાં, વગર
 આશ્રય આપવે તેના આશ્રયની અસર તે સાધનાને પોહોચવાથી તે જળ
 પકડે, તોપણ મુલકગીરી સરખા વાધા બરેલા કામમા મદદ આપવાને
 તેને ખુશી લાગતી ન હતી

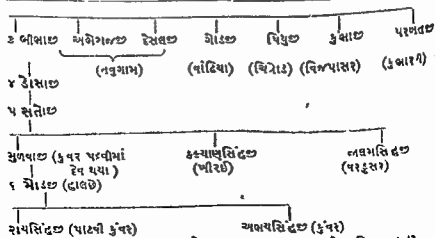
ઉપર પ્રમાણેનાં બ્રિટિશ સરકારની રાજનીતિનાં મરજી, મુલકીક
 વાર મુધી માન્ય મરવામા આવ્યાં હતા, તોપણ સન ૧૮૦૭ ના એપ્રિલ

નેહિનાની ૩૭ તારીખ આવતા મુધી, એ કામ માથે લેવાનો પ્રસંગ, મુંબઈ સરકારને આવ્યો નહતો. કર્નલ વાકરનામાં જોઈતી માહિતગારી હતી અને ત્યાં તેનું વલ્લંબ જમાવું હતું; એ એ અગત્યના ગુણોએ કરીને તેને પસંદ કરવામાં આવ્યો, અને તે દિવસે ગાયકવાડની ફાજ સાથે એક લશ્કરની ટુકડી લઈને સોડુના દ્વીપકલ્પમાંનું જે કામ પેશ પોહોંચાડવાનું હતું તે પરિપૂર્ણ કરવા માટે જવાને તેને હુકમ કરવામાં આવ્યો.

બ્રિટિશ સરકારના ગૃહસ્થપણથી ગાયકવાડની મુલકગીરીને બંધે હમેશાંને ગાટે ખડણી આપવાનો જદોઅસ્ન કરવાને કાઠિયાવાડના તાલુકદારોની ગરજ છે કે નહિ તે વિષે તેમનું મન જોવાને અગાઉથી ઉપાય કામમાં લગાડવામાં આવ્યા હતા. આ કામનો પરિણામ ઘણો સારો થયો, તોપણ કાઠિયાવાડમાં બ્રિટિશ સરકારની ફાજે જેમાં રીધી એટલે એ સરકારની ખરેખરી સ્વાર્થ વિનાની વર્તણૂક વિષે તાલુકદાર સોદા દેવો યોડો વિચાર કરવા લાગ્યા તે કર્નલ વાકરના જણવામાં તરતજ આવી ગયું. તે કહેલે, કે “તાલુકદારો ઉપર મોકલેલા “સરકુલર પત્રમાં લખેલી વાત સાચી છે એમ તેઓને લાગ્યું નહિ, અને ફાજ આમળ વધવા લાગી, તેમ તેઓ તરેહવાર કહેણ કાઢાવવા “લાગ્યા, તેથી સર્વના વિચાર જણાઈ આવ્યા. તેઓ સ્વભાવિક રીતે એમ ધારવા લાગ્યા કે અમે અમારા તરફથી મુલકગીરી કરવાને “નીકળ્યા છિયે, તે ઉપરથી દેટલાક કહેવા લાગ્યા કે અમને પેમો કાવા- “ડી લેવાની મુક્તિયો ધણી સારી આવડેછે, અને અમારી ફાજ “ધણી લગાયક છે તેથી લૂટમાં અમને ભાગિયા કરશે તો તમારી ફા- “જને મેહેનત કરવી પડશે નહિ. ગાળિયાના ઠાકોરે રજુ ઉપરના ર-

“સ્તાનો કમળો કરી સેવાની ઇચ્છા કરી અને ચોરવાડ કંઈ
 “અને સિંધ ઉપર એકા મળીને લૂંટફાટ કરવાને હક્ક કરવાનો અ-
 “ભિપ્રાય આપ્યો. વળી કેટલાક એમ સમજ્યા કે, ગાયકવાડનો હક
 “યુક્તિથી ખરોડી દીધે ઇંગ્લિશનો હક સ્થાપી દેવાનો અમારો વિચાર
 “છે, તેથી કંપનીની સત્તા પાળવની ધણીજ ખાતરીપૂર્વક ઇચ્છા જ-
 “તાવવા લાગ્યા, અને ગાયકવાડની સત્તા નહિ માનવાનો પ્રયત્ન કરતા
 “જણાયા. તેમજ ગાયકવાડના પ્રમાણિકપણા ઉપર શકે ઉત્પન્ન થાય
 “એવી ઇમાઇ બરેલી યુક્તિઓ કરવા માંડી. આવા, તેઓના પ્રય-
 “ત્નોની સામે તૈયાર થઇ રહેવાની અને તેઓને તરતજ તોડી પાડવા-
 “ની અમત્ય હતી. તેઓનો ઇરાદો ઇમાઇ બરેલો હતો, અને જ્યાં
 “એકદો સ્વાર્થ હોય એવા કામમાં એકસંપની અને નિષ્કપટપણાની
 “વર્તણૂક નહિ અક્ષતવાધી જેવા બારે પરિણામ થાય તેમ કરી નાખે
 “એવા તેઓ હતા. એવા કારણ ઉપરથી કાઠિયાવાડમાં કંપની સરકારની
 “ફોજ આવી છે તે ગાયકવાડના સદાયકારી તરીકે આવી છે અને અ-
 “મરી મતલબ ગાયકવાડના રાજ્યના લાભ ઉપર નજર રાખીને અને
 “ભોમિયાઓનો સદા સ્વાર્થ સુધારીને કંપનીના મધ્યસ્થપણાથી દેશ-
 “માં મારો ખટોત્તરન કરી દેવાની છે એવાતની ભોમિયાઓને ખા-

માળિયાના તાળામાં ૬૬ ચોરસ મેલ જમીન, ૧૨ ગામ, આસરે અગિયાર દબાર માલસની વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજનું મુખારે અડસઠ દબાર રૂપિયાની છે તેમથી આ-ચકવાડને જમાખાધી, અને જલનામદને જોરતલખી મળી કુલ રૂ. ૧,૩૬૭ આપે છે

“તરી કરી આપવા ઉપર મારો પ્રયત્ન એ ચલાવવા માંડ્યો.”

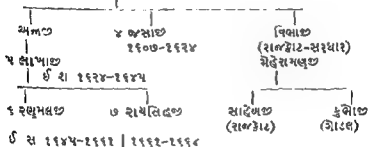
કર્નલ વાલરને તેના પ્રયત્નમાં, ગાયકવાડની ફ્રાન્સના સેનાપતિ વિ-
હસરાવ દિવાને સારી મદદ કરી તેથી તરતજ બોમ્બેમાંના મનમાં વિ-
શ્વાસ આવવા માંડ્યો; બ્રિટિશનો આવો સ્વાર્થવિનાનો મનમુખો બિન-
તકરારે સાધી લેવાને એક પ્રસંગ મળી ગયો, તે એક કઠોરણનો કિલ્લો
તેના ધણી પાસેથી નવાનગરવાળાએ લઈ લીધો હતો તે બ્રિટિશની

૧ નામનગર.

૧ નામનગરવાળા ઇ સ ૧૫૩૯-૧૫૬૨

૨ વિભોજ ઈ સ ૧૫૬૨-૧૫૬૯

૩ સત્તાજ ઈ સ ૧૫૬૯-૧૬૦૭

૧૩ નામજાજ (બીજા)

ઈ સ ૧૭૬૮-૧૮૧૪

૧૪ રામસિંહજી (બીજા) (દત્તપુત્ર)

ઈ સ. ૧૮૨૦-૧૮૫૨

૧૫ નામજાજ (બીજા) (દત્તપુત્ર)

ઈ સ. ૧૮૫૨-૧૮૮૫

૧૬ નામજાજ (બીજા) ઈ સ. ૧૮૮૫ માં આદિયે બેઠા છે.

૧૬ નામજાજ (બીજા)

ઈ સ ૧૮૧૪-૧૮૨૦

જપૂતોએ પાતાની દીકરિયોને દૂધપીતી કરવાનું ધાત્રી કામ બંધ કરવાને
કબૂલ કર્યું; આણીમગ મધ્યસ્થ રહેલી શ્રિદેશ સરકારે દેશમાં જીવન
યતો અટકાવવાને અને આજસુધી મુલગીરી કરવા નીકળતી ફોજથી પૂનિ
વર્ષે જે નુકશાન થતું તે બંધ કરવાને વચન આપ્યું. આ પ્રમાણે સર્વ

રાજવા માગણી કરી એટલુંજ નહિ પણ હાવામણને દેસવટો દીધો હાવામણ
કચ્છમાં ગયો ત્યાંના રાજા નમ કૂલજી (ઈ સ ૮૫૫-૮૮૦ તેને સગો પતો હતો
તેથી આશ્રય આપ્યો અને હજાય હુઝર પાસેના અણધોર ગઢમાં રહ્યો ત્યાં
એક ટેકરી ઉપર હાવામણ હમેશા બેસતો તેથી તેના નામ ઉપરથી આજ પણ તેને
હાવામણ ટેકરી કહે છે. નમ કૂલજીના પીતા નમ સારજીની એક અનારસ કુંવરી
દેવળદેવી નામે અતિ સુરૂપા હતી તે હાવામણને પરણી. આ રાણીની અદ્રશિ-
દત્ત અને દેવીસિદ્ધત્ત નામના બે કુવર યથા સિયોત દેવલોક પામ્યા પછી હા
લામણ પાતાને દેસ જઈ ધુમવીમાં ગાદીપતી થયા તેના પછી ૧૧૩ ભાણુજ,
૧૧૪ મેહલ ૧૧૫ નામજ, ૧૧૬ વિકુજ યથા તે પછી ૧૧૭ નામજાણુજ,
૧૧૮ વિઝિયાજ, ૧૧૯ ખેતોજ, ૧૨૦ રાણોજ, ૧૨૧ ખીમોજ, ૧૨૨ વિ
ધાનજ, ૧૨૩ ખેતોજ, ૧૨૪ રામદેવજ, ૧૨૫ સતાજ, ૧૨૬ બખુજ, ૧૨
રાણોજ, ૧૨૮ ભાણુજ, ૧૨૯ નામજ, ૧૩૦ વકુજ ૧૩૧ શાણુજ, ૧૩૨ વીર
મજ, ૧૩૩ ખિમજ, ૧૩૪ નોમજ, ૧૩૫ શિંગુજ, ૧૩૬ આદિતજ, ૧૩૭
હરિયાદજ, ૧૩૮ બખુજ, ૧૩૯ શરતામજ, ૧૪૦ ભાણુજ, ૧૪૧ વિકુજ, ૧૪૨
કાનજ, ૧૪૩ વનવીરજ, ૧૪૪ નગજ, ૧૪૫ ભાણુજ, ૧૪૬ હરિયાદજ, ૧૪૭
મગજ (ઈ સ ૧૧૨૦-૧૧૫૦) ૧૪૮ રાણોજ, તે જ સાવમા ગુનદી નતા તેને
પાછ ૧૪ નામજ (૧૧૫૦-૧૧૫૫) ૧૫૦ ભામજ (ઈ સ ૧૧૫૫-૧૧૭૩),
૧૫૧ ભાણુજ (૧૧૭૩-૧૧૭૪) ૧૫૨ મેહ (૧૧૭૪-૧૧૮૦), ૧૫૩ નામજ
(૧૧૮૦-૧૧૮૩) ૧૫૪ વિકિનોજ (૧૧૮૩-૧૨૨૦), ૧૫૫ વનસીજ (ઈ સ
૧૨૨૦-૧૨૪૫), ૧૫૬ ભોમજ (ઈ. સ ૧૨૪૫-૧૨૭૦), ૧૫૭ રામદેવજ
(ઈ સ ૧૨૭૦-૧૨૮૧), ૧૫૮ રાણોજ (૧૨૮૧-૧૩૦૨) ૧૫૯ નામજ (૧૩૦૨-
૧૩૦૭) ૧૬૦ ભાણુજ (૧૩૦૭-૧૩૬૦) એના વખતમાં સિંધથી નમ ઉતરજનો
કુવર આમલિયોજ જે કચ્છના નરેભની બીજી સાખાના મુજ પુરૂ હાખાન
ની (ઈ સ ૧૧૭૭-૧૧૭૫) ના કામ હાવાજનું નિધમાં રાજ હતું તેને વરાળ
પતો હતો તેણે ઇ. સ. ૧૩૧૩ માં વગ આપીને ધુમવીનો નાસ કર્યો તેથી રાજા
ભાણુજેકે રાજપર વસાવી ત્યાં ગાદી રવાણી તે પછી ૧૬૧ જસધજ (ઈ સ
૧૩૬૦-૧૩૬૨), ૧૬૨ રાણોજ (૧૩૬૨-૧૩૮૦), ૧૬૩ મનજ (૧૩૮૦-૧૪૬૧)

ઠરાવ નિરંતર અમલમાં આવી શકે એટલા માટે અને ગાયકવાડ સરકારને જે શ્રેષ્ઠતા આપવાથી આવા કાયદા નિપજવાનો આધાર રહ્યો હતો તે શ્રેષ્ઠતા તેમની ચાલતી રહે એટલા માટે મરાઠી ધોડેશ્વારો અને બ્રિટિશ-ના સહાયકારી લશ્કરની એક પલટણનો રસાયો કાઠિયાવાડમાં રાખવાનો ઠરાવ થયો.

આ પ્રમાણે બ્રિટિશ એલચીની સત્તાથી બદોખસ્ત કરવાનું કામ થયું સારી રીતે પાર પડ્યું તેની ખુશીથી અતિશય જીલમ બરેલી રીતે પૈસા કઢાવવાની રીતિમાં સુધારો થયો, તથા હવે ખજીના ખંડણીનો દર ઘટ્ટર થયો, તેથી કાઠિયાવાડના તાલુકદારો રાજ થયા, તેમજ દેશના તાલુકદારોએ પોતાની રાજધી તેમની મેલે ગાયકવાડ સરકારનો હક (આગળ પ્રમાણે વધારે બળવાન સાધનને લીધે ઉપરોપલું મળીને તે હક ઠરાવવામાં આવેલ નહિ) રીત પ્રમાણે અને પ્રતિગાપૂર્વક માન્ય કર્યો, અને વધારે સુ-

૧૬૪ બાલુજ (૧૪૬૧-૧૪૬૨), ૧૬૫ કાલોજ (૧૪૬૨-૧૪૬૫), તે પછી તેને લગીએ ૧૬૬ ખીમાજ (૧૪૬૫-૧૪૬૭). આના સમયમાં કેવળી બહેન બાલુ રાવજીએ ચાલી આવી નાગનીબંદર લઈ ત્યાં નવાનગર (નમનગર) ઈ. સ. ૧૫૩૬ માં વસાવી રાજ્ય ગાદી સ્થાપી. ૧૬૭ રામદેવજી (ઈ. સ. ૧૫૫૦-૧૫૭૪) તેના, ૧૬૮ બાલુજ, ૧૬૯ ખીમાજ (૧૫૭૪-૧૬૨૫), ૧૭૦ વીકમાવજી (૧૬૨૫-૧૬૭૧), ૧૭૧ સુરતાનજી (૧૬૭૧-૧૬૯૯), ૧૭૨ ભાલુજી (૧૬૯૯-૧૭૦૬), ૧૭૩ ખીમાજ (૧૭૦૬-૧૭૨૮), ૧૭૪ વિકમાવજી (૧૭૨૮-૧૭૫૭), ૧૭૫ સુરતાનજી (૧૭૫૭-૧૮૦૪) એણે પૈરાળદરમાં સન ૧૭૮૫ માં ગાદી સ્થાપી. અને પૂર્વભેના સમયમાં ઘરેણું રાજ્ય વધાર્યું. ૧૭૬ હાલોજી (૧૮૦૪-૧૮૧૨), ૧૭૭ ખીમાજ (૧૮૧૨-૧૮૩૧) ૧૭૪ વિકમાવજી ઈ. સ. ૧૮૩૧ માં ગાદિયે બેઠા છે. તેમના પાટળી પુત્ર મહાવસિંહજી ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં દેવગાંધી ખાત્યા અને રોમજી પુત્ર ભાવસિંહજી છે.

પૈરાળદરના તાણામાં ૫૬૬ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૦૩ ગામ, અને આસરે ૧૦૦૦ માલુસની વરદી છે. વાર્ષિક ઉપજ ચાર લાખને સુમારે થાય છે તેમાંથી ૧૧૫૬૧.૩ અને ઈંગ્લેન્ડ સરકારને જમાવેલી તથા જનુનામદના નવાબને નેરવલજીના મળી કુલ રૂ. ૪૮,૫૦૪ આવે છે.

ધરેલાં સંસ્થાનના સંબંધનો હંસાવ જેવા ધોરણથી ચાલુ છે તે ધોરણ પ્રમાણે આમળને વારતે તે હક સ્થાપન કરવામાં આવ્યો,—“આવેલા જામ”, કુર્નવ ધાકર કેહેછે કે, “એ સંસ્થાના સંપૂર્ણ અર્થ પ્રમાણે ગાયકવાડની “પેટલા યદ્ય ગયેલી કેઈ સરકાર મેળવવાને સક્તિમાન યદ્ય ન હતી.”

પ્રકરણ ૬ કું.

વાઘેલા—ધોળકાના કરખાતી—ઝાલા.

જે વેળાએ ગૂંજરાતનાં કેટલાંક પરગણાં બ્રિટિશના હાથમાં આવ્યા, અને પછવાડેથી જે કાલકરાર થયા તેની રૂઢિએ બ્રિટિશ સરકારની સત્તા દેશના ખીલો ભાગ ઉપર ચાલી, તે વેળાએ કર્નલ વાકરના જોવાના જે રજપૂત તાપુકદારો હયાતીમાં રહેલા આવ્યા તેઓ વિષેનું આ પ્રસંગે અમે વર્ણન કરિયે છિયે.

રાજવંશી વાઘેલાઓની ન્હાની શાખાવિષે અહમદશાહની વેળાથી તે આજની સુધી અમારે કાંઈ લખવાનું નથી.* ધોળકા તાલુકાના સ્વતંત્ર ગ્રામિણમાં સાણુદ અથવા કોંઈતો દરગાહ સર્વથી ઊંચી જગ્યા ધારણ કરતો કર્નલ વાકરના જોવામાં આવ્યો; તેની પાસે માત્ર ચોવિસ ગામ હતાં, તોપણ તે રાજપૂત પદ ધારણ કરતો હતો, અને અણુદિલ-પુરના આગળના રાજાઓના ઊંચા કુળના ચોતાને માનીતે મમત રાખતો હતો. તેનું મુખ્ય ફોરે કોંઈ છે તેની આસપાસ રક્ષણને સાર કિંમત નથી, પણ તેની આસપાસ ગદન જંગલ વિટાઈ વણ્યું હતું, અને તે બેહત્તર પામળનું લશ્કર રાખતો હતો, તથા એકસો પચાસ અથાર તેના રેઠાણની ચોકી કરતા હતા. તેઓને રાજના લશ્કરની પેઠે તેનું અગ્ર રક્ષણ કરવા સાર અથવા લડાઈઓ કરવા સારું રાખ્યા હતા. તેનો સગો ગાંગડનો ઠાકોર હતો તેની પાસે માત્ર આઠ ગામ હતા તોપણ તેનો તાપુકો પણો સરસ જાન્યો હતો, અને તે એક હત્તર માણસનું લશ્કર રાખતો.

આ ઠાકોરે અધિરાજને વાર્ષિક ખડણી આપતા તેની રકમમાં વખત જોઈતે ફેરફાર કરવામાં આવતો. કર્નલ વાકર લખે છે કે ઉપરી સરકારનો અધિકાર, તેઓના રાજકારનારમાં માથું ધાવવાનો ન હતો પણ

* પ્રથમ લાગના વિભાગ ખીલના પ્રકરણ ૩ નોંધો છેલ્લો પાંચમા કુનો.

ગયા'હોત તો આટલું બધું લાગત નહિ, પણ દુગો કરીને તેમને માથા છે માટે અમે કપીર થઈ જઈશું" તેમનાં સર્ગવાદાલયે તેઓને સમજાવ્યા કે તમારે કપીર થવું નહિ, પણ વેર વાળવું. એ વાત તેમને ગળે ઉતરી અને નવા ઘોડા વેચાયા લઈને નવી બરતી કરીને જૂનાગઢના નવાજની બાકરી કરવાને ફરી ગયા. થોડાં વર્ષોથી વેર વાળવાને લાગ તેમને મળ્યો નહિ પણ છેવટે ગાયકવાડનું લશ્કર કાઠિયાવાડમાં મુઠ્ઠગીરી કરવાને નીકળ્યું ત્યારે નીવાજખાન રહેણું ધોળકાને કરખાતી મરાઠા માથે નીકળ્યો અને રેલેબુને તથા પરમારોને સારી મલાહ હતી, તેથી મત્રેક ફતેહમદમદ અને મત્રેક અચ્છા તેમની સાથે ગયા નીવાજખાને ગારિયાધારની જમાનથી ગાયકવાડને આપીને પેલા જે તાલુકાઓની ખાતર ગામ મગવ્યું અને ગામ તળિયામાં મધેડે હળ જોડાવીને મીઠું વવરાવ્યું પરમારોએ ગામના ઉપરીને પકડી લીધો અને તેની જે દીકરિયોને તેઓએ રાખી લીધી

કમાલ મદમદે પેમો મેળવ્યો હતો; પણ તેના મ્હોટા દીકરા મત્રેક ત્નામને તરવારનો એવો ઉપયોગ કરવો હતો કે તેથી તેના કુટુંબના પૈસામાં તેણે વધારો કરવો હતો અને કટલાંએક ગામ પણ મેળવી લીધાં હતાં તે કેશરીનો તાલુકદાર કેહેતાતો હતો અને તેને તાપે સોળ ગામ હતાં તે ગારિયાધારમાં મરાયો ત્યારે તેનો બાપ ફતેહમદમદ તેનો વારસ થયો; પણ તે સન ૧૭૪૬ માં મરણ પામ્યો અને તેની ગાદિયે તેનો દીકરો શેરમિયા બેઠો તેણે પોતાના તાલુકા ઉપર સાફ રાજ્ય ચલાવ્યું. અને પોતાની તરનાર જાળવીને માસ વધારેલા.

શેરમિયા સન ૧૭૫૫ માં મરણ પામ્યો તેની પછવાડે તેનો દીકરો આનામિયા ગાદિયે બેઠો.

ફતેહમદમદના બાપ મત્રેક અચ્છાએ પોતાના બાપના આસમાંથી કાંઈ ભાગ લીધો ન હતો પણ પોતાના સારા બાગ્યથી પોતાની મેળે ગામડાં મેળવી લીધાં, અને 'ધનવાડાનો તાલુકદાર જનીને તેણે નવો માસ રખાવ્યો, તે પણ ધોળકા પરમણામાં છે. તે સન ૧૭૬૫ માં ત્રણ દીકરા મુલીને મરણ પામ્યો. તેની પછવાડે તેનો મ્હોટો દીકરો ન્હાનામિયા તેની પછવાડે ગાદિયે બેઠો અને સન ૧૭૭૫ માં મરણ પામ્યો તે વેળાએ તેને

કંઈ સંતાન નહતું. તેના બાઈએને તેમના બાપના ગ્રાસમાંથી કંઈ ભાગ મળ્યો નહતો, પણ પોતાના બળવતે ગામ મેળની લીધાં હતી. તેની બેહેન નૂરખાબી શેરમિયાંને વેરે પરણાવી હતી અને તેને ખીજી ઝોરતના પેટના બાવામિયાં નામે દીકરો હતો, તોપણ તે ન્હાનામિયાંનો ભાણેજ કહેવાય તેથી તેનો તે વારસ થયો અને પાંચગામ, એક હાથી, બસેં ઘોડા, અને ખીજી માલમતા તેને મળી.

બાવામિયાં ગાદી ઉપર બેઠો કે તરતજ ચારસે જટ લોકોના અન્ધારોએ તેનાં એક ગામ ઉપર હરલો કર્યો, તે એવા મનસુખાથી કે શેરમિયાં અરણ્ય પામ્યો. તેથી કોઈ હરકત કરનાર નથી શેરમિયાંએ તેઓને ધણીવાર શિક્ષા કરી હતી તોપણ આ વેળાએ તેઓ ઢોર વાળી ગયા અને કેશરિયે જઈને મેલાણ કહ્યું. ત્યાં આમળ પણ લોકોને હરકત કરી, અને ત્યાંના લોકોએ તેમને કહ્યું કે આ શેરમિયાંનું ગામ છે, જો એનો અન્ધાર આવી પોહોચશે તો તમને હરકત પડશે જટ લોકોએ તે વાત લક્ષમાં લીધી નહિ પણ એટલું કહ્યું કે શેરમિયાં તો ગયો, અને તેના દીકરો પાલણુમાં છે. આવો બનાવ બનનાના સમાચાર ધોળકામાં બાવામિયાંએ સાંભળ્યું, એટલે પોતાના ઘોડા ઉપર અન્ધાર ચઢને સાઠ અન્ધાર લઈને ચાલ્યો. આ વેળાએ તેનું વય ૨૨ વર્ષનું હતું. તે કાંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના લૂટારા અન્ધારો ઉપર ટૂટી પડ્યો અને બહુ સારી રીતે તરવાર ચલાવી, તેમાં જટ લોકો પોતાનામાંના પાંચ જણને મરેલા મૂકીને અને ઘણા એકને ધાગેલ પડેલા રહેલા દબને નાશી ગયા. બ્યારે ધોળકામાં લોકોએ જાણ્યું કે જટ લોકો ઉપર હરલો કરવાને તાબુકદાર ગયો છે, ત્યારે તેની મદદે અન્ધારોની એક મોટી ટોળી ગઈ, પણ તેમને લડવાની વેળા હવે રહી ન હતી અને તેઓ તે ડેકાણે જઈ પોહોચ્યા નહિ એટલામાં તો બાવામિયાં પાંચ મારી નાંખેલા જટના માયાં તથા તેના હાથમાં આવેલા ઘોડા લઈને પોતાનાં માણસો સહિત આવતો સામે મળ્યો.

આ વેળાએ જટ અને કાઠીલોકો સરકારના અન્ધાર હોય તેમ સ્વતંત્રપણે જ્યાંજ્યાં દેશમાં જટકતા ફરતા હતા. બાવામિયાંના ધરડાએએ તેમને ધણી વાર હરાવ્યા હતા અને તેટલા માટે માહોમાહે પ્રાણુધાતક કનિયો ઉડ્યો હતો, પણ તેણે પોતાની ન્હાની હંમરમાં એટલી બધી બ-

હાદુરી ગતારી, અને રોજ તેની કીર્તિ-વધની ચાલી તેથી તેની સામે યવાને જંગ્ઝોડો ડરવા લાગ્યા.

શેરમિયાંએ પેસવાની ચાકરી કરી હતી, પણ બ્રાવામિયાએ ગાયકવાડ સાથે પોતાનો મત્તધ બાધ્યો હતો અને તે જલ્દી પ્રખ્યાતી પામ્યો હતો. ગાયકવાડની ફોજ શેરમિયાને કાઢાડી ચૂક્યા સારે સન ૧૮૦૦માં અમદાવાદ ઉપર મઠ ત્યારે જ્યે અધાર લઈને બ્રાવામિયા તેની સાથે ગયો હતો, અને સન ૧૮૦૨ માં જ્યારે ગાયકવાડે મસ્દારરાવની સામે યવાને બ્રિટિશને પોતાની મદદે બોલાવ્યા, અને ખુબાત આગળ ઉનરેલી બ્રિટિશની ફોજ, ત્યાંથી કડી આવી પોહોચતાં રસ્તામાં અડચણમાં આવી પડી તે વેળાએ ગાયકવાડે બ્રાવામિયાને લખ્યું તે ઉપરથી જ્યે અધાર લઈને તે કડી લગી ફોજની સગાથે ગયો હતો, અને બ્રિટિશની સાથે પણ તે ઘણી સારી રીતે વર્તેલો હતો.

બ્રાવામિયા ધણી આનંદ મેળવ્યા પછી સન ૧૮૧૨માં મરણ પામ્યો તે વેળાએ તેને બ્રાહ્મિયા અને મહેકમિયા એવા બે દોકરા હતા, તેમાંથી મ્હોટો તેની પછવાડે ગાદિયે મેલો આ વેળાએ તેના તાતુકાનીએ ત્રીશ ગામ હતા.

ધોળકાના કરનાલી વિષે કર્નલ વાકરે લખ્યું છે તેઓનું મુખ્ય કુટુંબ ઉપર પ્રભાણ હતું તે લખેલ છે, તેઓ ચરવીર અને તોફાની લોક હતા, તેમનામાંથી કેટલાએક જયામધ અધારો રાખીને, જોએને તેમની મદદ જોઈતી હોય તેમને આશ્રય આપવાને જતા. તેઓએ ધોળકા પર ગણાનો ધણો ખરો આજો સુવેદ બરેલો ભાગ, અગાઉથી જમાણ ધી આપીને સાનમાં લખાવી લીધો હતો, અને એવી રીતે કરવાથી તેઓએ પોતાની સત્તા ધણી વધારી દીધી હતી.

જાણા રજપુતોએ પાટડીમાં પોતાની રધાપના કરી ત્યારપછી ધણાં વર્ષ લગીની તેમની ચકતી કળાવિષે અમારે કંઈ લખવા જેવું નહિ.

૧ પ્રથમ પુસ્તક વિભાગ ૨ જો પ્રકરણ ૨ જુ આવા બાબત દર્શાવત નહોતો
૫૪ ૧૧ (બીજો ભાગ)

હુરપાલનો મ્હોટો કુંવર સોડોજ અથવા સોદોજ* કરીને હતો તેના વંશ માં હુરપાલથી પંદરમો પુરુષ મહારાણા ચંદ્રસિંહજી કહેવાયછે તેના વારામાં જાલાઓની મુખ્ય જગ્યા પાટડીમાંથી બદલીને હુલવદમાં આણી હતી, એ શેહેર કમ્હના ન્હાના રણની બાજુએ છે. એજ મહારાણાના વારામાં અથવા એના પછી તરતજ, હુરપાલના વંશની આ શાખાના બીજા બે વિભાગ થઇને બે જૂદા ગ્રાસ અથવા તાલુકા બધાયા હતા, તે આજ લગી પણ પોતાનું સ્વતંત્રપણું સાચવી રહ્યા હતા ચંદ્રસિંહજીનો વડો કુંવર પૃથીરાજ હતો તેણે પોતાનો વારસો ખોયો હતો, પણ વાંકાનેર અને લઢવાણમાં તેણે ગાદિઓ સ્થાપી હતી; બીજો કુંવર અમરસિંહ હતો તે પોતાના બાપની પછવાડે હુલવદની ગાદી ઉપર બેઠો, ઇંગ્લેન્ડમાં હાલ જે રાજ છે તે એના વંશનો છે; ત્રીજો કુંવર અબેરાજ-

* ૧ હુરપાળ મહારાણા ૨ શક્તિદેવી સોલકીથી ૧ સોદોજ, ૨ શેખડે જ
૩ માંગોજ તથા કુંવર થયા

૨ સોદોજ	ઈ સ ૧૧૩૦-૧૧૬૦
૩ દુર્ગત સાલજ	ઈ. સ ૧૧૬૦-૧૧૮૫
૪ ભક્તજીવજ	ઈ. સ ૧૧૮૫-૧૨૧૦
૫ અર્જુનસિંહજી	ઈ. સ ૧૨૧૦-૧૨૪૦
૬ દેવરાજજી	ઈ સ. ૧૨૪૦-૧૨૬૫
■ દુદોજ	ઈ સ ૧૨૬૫-૧૨૮૦
૮ સૂરસિંહજી	ઈ. સ. ૧૨૮૦-૧૩૦૫
૯ સાંતલજી	ઈ સ ૧૩૦૫-૧૩૨૫
૧૦ વિજયપાલજી	ઈ. સ ૧૩૨૫-૧૩૨૬
૧૧ મેધરાજજી	ઈ સ ૧૩૨૬-૧૩૩૧
૧૨ પચીસિંહજી	ઈ સ ૧૩૩૧-૧૩૪૦
૧૩ ઉદયસિંહજી	ઈ સ ૧૩૪૦-૧૩૫૨
પૃથીરાજજી	

જેને યથા પ્રમણું ઘડીને રાખ્યોના હક હોયો.

૧૪ વેગજી	ઈ. સ ૧૩૫૨-૧૩૬૮
૧૫ રામસિંહજી	ઈ. સ ૧૩૬૮-૧૩૮૫
૧૬ વીરસિંહજી	ઈ. સ ૧૩૮૫-૧૩૯૨
૧૭ રામભટ્ટ	ઈ સ ૧૩૯૨-૧૪૦૮

કોનો જમાવ થયો એવામાં જૂનેમઠથી પાદશાહનો ખજાનો અમદાવાદ જતો હતો. તેની પૃથીરાજને ખબર થઈ એટલે તેણે ખજાનાનાં ઊંડાં લૂંટી લીધાં, તેની ખબર સરકારમાં થવાથી પૃથીરાજનું માથું કાપી લાવનારને ધનામ આપવાનું જાહેરનામું ફેરવ્યું અને એકજમર અશ્વારો સહિત એક જમાદારને તેના શોધ સાર મોકલ્યો. પૃથીરાજના માણસોનું જોર કેટલું છે તે વાત જમાદારના જાણવામાં આવી ત્યારે તેણે તેની સાથે કપટકાર્ય રચવાનો નિશ્ચય કર્યો. પછી તેણે વડવાણ માણસ મોકલીને પૃથીરાજને કેહેવરાવ્યું કે અમે દેસની ખંડણી ઉધરાવવા સાર આવ્યા છીએ માટે તમે અમારી સાથે આવો. જમાદારે કુશળ ઉપાડી સોગન ખાધા કે-જો પૃથીરાજ મારી સાથે પ્રથમ દગો નહિ કરે તો હું-એમની સાથે કદિ દગો કરવાનો નથી; આ ઉપરથી પૃથીરાજ તેને આવીને મળ્યો, ત્યાં ઠરાવ કરી રાખવા પ્રમાણે તેઓએ શિયાણી ગામ મારીને અદાજીને ઠેર કર્યો. ત્યારે અદાજીની ઠકરાણીને સત ચડયું અને પૃથીરાજ બહુ માણસ મોકલીને પોતાના સ્વામીનું માથું તેણે મંગાવ્યું. કુંવરે અદાજીનું માથું કાપીને એક ઝાડે લટકાવ્યું હતું. તેથી પૃથીરાજને બાધને કેહેવરાવ્યું કે-તમે તમારી મેળે ઝાડ ઉપરથી માથું ઊતારીને લઈ જાઓ તો આપુ. અદાજીની ઠકરાણી ત્યાં આવી, અને કાજડો વાળીને ઝાડ ઉપર ચડી, ત્યારે પૃથીરાજે અદાજીને મેહેલું મારીને કેહેવા માંડ્યું કે, “હા-કરા તેં મારા ઉપર બરછી ઉગામી હતી, ખરું! પણ હવે જો તારી બાધીને કેવી ઝાડે ચડતી કરી છે.” સતી પૃથીરાજના આવા સખ્દ સાંભળીને તેના ઉપર ક્રોધાયમાન થઈને તેને કાપ દહને કહ્યું કે, “હા તેં તો મને ઝાડે ચડતી કરી પણ તારી જીને તો તારું સ્નાન પણ થયે નહિ.” એનું સાંભળીને ખીલ લોકાએ તેમજ સતિયે પૃથીરાજને ઠપકા દીધો અને ત્યાર પછી તરતજ તેને પણ પોતાના કામનો પસ્તાવો કરવો પડ્યો. પણ એ તો પછી જમાદાર સાથે ખંડણી ઉધરાવા નીકળી પડ્યો. એ પ્રસંગે કાંઈ વચગામં મેલાણુ કરવાનું ધારેલું ત્યાં પૃથીરાજનાં માણસો આગળ જઈ પોહ્યાં, અને તે ઠેકાણે પાણીની ઘણી તંગાસ હતી તેથી ત્યાં ઝગળ એક કૂવો હતો તેના ઉપર તંબુ તાણી લીધો અને કહ્યું કે આ-લામાં એક કૂવો નથી. આ પ્રમાણે તેઓને કૂવામાંથી પાણી મળવા

ભાગ્ય અને જમાદારના માણસોને તો હ ગૈલને છેટેથી આજીવું પડ્યું. પણ પછવાડેથી જમાદારને તે વિષેની ખબર થઈ ત્યારે તેણે કહ્યું કે પૃથીરાજે મારી સાથે પેહેલો દાંડો કર્યો તેથી મારા સોગન છૂટ્યા.” પછી ક-પડ કરીને પૃથીરાજને તેણે પકડ્યો ને પોતાની સાથે લઈ ગયો, અને આ દેશમાં કોઈ મળતું નથી કે પછીથી, તેનું શું થયું.

ઉપર પ્રમાણે જનવાથી પૃથીરાજનો ખાપ ચરણ પામ્યો ત્યારે તે હા-નર ન હતો તેથી તેના ન્હાનો ભાઈ અમરસિંહ હુલ્લવદની ગાદિયે બે-ઠો. પૃથીરાજને બે કુંવર હતા તેમાં એક મુલતાનજી હતો તેના વં-

૧ પાછળ પૃષ્ઠ ૭૬.

૨૬ રાજ અમરસિંહજી (ઈ. સ. ૧૬૩૪-૧૬૫૪)

૩૦ મેપરાજી (ઈ. સ. ૧૬૫૪-૧૬૬૧)

૩૧ ગમસિંહજી (ઈ. સ. ૧૬૬૧-૧૬૭૩)

૩૨ જસવતસિંહજી (ઈ. સ. ૧૬૭૩-૧૭૧૮)

૩૩ પ્રતાપસિંહજી (ઈ. સ. ૧૭૧૮-૧૭૩૦)

૩૪ રાયસિંહજી બીજા (ઈ. સ. ૧૭૩૦-૧૭૪૫)

૩૫ ગમસિંહજી (ઈ. સ. ૧૭૪૫-૧૮૮૨) સેસબાઈ (સાવલા)

૩૬ જસવંતસિંહજી (ઈ. સ. ૧૭૮૨-૧૮૦૧)

એમણે મિત્રદેશમાં ગાદી ચાલી
૩૭ રાયસિંહજી ત્રીજા (ઈ. સ. ૧૮૦૧-૧૮૦૪)

૩૮ અમરસિંહજી (ઈ. સ. ૧૮૦૪-૧૮૨૨)

૩૯ રણમતસિંહજી (ઈ. સ. ૧૮૨૨-૧૮૬૬)

૪૦ મનસિંહજી (ઈ. સ. ૧૮૬૬ માં ગાદીએ બેઠો કે)

જસવંતસિંહજી (એ પાટવી કુંવર હતા ઇ. સ. ૧૮૮૦માં દેવ થયા)

અનંતસિંહજી (પાટવી કુંવર) રોહનસિંહજી (કુંવર)

શર્મા વાંકાનેરનો હાલનો રાજ વખતસિદ્ધ છે, બીજો કુવર રાજેશ્વરીને હતો તે વડવાણની ગાદીનો પ્રથમ પુરુષ થયો વીરમ દેવજીનો ભાઈ

આગદરાના તાળામા ૧૧૫૬ ચોરસ એક જમીન, ૧૧૫ ગામ, વસ્તી આસરે એક લાખ માણસની છે અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે છ લાખ રૂપિયાની છે તે માથી નામદાર ઇમે / સરકારને જમાણદીના અને જૂનાગઢને જોરતવખીના મળી કુલ રૂ ૪૪૭૭ આપે છે રાજ સાહેબે બ્રિટિશ ડાવણીમા નવ ત્યારે લશ્કરની સવામી તથા ૧૧ તોપ ફોડી માન આપે છે

૦૧ સુવત્તાનજ વાંકાનેરમા ગાંધી સ્થાપી ઈ સ ૧૯૩૪ સુધી
(હરખાળથી ૧૭ મે ચંદ્રસિદ્ધ થયા તેમના કુવર પૃથ્વીરાજના કુવર થાય

૨ માનસિદ્ધ ઈ સ ૧૯૦૪-૧૯૫૦

૩ રાયસિદ્ધ ઈ સ ૧૯૫૦-૧૯૭

૪ ચંદ્રસિદ્ધ ઈ સ ૧૯૭-૧૭૨૧

૫ પૃથ્વીરાજ ઈ સ ૧૭૨૧-૧૭૨૮

તે પછી એનો ભાઈ
૬ દેશીસિદ્ધ ઈ સ ૧૭૨૮-૧૭૪૮

૭ ભારોજ ઈ ન ૧૭૪૮-૧૭૪

૮ રાયસિદ્ધ એ કુવરખામાજ મરણ પામ્યા હતા

૯ દેશરીસિદ્ધ ઈ સ ૧૭૪-૧૭૭

૧૦ ચંદ્રસિદ્ધ ઉર્ફે રોસાજ ઈ સ ૧૭૭-૧૮૨૮

૧૧ વખતસિદ્ધ ઈ સ ૧૮૦૦-૧૮૬૦

૧૨ જસવતસિદ્ધ એ કુવર પદવીમાજ મરણ પામ્યા

૧૩ બનેસિદ્ધ ઈ સ ૧૮૬૦-૧૮૮૧

૧૪ ગયુમા ઉર્ફે અમરસિદ્ધ ઈ સ ૧૮૮૧ મા ગાદિયે બેઠા છે

વાંકાનેરના તાળામા ૩૯૫ ચોરસએક જમીન ૭૬ ગામ આસરે ત્રીસ હજાર માણસની વસ્તી અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે બે લાખ રૂપિયા થાય છે તેમાથી ઈમેજ સરકારને જમાણદીના રૂ ૧૭૪૨૨ અને જૂનાગઢના જોરતવખીના રૂ ૧૪૫૭ એમ કુલ રૂ ૧૮૮૭૯ આપે છે રાજ સાહેબ બ્રિટિશ ડાવણીમા નવ ત્યારે નવ તો ફોડી માન આપવામા આવે છે

રાવ નારણદાસ હતો તેના કુંવર રાઠોડ શ્રી ઇસબદાસજીની પુત્રી સોમ-
કુંવર બાઈ વેહેરે રાજેશ પરણ્યો હતો. ઇંડરના રાવના ચરિત્રમાં જે બાઈ
વિશે લખવામાં આવ્યું છે, તે બાઈ સોવશા આ હશે. જે બાઈ પોતાના
સ્વામીની પછવાડે સન ૧૬૪૩ માં સતી થઈ. જે સતીને પાળિયો જે
શ્રી રાઠોડ માતાને કહેવાય છે તે તેના બેબ ઉપરથી ઓળખાય છે. કુખિ-
ધારી રાણિકદેવીની દેરી પાસે એક દેરાની અદર તેની મૂર્તિની સ્થાપના
કરવામાં આવી છે તે ઠેકાણે પ્રારપરવને દિવસે તેને રાણીના જેવો પર-
ણતી વેળાનો ખોશાક અને ધરેણું પેહેરાવવામાં આવે છે અને તેના વંશ-
વાળા તેની પૂજા કરે છે.

વઢવાણ આગળ સતિયોની રેરિયો છે તેમાં એક હાડી માતાનું
દેહ કહેવાય છે. આ બાઈનું નામ બાઈ શ્રી દેવકુંવર હતું, તે અમરસિંહ
નામના હાડા કાકોરની પુત્રી થતી હતી, અને તેના સ્વામીનું નામ મહા-
રાણા શ્રી અર્જુનસિંહ હતું તેની પછવાડે તે સન ૧૭૪૧ માં સતી થઈ
હતી, તેના ઉપર અર્જુનસિંહ પછવાડે યનાર તેના પુત્ર મહારાણા શ્રી સ-
બજસિંહે દેહ અણાવ્યું હતું, જે પુત્ર હાડી રાણીના પેટનો ન હતો પણ
તેની મા પરમાર વશની શ્રી આચ્છુબા નામે હતી. હાડી માતાના દેરા-
ની હારમાં મહારાણા શ્રી અંદ્રસિંહની છત્રી છે તે સન ૧૭૭૯ માં તેની
પછવાડે યનાર તેના પુત્ર મહારાણા શ્રી મૂંચીરાજે બધાવી છે, તેની મા-
તાનું નામ બાઈ શ્રી કુશળકુંવર હતું, તે પેથાપુરના વાઘેલા રાજા શ્રી
જોરાજીની પુત્રી થતી હતી. આવી થોડી ઘણી નિશાનિયો રહેતી છે તે
ઉપરથી જાલા વશની ઘણા વર્ષની સ્થિતિ વિષેની સૂચના આપણને મળે
છે જે વિના ખીજે કંઈ આધાર અમારી પાસે નથી

છેદા લખેલા વઢવાણના મહારાણા અંદ્રસિંહજી વિષે નીચે પ્રમાણે
માટની વાત છે.

વઢવાણની પાસે મેમણ ક્રીને એક ગામ છે ત્યાંના લુવાણો, જા-
લર (વાલ) નો પોઢિયો જરીને સાલમાં રોઝકા ગામ ધંધુકાની પાસે
છે ત્યાં વેચરા ગયો. રોઝકાના ચૂડાસમાં ગ્રાસિયા મેપજીની એક દોકરી
જાલા રજપૂત સાથે પરણાવી હતી તોપણ મેપજીને જાલા રજપૂતો સાથે
કનિયો હતા. તેણે મસ્કરીમાં લુવાણને કહ્યું કે “તારા જાલા શા બાવે વે-

ચાય છે ?” હુવાણાએ ઉત્તર આપ્યું કે, “ઓ બાલિયે એક જાતો”^૧ ચૂડા સમાજે એવું ઉત્તર સાંભળ્યું તેથી તેને રીસ ચડીને હુવાણાને માર મારી તેનો પોઠિયો ખુચી લઇને ગામ બાહાર ઢાઢાડી ચૂક્યો. એટલે તેણે વડવાણુ જઈને પોતાના રાજા ચંદ્રસિંહજીને ફરિયાદ કરી ચંદ્રસિંહજીએ પોઠિયાની તથા ઝાલરની કિમત પૂછી લઈને તેને આપી પણ રોઝાવાળા પાસેથી વેર લેવાનો તેણે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો.

ચંદ્રસિંહજી ચૂડાસમાના તાપાના ઝોરશિયા ગામ ઉપર બેઠાનર ધોડુ લઈને ગયો. તે ગામ તેણે લૂટી લીધું અને ધરના ઝાંઢવળા હુધાના ગાડા ભરીને ધરબણી નીકળ્યો. એપણના કુવર લાળોભાઈ, તથા રામોભાઈ પોતાના બનેવી, સિંબડીવાળા^૨ હુરબમજી પાસે ગયા અને વડવાણુવાળા

૧ લાલિયો એટલે એક ઢોઢાડા માટીનું વાસણ, અથવા લાલનો રેહેવારી

૨ હરપાળ મહાલો (૪ સ ૧૦૬૦-૧૧૩૦) તેનાથી હુરબમજી ૨૬ મેા મુરખ

- સોદોજી
(પાટડી)
- ૧ માંચુજી લીંબડી ૪ સ ૧૧૩૦ થી ૧૧૭૦ સુધી એને જાણુની ચોરાશી મળી
  - ૨ મધુપાળ જે નૂનામડના ચૂડાસમાની કન્યા પરવયા હતી
  - ૩ ધાવળ (ધમળ) જાણુ ઉપર ચુડાસમાનોએ હુમલો ૪ સ ૧૧૬૪ મા કર્યાથી ધમળમાભાઈ રથાપી
  - ૪ કલોજી (કાલુજી)
  - ૫ ધનરાજ
  - ૬ લાખોજી એણે કોઠીકુદલીમા રાજવધાની કરી
  - ૭ ભોજરાજ
  - ૮ કલુંસિંહજી
  - ૯ આરાધર્મજી
  - ૧૦ સાંગોજી
  - ૧૧ શેષમલજી
  - ૧૨ સારમજી
  - ૧૩ લાખોજી (બીજા) એણે જાણુમાભાઈ રાખી હતી
  - ૧૪ વલેરાજ
  - ૧૫ નાથજી એને અમદાવાદના મુલતાન અહમદશાહ સાથે વેર હતું

સાથે કનિયો થયો તે તથા તેથી પોતાને નુકસાન થયું તે સર્વ વર્તમાન તેને કહ્યું હુરમમજ પોતાની સાથે સાતસે અચાર અને આકસે પાળા લખને તેઓની મદદે ગયો. ગાયકવાડનો સૂબો લગવાનભાઈ જમાં ઉપરાવવા સાડ બાર હજાર અશ્વાર લખને આવ્યો હતો તે આ વેળાએ સિંબડી હતો તેને પશુ પોતાની સંગાથે લીધો. સાંજ પડી એટલે તેઓએ લાદરનદીની તીરે મેલાણુ કચ્છું, અને તેઓની સાથે કટલીક તોપો હતી માટે અંદ્રસિંહજીનો રસ્તો રોકીને બેસવાનો નિશ્ચય કર્યો. એટલામાં તે ત્યાં આવી પોહોંચ્યો અને તેણે તેઓની પાસે પોતાનો પડાવ કર્યો. તેને લાગ્યું કે હવે

- ૧૬ ઉદયભાઈજીએ જાંબુનો કિલ્લો ફરી બંધાવ્યો
- ૧૭ ખેતોજી
- ૧૮ ભોજરાજજી (ખીલ)
- ૧૯ નાગજી (ખીલ)
- ૨૦ ખેતોજી (ખીલ)એ સરદારના ગ્રાહી વાપેલાનું આણું મડલીના સરવૈયા રાવ ખીમની પુત્રીને તેડી આવતાં કેડી કંદણીના પાદરે ઉતર્યું હતું તે કન્યાની ખુશીથી હરણુ કર્યું. તેથી સરદારને લડલીનું લશ્કર ચડીઆણુ તેમાં બારે વર્ષે ખેતોજી મરાયા ને જાંબુમાં અમદાવાદના સુલતાનનું પાણું બેઠું.
- ૨૧ સાંચુજી (ખીલ)એ સરદારના વાપેલાને માર્યો. જાંબુનું પાણુ ઉઠાડી ત્યાં ગાદીએ બેઠા.
- ૨૨ સોદોજી
- ૨૩ આરાધણુજી (ખીલ)એ રીહાણીમાં રાજ્યગાદી રચાપી.
- ૨૪ અદેરાજજી
- ૨૫ વૈરીસાજજીએ જાંબુમાં રાજગાદી કરી.
- ૨૬ અખેરાજજી (આરાધણુજી ઉદ્ધે કણસિંહજી)
- ૨૭ ભોજરાજજી
- ૨૮ અદેરાજજી (ખીલ)ને વઢવાણના અંદ્રસિંહ સાથે પાપરેટ ગામ પાસે લડાઈ થઈ તેમાં છતા.
- ૨૯ વૈરીસાજજી (ખીલ)એ લીંબડીમાં રાજ્ય ગાદી રચાપી એ આજ સુધી છે.
- ૩૦ હુરમમજ (ઈ. સ. ૧૭૮૬ સુધી)એલે કાઠિયાને હરાવ્યા. ને લીંબડીનો કિલ્લો બાંધવાનું શરૂ કર્યું.
- ૩૧ હુરિસિંહજી (ઈ. સ. ૧૭૮૬-૧૮૨૫)ના સમયમાં ઇમ્બેજ સરદાર સાથે જટણીનો ડાવ થયો ને લીંબડીનો કિલ્લો પુરો થયો.
- ૩૨ ભોજરાજજી (ઈ. સ. ૧૮૨૫-૧૮૩૭)
- ૩૩ હુરમમજ ખીલ (ઈ. સ. ૧૮૩૭-૧૮૫૬) (એનું બીનું નામ દાજરાજ દર્જું.)
- ૩૪ કેતેસિંહજી (ઈ. સ. ૧૮૫૬-૧૮૬૨)
- ૩૫ યસવંતસિંહજી (ઈ. સ. ૧૮૬૨ મા ગાદિએ બેઠા છે.

લીંબડીના તાબામાં ૩૩૨ ચોરસ મેલ જમીન, ૭૨ ગામ, આસરે ૪૩૦૦૦ માણુ-સતી વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ આસરે સાઠચાર લાખ રૂપિયાની થાય છે તેમાંથી ઈમ્બેજ સરદારને જમાવડી અને જુનાગઢની બેરતબડી મળી રૂબ ૨ ૪૫,૫૩૩ આપે છે. દારોર સાદેજ સિદ્ધિસ જાવણીમા નવ ત્યારે નવ ત્રોપ ફોડી માન આપે છે

આપણી લૂંટનો સામાન બધ જઇ શકશે નહિ અને જે એક પણ ગાડુ પહોંચે રહી જશે તો આપણી આખર જશે; આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેણે સર્વ બાળા મૂક્યું. તેને નક્કી લાગ્યું હતું કે લડાઇ થશે તેમાં આપણે ખત્તવાના નથી તેથી પાછલી પ્રદર રાત્રે ઉડી ન્હાલી ધોઇને કમ્પો પીધો તથા ગગાજળ પીધું, અને તુલસીદર્શ તથા પરવાળુ મોર્માં નાખ્યાં. તે બ્યારે તૈયાર થયો ત્યારે, તેની આક્રીમાં ગોરિઓ કરીને એક આરખ જમાદાર હતો તે તેની પાસે આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો, “હાકોર, જે તમે કોહો. ‘તો હું મારા પાંચસે’ મકરાણી લઇને એમની તોપો ઉપર જાઉં’ અને તમે ‘ફાજ સામે જાઓ, અથવા તમે તોપો ઉપર જાઓ તો હું ફાજ સામે જાઉં.’” અદ્રસિદને પેહેલી સૂચના પસંદ પડી. તે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી પડીને ઢાલ તરવાર લઇને પગપાળો આવ્યો ત્યારે તેના એક ઉમરાવ હતો તેણે પગપાળો નહિ જવાને બહુ સમજાવ્યો પણ દરબારે ઉત્તર આપ્યો કે, “હવે આપણે જીવવાની કાંઈ આશા રહી છે ?” ત્યારે ઉમરાવ બોલ્યો કે, “હવે જીવવાની આશા તો પરમેશ્વરના હાથમાં છે બાબરો કુળદેવ અને ‘શક્તિદેવી તમારૂં રક્ષણ કરશે ! પણ બ્યારે તમારી પાસે ઘોડો છે ત્યારે પગપાળો લડવાની શી જરૂર છે ?” આ પ્રમાણે કહીને ઘોડા ઉપર બેસવાને તેણે તેને સમજાવ્યો અને તેની સાથે બાકીના પણ ઘોડે ચડીને શત્રુના ઉપર હુમલો કરવાને આવ્યા અને ગોરિઓ જમાદાર પણ પોતાનું પાંચસે માણસનું પાયદલ લઇને તોપો ઉપર આવ્યો. તે જોઇને સામાવાળાએ નહીની સામી બાજુએ તોપો મૂકીને મારો ચલાવવા માંડ્યો પણ તેઓ નહીમાં ઉતરી ગયા તેથી તેમના માથા ઉપર થઇને ગોળા ચાલી ગયા અને તોપોવાળા ઉપર હુમલો કર્યો એટલે તેઓ તોપો છોડી દઇને નાશી ગયા તેથી જમાદારના હાથમાં તોપો આવી ગઇ. આણીગમ અદ્રસિદનિયે હુરમ-મજની ફાજ ઉપર હુમલો કર્યો એટલે, તોપોવાળા નાશી ગયા જાણીને તેઓ પણ નિરાશ થઇ પાછા ફરીને નાઠા. હુરમમજ સિંબડી નાશી ગયો તેની પહોંચે ઠેક સુધી અદ્રસિદનિયે દોડ કરીને તેના મુમારે પચાસ અશ્વારો મરી નાખ્યા.

બ્યારે લડાઇ થઇ રહી ત્યારે ગાયકવાડના સૂના સમવાનભાઇએ ડીદાર મોકલીને કહેવાયું કે તોપો ગાયકવાડ સરકારની છે. અદ્રસિદનિયે કહ્યું કે

એ વાત મારા જાણુવામાં નહતી માટે તમારે તોષો લઈ જવી અથવા હું મારી મેળે તમારી પાસે મોકલાવી દઈશ. પછી મરાઠા અશ્વાર, જઈને તો- પો લઈ આવ્યા અને લગવાનમાઈ વડોદરે પાછો ગયો અને ચંદ્ર- સિંહજી વડવાણુ ગયો.

ચંદ્રસિંહજી અને હરભમજીના અરણ્ય પછી સિંજડીના કાકોર દરિ- સિંહજી, હરભમજીનો પુત્ર યનો હતો તેણે ચંદ્રસિંહજીના પુત્ર પથામાઈ (પૃથીરાજ) ઉપર આપના વારાના વેર ઉપરથી ચડાઈ કરી અને વડવાણુ આવ્યો, ત્યારે, તેની સાથે પાંચસે અશ્વાર અને જસે પાવદ્ય હતું અશ્વાર ના લશ્કરની ત્રણ ટુકડિયો કરી હતી તેમાંથી એક ટુકડી વડવાણુથી ત્રણ ગાઉ ઉપર ખારીને કિનારે પડાવ કરીને પડી અને બીજી એ કેરાલાના તલાવ તથા પાળિયાવાળીની તલાવડી આગળ ઉતરી તેમાંથી પચીસ અ- શ્વારે વડવાણુ આવીને ગામના દરવાજા પાસે, એક ખેડુન જતો હતો તેને માર્યો તથા બીજી ટુકડાન કચ્છ, એટલામાં પથામાઈના ચૌદ અશ્વાર ચોકી કરવા ફરતા હતા તે આવી પોહોઆ એટલે સિંજડીના અશ્વારો નાકા તેઓની કડે ચૌદ અશ્વાર થયા તે ખારી આગળ બીજા અશ્વાર હતા આ આવી પોહોઆ અને તેમની છાવણી ઉપર બધુકો ચલાવવા માડી, અને પાંચ માણસોને મારી નાખ્યા એટલે બાકીના ઢોડીને કેરા- લાના તલાવ આગળ બીજી ટુકડી હતી ત્યાંજ પોહોઆ વડવાણુ વાળા

+ (૧૭) ચંદ્રસિંહજી (જીવો પૃષ્ઠ ૭૬)

પૃથિરાજજી

સુલતાનજી
(પાકાનેર)

૧. રાજાજી (ઈ સ ૧૬૪૩ સુધી)
વડવાણુ

૨ સબજસિંહજી
(ઈ સ ૧૬૪૩-૧૬૬૬)

૩ ઉદયસિંહજી
(૧૬૬૬-૧૬૮૨)

ભાવસિંહજી

૪ ભગવતસિંહજી
(ઈ સ ૧૬૮૨-૧૭૦૬)

માધવસિંહજી
(બુદી કોટે રીસામણે ગયો)

મદનસિંહજી

૫ અરજુનસિંહજી

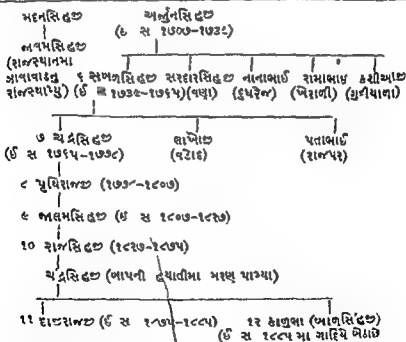
અભયસિંહજી

(ગડા) માનસિંહજી

(કમર)

ત્યાં સુધી પણ તેમની પછવાડે પડ્યા. રાજપુતાભાષના સાંભળવામાં આવ્યું એટલે, તે બસે પાપદલ અને ત્રણસે અધાર લઇને તાબડતોબ આવ્યો અને દેરાલા આગળ દુરમન હતા તેઓને દરાવીને નસાયા. આ લડાઈમાં પરબડીના રામેભાઈ તથા લાખેભાઈ કરીને હરિસિંહજીના મામા હતા તે કામ આવ્યા. તેમની હત્રિયો આજે પણ તે દેકાણે નેવામાં આવેછે

ખીજી લડાઈ ખારી નદી ઉપર થઇ તેમા હરિસિંહજી હાજર હતો આ લડાઈમાં પેયાપુરવાળો ઝેરભાઈ વાઘેયો, પયાભાઈનો મામે થતો હતો, તેની ઘોડી રાત્રીની ફોજ વચ્ચે થઇને પાર નીકળી ગઇ, તેની પછવાડે હરિસિંહજી પડ્યો અને તેને ઠેર કરી નાખ્યો ત્યાર પછી બને ખા-

વડરાજના તાબામાં ૨૩૮ ચોરસ મૈલ જમીન ૩૧ ગામ, આસરે ૪૩,૦૦૦ માણસની વસ્તી અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે સાડા ત્રણ રૂપિયાની તેમાંથી ઈંગ્લેન્ડ સરકારને જમાણદી અને જૂના પદને જોરતલગીના મળી કુલ રૂ ૨૮,૬૬૧ આપેછે ઠાકોર સાહેબ બ્રિટિશ સેનામાં નવ ત્યારે નવ તોપ ફોડી માન આપેછે

જુની ફોન વેરાઇ ગઇ.*

ચોડા વર્ષપછી સવત ૧૮૬૩ (ઇ સ ૧૮૦૭) માં જાણાઓ પાછા ફરીને માહોમાંહે લડી મુવા. વડવાણ સરથાનની સીમા ઉપર ખોડું ગામ છે, તેને ઘણા જૂનો દિગ્ગો છે, તે સિદ્ધરાજ બધાવેતો કહેવાય છે. ત્યાંથી ત્રણ માઈ ઉપર ધ્રાંગધ્રાના રાજ્યનું ગૂજરવેદી ગામ છે, એ બને ઠેકાણે, વડવાણ અને ધ્રાંગધ્રાનાં પોતપોતાને ગામ ધાણાં રહેતા હતાં.* એક સમયે બકરી ઇંદને દિવસે ગૂજરવેદીના ધાણાના સુસલમાન સિપાઇએ ગામમાં રૂથા પશુ બકરી મળી નહિ એટલે ખોડું ગયા. સાંના ભરવાડ પામેથી ટાહોડ રૂપિયે બકરી ઠરાવીને લીધી પશુ મૂલ આપ્યા વિના જતા રહ્યા. સાટે ભરવાડે ધાણામાં ફરિયાદી કરી એટલે

* નીચે ઉતારેલા જે દસ્તાવેજ ઉપરથી મૂળનો ખુલાસો થશે પેહલા છે તે રજુવદી દસ્તાવેજ છે, તે મસખલા માણસના વારસને તુકશાનના બદલામાં ફરી આપેલો છે, અને બીજો, બારમટિયાઓને તેમને ઘેર પાછા આવવાની આજ્ઞા મળ્યા ઉપરથી લેવાએ લખી આપેલો છે

મહારાજા શ્રી હરભમજી ભોગ લ જાણા ઝોપાળજી, તથા જાણા વીસાજી, તથા જાણા બાવજી, તથા જાણા ભાઈજી, તથા જાણા અબલભાઈ, તથા જાણા સુળેજી, તથા જાણા રામસિંહજી, તથા જાણા રતનજી, તથા જાણા સંબેરામજી, તથા જાણા રતનજી લાખાજી, અને બીજા સર્વ લાયાતોના રામ રામ વાચને બીજું બારે જડા ગામમાં ભાઈયો લાઇયો વચ્ચે ઝગડો થયો, અને જાણા માલજી, તથા જાણા હમીરજીએ જાણા રામસિંહજીનું માથું કાઢી નાખ્યું; એટલા માટે ચોરાશી ગામમાંથી (લિંગડીના) જાણા માલજી, તથા જાણા હમીરજીને દેસવંદા દીધો છે, અને જાણા માલજી, તથા જાણા હમીરજીને ગ્રાસ બારેજડા અને હાસિયા ગામોમાં તેમના ભાગનો છે તે જાણા રામસિંહજીના માથા બદલે જાણા કરિયાને સૂર્ય. ચંદ્ર તપે ત્યાં સુધી અપાટ આપ્યો છે. જાણા કરિયાને જે જે ગામની ઉપજ મળ્યાં જશે અને ગ્રાસ ભોગવશે. બીજું, જાણાં માલજી, તથા જાણા હમીરજીના વંશના કોઈને ચોરાશી ગામોમાં વસવા દેવામાં આવશે નહિ એવા માણસોને જે કોઇ રાખશે તે દરબારનો યુનેદ્દજાર થશે (અર્થાત્ લિંગડીના મહારાજાનો) અને તેને દરબાર સિદ્ધા કરશે તો તેની કોઇ ફરિયાદ કરશે નહિ. અમે બધા આ કરાર મમાણે આવીશું, અને તે બાબતના નીચે લખેલા જમાન છે, - ખોડાણના રાજા વાસંત, તથા રાજા

ચાણાવાળા, ગૂંચરવેદિયે બહાર પાડું લેવા ગયા. ત્યારે પ્રાંગદરાના સિપાઈ-
યોએ મન આપવા માંડ્યું પણ તે નદિ લેતાં બહાર પાડું લઈને ઘેર
આવતા થયા. ત્યારે પ્રાંગદરાના માણસો પોતાના રાજ પાસે જલવદ
ગયા અને બનેલા મમાચાર તેને કહ્યા ત્યારે તે કોપાયમાન થઈને બોલ્યો,
“ તમે તમારા તેદેવારને દિવમે વેચાતી લીધેલી બકરી સા વાસ્તે પાછી
આપી ” તેણે પછી વડવાણ ઉપર અગ્રાઈ કરવાનો દરાવ કર્યો, અને
કાનેર, વાંકાનેર, સાવલા અને ચૂડાના કાકોરાને તથા લિંબડીના છ-

ભગા, તથા રાબા નાગજી, તથા રાબા ધના, તથા મઠવી અમુદા ઉપર લખ્યા પ્રમાણે
અમે વાંકીશુ સવન ૧૮૩૩ (ઈ. સ. ૧૭૭૬) માંજર શુદ્ધ ૬ સોમવાર.

અમ્ર મનુ

તન સાખ

કોપાજીજી વગેરે

શ્રી જનકીસ (એટલે સુધે)

લ આલા મનરામજી.

આલા માલજી

આલા મેયાભાઈ.

આલા ચાંદાભાઈ.

રામોડ કાંદા

ગોવેતર, રામજી

દેસાઈ લલુભાઈ

લ બવાનીદાસ ધણી બેદલુર લખ્યુ છે

૨

નીચેના લેખ અમે પાળીશું ને ના પાળિયે તે વચ્ચે શ્રી ભીમનાથજી જમાનજી
મદારાણા શ્રી હરિસિદ્ધજી, લેખ લ આલા કશિયાજી રામસિંહ, તથા દેસા-
ભાઈ દેદેવારી ખારેજડાના જત અમારે સા નહાનજી ડુજરશીનું દેડું હતું તેની
જ્ઞાનમા ગાન ખારેજડા અમે તેને લખી આપ્યું હતું પછીથી નહાનજી સાથે
અમારે કનિયો થયો એટલે ગામ છાડીને ઉખરાગે જઈ વસ્યા, અને ત્યાં રહીને જ-
રણારને પગવણી કરવા લાગ્યા તેના પરનાવાના બદલામા અમે ખારેજડા ગામ
દરણારથીને રીતેર વર્ષ લગી રોંપિયે હિયે તેટલાં વર્ષ પૂરા થતા સુધી દરબારે તે
ભોગવતું, અને ત્યાર પછી સા નહાનજીના દેવા માટે બે માણસ જેમ કેદરો તેમ
અમે નીકાલ કરીશુ ઉપરના કરારથી દરબારે અમને બોલાવીને ગામમા જવાઈ
સાર જમીન આપી છે તે અમે પાળીશું અને હવે પછી કંઈ ફગો કરીશુ નદિ ઉ-
પરના કરાર મુજબ અમે ગાળીશુ તેની ખાતરીને માટે નીચેના જમીન આપિયે
હિયે-યોગ્ય કરવાની સેવક છુવાડી આગ્રમભાઈ, તથા શેખ સાદેખ, તથા પરખ
ડીના ચૂડાસમા રામસિદ્ધજી, એ સર્વ પોતપોતાની માલમિલકત સુધાંત જવાબ-
દાર છે સ ૧૮૫૩ (ઈ સ ૧૭૯૭) ભાદ્રપદ શુદ્ધ ૨ સનિવાર

રિસિંદને મદદે બોલાવ્યા તેમાં વાંઘનેરવાળા આવ્યો માણસોએ તેઓના પોતાનું લશ્કર લઈને ચડાઈ કરવા સાર આવી મળ્યા પુત્રાવી લીધું વડનાથવાળાને કાઢાવી મોકલ્યું કે “તમે શરણ થાઓ, તમે હું-પણ મામ “લિંગડી વચ્ચે જૂઠામરી ગણાડો ને તમે હતુમાન માથે લડા મામ “નજો હાર ખાઈ જશો જાલો માણસ યમને પોતાને જારણે બોલાવતો “હશે ? ને યનવાનું હતું તે બન્યું, પણ હવે ને તમે હડ પકડશો તો “તમારા કિલ્લાનો નાશ થશે, અને શિરગિયોનું લશ્કર આખા દેશમાં પ-

બીજી ઉપર લખેના નમોનો નાકબૂંધ ચમેથી મેહેતા ભગવાનદાસે જમાનછે, વગી, ગઢવી દયા છાવણી તાપડિયા સાખાના, તથા ગઢવી છાવણ શાહુ ખવાળાવ ના, તથા ગઢવી અમલ અદા, પંડમગામના દેવા સાખાના, તથા રાવળ દેવકર્ણવાળા પાનરીણા ગામના એ સર્વે પોત પોતાની માવમિલકત સુધાત જવાબદાર છે

સાખ

ગઢવી દયા ઉપર લખ્યું તે સહી

ગઢવી અમલ દેવા ઉપર લખ્યું તે સહી

ગઢવી છાવણ શાહુ, ઉપર લખ્યું તે સહી

રાવળ દેવકર્ણ વાળા ઉપર લખ્યું તે સહી

શ્રી જગદીશ

શરોડ કાંનદા

જાલા ખાણસાઈ ગેડી ગામના વાપેના હરીસાઈ ભવાનજી ગામ

ભોલિયાનાથના

સા પિતાબર ભવાની

સોવડી કાકા જેતારા

પટેલ મુકુ આશા

ગોહિલ હનુજી નેદાજી ડોકરલાના

લખીતમ મયારામ ધણી બેદનુર

લખ્યું છે

થાણાવાળા, ગૂંચરેજી પણ વડવાણના પધામાધ્યે તો સાના થવાને નહીં કશું,
 યોએ મૂંધું આપ કહી કરીને એક વાર પ્રાંગદરા અને બીજી વાર સિંહડીનાં આખ
 ચાલતા થયા. ન લૂટીને તેવું પૂરું કરવા માંડ્યું. જ્યારે હલવદના સહામકારી
 ગયા અને ન ત્યારે તેઓને તેણે એક દિવસ જમાણા, ત્યાર પછી પોતપોતાની
 "તે હવે ખૂંચે ખાત્રા લાખ્યા પછી કેટલીક લડાઇયો થયા પછી પધામાધ્યે
 વડવાણના ઘિલામાં મતાઇ પેસવું પડ્યું, એટલે સામાવાળાએ કિલ્લાને
 ઘેરે ધાધ્યો અને તોપ ચલાવીને રસ્તો પાડ્યો આ વેળાએ બાટ અને
 ચારણો વચ્ચે પણ અને પચાત કરીને લડાઈ પતાવી

આ પ્રમાણે બાટની વાત છે, અને કર્નન વાકર આ બનાવ બન્યા
 પછી તરતજ ઝાલાવાડમાં ગયો હતો તે તેઓ વિષે નીચે પ્રમાણે લખે છે

સિંહડી, વડવાણ, અને પ્રાંગદરાના ઠાકોરો વચ્ચે હવણું લગ્ન
 'પણ એ પણ (દેશની નકારી સ્થિતિનું) એક બીજું કારણ છે આ
 "લડાઇ પત્તાનો હસવા યોગ્ય પ્રસંગ એવો બન્યો કે, પ્રાંગદરાના થાણાના
 'માણસોએ એક બનાવ પાસેથી મૂંધ આપવાનું કરીને એક બધું લીધું,

અક્ષમાલ.

હરિ હરે ફરમાણ હરયો, વહી મેળ્યો વદવાળ
 હલવદ ને ગડ ટિંબડી, જૂદા પધા મ જાળ,
 જૂદા પધા મ જાળ, નવી નહિ ધારિયે,
 હડમત સાથે વાચ, ભરતા હારિયે,
 કરમાહસાધન પ્રીતિ અજોરે કારણે
 બુદ્ધિ કોય જમરાજ તેડાને કારણે
 વેધિયા વ્યા નજીશે, દુનો જાશે દરગ
 પેલાશે ફરંગી ઘટા, ચોકાશે ચતરગ
 પ્લોકાશે ચતરગ, સવડયા ચાલશે
 હોયે હવાઈયા વડેવ, ત્રાણ હાલશે
 ગોંટે મારી કોટ, પિયાલે ઘાલશાં
 હલહલો હીલોલ, નેમાલા આલશાં

“પણ મરવાડે જાણે ફરિયાદ કરી એટલે વડવાણના માણસોએ તેઓના
“ઉપર ચડીને, તેઓ જકડાવું માંસ પકાવતા હતા તે. પાકું, ખુચાવી લીધું
“એટલે પ્રાંગદરાવાળાને વેરભાવ ઉપજ્યો; એક લગામમાંથી ખીજી સંજોગી,
“લિંબડીને કાકોર કબિલામાં સામેલ થયો અને વડવાણનાં સાકં મામ
“કરતાં પણ વધારે હતો તેમાંથી માત્ર ચાર મામ સિવાય બાકીનાં મામ
“હુલ્લડ થઈ ગયાં તથા વડવાણનો કિલ્લો ટુટ્યો ત્યાં સુધી તેનો છેડો
“આવ્યો નહિ. ખીજા તાલુકાઓને પણ તેના પ્રભાવમાં તુલ્યાન થયું.”

બાકીની કથા પ્રમાણે હલવદના રાજાને એક લાખ રૂપિયા ખર્ચ
થયા, લિંબડીવાળાને પચાસ હજાર, અને ચૂડાન તથા સાલકારાજાઓને
દસ દસ હજાર રૂપિયા થયા.

કાઠિયાવાડનાં મરાઠાની મુલગીરીનાં પરમણાંમાં ઝાલાવાડ પણ આ-
વી હતી. તે સર્વનો ઠરાવ કરેલ વાકરે કર્યો તે વેળાએ આખી ઝાલાવાડ
પણાં કારણોએ કરીને છેક હલકા દલામાં આવી ગઈ હતી. રાજાના વંશમાં
નેહલા થયા હોય તેઓને ભાગ આપવાથી તેની મીલકતવા ભાગ અંગે

+ ગ્રાંથ માધનસિંહજી (જુદી કોટથી પાછો આવ્યો) જુલો ૫. ૮૩

અર્જુનસિંહજી
(વડવાણ)

૧ અભયસિંહજી ઈ. સ. ૧૭૦૭-૧૭૧૭
(ચૂડા)

૨ રાયસિંહજી ઈ. સ. ૧૭૧૭-૧૭૧૮

૩ અનસિંહજી ઈ. સ. ૧૭૧૮-૧૭૨૦

૪ હવેસિંહજી ઈ. સ. ૧૭૨૦-૧૮૨૦

૫ અભયસિંહજી બીજા ઈ. સ. ૧૮૨૦-૧૮૨૫

૬ રાયસિંહજી (બીજા) ઈ. સ. ૧૮૨૫-૧૮૨૪

૭ બેચરસિંહજી ઈ. સ. ૧૮૨૪ માં ગાદિએ બેઠા હતા

માધનસિંહજી (પાટણી કુમાર)

ચૂડાના તાબામાં ૭૭ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૩ ગામ, આસરે સાડાતેર હજાર
માણસની વસ્તી, અને વાર્ષિક રેદાસ સુમરે રૂપિયા નેવુંહજારની ૭ તેમાં-
થી ૬૬૦૦ સુરક્ષાની જવાબદારી અને જાન્યવરની બેર ૧૩૦૦૦ માં ૨૫૦૦
૨ ૭૧૪૩ આવેલો.

વિભાગ કરી નીંખવાની રીતિ એજ દલદલનું ખરેખરું મૂળ હતું અને તે એ પું આપાવાડમાંજ હતું એમ નહતું વડીલ શાખાવાળા ન્દાની શાખા વાળાંએને તેએનો ભાગ નહિ આપવા સાદું જોર મેં અથવા કપટ કરે અને પોતાનો મુલક વેહેઆઇ જાય નહિ તે માટે પ્રયત્ન મેં, તેથી રમપૂતોના કુટુંબે મા નિરંતર ચતુર્થ ચાવી જતી હતી, તેમજ બાહાર ખાનેના સકલ દેશના ઉપર ઓછા દુ ખલાયક નહતા કાકી, જાદ, મિયાણુર અને બીજા લૂટારા લોકો, આ દેશના યોગ્ય અને અતિ દુ ખિત ગામડાના લોકોને નિરંતર ત્રાસ ઉપજાવતા હતા આડપાનની છેક બોટ પડી મધ્ય હતી, તે ઉપરથી ખેતીચાકીની દુર્દશા વચારે જશુાઇ આવતી હતી ઝાલાવાડના જશુાખરા ભાગના ખેડુનો દુધિયાર સજીને પોતાના ખેતરના રખોપાં કરતા હતા, અને પ્રત્યેક ગામમાં, દુધી જિયા ઝાડ ઉપર અથવા જિંચી જગ્યાએ ચોકીની જગ્યા કરી રાખવામાં આવી હતી ત્યાં આગળથી, ત્રા સદાયક લૂટારા અથારે જોવામાં આવના તેની તરતજ ખમર આપવામાં આવતી એટલે દોર, વાવરવા જેટલા વાસણુ, અને હળ એટલી મતા ફરેક ગામડિયા ખાસે હોય તેમથી દોરને નસાડી મૂકીને જ્યાં તેનું જેતુ તેતુ રક્ષણ થઇ શકે એવે ગામડે પોહોઆડતા, તેવામાં જો લૂટારાને હાથ આવી ત્ય તો રજુમાં થઇને કમ્બમાં અથવા ચોરવાડમાં વેચી દેવામાં આ વે તેમજ જરૂરિયાતની ધણી ખરી ફલદૂપતાથી સ્વાભાવિક રીતે ખરચક થ ચેતો દેશ, પેશવા, ગાયકવાડ, અને જૂનાગઢના નવામની વાર્ષિક મુલકગી રોની અડાઇયોને લીધે વળી વિશેષ ઉજ્જડ અને વચ્ચી વિનાનો થઇ જતો હતો. જ્યારે મરાઠા સુવેદાર ઝાલાવાડમાં થઇને ચડાઇયો કરતા પસાર

● સિધિ ભવિના મિયાણા કરીને લડાયક લોક માનિયામાં ધલા રહેશે તેઓ કેવા હતા તે નીચેની ખાત ઉપરથી જાણવા આવે—

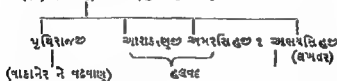
એક દિવસે આયકવાડનો એક અગ્રણી સિપાઇ નિમાજ પડતો હતો ત્યાં આમજ થઇને જતા એક મિયાણાએ તેને ગળુ કે આ પ્રમાણે શ માધુ નમાવે છે તે એવડો ડાનાથી હશે જ્યે છે આરમે જરા ક્રોધાવમાન થઈને ઉત્તર આધુ કે હું અહા વિર્મા દેઈનો હર રાખતો નથી તે ઉપરથી મિયાણાચ કહુ કે અરે ત્યારે, શુ અમારી સામે માનિયે આવ અમે ત્યાં અહાથી યલ કરતા નથી

ચતા હતા ત્યારે કોઈ કોઈ વાર બળતણની જોડથી બધી તગી પડતી કે લશ્કરને તે તગી પૂરી પાડવા સારૂ ત્યાંના બેગિયા ઠાકરને એક ગામ ઉજ્જડ કરી દેવાની જરૂર પડતી કે તેના ઠાકથી લશ્કરનું કામ ચાલે. આ ઉપરથી તે દેશ કટલો બધો ઉજ્જડ હશે તે ખરેખરી રીતે જણાઈ આવે છે તેમાં વળી આગળ લખવા પ્રમાણે જે વેળાએ જાલા પ્રાસિયાઓ માહોમાહે લડી મૂવા, અને જે વેળાએ મુલ્હોરરાવ નડિયાદમાંથી જૂને શમા પેટો, અને તેથી લડાઈનો હમામ ચાલ્યો, તથા બામાનિયે ચડેલી ખડણી વસુલ કરી લેવા માડી, તે વેળાએ આવાવાડને માથે વિશેષ દુખ આવી પડ્યું હતું.

જાલાવાડમાં ઘણા સરથાન જધાઈ ગયા છે, તેઓમાં મુખ્ય, હલવદ અથવા ડ્રાંગદરા, લિંબડી, વદવાણ, વાંકાનેર, ચૂડા, *લખતર અને

* લખતર

(૧૭) રાજ્ય દ્રસિંદળ (લુચો પૃ ૭૬)

૧ વલ્લેરાજી.

૨ સેસમાવજ

૪ ગોપાલસિંદળ

૫ કર્ણસિંદળ

૬ અમલસિંદળ (બીબ)

૭ રામપરજી.

૮ ચંદ્રસિંદળ

૯ પૃથિરાજી (છે સ ૧૮૩૫ સુધી)

૧૦ વલ્લેરાજી II III ૧૮૩૫-૧૮૪૬

૧૧ કર્ણસિંદળ ૬ સ ૧૮૪૬ માં આ-

દિયે બેઠા છે

લખતરના લાખામાં ૨૪૨ ચોતસમૈવ જમીન, ૪૪ મ મ આસરે ત્રેવીસ જર માલસની વરવી અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે ૩ એક લાખની તેમાંથી

૧ જાનાગઢને ૩ ઉપર આવે છે.

જાણવા છે, તેઓની ઉત્પત્તિ વિશે અમળ લખવામાં આવી ગયું છે
 ધ્રાંગધરાના સજ્જને કુળની મોટપત્નિ માન હતી લગણુ આપવામાં આવેછે.
 દરબારી પ્રસંગને સમયે તેઓને પ્રથમ માન આપવામાં આવેછે અને હં
 રણાલના નસના બીજા તાલુકદારોમાં સર્વના કરતાં જામી માદી ઉપર તે
 નિરાણેછે. આ તાલુકદારનો કારભાર કીક આવતો ન હતો, અને તેના
 અધ્યેય કારભારિયે મુલક લૂટી લીધો હતો, પણ તે હવે કામથી દૂર
 થઈ જતો રહે છે. બીજા ઝાલા તાલુકદારોનાં સંસ્થાન એ કરતાં વધારે
 સારી સ્થિતિમાં નહતાં, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ચૂડા અને લખનર મરા-
 ઠાઓની સત્તા નીચે કેટલીક વાર સુરી પાતીદરામાં આવી પહોં હતી.
 લખનરના દરબારના કારભારી હીરજી ખરાસે દરબારને પૈસા ધીસ્યા
 હતા, અને સંસ્થાન ઉપર તેની સંપૂર્ણ સત્તા ચાલતી હતી તેથી કિલ્લો
 જાંધી લેવાની તૈયારી કરી, અને પોતાની સત્તા બેસારી દેવાનો મનમુખો
 થયો. તે ઉપરથી દરબારની એક કુવરી જેનાબાઇ મહારાજ ગોરિદાસ

● સાચલા ને હલવદના ૩૪ પુસ્તક સંજ્ઞાવર્ણિત સાથે મળેછે જુલો ૫૫ ૭

૧ સેંસાભાઈ (ઈ સ ૧૭૪૫—૧૭૬૪)

૨ બીકમાનજી (ઈ સ. ૧૭૬૪—૧૮૧૩)

૩ મહારાજિંદજી (ઈ સ ૧૮૧૩—૧૮૩૭)

૪ સેંસાભાઈ (બીજા) (ઈ સ ૧૮૩૭—૧૮૩૮)

૫ કેશરીસિંદજી (ઈ સ ૧૮૩૮—૧૮૮૨)

૬ વખનસિંદજી (ઈ સ ૧૮૮૨માં આદિયે બેસાડે)

૭ મહારાજિંદજી (પાટલો કુવર -)

સાચલા તાબામાં ૨૨૬ ચોરસમૈલ જમીન, ૩૭ ગામ, આસરે સત્તર દહાર
 નજુસની વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ મુબારે પોસ્ટો લાખ રૂપિયા વાયબે તેમાંથી
 બિજા સરકાર અને જમીનદારને મળી કુલ રૂ ૧૫૫૧૧ આવેછે.

ગાયકવાડની વિધવા હતી. તેનો તેણે આશ્રય લીધો. વડોદરા સરકારે વચ્ચે પડીને હીરજી ખાસનું દેતું આપી દીધું; પણ ગાયકવાડે કારભારિયોને પોતાનું નાણું વસૂલ કરી લેવાનું હવે તેથી તેઓને લખતરના સંન્યાસનો પહિવટ હાથમાં લઈ લેવાની અગત્ય પડે, માટે દરબારના ખર્ચ સાફ ભાગ ઇલાખરો કાઢાડીને તેઓએ પોતાના કબજામાં પહિવટ લઈ લીધો.

ધોલેરાના ચૂડાસમા—ગાદિલ.

અમે આગળ સૂચ્યું છે તે પ્રમાણે, ગિરનારના આસપાસ અને રાજવંશી કુળના ઉત્પત્તિ થયેલા જોએ ગણાતા હતા તેઓના આશ્રમ નીચે સ્થિતિએ સોરઠના હોપકલ્પમા પોતાની પ્રથમ સ્થાપના કરી સોરઠના એક રાવનો ન્હાનો ડુમાર બાણુજી કરીને હતો તેને પોતાના ભાગમા ચાર ચોરાશિયો અથવા ચોરાશી ગામનાં પરગણા મળેલાં કેહેવાયછે, તે માહેલુ એક ધંધુકા પરગણુ તેના કુમાર રાવસલજીને ધરસામા મળ્યું તે રાવસલજીએ ચોરો કુમાર મેહેરજી હતો તેના વંશમાધી થયેલા ચૂડાસમા પ્રામિયા સાવસલજીના તાબામા, આનંદરાવ ગાયકવાડના સમયમા, ધોલેરા, રાહતલાવ બદર, લાંગડ, લીમતલાવ, શુભા, અને સોલેલાવનાં ગામ થઈને આશરે એક લાખ વિધાની જમ્યા હતી, અપવાદો તેટલા ઉપર તેણે પોતાનો હાથો કર્યો હતો પણ એ ગામ માહેલા ત્રણુ તો વમર વરનીના હતા

અમદાવાદના સૂબાની અને મરાઠાની વચ્ચે દેશ વેહેચાઈ ગયો સારે ધંધુકા પરગણુ કંતાજી બાન્ડેના હાથમાં આવી ગયું, તેને પોતાની ઈલામદી ભગીર ગણીને પછી તે રાખી રહ્યો, પણ હામાજી ગાયકવાડે તેની પાસેથી તે લઈ લીધું અને જ્યારે હામાજીને પેસવાને તાબે થયું પડ્યું સારે તે પુના સરકારના હાથમા ગયું મરાઠા સરકારના રાજ્ય નીચે દેશની થાળે પડેલી રિયનિ નદિ દોવાને લીધે, અને રાજકીય એને નિરતર અદિ તદિથી પૈસા સંબંધી કારકારવાની વેળા આવવાને લીધે કુમાવિગતાર અથવા પરગણાના ઈજ્જતરોને એવી સરતના ઠરાવ દરવા ની અગત્ય પડતી કે ઘણે જુવમ મગી વસુલ પ્રયા વિના તેઓનાથી પોતાની જેની પાળી જકાતી નવતી તેઓના સ્વાધીનમાં જ મુક્તિ હતો તેમા આમપામના સરયાનોવળા લૂટફાટ પ્રતા એટલુંજ નહિ પણ અમે તે લૂટારો, પચસા કે સો માણસ એકલા પ્રીનિ લૂટફાટ કરવાને સક્તિ

માન્ય થતો. તેથી ગામડાંની ખસખી યદ્ય ગઈ હતી, અને તેઓમાંથી
 ધણી ખરાં તો નિલકુલ ઉજ્જડ થઈ ગયાં હતાં. ધણી ખરાં ન્હા-
 ના ભગીરદરોના મનમાં એવી ઇચ્છા હતી કે, કોઈ વધારે બલ-
 વાન સરકારની ઓથ મેળવીને પોતાની ભગીર તેના રક્ષણ નીચે કરી
 દેવી કે તેથી કરીને આસપાસના સરંચાનવાળાઓ તેમાંથી દબાવી પડતા
 અટકે, તથા જે વેળાએ દેશ વધારે સુધારી સ્થિતિમાં હતો તે વેળાએ
 ભાગલ પાંચાહોને જે ખંડણી આપવાને ઠરાવ કર્યો હતો તે કરતાં
 તેમની પાસેથી વધારે ખંડણી લેવામાં આવે નહિ. આ વિચારને અતુ-
 સરતી સત્તા ધારણ કરનાર આસિયાઓની નજરમાં બ્રિટિશ સરકાર આ-
 ની તેથી તેનો આશ્રય તેઓએ માગ્યો.

મિસ્તર ડંકને તા. ૧૧ મી જુલાઈ સન ૧૮૦૨ માં ખંભાત મુ-
 દામથી ગવર્નર જનરલને કાગળ લખ્યો તેમાં તેણે લખ્યું કે, “અદિથી
 “દક્ષિણ દિશામાં વીથ મૈલ ઉપર રાદતલાવ અથવા ધોલેરા કરીને એક
 “ખદર છે, તેના માલિક માનાભાઈ ગોડભાઈ, સદાયસલજ સત્તાજી અને
 “તેઓના ખીજા ભાયાતો છે, તે આને ચાર વર્ષથી મને આમલથી કેહે
 “કેહે કરતા હતા કે, અમારા ગામની ઉપજમાંથી ખર્ચ જતા બીજો
 “ભાગ આપવાનું કબૂલ કરીને અમારું ખદર તમારા સ્વાધીનમાં કરી
 “લ્યો; ગૂજરાતના હીપકદમ સાથે આપણો વ્યાપાર સબધ અને હેવટે
 “રાજકીયસંબધ વધારવાની ધારણા ઉપરથી આ પ્રમાણેનું તેઓનું માગવું
 “મે માન્ય રાખ્યું છે, આવી રીતે કરવાનું કારણ તેઓને એમ ઉત્પજ
 “થયું છે કે, તેમની આજીવ બાજીના તાજીદારો તેમના ગામમાં લૂટફાટ
 “કરેછે તેનો અટકાવ થાય તથા બીજું એક મુખ્ય કારણ એ છે કે, ધો-
 “લેરા કરતાં સ્થાવતમરનું ખદર આહું સવળ પડે એવું છે, માટે ભાવન-
 “ગરનો ઠાકોર એ સરસ ખદર દબાવી પડીને, તેની આગામી થતી અટ-
 “કાવી પોતાનું ખદર ચડિયાતું રાખવાને ઇચ્છેછે તેમ થવા દેવું નહિ;
 “આવી પોતાની મતનમ પાર પાડવા માટે કેટલાક ગ્રામયાઓ સાથે
 “ઠાકોર સતલસ કરીને તેઓના ભાગ લઈ લેવાની સુક્તિમાં ફરેછે,
 “અને તેમનામાંનો એક ન્હાનો ભાગિયો હાવેજી કરીને છે, તેણે તો
 “પોતાનો ભાગ ક્યારેનાય લખી આપ્યો છે. પણ તે ભાગ ધોલેરાની ઉ-

“પત્નનો સેકડે ૧૧ મા ભાગ કરતાં કાંઈ વધારે થયો નથી) મરં માસિ-
 “યાઓના સામટા સ્વાર્થનો આપણી સાથે જે એકંદર ઠરાવ થયો છે તે
 “૨૬ કરી શકવા નેટનો થયો નથી, કેમકે પ્રમાણમાં તે છેક ન્હાનો છે,
 “તેમજ વળી, એક ભાષ મજિયારી મિલકત લખી આપે તે રીત પ્રમાણે
 “કેદરાય નદિ, તેમજ આપણો દાવો દયાવી દેવા સાઈ ઠાકોરે આવે
 “દમવિનાનો પ્રયત્ન પછવાડેથી કરવા માડ્યો છે, અને સર્વ માસિવાઓએ
 “એકઠા મળીને આપણી સાથે ઠરાવ કરવાને પ્રયત્ન દરખાસ્ત કરી તે ઉપ-
 “રથીજ એ પ્રયત્ન તેણે ચલાવવા માડ્યો છે એમ વગર અદેગે અને
 “વાજખી રીને વિચારમાં આવી નય એવું છે. આ માગિયાઓનો મામ
 “ધંધુકા પરગણામાં આવેતો છે, અને તેના ઉપર પેશવાની ખડણી પાત્ર
 “જે તોપણ, પેશવા માસિયાઓની માહોમાહેતી વ્યસ્થા ની વચ્ચે પડવાને
 “માયુ ધાનતો જેવામાં આવેતો નથી, એ વાત, ભાવનગરનો ઠાકોર ધો-
 “લેરા લઈ લેવાને હવણા પ્રયત્ન કરે છે, તથા જે ઠરાવની રૂપે તેના ન્હાનો
 “ભાગ ઠાકોરના સ્વાધીનમાં ખરેખરે કરવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી પણ
 “પૂરેપૂરી જણાઈ આવેછે,

સાપસલજી અને માનાભાઈ જે રસ્તો કાઢાડ્યો તે પ્રમાણે ધોળ-
 “કા અને ધંધુકા પરગણાના ગામોના ધણા એક માલકો અને દાવાદારો-
 “એ તે રસ્તે પડ્યો, અને સર મિત્રબલદી સામ્રાજી મારફતે અગ્નિયો
 “કરી તેમાં તેણે ઉત્કૃષ્ટી આશ્રય આપ્યો પણ આ પ્રમાણે સ્થિતિ સર
 “કારને જે ગામડા આપવાની દરખાસ્ત કરવામાં આવી તે વીસ વર્ષ અથવા
 “તે કરતા પણ વધારે મુદતથી ભાવનગરના રાજા, અને સિંનડીના ઠા
 “કાર તેમજ ખીજ દામોરોના કુળમાં હતા તેથી આ પ્રમાણે દાવાદાર
 “લોકો નવા ઉપાધી તેઓનો દાવો નફુ જૂનો પર્ગોરો ગણીને કર્નલ
 “વાકર સામે થયો તેથી ગામડા લેવાની દરખાસ્ત બાદાન રહી નદિ તેણે
 “લખ્તું કે કંપની સરકારને જે ગામડાઓની જગ્યાઓ ઉદારતા બરેલી
 “રીતે આપવાને જે દાવાદાર માસિયા ઉભા થયા છે તેઓના દક પતા
 “વિનાના, ડોડગા, અને તકરારી છે, તે સાથે વગી ને જગ્યાઓ ક્યાં છે
 “તેની નિશાનિયો પણ બાએજ રહેલો છે વગી તેઓની સરન એવી છે
 “કે જે ઉજ્જડ જમીન એડીને સારી સ્થિતિમાં આણેલી છે તેના દાવના

“અનેદારોને ખસેડીને આસિયાના કાપદાને માટે ગામ ફરીને વસાવવાં
 “અને તેની અધી ઉપજ માત્ર કંપનીનાજ સાધનથી તેઓને બાંધી આ-
 “પવી. *** કાઠિયાવાડમાં આપણા વિચાર અમલમાં લાવતાં દયા
 “ઉપર મુખ્યત્વે કરીને આપણે ધ્યાન પોઢાંચાડવાનું છે અને માંદોમાંદિ
 “આસિયા લડી મરે અને વૈરભાવ રાખે તેનો લાભ લેવાને જાહેર તેઓ-
 “નું સમાધાન કરાવી આપવામાં કંપની સરકારને લાભ, પ્રતિષ્ઠા,
 “અને માન છે.”

સૌરાષ્ટ્રના દ્વીપકલ્પના કિનારા ઉપર બ્રિટિશ સરકારના હાથમાં નવી
 જગ્યાઓ આવે તેની છેક પાસેના ગોદાવર તેઓના પડોસી દત્તા તેઓ-
 ના દારબાર રિપેનો વિષય અને ફરીને પાછો ચલાવિયે હિપે.

ગોદાવરનો દસોદી ખારોઃ કહેછે કે પાટલાદનું રાજ્ય શાહુ રા-
 જના હાથમાં આવ્યું ત્યારે આરબોનું ટોણું એના એથું ભગી રહ્યું; તેથી
 તેણે મક્કા સુધી પોતાનું રાજ્ય વધાવ્યું, અને પૂર્વમાં સમ્રિક્ષા સુધી થયું;
 તેના સુએદાર એવા સત્તાવાન થયા કે તેઓએ જમણી ખડણી લેવા માં-
 ડી. અને દેશ તાબે કરી લઈને તેઓ તેની પાસે પાછા આવ્યા. તે વે-
 ળાએ સર્વે ગોલાઓ, રાજસભા ભરાઈ, અને માર્કવ ગાયન કરા લાગ્યા
 તથા વાતાંઓ કહેવા માંડી; ક્ય થઈ રહ્યાં, રાજ માદિયે બિરાજમાન થયો.
 શાહુએ શિરાજને કહ્યું, આપણે દિલ્હી તોડીને થણા મુશ્ક તાબે કરી
 “લોધો. હવે કિયા કિયા જીતી લીધા છે અને કિયા કિયા જીતવાના બા-
 ડી છે? હાલે શિનાજી બોલ્યો, “તમારું લુલુ ખાધને મે થણા દેશ લી-
 “ધા છે, હાદીરાજને જીત્યો છે. પણ સાગર એવો દેશ છે કે, તે મા-
 “થણા માણસ છે અને તોપેવાળા મદ છે, એ દેશ જીતાયો નથી.” શા-
 હુએ કંતાજી અને પીલાજી એ બે સરદારોને સરખે સરખા બેઠને એક
 લાખ વર્ષનો પટો તેમને આપ્યો, “જે સૌરાષ્ટ્ર તમારાયો જીતાય તો હું
 તમને આપુંધુ; અને ત્યાં જે જે શહેર હશે તે સર્વે તમને “નખીરમા
 આપીશ.” એમ કહીને તેઓને રાજપદ આપીને સીરખાવ કર્યો, સેના
 તાજડોળ ચાલવા માંડી; તે વસ્તીવાળી જગ્યાઓ ઉજાડ કરતી આમળ
 જઈ પોણેઓ અને ગૂંજદાત આવીને તેના કમળે કરી લોધો. દિલ્હીના
 સરદારો લડવાની સામગ્રી લઈને તેઓને મળ્યા, મેઘલાઈ તરવારો તે-

“ઓએ ખેંચી. દસ્તખઆલી એંચી હજાર ફાજ લખને આવ્યો હતો તે આ
 “લડાઈમાં પડ્યો. જમીંદાર માયાં નમાવીને કહેવા લાગ્યા, તમે, અમારા
 “ધણી, છો; દરેક ગામમાંથી તમને સલામી મળશે; અને ગરીબ છો,
 “તમારી સાથે તે કાણ લડનાર છે? પણ તમે લાવને છતી દેશો તો
 “સતારામાં તમને ઈનામ મળશે. લાવે અને બદ્ધ પીડા કરી તેથી અને
 “તેને માથુ નમાવીને કહ્યું કે, ‘તમે અમારા ધણી છો.’ તેણે ધણા ગદ
 લઈ લીધા છે” કંતાણિયે બ્યારે આવ્યા રાખેા સાંભળ્યા ત્યારે તેને હાડો-
 હાડ લાગી ગઈ, તેથી તે આવ્યો અને સિંહોરથી બે ગાઉને છેટે તંબુ
 તાપ્યા, અને એક બ્રાહ્મણને બોલાવીને લાવના ઉપર કાગળ લખી મો-
 ક્યો, તેમાં લખ્યું કે, “સિંહોરનો ગદ આપી દો, “નહિ તો જાંબુના ત-
 મને સમ છે. સવાર થતામાં તમારા શેહેરની આસપાસ મારો વારડો
 રાખાશે. હું રાત્રિના ચાર પ્રહર તમને આપું છું” ભાવસિંહે તેની લખેલી
 “પત્રિકા વાંચીને કાપામમાન થયો તેણે બ્રાહ્મણને કહ્યું કે, “તું મને પીઠ
 “બતાવ કે તને મારી નાંખવાનું પાપ મારે માથે બેસે નહિ.” બ્રાહ્મણ
 “જતો રહ્યો અને તેણે કંતાણને કહ્યું કે, સવારમાં તમે જાઓ અને
 એની સાથે લડો.”

નોખતો ગડગડી, સેના આવી અને સિંહોરમાં જ્યાં મનુષ્યોનો ઇંદ્ર
 (નરેન્દ્ર) ખિરાળ્યો હતો ત્યાં કંતાણ આવી પોહોઁયો. કાકાભાણ ઉડવા
 લાગ્યા, તોપોના ગોળા રમકારા લેવા લાગ્યા, અને ડુમરા ગાળી ઉડવા
 માંડ્યા અને જાનુએથી ગોળા ચાલ્યા. કિલ્લામાં વસનારાઓને તેઓ-
 નાથી ઠાંધ દરદત થઈ નહિ પણ હલો કરનારાઓને કખૂતરની પેટે વિખેરી
 નાખ્યા, જે બાહાર દતા તેમાંથી ધણા પડ્યા. અને ધૂળ ખાવા લાગ્યા.
 ગિલામાં નેહેનારા ઝગપનિના રહ્યા રતનસિંહનો પુત્ર લાવસિંહ જરા પણ
 ડર્યો નહિ મરાઈ થાકી ગયા. કિવાન બોલ્યો “ તમે તમારી મેજે ક-
 “ખી શું કરવાને થાઓછો:— આપણું રક્ષાનું અને ફાજ બદ્ધ ઓ-
 “છી નહીં છે. મારી સલાહ માળજો. આકાશ જેવડો ઝિયો મેર આ-
 “પણા હાથમાં આવ્યો નથી.” આ પ્રમાણે “દહીને તેઓ પોતાના તંબુ
 ઉપડાવી ચાલતા થયા. કંતાણ ઘેર પાછો ગયો નહિ. તે રસ્તામાં મરણ
 પામ્યો. તે પોતાના રાજાને ત્યાં ગયો નહિ, પણ તે જમને ઘેર ગયો.

ખીજું થવું આવ્યું. ત્યારે શાકુએ વળી પાછા પોતાના રાવનોને
એટલા કસ્યા. અને બોલ્યો, “દેશ છૂતીને તમે સર્વે આવ્યા ? પીસાછ
“અને કંતાછ કદિ” હાસ્યા છે કે-શું ને તે જાને પાછા આવ્યું નથી ?
“એમની શી વસ્તે થઈ-છે? ત્યારે રાવનો બોલ્યા, જે ઈર્ષ જાવે જાય તે
“તેનાં હાકરાનાં હાકરાને ચાવે એટલું દ્રવ્ય લઈને પાછો આવે, પણ ને
“ભાવનીસાથે લડવા જાય તે કદિ પાછો આવે નહિ”

આગળ લખવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે ભાવસિંહ ગાદિયે પોતાનું
રાજધાની શહેર ભાવનગર ઈ. સ. ૧૭૨૩ માં વસાવ્યું તે સાદસિક
અને હુદિમાનું ઠાકોર હતો, અને તેના મરતા પહેલા વસાવેલા શહેરને
વ્યાપારનું મુખ્યસ્થાન થએલું જોવાનો લાભ તેને મળ્યો હતો. તે સમયે
ત્રિગલરાજ્ય પડતી દશામાં આવી પડ્યું હતું તેથી દુલ્લડ ચાલવાને લીધે
દરિયા રસ્તે અવર જવર કરવાનું કામ બધું બરેલું થઈ પડ્યું હતું; તથા
વ્યાપારને અંગે જીલમ બરેલા કર લેવામાં આવતા હતા. ધોધા અને ખં-
ભાતને રક્ષણ મળતું બધું થયું હતું તથા અમદાવાદની સાથેનો લાભદાય-
ક બવહાર ઓછો થયો હતો તે પ્રમાણમાં એ બે બદલેના વ્યાપારને હાની
પોહ્યાંથી હતી. ત્યાં ચોડા લોકો રહ્યા હતા; મહી નદીના મુખ પાસેથી તે
સિંધુ નદી મુખીનો કિનારો ચોર લોકોના કબજામાં થઈ પડ્યો હતો, તેઓ
વ્યાપારિયોના ખાલને નજરમાં આવે તેમ લૂટી લેતા; અને દરિયામાં ચા-
મવા લોકો ફર્યા કરતા હતાં. એટલા માટે ભાવનગરમાં તેના ગળ પ્ર-
માણે શક્તિ ધારણ કરનાર રાજા થવાથી ધણો લાભ થાય એમ હતું અને
તે પ્રમાણે ત્યાંનો ઠાકોર વ્યાપારને આશ્રય આપવાને શક્તિમાનુ તેમજ હ-

૭ ગૂજરાતમાં એક કેહેવત ચાલે છે કે-

“જે જાય જાવે, તે કદિ ન આવે

“જે તે આવે તો તેનાં પરિવારનાં પરિવાર આવે”

+ એ પ્રમાણે ગાદિયે વંસના ટોચાંદી ભાટ કેહેલે કનૈય વાકર કેહેલે કે એ શહેર
ઈ. સ. ૧૭૪૨. ૪૩ માં રથપાયું.

૧ ભાવનગરના રાજાની વંશાવળી પ્રથમ રાજાના બીજા પિતામહા ગાદિયના
પ્રકરણમાં આપી છે તે જોવી.

ત્યુક દનો. આ વેળાથી ગોદિસ રાવળોનો મુંબાઈ સરકાર સાથે બંધાર આલવાનો પ્રારંભ થયો, અને કર્નલ વાકર કહેછે કે “તે વેળાએ આ ઇ-
“લાકાનો વ્યાપાર અને સાધન એ બંને હાલની વેળા કરતાં બહુ ઓછાં
“હતાં (ઇ. સ. ૧૮૦૭) એવે પ્રસંગે સ્થાવરગરના કાંડાર સાથેની મિ-
“ત્રાઈ પરિશ્રમથી અને લક્ષ દબને કરવામાં આવેલી જાણાયછે.”

સ્થાવરસિંદની પછી ઇ. સ. ૧૭૬૪-૬૫ માં તેનો કુંવર અબેરાજ-
જી ગાદિયે બેઠો તે સામાન્ય રીતે સ્થાવાજીના નામથી પ્રસિદ્ધ હતો. તે
લોભી સ્વભાવનો ન હતો, તેમજ લગાઈ કરવામાં પણ તે ભાવ રાખતો
નહિ તે સમયે તલાજી અને મવા જે કોળિયોના તાજામાં ધર્મગયાં હતાં,
અને જેઓ વ્યાપારિયોના કપર તથા દરેક જાતના લોભના વાદાઓ ઉપ-
ર હથા કરીને પોતાનો આધાર પોતે કરી બેઠા હતા તેઓના ઉપર હસ્તો
કરીને તલાજી તથા મવાને તોડી પાડવાને મુંબાઈથી ફોજની કુકડી રવા-
ને કરવામાં આવી ત્યારે પોતાના બદરના વ્યાપારને ઉત્તેજન આપવાને,
અને તેનું રક્ષણ કરવાની જરૂર પડવાને લીધે, રાવળ ફોજ લખને તેઓને
મળ્યા. તલાજીની જીત કરી લીધા પછી બ્રિટિશ સરકારે તે શહેર રાવળ
અબેરાજજીને આપવા માંડ્યું, પણ તેણે વિવેકને લીધે લેવાની ના કહી,
તે ઉપરથી ઇ. સ. ૧૭૭૧ અથવા ૧૭૭૨ માં તલાજી ખંભાતના ન-
વાજને આપ્યું; સારપણી સુમારે એક વર્ષે રાવળ અબેરાજજી મરણ પા-
મ્યો. તેની પછવાડે તેનો કુંવર વખતસિંહ ગાદિયે બેઠો.

રાવળ વખતસિંહ આતાબાઈને નામે વધારે પ્રસિદ્ધ દનો. તે તેના
બાપ કરતાં વધારે લોભી અને સાહસિક હતો. ધણા પ્રકારની પ્રાપ્તિ કરી
લખને તેણે પોતાનું રાજ્ય વધાર્યું, અને વ્યાપારનું રક્ષણ કર્યું, તેનો ભાટ-
કહેછે કે “સંવત્ ૧૮૩૬ (ઇ. સ. ૧૭૮૦) માં શ્રી વખતસિંહજીને નૂ-
“રમદ મહને મારી કાઢાડીને તલાજી લીધું, અને ઝાંઝમેર પણ રચાવી
“કરી લીધું. તેજ વર્ષમાં કોળી જમા ખસિવાને મારી કાઢાડીને મદુવા
બંદર લીધું.” કર્નલ વાકર કહેછે કે “ખંભાતના નવાજ પાસેથી તલાજી
કાઢાડી લેવા સારું વખતસિંહે જાણ અને યુક્તિ એ બંનેનો ઉપયોગ કર્યો
હતો; વળી તે કહેછે કે રાવળ ત્યારપછી તરતજ પાલાજીના પરગણામાં

(અસલ તે પ્વાલા રજપૂતના તાબામાં હતું તે ઉપરથી તેનું એ નામ પડ્યું હતું) પોતાની સત્તા બેસારી, પણ તેમાં સરવાળા બતિના શેઝનાં ગામડાં ખાતલ મુક્યાં હતાં; વળી બ્રિટિશ સાથે મળીને મહુવા ઉપર ચડાઈ કરીને આગળ તેને તોડી પાડવામાં આવ્યું હતું તેને કિલ્લો બાંધીને

૧ વલ્લભીપુરનો નારાયણથી ત્યાંના રાજાનો વંશ ઇ.સ. ૧૬૨૨ થી મેવાડમાં ગયો ત્યાંથી વળી એક સાખા ગૂજરાતમાં આવી એ આજે ધરમપુરમાં છે.—મેવાડમાં બહારાવળના વંશજ રાજા ૧૬૫૫ (ઈ. સ. ૧૨૦૧-૧૨૩૬) ના વંશજ રામરાજ અથવા રામરાજે ગૂજરાતમાં આવી અલીરાજપુરમાં ગાદી રચાવી.

૧ રામરાજ ઈ. સ. ૧૨૬૨-૧૨૯૫.

૨ સોમરાજ ઈ. સ. ૧૨૯૫-૧૩૩૫.

૩ પુરંદરાજ ઈ. સ. ૧૩૩૫-૧૩૬૦.

૪ ધરમરાજ ઈ. સ. ૧૩૬૦-૧૩૯૧.

૫ ગોપુરાજ ઈ. સ. ૧૩૯૧-૧૪૩૨.

૬ જગતરાજ ઈ. સ. ૧૪૩૨-૧૪૭૦.

૭ નારાયણરાજ ઈ. સ. ૧૪૭૦-૧૫૦૦.

૮ ધરમરાજ (બીજા) ઈ. સ. ૧૫૦૦-૧૫૩૧.

૯ જગતરાજ (બીજા) ઉદ્દેવ ઈ. સ. ૧૫૩૧-૧૫૬૧.

૧૦ ભક્ષમજીવ ઈ. સ. ૧૫૬૧-૧૬૦૦.

૧૧ સોમજીવ ઈ. સ. ૧૬૦૦-૧૬૩૫.

૧૨ રામજીવ ઈ. સ. ૧૬૩૫-૧૬૮૦.

૧૩ જીજીવ ઈ. સ. ૧૬૮૦-૧૭૧૧.

૧૪ રામજીવ (બીજા) ઈ. સ. ૧૭૧૧-૧૭૬૪.

૧૫ ધરમજીવ (ધર્મપુરમાં ગાદી રચાવી) ઈ. સ. ૧૭૬૪-૧૭૭૪.

૧૬ નારાયણજીવ (દેવ) ઈ. સ. ૧૭૭૪-૧૭૭૭.

કરીને વધાર્યું અને તેને આજ્ઞાની પામતું એક વસ્ત્ર કરી દીધું. અને
 'વારુ ફેરવે કે, આ દેશભે જાણતું એવું કે આ મુલ્યવાન રૂઠ અને
 'વિનિર્મલ સુદા કિન્નરની પ્રાપ્તિ તેઓને થઈ તે આંચવાનો ધધી કરતા
 'દેશ પાસેથી ધધ, અને બાવનમરના હાથરોએ પેનની મલકાને માટે
 'અને ને જુદા અને લેખના ઉપાધ કરવા હશે તેવપણ તેઓ ની ઉપર
 'ની મલકા નો બાપાનું રૂઠ કરવા દીધી હતી. આ રાજનીનિની સારી
 'અમર જુદા ધધ, અને બાપાનું રૂઠ કરવાની આવી નિશ્ચિન રીતિ
 'ને હોને કંઈની સરકારની મેલના કિન્નર ઉપરના બાપાને દરેક જાન
 'ની મલકાના મળે. આ રાજનીનિથી થતા કાચકા ચોધી કાઢાવાનો વિ
 'ચાર બાવનમરના રાવમેને પ્રયત્ન કર્યો; તેમજ તેઓની રૂઠને લં
 'ટકાટ કરીને મુજબન કાચની ટેવ પડી હતી તે ઉપરથી અને મેલના
 'કની પેન કરવાનો ધધી કરવા ઉપર નેઓનું મન લગાડવાની મુલ્યના
 'દીને તેઓને સુધારી દેવાનો તેમનામાં અભયમ નેવો ગુણ હતો; તે

૧૩ ચૈત્રવેલ (દિવ) ઈ. સ. ૧૭૭૩-૧૭૮૭

૧૮ ફેબ્રુવેલ ઈ. સ. ૧૭૮૭-૧૮૦૭

૧૯ વિજયવેલ ઈ. સ. ૧૮૦૭-૧૮૫૭

૨૦ ગામવેલ (ગીલ) ઈ. સ. ૧૮૫૭-૧૮૯૦.

૨૧ નારાયણવેલ (ગીલ) ઈ. સ. ૧૮૯૦-

૨૨ મોહનવેલ હરિવેલ બગવેલ પ્રજાતવેલ

વિજયવેલ (પાટલીકુમાર) નૃસિંહવેલ (કુમાર)

ધરમપુત્રના તાબામાં ૭૫૪ ચૈત્રવ મેલ જમીન, ૨૭૫ ચામ, આસરે એક લાખ
 માણસની વસ્તી, અને નાનિક ઉપજા સુમારે અડીચાણ રૂપિયા થાય. તેમાંથી
 મરાઠા રાજ દાણની વેચ લેતા તે બદલ દાણમાં નરદબર રૂપિયા ઉપર ઈ
 મેલ સરકારને આપે. આ રાજ્યને હવેલ વલસાડ પ્રજાના કેશવામે ના
 મોમાંથી ગરાસનો દક અને ૭ મહારાજ પ્રિયિત ધાવણીમાં નવ ત્યારે નવ
 તોપ ફોડી માન આપે.

“કિનારા ઉપર આગળ લૂટફાટનો ધધો ચાલનો હતો જો બધા કરાવીને
 “તે ઠેકાણે વ્યાપારિયોના જનમાલની તેઓએ નિર્ભયસોજકરી દીધી, તેથી
 “સદા ધણા લાભ થવા લાગ્યા. તેમજ વળી આ ઠેકાણે લેખણું નેણે કે,
 “જ્યાં લોભની વાત આવેલી ત્યાં વખતસિદ્ધિ પ્રતિષ્ઠાનો અને જ્યોત્સના વિ
 “ચાર થોડોજ રાખ્યો છે પોતાની સત્તા વધારવાને અને પોતાની મતલબ
 “બર આણવાને અમર જે તેણે દમ રાખીને અને ધણું દરીને વિચારથી
 “હુપાય કામે લગાડ્યા છે, તોયપણ તેનો ઉઠાવ પોતાના સ્વાર્થને લીધેજ
 “માત્ર થયેલો અને તે ઉપાયનો અમલ કરતી વેળા બેદરકારપણે બળ, પ્ર-
 “યત્ન, અને યુક્તિ કામે લગાડેલો છે”

આવા પ્રકારના સાધનને લીધે ગુસ્સાત, રોરાડ અને મારવાડનો મા-
 લ લાવનગર આવવાને અને લાવનગરનો માલ જો દેશે ખાતે જવાને
 લાવનગર ગુપ્ત સાધન ધધ પડ્યું; અને વ્યાપારિયોને ત્યાં ઉત્તેજન મળ
 વા માંડ્યું તેથી ધણા પૈસાવાળા લોક ત્યાં આવી વસવાને લલચાયા, અને
 એની પામેલું જોધા બદર એના કરતા બહુ સગવડવાળું હતું તે તરફજ
 ભાગી પડવા આવ્યું. જોહિલ દાકોરોનો ઉત્તમ વિચાર અને રાજનીતિને
 એક દાખવે આપતી વેળાએ કનંભ વાકર એક જાણવા જેવું પ્રમાણ આ-
 પેછે કે, જો પાતું બદર તે વેળાએ પેશવા સરકારના તાબામાં હતું ત્યારે તે
 સરકારને વાહાણો ભાગવાથી ઓલનો માલ કળખમા આવે નેની અને મોટા
 વાહાણોની દર વર્ષે ઉપજતું એક સાધન ધધ પડ્યું હતું, અને જોહિલના
 તાબામાંના કિનારા ઉપર સર્વ ઠેકાણે તેઓનું રક્ષણ થતું હતું અને વ્યાપારિ-
 યોને તેમજ જે હોય તે પાછું આપવામાં આવત હત

ફોજ લઇને આવ્યો ત્યારે આગીશ હજાર માણસોની ફોજ નઇને મોકલ
તેમની સાથે ગયો, અને મેંજો પાટણને મેનાણે નવાજ સાથે તોપોની મહો-
ટી લડાઇ કરીને તે પામેથી મેંજો રાજ્યનું લીધું પછી જેટલા રજૂઆત
જિયાતિયે નવાજ અને રાવળ વચ્ચે મનાહ કરાવી આપી અને હસુબા
પીધા પછી રાજાને તો કારિયો સીધે બાર વર્ષ સુધી વેર રહ્યું

અમદાવાદનો છે તે સુમયમાન રાજકર્તા કમાલહીન અથવા જ
વાન મત્તાન આખીના કુટુંબવાળાના હાથમા આ વેળાએ જૂનાગઢ હતું
ઉપરની લડાઈનું વર્ણન મિના રૂપે થયેલું છે તેની ગતભન નીચે
પ્રમાણે છે - 'નવાજ પોતાની માથે ફારી લોડોની ફોજ લઈને તરતજ
ચડ્યો, કિલ્લામા રનારમા, કે ગામમા એકે માણસ રહેવા લીધું નહિ
'તે જેવો કોઠાધમાન થ ને આવ્યો તેમ વખતમિદ્ધ થીજે છત્ર દોષ તે
'મ પડનના સામે થવાને ચ પો નોમત થઇ અને હટ્ટે વાગ્યો, તેથી
'પડતના શિખર ગાટ હટ્યાં ચોનાંગ કપવા લાગ્યો, અને દરિયાના
મેળા આકાશ સુધી ઉછળવા લાગ્યા તેના હાથમા સૂરના કિરણની
'પેટે બરછી ચડચડવા લાગી નવાજની રામે તો અમેરાજનો પુત્ર ચડી
શો ખીજ નું ગળુ નહિ આગલિત રોહિલા, સિંધી અને પગાયુ આવ્યા
'ધણા આરખ પણ હટ્ટે કરતા આવ્યા આતાબાઇ પોતાના બાપાતોને
'લઈને તેમની સાથે લડવાને -માગળ આવ્યો 'આખી તમે હોક મતનખ
'મારે આ માછો / મોડે અશ્વાર થાઓ અને લડાઈમાં આવો' તેણે મો
'રવો, બાઘો તોપની મલાની આપી અને દિગ્ગીરીમાં નાખ્યો હેમરે
'વિચાર્યું કે મને પેમાના મરતા વધારે ધા મજશે, જેટલે રાજકર્તા કે
'અવિનિયમ રામે તે નાહો, હાકિયોએ પછુ અહિ તહિ હાગડાની
'પોરમાડુ માહયુ મોહોળતખાનનો હોકરો નાહો અને તે કિયે રરતે
'પુત્રી - કે પછુ તેને શાન રહ્યું નહિ ચવનની પછવાડે આવો પડો સિંહોરના
'માગળ થપતો ગાટ હટ્યો કે - મારો / મારો / સલાખનખા
'નનીજ આમરની ખજાર લો ને પોતાના દિલથી દોગતી દૂર કરીને કે
'પાયમાન થઇ મારણુ કરીને પડ્યો, તે ગામ શનુના સીમાગયા
'એક ફોજ દૂર હતું / દરિ / દરિ' કહીને તેણે પોતાનું મેલાણુ મ્યુ

“દેવ અને દાનવ લડવાને તૈયાર થયા હોય, તેમ કાળા દાપી અ-
 “ને લાંબી કેશવાળીના ઘોડા ઉભા રહ્યા. પાંચે પ્રકારના વાદિઓના નાદ
 “થવા લાગ્યા; લડવાને માટે તરવારો, વિજળીની પેઠે ઝલ્લકા લઇ રહી;
 “મથ્થે હેલેલો દિવસ આવી પોહોત્યો હોય તેમ લાગ્યું; બધુકાના બટાકા
 “થવા લાગ્યા, દારણધ આરબોની દુકડી દીન ! દીનના ! પોદાર કરતી
 “આગળ ચાલી વખતસિંદનાં ચક્ષુવીર માથુસો જેમ ફાવતું આવે તેમ
 “લડતા હતા. એક ધડી થઇ નહિ એટલામાં મિયાં પોતેજ ઉગારવાની પ્રા-
 “પ્તના કરવા લાગ્યા; હુ કુરાનના સમ ખાધને કહુછ કે હુ ફરીને તમારા
 “ઉપર હલ્લો કરીશ નહિ હું તમને રાજીલ, કુડલા અને ચીતલ આપુ-
 “છુ, પરવરદગારે તમને આખો દેશ આપ્યો છે ! તેણે પટો લખાવ્યો અને
 “તેના ઉપર સહિ શિકો કર્યો પૌરણંદરનો રાણો જીયેજી જોડવો હતો
 “તેણે તેને હિમત દેવા માડી, ખીજા તેની સાથે હજી તે નાહિમત થઇ
 “ગયા હતા સૌરાષ્ટ્રના સુભેદરને આજ્ઞા પિનાતો કરી નાખ્યો, તેની સાથે
 “જેતપુરનો કુપાવત, બાજસુર કાઠી અને જસલ્લુનો દાદો એટલા તતા,
 “ખીરમ ઉપર જશનો વાવટો ફરકી રહ્યો હતો તેવી જગ્યાના રાજાની સાથે
 “લડવાનું તેમનું ગજી શુ ! બાખીનું બજી દૂરથી તો પછી કાઠીના બળનું
 “શુ કહેવાનું રહ્યું ? લાવસિંદના વશજ અને તેનો કુવર અદભુત કામ
 “કરવાવાળાએ રતનેશ, લાવ અને અખેરાજની તરવારને ફરી ચળકાટ
 “આપ્યો, આખા દેશમાં દીર્ઘન ગવાયા આસપાસ રાજાઓએ સોનાના વર્ષાદ
 “વરસાવ્યા વખતેજ જીત મેળવીને આનંદ ભર્યો ઘેર આવ્યો.”

મહારાજ ગાયકવાડે ફરીને બડ મચાવ્યું હતું, તેવામાં સન
 ૧૮૦૩ ના આકટોબર મહિનાના આરંભમાં આપાજી આપાજી કા
 દિવાવાડમાં મુલકગીરી કરવા નીકળ્યો હતો તેના લશ્કરના ધોડેસવારની
 એક દુકડીનો તેને સાવરકુંડતા આગળ ભેટો થયો, તેમાં મહા-
 રાવના માથુસ દાસ્તા, અને તેનો ખટલો લૂટાયો, એટલે તે લાવનગર
 નાથી જઇને વખતસિંદ ગોહિલનો આગ્રય માગવા લાગ્યો પણ વખત-
 સિંદનો વિચાર તેનો પક્ષ ખેંચવાનો ન હતો તેથી દારકા કે ભૂજ
 હોડીમાં બેસીને તેને નાસી જવા દીધો પણ તેટલામાં બે ઇંગ્લિશ હોડિ-
 યો લગભગ હકારી આવી, અને તેના વાહાજી ઉપર બે બદાર ફર્યા

તેટલા માટે મહદારાવને ફરીને કિનારે આવવું પડ્યું, અને તે ભાવન-
ગર ઉતર્યા, પણ રાવને તેને આગ્રય આપવાની ના કહી એટલે ડરી
જઈને એ તથા એનો દીકરો, પોતાનાં નિશાન, નગારાં, હાથી ઘોડા,
છોડી દઈ નાહા તે શત્રુજય અથવા પાનોટાણાને ડુગરે આવી પોહોઆ,
ત્યાં સુધી કોઈ ઠેકાણે ઢાળો ક્યો નહિ ત્યાં માત્ર એક આદર સહિત
તેઓ ટેટલાક દિવસ સુધી ઘણા ખરા જૂને મરતા રહ્યા એટલામાં પામે
વસનારા લોકોએ તેની ખાતમી બાનાળીને આપી તેઓને લઈ આવવા
સાર તેણે ત્રણ છડા ઘોડા મહિત એકમો અધારની ૪ ટુકડી રવાને
કરી. પેલા ત્રણ જણાઓ ગરી જવાય એવી જૂખની પીડા સહન કરતા
હતા, અને સર્વ આશાઓ તેઓએ ઊંઘી મૂકી હતી તેથી અધ્યાર જઈ
પોહોઆ તેમની સામે અટકાવ કર્યો નહિ તેઓને ગાયકવાડની છાવણી-
થી થોડે અંતરે આવ્યા એટલે તેમને લેવાને બાનાળિયે સામા ખાના
મેકવ્યા. કડીના છુદ્ધિમાન, લોખી, હાથગી, અને ભાગ્યદીણુ જાગીરદારની
ગૂજરાતમાંના તેના છેલ્લા દેખાવની વેળાએ આવી સ્થિતિ થઈ. મે મહિ-
નામાં તેને તેના દીકરા ખંડેરાવ સહિત બ્રિટિશ સરકારના તાબામાં
ક્યો, પછી તેને જુબાઈ લઈ જવામાં આવ્યો, ત્યાં તે મરતાં સુધી
નગર કેદ રહ્યો.

૪૦ સં ૧૮૦૪ માં વડોદરાની સરકારની ચુક્રગીરી ખડણીનું પ-
તાવી દેવા સાર ભાવનગરના રાવજી પાસે અંગ્રેજ સરકારનો વકીલ મો-
કલ્યો, —આ પ્રમાણે કરવાની સલાહ કર્નલ વાકરે ગાયકવાડને આપી હતી
અને કેટલીક વાર સુધી વખતસિંહે તે વિષેની વાત સત્કારપૂર્વક સાંભળી
હતી પણ પછીથી ઘણું કરીને તેના કારભારિયોની સલાહ ઉપર તેણે કે-
ટલાક દિવસ સુધી તો વાત ટપ્પે ચડાવી અને છેવટે આખો દરાવ રદ
કરી દીધો. નીકાલ થવાની આશાએ બાનાળુ કેટલાક દિવસ સુધી રાવ-
જીને સીમાડે વાટ જોઈ રહ્યો હતો, તેને આગરત મહિનામાં રાવજીના
દેશમાં પેસવાની અગત્ય પડી. તે સિંહોર ઉપર ચડી આવ્યો, તેના પી-
દારિયોએ આસપાસના ચુક્રની ખરાબી કરી અને ગામડિયા લોકોના ઘેર
વાળાં લઈ મ્યા. ગાંધા પરમજીની ધરતી ધણું કરીને બ્રિટિશ અને રા-
વજીની સહિયારી હતી અને તે એક બીજાના ભાગ સાથે એવી મળી ગ-

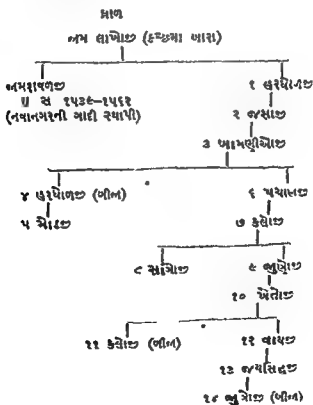
ચેલી હતી કે એક ભાગને તુકસાન કરવામાં આવે તો ખીજને યપાવિના રહે નહિ એમ હતુ, તે ઉપરથી બાબાજી, વખતસિંદને હરકત કરશે નહિ એમ વખતસિંદના સમજવામાં આવ્યું છે એમ કનૈયા વાકરને લાગ્યું. તે ઉપરથી તે લખેછે કે, “આવા વિચાર ઉપરથી તે ગાદિલ રહે નહિ તથા “ગાયકવાડ સરકારની ચાલતી આવેલી ખડણી નહિ આપવાને સામા “યવાથી પરગણાને તુકસાન થશે તેના કંપની સરકારના તુકસાનનો ભાગ “તમારી પાસેથી ભરી લેવામાં આવશે એવી તેને સચના આપવાની મને “અગત્ય પડી છે. મારા એ સંદેશનો ઉત્તર હજી લગયું મને મળ્યો નથી.” “અને મને લાગેછે કે એથી કરીને કાંઈ સારી અસર થશે, કેમકે તેના “કારબારિયો ઉપર તે નારાજ થયો છે અને તેઓએ તેને બદસલાહ આ- “પી માટે તેમને દૂર કરવાની ધમકી દીધી છે.” છેવટે ગોદિલ રાવજો મરાઠાઓના શરવીરપણા કરતાં, બ્રિટિશ સરકારનો ધમકીનો વધારે ડર રાખીને ચાલતા દર પ્રમાણે ત્રણ વર્ષની ખડણી બાબાજીને ચૂકવી આપવાને કપૂલ કર્યું. ગાયકવાડની ફાજ સામે, સિંદોરે જયવતપણે પોતાનું રક્ષણ કર્યું તે વિષે માટ લોકો નીચે પ્રમાણે વર્ણન આપેછે.—

“વડોદરાના ખલવાન અને કીર્તિમાન આનાજાના ડકાનો અવાજ “એવો ઉઠ્યો કે તેથી કરીને આખી પૃથ્વી ગાજી ઉઠી. તેણે પોતાના “શત્રુઓની સામે લડીને તેઓના મીમાડા તોડી નાંખ્યા. વગર ઢઢોળિયો “ધામસો તો કડીવાળો મહદારરાવ હતો.. કડી અને વડોદરાના ધણિપોની “વચ્ચે દુરમનાવટ ઉઠી. બાબાની ફાજ કડી ઉપર ચડી તે ટાણે તેના “વાવટા ઉડ્યા લાગ્યા અને આકાશ ગરદથી છવાઈ ગયું બાબો કડી “ઉપર અત્રેજ ફાજ લાખ્યો. અગણિત યોદ્ધાઓની મર્જનાઓ ધવા લાખી. “તેઓએ બે ચાર ગહિના લગી કડી ઉપર તેપોનો આરો ચલાવ્યો, છે- “વટે મહદારરાવ કડી છોડીને નાડો. બાબાએ દુર્ગ્ય કડી ઉપર જય “મેળવી લીધો, તેના સાચુ કાંઈ લડી શકે એમ રહ્યું નહિ; તેણે કડી “સરખો કિસ્સો જલદીથી લઈ લીધો તેથી સર્વ તેને સવામ કરવાને આવ્યા.

“પાટડીના દેસાઈ કાંઈને નમ્યું આપતા ન હતા તેઓના ઉપર “ફાજ ચડી. અને તેમની સાથે લડીને એક લાખ રૂપિયા લીધા. રસ્તામાં “કાંઈ પડયું હોય તે કાંઈનાથી ઉપાડાય નહિ એવો બાબાની હાક વાગી.

“નેવી તેણે કડીની ચાકરી કરી તેવી ખાટડીની કરી; મેવાસિયેના તેણે
 “પણા કિંલ્લા તોડી પાડ્યા; તેણે જટવાડ અને લતાડ ઉપર ખડણી મે-
 “સારી. ન્યારે એ સૂચો કાઠ જગ્યા ઉપર આવે સારે જાણે લૂટારાઓત
 “ટાગુ તેના ઉપરઆવી પડ્યું છે લશ્કરતૈયાર કરીને તે લડવાને ઝાલાવાડ આ-
 “બો. ધ્રાંગઘરાનો રાજા અરાડસે જામનો ધણી હતો તેની પાસેથી પ્રથમ
 “તો ખડણી લઈ લીધી તેણે જટવાણ દડયુ; વાંઘાનેર પણ દડયું, લિ-
 “જડી અને સાયલા દડયુ; તેણે મ્હો માગ્યા પ્રમાણે ઉધરાવી લીધું એ
 “મુખ્યાએ આખી ઝાલાવાડને ઢરાવીને દડી નાખી, તેણે મોઢખીના ધણીને
 “દડ્યો; તેમજ માળિયા દડયુ. નમ્યું આપે નહિ એવા જામને દડ્યો,

૧ જામના સાચાત મોળવાળા ઉપર પણ લશ્કર ગયું હતું મોળવાળાની વ-
 સાવળી આજ સુધીની આ રીતે—

“એ ચૂડાએ ચાર હજાર તાપુકદારોને દંડ્યા. હાલાર તેણે લઘ લીધું;
 “તોપો ચલાવીને જૂનાગઢના નવાજને દંડી લીધો. ઠાકી લોકોને દંડીને
 “તેમનો દેશ નખોડા કરી નાંખ્યો. પેશના ધણી માના જેઠવાને તેણે દં-
 “ડ્યો; તેમજ ચૂડાસમા દંડ્યું, કોઈનાથી તેના સામું થવાયું નહિ. આખા
 “સોરઠને દંડીને તે સિંહોર ઉપર ચડ્યો. ફોજ એટલી બધી ચાલી હતી
 “કે પૃથ્વી ધમધમવા લાગી. પાંચ કાસને અંતરે આંખશા આગળ છા-
 “વણી નાંખી. તે બોલ્યો કે આતાએ ધણો મુશ્કેલી લીધો છે, તેના
 “પ્રમાણમાં આરે એની પાસેથી ધન લેવાનું છે,” અને બાજુએથી તોપો
 “અને બન્નુકો ચાલવા લાગી. ગોળિયોનો વર્ષાદ વરસી રહ્યો. મરાઠા ચા-
 “કી ગયા; તેમના શરીરમાંથી લોહી વેઢેવા લાગ્યું; અને તેઓ હિમત
 “હારી ગયા. ધણા મરાઠા, ધણાના મરતક કપાયાં, ધણાક આંધળા થયા.
 “લખતાના યોદ્ધાઓએ, સાંકળેથી પાદ છૂટે તેમ બાજાની ફોજ લૂટી
 “લીધી; ધરતી મટનાંથી અને માથાંથી હકાક ગઈ; અને ચારે દિશાએ તે
 “ઓએ નાસવા માંડ્યું.

“બાબા ઉપર આ આક્રમ સવત્ ૧૮૫૦ (ઇ. સ. ૧૮૦૪)” મ
 “પડી. પાંચ મહિના સુધી તેને નાસવાનો રસ્તો મળ્યો નહિ; તેથી એ
 “સુએ ખડુ દુખી થયો. અંડણી ઉધરાવાનું તો એ ક્યાંય જૂખી ગયો; અ-
 “ને હવે નાસવા વિષેના સર્વ વિચાર કરવા લાગ્યો. તે તપુમાં બરાબરને
 “પોતાનું મ્હો સંતાડી રહ્યો. પછી જ્યારે તેણે જરવાવા ની પોહોંચ કરી

૧૫ નાપોશ

૧૬ મોડશ

૧૭ બૂપતસિંદશ

૧૮ જયસિંદશ (ખીન)

હરિસિંદશ

હોલતસિંદશ

ફોજના તાબામાં ૪૦૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૬૧ ગામ, આસરે ૨૨૦૦૦ મા-
 નસની વસ્તી છે અને વાર્ષિક ઉપજ સવાલગળ રૂપિયાની સુમારે છે. તેમાંથી
 આવકવાટ અને જૂનાગઢને મળી કુલ રૂ. ૧૦૨૩૧ આગે છે ઠાકોર સાહેબને
 નવ તોપનું મળે છે

“આપી સારે તેને જવાની આજ્ઞા મળી. સાવના પોતે જે જે દરખા-
 “રતો કરી તે તે તેણે કબૂલ કરી; તે દંડ ઉધરાવાને આવ્યો, પણ કિલો
 “દંડ આપવો પડે એવો એક તેને મળ્યો, કેમકે અટીલાખ તેને લઈ જ-
 “તાં પૂરા પાંચ એકા.”

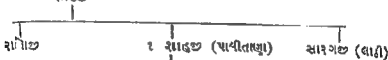
કર્નલ વાકર કાઠિયાવાડમાં આવ્યો સારે, સાવતગરના રાવણે મ-
 દુવા અને તલાખનાં જંદરો, અને આગળ લખેલાં છે તે પરગણાં સિવાય
 તેણે ધણું કરીને આખા વાલાકમાં, અને સાવર કુંડલાના પરગણામાં
 તથા બીજી ઓછી પ્રસિદ્ધિવાળી જગ્યાઓમાં પોતાની સત્તા ચલાવી હતી.
 પ્રજાને જ પતારો આવ્યો ન હતો તેથી તેની જગે પૂરેપૂરી ઉધરાવી લેવા-
 તી નહિ; ત્યાં કાઠિયોની સામે યવાને તેને ફોજ વધારવી પડી હતી તે-
 થી તે સ્થળે દેવામાં આવી પડેલો મણ્ડાતો હતો. તેના લશ્કરમાં પાંચસે
 આશય અને બે હજાર પાંચસે સિંધીનું પાયદલ તથા સુમારે પાંચસે જ-
 યુના રાખેલા ધોડેસવાર હતા. તે સિવાય ગોહિલ વંશના તેના ભાષાતોના
 ગામેમાંથી ત્રણ હજાર રજપૂત અશ્વાર એકઠા કરી શકે એમ હતું; અને
 દુર્ગદાર કરવાની ચકાઈમાં લડતાં કરતાં આવડે નહિ એવા પણ કામમાં
 લાગી શકે તેવા બે હજાર પાંચસે વજુકરોનો તે જમાવ કરી શકે તેમ હતું.
 તેણે વળી તેવામાં ધોળકાના પરમાર કસબાતી બાંધામિયાના સો અશ્વાર
 રાખ્યા હતા. તેને બદલે તેને તેના પૂર્વજના તાજાનું ઘોડોદાર કરીને રાજ્ય-
 પુર પરગણાનું ગામ જે કાઠી ભોડોના મુખ્યસ્થાન જસદણની સાંભી આ-
 બુએ છે તે આખું હતું ગોધા રહેર મોગભોનું બદર હતું તેથી ખંભા-
 તના તાજામાં હતું. તે બાર કહેવાતું હતું અને તેનો અર્થ, જંદરના જો-
 વોજ ધણું કરીને યાવડે, પણ વિશેષે કરીને તેના તાજામાં તેની સીમ
 રોપ એમ અર્થ લગાડવામાં આવે છે. ગાયકવાડ અને પેશવા વચ્ચે ગૂ-
 જરાતની વેહેંચણ યઈ સારે ગોધાનું બાર પેશવાના હાથમાં આવ્યું,
 અને બાકી રહેલી ગોહિલવાડની મુલકગીરી ખંડેલી ગાયકવાડને લેવાની
 ફરી. પણ ઉપરે બહુ બ્રિટિશ સરકારના હાથમાં ગયું.

ગોહિલવંશના રજપૂતોના હાથમાં બધાં મળીને આઠમે ગામ હ-
 તાં તેમાંથી આઠમે છમે ને પચાસ વખતસિંહના તાજામાં હતા. કાઠી-
 રાએ ધણું કરીને દુર્ગમ જગ્યાએ પોતાનું રાજ્ય રાખ્યું હતું, અને કેટ-

સાહે તો પથ્થરના મ્હોટા ડિંદા બાંધ્યા હતા, પણ તેના ઉપર જોઈયે તેટ-
લી તોપો રાખી ન હતી, તેમજ રક્ષણ કરવાને બીજાં પુરતાં સાધન પણ
રાખ્યાં ન હતા. એ રજપૂતોની ન્હાના વસની ગાખાઓ યહ છે તેમા વ-
ળા, લાડી, અને પાંચિટાણાની મુખ્ય છે. વળાની શાખાએ શીલાદિ-
ત્યના પ્રાચીન નગરના ખડેરમા પોતાનો સ્થાપના કરી છે; તેનો મૂળ પુરુષ,
લાવનગરની સ્થાપના કરનાર લાવસિદ્ધ રાવળનો બીજો પુત્ર રવીસોમા-
ઈ હતો તેના પૌત્ર એવરાજ અથવા મધાભાઈના હાથમા હવણા બત્રીમ

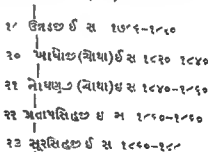
૧ પાંચીટાણા

મેનકજી

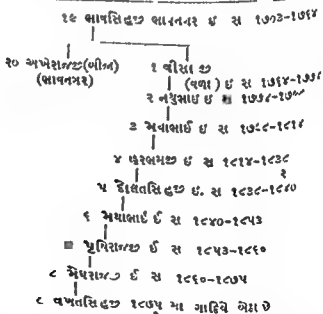
૨ સારંગજી

૩ અર્જુનજી ૪ નોંધણજી ૫ લાદોજી ૬ બનોજી ૭ શિ-
વોજી ૮ હડોજી ૯ ખાંવોજી ૧૦ નોંધણજી (બીલ) ૧૧ અર્જુનજી (બીલ)
૧૨ ખાદોજી (બીલ) ૧૩ શિવોજી (બીલ) ૧૪ અરવાનજી ૧૫ ખાવોજી (બીલ)
૧૬ પુચિરાજી ૧૭ નોંધણજી (બીલ) ૧૮ સુરવાનજી (બીલ)

પાંચીટાણાના તાખામા ૩૦૫ ચોરસ મેલ જમીન, ૧૦૦ ગામ, પચાગ હનર
મામરાની વસતી, વાર્ષિક ઉપજ આશરે પાચવાજ રૂપિયાની છે તેમાથી ગાયક-
વાદ ને જીનાગદને રૂ ૧૦૩૬૪ આપે છે ધરમર સાહેબને નવ તોપનુ માન છે
રવળા

ગામ છે પાસિટાણાની યાખા શાકાજનાયો ચાલો છે, તે સેન્ટ્રલ પ્રો-
 દિલનો ન્દાનો ક્વર થનો હતો અને તેને ગારિયાધારનો માસ આવવામાં
 આવ્યો હતો, તેના તાખામા બેતાળોસ ગામ છે, પણ તેમાંથી લગભગ અ-
 દ્વૈઅર્ધ ઉગ્ગડ યથેતાં છે થોડા વર્ષ પેહેલાં પાસિટાણાના ઉગ્ગડને ગા-
 વકવાક મરમરનો આશ્રય માગવાની અમલ્ય આવી પડી હતી, તેનો રેલ
 તે વેળાએ છેક પરવશપણામાં આવી ગયો હતો; ડેટલાક ગામ તેણે વરેણે
 મૂક્યાં હતા, ને જીજ તેના મનુઓએ લક્ર લીધાં હતાં તેની અમલની
 રાજધાની ગારિયાધારમાં મરાહાનું યાણું આનું ત્યારે તેના તાલુકામાં મ
 માધાની રહી, પેહેલા ગોહિય રાજનો એક જીજે કુમાર સ્થાપન થઈ હતો

વળાના નાનાના ૧૪૦ ચોરસ મિલ જમીન, ૪૧ ગામ, ત્યારે લગભગ
 માલુસની વરેણી અને વાર્ષિક ઉપજ ત્યારે એક લાખ પાંસડ હજાર રૂપિયાની છે
 તેમાંથી આવકવાદ અને જનનાનદને નળી રૂપ રૂ ૬૨૦૨ આવે છે.

તેના વંશનો 'લાડીનો સૂરસિંહ થયો. તેના સ્વાધીનમાં તેના અસલનૂત્રાસ પૈકી માત્ર પાંચ ગામ રહ્યાં. હામાજી ગાયકવાડના વાતમાં ત્યાંનું લાખા-જી કરીને દાકાર હતો તેણે પોતાની પુત્રી હામાજી વેરે પરણાવી તેથીજ કરીને આ રાખાનો પૂરો નાશ થતો અટકી ગયો છે. આ સંબંધ થયો તેથી લાડીના ગોહિલોને વડોદરા સરકારનો આગ્રમ મળ્યો અને મુલ્કગીરી ખંડણી બીજા પાસેથી લેવામાં આવતી તે તેને માફ કરી હતી, પણ ગાયકવાડનું ઉપરીપણું માન્ય રાખવાને માટે પ્રતિવર્ષે એક થોડો આપતા હતા. ગોહિલપુત્રીની જેરામણીમાં અખડા પરગણું આપ્યું હતું તે મરાઠાવરને નામે પછવાડેથી હામનગર કેહેવાય.

અમે જે તાલુકાઓ વિશે લખ્યું છે તે સિવાય, કુર્નલ વાડરના ડે-
 હિયાવાડના દરાવમાં જીલ્લ ધણી રજપૂત તાલુકાઓ આવી ગયા છે, તેમાં
 મુખ્યત્વે ફરીને રકચ્છના જાડેજ રજપૂતોની શાખા છે, પણ તેમના વિશે

નું મળ સાહિત્ય અમને મળ્યું નથી, તેમજ અમારા લખાણની વા સાથે તેઓના કારભારનો કશો સંબંધ આવી લાગ્યો નથી માટે તેમના વિષે અમે કંઈ લખતા નથી.

કચ્છનું સેત્રફળ ૧૫,૫૦૦ ચોરસ મૈલ તેમાં જમીન ૬૫૦૦ મૈલ અને રણ ૯૦૦૦ ચોરસ મૈલ છે. તેનાં ગામ ૯૩૫ છે, વસ્તી આશરે પાંચ લાખ સાડીઅઠાવનદહલર માણસની છે, અને પેદાસ રૂ. ત્રીસલાખ સુમારે છે. કચ્છના રાજ પ્રથમ જામના ખિતાબધી બોળખાના હતા. ૧૧ મા રાજ રાવશ્રી જોગારજી પેઢેવાનું અમદાવાદના સુલતાન મહમૂદ ભેમડાએ “રાવ” પદવી આપી સારથી રાવ (રાઓ) કેહેવાય છે. ૧૭ મા રાજ, રાવ શ્રી આગમજીવજી પેઢેલાએ જામનગરનું રાજ્ય જામ તમાચીને પાછું લઈ દીધું ત્યારથી “મહારાવ” નું પદ ધારણ કર્યું. ૨૦ મા રાજ, રાવ શ્રી લખપતજીને કાણુવના ષાદરાહે ‘મહારાજાધિરાજ’ નો અને દિલ્હીના ષાદરાહે “મિરજા” નો ઈલકાબ આપ્યો અને ૨૬ મા રાજ, શ્રી જોગારજી ત્રીજાને અમેજ સરકારે “સર્વાઈબદ્દાદુર” નો નસખરપરાનો ખિતાબ આપ્યો છે એટલે કચ્છના મહારાજા “મહારાજાધિરાજ મિરજા મહારાઓ શ્રી જોગારજી સર્વાઈબદ્દાદુર” લખાય છે. એમના અંગને “છ સી આઈ. ઇ.” નો ખિતાબ મે રાવ શ્રીને પ્રિટિસ સરકાર તરફથી લરકરની સલામતી અને સત્તર તોપ ફોદી માન અપાય છે.

જાડેલ રજપૂતોમાં કચ્છના “રાવ” મુખ્ય છે અને તેમના લાઈઆત ધણા છે. કાઠિયાવાડમાં હાલાર અને અચ્છકાકો જાડેલજોના છે કાઠિયાવાડમાં જાડેલ-રાજ, કાકોર, અને તાલુકકારનાં નીચેલખ્યાં સરેયાલ છે —

૧ નવાનગર (જામનગર), ૨ મોરબી, ૩ દોણ, ૪ રાજકોટ, ૫ ગોંડલ, ૬ વીરપુર, ૭ કોટકા- (સાંગાણી), ૮ ખાજિયા, ૯ મેઘણી, ૧૦ ગવરીદડ, ૧૧ પાળ, ૧૨ ઘડકા, ૧૩ જાજિયા (દિવાણી), ૧૪ બાટવા, ૧૫ રાજપરા, ૧૬ કોઠારિયા, ૧૭ શાપર, ૧૮ લોધીકા, ૧૯ વડાલી, ૨૦ ખીરસરા, ૨૧ સીસાંગ ચાંડલી, ૨૨ વીરવાલ, ૨૩ કાક્સીઆળી, ૨૪ મોવા, ૨૫ કોટકા- (નાયાણી), ૨૬ દ્રાક્ષ, ૨૭ સાતોદડ વાવડી. અને ૨૮ ગૂલી લાડેરી. તે સિવાય પાલનપુર જેમનસીમાં સાંતવપુર છે. સેના તાબામાં ૪૪૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૩૩ ગામ, આશરે અઢાર દહલર માણસની વસ્તી, અને વાર્ષિકકેમજ સુમારે પાત્રીસ દહલર રૂપિયાની છે

છે. કે મને તમારો દરોહી જણીને માંડ સન્માન કર્યું. આવી વાત માન-
જાને જામે કાનજી રાતને સિરખાવ મોકલ્યો. આ વેળાએ દેતરોજનો પ-
રેલ મોપી પટેલ કરીને ગામમાં રહેતો હતો તે બહુ જાગ્રિયો થઈ પડ્યો
હતો. કાનજી રાતને આજર આપવામાં આવી તેની તેણે અદેખાઈ કર-
વા માંડી, અને ગામ છોડીને જવાની તેને આજ્ઞા કરી. તે પ્રમાણે કાનજી

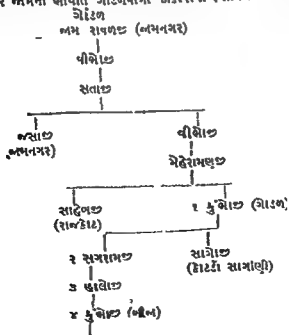
૯ સુરાજ ઇ. સ ૧૮૨૫-૧૮૪૪

૧૦ મેહેરામજી (ચાંધા) ઈ સ ૧૮૪૪-૧૮૬૨

૧૧ બાવાજીરાજ મ સ ૧૮૬૨-

૧૨ વાળાજી ઈ સ ૧૮૯૯

મા માલિયે બેઠા છે
રાજકોટના તાબામાં ૩૬૯ ચોરસ મૈલ જમીન છે, ૧૦ ગામ, આસપાસ ચા-
લ્લિય દબર માલુસની વસતી, અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે એક લાખ પચાસી
હજાર રૂપિયાની છે તેમાંથી હિંમેજ સરકારને જમાવતી અને જૂનાગઢને ભેર
જલ્લતી મળી કુલ રૂ ૨૧૩૨૧ આવે છે. કાકોર સાહેબને નવ તોપનું માન છે
૨ જામના લાયાત ગોરજવાળા કાકોરોની વંસાવળી નીચે પ્રમાણે —

દેવરાજથી નીકળીને સાંધી થે ગાઉ ઉપર જાંગરાપર છે ત્યાં જઈને રહેલું
એવામાં શ્રાદ્ધના દિવસ આવ્યા ત્યારે કાનજી સતે પોતાના પાપના શ્રાદ્ધને

સુવર્ણ

૫ મુળજી

૨૮ દેવાજી ઈ. સ. ૧૮૦૦-૧૮૧૨

૬ હાલોજી (બીજા) ૭ દાસજી

૮ નાથજી
ઈ.સ. ૧૮૧૨-૧૮૧૪

૧૦ કાદાનોજી
ઈ.સ. ૧૮૧૪-૧૮૨૧

૧૧ ચંદ્રસિંહ
ઈ.સ. ૧૮૨૧-૧૮૨૧

૧૨ બાણોબાઈ
ઈ.સ.
૧૮૨૧-૧૮૨૧
૧૩ સુવર્ણ (બીજા)
ઈ.સ.
૧૮૨૧-૧૮૨૧

૧૪ સુવર્ણસિંહજી ઈ.સ. ૧૮૨૧ માં ગાદિયે બેઠાછે.

ગોંડલ તાલુકામાં ૧૬૬ ચોરસ મૈલ જમીન, ૧૭૬ ગામ, આસરે એકલાખ
૭૫૧૨ દુનર માણસની વસતી, અને વાર્ષિક ઉપજ રૂપિયા સાડા બાર લાખ સુમા-
રેની છે તેમાંથી ઈમેજ સરકાર અને જુનાગઢને મળી રૂ.૧૧૦૭૨૧ આવેછે. કઠોર
સાદેબને નવ તોપનું માન છે. ગોંડલથી કોટડા સાંજાણીના કઠોર ઉતર્યા છે.

કુબીજી (ગોંડલ)

સુવર્ણ (ગોંડલ)

૧ સંગિજી ઈ.સ. ૧૬૫૪-૧૬૬૬
(કોટડા સાંજાણી)

૨ તેજોજી ઈ.સ. ૧૬૬૬-૧૭૨૭

૩ જસજી ઈ.સ. ૧૭૨૭-૧૭૫૫

૪ દોષીજી ઈ.સ. ૧૭૫૫-૧૮૧૨

૫ બોલરાજજી ઈ.સ. ૧૮૧૨-૧૮૨૫

૬ બાણિયાજી ઈ.સ. ૧૮૨૫-૧૮૨૮

૭ સુવર્ણજી ઈ.સ. ૧૮૨૮-૧૮૪૦

૮ ચેરોજી ઈ.સ. ૧૮૪૦-૧૮૬૨

૯ તેજોજી ઈ.સ. ૧૮૬૨-૧૮૭૫

૧૦ મુળજી ઈ.સ. ૧૮૭૫ માં ગાદિ-
યે બેઠા છે

ઘડોડે દેતરોજમાં દૂધ ઉધરાવવા સાફ પોતાના હળમને મોકલ્યો. હળમ દૂધ ઉધરાવતો ઉધરાવતો ગોપી પટેલને ઘેર ગયો અને કહ્યું કે તમારે પણ દૂધ આપવું જોઈએ. પટેલ કાંપાચમાનું યજ્ઞ ગયો અને ઉધરાવી આલેલાદૂધનો ધડો પોતાના આકરોપાસે ફેંડાઈ નંખાવ્યો; તેથી હળમ રોતો રોતો કાનજી રાત પાસે ગયો. તે ઉપરથી પટેલની વર્તણૂક જોઈને કાનજીને બહુ મારું લાગ્યું પણ તે વખતે તે મન ખમ્મ ગયો. આ વેળાએ એક ચારણ કાનજીને હિતારે આવ્યો અને તેનું ગીત કહીને એક પામરી માગી. કાનજીને પામરી આપવાની સક્તિ નહતી, તેથી દિલગીર થઈને એક દુહો કલો -

કાન પાપમેં અવતરે, બડે બાપકે પૂત,

માગણુ માગે પામરી, ધરમેં મિલે ન સત.

કાનજીએ પોતાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો કે આપણે હવે દેતરોજની માતાએ જઈને પોતાનો ભોગ આપવો. પછીથી તે સ્મર્ય ગયો સારે ગાતાએ સ્વમમાં આવીને તેને કહ્યું કે, “તું ગભરાઈશ નહિ અને નવરાત્રીની ‘આઠમે દેતરોજ આવજો; મામના કાંપામાં એક પાડો તને સામે મળશે.” “તે પાડો મને મડાવજો, પછી પટેલનું ઘર લૂટજો, તેમાં તારી છત થશે.” “આ સ્વમની વાત ખરી છે તેની તારા મનમાં ખાત્રી થવા સાફ હું આ ‘તને એક પામરી આપું છું તે ચારણને આપજો.” આ પ્રમાણે કહીને માતા અસોપ થઈ ગયાં; કાનજી જાગ્યો અને તેણે જોયું તો પોતાની પાસે પામરી પડેલી હોય. તે સવારમાં ઉઠીને ચારણને આપી પછી નવરાત્રીની આઠમ આવી ત્યારે પોતાના મિત્રોના બંસે અચ્ચાર હથિયારબધલઈને દેતરોજ ઉપર ચડ્યો. ત્યાં કાંપામાં પટેલના ધરતો એક અલમસ્ત પાડો મળ્યો, તેનો માતા આમળ ભોગ આપ્યો અને તેનું રશ્મિર તેણે માતાને મડાવ્યું. આ વેળાએ પાદશાહનું ચાલું દેતરોજને પાદર મિત્રોમાં રહેતું હતું ત્યાં કાનજી રાતે પોતાના એકસો અચ્ચાર તેમના ઉપર નજર રાખવા ગાર ચૂક્યા, અને બાકી રહેલા સો પોતાની સાથે લઈને પટેલને ઘેર ગયો અને કહ્યું કે તું મને નમન કર્યા, પણ ગોપી ‘પટેને તેમ કરવાની સાફ ના પાડ

કોટડા સાંગાણીના તાળામા ૩૭ ચોરસ મેન જમીન, ૧૮ ગામ, આસાર ૮૬૦૦ માનુસની વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ પોતો લાખ રૂપિયા મુમારે તેમા થી ઉમેજ સરકાર અને જુનાગઢને મળી કુલ રૂ ૧૧૬૧૬ આપે છે

ત્યારે તેણે પટેલને તથા તેના છ દીકરાને ઠેર કરી નાંખ્યા. સાતમા દીકરાને તેણે જીવતો રાખ્યો. તેના વંશમાં કાલિદાસ થયો તે આજે દેતરાજની પટેલાઈ કરે છે.

પટેલને માર્યો તે બાગતની દિલ્લી ફરિયાદ કરી, તે ઉપરથી પાદશાહે કાનજીને વસા કરવા સાર આજીમખાનને મોકલ્યો. તે વેળાએ દેતરાજની આસપાસ ઘણી રિયાજ જાડી હતી. તે “જાંગરાની મારી” કેલવાળી હતી, તેના સળધી એક નીચે પ્રમાણે વાત છે.—

જ્યારે પદશાહ પોતાના બાઈથી નારી દેતરાજ આજ્યો ત્યારે કાનજીએ કહ્યું કે “તમે અદિ રાહો અમે તમને રાખીશું” ત્યારે દારાશાએ કહ્યું કે “તમારે કિસ્મો ક્યા છે કે મને રાખી શક્યો ?” કાનજીએ તેનું ઉત્તર આપ્યું કે “આ મારી છે તે કિસ્મથી પશુ સરસ છે.” એટલે પદશાહ બોલ્યો કે “એટલી જાડી તો પાદશાહના ઉંઠ ચરી જાય અને તેના લાકડા તો પાદશાહનાં ઘોડાની મેખો થાય એટલાં છે. તોપણ તમને સાબાગ છે કે તમે અટલી દિમન મળોછો” એ પ્રમાણે કહીને દારાશાહ સિંધ^૧ ગયો હવે આજીમખાન ત્યાં આવી પોહોચ્યો ત્યારે તેણે બધી જાડી કપૂતી નખાવી, ત્યારે કાનજી ત્યાંથી નારી કડોસણ ગયો, ત્યાં તેનો વેવાઈ જરણતમિંદ કરીને રહેતો હતો. તે જાને મળીને આજીમખાનની સામે થયા પશુ હેપટે તેઓને નામીને ઝિગ્ગુવાડે જનું પકડુ ત્યાં જોડોજ મકવા-જો હતો, તેણે તેમને મળ્યા. પશુ પછીથી ત્રણે જણને કાકરેજ પગમણામાં ચરા ગામના નારીજન પકડુ; તે વેળાએ ત્યાં કોળી કાકાર કુપોજ રાજ્ય કરતો હતો. કુપોજ તેમની સાથે મળી ગયો અને ચારે જણા ના-શીને કરમ કુમરમા ગયા ત્યાં તેઓ બાર વર્ષ સુધી રહ્યા. અને બારવડુ કરવા લાગ્યા પછી અંદુરમામનો કરમશી કરીને ધાણિયો આજીમખાનનો મેહેનુલ ખાતાનો કામતાર હતો તેણે તેમનો પાદશાહ માયે મેળાપ કરાખ્યો અને તેમનાં પરમણા પાછા અપાવ્યાં તે ઉપરથી કાકરમજોએ કરમરાને કાલ આપ્યો કે અમારી જ્વતમાનો અંદુરમામને પાદર કાકરને વૂટશે નહિ તથા અંદુરના કાકર માણસને કાકર નુકમાન કરશે નહિ

૧ સિંધ જ્યાંથી ચેહેવા દારાશાહ ઉજીજીજ આજ્યો ત્યાંના રાજે તે માનથી રાખ્યા અને જે વાડીના ઉતારો આજ્યો હતો તે વાડી આજ પશુ “દાર વાડી” ને નામે જાણાય છે ત્યાંની તે સિંધ ગયો

ગીત,

મુલે ધોદ^૧ ગોપીતણી દયારી શાદરી,
 અવે^૨ ફરિયાદ, કો કાન ચૂકો^૩,
 “મરદ ઉમરાવ ગૂંજરાન લે મોકલો,
 “જાંમરો કાનરેલ કરે જૂકો”,
 માન સન્માન આઝીમખા મેલિયો
 કરવા કાજ ધર પ્સન કાઠા^૪,
 કાન, જયવતને ઝઝેરી^૫ ડિયા,
 નગપતિ જેસિયા સોત નામ
 કમેા મન્માન દીવાન આઝીમ ખિયો,
 મેહેપ^૬ ત્તા કર નોડ મળિયા,
 ધડક^૭ આઝીમતણી નાશ થરા ધણી
 ચાર કરજા મરે જૂપ અડિયા
 ઉતર્યા કરજેયાં દન્ય ના આગમણુ^૮,
 કાહે બોવાત^૯ મોકલો મયરી,
 જયવત, કાન, કુમરાજ, જેસિયો
 રાખિયા વાડ ઉનાડ રયરી^{૧૦}

આ મનાવ બન્ધા પછી કાનજિરે દેનરૈજ વગર અડચણે પોનાના
 તામામા સાચવી રાખ્યું, અને તેણે ધણી મતા અને કીર્તિ મેળવી તેમ
 જ બળી એમ પણ મહેવાયછે કે અકબરે તેને મનમિન્દ—નોમન, ચોપ
 દ^૧ અને આદનામગીરી (સરજમુખી) આપ્યાં

કાનજીની પછી તેના પછુ દીકરા—રામમિહજી, અરેમાયજી અને
 નારણજી યથા તેમણી નારણદાસની છત્રીનો ચોતરો ચુવાળમાં બકોડા
 માં છે અને ત્યાં એક લેખ છે તેમાં લખ્યું છે કે રાન શ્રી નારણસિદની
 છત્રી બાદ શ્રી હરિમિહજી, અને તેના કુમા શ્રી કાનાજિરે સન ૧૭૨૦
 મા બધાની કે

૧ ફરિયાદ ૨ કહે ૩ ચૂકલો કરે થકે ૪ લડાઈ ૫ સિદ્ધ ૬ મરી
 ૭ મો ૮ મારી કાઠાકા ૯ રાજ ૧૦ ધાર

૧૦ દિમન ૧૧ બહુ ૧૨ અકુરતાગા કરારી અમલ કમાનુ ના નામ

કાના કાનાજીએ તેની પેદેમાં યજ્ઞેલા કાનજીની કીર્તિની ખરાખરી કરેલી તથાપણે.

(દુહો.)

કાના તરક્કસ કાનરો, તેં બાધોજ જીવાણ^૧;
ખીન્ને જોજ ન ઉપડે, દેવરોજ દેવાણર.

કાનજી રાનની પેઠે જ પશુ સુસહમાનેની સાથે લગ્નમાં મ-
ચ્યે હતો.

ગીત.

દુધી^૩ કરંતી ખડારસોર ગઈ શાદ આજે દોડી,

મણી ખાત સુણી સાચી ઝવણે સમાણ^૪;

“આમરે દહાતોજ કે ઝાંગરો કાનરો આજે,”

“કાનરો ઝાંગરો દુળે કુઓ દુળે કાન.”

૧

જળજાં લહે બડાં તખાળા ધરાવે જોર,

સુદાળા વધોસે કાળા નાંદાણી સનાળ;

“પેમાળાંદાકશા ધોળા”, સુણો શાદ કહે પ્રગ,

“નેળજા ધમજા સોતા માસ્તિયા નવાળ.”

૨

મારકા દસમમળે કારકા જોરકા મડે,

ધુમાડે ત્રવડી ઘડા કાઢે સત્રાં ધાણ;

ગવાડે મિધુડા રાગ, નમાડે ત્રવંગા મદાં,

ભાજડે બાવરી ગાદી દરો અદે બાણ.

૩

૧ જીવાળીમા ૨ દેવ. ૩ દુનિયાં ૪ સમા.

૧ દુનિયા જોરખડોર દરતી દોડીને પાદગાહ આવજ ગઈ. અને સાચી વાત કહી તે પાદગાહની સત્રાએ સાવચી કે, “જેમ આવજ અભરામાં હું દારો કાન કહેવાતો હતો, તેવો બીજો આમર કાન પેદા થયો છે.

૨ તે જળજો અને યોદ્ધા સાથે લઈને જોરથી મોળતો વજડાવેલ અને તે નાંદાજનો પુત્ર કાળાસુદાળા દાધિયોને વધાવેલ પ્રગ પાદગાહને કહેલ કે, “સામળ તેજે નેળ નિશાનવાળા નવાળોને માસ્તિયા તો પાથડળને મારકું દોમા મુર.”

૩ તે ધણા જોરથી મડીને જાતુ ધા કરી પાર મેવેલ અને ત્રવડી ફોળ ફેરવીને નમુઓનો ધાંતુ કાઢાડેલ, મિધુ રાગ ગવરાવેલ અને ત્રવડા વાંગ કિલ્લા નમાવેલ એ અખાળાળા વંગનો પોતાના જાપની ગાદી સોંપાવેલ.

એવાડી શાદસું સદા વરેલો કાનરો આગે,
 'ધરે શાદતણી સરે મટે નહિ ધાદ,
 'વાદ વાદ' દુધ એનો જામરાવ આગે વતા,
 શાદરા રસાના પાડે કાનો પાદચાદ. ૪

બાળ ને નાચનું વર્ણન મરેલે તેનામાં ચરવીરપણાની સાથે ઉદારતાનો જુગ અમલ્ય કરીને જોઇએ કાનજીની ઉદારતા નીચેના ૮૫૫માં વર્ણવેલી છે

હન* તુડે પખ અડ, માસ બાર તુ ઝડ મડે,
 ને કરે સરમ સાર, તુ વેહ્યા દરિદ્ર વિડડે,
 એ ગાજે અણી ઉપર, ગાજતો તુ ધમશણે,
 એ વુડે ધન ધાન, તું તો વુડે મ્મણે,
 દેતરોજ રાણુ મોળદઝન દન દન સવદ દાખિયે,
 કાનાધુ તુ નાજા સતન ઈંદ્ર સગોવડ અખિયે

ચુવાળનો માત્ર એવો ભાગ કાનજીના તાજામાં હોય એમ જણાવે ચુવાળના ચાર તાલુકા પછા હતા—કોમવાવ ભરમણ, છિનવાર અને ૨ કાવાડા પણ એ ભાગ મ્યારે પચા હતા તે જણવામાં આવ્યું નથી કે નથ તં રાત હતા પોતાના નથ દીમગએ. ગામની વેટેચણી કરી આપી હતી, મ્હોગે દીકરો નથુમાધ હતો તેન રામપુરા, કાનપુરા, અને મજ, એ નથ ગામ મળ્યાં જીલ્લે દીમરો દાદો હતો તેને દમલાપુ તથા ના પુપુર આપ્યું, ની જે ભૂપતસિદ્ધ હતો તેને કોમતિયુ તથા વટેરાણુ આપ્યું બાકી મ્હોતા ગામ ભરમણ. કાતરોળી ચુડાખીન પડે, કામડડ બાલરામ. એ દરા, અને કદવાદણુ કા ની પોતાન માસ રાખ્યા

કાનજીનું મનથી યશુ ત્યારે ભૂપતસિંહ બાર વર્ષનો હતો, તેને તેના બાઈએએ કાઢાડી મૂક્યો, એટલે તે છનિયારના કાકારને લાં જઈ રહ્યો. એ કાકાર એનો વેગળેનો સગો થતો હતો. ,ભૂપતસિંહની પાસે એક બકરા હતો, તે તેનો ધણો માનીતો હતો, તેને અને છનિયારના કાકારના બકરાને એક દિવસે લડાઈ થઈ, તેમાં તે કારખાઈને પાછો હાંચ્યો. આ ઉપરથી ભૂપતસિંહને પોતાના બકરા ઉપર ક્રોધ ચડ્યો, અને તેને કહ્યું, "ધિકાર છે તને કે તેં મારી આજ રીતી." પછી તેણે બકરાનું કોક વા-લાડી નાખ્યું. છનિયારના કાકારને ખીક લાગી કે ભૂપતસિંહ એજ પ્રમાણે મારાં બાળકો સાથે શરૂ થઈને કદાપિ તેને તુકસાન કરશે, એવો વિચાર કરીને તેણે તેને મોકલી દેવાનો નિશ્ચય કર્યો. ભૂપતસિંહને તેના બાપે કાષ્ટતિથું આપ્યું હતું લાં તે જઈને રહ્યો. પનારનો કુંપોજી ગણવાણો હતો, તેને એક ઢીકરી હતી તે ભૂપતસિંહને દેવાને તેના કામદાર પથુએ તેને સલાહ આપી. કુંપોજી આખા દેશમાં મોટો પ્રખ્યાત કાકાર હતો, તેણે પોતાના કામદારને કહ્યું કે ભૂપતસિંહને કાંઈ ધરતી નથી તો એવો વિચાર થાયજ કેમ? હારે કામદારે કહ્યું કે જો તમે ભૂપતસિંહને મદદ કરશો તો તે પોતાનો માસ પાછો વાળશે. આ ઉપરથી તે જવાન કાકરા સાથે કુંપાજી પોતાની કન્યા પરણાવી અને બે હજાર કાળિયોને એકા કરીને, તેના બાઈ કાકારને અને તેના કીકરા બનેસિંહને દસલાખમાં ઠેર કર્યા. તે ઉપરથી તેનો ખીજો માથ નથુમાઈ કરીને નાશી ગયો. તે પ્રથમ તો કોટાશણમાં જઈ રહ્યો અને પછી ધાંટી ગયો એટલે ભૂપતસિંહ આવીને પોતાના બાપનો અને બાઈએનો માસ લઈ લીધો અને એ કાકરામાં ગાદી કરીને રહ્યો.

એ કાકરામાં ગોસાંધના મઠમાં એક અનીન રહેતો હતો તે ભૂપતસિંહની માની પાસે જતો હતો, તે ઉપરથી તેના વાણિયા કારભારિયોએ એ વાત જાણીને ભૂપતસિંહને કહ્યું કે અલીત દરબારમાં આવેજ, તેથી તમારી ખોટી વાત થાયજે. ભૂપતસિંહને તેથી ધણો ક્રોધ ચડ્યો, અને પોતાની તરવાર વડે તેણે તેના માને ઠેર કરી, તે ઉપરથી અનીન નાશી ગયો, અને ફરીથી કદી પાછો આવ્યો નહિ. પણ તેનો એવો તેના મઠના ધણી થઈ પડ્યો.

આ વેળાએ પનારના કુંપાજી અકવાણના મેલીકરો ને લૂટારા હતા તેમણે એક બાબુએ વટવાજી અને લીંબડીયા તે બીજી બાબુએ, અમદાવાદ સુધી આખા દેશમાં ચડાઇયો કરવા માંડી. સાજીદના રાજાએ કુંપાજીને દરવર્ષે દીવાળીને દાદાડે અડકો ઘોડો આપીને પોતાના તાબુકામાં જુદકાદ કરવી નહિ એવો ઠરાવ કર્યો. કુંપાજીએ બીજા ધણાં ગામડામાંથી પાસ ઉપરાવા માંડી. માંડવનો જેઠાપટેલ હતો તે મરાઠાઓનો બહુ માનીતો યજ્ઞ પડ્યો હતો અને પેસવાની ફાજ બોમિયા તાબુકાદારે પાસેથી મુશ્કેલીથી ખડણી ઉપરાવવાને આવતી હતી ત્યારે તેની સાથે તે જતો. એક વાર હુલવદના રાજા પાસે ખડણીને પેટે પેસવાના એ લાખ રૂપિયા ચડી ગયા હતા જેઠાપટેલ બાકી વસુલ કરી લેવાના બહોબસત સાફ ત્યાં ગયો. તેવામાં તે કુવર ન્દાનો હતો તેથી બાધ તાબુકાની બ્યવસ્થા કરતી હતી તેણે જેઠાપટેલને કહ્યું કે દવણા તો મારી પાસે ફેરુ આપવાને કાઈ નથી, કેમકે ઘોડા દિવસ ઉપર વટવાણના ઠાકોરે મારો મુલક ઉભજડ કરી દીધો છે અને મને એક ધડીની નિરાંત વળવા દેતો તથી જેઠાપટેલે ધમકી આપીને કહ્યું કે મારા માગવા પ્રમાણે આપવામાં આવશે નહિ તો ગામ બાળા નાંખીને જોર જીલ્લમથી લઈ લેવામાં આ વશે એમ કહીને તે આવતો. ધણે હવે કુંપાજીને તે બાઈ, બાઈ કહીને બોલાવતી હતી, તેથી તેણિયે તેને તેડ્યો અને કહ્યું કે જેઠાપટેલ મરશે નહિ ત્યાં સુધી મને જ પ વળશે નહિ આ વેળાએ જેઠો પનારના ઊરિયાળા ગામને પેસવાની વતી તોરણ બાધવાને આવ્યો હતો. કુંપાજીને તેની સાથે લડાઈ કરવાનો આ સારો લાગ મળ્યો અને પોતાની તરવારવલે તેને ઠેર કર્યો તેથી સર્વ બોમિયા બહુજ રાજ થયા.

આ બનાવ બન્યા પછી કુંપાજીએ એકસો પચાસ બખતરિયા અન્ધાર લઈને અમદાવાદની પાસે એડકમેદ ગામ છે, તે ઉપર હુમલો કર્યો અને ત્યાંથી દોર વાળી ગયો એ ગામમાં મરાઠાઓના સાઠ અન્ધારોનું યાજુ હતું, તે વાહારે આવ્યું, પછી તેમની સાથે કુંપાજી લડ્યો અને તેમના માહેલા વીરા માણસોને મારીને તેમને પાછા હઠાવ્યા, તેમાં તેનાં માત્ર ચાર માણસ માર્યા ગયા પછી સરખેજમાં એક બીજી યાજુ હતું ત્યાંથી ગાત્ર છે અન્ધાર અને એ ડકા લઈને એક વાણિયો મગદાર

કોળી લોકો ઉપર એકદમ ચડી આવ્યો, તે વેળાએ તેઓ એક ઠેકાણે મે-
લાણ કરીને પક્ષા દતા. એલીકરોએ કાપનો અવાજ સાંભળીને ધારણ કે
કોઈ સરદાર ધણી ફોજ લઈને ચડી આવેછે, એટલે તેઓ નારી ગયા.
કુંપેણ દાકાર જેવો ઘોડો દોડાવીને જતો હતો, તેવોજ તેને ભાતો ઘો-
અવામાં આવ્યો એટલે તે નીચે પડ્યો. મરાઠા તેનું મડદું લઈ ગયા અને
તેઓના ગામ ઉપર કદિ દલ્લો કરવો નહિ એવું વચન કુંપેણના દીકરા
શાંતાજીએ આપું ત્યારે તેને મડદું સોંપ્યું. એટલે શાંતાજીને પતાર આ-
ગળ તેને અસિરાદ દીધો, અને ઓડકમોદ આગળ તેને એક પાળિયો
કરીને રખાધો.

હવે ભૂપતસિંહની વાત પાછી ચાલુ કરિયે છિયે,—મદદારરાવ ગા-
યકવાડે કીધી ભૂપતસિંહને કાઠાવ્યું જે ગાયકવાડનાં ત્રણ ગામ—કાં-
ત્રાડી, કોષ્ટિયુ, અને ધરેશણું, અમારા દક્ષતરમાં લખાયેલ અને તમે
ખાઓછો તે અમારે તાળે કરો, પણ ભૂપતસિંહે માન્યુ નહિ, તેથી
દેશકાંક વર્ષ સુધી તકરાર આવી. એક સમયે પાટણના એક વેપારીને
રેશમનો માલ ગાડામાં ભરીને લઈ જતા હતા અને તે વેપારિયે છનિયાર-
વાળા કાકરગાનું વળાણ લીધું હતું તે માલ ભૂપતસિંહે દસસાણા અને
ભાંગાડા વચ્ચે પડાવી લીધો પણ પછી ભૂપતસિંહે ચોદ દગર રૂપિયા
દડ લઈને વેપારીને તે માલ પાછો આપ્યો. તેની આવી વર્તણૂકને લીધે
તેને છનિયારવાળા સાથે ભારે વેર બધાયું, તેમાં અને બાળુના ધણા માણસ
મરાઠા, અને એક પ્રસંગે ભૂપતસિંહ બધૂકની ગોળીથી ધાવલ થયો, પણ
છેતરે તેને આરામ થયો. પછી કડિયેથી મદદારરાવનો ભાઈ હનમતરાવ
મરાઠી ફોજ લઈને ભાંગાડે આવ્યો, અને ભૂપતસિંહને કાઠાવ્યું કે તમે
માથે પાણી ધાલોછો તેથી અમે પાધડી બધાવવાને આવ્યા છિયે ત્યારે
ભૂપતસિંહે કહ્યું જે અમારે તમારી પાધડી બાધવી નથી અને મરાઠા
ઓને અમારા ગામમાં પેસવા દઈશું નહિ. આડું સાંભળીને હનમતરાવે
પાસેનાં ગામડાં આગળ પડાવ કર્યો, અને કડિયે કાદારી મોડુંયુ કે
ભૂપતસિંહને ઉતરી પડી શકાય એમ નથી. તે ઉપરથી મદદારરાવે બા-
દધર આપીને ભૂપતસિંહને કડી તેડાવ્યો, ત્યાં તે જઈ પોહાંવ્યો એટલે

તેની પાસે પેના ત્રણ ગામ ફરીને માગ્યા પણ ભૂપતસિંહે તે ત્રણ ગામની નહિ આ વેળાએ ઠાપણીની મોસમ હતી અને ખેતરોમાં માલ હોતો હતો, તે ઉજ્જડ ફરીને પોતાનો કમીતો વીરમગામમાં મૂકીને ભૂપતસિંહ ખાસવટે નીકળ્યો તે વેળાએ ભૂપતસિંહની પાસે પોતાના ત્રણ એ અધારો હતા અને જરૂર પડે ત્યારે પોતાની સહાયતામાં એ હજાર માણસો મેળવી શકે એવું હતું તેણે પછી ગાયકવાડનાં ગામડા લૂટવા માગ્યા.

ભૂપતસિંહના પૂર્વજ કાનજીરાતને પાદશાહે મોખત, ચોપદાર અને આદતામગીરી (સરખમુખી) આપ્યાં હતા, તે પોતે પણ રાખતો હતો. એ કાઠામાંથી ભૂપતસિંહના ઉચાગા ગયા પછી કડિયેથી અશ્વારરાવે આવીને ભૂપતસિંહની મેડિયો તોપથી પાડવા માડી ત્યારે એક ચારણે મશ્કરીમાં કહ્યું કે,—“ભૂપતસિંહ લડે એમાં નવાઈ શી? પણ હાલ તો એ ના ધરની ઇંટો મોઢાપણું ધારણ કરીને લડેછે,” આવું વચન સાંભળીને અશ્વારરાવ સરમાઇને ખાછો વળ્યો પછી ભૂપતસિંહ ધણી દિવસ સુધી મરાઠાઓને નાસાવાયક થઈ પડ્યો.

(હકા)

જાગૃતને કર્ડો લડે, જણે સુતારા જામ,
 બડવા^૧ ચાલ્યો ભૂપતો, રાવણ માયે રામ
 કાનાણી^૨ કળખોતણા, બેળ ભરખણદાર^૩,
 બડ યધ ડાહણ ભૂપતા, ધું વાળી તરવાર
 મહિલા^૪ જે મરાઠાતણી, કેમ સને શણગાર;
 બડતો બોલો ભૂપતો, માયે મ્હોટો માર
 રાવે^૫ રાફે^૬ ન જાણિયો, ધરણ વરાંસે પામ,
 બડ અજરાવલ^૭ ભૂપતો, જગવેયો જડનામ
 કડી ઉમેલી^૮ કાંડરો, કરશે કાલકારાર,
 ધર^૯ બોગવશે ભૂપતો, મરશે રાવ અશ્વાર.
 કાળા કંઈ ડગર કરે, દાલા દુરકાગ,
 બલ તે કીધા ભૂપતા, ચોખડ ચાકરડાવ.

૧ લડવા ૨ કાનજી રાજના ૩ માલ ખાનાર. ૪ સ્ત્રી ૫ અશ્વારરાવે ૬ રાખતો રાફેટો ૭ છતાંય નહિ એવો. ૮ બોલી કાઢાડશે. ૯ પુત્રી

જ્યારે કડીમાં મદદારરાવની સ્ત્રીને કુંવર અવતરશે ત્યારે તેની દાની ગાંધીની દુકાને સૂઠ લેવા ગઈ, કેમકે જાણક જન્મ્યા પછી શક્તિ આવવાને માર દિવંદુ સ્ત્રિયો તે ખાવશે. દાસિયે ફરી ફરીને ગાંધીને કહેવા માંડ્યું કે, “તમારી દુકાનમાં સારામાં સારી સૂઠ હોય તે આપજો.” તે માંજળીને ગાંધી જોલ્યો કે, સારી સૂઠ હતી તે તો ભૂપતસિંહની જા ખાઈ ગઈ, હવે તો ફર્યા રહ્યા છે.” દાસિયે પછી ધેં જળને જે બન્યું હતું તે મદદારરાવને કહ્યું. તે ઉપરથી તે ગાંધી ઉપર કોપાગમાન થયો અને તેની દુકાન ભૂટી લીધો. પણ ભૂપતસિંહના જાણવામા આવાત આવી ત્યારે ગાંધીનું જેટલું ગુસ્સાન થયું હતું તેટલું નેતે બરી આવ્યું. આ પ્રમાણે ભૂપતસિંહ અને મદદારરાવ પણ દિવસ સુધી એક બીજાના સામા હતા. છેવટે મદદારરાવને ઇંગ્લિશ અને વડોદરા સરકાર સાથે લડાઈ થઈ ત્યારે તેણે જિજ્ઞાસાથી ભૂપતસિંહને પોતાની મદદ જોલાવ્યો હતો અને મદદારરાવ જ્યારે કેદ પડ્યો ત્યારે તેનાં બધરાં છોકરાં તેણે ભૂપતસિંહની સલાજમાં મૂક્યાં હતાં.

એ ઠાકોર વિષે એક નીચે પ્રમાણે વાત છે—

ધાંધલપુરનો એક કાડી જોડર કરીને હતો તેના ઉપર જૂનાગઢનાં નવાજની ફેજ ચડી આવી. ત્યારે તેણે હુલવદના રાજને મદદ જોલાવ્યો, પણ તે નવાજના ડરથી આવ્યો નહિ; એટલે ભૂપતસિંહને તેણે તેડાવ્યો અને તેણે આવીને ધાંધલપુરનું સારી રીતે રક્ષણ કર્યું.

મેથાણનો ગરાસિયો, હુલવદના રાજનો ખાયાત યતો હતો તેનો આસ હુલવદવાળો દબાવી પડ્યો હતો, તે ઉપરથી મેથાણના શાસાએ જમ એવે પ્રસંગે ખીજ ઠાકોરોએ મુમલમાનેને કન્યા દીધી હતી, તેમ ભૂપતસિંહને પોતાની કન્યા દીધી, તેથી ભૂપતસિંહના ડરથી દબાવેલો આસ હુલવદના રાજે તરતજ મૂડી દીધો.

ભૂપતસિંહ બારશે બારશે ખાંદણ જમાડતો હતો તેણે પોતાના મા-ભાઈ સદાપ્રત બાંધ્યું હતું, અને તે ગરીબ લોકોને ભૂંડતો નહિ. તે ઈ. સ. ૧૮૧૪ માં મરણ પામ્યો.

સુવાળના સોલંકી કોળીની પડોસમાં મૂકવાળા કોળી રહેતા હતા,

તેમના તાજામાં ઝિંજુચાણી, કટોસણ અને પંનારના મ.સ. દના. દેસર મકવાણાને હરપાળ કુંવર હતો, ને ઝાલા રજાતેનો મુળ પુદ્ગ હતો, તે સિવાય વજ્રેપાળ અને શાંતાજી કરીને બે કુંવર હતા. મુમલમાનો માથે લગાઈ ધઈ તેમાં વજ્રેપાળ પવાળને કદ પકડાયો, અને પંડી તે મોલેસમામ થયો. એના વસજ મદીકામાં માંડુવાના જમીનદાર છે. તેના કુંડળના મુખ્યનું નામ લાલમિયા છે, અને તેના સંજધી ઇંદરના રાવ પીરમદેવના ચરિત્રમાં સૂચવવામાં આવ્યું છે શાંતાજીને જોડવદીથી સાંપલ લીધું ત્યાં મદમ્ડ બેગડાના વારામાં તેને વંસજ કાનોજ રહેતો હતો. કાનોજ એક જીલ હાકોરની દબા વેર પરણ્યો હતો. તેની ને નાતજ.દાર રહ્યો હતો; પણ મદમ્ડના હાથ નીચે તે સારી નોકરી ઉપર હતો તેથી, તેણે તેને કટોસણનો જગીર આપી હતી. તેના તાજામાં ચોરાથી ગામ હતાં. કાનાજથી તેણે પુરવં નારજીજી કરીને કટોસણનો હાકોર થયો, તેની વેળાથી એ કુંડળની ઇસ્કમતનો પત્તા ધણી સારો રીતે લાગી શકે એમ છે, અને દિંડુઓમાં જમીનના ભાગ કરીને વેહેંચી સેવાની રીત પડી છે તેના દેવા પરિણામ આવેછે, તેના આખા મુજરાતમાં સારામાં સારો દાખલો, એ ઉપરથી મળી આવેછે. તોપણ તેની વિગત આપવાનો અમારો વિચાર નથી, કેમકે જમીનના વતન વિષેની માહિતગારી મેળવનારાઓને તો ઉપયોગી છે, તોપણ સામાન્ય વાંચનરાઓનું હક્ક બેચે એવું નથી. આ કટોસણનાઓના વખાણની બાદ લોકોએ વાતો બનાવી છે, તે પ્રમાણે કટોસણના મકવાણાની કીર્તિની વાતો બનાવવાને તેઓને ઓડું બધું સારું સાધન મળ્યું નથી, તોપણ અજબોજ, તથા અગરોજ જે નારજીજીના પૈત્ર થતા હતા તેમના વખાણની કવિતા યાદ છે, તેમાંથી આ ઠેકાણે થોડો ભાગ પસંદ કરીને દાખલ કરિયે છિયે.

કટોસણમાં અજબોજનો દરબાર કેવો હતો તે વિષેનું નીચેની મતલબનું વર્ણન કવિતામાં છે.

“દરબારમાં નોખતો ગડમડતી હતી; જોય ઉપર પાણીના ઇંદકાવ
“થપા હતા. ધણી હાકોર હાથ જોડીને ચરણું માગતા ત્યાં આખા હ-
“તા. ઉંદની પેડે કાનાજના વંસવાળાની આગળ છત્રીશે વાળે વાગનાં

“હતાં; તેના મુખ આગળ વિદ્વાનો વેદ લખતા હતા. પરીણાએને સા-
 “દર, તથા બકરાએતું અને ભુંડનું માંસ પૂર પાડવામાં આવ્યું. નિલ
 “નિલ અરીણ અને કેસરના કસુંબા ઘુટાવા લાગ્યા. અજબાની’ આગળ
 “નાચ થવા લાગ્યા; નિરતર તે રંગ રાગમાં રમવા લાગ્યો; શરણાધ્યો
 “વાગવા માંડી; સુવતા હાથિયોની પેઠે ગાનારા ઠેકાણે ઠેકાણે ગાવા લા-
 “ગ્યા; પેસો ખર્ચવામાં હાકાર જળીરાળનાં જોડે ઉદાર હતો; તેના ર-
 “સોડામાં દૂધપાક અને અમૃત સરખાં જોળન થવા લાગ્યાં; તેના ધર ઉ-
 “પર ધર્મની દુવળ ઉડવા લાગી; સુવાળનો ધણી આવો હતો. તેનો કુ-
 “કુમ પાદગાહ ઉપર પહોં દતો. એ જસાના પુત્ર ! હિંદુઓના અને
 “સીમાના પિતા, તું સૂર્ય સરખો મકવાણો સારો હતો. તારો ભાઈ અ-
 “ગરેશ ઓછો પ્રખ્યાત નહતો; એ ભાઈયો લોકોના મનમાં દસરખના
 “પુત્રોતું રમરણ કરાવેછે.”

હાટના વર્ણન પ્રમાણે અજબોજી આખા જગતનો જીતનાર હતો,
 તેણે “શ્વાહુરાળની દક્ષણી ફાળને દરાવી.” તેમજ “દિશ્વીની ફાળને પશુ
 દરાવી”; તથાપિ એ કરતાં પણ પોતાને મનમૂલતા વધારે પરાક્રમનું એ-
 તુંજ કામ કરવાને ચૂક્યો નહિ; માત્રે માત્ર તેણે ગ્રાસ કર્યો; દિનપ્રતિદિન
 ભૂદક્ષાટ કરવામાં તેણે કીર્તિ મેળવી. વિશ્વરોડિયા, પનારા, મરતોલિયા,
 અને અર્ધા નાગા એવા ગામડાંના ધણા એક ધણિયો તેના અમીર હતા;
 “તથાપિ તે પોતાના અગ માટે હયા પોશાક રાખવામાં પણ કમ નહતો,
 કમકે તેનો ભાટ મુખ્યત્વે કરીને લખેછે કે, “તે જરિયાન અને રેશમી
 પોશાક પહેરતો.”

અજબોજી અગનોતરના દુઃખદાયક કાળની વેળાએ ગરીબોને માટે
 પોતાના કાઠાર હથાડા મૂકવાથી વધારે કીર્તિને પાત્ર થયો છે, તેનું રમરણ
 કાઠ દુઃખદાયક રાગની નહિ જતી રહે એવી પડખાની ઝાપાની પેઠે બહુ
 આનંદ પમાડે એવી ભાટની કવિતાને ખરેખરાત અંખતી નાખે એમછે:—

“ગૃધ્રી દુઃખી થવા લાગી, રાજ આધા વિના રહ્યા, રાવને રાણાને
 “એક દણે આપવાને રહ્યા નહિ. ધણી અને ધણિયાણી એક ખીજને
 “છોડીને મયાં, માળાપે પોતાનાં છોકરાં તથા દીધાં; ધર્મ કરવાનું બધા
 “જુજી ગયા; સદાજન ભાગી પડ્યાં, કૃત તજાવમાંથી પાણી મકાઈ ગયાં,

‘આકાશમાથી એક ફેર પશુ પડ્યું નહિ, દરેક ગામડાથી આવી ખ
 ‘બરો આરી પોહોતી, અને જ્યારે આખો દેશ બીખારી યજ્ઞ ગયો,
 ‘ત્યારે કાનાના વસતીગાયે પોતાની ધર્મની ધન હડાડી, તેણે પોતાના
 ‘કાંદાર ઉધાડા મૂક્યા, અને જ્યારે બીજા રાજાઓએ પોતાના ગામમા પે
 ‘સવા દેવાનું બંધ કર્યું, ત્યારે અજમેગે સર્વનો સત્કાર કરવા માડ્યો
 ‘સ્વર્ગનો ઈંદ્ર કોપાયમાન થયો પશુ પૃથ્વી ઉપરનો આ ઈંદ્ર તો પ્રમત
 ‘રહ્યા, તેણે દેશમાથી મળને હાકી ઠાઠાડવાનો પ્રયત્ન કર્યો.”

મુસલમાનો માથે તેને લગાઇ થઈ તેનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે —

“આ વેળાએ કડીમા આણુખાન અને લેખો કરીને એ તુર્ક અમલ

“કરતા હતા, તેઓ દેશના ઉપર જીતમ કરતા હતા, તેઓએ અજબાની
 ‘અને અમરાની ખર્તિ સાબગી ત્યારે કંટોસણ લખી વાળ્યું કે અમારે
 ‘તાબે થઈને અમને ખડણી આપો અજબાએ આ સમાચાર સામળ્યા
 ‘એટલે કોપાયમાન થયો ને સદેશો કહેવા આવનારને કતલ કરતો હતો,
 ‘પશુ અમરાએ તેને વારી રાખ્યો તેઓએ પોતાના દીવાન મદનશાહના
 ‘દીકરા દીપચંદને તેડાવ્યો અને તેની પાસે તરકડાઓને કોપ ઉપજ
 ‘એવો ઉત્તર લખા પો, તેમા કેમર તથા કરતીગદ (કીર્તિગદ)ના અવિ
 ‘પતિયોના પરાક્રમનું પશુ સ્મરણ રાવ્યું મોટી મોટી ઘડીવાળા આ
 ‘બિમાન બરેલા મુસલમાનો એવા થયા, તેમણે હાંમરવા આગળ પોતાનો
 ‘પગાવ નાખ્યો એ સમાચાર જ્યારે કંટોસણ પોહોત્યા ત્યારે અજબાએ
 ‘પોતાના બાવાન મેધરાજ, જગતો, અને સૂઝ એઓને બોલાવ્યા, તેમા
 ‘તેજસ હતો તેની તરવાર તો મોઢ દિવસ ભાગી નહતી અમરાએ મૂક
 ‘દાય નાખીને તેમને બાણ કસ્યું, બાવાતોએ સોગમ ખાઈને કહ્યું કે
 ‘અમે અમારો બાવાતપણનો ધન બળવોશું નિકમશી કરિયે કશું કે
 ‘વાદ ! વાદ ! હું તમારી દિમત જોઈને ખુશી થયો, એમ કહીને તેણે
 ‘સાંયગના રાંતાઝ, હરખા સવાઇ, અને કાનો એ આદિને તેઓના
 ‘બાપનાં વખાણુ ગાઇ સમજાવીને તેમને, ચર ચડાવ્યું, પશુ કાળી એકા
 ‘યયા, તેઓ ખમે બાથા બાંધીને ધનુષના ટંકાર કરતા આવ્યા, કુપાક
 ‘અચાર હતા, ટેલાક પાળા હતા, અને ટેલાક ધાડપાડુ હતા જ
 ‘કાણના માણસા નઈને જોરો અને જસો આવ્યા, અમરામનો હેમો

“આઝો; મરનોલીનો માનો પણ ત્યાં આઝો” અને જીભ બહુ જણુ આલ્યા. બાટ લોકની રીત પ્રમાણે લગ્નનું સેનભેળ કરી નાંખેલું વળું આપેલું છે તે બધું તેજ પ્રમાણે દાખલ કરવાની અત્રે અગત્ય મથી; શે. પનાગ ધ્રુજવા લાગ્યો, પર્વતને પર્વત મળે તેમ હિંદુ મુસલમાનો સાથે મળ્યા; સોદીની નદિયો વેહેવા લાગી; આવે પ્રસંગે શિવ સદા આવીને હાથ રહેછે તેમ વીર, જૂન, રાક્ષસ વગેરેને લઈને આલ્યા. સર્વે પોતાના ઘોડા એવી રાખ્યા તેથી તેનો રથ ખમચ્યો. “અપ્સરાઓ અને પરિયો હિંદુ અને મુસલમાનોને પોતાના દેવી રથને લઈ જવાને આવી, આઝો અને હોમો નાશી જવાને પાછા ફર્યા નહિ, પણ તરવારોવાળા ક્ષત્રિયોની સાથે લડ્યા.”

આ તો સર્વ સાધારણ છે પણ તરેહવાર તો નીચે લખેલું છે:—

“જ્યારે અમરેશ અજમાને ઉરકર્યો ત્યારે તેઓની સાથે દિવસે “લડતા હતા તેમ સત્રની વેળાએ પણ શત્રુની ઉપર વાધની પેઠે દૂરી “પડવાને અજમાએ નિશ્ચય કર્યો. એકએક તંત્રુએ તેણે ખાતર પાડ્યું; “શૈલો અને ધરણી, હથિયાર અને લૂગડાં સર્વે તે લઈ ગયો. એ પ્રમાણે “એ પ્રકારે શત્રુને ધા વાગ્યા; અને ખાવાનું કાંઈ રહ્યું નહિ જોડયે ઘોડા ધણી બાકી રહેલા અશ્વાર અને પાળા સહિત પોખાર મળી ગયા.”

આ પ્રમાણે તેમની અવસ્થા થઈ મછ તેથી વરસોડાનો ઠંડો વ-
ચ્છે-પડ્યો એકેયે મુસલમાન રાજ થયા, અને જે વિધેનો વાધો હતો તે
નો ઠરાવ કરી છત્રે કળિયો પનાવી દીધો.

ને સતામ્ રહેવામાં આશ્ચર્યકારક રીતે યોગ્ય મણુવામાં આવ્યા છે તેઓ-
નાં દયિયાર અને તેઓની ટેવ એવા પ્રમારની હતી કે ખુસા લડાઇના મે-
દાનમાં હિમા રહેવાને તેઓ અયોગ્ય* હતા, અને તેઓના ઉપર દ્વેષો ક-
રવામાં આવે ત્યારે ખીકણા બની જતા પશુ ધ્રિષ્ટિશતા ક્વાયત શીખેલા
લસકરે પડાવ કરેલા ઠેકાણા ઉપર પશુ દુમત્રો કરવામાં તેઓએ પણ પ્ર-
સંગે અસાધારણ શરરીરમણુ બનાવ્યું છે તેઓ સ્વતઃ જુરસાના હતા,
અને તેઓ પાકા ચેર કેહેવાતા હતા, તથાપિ તેમના ઉપર વિશ્વામ રાખ
વામાં આવેલો ત્યાં અજાણેજ જેવા નિમકદલાલ મણુવામાં આવેલા છે,
અને કદિ તેઓએ ધાતકીપણુ બતાવેલું નથી. તેઓને નિયમિત ઉદ્યાગ કર-
વો ગમતો નહિ, અને દાઃ પીસાનો તેઓને અસત છદ પડેલો હતો, ત-
થા જ્યારે તેઓ છાકટા બનતા ત્યારે ધણો કમ્મિયો કરતા તેઓને લૂઠ-
કાદ કરવી ધણી ગમતી, અને દેશમાં જ્યારે સર્વ ઠેકાણે જડ ઉડે ત્યારે તે-
ઓને ધણું સાડ લાગતું જે કાળી લોકો મપ કરીને પોતાનો જયો બધે
તો તેઓ ધણા બચકર થઇ પડે, પણ તેઓનામાં પોતાની જાતિનો પ્રેમ
જૂતાં તેઓ એકજ સમૂહના છે એમ તેઓએ મરડુ નથી, તેમજ બાહાર-
ના શત્રુ સામે થવાને તેઓએ પોતાનો સર્વો એકજ સ્વાર્થ છે એમ
માન્યું નથી.

ઈડર સંસ્થાનના તામાનાં અદમદનગર અને મેહડાસાના સંસ્થાન
છે તે બાદ કરતાં તેની ઉપજ ચાર લાખ રૂપિયાની મણુવામાં આવી છે
રોવોના વારામાં ઇડર સંસ્થાનનો વિસ્તાર ધણો વધારે હતો, પણ પરા-
તીજ અને ખેરાલા પરગણાં અમદાવાદના મુલતાનોએ જીતી લીધાં હતાં
અને ખીજ પરગણાં એવાડના રાજાઓએ અથવા ડુંગરપુરના રાજાઓએ

રુકાવડના લો હયાન્ડર્સ ત્યાના હાય'યાન્ડર્સ વિષે એવીજ તરેહનો અભિ-
પ્રાય રાખતા બાત્રી બ્લન સેટાન નામની કવિતામાં નીચે પ્રમાણે ॥ —

‘હાય'યાન્ડરલોકો દાલ તરવાર અને તોપની ધવરધા કરવામાં હોસિયારછે
‘પણ રજમુમિમાં ટકાવ કરી રહે એવા અને તોપનો અવાજ સદન કરે એવા નથી
‘કેમકે તેઓ ધણા ઉપાડા સરીરના છે ઉન્દાજાની રાત્રે તોપનો ધધડા, દવામાં
ગર્જના યની હોય તેવો થાય ॥ તે હાય'યન્ડ પોગાન્ પેહેરનાસઓમાં એકે માણુસ
‘નથી કે સામે મ્હોડે ખમી સકે”

સઘ લીધાં હતાં. ઈંડરના મહારાજની ખરેખરી ઉપજ તો લાખ કે દોઢ લાખ રૂપિયાની છે ને બાકીની તેના આઠ રજપૂત પટાવતોને સ્વાધીન કરવામાં આવી છે, તેને બદલે તેઓ તેની લશ્કરી ચાકરી કરવાને જાને ચોડી ખંડણી આપવાને બધાયલા છે. આ સિવાય વીસ કે ત્રીસ રજપૂત અને કોળી હાકોરોને આગળના રાવોએ લશ્કરી નોકરીના પેટામાં આપેલી જમીન છે પણ તેને બદલે તેઓ મહારાજને દરવર્ષે ખંડણી આપે છે. આખા ઈંડર સરથાન ઉપર ગાયકવાડની ખંડણી છે તે મહારાજ અને તેના પટાવતો, પાસેથી ચુકવી લેવામાં આવે છે, પણ પછવાડેથી રૈયતના ઉપર વધારાનો કર નાખીને તેઓ પાછો વસૂલ કરી લે છે. મહારાજની પોતાની સરખામી પચાસ ઘોડા અને એકસોને પચાસ પાવલની માત્ર છે, પણ જો અગત્ય પડે તો જોઈએ તેટલા પગારખંધી માણસોનો વધારો કરી રાકાય એમ છે, કેમકે તેવા લોકોની ટોળિયોની ત્યાં ખોટ નથી. નોકરી કરનારા પટાવતોની સરખામી, અન્ધાર અને પાયદલ મળીને એક હજારની થાય છે અને તે વિના છસે ખીલું લશ્કરી માણસ છે.

અહમદનગર, મેહાસા, અને બાયડ એ ત્રણ સરથાનવાળા ઈંડરના મહારાજના સગા થાય છે, અને ઈંડરવાડા માંહેલો દેશ તેમના સ્વાધીનમાં છે તોપણ ખરે જોતાં તેઓ ઈંડર સરથાનથી સ્વતંત્ર છે. અહમદનગરનો તાલુકદાર પોતાના સગા, ઈંડરવાળાનો ધણુ કરીને કદો શત્રુ છે અને થોડા વર્ષ ઉપર તે બંનેનો કબજો બદલ બધી પડ્યો હતો તેનું કારણ એ હતું કે મેહાસાનો તાલુકદાર ગુજરો મયા પછી ઈંડરના મહારાજે તેના તાલુકા ઉપર પોતાનો હક ફર્યો અને અહમદનગરવાળાનો ક્રંવર મેહાસાવાળાએ દત્તક કરી લીધો હતો તેથી તે પોતાના કુવરને માટે તાલુકો રાખી રહ્યો.

ઈંડરના આઠે પટાવત (એક ચોદાણુ હતો તે બાદ કરતાં) રાહોડ વંશના હતા, અને પોતાના કુળના જોધા, ચાંપાવત, કુંપાવત, અને એવાજ ખીજાં નામથી પ્રસિદ્ધ હતા. એવાં નામ પડવાનું કારણ એ હતું કે જોધે જોધપુર વસાવ્યું તે જોધો, તેનો બાપ ચાંપો, અને તેનો ભત્રીજો કુંપો તથા મારવાડના ખીજા રાજકુટુમ્બિયોએ તે કુળની પ્રથમ સ્થાપના કરી હતી તેથી તેમના નામથી કુળ જાળખાતા હતાં. તેઓની પદવિ ચો-

કસ કરાવી હતી, અને તેઓને જે પ્રતિજ્ઞ આપી હતી તે ધણી સંભાળથી નિયમિત કરી દીધી હતી ઉચ્છ્વીના કૃપાવતને મર્વથી શ્રેષ્ઠ પદવિ હતી તેને ચાપર, ચાપર અને ડકાની પરવાનગી હતી, તથા પાલખી આપી હતી તેને પોતાની જાગીરને પેટે કાંઈ ખર્ચ આપવી પડતી નહિ, તે જ્યારે દરબારમાં આવે ત્યારે મદારાજ ગાદી ઉપરથી ઉઠીને તેને મળે અને જતી વેળાએ પણ તેટલું જ માન આપે તેની બેસવાની જગ્યા મદારાજના જમણા હાથ બાજી પેહેવી હતી આ કરતા પણ તેને બીજી બે છુટપો હતી, તે પરદેશી લોકોને ધણી નવાઈ જેવી લાગે, એવી હતી, તે એક, તેને સોનાનો તોડો પેહેરવાની તથા મદારાજની હુજુરમાં સોનાનો હુકો પીવાની રજા હતી. તેમાં તેઓ મોટું માન સમજતા હતા માન-તીના ચોદાણની જાગીર ધણી હતી પણ તે સર્વ કરતા હલકી પદવિનો પટાવત હતો તેને મદારાજ ઉઠીને મળે અને તેના મ્હો આગળ ડકો ધ-વા દે એટલીજ પ્રતિજ્ઞા તેને આપી હતી

પ્રથમ વર્ગના હુમરાવોથી બીજી પદવિનો આરોહ અથવા દર્મોદી બાદ હતો તેની બેસવાની જગ્યા મદારાજની ગાદીની સામે હતી અને દરબારમાં આવતી વેળાએ અને ત્યાંથી જતી વેળાએ મદારાજ તેનો આ-દરસાકાર કરતા

બીજા કુટલાક લોકો જમોદાર છે, તેઓને મોટા પટાવતો પાસેથી જિલ્લામાંથી જમીન મળેલી છે અને તેઓ “જીલ્લાવત” કહેવાય છે. તે મા-માંથી કુટલાકનો દરબારમાં આવતી વેળાએ મદારાજ સત્કાર કરતા, પણ જતી વેળાએ તેમ કરવામાં આવતું નહિ. તેઓ દરેક ધણીમાં ધણી દસ અથવા રાખતા અને પોતાના હુદાના પટાવતની સાથે ચડતા.

સંરધાનની જમાનકીનું કામકાજ કારભારી અથવા દીવાન ચલાવ-તા, તે ધણું કરીને જતના વાણિયા હતા બાકીનું બીજું કામકાજ પોતાના સરદારોમાંથી એક જણને સોંપવામાં આવતું, તેને “પ્રધાન” કહેતા તેને નિરતર મદારાજની હુજુરમાં રહેતું પડતું પટાવતો સજબોનું કાંઈ પ-ણ કામકાજ પ્રધાનની સમતિ વિના મદારાજ એકલાથી કરી શકતું નહિ. જે કાંઈ પટાવતને દરબારમાં બોલાવાને કાગળ લખ્યો હોય તેમાં મદારા-જે સહિ કરી હોય પણ નીચે પ્રધાનની સહિ હોય નહિ તો તે માન્ય રા-

ખવામાં આવે નહિ એટલુંજ નહિ પણ માહિ કાંઈક દ્યો છે એવો વેદન પટાવતને પડે.

ઈડરવાડો પશ્ચિમ બણી ખુલ્લો છે તથાપિ જલ્દયા તેના બચાવ થઈ શકે એવો છે. તેમાં નદિયો, ડુંગરા, અને જંગલ ધણાં છે. ધરતી ફળદ્રુપ છે, અને તેમાં આંખાનાં ઝાડ પુષ્કળ છે તે ઉપરથી જણાય છે કે આગળ તેમાં વાવેતર થતું હતું; ધણે ભાગ તો હમણાં જંગલથી છવાઈ ગયો છે.

મહીકાંઠામાં હુણવાડાનું રજપૂત મર્યાદા આવ્યું છે, પણ તેના સમ-ધીનુ લખાણ અમારે હાથ આવ્યું નથી.^૧ તેમાં હાંતાનું સર્યાન તથા ખીખ ધણા ન્દાના ન્દાના કાકોરોની જગીરો આવેલી છે (તેઓ માહેલા દરેકની પાસે પંદરસેથી તે ત્રણ દળર સુધી લડાઈયા હોય છે અને પાસેના સમળ કિલ્લાઓમાં રહે છે) તે માહેથી જે પ્રસિદ્ધ છે તેના ચાર કે પાંચ જથા બધાય એમ છે આંગલિયારા, લોદાર, અને નીરમાલીના કાળી કા-કોરો, તથા માંડુવા, પુનાદરા, અને કરાળના મકવાણા જમીદારો છે તેઓના તાળામાં આશરે પંદર મેક્સ ક્ષેત્રફળની વાતકનદીની પાસેની ધરતી

૧ કાઠ લોકોના કહેના પ્રમાણે અણહિવવાડ પાટણના રાજા મુજરાજ સોલહીનો વરાજ ધવળદેવ નામનો સોલહી ઈ સ ૧૧૦૪ મા ધોળકે અને ત્યાર પછી ઈ સ ૧૧૩૪ મા કાલરીગઢ (એ ગામ સુવાળમાં છે) ગયો ધવળદેવનો પ્રપૈત્ર વીરલદ્ર કાલરી છોડી વીરપુર (એ ગામ હાલ વાડાસિનોરના રાજ્યમાં છે) ત્યાં આવ્યો વીરપુરમાં વીરોળાદિયો નામનો કાકોર હતો, તેને મારી ઈ સ. ૧૨૧૫ મા તેનું રાજ્ય લઈ લીધું, અને ત્યાં પોતાનું રાજ્ય સ્થાપ્યું તેની પછી વીરપુરની ગાદિયે કીકાણ, માનસિદ્ધ, માહાવસિદ્ધ, ગમસિદ્ધ, પૃથ્વીપાળસિદ્ધ, ચિત્તમસિદ્ધ અને વિટ્તમસિદ્ધ, એ પ્રમાણે રાજ થયા છે. વિટ્તમસિદ્ધે વીરપુરમાંથી ગાદી ઉઠાવીને હુણવાડાની નજીકમાં મહી નદીના કિનારા પાસે રીલા ગામમાં સ્થાપી, તેમના વરાજ ભોમસિંહજીએ ઈ સ ૧૪૩૪ મા રીલામાંથી ગાદી ઉઠાવીને હુણવાડામાં સ્થાપી

૧ ભીમસિંહજી, ૨ ગંગદાસ, ૩ બિહોરાણો, ૪ રાધરાણસિંહ, ૫ માલો-રાણો, ૬ વનવીરજી, ૭ અમેગમજી, ૮ કુભોરાણો, ૯ જીતસિંહજી, ૧૦ ત્રિલો-સિંહજી, ૧૧ દયાળદાસજી, ૧૨ ચંદ્રસિંહજી (ઈ સ ૧૬૭૪ સુધી)

૧૩ વીરસિંહજી (ઈ સ ૧૬૭૪-૧૭૧૧)

હો જોતે જયો કાળિયોનાં નન ગામતો છે, તે વિજયપુર પરગણામાં સામ્રમતી નદી ઉપર છે, આ જ્યાને લગતાં દક્ષિણમાં, વરસોડા, માણુમા, અને પેયાપુરના રગપૂત સરથાન છે જુનાસની પાસેના કાંદેજના આઠ હજાર કામદાવાળા મળી છે, તથા ચુવાળના પાંચ હજાર છે, પણ તેમનો પ્રાન્ત બગવાન નથી, અને તેઓએ હવે પોતાની પડોશના લોકોને હેડવાતું છોડી દીધું છે

મેહેસાણા લોકો ઉપર દાળ બેસારવાને માટે મુસલમાન પાલસાહોએ બધાવેલા વિશાળ અને ધણા મિલાઓનાં ખંડેર હવડ પડેલા ભાગમાં હજી પણ જોવામાં આવેછે મુસલમાનોએ આવેા બદોલસ્ત રાખ્યો છતાં તેઓના અરેખરા બળના સમયમાં પણ ધણું કરીને તેઓનું આશુ હોય એમ લણાતું નથી, અને ભોગલ રાજ્યની પડતી આવી તે વેળાએ કેટલાક માધી યાત્રી હાડી લઈને તેઓએ ત્યાના તોફાની લોકોને કાવતું કરવાને જેરા ખુશો મૂકી દીધો હતો. મરાઠાઓના આવ્યા પછી સર્વ રીતિમાત

૧૪ નાદારસિદ્ધ (ઈ સ ૧૭૧૧-૧૭૩૫)

કુમાર જીવસિદ્ધ

૧૫ વખતસિદ્ધ (૧૭૩૫-૧૭૫૭)

૧૬ કીપસિદ્ધ (૧૭૫૭-૧૭૮૧)

૧૭ દુરગમસાવજી ૧૭૮૨ ૧૭૮૬)

૧૮ પ્રતાપસિદ્ધ (૧૭૮૬-

૧૯ પ્રતેસિદ્ધ -૧૮૪૫)

૨૦ હવપતસિદ્ધ (દત્તક) ૧૮૪૬-૧૮૫૧)

૨૧ કલેશસિદ્ધ (દત્તક) (૧૮૫૧-૧૮૬૭)

૨૨ વખતસિદ્ધ (દત્તક) (૧૮૬૭ માં ગાદીએ બેઠા છે)

હુણવાડના તાનામા ૩૮૮ ચોરસ મૈલ જમીન ૫૫૦ ગામ સુમારે પોતે લાખ માણસની વરતી છે અને વાર્ષિક ઉપજ આશરે એક લાખ ચાલીસ હજાર રૂપિયાની છે તેમાંથી ઈંગ્લેન્ડ સરકારને રૂ૧૨૦૦૦ અને ગાયકવાડ સરકારને રૂ૬૦૦૦ ખર્ચી બદલના આવેછે આ રાજ્યને રૂ૮૪૦ ગોધરા પ્રમણામાંથી અને રૂ૧૨૭ મહીકાદા દવાડાના સ્થાવર તાલુકામાંથી મળેછે આ રાજ્ય કૈવાડના દિલ્લક નું બીડ વર્ગનું છે મહારાજને નવ તોફાન માન મળેછે

બદલાઈ ગઈ હતી, તેઓ કિલ્લા બાંધ્યા વિના, અથવા લાગલુંજ રાજ્ય સ્વાધીન કરી લેવાનો પ્રયત્ન કર્યાવિના, ખંડણી વસુલ કરી લેતા સુધી, પોતાના રિવાજ પ્રમાણે હુમલા કરતા હતા, અને જેમ તેઓને પ્રસંગ મળતો જતો હતો તેમ ખંડણીના દરમાં વધારો કર્યા જતા હતા.

વર્ષાઋતુમાં મહીકાંડાના જે ભાગમાં પડાવ કરવાની અગત્ય પડતી ત્યાં મરાઠાનું મુલકગીરી લશ્કર પડાવ કરીને રહેતું હતું અને બાકીના આ બધા બાંહે મહિના અહિં તહિં નિરતર ભ્રમ્યાં કરતું. માગતાં વાંત ખંડણી આપવામાં આવતી નહિ ત્યારે તાલુકદારના ઉપર અમુક રકમનો, મોસલ કરવામાં આવતો હતો. આમ છતાં પણ તાલુકદારથી રકમ, ભરાતી નહિ ત્યારે તેના તાલુકામાં લૂટફાટ કરનાર લશ્કર પેસતું, અને તેના ત્રાસથી પણ કરાર પળાવી શકાતો નહિ ત્યારે તાલુકાનો પાક કાપી નાખતા, ઝાડની ખરાબી કરતા, અને તેની ધરતી ઉજળડ કરી નાખતા. કરાવેલી ખંડણીના દર કરતાં વધારે ઉપરાવી લેવાને આ પ્રમાણે કરવું પડતું, તેમજ ધણાં ગામડાંવાળા પણ લશ્કર ચડી આવે ત્યારેજ ખંડણી આપવામાં માન સમજતા હતા. ખંડણી આપવામાં જ્યારે તેઓ ધણા હરીલા થતા, અથવા લૂંટ કરતા કે તે કરવાની હસ્કેરથી આપતા, ત્યારે ગાયકવાડનો સરદાર તેઓના સામી ઉઘાડી દુશ્મનાવટ બાંધતો. તે બહુપા એ વાસિયોનાં ગામડાં ઉપર લશ્કરસહિત ત્વરાથી ચડી આવીને છાપો મારતો અને તેઓના મુખીને અથવા તેઓની સ્ત્રિયોને પકડી જતો. જો તેનો જમ થતો તો મેહેવાસી શરણ થતા; પણ તેનું ચાલતું નહિ તો તે ગામ મારતો અને બાળતો, એટલે ત્યાંના રહેવાસી ધણું કરીને કોળી હોય તો તે જગલમાં નાથી જઈને તેનું કાંઈ ચાલવા દેતા નહિ. કોળિયોનાં જે બહુ જમરાં ગામ હતાં તે નદીથી ધણી વેગળી બાજુએ ખુલાં હતાં, અને બીજી બાજુઓએ ટેકરા કરી લેતા તેનું કારણ એજ હતું કે અગત્ય પડે ત્યારે કોતરોમાં નાથી જવાય કોળિયોને આ પ્રમાણે નાથી જવાને અથવા સંતાઈ રહેવાને સાધન મળતાં હતાં તેથી તેમના મનમાં ધણી દિમત રહેતી હતી, અને આણીમમ, હલો કરનારાઓને પેલા ટેકરા બધીના રસ્તો કોઈ પણ પ્રકારે કોળી લોકોના જેટલા ફાળી જના જેવા ધમ્મ પડના નહિ. આવે પ્રગણે કોળિયો, કામમાં અને બહુકો વડે ગાયકવાડના લશ્કરને છ-

સુધાર લગી ગળગળાવતા પણ જે તેઓને તેમની જગ્યાએથી નમાડી
 મૂકવામાં આવતા તો તેઓ વિખરાઈ જતા, અને ઝડપથી ધણી લામી
 ફૂલ ફરીને જ્યાં સુધી પોદોળી રાખાય નહિ એવી જગ્યાએ એકાદ યજ્ઞ
 જતા અને ટાંધ ટાંધ વાર તો લાગ ફાવતો સારે, સત્તી વેળાએ એવી
 સુપરીથી ગાયકવાડના લશ્કરનો ધાવણી ઉપર દલા કરતા કે કવાયત્ત લી
 ખ્ય વિનાના બરકુશિયા લશ્કરમાં ગમરાગડી રહેતો પણ ચાલતા ટું
 ધી તો તેઓ ગાયકવાડી સરદારનાથી નાસતા ફરતા અને જે ગામડા
 સાથે તેને લાગતું વળગતું હોય તેઓની લૂટફાટ કરીને આડે રસ્તે તેની
 પજવણી કરતા આણીગમ ગાયકવાડી સરદારો કેડાગી લોઢાની ખાતમી
 મેળવવાને, તથા તેઓને મારી નાખવાને અને તેમના કુળના માણસોને
 પગડાને પ્રયત્ન કરતા તેમજ તેમને ખાનાપીવાનું મળે નહિ એટલા
 માટે બનતી ચોપડી રાખતા, તથા તેઓને જે આશ્રય આપતું તેમને સિદ્ધા
 કરતા આ રંગાએ બદોબત થવાથી કેડાગીને જ્યાં ખાવાનું મળતું
 નહિ ત્યારે તેઓ મટુડા અથવા ખાસ જોગ બાજી પાવો ખાઈને રહેતા,
 પણ રહેતા રહેતા તેમના માણસો પોતાને ગામ પાછા ફરતા તેથી તેમ
 ના જયામાં ઘટાડો થઈ જતો, માત્ર આવી બેરલા માણસો પોતાના દા
 કારોની સાથે વગડામાં રહેતા એ પ્રમાણે તેઓ મરાઠોના હાથમાં આ
 વના નહિ અથવા તેમના વિશે તેઓ મરત ચૂક થઈ જતા સારપછી ॥
 ધો પતાવીને અથવા શરણ થઈને પણ શકાર પોતાના મામનો ફરીને કે
 બળે કરી લેતા કેડાગી લોઢા સાથે કનિયો રાખવામાં હોય તે ગાયકવાડો
 ધણે પ્રમતે નુખસાન લેતું પડેલું છે આનલિયારા ગામની માત્ર એકજ
 બાળુએ રક્ષણકારક લામી ન્દાની ઝાડી આવેલી અને આમપાસ ચૂકા
 કાઠાની વાડ વિના બીજી કાંઈ પણ નહોતા હતા સાત દબર માણસોના
 ઘેરાનો ટકાવ છ મહિના સુધી રહ્યો અને પછી છોડી મારીને તે લેવામાં
 આવ્યું, પણ ચોડાક કેડાગી લોઢા ફરીને ટોળે મળીને દૂરી પળા એટલે
 લડાઈને ઠેકઠે તેઓના ચાર મુખ્ય સરદાર અને તોપો રહેલા દધી ઘેરા
 ધાલનારા લોઢા જીવ લઈને નાહા એક બીજે પ્રમતે લોહારના લોઢા આ
 સરે એક દબર ટોળે મળીને ગાયકવાડ ॥ દરા દબર માણસના લશ્કરને
 પોતાની પછવાડે એક કોનરમાં થઈને વાતક નદીમાં લવચાવી લાવ્યા, અ

ને સામે દિનારે જોક ન્હાની દુકડી તેમના સામે દેખાવ કરતી હોય એવો ટોળ તેઓએ ધારણ કર્યો એટલી વારમાં સંતાઈ રહેલાં માણસો બાજાજી આપાછના લશ્કર ઉપર ક્રોધરતે આગવે બાજે મારો ચક્ષાવર લાગ્યાં અને આખા લશ્કરને નસાડી મૂક્યું, ને તેનો સરદાર બાજાજી પોતાના ઘોડાની ઝડપવાળી દોડને લીધે મદાસકંઠમાંથી હઠરી ગયો.

આવો પ્રસંગ જ્યારે રત્નપૂતોને આવ્યો ત્યારે તેઓ ધણું કરીને પોતાના ગામનો હમેશ જાણાવ કરના; સાત્રમતીના દિનારા ઉપર જખ્ખર ક્રો-
તરોમાં કહેતા ગામ છે તેના ઉપર ગાયકવાડની ફોજે ધણું લશ્કર કસ્યા
હતા તે સર્વમાં તેઓને હક્કીને ઘેરે હકાવવાની જરૂર પાડી હતી. રત્ન-
પૂતો કાંઈ કાંઈ વાર પરગારવા લોકોને પગાર આપીને લડાઈના કામને
અર્થે લાવતા પણ પછે પ્રસંગે તો કોઈનો લોકોને વારે વારે બોલાવતા;
તથાપિ કોણિયોને તો ખીજી કાંઈ જાતના લોકોને કહિ બોલાવવા
પણ નથી.

શુભારે અઠારમા સેંકડાની આખરે મહીસાંઠામાં મરાઠાની સત્તા ધમ-
ધોધાર ચાલતી હતી, તે વેળાએ શિવરામ ગાદો કયાયત શીખેલા લશ્કરનો
સરદાર હતો, તે જિંદે આગળ લખવામાં આવેલું છે તેને પ્રાન્તની બ્યવસ્થા
કરવાના કામ ઉપર નેમ્મો હતો. ફોનેહસિંહના ખરણ પછો ગાયકવાડના રા-
જ્યમાં અબ્યવસ્થા થઈ ગયાને લીધે શિવરામે મેળવેલા જય ધોવાઈ ગયા;
પણ રાવજી આપાછના પિતાઈ રઘુનાથ મહીપતરાવે (અથવા કાકાજી)
ઈ. સ. ૧૮૦૪ ને શુભારે બ્યવસ્થા કરી નાંખી, અને અગરજી ત્યાર
પછી ગાયકવાડી ફોજની સામે અટકાવ થયા હતા તોપણ તેમ દૂરનારા
સર્વે એક સપ થઇને સામા થવાને હકયા હોય એમ થયું નથી. મહીસાં-
ઠાની બાબતમાં બ્રિટિશ સરકાર ઈ. સ. ૧૮૧૩ ની સાત્તમાં મધ્યસ્થ થ-
વા લાગી, તે વેળાએ મેજર બ્રાન્કેન્ટેને, કર્નલ વાકરની સરસ ચક્ષાવેલી
રીતિ પ્રમાણે ગાયકવાડની વતી એ પ્રાન્તનાખડિયા સસ્થાનો સાથે ડરાવ
કસ્યા પણ કાંઈજ જુજ ચૂકને લીધે તે દરાવ પછીથી બદલ રાખવામાં
આવ્યા નથી તેમજ રદ કરવામાં પણ આવ્યા નથી તે વેળાએ આખો
મહીસાંઠો ગાયકવાડના બચા જમાદારને સ્વાધીન હતો; તેણે હાં ધણીક
ફોજ રાખી હતી અને ગાયકવાડની સત્તા ધણી સારી રીતે અને જોરથી

દશવી રાખી હતી, તેણે સરથાને પાસેથી ખંડણી લેવાનો કર વધારી દીધો અને જેઓ ઉતારે છે તે બહુ કરવાને ઉભા થયા તેઓને શિક્ષાએ પોહોચાડ્યા, પરંતુ જૂદ થતી તે અટકતી શક્યો નહિ, ને બ્રિટિશ સરકારના પરગણામાં કેટલી લોકો લૂંટાટ કરવા લાગ્યા તે વિગેની વારે વારે ધૂમે પડવા લાગી. સન ૧૮૧૮ માં જ્યાં જમણદારના તાબાની ફોજનો ઘણો ભાગ ખીજાને મદદ આપવા સારૂ બોલાવી લેવામાં આવ્યો, અને સાર પછી બધાંય માણસને બોલાવી લીધાં તેથી એ પ્રાંતમાં ઘણી ખરી આગળની પેઠેજ અવ્યવસ્થા થઈ ગઈ. તથા વર્ષ પછી બ્યારે મિં એલિઝબેથનું અખર્ષ ગવર્નર હાં ગયો સારે તે પ્રાંતમાં સલાહ ચાલિ રહે તથા વડોદરા સરકારની ખંડણી સુલેહની રીતે ઉપરાવી લેવામાં આવે એટલાસારૂં એની સૂચનાથી હાં બ્રિટિશ એજન્સી સ્થાપવામાં આવી.

લગાનીસિંહ-ગંભીરસિંહ.

જોધપુરના રાજા અનિતસિંહ વિશે જોવાતાં ઇડરના દમોદી બાટ કેહેછે કે તે ઘણા પ્રસિદ્ધ હતા. તેણે (દિલ્હીમાં) સાત શાહજાદાને ગાદી ઉપર બેસાડ્યા, અને તેમને પાછા ઉડાડી મૂક્યા. છેવટે તેણે મહમદશાહને ગાદિયે બેસાડ્યો. સાત દિવસ સુધી દિલ્હીમાં અનિતસિંહની આજ્ઞા વર્તતી, અને જયપુરનો રાજા, જેસલમેરનો રાજા, લાવણપુરનો નવાબ, શિરોઈનો રાવ અને સિખરાનો રાવ, એ પાંચ રાજા તેને શરણે રહ્યા. પાદશાહને ગાદિયે બેસાડીને ત્રણ વર્ષ લગી અનિતસિંહ દિલ્હીમાં રહ્યો, અને કુવર અમયસિંહને પાંચ હજાર અજાર સહિત પાદશાહની યાકરીમાં મૂકીને, પોતે જોધપુર પાછા ગયો, એક દિવસે પાદશાહ જમનાશ્રમાં નાચ નાંખાવીને અમયસિંહને સાથે લઈને સેલ કરવા નીકળી પડ્યો. જ્યારે તેઓ નદીની મધ્યે આવ્યા ત્યારે પાદશાહે કુવરને નગીમાં નાખી દેવાને કહ્યું, ત્યારે અમયસિંહે પૂછ્યું કે એમ કરવાનું તમારે કારણ શું છે? ત્યારે પાદશાહ જોલ્યો કે અનિતસિંહને મારી નાખવાવિષે તમે તમારા બાપ વખતસિંહ ઉપર કાગળ લખો તો હું તમને જમાવું. આ ઉપરથી અમયસિંહે બંડારી રઘુનાથ પાસે એવો કાગળ લખાવ્યો કે તમે અનિતસિંહને મારી નાખશો તો હું તમને નાગોરની ગાદી આપીશ. એ કાગળ વખતસિંહને પોહ્યાવ્યો ત્યારે તેણે મધ્યરાત્રે જાગ્રે પોતાના પિતાને ઠેર કહ્યો. રાત્રિયો તેની સાથે, સતી થવાને આત્મી; તેઓએ પોતાની સાથે આનંદસિંહ, રાયસિંહ અને કિશોરસિંહ ને અમયસિંહના ન્હાના બાપ થતા હતા તેમને લીધા, કેમકે જોધપુરની રીત પ્રમાણે તેઓની આંખો ફેડી નાખવામાં આવે નહિ. જોધપુરના રાજાનું રમશાન મંડાવરમાં હતું ત્યાં જ્યારે રાત્રિયો આવી પોહ્યાવ્યો ત્યારે તેમને સરદારને સોંપ્યા. તેમાંના રાયસિંહ અને આનંદસિંહ ચોદાણરાણીના

તા દત્તા અને કિશોરસિંહ સ્નાતિયાણીનો કુંવર થતો હતો. તેમને દીકરી સાથે સરદાર, માનસિંહ અને દેવીદાસ, તથા માનસિંહ કુંવર જોરા-
રસિંહને સ્વાધીન કર્યા. તેઓને રોઈયા ગામનો પટો હતો, તેની ઉપજ
એક લાખ રૂપિયા આવતી હતી; તે છોડી દઈને કુંવરોને લઈને જોપપુ-
રની પૂર્વમાં પંદર કોસ ઉપર ચાંદેલા ગામ છે ત્યાં પડાવ કર્યો. માર-
વાડમાં વડોદરાનો પટાવત મોક્ષસિંહ ઠાકોર હતો, તેનો પટો દશ હજાર
રૂપિયાનો હતો, તેને વખતસિંહે કહ્યું કે તમે પાછળ જઈને કુંવરોને મારી
નાખો અથવા પકડી લાવો. પછી તે આડેસે અશ્વારો લઈને ચાંદેલા ગ-
યો. તેને આવતો જોઈને, તેઓએ કમરો બાંધી અને પોતાના બારમેં
અશ્વારોને પોતાની આસપાસ મૂકી દઈને વચ્ચે કચેરી કરી વિચાર કર-
વાને બેઠા. મોક્ષસિંહ તેઓના ડેરા પાસે જઈને ઉતર્યો, અને કહ્યું કે
ત્રણે કુંવરો મને સોંપો. ત્યારે માનસિંહે કહ્યું કે જેવા સતિયોએ કુંવરો
મને સોંપ્યા છે તેવાજ હું તમને સોંપુ છું એ પ્રમાણે કહીને પોતાની કટા-
રી તેના ઝૂંઘા આગળ ધરીને બોલ્યો, “જો તમારે તેમને મારી નાંખવા
હોય તો હવડા મારો.” મોક્ષસિંહ બોલ્યો “ઠાકોર તમે બધી કરી, તમે
‘મને પણ તમારા બેગો બેગવ્યો. હવે તો જો તમારું યશો તે મારું યશો”
પછી ચારે જણા મારવાડમાં આડોવલો કરીને ડુગર છે ત્યાં જઈ રહ્યા
અને બારવડું કરવા લાગ્યા. તેઓએ પોતાનો કળીયો વિકાસમાં દેશણોત
ગામ છે ત્યાં ચારણોની માતા કહ્યુંછે છે ત્યાં મેલ્યો, ત્યાં આજમુખી એવો
દસ્તુર હતો કે કોઈ મોટા રામનું પ્રાન કરી ને પણ કહ્યુંછે માતાને શ-
રણ આવેતો તેનું કોઈએ નામ સેવાય નહિ એવી એ માતાની સત્તા હતી.”

આ બતાવ બનતા પેહેલાં શણકાના પટાવત ચાંપાવત સવાહમિંદ,
માનસિંહ, પ્રતાપસિંહ અને જીવણદાસ હતા, તેઓનો પટો શિતર ૧૬-
જાર રૂપિયાનો હતો, તેઓને મદારાજ અજિતસિંહ સાથે કનિયો થયો
હતો તેથી તેમનો પટો જમ થયો હતો. તેઓ પણ બારવટે નીસરીને
આડોવલે ગયા હતા, અને તેમના દખીલાં તેમણે કહ્યુંછે માતાને સરણે

૧ મારા જણવા પ્રમાણે તે સાવ દગ્ગરનો હતો. બા ૬

૨ કચ્છમાં માતાની ગુંબરી નામી ગામ છે ત્યાં કોઈ અવસાધી જતો તો તેને
અમય નામનારો નીવાજ અર્ધાપિ મુખી હતો. બા ૬

મૂક્યા હતા. એવામાં દિલ્હીના પાદશાહનો ખજનો અજમેરથી દિલ્હી જતો હતો, તે તેઓએ લૂંટી લીધો. ન્યારે રાજકુંવરો આડોવળે આવ્યા ત્યારે આંપાવતોએ એ ખજનો તેઓને અર્પણ કરી દીધો અને તેઓની ચાકરીમાં રહેવાને તૈયાર થયા. કુંવર આનંદસિંહે તેમની વાત માન્ય રાખી અને આક્રમસિંહ, જોધા આનંદસિંહ ચોદાણુ, અને પ્રતાપસિંહ ચાંપાવત એ ત્રણે જણને કાલ આપ્યો કે, તમે તમારા ધણીના સામઘર્મી છો તેથી મને રાજ્ય મળશે ત્યારે હું તમને ત્રણેને પટો આપીશ. આડોવળેથી કુંવરોએ અને તેઓના સોળતિયોએ મારવાડ ઉપર લૂંટફાટ કરવા માંડી અને આનંદસિંહ ચોદાણુવિશે કવિતામાં એવું જોડાયું કે, “મરુધરા મધી, દધિ જેમ માને.” (ભાવાર્થ,—ટેવે જેમ સમુદ્રમંથન કર્યું તેમ આનંદસિંહે મારવાડની ધરતીનું મંથન કર્યું.) ન્યારે અભયસિંહે પાદશાહના ડરથી પોતાના બાપને મારી નાખવાને વખતસિંહને લખ્યું હતું, ત્યારે પાદશાહે તેને ઈડર પરગણું બક્ષિસ આપીને નવ મોહારનો લેખ કરી આપ્યો હતો. તે લઈને અભયસિંહનો પુરોહિત બ્રાહ્મણ જયજી દિલ્હીથી જોધપુર જતો હતો, તેવામાં આ પારવટિયા તેઓને પકડીને આડોવળા ઉપર લઈ ગયા. ત્યાં તેણે તેઓને કહ્યું કે, અભયસિંહને ઈડરનો પટો કરી આપ્યો છે, અને તમે મને જો દિલ્હી પાછો જવા દો, તો હું તમારા નામનો પટો કરાવી લાવું. તેઓએ પુરોહિતના સ્થગન ઉપરથી તેની વાત માની, એટલે તેણે અભયસિંહની પાસે જઈને કહ્યું કે, તમારા બાઈ મારવાડ દેશ લૂંટીને ખરાબ કરેછે, માટે તેઓને જોધપુરનાં બાવીસ પરગણાંમાંથી કાંઈ પશુ પરગણું છેલી વારે આપવું પડશે, તેને જલ્દી ઇડરનો પટો હવણાજ આપીને સમાધાન કરો. અભયસિંહે તેને પટો આપ્યો અને તે લઈને આડોવળે ગયો.

આ વેળાએ, સંવત ૧૭૮૫ (સન ૧૭૨૯) માં + ઉદાવત લાલ-

+ મહીકાંઠાનો ચોલિટિકલ ચાર્જ ન્યારે જેનર મેલ્સના તાબામાં હતો ત્યારે તા. ૨૧ મી સપ્ટેમ્બર સન, ૧૮૨૧ ને રોજ નિર્ણય કર્યો છે તેમાં નીચે પ્રમાણે ફરો છે.

“સંવત ૧૭૮૫ માં જોધપુરના રાજના બાઈ આનંદસિંહ અને રાયસિંહે, વાણુ અને પાલણપુરથી થોડા અંશર ગડનાડાના કોળી સાથે આણીને ધણી

સિદ્ધ જીવનથી અત્યારે સદિત જોરસદના નવાળની ચાકરી કરતો હતો, તે રાત્રી ઉપર પોતાને ઘેર આરવાડ જતા, ઈંડર આવીને રાત્રીએ તળાવ ઉપર ઉતર્યો હતો. તે વેળાએ ઈંડરના દેસાઈએ આવ્યા તેને જાણી અને કહ્યું કે, ઈંડરનું રાત્રી તમને અપાવિયે ત્યારે તેણે કહ્યું કે, ઈંડરનો પડો તો મહારાજ અમલસિદને પાદશાહે આપ્યો છે, માટે તે મરાઠી લેનાર નહિ, પણ આનંદસિદ અને મહારાજના ણીજ માયાત માટે છે તેઓને અહિં લાવિયે આ વાત દેસાઈએ કબૂલ કરી એટલે લાગતિદ આડોવળે ગયો, અને જે બાંધુ હતો તે સર્વ વર્તમાન કાળ આ વગાએ જેતાવત અદેરામજી અને કુપાવત અમરસિદ કુવરો પામે ચાકરી કરતા, તેઓએ સા ફાજ જમાવીને પાંચ દળર અમર લઈને સિદ્ધ પરગણાના રોહીડાનાગામને પાદર મેલાણુ કચ્છુ સા પોસીનાના ધેરા

“ મુસિખત વિના ઈંડરનો કબજો કરી લીધો, તેઓને દિલ્હીનો કુ મ હતો એમ કહેલું
 ‘ પણ ખરી વાત એમ જણાયું કે દેરાની રિયતિ એવી થઈ ગઈ હતી તેથી તેઓ
 ‘ આવવું થયું હતું, અને આરવાડના કુવરો જે અમલવાદની સુમદારી ઉપર તે વગા
 ‘ એ હતો તેઓએ પણ કરીને તેમને આશ્રય આપ્યો હતો કેટલાક વર્ષ પછી ઉ-
 ‘ પર લખેલો દેરાઈ કે જેને (મુશાફખરો ઈંડર લીધા પછી તેનો તામો સોંપ્યો હ
 “ તો તે) આરવાડિયાએ ઉઠાવી મૂક્યો હતો એમ જણાયું તેની ઉરકેલથી બ
 ‘ આજ દેવાજ કરીને દામાજ ગાયકવાડના તાબામાં એક કામર હતો તેન પેરાવની
 “ ભણીથી ઈંડરનો કબજો લેવાને મોત્તયો તેને ઈંડરના માજી રાવના નોકર દેવેવર
 ‘ રાખતોએ મદદ કરી તેથી કબજો કરી લીધો આંસરે સવત ૧૮૦૬ (૬ સ
 ‘ ૧૭૫૩) મા ઈંડર પાણુ લેવાને વડાઈ થઈ તેમા આનંદરાવ ક મ અ ારો અને
 ‘ બચાવ ત્યા એક ટુન્ડી મૂકીને અમદાવાદ પાછો આવ્યો પણ રામનિહે ફાજ એ
 ‘ ની મરીને ઈંડર ૬ ૧ને કબજો કરી લીધું તે સવત ૧૮૨૨ (૬ ૨૦ ૧૭૬૯) મા મરાજ
 ‘ પાચેા શિવસિદ પોતાના બાપ આનંદસિદની પગપાડે આદિય ખડો અનકેદડે
 ‘ કે તેણે ચાળીસ વય રાત્રી કચ્છુ શિવસિદને પાંચ દીકરા હતા ભવાનીસિદ (અથ
 ‘ વા લાવજી) જે તેની પગપાડે આદિય ખડો, સ ગરામસિદ જેને આદમદનજ નો
 ‘ પડો મળ્યો, જલમસિદ જેને આગસાનો મળ્યો ઉદરસિદ જેને કાઈ મળ્યું નહિ
 “ અને ગોરવાડનો અમરસિદ ભવાનીસિદે તેના બાપના મરણ પછી માન એકમ
 ‘ મહિનો રાત્રી કહ્યું ત્યાર પછી તેનો પુત્ર દવસાનો રાજ જલ્લીસિદ સવત ૧૮૪૬
 ‘ (૬ સ ૧૭૫૩) મા આદિયે ખડો જલ્લીસિદને ઉનેલસિદ (અથવા લાલજી)
 ‘ કરીને એક કુવર છે તે વીસ વર્ષનો છે ”

હાકાર, રાત્રીના પહાવન હતો તેણે રસ્તો બંધ કરીને કહ્યું કે, હું તમને ઈંડર તરફ જવા દઈશ નહિ, કેમકે રાવજિયે ઈંડર ઉપરનો પોતાનો કબજો છોડી દીધો નથી. છેવટે એવો હમવ થયો કે, હાકારની કન્યાવેરે • આનંદમિદનું પરણે અને તે હાકારને પોતાના રાવ પામેથી જે ગામ મળેલાં તે ઉપરાંત ખીન્ન બાર આપવાં આ પ્રમાણે લેનાલનાં ગામ હાકારને સ્વાધીન કર્યાં, અને તેની કુલગી આનંદમિદ સાથે પરણાવી, અને ફોજ પોશીને ગમ્મ આ જગ્યાએ રાજકુંવરોએ દેગાઇયોને બોલાવ્યા, તે આવી પોહોઆ એટલે તેમની માથે બદોખરન ક્યો. પછી સંવત્ ૧૭૮૭ (ઈ. સન ૧૭૭૧) ના ફાલ્ગુન શુદ્ધ ૭ ને દિવસે ઈંડરમાં પેશ. એજ વખતમાં મદારાજ અમમનિદ અમદાવાદ આવ્યા. સાર પછી અમમનિદ ઈંડરના મદારાજ માથે સનાહથી ચાલતો હતો, અને તેણે દિલ્લીથી પડે મેળવી આપ્યો હતો એટલુંજ નહિ પણ વિગ્ગપુર અને પરાતીજ પરગણાં તેમને અપાવ્યાં. જ્યાં હતી અમમનિદ રહે, ત્યાં સુધી ઈંડરને અમદાવાદવાળાને જમા આપવી પડી નથી *

* કર્નન દાડે (રાજસ્થાનનામ બીએ પૃષ્ઠ ૭૬૬) નીચે લખેલ કહેતો પણ પોતાના પુસ્તકમાં આપેલો છે, તેની સાથે આ હકિકતનું સી રીતે મળતાપણું આણું, કે તેની અમને ખબર પડતી નથી.

" અંબરના રાજ જયસિંહનો ઈંડર સંબંધી કાગળ, મેવાડના રાજા સિન્ધુ મમમનિદ ઉપર લખેલો.

"બી રામચંદ્ર.

મહારાજ આનંદસિંહને ઈડરમાં આવ્યાને બે વર્ષ થયાં ત્યાર પછી બેરસદનો નવાબ બાઇચોના ટંટાથી નાશીને તેને સરણે ગયો. મહારાજએ પોતાના સરદારોનો અભિપ્રાય લઇને પોતાના બે બાઇચો સાથે આંખાવત સુવાઇસિંહ અને પ્રતાપસિંહ, બેધા મોઝમસિંહ, બેતાવત અદેરામજી, આંખાવત જીજીદાસ, અને કુંવર જોરાવરસિંહ એટલા જીજીને બે હજાર અધારો સહિત બેરસદ ઉપર મોકલ્યા. ત્યાં એક મોટી હાજી થઈ, અને કિશા ઉપરથી તોપેનો મારો ચાલ્યો તેથી દસ દિવસ સુધી કિશો લેવાયો નહિ. છેવટે બેરસદના કારભારિયે આવીને કિશાના દરવાજા ઉઘાડ્યા, એ હાજીમાં કુંવર જોરાવરસિંહને તરવારના બે ત્રણ ધા વાળા અને પચાસ આસ્વાડી માલુસ મરાયાં, તેમજ સામાવાળાનાં પણ આશરે તેટલાંજ મુર્ચા. પછી નવાબને ગાદિયે બેસાડ્યો ત્યારે મહારાજ રાયસિંહજીને તેણે કહ્યું કે, “પરગણામાં મારો અમલ સારી પેઠે જમાવીને પછી તમે ઈડર પધારજો.” તે ઉપરથી રાયસિંહ આઠ મહિના ત્યાં રહ્યો.

આ વેળાએ રાવજીયે પૈસીનાના વાઘેલા સિવાય પોતાના સરદાર રહુસરના ઠાકોર અદેસિંહ રેહેવર તથા મોનપર, સરડોઈ, રૂપાલ, અને ઘોરવાડના રેહેવર ઠાકોરોને, અને આસપાસના બોમિયાઓને એકઠા કર્યા.

“અરજ બેની છે કે, તમારે ભત્રે જઈ, અથવા એમ જો તમને દુસ્તર લાગે નહિ તો ‘ઠાકોઈ’ નગરને પાંચસી ફોજ આપીને મોકલજો. અને જ્યાં રસ્તા બંધ કરી નાંખ્યા પછી એને મારજો, થમે તે થાય પણ એને જ્યાં જવા દેયો નહિ, આ પાતળી મોકલશે રાખજો.”

સરદારોએ કહ્યું કે, અમે જાને તમારે માટે લડીશું, અને અમારાથી બનતા સુધી ઇંદર લંછીશું. સાંધી તેઓ દેશોત્તરમાં ગયા, સાં ઠાળી રજપુતોનાં પાયસેં ધર હતાં, અને સાંધો ઇંદર ગયા. આ વેળાએ ઇંદરમાં અસહમાન કસબાતિયોનું જોર ધણું હતું; તેમની બે કોમ હતી, એક નાયકની અને બીજી લાડીની (તેઓનાં ધર આશરે પંદરસેં હતાં); ઇંદરના દરવાજાની તથા મોરચાની સોંપણી તેઓને હતી. રાવજીના પટાવતોએ કસબાતિયોને સાધી લીધા, અને ઇંદર રોહર લીધું. મહારાજ આનંદસિંહની પાસે કુપાવત અમરસિંહ અને ચોહાણ દેવીસિંહ બે સરદાર રહ્યા, તેમને લઈને પોતાના કુટુંબ સહિત તે ડુંગર ઉપરના કિલ્લામાં ગયો, સાં પણ દબામણી થઈ એટલે પેલી તરફની બારિયેથી પોતાના સરદારોની સાથે કુટુંબ વિદાય કર્યું અને પોતે ધાંડીને દરવાજેથી નીકળીને કિલ્લાની ઉત્તરમાં ફરીને કુટુંબની સાથે બેગો ધવાની આશાએ આવ્યો. મહારાજની સાથે થોડા અશ્વારો હતા, તે પણ જૂદા જૂદા પડી ગયા હતા. આ વેળાએ રેહેવર અશ્વારોની એક ટુકડી પાસે આવતી જોઈને પોતાનાં માણસ એકઠાં થઈ જાય એટલા માટે તેણે પોતાના નગારચીને ડંકો કરવાને કહ્યું. તે સાંભળીને નાગરચીએ કહ્યું ને આપણા અશ્વારો તો વેગળા રહી ગયા છે, તેઓ તરત આવી શકશે નહિ, પણ ડંકો સાંભળીને રેહેવરો આવી પોહિંચશે, આનંદસિંહ બે વધુ વાર થુસે ધઈને કુકમ કહ્યો એટલે તેણે તરતજ ડંકો કર્યો. રેહેવરો તે સાંભળીને થોડા દૂદાવતા આવી પોહિંચ્યા અને તેના થોડા રહેલા માણસોને પકડી પાળ્યા. સાં આમજ લગાઈ થઈ. મહારાજની બણીને ચોહાણ દેવીસિંહ પેહેલો કામ આવ્યો. પછી કુપાવત અમરસિંહ ધવાયો, અને નગારાવાળો રામદાન કરીને હતો તે માર્યો ગયો, પછી મહારાજનો થોડો મરાયો અને છેવટે પોતે પણ કામ આવ્યો. તેનાં માણસોમાંથી થોડાં બચ્યાં, અને રેહેવરોએ ઇંદરનો કિલ્લો લીધો.

ગીત.

અલત ઉલ્લ વાળ, વેવાળ કે આરતી;

સબલ ગજ ગાહ વિવાહ સામો;

આળદ મહારાજ ગઢ પરણતે ફેંડરે,
મદેહદ જાન દેવિદાન મામો. ૧

દુર્ગાળી ચુકાવતા ઘાવ દૂળા દિયો,
ભાળને મારથી કહે ભાલો,
ડદ્ર વ્યુર્વિદ અજમાલસુત ઓપિયો,
ચોંદરી ઢાલ ફતમાલવાલો. ૨

સિંધુવારાગ ગનરી જતા શોંદલા,
ધીર રણ ધકાવતા પાન ઘરતા;
ધૂરતા કૂરતા ગહે પીધા થતા,
કમ ધમ છરીક અર કીક ફરતા. ૩

ગઢપતિ સરગ ભાળેજ મામો ગયા,
ફરણ ગર્ભ વાસરા ટાલ ફેરા,
મુહ ચઢે લહેવા આંચેયા માંદહા,
કરા વાલાળ ચહુવાળ કેરા. ૪

૧ ખાણુ રૂપી અક્ષત ઉલ્લયા, અને તરવાર રૂપી આરતી ધઈ, અને સળગ દાધિયોની સામે ન્યારે મહારાજ આણુદસિદ ઈંદ્રનંદ વેરે પરણવા લાગ્યો ત્યારે દેવીદાન મામો ખૂન જન માદાલ્યો.

૨ તેણે જમણા ધા કરીને દાવા ચૂકાવી આપ્યા, તે સુધને તેનો સારથી ઠેકે કે ભૂલો ભૂલો અજમાલનો કોકરો આણુદસિદ ઈંદ્રની પેઠે વર થઇને ગોરો અને ક્રતેમાલનો પુત્ર (દેવીદાન) તે વરની દાલ થયો.

૩ ત્યાં સિંધુરાજ થયા અને ગવરિયે શોદવા ગયા, ધીર પુરખો ૧૦૦૦૦૦ માંકવતા ૫૦ મૂકતા દવા અને રાઠેડ તથા ચંદુવાણ રાત્રીને ગ્રીકતા રિપ્ત થતા અને કુરતા, પીંચેલા થઈને (દાધિયોની પેઠે) નાચતા હતા.

૪ ભાળેજ અને મામો ગઢો ચડાવી લડવા મડી ગયા ૫૦૦૦૦ અને ગઢપતિ સ્વર્ગમાં ગયા એટલે તેઓને જર્જરાસમા ફેરા કરવાના દળી ગયા એ-ચાણુવણનો શો વખાણુ કરે ?

મહારાજ આનંદસિંહની રાણિયો-સૌનંગરીછ અને વાપેલી શિ-
રોઈ તાજાને રોહીડે ગામ જઈને તેની પછવાડે સતી થઈ. તેમની સાથે
એક દાસી પણ બળી મોઈ. તેમની છત્રિયો આજે પણ રોહીડે છે.

આ વાતની ખબર બેરસદમાં મહારાજ રાવસિંહને થઈ એટલે તે
ઈડર ઉપર ચડી આવ્યો. પ્રથમ તો તેણે સુનધ્યે પોતાનું રોકાયું કચ્છું
અને ત્યાં ચાર મહિના રહીને ઇડરવાડામાં લૂંટફાટ કરવા માંડી, પણ ઇ-
ડરગઢ ઉપર દલ્લો કરવાનો કોઈ દાવ ફાળ્યો નહિ. છેવટે બે બારોટ એક
ધિજીપુત્રો કુંસરીસિંહ, અને બીજો દાવડો આનોપસિંહ કરીને હતા
તેઓની સાથે સલાહ કરીને રાવની પક્ષના સાબર કાંદાનાકોળી કાકોરાને
ફાડવાનો બેવ રચ્યો. અને બારોટોએ જઈને તેઓને સમજાવ્યા કે જ્યારે
સડાઈ થાય ત્યારે તમારે બધુંકેના ખાલી બાર કરવા. હવે રાવસિંહ સુન-
ધ્યેયા બેઠેગિયે ગયો. ત્યાં (મારવાડી વગેરેની) દસ હજાર માણસની
ફાજ જમાવી. ઇડરના બટ્ટી અને નાપક એ બે કામના કસબાતી હતા
તેઓને પટ્ટા તથા જગીર આપવાનો દિલસો આપીને ખુટવ્યા તોપણ
તેઓએ રાવને કહ્યું કે, અમે શહેરનું રક્ષણ કરીશું. રાવસિંહે હવે ઇડર
ઉપર દલ્લો કરીને શહેરને ઘેરા પાલી દીધો. તે પોતે તથા માનસિંહ
બોદાણ, કુવર બેરસિંહ, બેદા મોહમસિંહ, અને મતાપસિંહ, સ-
વાહસિંહ, માનસિંહ અને જીવણદાસ એટલા આંખવાનો ઇડરના કુગરની
મહારજાહની હુક કે જે ઉપરથી ઇડર રેખાયછે તે ઉપર ચડીને પછી
શહેરમાં ઉતરી કસબામાં આવ્યા એટલે કસબાતિયો સામા મળવાને આવ્યા
ત્યારે સરદારોએ મહારાજ રાવસિંહને પૂછ્યું કે કેમ કરવું છે ? મહારાજ
બોલ્યા કે, મામા માનસિંહ ફાજના આગેવાન છે માટે એમને પૂછો. તેને
પૂછતા તે બોલ્યો કે કસબાતિયોને મારી નાખવા જે નિષ્કંટ રાજ્ય ધાય.
સૂચના પ્રમાણે મારવાડિયોએ કસબાતિયોના ઉપર દુડી પડોને આશરે
એક હજાર માણસને કતલ કરી નાખ્યા; પછી તેમણે કિલ્લા ઉપર દલ્લો
કરીને કેટલાક રેહેવરોને મારી નાખીને તે સ્વાધીન કરી લીધો, એટલે રા-
વજી પોળોમાં જઈ રહ્યા ને રેહેવરો આશરે આઠ મહિના સુધી ઇડરનું
રાજ્ય ભોગવીને છેવટે પોતાને ઠેકાણું ગયા.

આગેવાન સ્ત્રી હતી તેણિયે રામસિંહને કાઢાવ્યું કે, તમે ઉપવાન છો માટે મારે તમને જોવાની ઇચ્છા છે, તેથી જો તમે અશ્વત્થરી કરીને આવશો તો હું ખડ્ડણી માફ કરીશ. મહારાજે કહ્યું કે હું રૂપાળો નથી તોપણ તીર મારનાર ધણો સારો છું. એમ કહીને કિલ્લાની બીંત આગળ યજ્ઞને એક મરાઠો બીસ્તી પાડા ઉપર પખાલ નાખીને જતો હતો તેને જોઈને પેતા કેહેવા આવેલા માણસને કહ્યું કે, પાણીસુદ્ધાત પખાલ વીંધીને પાડાની આસપાસ તીર નીકળી જાય કે નહિ ? એમ કહીને તેણે તીર ચડાવ્યો અને કાનસુધી કશીને ઠોંચ્યો, તે પાણી સુદ્ધાત પખાલ અને પાડાની પાર નીકળી ગયો પખાલિયે દોઢા દોઢા જઈને લશ્કરમાં ફરિયાદ કરી એટલે મરાઠાનું આજુ લશ્કર મહારાજ ઉપર ચડી આવ્યું, એક સો ને પચાસ મારવાડી કિલ્લે દાર હતા તેઓ મરતા સુધી લખા, પણ રામસિંહે પોતાની સ્ત્રીને પોતાના ઘોડા ઉપર બેસારીને તેને પછવાડે લૂગડાવને પોતાના શરીર માથે બાંધી લીધી ને રામગઢ બધી ઘોડો મારી ચૂંચ્યો અણધાર ગામ તેણે ખાસસા કરી નાખ્યું હતું તેની પાસે એક ડુંગરા ઉપર આ કિલ્લો તેણે બંધાવ્યો હતો અહિં અશ્વત્થરી અને પાગા યજ્ઞને બંને માણસનું યાજ્ઞ હતું આ ઠેકાણે પોતે બે ત્રણ દિવસ રહ્યા અને પછી ત્યાંથી ઇંડર ગયો.

જ્યારે મરાઠાઓએ મોડાસા લીધું ત્યારે ચરંપાવત જીવજીવસ કામ આવ્યો, અને તેનો ભાઈ પ્રતાપસિંહ રણજીભાઈ ધાવલ યજ્ઞ પડ્યો મરાઠાઓએ જાણ્યું કે, એ મહારાજ રામસિંહ છે તેથી તેને પાવખીમાં ધાલીને અમદાવાદ લઈ ગયા અને ત્યાં કેદ કર્યો, અને એથી હજાર રૂપિયા બરે તો તેને છોડવો એવો ઠરાવ થયો, તે ઉપરથી તેટલી રકમ ઇંડરના ખજાનામાંથી કાઢાડીને જોડ ઉપર લાદી અમદાવાદ પોહોચતી કરી, ને તે બધું પેચાપુર પોહોચ્યું એટલામાં, ઠાકોરે મદમાયી છૂટીજવાનો બેદકર્યો હતો તેથી ત્યાંથી છૂટી આવીને તેઓને ગળ્યા અને રૂપિયાના જોડ ઇંડર પાછા વાળી ગયા. રામસિંહે કહ્યું કે એ પૈસો પ્રતાપસિંહને માટે કાઢાડ્યો છે, માટે તેમજોજ રાખવો. પણ પ્રતાપસિંહે કહ્યું કે, જ્યારે મહારાજે મારે માટે સર્વ સારી પેઠે પૂર પાડ્યું છે ત્યારે મારે પૈમાની કાંઈ અગત્ય નથી પછી ગરદારોએ મળીને એવો નીકાલ કાઢાડ્યો કે અધા રૂપિયા પ્રતાપસિંહે લેવા અને અર્ધા ખજાનામાં પાડા નાખવા.

બાટ લખેછે કે, ગવંત ૧૭૯૭ (ઈસ ૧૭૪૧) માં મહારાજ પોતાના સરદારોને આકરીને બધે પટા આપ્યા; ઝુંડેડીનો પટો માનસિંહ, ચોદાણુને આપ્યો, ચાંદણીનો ચાંપાવત સવાઇસિંહને, મહુનો ચાંપાવત પ્રતાપસિંહને, ગાંઠિયોલનો જેતાવત અદરામજીને, દીટોઇનો કુંપાવત અમરસિંહને, વડિયાવીનો કુંપાવત બદામસિંહને, મેરાસણ (ખેરણ) નો જોદા ઇંદરસિંહને, અને લાણુપરનો પટો ઉંદાવત લાલસિંહને આપ્યો. આ વેળાએ ઇંડરની ગાદી ઉપર રાયસિંહ અને શિવસિંહ બંને હતા. તેથી સરદારોએ વિચાર કર્યો કે, એક આનમાં બે તરવારો સમાય નહિ માટે કોઇક દિવસ દગો થશે; તેથી બંને મહારાજ નૂત્તર પડે એવો મનસુખો કરવા સાદુ ચોદાણુની દવેલિયે બધા સરદારો એકઠા થયા. આ સમયે શિવસિંહનું વય અગિયાર વર્ષનું હતું. સર્વેએ સલાહ કરીને કુંપાવત અમરસિંહને રાયસિંહ મહારાજ પાસે મોકલ્યો. તેણે જાણને કહ્યું કે “મહારાજ, આપ મારા ઉપર રાષે બરાબ્રો નહિ તો મારે એક વાનું કેહેવાનું છે” રાયસિંહે કહ્યું, “ સુખે કોહો, ” સારે ઠાકોરે કહ્યું કે “સર્વ કેહેછે કે, જોમ એક આનમાં બે તરવાર સમાય નહિ તેમજ એક રાજધાનીમાં બે રાજવિયોથી રહેવાય નહિ, વાસ્તે આપે બીજા ગામમાં ” પધારવું જોઇયે.” રાયમિહ બોલ્યો, “એવું મારી આગળ કોઇ કેહેતું નથી, માત્ર તમેજ કહ્યું, તોપણ મારે હવે અહિં રહેવું નહિ, અને તમારે પણ રહેવું નહિ.” એમ કહીને રાયસિંહ રાયગઢ ગયો અને અમરસિંહ મારવાડ ગયો એટલે તેનો દીંટોઇનો પટો ચાંપાવત માનસિંહને આપ્યો.

રાયસિંહ મહારાજને એકે કુંવર નહતો, પણ બાઇ ઇન્જનકુંવરી કરીને એક પુત્રી હતી, તેને જયપુરના રાજા આધવસિંહ વેરે પરણાવી હતી.

અમરસિંહને મારવાડમાં પટો મળ્યો નહિ એટલે ૭ વર્ષ ઇંડર પાછો આવ્યો સારે તેને અણિયોલનો પટો આપ્યો. તેને શેરસિંહ અને ધીરતસિંહ એવા બે પુત્ર હતા, તેઓએ મહારાજ શિવસિંહની એવી સારી ચાકરી હાવી કે તેણે તેઓને કુકડિયાનો અને ઉંડણીનો પટો આપેલો મહારાજ શિવસિંહે બીજાઓને પણ પટા આપેલા છે. શ્રીતેદસિંહ અને જુમાનસિંહ જે ચાંપાવત પ્રતાપસિંહના પૌત્ર થતા હતા તેઓને મહુ અને વાંકાનેરના પટા આપ્યા. બીજા વણા રજપૂતોને પણ તેણે ગામ આપ્યાં

તેઓ બીજા સરદારોના જિલાયત થઇને રહ્યા.*

સવત ૧૮૪૪-૪૫ (ઈ. સ. ૧૭૮૮-૮૯) માં જ્યારે આપા સાહેબ, ગાંધકરાડની ફોજ લઇને રહેવરો અને પોળોના રાવજી વગેરે ભોમિયાઓની ઉત્કેરણીથી તેઓને લઇને ઇડર ઉપર ચડી આવ્યો અને ડાપમગાપ અને લટમવટા કરવા લાગ્યો ત્યારે સરદારો પોતાના મિત્રો સહિત ડુગરામાં જતા રહ્યા, અને સર્વે પછી ધુવા ડુગરા ઉપર એકઠા થયા એ ડુગર દાંતા અને પોલીનાની વચ્ચે આવ્યો છે અને તેના ઉપર ચડવાનો એક માત્ર સાકડો રસ્તો છે, ત્યાંથી તેઓએ આપા સાહેબ ઉપર રાત્રીની વેળાએ હુલા કરવા માડયા અને કતલ તથા લૂટ ચલાવવા માડી જ્યારે ધુવા ડુગર ઉપર ફોજ ચડી આવી ત્યારે સરદારો ઇડરની ઉત્તરમાં મેવાડ માહેવા પાનપરા બણી નાચી ગયા, અરમી મુઠેડી ઉપર આવ્યા અને તે પરગણાનાં સર્વ ગામ લૂટ્યાં અને બાળી નાખ્યાં; તેમજ પોમીના, મહુ, ચાંદણી, અને બીજા પરગણાના ગામનું પણ તેમજ કચ્છુ. છેવટે મહારાજ શિવસિંહની સામે તેઓ ઇડર ઉપર ચડી આવ્યા અને રમજમર તજાવ આગળ પડાવ કરીને રહ્યા. તેઓએ મહારાજને કાઢાવી મોકલ્યું કે, તમે અમારી સાથે વાત કરવાને તરતજ હાજર થશો નહિ, તો ઇડર ઉરાડી મૂકીશું, આ ઉપરથી શિવસિંહ પોતાના પાંચે કુવર લઇને તેમની પાસે ગયો આપાસાહેબે કહ્યું કે તમારો અર્ધો મુલ્ક અમને આ પવાનો આ હસ્તાવેજ છે તેના ઉપર તમે સહી કરો નહિ કર આખો મુલ્ક હજમડ કરી નાખીશું. તેઓએ આ પ્રમાણે દાવો કરનાવું મિષ એ બતાવ્યું કે, તમે તો માત્ર આનંદસિંહના વારસ છો, પણ રાયસિંહ મહારાજ પુત્ર પિના ગરજ પામ્યો છે તેના બાગ ઉપર અમારો દાવો છે અને ઇડરવાડો.

જો બધી જેતસિંહને ટાડડા ગામ આપ્યું, તે પછી ચાંપાવત જિલ્લામાં બીજા ચાંપાવત ગમાનસિંહને ચીમોડુ ગામ આપ્યું, તે મદુના જિલ્લામાં બીજો ચાંપાવત અલયસિંહને ભેટાણી ગામ આપ્યું, તે સ્વતંત્ર રહેલો મુનઇ ગામ બીજાને આપ્યું તેઓ કુપાવતના જિલ્લામાં બીજા પુનાસણ ગામ શિરોદિયા મદાસિંહને આપ્યું તે ચાંપાવતના જિલ્લામાં બીજા, પંચ દાલ કુપાવતના જિલ્લામાં છે એ પ ગામ જેતાવતને આપ્યું હત્યારી

તે બને મદારાજીએ મદિયારી લીધો છે. આવું સાંજળીને મદારાજી આપાસાદેખને ઘણો વિનયો પણ કાંઈ તેણે માન્યું નહિ. ને ઉપરથી મ-મજી આપી કે, જો તમે માફ માનશો નહિ તો તમને પકડી લઈને ઈશ-રમાં અમારું થણું બેસારીશું. આવું સાંજળીને મદારાજી કરી બાંધે કહ્યું કે, "દેશનો લેખ કરી આપવાનું મારા હાથમાં નથી, તે તો મરદારોના હાથમાં છે; કેમકે જે રાજ્ય ઉપર હું રાજ્ય કરું છું તે તેઓના આધનથી મેળવેલું છે. પડિતે કહ્યું કે, ત્યારે તમે સરદારોને બોલાવો. શિવમિંદ "કહે કે, તેઓ મારા તેણા નહિ આવે, વળી તમે તેઓના ગામ ઉજ્જડ "કરી નાખ્યાં છે અને તેઓએ પણ તમને ચોડુંક તુકશાન કશું છે તો તેઓ શી રીતે આવી શકશે." આપાસાદેખે બાદધરી આપી, અને મ-દારાજી પણ ખાનગી કાગળ લખ્યો કે "જો તમે આવશો નહિ તો મને દેદ કરશે." આ ઉપરથી સર્વે સરદારો આવ્યા. પણ આદણોને સરદાર સૂઝમલ આવ્યો નહિ; તે એકમે અશ્વાર અને જમે પાળા લ-ધને પોતાને ગામ ગયો મરદારો આવ્યા એટલે રાયમિંદનો ગામ ધમ-કાવીને લખાગી લીધો તે લેખ ઉપર મદારાજીએ પ્રથમ મનુ મારી આ-પ્યું તે પછી સાત સરદારોએ સાલિયો કરી.

આ કામ થઈ રહ્યા પછી સરદારોએ કહ્યું કે, "સૂઝમલ સદી કરશે ત્યારે લેખ ખરો દરશે, નહિ કે હરો નહિ" ને ઉપરથી પડિતે કહ્યું, તેને તે ડાવો. એક આજ્ય જમાદાર જાન મહમતની બાદધરી લાઈને મગાવે. એક સરદાર, અને મદારાજીનો એક અશ્વાર એ બે મવા. ત્યાર પછી તરતજ એકમે ને વીશ અશ્વાર લઈને સૂઝમલ આવ્યો પડિતે તેને આદમતના કરીને પોતાના તંબુમાં આવકાર કર્યો અને પોતાની પામે બેસારીને, 'શિવ મ-રદારોની પેઠે મડી કરવાને લેખ તેને આપ્યો. સૂઝમલે તે વાંચે કે તુ-રત કાઢી નાખ્યો અને બોલ્યો કે, મદારાજી પાટના ઘણી છે ને અમે તો દાંડના ઘણી ઊંચે માટે એમ નહિ યાચ' એવું કહીને જમાદારને કહ્યું કે મને ચાંદણિયે પોદોચાડો. એમ કરી તરતજ ઈંચીને પોતાને ગામ ચાલ-તો ગયો. આપાસાદેખ ઘણો લીલોપીજો ગયો અને મદારાજીને તથા સ-રદારોને ખૂબ ધમકી આપી, પણ તેઓએ કહ્યું કે, એમા અમારો કનો દોષ નથી, અમે તો લેખમાં સલિયો કરી આપી છે. ત્યારે પડિતે કહ્યું કે મારી

મારે તમે આંખી ઉપર ચઢા કરવાને આવો ? એ સાત ઠી તેઓએ હા
 મ્હી પછી આંખી ઉપર જઈને તોપો ચડાવી, અને એક આખો દિવસ
 દહતો રંગ દીધો મહારાજ અને સરદારો દેખીતા મરાઠાની બળી હતા
 પણ અદરખાનેથી સૂરજમનના પક્ષમાં હતા, રાત્રીની વેળાએ સૂરજમન કુ-
 મરામાં નાચી ગયો, ત્યાં પછી મરાઠાઓએ ગામ લૂંટીને બાળી નાખ્યું તે
 જોતા આર વિમ રણ, તેની વારમાં, સૂરજમન લાગ ફાવતો ગયો તેમ
 તેઓના ઉપર પડ્યો અને દશમાર માણુમાને ઠેર કરીને ચાદ ઘોડા લઈ
 ગયો પછી આ જિએથી મેનાણુ ઉપાડીને ફાજ સાંમળિયે ગઈ, ત્યાં પણ
 સૂરજમને મનની વેળાએ તેઓના ઉપર પડ્યો, તેમને એક આરમ કા
 માર તોપખાના ઉપર હતો અને જે “તાના, તાના, તાના,” ગાતો રોટલી
 બનાવતો હતો તેને જે ક્યો પછી મહારાજાએ આપાજીને મ્હુ કે એ ર
 જઈત વો મ્પરો છે, ને એ મને માથાપિના મૂકી એ ડેવાઈ સમર્પ
 નથી માટે ગિરા આપનાનો જે કરાવ થયો છે તે રૂપિયા ફાજ ગયેથી
 દુ પેગયના મીરા પછી વીગદગર રૂપિયાનો એક લેખ મહારાજા કરી
 આપ્યો તે લેખને મરાઈ ફાજ ગઈ અને મહારાજા ઇંડર પાછા આવ્યા
 તેણે તરતજ સૂરજમનને પોતાની પાસે તોડ્યો, અને કહ્યું કે, તમે તમા
 ર ગામ ફરી વસાવો, પછી તેો માટે હવેલી બાંધવાને ચાર હજાર રૂપિ
 યા આપ્યા સૂરજમને તેમ મ્યું પણ સારપછી તે પોતાના ચરપણાથી
 અભિમાની થઈ ગયો અને હેના લાગ્યો કે “મહારાજા કે સરદારો માર્
 નામાય બળ નથી ઇંડરની ગાદી બચાવી તે મે એકનાએ”

મરાઈ લગ્નર પછુ વળ્યુ તે વેળાએ અહ મહનગર, મોડાસા, અને
 ખીજી જગ્યાઓએ થાગુ નેસારીને વચ્ચે સરદારોએ તેમાના મજાખર્તા
 થાગુ હાડી મૂક્યા, પણ ઔદીક જગ્યાએ તો જેમારેલા રહ્યા અને તેમાથી
 પેશાને અધા બાગ માર્યો

તે વા માધ્યમ સૂરજમલ ઇંડમા કારખાર કરતો હતો ત્યારે તે

૧ એ વિર બા હા મ્હે છે કે—

સોરઠો

નિહો નિદરડીદ અસ્થિને આવે નહિ

તકે માદખીદ તે કીધી રૂબ કમથ

મૃન્મત્સના કુવર મનવસિદે પોતાના પિતાના મરણના મમાયાર સોમજ્યા એટલે ડરીને જારવટે નીકળ્યો; પણ તેને લાક્ષ્મી પાઠો બોલાવ્યો અને તેનાં હૃદયોક્તિનાં જાર ગામ લઈ લીધાં સુડેડીના માનસિદની પડવડે તેનો કુવર જોગવગિદ થયો રઘુનાથ ડરીને તેને એક ખીન્ને નહાનો કુવર હતો તેને જોનાનો આસ આપ્યો તે તેના પછી તેના કુવર મુરતસિદને મળ્યો.

પદાન્તોની પાસે વણા ગામ જતાં રહ્યાં હતાં અને ખાલસા ગામ યોડા નવા દના માટે મહાનજ કુમાર લવાનીસિદે મુન્તમિદે પામેથી જોતાનો આસ લેવાનો પ્રયત્ન કરવા માડ્યો. તેણે મુરતમિદને ઠાઠાવી મોકલ્યું, તમામ મામગાથી એક કે જે મામ અમને આપો આ વાન મહાનજ શિવસિદને સારી લાગી નહિ પણ કુવરનો તેને ડર રહેતો હતો તેથી તેને વવાર દહેરાયુ નહિ મુરતસિદે મહેશના ઉત્તરમાં જારવડું લીધું અને પોતાના ટંગીલાને પાવની અમિટોલુમા મેવાડના જવાસ અને પદાલુ ગામ છે ત્યાં લઈ ગયો, અને ઇડરનાડ ઉપર દલા કરી, ડેર વાળી જઈને ખેડુન તથા ગામના વ્યાપારિયોને પકડી લઈને તેમની પામેથી દડ તેવા લાગ્યો એક સમયે અલખેડ ઉપર તેણે હર્યા કર્યો, ત્યાં ઇડરનું થાણું રહેતું હતું તેમાં ઘોડા અને પાવડજી થઈને એકસો માણસ હતા, આ કે કાણે જારે લકાઈ થઈ, સારપત્રી ઇડરના કૃતસાક વાણિયા સારીખીલમાં અમમહેરની યાત્રા કરવાને જતા હતા તેમણે પોતાની સાથે પચીસ ટોળી વળારા રાખ્યા હતા તેઓ સદિત તેમણે થાણા ગામના આગળ દાગો કર્યા ત્યાં મુરતસિદ આવ્યો અને તેમને પૂછ્યું કે આટલા વધા વળારા રાખ્યાની શી અગત્ય છે? સારે તેઓએ કહ્યું કે તમે જારવટે છો માટે તે નામળી મુન્તમિદે બોલ્યો, કે તમારે મારી ખીંક રાખવી નહિ, કેમકે ઇડર તો મારે માંડા મગાન છે તેથી તેવું લૂગડું નહિ ખેડુ, પડી તે મની સોયે યાત્રાને સ્થાને ગયો અને પાઠ વળતા તેઓને ઘેર પોદોગા-આ વ્યાપારિયો જ્યારે ઇડર ગયા સારે તેઓએ મહારાજને અને કુવરને કહ્યું કે મુરતસિદે ઇડર નહેરના લોકોનું રખવાણ કર્યું માટે અને જો-લાવો આ વાત કુવરને મને ઠીકરી નહિ સારે મહારાજને, કુવર જાણે નહિ એમ મુરતસિદને કામગીરી લખ્યો કે એસીવાડ માંડ યામીનુ ગામ

છે, માટે તમે જો તે ગામ મારસો, તો હું લાંબણુ કરીશ, અને તમને પા-
છા બોલાવવાની કુંવરને અમલ પાડીશ. આ કામગીરી ઉપરથી ઠાકોરે પો-
તાનાં માણસ એકઠાં કરીને ચોરીવાડ લૂંટ્યું, અને ઢોર લઈ જઈને ત્યાં
માણસોને કેદ પકડીને ગામ બાળી ગૂંચું. આ સમાચાર સાંભળીને મહા-
રાજા લાંબણુ કરવા માંડી. તે ઉપરથી ઈંડરના એક અતીતની બાંધધરી આ-
પીને કુંવરે મુરતસિંહને તરત બોલાવ્યો. તે બ્યારે આવ્યો ત્યારે કુંવર
તેના ઉપર બહુ કોપાયમાન થયો અને આટલું બધું તુકસાન પોહોંઆડવા-
નું કારણ પૂછ્યું; એટલે મુરતસિંહે મહારાજનો કામગીરી બતાવ્યો, અને બ્યા-
રે શિવસિંહને આ વિષે કુંવરે પૂછ્યું, ત્યારે તે શરમાઈ ગયો, અને
પિતાપુત્રની વચ્ચે શત્રુવટ બધાઈ હતી તેમાં આથી કરીને વધારો થયો.
દરબારે મુરતસિંહને કહ્યું કે, “મેં તમારા લાભને અર્થે જો કામગીરી લખ્યો
“હતો, તે તમે શા માટે દેખાડ્યો? તમારી બુદ્ધિ આવી ફરી ગઈ છે, તેથી
“તમારું મોત પાસે આવ્યું હોય એમ મને લાગે છે.” મુરતસિંહને પો-
તાનો ધાસ પાડો મળ્યો, પણ લારપછી છ મહિને તે મરણ પામ્યો. સં-
વત્ ૧૮૪૧ (ઇ. સ. ૧૭૮૫) તેના પછી તેનો કુંવર ઉદયસિંહ
માલિયે બેઠો.

મુંડેદીના જોરાવરસિંહનો પોત દેવસતસિંહ મરણ પામ્યો ત્યારે તેને
કાંઈ સત્તા ન હતી, તેથી મુંડેદીનો મ્હોટો પટો પણ ઉદયસિંહને મળ્યો.

સંવત્ ૧૮૪૮ (ઇ. સ. ૧૭૯૨) માં મહારાજ શિવસિંહ દેવ
લોક પામ્યો. લારપછી બાર દિવસે તેનો કુંવર ભવાનીસિંહ પણ છત્રીશ
વર્ષની વયે મરણ પામ્યો. ભવાનીસિંહ મહારાજની પછી તેનો કુંવર ગ-

* નીચેના લેખઉપરથી ઈંડરના મહારાજ વિરેલી સંપ્રમાણ ત્રિધિ મળી આવે છે.

૧ ઈંડરની પાસે એક જૈનની છત્રી છે, તેમાં લખ્યું છે કે “સંવત્ ૧૮૪૦ (ઈ.
સ. ૧૭૮૪), શ્રી મહારાજધિરાજ મહારાજ શ્રી શિવસિંહજી ઈત્યાદિ.”

૨ ઈંડરગદમાં વજરમાતાની વાવ છે, તેમાં લેખ છે કે, “શ્રીમણેશ્વરાયનમ શ્રી-
રામજી. “સંવત્ ૧૮૦૭ (ઈ. સ. ૧૭૫૧) ના ફાલ્ગુન શુક્ર ૫ બુધવારે, શ્રી શ્રી શ્રી
૧૦૮ “શ્રીમહારાજધિરાજ શ્રી શ્રી શ્રી શિવસિંહજી, શ્રી મહારાજ કુંવર શ્રી ભવાની-
“સિંહજીએ આ વાવ બંધાવી છે” ઈત્યાદિ.

૩ ઈંડર પાસે એક બીજો જૈન લેખ છે કે “સંવત્ ૧૮૫૬ (ઈ. સ. ૧૮૦૩)
મહારાજધિરાજ, મહારાજ શ્રી ગજાન સંહજી” ઈત્યાદિ.

લઇને નીકળી આવ્યો. બપોરે, ત્રણે જણ નીકળ્યા ત્યારે કુંવર જયમિંદદેવે પૂછ્યું કે, “તમે ક્યાં જાઓ છો?” તેઓએ ઉત્તર આપ્યું કે, “અમે દર-બારને કાચે જઇએ છીએ.” કુંવરે જણ્યું એમજ દરો; કારભારી કાંઈ કા-મને માટે મોકલનો દરો. ત્રણે જણ ધનાસિયે ગયા અને વાઘેલા કાકાર મોકલસિલને પૂછ્યું કે, પુંજેશ ક્યાં છે તેણે કહ્યું કે, એ તો ચિત્રાસ-લિયે છે. પછી તેઓ ચિત્રાસલિયે ગયા અને રાત્રે વાસો રહી સવારમાં તે ગામના ધણી સિધીત બોલાવીને કહ્યું કે, “પુંજેશ તમારી પાસે રહે છે, માટે તમે તેની ચાકરી કરશો? તેણે કહ્યું કે, ત્રણમે ચારસે માણમ મારી પાસે છે; ગમે તે કામ તમે કરમાવશો તે કરવાને હું તૈયાર છું. પછી તે પોતાના માણસ લઇને તૈયાર થયો, એટલે ગઢવી અમરાજિયે પુંજ-શને કહ્યું કે, અમારી સગાએ તમે કાંને આવો. તે કહે કે “મને તો મારી

દામોશ થયા એ મુસવમાનો સાથની લડાઈમાં મરાયા

જસરાજ એણે મુસવમાનોથી દારી થઈનું રાજ છોડીને આસમુર પાસે ગળગમ
મા ગાદી કરી
દેહારસિંહજી ઈ સ. ૧૦૬૯ તરસગમામા રાજધાની કરી

જસપાળ પછી કેટલીક વેદિયે —

ગળગપાળ પાસેથી અવાઉદીન ખીવજી (ઈ. સ. ૧૨૬૫-૧૩૧૬) એ તરસગમે
લઈ લીધો, પછીથી જગતપાળે તરસગમે પાદશાહ પાસેથી છત્રી લીધો
તેની છટ્ટી વેદિયે —

કાનડદેવ

મેધજી ઉપર ઈડરના રાજ બાણે ઈ સ. ૧૪૪૫ માં ચડાઈ કરી તરસગમે છત્રી
લીધો, પણ પછીથી અમદાવાદના સુવતાન મદમુદ (ખીલ) ની મદદથી
ફરી તરસગમાનું રાજ મેળવ્યું.

ગણજીને આજ્ઞા અકબર પાદશાહનો સાદમદો આવી રહ્યો હતો તે દિ-
વસી ગયા પછી અકબર પાદશાહે તેને વસપરવરા રાજાની
પદવિ આપી
યાંગને ઈડરના રાજ દેવપાળમવ છત્રી કેદ કરી લઈ ગયા, જ્યાં પોતાને દાણે આ-
પાત કરી મરણ પામ્યા. તે પછી તેનો ભાઈ.—

નાંખે મારે હું નહિ આવું.” મહત્તી કેહે કે, “તમને કાઈ મારી નાંખે નહિ તે વિષેનો હું જમાન છું, પછી પુનઃજન્મે લઈને તેઓ મ્હોટા સડામાં આવીને રહ્યા. યીજે દિવસે જયસિંહને માદિયે બેસવાનું મુદ્દત હતું, તેથી ધણી

જયમય અને પણ ઇશ્વરના રાને જીયો તેથી તેણે દાંતામાં રાજગાદી હતી ઈ.સ. ૧૫૪૪

જેતમાસ

પુનજી

માનસિંહજી ઇ. સ. ૧૬૮૨ માં મરણ પામ્યા.

જનસિંહજી ઇ. સ. ૧૬૮૨-૧૮૮૭

પૃથ્વીરાજજી ઇ. સ. ૧૬૮૭-૧૭૪૩ તે પછી તેના બાઈ વીરમદેવજીના કુવરે

કર્ણજીને મેધરાજ નામના તેના સરખારે માદિયેથી ઉઠાડી મૂકી મુખસણાવાળા અમરસિંહજીને બેસાડ્યા હતા, પણ કર્ણજીએ પાલનપુરના દીવાન-બાદશાહખાનજીની મદદથી રાજ પાછું મેળવ્યું.

શત્રુ પાળ વર્ષ રાજ કર્યું અને કુવર ન હોવાથી એનો બાઈ અમયસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૮૫ માં મરણ પામ્યા.

માનસિંહજી ઇ. સ. ૧૭૮૫-૧૮૦૦ તે પછી તેનો બાઈ —

જગતસિંહજી ઇ. સ. ૧૮૦૦-૧૮૨૩ તે પછી તેનો બાઈ.—

નાણારસિંહજી ઇ. સ. ૧૮૨૩-૧૮૪૭.

જલમસિંહજી ઇ. સ. ૧૮૪૭-૧૮૬૦.

હરિસિંહજી ઇ. સ. ૧૮૬૦-૧૮૭૬.

જયવતસિંહજી ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં માદિયે બેઠા છે.

દાંતાના નાબાખા ૭૦ ગોરસ મેવ જમીન, ૭૮ ગામ, સુમારે ૧૨૦૦૦ મામુ સની વરતી છે, અને વાર્ષિક હપત આસરે પચાસ દબર રૂપિયા થાય છે. તેમાં થી ગાયકવાડને રૂ. ૨૩૫૨-૧-૧૨, મહારાજા, ઇશ્વરને ખીચડી હકના રૂપિયા ૫૧૩-૧૫-૩ અને પાલનપુરને રૂ. ૫૦૦ આપે છે. આ રાજ્ય મહીકાંડામાં ખીલ વર્તેનું છે.

એક કુંવર હતો તેની પાસેથી મુદાસણું લઈ લીધું, તેને બદલે તેને
 હાથમાં અડેરણુ ગામ આપ્યું તેવું કારણ એમ બન્યું કે, હુડિયાજી
 ખુન થયું એટલે તેની સ્ત્રિયે, ખોગાન તે દિવસે બાગક હતો તેને લા-
 વીને રાણા ગજસિદ્ધના ખોળામાં મૂક્યો. અને કહ્યું કે, “આ દીકરાનું
 પણ તમારી નજરમાં આવે તે કરો” તે સાંભળીને રાણાએ પોતાના મ-
 નમાં વિચાર કર્યો કે, ‘મેં એના બાપને મરણી નાખ્યો છે, પણ હું
 એને કાંઈ પણ આપીશ તો ગોત્રહત્યામાંથી પૂટીશ,’ એમ વિચારીને તેણે
 તેને અડેરણુ ગામ આપ્યું જગતાજીને સત્તાન ન હતું. •

હવે માનસિદ્ધની વાત પાછી આધુ મગિયે જિયે તેણે ચાર પાંચ
 વાપ રાજ્ય કર્યું અને ત્યાર પછી તે મરણુ પામ્યો, તે વેળાએ તેને ગ-
 જસિદ્ધ અને જમવેણ કરીને બે કુંવર હતા. રાણુપુર ગામ પ્રથમ જ
 સવાજીને આપ્યું હતું. પણ હુડિયાજી અને જગતાજીના મરણ પછી રા-
 ણુપુર સાથે મુદાસણા પણ તેને મળ્યું જસવાજીને પછી ઠાંતા પટામાં
 વસાઈ, અને જમપર એલાણુ ગામ મળ્યું હતું †

ગજમિહે રૂડી રીતે રાજ્ય મળ્યું, તેને બે કુંવર હતા, પૃથીસિદ્ધ
 અને વીરમહેન વીરમહેવને નાગેલ ગામ મળ્યું પૃથીસિદ્ધના વા-
 ગમાં દાગાજી ગાયકનાડની ફાજ હાંતે આવી તેની સાથે તે ઝૂલીપ્રાર
 સુધી થયો, પણ છેવટે કુંગરામાં નાશી જવું પડ્યું પછીથી બાહધરી

† જસવાજીના વસને માટે આ પ્રકરણની આખેરિયે મુદાસણા વિષે નોંધ
 આપી તે જુઓ

• રાણા ગજસિદ્ધની છત્રી બાગ બાહાર ગામની પછાડે છે, તેમાં નીચે
 પ્રમાણે પ્રશસ્તિ છે —

“સવત ૧૭૪૩ વર્ષે માગશર સુદ ૯ રવોળ રાણા શ્રી ગજમંજરી
 “વહ્નુકુળ પધારા વાસે સતી ૩ વલી તે સતીમાંનું નામ વહીજી શ્રી રાઠિમ
 “વોરેચળી અળદકુનર ત્રહોજી શ્રી વાઘેલી રુપાલી અળદકુનિર. વહેતી
 “શ્રી મટિઆળી જેસલમેસી અનોપકુનર એ સતી વ્રણ વર્ડ. તારે વાસે રાં-
 “ળાશ્રી ગજસંવજીની છત્રી કરાચી, સં. ૧૭૪૮ ના મહા વૃદ ૭ વાર
 શુકર છત્રી કરાચી.”

મંળવા ઉપરથી તે મરાઠાની છાવણીમાં ગયો અને ખંડણીને પેટે કાંધ આપવાનું કબજૂ કચ્છું તે મળ્યું, એટલે મરાઠા પાછા ગયા. સાર પછી ૧૬-૯૬ની વતી હૈદરકુલી નવાજ ફોજ લઇને આવ્યો, તેની સાથે પણ લડાઈ કરી અને તેનાં ત્રીશ માણસ દેર કર્યાં. છેવટે ફોજ પાછી જતી રહી અને રાણાની છત થઇ. સાર પછી પાલણપુરનું ગામ ઘોડિયાલ હતું તેમાં દાંતાનો કાંધ હક હતો, તે પાલણપુરવાળાએ બધ કર્યો, સારે તે ગામ મારવાનો રાણાએ વિચાર કર્યો, તે વાત પાલણપુરવાળાએ જાણી ત્યારે પોતાના તાખાના મોળે મેમદપરના ભાટ લોકોને કહ્યું કે, તમે મોળે ઘોડિયાલમાં ચોકી કરવા રાહો. તે ઉપરથી તે લોકો ત્યાં ચોરી રહ્યા. તે સમાચાર દાંતે આવ્યા. આ વેળાએ રદિયો ગાંધી કરીને એક વાણિયો દાંતાનો કારખારો હતો, તેણે ભાટ લોકોને દાંતે તેડ્યા અને કહ્યું કે “તમે પાલણપુરનું ગામ સાચવવા રહ્યા તો અમારું પણ સાચવો. જેટલું તેઓ તમને આપશે તેટલું અમે તમને આપીશું; ધનાઢી અને શીસરાણા ઉપર પાલણપુરવાળો હાવો કરેછે તે રાખો.” ત્યારે ભાટ બોલ્યા કે, “અમે જે ઘોડે ચડાય નહિ ” પછી તેઓને રત્ન આપી અને કહ્યું કે, “તમારે જાળવતો રાખવો હોય તેમ રાખજો, અમે ચડીને આલિયે છિયે.” પછી ભાટે ધાણું કે મેમદપર જઈને આપણા માણસ લઈશું અને પાલણપુરથી ત્યાંનાં માણસ લઈને ઘોડિયાલ જઈશું. એટલી વારમાં રાણાજી એકદમ ચડ્યો અને ઘોડિયાલ માણસ, લૂચું તથા ત્યાંનાં બાન પકડ્યાં, અને ઢોર લીધા ને દાંતે પાછો આવ્યો. આ સમાચાર પાલણપુરવાળો સાંભળ્યા ત્યારે ભાટ લોકોને તેડાવીને ઠપકો લીધો કે, તમારી ચોકી છતાં આ દાન થયું તે ફીક નહિ, હવે તમારું જોર હોય તે કરીને અમારાં બાજુ વગેરે પાછાં લઈ આવો. પછી ભાટે ધરણું કચ્છું તેમાં સો માણસ દતાં. તેઓ પોતાને ગામથી નીસર્યા ત્યાંથીજ ગાઉમાઠને આંતરે એકેક ચાલુસને બાળતા આવ્યા, અને એ છી પુંજપર સુધી આવ્યા ત્યારે સાત આઠ માણસોને બાળી ચૂક્યા. પતો દાંતાનાં માણસોએ પુંજપર સામા જઈને ભાટ લોકોને સમજાવીને પાછા બાળ્યા. રાણાજિયે તેમને કાંધ આપવાનું કહ્યું, પણ તેમણે લોકું નહિ અને બોલ્યા કે, “અમે કાંધ લઈએ તો રાણાજીનું આ પાપ ધોવાઈ જાય માટે અમારે કશું લેવું નથી.” એમ કહીને તેઓ પાછા ગયા આ,

પાપને લીધે, પૃથ્વીસિંહ રાણાને સાત કુંવર હતા, નેમ છતાં પણ તે નિઃસંતાન મરણ પામ્યો. તે વેળાએ તેની બે રાણીયો તેની પછવાડે સતી થઈ. 'તેમાં એક લેંબળના દેવડા સખતસિંહની પુત્રી હતી; અને બીજી પેષાપુરના વાઘેલાની પુત્રી હતી. '

પૃથ્વીસિંહનો વંશ રહ્યો નહિ એટલે દારબારી અને સરદારોએ મળીને વીરમદેવના કુંવર કરણજીને ગાદિયે બેસાડ્યો. એ કરણજીને પોતાના સરદાર મેધરાજ વાઘાવન બારડ ને દીવડી અને ભદ્રમાળાનો પડો ખાતા તેની સાથે ખટપટ થઈ. આ વેળાએ દાંતામાં એક રંજપૂત કાઠિયે વખતો હતો, તેને અદીજી આપતાં રાણાજી રાજ ગાળ રૂનો, તેથી તેને એક દિવસ રીસ ચડી એટલે રાણાજીને તરવારને ઝટકા મારીને નાઠો, તે મુધરાજને શરણે રહ્યો. ત્યારે રાણાએ મેધરાજને કહાવ્યું કે "એ ગ્રન્થગાર અમને સોપો." તેના ઉત્તરમાં મેધરાજે કહ્યું કે, "શરણે આવે તેને પાછો સો પવાનો રંજપૂતનો ધર્મ નથી, માટે એ તો અમારા માથા સાટે છે. પછી રાણાજીએ ધણી તાકીદ કરી ત્યારે મેધરાજે તેને મગરા (કુંગરા) માં દાઢાડી મૂક્યો, અને પોતે રીસાછને નીકળ્યો તે ગાંઠે ગયો, ત્યાં છ મહિના સુધી રહ્યો, પણ રાણાજીએ તેને માર્યો નહિ. ત્યારે મેધરાજે ધાર્યું ને, "હવે અહીં રહીને શું કરવું?" પછી તે મુદાસણે ગયો. લાં ગાકેર અમરસિંહે તેને એક વર્ષ સુધી રાખ્યો પણ રાણાજીએ તો મનામણું કર્યું નહિ. છેવટે મેધરાજે અમરસિંહને કહ્યું કે, "માલો હું તમને દાંતાની ગાદી અપાવું પછી ફાજતો મામાન તથા એક દબર માથુમેલ" ત્રણ દાંતા ઉપર અઆ અને દાંતામાં પેડા રાખો કરણજી ત્યાંથી નાઠો તે થોડે ચડીને દાંતાથી પાંચ માલ પેપળાદરે ગયો. આ ગામ પાટવી કુંવરને

• દાંતામાં એક છત્રી છે તે ચારે બાજુએ ખુલી છે; પણ માંદેલી બાજુએ ઉટાની બીત ભરી લીધેલી છે તેમાં આરસ પાટાણુનો પાકિયો છે તેમાં એક અશ્વાર અને તેની આગળ બે સ્ત્રીયો છે. ઉપર સૂર્ય તથા ચંદ્ર દેવદેવા છે. તેની છત્રીની ઉપરની બાજે આ દાર કેવરેલા છે—“રાણા શ્રી પૃથ્વીસિંહની છત્રી રાણા શ્રી કરણજીએ કરાવી.” એક બીજી પ્રસસિન નીચે પ્રમાણે છે—

“શ્રી ગણેશાયનમઃ રાણાશ્રી પ્રધીસંધજી ઓવહકંઠે પધારા તાદોરે સતી બ્રજ બળી નેદનાં નામ વ હુજી શ્રી નેવડી કુલકુંવર વદજી શ્રી વાધેલી પેષાપરી સરદાર કુંવર સંવત ૧૭૬૯ (ઈ. સ. ૧૮૪૩) ના વરસે આજી રૂ દિ ૨ વાર ગઈ

દાય ખર્ચમાં હમેશથી આપવામાં આવેછે. હવે અમરસિંહ દાંતામાં ગા-
દિયે, ખેડે અને આખું પરગણું પોતાને સ્વાધીન કરી લીધું. આ પ્રમાણે જે
તથા વર્ષ સુધી આવ્યું. છેવટે પાણિવાલીના બાહુવા ગોરખદાસ તથા તેના
ભાઈઓએ વિચાર્યું જે આપણુ છતાં આપણો ધણી રાજસભ્ય થયો તે કાંઈ
ઠીક નહિ. પછી તેઓ રાણા કણ્થજી પાસે ગયા અને કહ્યું જે, “આગ
હંડા થઈને શું ખેડાછો. કાંઈ મેહેનત કરો તો દાંતાનું રાજ્ય મળે.”
આરે રાણાએ કહ્યું કે, “મને કશો રસ્તો યજ્ઞને નથી. તમને શુંજે તે ઉ-
પાય કરો. “ગદ્ગદિયોએ કહ્યું કે, તમે તમારા સરદારોને એકઠા કરો.” પછી.
તેણે સરદારોને બોલાવ્યા. ઘોરડાના ઠાકોર સાહેબસિંહ બાટી, હડાદનો ઠાકો.
૨ અનોપસિંહ રાઠોડા અને ગોધણીનો ઠાકોર દેવીદાસજીવાલેયો એટલા એ
કઠા થયા. આ સરદારોએ મળીને એવો ડરાવ કર્યો કે, પાલણુપુરના દીવાન
બાહાદુરખાનનો આશ્રય મળ્યાનિના આપણી મનસખ બર આવે એમ
નથી. પણ તેમને વળી લાગ્યું કે ઝાઝા રૂપિયા વિના ત્રીસાશી ગદ્ગદ આ
પણુને મળવાની નથી ને આવી વેળાએ આપણા પાસે રૂપિયા નથી. પ-
છી કંઈકસિંહે નાગેલથી પોતાના ન્દાતાભાઈ ઉમેદસિંહને બોલાવ્યો અને
તેને કહ્યું કે, “તમારી કુંવરો પરણાવ્યા વિનાની છે તે બાહાદુરખાનને પ-
રણાવો તો આપણને આપણો જગ્યા પાળી વાળી આપો,” તેના ઉત્તરમ
ઉમેદસિંહે કહ્યું કે, જગ્યા વળશે તો માદીતા ધણી તમે થશો, એમાં અને
શું ગળશે? જે હું તરકડાને દીકરી આપુ?” ત્યારે દાંતા પાછું મળે તે
કહ્યુંસિંહે તેને પાંચ ગામ આપવાનો લેખ કરી આપ્યો. એ લેખમાં મોજે
નાગેલી અર્ધા, મોજે ચાલું, કુંડળ, પાણોદરા, અને વડુસણ, તથા હા-
લનું મોજે ગદ્ગદ જે કુંડળની સીમમાં પડીથી વસાવ્યું તે લખી આપ્યાં.
ત્યારે ઉમેદસિંહે રાજ આપી જે આપણી જગ્યા વળતી હોય તો તમારી
નજરમાં આવે તે કરો. પછી ગદ્ગદિયો પાલણુપુર ગયા અને તેને મળીને
પકડા બદોબરત કર્યો કે, તમે અમારી જગ્યા વાળી આપો તો અમે ઉ-
મેદસિંહની દીકરીનું સગપણ તમારી સાથે કરિયે. આ વાત સાંભળીને દી-
વાનજી બહુ રાજ થયો અને બોલ્યો, “ઠીક છે, તમારી જગ્યા વાળી આ

+ ગદ્ગદી મયાનાથજી તથા ભાગ્યદંડજી રાણા પાસે ગયા હતા.

ભાષાનાંતર કર્તા

પુ ત્યારપછી પરણાવજે" પછી નાળિયેર રૂપિયો આપ્યાં અને સગપણ કર્યું. તેઓએ દીવાનજીની ફ્રાજ લઈને દાંતા ઉપર આવીને પુનપરના મહુડામાએલાણુ કર્યું અને અમરસિંહને કાઢાવ્યું જે "હવે તમે દાંતામાંથી નીસરો. ત્યારે અમરસિંહે વિચાર્યું જે, "પાલણુપુરની ફ્રાજ આવી એટલે હવે આપણાથી દાંતા હાયમા રખારો નહિ" તેથી તેણે કાઢાવ્યું કે, "તમારા દાંતા હું તમને પાછા મોપુ પણ તમે મારા ગુજરાનને માટે શું આપજો ?" આવું બોલવા ઉપરથી તેને પદર ગામ છે તેમા બીજા પાંચ જેતપર, નહાનાસડા, ટોડા, ખારી, અને બામણિયુ તથા માતાજીના દાનમાથી ચોથો ભાગ આપવાનો કબૂલ કર્યો તે સમયે માતાએ જનાર પાસેથી જણુ ચોકે રૂપિયો એક દાણુનો ભેતા હતો. પછી કેટલાંક વર્ષ સુધી તેમાથી ચાર આના મુદાસણાવાળાને આપ્યા, પણ પછી દિસાજમાં તકરાર થવા માંડી, ત્યારે રાણાજીએ દર માણુસ પાસેથી બાર આના લેવા માંડ્યા. અને ચાર આના તેમના ભાગના પચા મૂક્યા, અને કહ્યું જે, "તમારા ગામને પાદર ધઈને જે આવ તેની પાસેથી તમારા ચાર આના તમે ઉધરાવી લેજો" તે દિવસથી મુદાસણે તેઓએ ચાર આના ઉધરાવી લેવા માંડ્યા.

હવે રાણા કરજીજી ઘને આવીને ગાદિયે બેઠો. ત્યારે પાલણુપુરની ફ્રાજ પાછી વળી ત્યારે મોજે થાણાની સીમમાં કુંગરી પાસે ચાર આના હતા તે ઠેકાણે, બાઈને નાજેલથી લાવીને દીવાનજી સાથે પરણાવી, અને પાલણુપુર વળાવ્યાં.

કર્ણુસિંહને જે કુવર હતા, રતનસિંહ અને અમરસિંહ, તેમાં રતનસિંહ ગાદિયે બેઠો. તેના પેહેલા ધનાલોના કાકોર લાડખાન, અને પાદાડખાન જે બાઈયો હતા, તેઓને મારી નાંખ્યા હતા તે વિષેની વાત એમ છે કે, એક સમયે લાડખાનજી દાંતામાં રાણા કરજીજીની સલામે આબો હતા, કાગજી કે તે દાંતાનો ઉમરાવ હતો. એક સમયે કુવર રતનસિંહ રમતો હતો તેવામાં લાડખાનજીએ કહ્યું જે, "તમે ક્યાં સુધી કુવરજી વાળશો ?" એમ કહીને મશ્કરી કરી. તે સમયે કુંવરની ઉમર ત્રીસ વર્ષની હતી. આ વાત કુંવરે જાણીને રાણાજીને કહી. તે સાંભળી કરજીજી બોલ્યો ઠીક છે ત્યારે તમે મને મારો અને રાણા કેહેવાઓ. પછી કુંવરજીએ કહ્યું જે, "બાપજી તમને તો ધણી ખમા. પણ હું એને મારીશ" રાણાજીએ કહ્યું જે તેમ ક.

રવાની તમારી શક્તિ જોઈએ. એ વાત લાડખાનજીનાં બાણવામાં આવી કે તુરત તે તો અગિયારા ગળો ગયો, આ વાતને બે વર્ષ વીત્યાં પછી રાજા કરણજી સેટેજ ગામ નાગેલ ગયો, ત્યાં પેલા બે વાગેલા બાણયો તેમજળવાને આવ્યા. ત્યારે કુંવરે મનસુખે માયો કે, આજે હું તેમને મારને પછી પોતાના બાણસોને સમજાવીને દરાવ કર્યો જ, લાડખાનજીને લઈ. મરણપતી નહિયે ન્હાવા જવું અને પાદાડખાનજીને રાજા પાસે રહેવા દેવોને પછી લાડખાનજીને ત્યાં મારી નાંખવો, ને તે વેળાએ બધુકનો બડાદો કરવો, તે અવાજ સંભળાય એટલે પાદાડખાનજીને અદિ મારી નાંખવો, એ પ્રમાણે દરાવ કરીને કુંવર બાણે લઈને ન્હાવા ગયો. તે બાણે લાડખાનજીને માર્યો એટલે બીજા બાણોએ તેને પૂરો કર્યો. પછી બધુકને અવાજ કર્યો, તે સંભળીને રાજાની પાસેનાં બાણજાં હતો તેઓએ પાદાડખાનજીને દેર કર્યો. પાલણપુરના દીવાન બાદાદુરખાનને આ વાતની ખબર પડી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે, “એ બે દામરને આપણી બાંદધરી હતી માતેમના કબીલાનો આપણે જાળવો રાખવો કે રાજાજી તેની આખર લેટે નહિ.” એમ કહીને ખસે અધારે ધનાલિયે અને શેશરાણીમાં મૂક્યા તે. આજ સુધી નીસરયા નહિ તેથી તે મામ પાલણપુર ખાતે ખાલસ થઈ ગયાં, એ મરનારાઓને અકેડો દીકરો હતો તેમાંથી એક મોજે ગ્રાધણીમાં રહ્યો. કેમકે તે ગામ તેનું હતું, ત્યાં તેના વસજ આજે પણ છે અને બીજો સુદાસણમાં પોતાની હાઈને ધર ગયો અને તેને ત્યાંના ઠાકાર પાસેથી બાંટો મળ્યો.

રતનસિંહે પોતાના બાપના મરણ પછી પાંચ વર્ષ રાજ્ય કર્યું, અને પછી નિઃસતાન મરણ પામ્યો. તેની પછવાડે તેના ન્હાનો માર્ધ અમયસિંહ ગાદિયે બેઠો. આ રાણો અરજણુરાવ ચોપડો કરીને મરાઠો હતો તેને ચોયા બાગની હપજ આપવી કરીને દાંતામાં લાવ્યો. તેનું કારણ એમ હતું કે, તેને તેના પટાવતો, સરદારો અને તેના બાપાતો તેમજ આસપાસના રાજા દરમ કરતા હતા. અરજણુરાવ પોતાની સાથે ગાયકવાડના સો અશ્વ દાવ્યો, તે દાંતામાં રહ્યો અને પ્રથમ તો ચોડીક સત્રા મળી તેથી સંય પામ્યો, પણ બે ત્રણ વર્ષ વીત્યાં એટલે પોતાનો ખરો દક્ક હોય તેમ રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો, અને પોતાના હુતારને ગદી કરવા માંડી તપા વરતીને હરકત કરવા માંડી, ત્યારે રા-

જાને બીક લાગી કે, “રજેને મારી ગાદી ડાઘી પડે” આવી વેળા-
એ તે ઘર ચળાવતો હતો, તેને માટે ગામના રજપૂતોને આગણે વધે
પડ્યા હતા તે બેરારશિયે લીધા તે વેળાએ રજપૂતોની આંખ ફાટી લાગે
પેલા મગદા મિપાછો ‘છકકમ તીન્કમ’ કરતા ગાડ્યુ. આ વેળાએ લ-
ડાઈ થાત પણ પેલા રજપૂતોએ વિચાર્યું કે, આપણે લડાઈ કરીશું તો
રાણાજીને મુશ્કેલ પડશે તેઓએ નહીં દરગામના બહેર કર્યું કે, અ-
મને આ મગદા લોકોએ ધણી દરકન કર્યા માડા છે ત્યારે રાણો કહે
કે, “જે તમને દરકન થાય તે મને પેહેની દરકન છે” એમ મહીને તેણે
પોતાના મરદારોને બોલાયા કે કુંવર શ્રી માનસિંહ આ વેળાએ પાત્રીય
વતો હતો, તેણે રાણાજીને કહ્યું કે, “આપનો હુમ્મ હોય તો એ લોકોને
દૂ કાઢાડું,” ત્યારે રાણો કહે કે, “તું મધ્યમ હોય તો કાઢાડું” પછી કું-
વરે ચોપડાને કહેવરાવ્યું જે “દેવે તમે અદ્વિધી બાળો” પણ મગદાઓ
એ એ વાત ઉપર કાંઈ લક્ષ આપ્યું નહિ, ત્યારે કુંવરે તેઓને ઘેરો વા-
લ્યો, અન્ન, પાણી, ધાસ, બધ કર્યું, તથા ધમકા આપી કે, ‘દેવે નીસ
શ, નહિ તો તમને મારીશું’ ઉચટે તેઓ નીકળ્યા, તેમને દાંતાના માણસોએ
જે પ્રમાણે ઘેરી લીધા હતા તે પ્રમાણે તેઓ મદવાડાના પોતે ચાડી પાછા આવ્યા,
પછી ભાતુમણના ઠાકોર મુળજિયે તેમને રાંખ્યા અને મુદાસણાવાળા માથે
ટટો માડ્યો જે અમારો વાટા મુદામણાના છે તે અમને આપો. ત્યારે
મુદામણાના ઠાકોર કૃતેસિંહે દાંતામાં જઈને કુંવર મનસિંહની મદદ માગી
તે ઉપરથી કુંવર ફોજ લઈને મુદાસણે ગયો અને શત્રુઓને મારી કાઢા-
યા, ત્યારે ભાતુમણનાજાને બીક લાગી જે, દાતા સાથે મારે વૈર બં-
ધારો તો હું માર્યો જઈશ, તેથી તેણે ગાયકવાડની ફોજને રજા આપી
એટલે તેઓ અમદાવાદ ગયા, અને કુંવર માનસિંહ પક્ષે બહોળા મરત ક-
રીને પાણી દાંતામાં આવ્યો ત્યાર પછી સવત ૧૮૫૧ (ઈ. સ. ૧૭૮૫)
મા રાણો અમલસિંહ મરણ પામ્યો.

અમલસિંહને યશુ કુંવર હતા, તેમના માનસિંહ તેની પછવાડે ગા-
દિયે બેઠો, તેની આ વસાઈની ચાપડી હતી, બીજા બે જમતસિંહ, અને
નહારસિંહ મરીને હતા, તેમની આ લાટિયાણી તરસગમ્માની પામેના પ્રે-
ડના ઠાકોર સાહેબસિંહની પુત્રી પત્ની હતી

માનસિંહગાદિયે બેગતા વાનજ પ્રથમ પરાક્રમ તો એ કયું
પોસીનાના ગામ ધનાલમાં સેડેજ ફેરા કરીને લાંબી બેસો, વાળી પજ

પહાડેથી વાહાર આવી અને ભેંસો પડાવી ગયા. ત્યાર પછી છ મહિને પોસીનાનું ગામ આંગોદ માચું, લૂટ્યું અને હજારો કરી નાંખ્યું, તે આજ સગી તેવુંજ છે. ઇડરનો અંબીરસિંહ ફાજ કરીને જ્યારે મેટારી લોકો ઉપર ગયો ત્યારે તેણે રાજા આનસિંહને તેડાવ્યો. તે ચાળીશ અશ્વર લઇને ગયો અને મુલકગીરી કરીને આવ્યો. ત્યારે મહારાજે એક હજાર રૂપિયાની કિંમતનો તેને ઘોડો આપ્યો. પછી પાંચ વર્ષ રાજ્ય કરીને આનસિંહ સંવત્ ૧૮૫૬ (ઈ. સ. ૧૮૦૦) માં મરણ પામ્યો, અને તે વેળાએ જોષ્ઠીમાં અણુજનાવ હતો, તેથી તેના લોક કહેવા-લાખ્યા કે, અને એર દીકું.

તેના ભાઈ જગત્સિંહ ગાદિએ બેઠો કે તરત તેણે ટીલા-ધાડ કરીને ઘડવાડાનું નેંદરડી ગામ માચું, લૂટ્યું, ખાળ્યું, અને ત્યાંનાં બાન પકડ્યાં. આ પ્રમાણે કરવાનું કારણ એવું કે, ત્યાંના બીજા લોકો નવાવાસની ભેંસો લઈ ગયા હતા, ત્યારે ત્યાંના પટેલે આવીને ઠાંતે રૂચિવાદ કરી ને, “પાવડો લાવો, મારા ધણી આનસિંહનાં હાડકાં કહિ પશુ હોય તો શોધી કાઢાડું. તે ધણી હોય તો મારી ભેંસો નેંદરડીવાળા લઈ શકે નહિ.” બીજી એક વેળાએ તે ફાજ કરીને પોસીના ઉપર ચાલ્યો, ત્યારે ત્યાંના હાકોર કેશરીસિંહે હુડાદ તથા પોસીના વચ્ચે સામે આવીને એક ઘોડો રાખીને નજર કર્યો અને જમાન આપીને મેળાપ કર્યો. પછી તે ફાજ ત્યાંથી પાછી વળી ને અઠવાડા પરગણામાં આવી અને મહાવડ ઉપર નેર કર્યું, ત્યારે ત્યાંના હાકોર વખતાજિયે આવીને એક ઘોડો નજર કર્યો તથા જમાન આપીને મેળાપ કર્યો. પછી નહાના હાકોરજીના ગઢિયા હુપીજી ઉપર ચોરીનો મુદ્દો હતો, તેની પાસેથી એક ઘોડો નજર રાખ્યામાં લીધો; ત્યાંથી ફાજ ધરમણી પાછી વળી.

ફરીને સંવત્ ૧૮૭૦ (ઈ. સ. ૧૮૧૪) માં રાજાજિયે ફાજ કરીને ધનાલની બધી ભેંસો વાળી આણી. પછી બીજે ફેરે ફેરોલના રાજાનું મોજ ખાવળા કાઢિયું માચું અને લૂટ્યું. બીજે વર્ષે પોસીનાના હાકોરના ભાઈનું મોજ ખેરોજ માચું અને લૂટ્યું. ત્યાં રાજાના બે માણસ મરાયાં. અહિં તેના ભાઈ નહારસિંહ પરણ્યો હતો, તે તેની પાસે આવીને કહેવા માગ્યો કે, “આ વેળાએ મને ખટો લાગશે ને, “નહારસિંહજિયે સાથે

આવીને સસરાનું ગામ મરાવ્યું” આ ઉપરથી ફોજ પાછી વાળી અને ઘરોષ્ઠ મારવા ચાલ્યા. આ જગ્યાએ ઘારડ ફીરતાજી ને ફોજમાં હતો તેને સામાવાળે ખુટવ્યો, તેથી તેણે તે ગામને ઘાટ નહીં રાણાજીને કહ્યું ને, શકુન સારા થતા નથી, માટે પાછા વગો. પછી પાછા વળીને મેળે થાણે આવીને મેતાણ ક્યું આ ઠેકાણે રાણાએ પોતાના કારભારી અને સરદારોને બોલાવીને પૂછ્યું કે, “આ સિરખધિયોને અડેશો પગાર ક્યાંથી આપીશું ?” ત્યારે સરદારોએ કહ્યું ને, “મેળે પાવડીનો ઠાકોર રતનસિં” હ તથા અધારિયાનો ઠાકોર અમ્બુદોજી આપણા પરગણામાં મેવાસિયોને મોકલીને લૂટફાટ કરાવેછે, માટે તેઓના બે ગામ લૂંટીએ એટલે ત્યાનો માલ આવશે, તેમાંથી પગાર ચૂકાવી આપીશું” પછી ત્યાંથી અધારિયા ઉપર ગયા ત્યારે ત્યાનો ઠાકોર નાશીને મેળે પાવડીમાં પેટો અને મેરચો બાંધીને ખાડીના ગામ મેળે મુમણવાસમાં સૌ તૈયારથઈને લડવા સાફ બેઠા મેળે થાણેથી પાછા ફરી રાત્રે રાણાજીની ફોજ ચડીને અધારિયે ગઈ, ત્યારે તે ગામ ઉજ્જડ દીકું એટલે તે ફોજ મુમણવાસ ઉપર ગઈ ત્યાં મેરચામાંથી બંધુકો છૂટી, તે ઉપરથી રાણાજીની ફોજમાંના આગળ ચાલનારાઓએ ગોળિયો ચલાવી, તેથી અધારિયાનો ઠાકોર અમ્બુદોજી મરાયો, એટલે મુમણવાસમાં બીજા માણસ હતા તે નાશીને ડુગરા ઉપર ચડી મયાં પછી ગામ મારણ અને લૂંટપુ ત્યાર પછી તરતજ રાણાજી જઈને પાવડીમાં ઉતર્યો, અને તે ગામ પણ મારણ તથા લૂંટપુ અને માલ લઈને પાછા વળ્યા, તે ગ્રેહોડે સડે આવીને પડાવ કર્યો આ ઠેકાણે પાવડીનો ઠાકોર બાંધકરી લઈને રાણાજી પાસે આવ્યો, અને મેળે અધારિયામાં રાણાજીનો ત્રીજો ભાગ કરાવ્યો, અને સામસામાં લખત કરીને બહેનગણ કર્યો. પછી આસપાસના મેવાસિયોના જમાન લઈને સવત્ ૧૮૭૨ (ઈ. સ. ૧૮૧૬)માં રાણાએ ફોજ બેરી નાખી અને પોતે કાંતામાં ગયો.

ઠાકોર વખતાજી જીનાજીએ એક વેળા રાણા જગત્સિંહને કહ્યું “કે, ખાલીવાસ તથા કણુમીવાસથી મારો ખર્ચ પૂરો થતો નથી, માટે મને કાંઈ વધારે આપો” રાણાએ કહ્યું ને, “તમારા બાપને મળેલું છે, તેથી વધારે હવે તમને મળવાનું નથી” આવું સામજીને વખતાજી રીસાવીને ફીસે દિવાન મુશ્કેલીમાં પાડે ગયો, અને તેને કહ્યું કે,—“મને ફોજ

આપો તો હું જમને દાંતા પરગણામાં કાંઈ નુકસાન કરું, તો મને કાંઈ મળે. દિવાનને રાણાજી સાથે મિત્રતા હતી, તેથી તેણે રાણાજીને લખ્યું જે, "તમે વખતાજીનું સમાધાન કરો, નહિ તો કાંઈ નુકસાન કરશે," પછી રાણાજીએ વખતાજીને તેઢવીને પોતાનાં ગામ હિંદી તથા ભૂતવાસ એ બે અતીતને ઘેર પરેણે હત્યાં, તે છોડાવી લઈને રાખે તો લખી આપવાને કહ્યું. તે પ્રમાણે વખતાજીએ તે બે ગામ છોડાવી લીધાં. પણ તે બંને ગામ હનનડ હત્યાં, તેથી તે બંનેની ધરતીમાં એકજ ગામ અમાપડું વસાવ્યું અને ત્યાં પોતાનો કબ્રીસ્થાન રાખીને પોતે દાંતામાં કારભાર કરવા રથે. તે બે વર્ષ પછી મુજબે, ત્યારે તે અમાપડું પોતાના ભાઈ ભવજીને તથા પોતાના દીકરાઓને રહ્યું.

આ વેળાએ કુંડગનો કાકોર સરદારસિંહ નિસતાન મુજરી ગયો, ત્યારે રાણાજી જગતસિંહ તથા તેના ભાઈ નંદારસિંહે જમને કુંડગનાં પંચ ગામ જમ કર્યાં અને તે કાકોરની સર્વ જલ્સભાવ દાંતામાં લઈ આવ્યા. પણ કુંડગમાં તેનું અર્ચપાણી કર્યું, તથા સાની છકરાણીને જીવકમાં રાખી કોસ આપ્યા પણ ભવજી જીતાજીએ વારસા બાબત દાવો કર્યો અને કહ્યું કે, "કુંડગમાંથી મને કાંઈ પણ આપવું બેઠયે. આરે રાણા જગતસિંહે કહ્યું જે, -તમને જે તમારા બાપ જીવત તું જીવક—ખામીવાસ તથા કણખીવાસ—મળેલું છે તે તમે ખાજો, આમંથી તમને કાંઈ મળવાનું નથી તે ઉપરથી ભવજી રીસાવીને પાલણપુર ગયો અને તેની સાથે જમાદાર મેડું સિન્ધી જે રાણાજીનો ભૂતો ચાકર રીસામણે હતો તે પણ ગયો. હવે જીતાજીએ પાલણપુર જમને મેલસાહેબને આજી કહી જે, "કુંડગના વારસા ઉપર મારો અને રાણાજીનો હક બરાબર પો-
"હોએ છે અને તે રાણાજી આજો કમાવી પડ્યા છે, માટે એ ગામ "હું અંગ્રેજ સરકારને લખી આપું છું. તેમાંથી સરકારની નજરમાં આવે "તે મને આપજો" આ વાત રાણાજીના કાંઈ હેતુસ્ત્રિયે રાણાજીને લખી જણાવી, તે ઉપરથી તેણે પોતાના ભાઈ નંદારસિંહને તથા જીવજો કસાલ કારભારી હતો, તે બંનેને પાલણપુર મોકલ્યા અને પોતાના તમામ પરગણા ઉપર સાતઆની ભાગ અંગ્રેજ સરકારને લખી આપીને દાંતામાં અંગ્રેજ સરકારની જમી લાવ્યા, એટલે ભવજીના દાવ દેડે પડ્યા.

પછી ભવનિયે પાલણપુરના દિવાનજી શ્રીદેવજીનાની ચાકરીમાં રહેવાનું કાર્ય કર્યું, સારે દિવાનનિયે નાગેલમાંનો પોતાનો ચોથો ભાગ તેને આપ્યો. પછીથી રાજાનિયે પણ મોજે કરણપુર આપ્યું અને કસબા પાયા. અંગ્રેજ સરકારનું ચાર્ટર દાંતામાં સવત્ ૧૮૭૬ (ઈ. સ. ૧૮૨૦) માં મુક્યું હતું.

આ જગતસિદ્ધના વારામાં કાકરેજના મેવાસી કાળિયોએ બસે અશ્વાર અને પાંચસે પાયદલ સહિત દાંતાના તાબાનાં રતનપર તથા યુજપર ઉપર ચડીને ત્યાંની બેસો લીધી. તેની વાદારે જગત્સિદ્ધ પચાસ અશ્વાર તથા બસે પાળા લઇને ચડ્યો. તેઓનો મેળાપ મ્હોટા સડા આગળ થયો એટલે સડાઈ થઈ તેમાં ખાડનાં પચીસ માણસ મરાઈ. આને રાજાજીનો જમાદાર બીજો બરી રજપૂત જખમી થયો અને તેની ઘેડી ભાગી, તે બેસો પાછી વાળી લાવ્યા, અને રાણે ન્યારે દાંતે ગયો. ત્યારે બીજા જમાદારને સોનાનાં કડાં તથા એક ઘોડી વગેરેનો શિર-પાવ કર્યો.

એ જગત્સિદ્ધને દીકરા ન હતો તેથી તેણે પોતાના ભાઈ ન્હારસિદ્ધને કહ્યું જે, “તમારા બે કુપર જનમસિદ્ધ તથા હરિસિદ્ધ છે, તેમાંથી એક મારે ખોગે આપો. ન્હારસિદ્ધે વિચાર્યું જે, “દીકરાને ગાડી મળે ત્યારે બાપને હેડે બેસવું પડે, તથા તેની સલામ ભરવી પડે” માટે તેણે તે વાતની ના પાડી. ત્યારે કાકરેજના જગત્સિદ્ધને કહ્યું જે, “ન્હારસિદ્ધ તમને ઝેરથી અથવા હથિયારથી મારવાના વિચારમાં છે,” આ વાત તેના હૃદયમાં ઉતરવાથી તે મેહેલમાં બહાર નીકળીને પેલી રહેણાં લાગ્યો, કચેરીમાં બેસે નહિ તેનો પરિણામ એવો થયો કે આસપાસના ગામના બીન અને કાળી લોકોએ લૂટફાટ કરવા માંડી ત્યારે લોકોએ આવીને અરજ કરવા માંડી જે, “આપ આવી રીતે કાંઈ બહાર નીકળી રાખશો નહિ અને મેહેલમાં બેસી રહેશો તો રાજ્ય સ્તી રીતે ચાલશે” રાજા જગત્સિદ્ધને કાકરેજ કરભારી ઉપર વિશ્વાસ ન હતો, માત્ર જીવ કલાસની સલાહ પ્રમાણે તે ચાલતો; તેથી લોકો નિદા કરવા લાગ્યા, જે રાજાનિયે કલાસને કરભારી કર્યો છે આ પ્રમાણે દક્ષિણના દાંતામાં શિરોહિયો રજપૂત ગમાન નામે હતો તેની વગરજીને જીવાએ

જખરાઈથી લીધી, તેમજ એ છવાને એ ખાચડિયો હતી તેમાંથી એકની સાથે પેસે ગમ્માન લાગેલો હતો, તેથી જન્ને જણાને માહોમાંહે ધણી અદાવત ચાલતી હતી. પણ રાણાજીના ડરથી ચે'લા કલાલને ગમ્માન કાં-
ઈ ફરી શકતો નહતો. તથાપિ કટલાક કારભારિયો વગેરે લોકોની છા
ઉપર ઇતરાજ થઈ હતી.

એ સમયે કલાલ કળતર કરવા નીકળ્યો, ત્યારે પેલા ગમ્માનનો વાડો
પમાયતા જોવો હતો, તેનું પણ કળતર કરવા માંડ્યું. તે ઉપરથી તે રજપૂતે
કહ્યું કે, "મરેા વાડો કળતરમાં લખરો નહિ," પણ તે વાત તેણે માની
નહિ, અને કુખ ખખીને ઉઘટી ગાગો દીધી. તેથી રજપૂતને ધણે યુ-
રસો ચડ્યો, અને કલાલને મારો નાંખવાનો તેણે વિચાર કર્યો. પ્રથમ
તો તે પોતાની માને તથા માધને મોજે હુગદ પેાસીને જઈને મૂકી આ-
વ્યો. પછી પરાંદમાં ઉડીને કલાલના ધરના રસ્તા સામે બેઠો, તેવામાં ચે'લો
જોયો કલાલ કળસિયો લઇને દિશાયે આવ્યો, તેણે પેલા રજપૂતને રસ્તા-
માં દીઠો એટલે પૂછ્યું કે, "તું ક્યાં જામ છે?" રજપૂતે ઉત્તર આપ્યું કે,
"મારે પરગામ જવું છે, માટે શકુન જોવા બેઠો છું, આવું સાંભળીને કલા-
લને કાંઈક ડર લાગ્યો ખરો પણ થોડે વેગજે ચાલીને ઝટપટ દિશાએ જ-
ઈ પાડા વળ્યો. અને રજપૂતથી વેગજે વેગજે ઉતાવળથી ચાલીને ઘેર
જવા લાગ્યો. આવો પ્રસંગ જોઈને રજપૂતે ધારણું કે આ તો જતો રહેરો
પછી તેણે જઈને પછવાડેથી બાથ બાંડી એટલે જન્ને જણા બથોબથ
આવ્યા, કલાલને લાગ ફાળ્યો એટલે તેણે રજપૂતના માથામાં કળસિયો
માર્યો ત્યારે રજપૂતે પોતાના હાથમાં છરી હતી તે કલાલના પેટમાં બે
વાર ઘેાસી. પછી કલાલ છૂટીને નાઠો તે ઢેકના ધરમાં પેસવા લાગ્યો,
તેવામાં વેગજે લાલ તરવાર પડી હતી તે લઈને રજપૂત દોડ્યો તે જઈને
ઢેકના ખારણા વચ્ચે કલાલને ઠેર કર્યો. અને તેના કાનમાં મરચિયો વજે-
ર દાગીના હતા તે કાઢાડી લઈને આવ્યો. ત્યારે લોકોએ ખુમે પાડવા માંડી,
તેઓને રજપૂતે કહ્યું જે "બોલરો તો તમને પણ મારી નાંખીશ," એટલે
તે લોકો ચૂપ રહ્યા, અને તે રજપૂત અમરામાં નાથી ગયો. આ વાત
રાણાજીને રામચંદ માંધિયે જઈને જાહેર કરી, તે વાત રાણાજીએ ઉધ-
માંથી અંચાનક જાગીને સાંભળી અને પોતાને છવટાજો થયો, પોતે પછી

વં બોમિયાઓના શિરપાવ ઘીધા અને આપ્યાત્માર પછી સાહેબ મુખાઈ પા
છો ગયો, અને બોમિયા મૈા સેને ઠેકાણે ગયા હિંદુ રાજાઓમા મુખ્ય,
ઘરના મદારાજ ગણીરસિંહ, અધ્યક્ષનગરના મદારાજ કંઈસિંહ અને
રાણા નહારસિંહ હતા, મુખ્યમાન સરદારોમાં પાલજીપુરનો દિવાન
ફનેદખાન, રાધનપુરનો નવામ અને વાગામનો દિવાન સમઘીરખાન એ
ટલા હતા.

તે પછી રાણા નહારસિંહ પોતાના પરગણાના બહોળસ્ત માટે મેજર મૈત્ર
પાસે પાનચપૂર ગયો, અને તેને જઈને અરજ કરી કે, અમારી પરગણામા
બહોળસ્ત રાખતા સારૂ અંગ્રેજ સરકારની જમ્મી રાખી છે, પણ અંગ્રેજ
સરકારનો મેહેનો કે પાળો નહિ આવતા પાલજીપુરના દિવાનજીના મેહેતા
તથા પાળા શા માટે આવેછે અને કાંઈ તેમની સાથે બહોળસ્ત કર્યો નથી

૧ પાલજીપુરના દિવાન
(સોનગઢમા) ૧ મનેક યુસફ (સન ૧૩૬૫ સુધી)

૨ હસન (સન ૧૩૦૫ ૧૪૪૦)

૩ સાતાર (૧૪૪૦-૧૪૬૧) ૪ ઉસમાન (૧૪૬૧-૧૪૮૩) હેમનખાન

૫ બુધન (૧૪૮૩ ૧૫૦૫)

૬ મુલહિદખા (૧૫૦૫-૧૫૦૬) ૭ અલીશીર (૧૫૦૬-૧૫૨૫)

૮ શિક્કદરખાન ૧૫૨૫-૧૫૪૮

૯ ગમ્તીખાન (૧૫૪૮-૧૫૫૦) ૧૦ આનજી (૧૫૫૦-૧૫૭૧)

૧૧ ગમ્તીખાન (૧૫૭૧-૧૬૧૪)

૧૩ ક્રીશ્નાખાન (૧૬૧૬-૧૬૭૪)

૧૨ પાદાડખાન (૧૬૧૪-૧૬૧૬)

૧૪ મુલહિદખા (૧૬૭૪-૧૬૯૯)
(પાલજીપુરમા ગાદી રચાવી)

૧૫ સલીમખાન
(૧૬૯૯-૧૭૦૦)

આ તકરારનો ખુલાસો જીહારસિદ્ધને મેજરે ખાતરી પૂર્વક આપ્યો નહિ; અને નવરાત્ર નગરીક આબ્યાં. તેથી રત્ન લઈને રાણાજી માતાએ પધાર્યા. છેવટે જ્યારે લાંગર સાહેબ સાદરે આબ્યો. ત્યારે તેણે દિવાનજીની જમી લાંબી, તેના પેહેલાં તે આશરે સત્તાવીસ વર્ષ સુધી રહી.

૧૬ કમાલખાન ઈ સ ૧૭૦૦-૧૭૦૮

૧૭ શ્રીરામખાન ખાન
ઈ. સ (૧૭૦૮-૧૭૨૨)

૧૮ કરીમદાદખાન ૨૦ ખડાદુરખાન કમાલખાન પીરખાન

ઈ. સ (૧૭૨૨-૧૭૩૦) (૧૭૪૪-૧૭૭૮) હસમાનખાન ફતેખાન

૧૬ પાદાદખાન
(ઈ. સ. ૧૭૩૦-૧૭૪૪)

૨૧ સલીમખાન
ઈ સ ૧૭૭૮-૧૭૮૧

૨૪ સમશેરખાન
(૧૭૬૪)

૨૫ શ્રીરામ
ખાનગીનો
(૧૭૬૪-૧૮૧૨)

૨૨ શેરખાન
(૧૭૮૧-૧૭૮૮)

સોનબીબી

૨૩ સુબારીખાન
ખદશ

૨૬ ફતેહખાન
(૧૮૧૨-૧૮૫૪)

૧૭ જોરાવરખાનજી અકબરખાનજી હસમાનખાનજી સિકંદરખાનજી
(૧૮૫૪-૧૮૭૮)

૨૮ શેરમહમદખાનજી
(૧૮૭૮ માં ગાદિએ બેઠા છે)

પાસણપુર તાલુકા ૩૧૫૦ ચોરસ મૈલ જમીન, ૪૫૨ ગામ, સુમારે બે લાખ ચોત્રીસ હજાર માનુષની વસ્તી, અને વાર્ષિક ઉપજ સુમારે ચાર લાખ રૂપિયાની છે તેમાંથી રૂ ૫૦૦૦૦૧) ગાયકવાડ સરકારને મંડણીના આવેળે, અને દાંતાના રાણા પારોથી રૂ ૫૦૦૦ લે છે સર શેર મહમદખાનજીને કે. સી. આઈ. ઈ. નો દિવાન આપવામાં આવેલો. અને ૧૧ તોપનું મળ મળે છે.

૨ દંતેલ લાંગે ધણા વર્ષ સુધી મહીકાંદાના પોલિટિકલ એજન્ટની નોકરી કરી છે, ત્યાં તેનું નામ સર્વ ઠેકાણે પ્રસિદ્ધ છે અને યોગ્ય રીતે તેના નામને માન આપવામાં આવેલું.

નંદારસિદ્ધ સવત્ ૧૯૧—જમાં ગરણ પામ્યો, તેને જાનમસિદ્ધે ગાંધ
વાને પાદર અમિદાહ દીધો તે જાન્યાએ પછી તેણે છત્રી બધાવી

* સવત્ ૧૯૦૨ ના જ્યેષ્ઠ સુદિ ૧૦ ને સોમવારે, એ રાણાને ગાંધવાને પા-
દર સરસ્વતિને કાઠે દાહ દીધો છે, એ વાત ખરી પણ તેની છત્રી દાતાને
પાદર કરાવેલી છે

આવાન્તર કર્તી

દાંતાવાળાના વંશની સુદાસણની રાખા વિષેની નાંધ.

ત્યારે રાણા માનસિંહનો કુંવર ગજસિંહ દાંતાની ગાદિએ હતો, અને તેનો બાપ જસવાણ રાણપુરનું જીવક બોળવતો હતો, ત્યારે પુનઃ રાણાનો કુંવર અમરસિંહ જે રાણા માનસિંહનો બાપ થતો હતો તે સુદાસણે હતો. આવેળાએ સુદાસણને તાબે માત્ર સુદાસણનું હતું. અમરસિંહ શરવીર થોડો હતો, અને તે જસવાણનું રાણપુર પોતાને તાબે કરવા ઇચ્છતો હતો તેથી રાણપુર કીપર ચડી આવીને તેણે ત્યાંનાં દોર ધણીવાર વાળી આપ્યાં હતાં. એક સમયે તેણે રાણપુર કીપર ફેરો કરીને બેસો વાળી ત્યારે જસવાણે એ કાઢાવ્યું જે, “કાકા! મારે દુધખાવાની બેંચ હતી તે તો તમારે લેવી થાય ન હતી.” ત્યારે અમરસિંહે ઉત્તર મોકલ્યું કે, “રાણપુરની ધરતીમાં પાડા ધણા છે માટે જો તમને દુધ પીવાનું મન થાય તો તેમાંથી કોઈનું પીજો.” પછી જસવાણે આ વાત દાંતે જાહેર રાણા માનસિંહને સંભળાવી ને દિલગીર થયો. માનસિંહે કહ્યું જે, “આ સમયે અમરસિંહ છાંવા જેવો નથી, માટે કોઈ સમયે જોઈ લઉં.” પછી રાણા માનસિંહે અદાવત રાખીને ગેવાસિયોને અને ગદિયાને સલાહ આપીને, “તમે અમરસિંહને મારી નાંજો તો તમને ધનામ આપું.” આ ઉપરથી તે ભોડા સુદાસણને દરકત કરવા લાગ્યા. એક સમયે ગદિયા ભોડાએ સુદાસણનાં દોર લીધાં, તેની વાહારે અમરસિંહ ચડ્યો અને ગ્રોળે છાપુસણે જતાં તે દોર પગથી લાગ્યો, ત્યારે સુદાસણને એક બેઠું આવીને કહ્યું જે “તમે તમામ દોર પાછા વાળ્યાં, પણ મારો એક બગદ સો રૂપિયાનો છે તે એમાં નથી, માટે તમે કંઈ મારી વાહાર કરી નથી.” આનું સંભળીને અમરસિંહ પાછો ધાડ પછવાડે ગયો, અને તે બગદને પાછો વાળવા માંડ્યો પણ તે બગદને નાકો ને પાછો વગ્યો નહિ, ત્યારે અમરસિંહે જાણ્યું જે, “આ બગદને ધાડવાગા લઈ જરો તો મારી આજર જરો એમ વિચારીને બુરખી મારી તેથી બગદ મરી ગયો, અને અમરસિંહ પાછો આવ્યો. તે ચાર મદિયા જીને મરણ પામ્યો, એટલે ભોડા કહેવા લા-

આ ને બળદની હત્યા લાગી તેથી એ મરાયો, તે એવી રીતે કે પોતે
 મોળે ચિત્રામણીના ઠામરને મિનાચારીને લીધે મળવા ગયો હતો, ત્યાંથી
 પાછો વળ્યો ત્યારે તેની માથે એક મીર હતો, તેને દેહુ ને, “આ વેળા-
 મા બારવટિયા પછા છે, અને તું મારી સાથે ફાડી રાકીશ નહિ માટે
 મારી સાથે આવીશ નહિ” ત્યારે મીરે કહ્યું ને, “બાપજી હું તમારી
 સાથે આવીશ” પછી તે ચાલ્યો, તેવામાં રાધનપુરના બામીના ઘોડા
 ફેરે કરવા આવ્યા હતા તેની સાથે મોળે પલખડી આગળ અમરમિહને
 બેઠો થયો, તે વેળાએ નાસતા મીરની ઘોડી થાગે એટલે અમરમિહે કહ્યું
 ને હેઠો ઉતરીને તારી ઘોડીને મારી નાખ્ય અને તું મારી પછવાડે મારે
 ઘોડે બેશ પછી તે મીર તો હેઠો ઉતરી શયો નહિ અને પેના ઘોડા
 આવી પોહ્યા, એટલે મીરે ખૂબ પાડી ને બાપજી, અને મેલીને જરો
 નહિ આવું સામળીને અમરમિહ તેની મદદે પાછો વળ્યો, ત્યાં તેની
 છાતીમાં ગોળી વાગવાથી મરણ પામ્યો.

અમરમિહના કુવર હુડિયાજીના મરણ પછી તેનો કુવર ખુમાણ-
 સિંહ માત્ર અદાર મદિનાનો હતો તેથી જસવીન્દ્રે મુદાસણ પોતાને
 કમળે મરી લીધું, એટલે હુડિયાજીની ઠંડાણિયે આવીને રાણાજીને કહ્યું
 કે, “હવે મારું શુભચિન્તન સાથી આવશે” ત્યારે રાણાએ તેને મોળે અડે-
 રણ આવ્યું, ત્યાં તેના વશજ આવે પણ છે.

જસવાજી મુદાસણે રહ્યો તેને પાંચ કુંવરો થયા, તેમાં વડો કુવર
 ચરદારસિંહ હતો તે તેની પછવાડે ગાદિયે બેઠો, અન્યબેજી અને ધનરા
 જીને રાણા પાસેથી મોળે શૈલાણ મળ્યું, નાથજી અને જોરજી એ બે
 ને જસવાજીનું વસાવેલું જમપર મળ્યું જસવાજીના વારામાં ગાંધવાડ
 ની ફાજ આવી તેમાં પિડુના નામનો સૂત્રો મુખતિયાર હતો તેણે ફા
 જ આણીને મુદાસણને હરકત કરવા માંડી તે વેળાએ ભોજરાજ રાવ
 જી, તોગોવણેલ, ઘેટોજી બાડુવો, અને પાણિયાળીનો મદદી એટલા જ
 થી કામ આવ્યા પછી તે ફાજ ગામ મારીને પાછી ગઈ, ત્યારે ભોડો
 કુમરામાંથી પાછા આવી વરવા આ સમયે ગાંધવાડની ફાજ દર ત્રણ
 અથવા ચમચાર વર્ષે આવતી હતી ત્યારે ગામના લોકો દશમાર ગાંડ

ઉપર ફોજ આવ્યાનું સાંભળે ત્યારે ત્રધાયો. દોઝ વગડાવે, અને ખૂમ પડાવે ને, “નાશી જન્મે ફોજ આવેછો” તે ઉપરથી લોકો નાશીને કુંગરોમાં સંતાઈ પેસે. બ્યારે ફોજ આવી પોહોએ ત્યારે ગામ લૂટે તથા બુખી નાખે; પછી તેઓ ત્યાં ધણા દિવસ પડાવ રાખે તો પતાવી દેવા સાડ દાંતો નાખીને યોડા ધણા જન્મેજધીના રૂપિયા આપીને ખાછા તે લોકો ગામમાં વસતા હતા.*

જસવોજી ગુજરાત પછી સરદારસિંહ પાટ બેઠો. બ્યારે રાણો ગજસિંહ ધરડો થયો, પણ તેને કુંવર થયો નહિ ત્યારે સરદારસિંહને તેણે ખોળે લીધા ત્યાર પછી ગજસિંહને પૃથીરાજ નામે કુવર થયો. ગજસિંહના મરણ પછી સરદારસિંહે દાવો કર્યો કે, “દાંતાની ગાદીના વારસા હું છું. આ દાવાને પેટે, મોજ વમાઈ, કાવોલ, કાવેસણું, અને ખીન્નાં કેટલાક ગામ આપીને સમાધાન કરવું. એ સરદારસિંહના ભાઈયો પણ જીવાઈ સાડ વખે નીસરયા હતા, તેઓને ખેતર પાદર આપીને પતાવ્યું.

સરદારસિંહના વડા કુંવરનું નામ હિમેદસિંહ હતું. ચાર ન્હાના અન્દ્રસિંહ, વખતસિંહ, સરતાનસિંહ, અને અતાપસિંહ કરીને હતા તેઓને મળિયાદ મોજ વમાઈ આપ્યું બ્યારે સરદારસિંહ ફોજ કરીને મોજ દોંબા ઉપર ફેરો કરીને વળ્યો અને લાંનાં દોર તથા બાન લીધાં ત્યારે દોંબાની વાદાર ચડી ને બન્ને બાજુનાઓનો બેટો થયો. તે લડાઈમાં કુંવર હિમેદસિંહ કામ આવ્યો. તે વેળાએ તેને ત્રણ કુવર હતા, તેમાં અમરસિંહ પાટવી કુવર હતો ને ખીજ બે જગુજી અને અગરસિંહ હતા તેમને જીવાઈમાં પાંચ ગામ સહિયારા ભાગમાં મળ્યાં.

સરદારસિંહના મરણ પછી તેનો પૌત્ર અગરસિંહ ગાદિયે બેઠો. ખિન્નોડા જીવો ને મુદાસણા અને વારિગાની વચ્ચે છે તે દાંતાના પટાવત હુડિવાલ રજપૂત ખાતા હતા. પણ તેમને મેવાથી લોકો બહુ પગવતા હતા તેથી તેઓ ત્યાંથી નીકળી જઈને વડનગર પરગણાના મોજે કરખટિયે રહ્યા, એટલે તે જીવો મુદાગણાવાળાએ દખાવ્યો, અને એ વાત-

* આ વાત કહેવાર રહેછે કે આવાં નાસેજામા ત્યારે પણ ધણીવાર નાસવું પડ્યું છે.

માં રાણાજીની પણ ખુશી હતી. એ અમરસિંહના વારામાં ગાયકવાડની ફ્રાન્સને પાછી નસાડી મૂકી હતી તેમાં ફ્રાન્સના ફેટલાંક માણસ મરાયા હતાં પણ ઠાકોરનું એકે માણસ મરાયું ન હતું. દાંતાની ગાદી હાથ કરી-લેનાર પણ આ અમરસિંહ હતો.*

અમરસિંહને ફતેહસિંહ કરીને કુંવર હતો, અને ફતેહસિંહને મોહોબતસિંહ, અને પનછ એવા બે કુંવર હતા. મોહોબતસિંહના વારામાં સંવત્ ૧૮૬૦ (ઈ. સ. ૧૮૦૪) માં ગાયકવાડની ફ્રાન્સ લઈને ઠાકોર આવ્યો. તે સાથે ખૂબ લડાઈ થઈ તેમાં ફ્રાન્સના સાઠ માણસ મરાયા અને ઠાકોરનું એકે માણસ મરણ પામ્યું નહિ. જે માણસનાથ બાવાએ અમદાવાદમાં માણસોએ તથા માણસ પુરખથી પોતાનું નામ રખાવ્યું અને જે તરસંગમે તથા મુદાસરે રહેતો હતો તેની જગ્યા ત્યાં હમણાં સુધી છે, તે આ વેળાએ ન હતો પણ તે દેવરૂપ થયેલાએ આ ઠાકોરને સાહાયતા કરી તેથી ઠાકોરની છત થઈ એવું લોકો કહેછે. મોહોબતસિંહે રણુથીપુર ઉપર ફેરા કરીને ત્યાંના ઢોર તથા બાન લઈને પાછો વળ્યો તેનું ચડી જવાનું કારણ એવું કે, તેનું ગામ હાવેલ હતું ત્યાંની બેંચે તે જગ્યાના બીલ લોકો વાળી ગયા હતા.

મોહોબતસિંહને ચાર કુંવર હતા, હરિસિંહ, રતનસિંહ, ખરખત સિંહ અને મોક્ષસિંહ. હરિસિંહે ચાર વર્ષસુધી ગાદી ભોગવી, ત્યાર પછી રતનસિંહે બે વર્ષ ભોગવીને તે મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો કુંવર હુસૈનસિંહ ગાદિયે બેઠો, તે એક વર્ષ જીવ્યો, એટલે હાલનો ખરખતસિંહ ગાદિયે બેઠો. મોક્ષસિંહ તો ન્હાનપણમાંજ મરણ પામ્યો હતો.

* ૫૪ ૧૭૩ સુ. જુલો.

અકરણ ૧૨.

ઈડરના મહારાજ ગંભીરસિંહ.

પ્રમાણસિંહે મહારાજની સારી આકરી કરી હતી, તે ઉપરથી તેણે તેને કહ્યું જે, “તમને વધારવાની મારી ધણી મરજી છે, પણ હું જ્યારે તમને વધારીશ ત્યારે તમે મારા સામા લડવા ઉઠશો એવો મને શક રહે છે. ત્યારે પ્રમાણે સમ આપને કહ્યું કે, “હું આપના આમી કદિ તરવાર પકડીશ નહિ.” આ ઉપરથી મહારાજે તેને પ્યાંકાનેર ગામ આપ્યું તથા તે કચેરીમાં આવે ત્યારે મહારાજ તેને ઉભા પાડે અને એવો એક મહોટો તાલમી સરદારનો કસબ આપ્યો.

ગામ પાનોલ એક ચારણનું હતું તે નિઃસંતાન મરણ પામ્યો ત્યારે તેના ધરમાં તેની વિધવા માએ તથા તેની જિયે પોતાના એક સગાને તથા તેના બે દીકરાને રહેવા દીધા અને તે છોકરાને પરણાવ્યા, તથા બન્ને જણુ વચ્ચે પાનોલનો છટો ભાગ લખી આપીને તેઓને જૂદા રાખ્યા. તથાપિ આખા ગામનો કબજો લેવાની આશાએ તે બન્ને બાપયોએ પેલી બાપ-યોને મારી નાંખવાનો વિચાર કર્યો. તે પ્રમાણે ધરડી ડોરીને તો તેઓ-એ કટારવતે મારી નાંખી ને ચારણની વહૂ છટકી મધ તે મહા સંકટથી ઇડર જઈ પોહોંગી અને મહારાજ આગળ રૂચિયા કરી. ત્યારે મહારાજે આસપાસના ચારણોને એકઠા કરીને કહ્યું કે, “તમે જાણે બન્ને ખુનિયોને કો-હો કે, “તમારે પાનોલમાં રહેવું નહિ.” આ પ્રમાણે તેઓએ જાણે કહ્યું પ-ણ તેમણે કુકમ માન્યો નહિ. ત્યારે મહારાજે પોતાના એક સરદારને બો-લાવીને કુકમ કર્યો જે, “તમે જાણે એ ખૂની ચારણોને મારી નાંખો, અને પાનોલ ખાલસા કરો.” ત્યારે તે સરદારોએ ઉત્તર આપ્યું જે, “કોહો તો અમારું અકેકું ગામ આપને હવાલે કરિયે, પણ ચારણને મારવો યોગ્ય ન થી; માટે તેઓનો અપરાધ ક્ષમા કરવો જોઈયે. પણ મહારાજે રૂચિયા અર્થાતિ સિંધના હેદરાખાદમાંથી પચાસ હજારિયો તેડાવ્યા. તેઓ આવીને હાજર થયા ત્યારે જ્યાં સરદારોએ મહારાજને વારવો પણ તેણે માન્યું નહિ, ત્યારે સર્વે પ્રમાણસિંહ પાસે જાણે કહેવા લાગ્યા જે, “મહારાજની

તમારા ઉપર સંપૂર્ણ કૃપા છે માટે તમે જઈને સારી પેઠે કાઢો તો મરે આ રણોનો બચાવ થાય.” પછી ખુમાણસિંહે આવીને મહારાજને કહ્યું કે, “કૃપા કરીને એ ચારણોનો અપરાધ ક્ષમા કરો તો બહુ સારું.” ત્યારે મહારાજે કહ્યું ને, તમારી એ વાત હું માનવાનો નથી. આખું સાંભળીને ખુમાણસિંહ કહે કે, હવે હું કાંઈ વેળાએ આપને વિનવવા આવનાર નથી.” મહારાજે કહ્યું કે, “તમારી ઇચ્છા હોય તો આવજો નહિકર આવશો નહિ.” આ ઉપરથી તેને દુઃખ લાગ્યું તેથી તરતજ ત્યાંથી ઉઠી પોતાને ઘેર ગયો.

હવે મહારાજે ચારણોને મારવા સારું હજારિયો મોકલ્યા, એ વાતની ખાવતનિયોને જાણ થવાથી એક જણે પોતાના બે છોકરાનાં ગળાં કાપી નાંખ્યાં, તથા બે હજારિયોને ઠેર કર્યા, અને પોતે પોતાના હાથે મરણ તોલ ધવાયો. તેનો બાપ પણ પોતાને હાથે મર્યો. પણ તેનો ભાઈ ઘેર હતો નહિ તે ઉગરયો, પછી હજારી લોકો ધડર પાછા આવ્યા ત્યાર પછી જ ચારણ ઉગરયો હતો તે પોતાના ૫૦૦ નાતીલા એકઠા કરીને ધસીને ધરણું વેરાવી નખાવ્યું. ચારણોના મરણનું દુઃખ માનીને ખુમાણસિંહ કિંમતે ગણવા ચાલ્યો ત્યારે મહારાજે જઈને તેને વાંકાનેરમાં રોક્યો, તે પોતાના સરદારો સહિત ગયો હતો તેણે ધણી મેહેનત કરી પણ ખુમાણસિંહે માન્યું નહિ. મહારાજે કહ્યું કે, ચારણોના મરણને માટે તમે જતા હો તો તેના વારસને પાનોલને બદલે મહેનત ગામ આપિયો. ત્યારે ખુમાણસિંહે કહ્યું કે, હું આપને વિનવવા આવ્યો તે વેળાએ મારું માન્યું હોત તો હું રહેત; પણ હવે કાઠી ઉપાય કરો પણ હું રહેનાર નથી.” એમ કહી તે વાંકાનેરથી ચાલ્યો તે વેળાએ તેની સાથે અગિયાર માણસો કિમાળે ગળવા સારું ચાલ્યાં. તે સમયે તેની ઠંકરાણિયો તથા ગામની રૈયત ધણી શોકાતુર થઈ મહારાજ ગંભીરસિંહે રસ્તામાં આડા જઈને છેલ્લી વાર કહ્યું ને “હું તમારા આગળ પાપડી ઉતારીશ.” ત્યારે ખુમાણસિંહે સમજાવ્યું કહ્યું ને, “તમે પાપડી ઉતારશો તો હું મારું માન્યું આપની આગળ મૂકીશ.” પછી મહારાજ કાંઈ બોલી શક્યો નહિ. ખુમાણસિંહે માથે બગતું લુગડું બાંધ્યું હતું અને હાથિયારવિના રૂપાના તોરે વીટેલી એક સોટી હાથમાં રાખી હતી. અને ઘોડે ચડ્યો હતો. તેની સાથે કાંઈ સર્ગા, કાંઈ મિત્ર તથા ચાકર યજ્ઞને અગિયાર

જ્યુ દતાં તેના મોજ વાવડીને એક બીજા દનો તેને ત્યાંના બીયેએ દુ ખ દીધું હતું માટે તે કેહેતો દનો કે “હું કિમાગે ગજતાં પ્રજુ પાસે માગીશ જે હું આજીવિને હાથે પાકું અને વાવડીના બીયેને મારું.” તે વિના બીજા મોકાને તો ગોત્રેક પ્રામિતી આજ્ઞા હતી.

ખુમાણસિંહનો કુવર ધોરજી આ વેળાએ રીજ રસનેા દતો તેને પાંકાનેરની ઠકરાત મળી. તે પછી મહારાજ કુવર ઉમેદસિંહની આકરી-મા રહ્યા તેણે કૃપા કરીને વધારે ભોંય આપી તથા તેની રચારીમાં મોખરે આસવાખોડે નોગલ આપી

મહારાજ ગભીરસિંહની પાંકાનેરના ધીન્જ ઉપર પછી મેદરના ની હતી તેનું કારણ એવું જ, પોળના રાવોએ ઈંડરની માદીને દાવો કરીને ઈંડર જીજ્ઞાસાનાં થણાં ગામ લૂટ્યાં, મર્યાં ને બાળ્યાં હતાં તેથી મહારાજે મનમાં ધાણુ જે મારે એક વાર પોળો મારી. ઇ. સ. ૧૮૦૮ માં તેણે જ હાલ જ હુકદાર સિરખધી રાખી અને પોતાના સર્વે સમ્બંધોને ઈંડર તેડીને તેમને મગાથે લઈ વડાવી ગયો ત્યાં સુધી કોઈને ખબર પડવા દીધી ન હતી કે પોળો ઉપર આજ્ઞા છે. તેઓએ જાણે પોળોથી જે ગાઉ પર મેસાણુ રહ્યું.

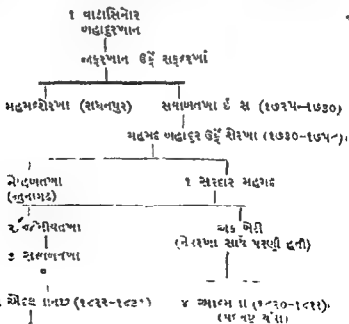
જ્યારે મહારાજની ફોજ ઈંડરથી નીકળી ત્યારે પોળના રાવ અને તેના અસવના મરદારો મેદેવર અને વાગેલા ઠાકોરોને જાણ થવાથી તેઓ તૈયાર થઈ રહ્યા હતા, કેમકે તેઓના દેરકો ખબર ઠાકાડના સાર હરતા હતા. પોળમાં પેસવાનો રસ્તો એવો છે કે ઉગમણી આપખણી નહીં વેહેતે તે ઉમી નદીમાં ચાવીને પોળના જે દરવાજામાં જમાપટે એ રીતે પોળવચ્ચે નદી છે અને ત્યાં ચાવવાનો રસ્તો એટલો જ છે, જાકી મારે બધી મહેરો પાકાડ છે તે જ ને દરવાજા વચ્ચે રહે તે બીજા મળાવીને રસ્તો બધ કરવા અને તે બન્ને દેકાણે પોતાના બાકયો તથા સિરખધિયોને બાકુકો લઈને બેસાવ્યા, અને મહારાજનો કોઈ અદમી નજરે પડે તો તેને ગોળીથી મારી નાખવા લાગ્યા

એ રીતે મહારાજનાં ચાળીસ માણસો મુર્ખાં નેણે ચાર મહિના સુધી મેતાણુ રાખ્યુ પણ ક્યો ઉપાય ચાલ્યો નહિ ત્યારે ઘણી દિલગીરી ઉપજી. આ વેળાએ તેણે ચારમે જોડી મોનાનાં કડાં કરાવીને આમ પામના બીરોને વેહેચી આપ્યાં, અને તેઓને કહ્યુ કે, “ પોતોમા જતા ચ જોવો રસ્તો બતાવો.” બીરોએ કહ્યું જે, “ જીએ કહિ રસ્તો તો નથી, પણ પોતોથી દલિજાનો કુગર છે ત્યાં નીમરણિયો મૂકીને એકેક આદમી હથિયાર વિના ચડે તો ઘણી મુશ્કેલીયા ચડી શકે એમ છે.” મહારાજે એકદમ નીસરણિયો મંજાવી અને તે ઠેકાણે પોતે જાતે આવીને ઉભો રહીને એકે એકે સિરગધિયોને તથા સરદારોને ચડાવ્યા. તે વેળાએ બધા સરદારોના મનમાં એમ હતું જે કુપાવન ઉપર મહારાજની કૃપા છે માટે તેઓ આગળ ધધને આ કામ બજાવશે, આપણે કાંઈ જરૂર નથી. આણી મગ વાંકાનેરના ધીરજ અને બીજા ચાંપાવનોએ મળીને ધરમેજે વિચાર કર્યો જે, આપણા બાઈને જે (ઠાકા કુમાના) ઠાકોરે માર્યો હતો, તે હાલ રાવજી પાસે છે માટે તેવું વેગે લેવાની આ વેળા છે; પછી કુપાવતની પછવાડે ચ પવત ધોરજ વગેરે ચાલ્યા અને ઠેક પોણ પાસે જઈને આરમોને કહ્યું જે મરફો બજાવો. પછી તેઓએ મરફો બજાવ્યો તથા બંડુકોના બડાકા કર્યા ત્યારે રાવજી કખીલા સુધા કુગર ઉપર ચડી ગયો; અને તેઓના મોરચાવાળા પણ નાશી ગયા, એટલે મહારાજ પોતોમાં પેટો, દરબારમાં ગાદી તકિયા ન આવીને બીરાજીએ ત્યાં તેને ચમર થરા લાગ્યુ. એ પ્રમાણે એક મહિના સુધી તે ત્યાં રહ્યો. તેના મનમાં એમ હતું જે કખીલો તેડાવીને અહિં રહેવું. પણ રાવજીએ ઈંદર જીજાનાં ગામ નિત્ય નિત્ય મારવા માંડ્યા ત્યારે સરદારોએ મહારાજને કહ્યું કે, “ આપણે પોતો લીધી, આગર ચ ધારી, માટે હવે આ દરબાર સિવાય ગામનાં ઘર બાળી મૂકીને ઈંદર જીજી તો બહુ સાડ નહિ તો રાવજી ઈંદરમાં પેલો જશે. પછી મહારાજે તેવી રીતે કર્યું અને ત્યાંથી મેલાણુ ઉપડીને ઈંદર જીજીના લીમોડા ગામમાં આવી. ત્યાં ગિરગધિયોએ પોતાનો જે ત્રણ મહિનાનો પગાર ચડ્યો હતો તે લેવાની ઉતારો કરી, અને જે નિમ સુધી મહારાજને કુડી પીવા દીધો નહિ તથા ખાસ પણ દીધુ નહિ છેવટે મહારાજે મૂર્ખ ખાસમા માગેલ

પટેલોને ખોસાવીને કહ્યું ને, “તમે અમારા ગામની બધી પેદાશ ખાઈ જાઓ છો, અને અમને થોડી દેખાડો છો, માટે આ સિરમધિયોએ મને રોક્યો છે તેનો કાંઈ ઉપાય કરો. ત્યારે પટેલોએ પોતપોતાની ખુશીથી ગળ પ્રગાળી દડ આપ્યો. પછી મહારાજ ઈંદરમાં પાછા આવ્યા. આ અ-શ્વારીમાં આંપાવનોએ સારી ચાકરી બજાવી તેથી મહારાજની તેમના ઉપર કૃપા થઈ હતી.

આ વૃત્તાએ સિંધના સિંધિયોની પાંચ દબર દેાને આવીને હુગર-પુર ઉપર ચડાઈ કરીને તે લોધુ અને ત્યાંના રાજાને ખ્યાનામાં બેસારીને ખેનાની દેાજ સાથે દેરવવા લાગ્યા. ત્યાંથી વાંસવાડા ઉપર ગયા ત્યાં ધ-ણી જગરી લડાઈ થઈ, અને બંને બાજુનાં ધણાં માર્યા. પછી વાંસવાડાનાં કેટલાંક ગામ તેઓએ લૂંટ્યાં ત્યારે વાંસવાડાના પટાવત અ-રજાસિંહે દેાજ એકઠી કરીને સિંધિયોને ઠાઠાડી મૂક્યા. એ લડાઈ પાંચ વર્ષ મુધી ચાલી તેથી અરજાસિંહના સિરમધિયોના પગાર ચડી ગયેા તે આપવા મળ્યો નહિ ત્યારે અરજાસિંહે કોઈ સુદા હુથાવાડા તથા વા-

ડાશિનોર કપડાં ચડીને ત્યાંથી જ ડાળી લીધી. પત્ની ઈંડરવાડામાં પેસતાં
 મોઝે પાસ ઉપર આવી. તે મમ્મે પાલવાળા સાથે વાંકાનેરના ધીરજીને
 અદાત તહતી અને અરજીખુમિદ સાથે ધીરજીને મિત્રતા હતી તેથી ધી-
 રજી જઈને અરજીખુમિદને મળ્યો, આ વાત સાંભળીને પાલનો દાકર
 (રાખમિદ) પણ જઈને અરજીખુમિદને મળ્યો, અને કહ્યું જે, “મોજે
 દોરમાળાના દાકર પાકાડજી સાથે મારે વેર છે માટે તેને મારો તો હું
 તમને રૂપિયા આપું” આ વાત અરજીખુમિદે કળૂન કરી, પણ તે દોર-
 માળા સાથે ધીરજીને મિનાઇ હતી માટે ધીરજીએ મના કરી, પણ અ-
 રજીખુમિદે માન્યુ નહિ, ત્યારે ધીરજી રીસાઈને ચાલી નિસર્ચો, અને કહ્યું
 જે, હું દોરમાળા જઈને જોશુ તમે મારા સામા લડવા વેહેના આવજો”
 એમ કહી પોને દોરડે મળે, ત્યાંના દાકરે પણ શિરબખી એકઠી કરી, પણ
 ધણા પોડા લોક એકઠા થઇ તાડ્યા, તેથી તેણે ઈંડરમા જઈને કુવર ઉમે-
 દમિદને કહ્યું જે, આ મમ્મે તમે મને આશ્રય આપો, નહિ તો હું ફોજ
 સાથે લડીને મરીશ અને દોરડા ચતુના દાયમાં જશે” આણું સાંભળીને
 કુવર પણ પોતાનો સરજામ લઈને દોરડે પધર્યા ચતુની સખ્યા પોતા-
 નાથી વધારે છે આ વાતની ખબર સાંભળનાળાને થતાથી તે ફોજસહિત પા-
 ળા વળીને જતા રહ્યા અને મો ઝીંકે ઢેકાએ મવા. આ સમયે પણ ધો-
 જીની રીતમા જોઈને મહારાજ તેના ઉપર બહુ રાજ થયો.

જામને ત્યાંના હાથે કનકાજીને કહેવા લાગ્યો કે, “તમે મને ચાંદણીની ગાદિયે બેસારશો તો હું તમારા કુવરને મારે જોજો લઈશ” આ ઉપર થી કનકાજી ચાંદણિયે જામને કહેવા લાગ્યો ને, “માવમસિંહ ગાદિયે બેમજો” પણ વાંકાનેરનો ધીરજી આવીને કહેવા લાગ્યો ને, “સામસિંહ બસે હકદાર છે માટે એ ગાદિયે બેમજો” એમ કહીને બન્ને હાથે લાડી પડ્યા અને પછી પોતપોતાને ઠેકાણે જતા રહ્યા ત્યાંપછી કુંકાજીયે તરતજ ચરમે શિરબધી એકડી કરીને વાંકાનેર ઉપર ચડાઈ કરી. ધીરજી તેના સામે ધપ્યો અને તેના દસગાર માણસ મારી નાખ્યા, તેવામાં સામસિંહના હાકારે એ વચ્ચે પડીને કહ્યું કે, “ગીમ્લ લોમના કનિયા માટે તમે શું કરવાને મારમમારા આવેલો?” એ પ્રમાણે સમજાવીને કનકાજીને પાછો કાઢાડ્યો, પણ બનેના મનમાં પાકું વંર બધાયું હવે ચાંદણીનો કારભારી ગભીરમિંદ મહારાજ પાસે આવ્યો, અને કહેવા લાગ્યો, ને “મહારાજ, ચાંદણીના કુંવરને ગાદિયે બેમરવા સાર આપ પધારો.” ત્યારે મહારાજે કહ્યું ને, ગાદિયે બેસારવા માર ધીરજી અને કનકાજી આત્મા હતા તે શું જ્યારે મરનારિયે કહ્યું કે, ‘આપ ધણી છતા તેઓ-’ નાથી ગાદિયે બેમારાય નહિ, આપ પધારો ત્યારેજ તેનાથી ગાદિયે બેસાય,” ત્યારે પછી મહારાજે કહ્યું ને, “ગામ ઠાટકુ મને આપો તો હું આપુ અને તમને હું શીઓની ગામ બદલામાં આપીશ.” પછી કારભારિયે સામસિંહની સવહથી મેળે ઠાટકુ મહારાજને લખી આપ્યું પછી મહારાજે લા જામને તિથયન કુવર સામસિંહને તરતજ બધાનીને ગાદિયે બેમાડ્યો પણ ગામ આપવા આવન તેણે કાગમારીને કહ્યું હતું તે તો કાઈ આપ્યું નહિ તથાપિ ચાંદણીના ક્રોધાવા કુવરને તેના જાગતું જોઈ ગામ આપ્યું.

૭ મેજર મેંસે મહીમાય વિષે તા ૨૧ મા સપ્ટેમ્બર મન ૧૮૮૧ મા રિ પોટ કર્યો છે તેમાં નીચ પ્રમાણે છે —

‘ચાંદણીના સબજસિદનો બાપ સૂરજમજ આશરે ચાણીસ વર્ષ ઉપર મ-’
 ‘રી ગયો છે. સબજસિદનામાં સાધારણ પક્ષની સમજણ છે એમ કહેવાયછ,’
 ‘અને તેના નાશા કારનારને લીધે મહુનો હાકાર ક્રેતેદસિદ પ-રાગ્યી ચાંપાવ-’
 ‘તોમાં મુખ્ય સના મારન કરી મેળે દનો ક્રેતેદસિદ છ સ ૧૮૦૫ મા મ-’
 ‘સલ પાગે ત્યાર પછી અનરસિદ તેની પડવાડે થયો, અને તે પમ દ સ-’
 ‘૧૮૧૯ મા મરણ પાગ્યો તેનો કુવર મેજાજસિદ ગાય- છે, અને ત્યારે મ-’

તોપણ કનકાજિયે ઘેર પાછાં આવીને દોરડા ઉપર બીજી વાર દ-
સ્તો કરવા સારું ફરીને શિરખમી ઝોપી કરવા માંડી, તે વાત જાણીને
ધીરજિયે કુંવર ઉમેરસિંહને દોરડાની મદદ સાઈ જોલાવ્યો, તે વેળાએ
મહારાજ ગંબીરસિંહે તેને ના પાડી પથ્થુ તે ગયો. કનકોજી ફાજ સધને
દોરડાને પાદર આવ્યો, ત્યારે તેણે જણ્યું કે “રાખનો કુંવર માંદ છે,
માટે તેને ઠાંધ આપ તો ઠીક નહિ.” તેથી દોરડાને પાદર ધધને મેળો
પાળ ગયો, અને ત્યાંની વેળા સીધી ત્યાં જવાનું બીજી ઠાંધ કારણ ન
હતુપથ્થુ પેટભરાઈ સાઈ પંમે લૂંટવાને તે ગયો હતો. ત્યાર પછી તેણે
બીજા મામડાંમાં જઈને ત્યાંની વેળા જીધી. અને ત્યાંથી કુંવરને કામળ
લખ્યો કે, “આપ તો મારા ધણી છો, માટે આપને દોરડામાં રહેવું ઘ-
ટતું નથી, એ તો અમે અને તેઓ સમજીશું. જો તમે મારા સામા લ-
ડવા આવશો તો મારા ભાસોડાં તથા ગોળિયોને આપ્યો નથી તેથી કુ-
નિયામાં તમે અને નીચું જોવાવશો.” આ કામળ વાંચીને કુંવરજીને ઉસડો
કોપ ચડ્યો એટલે પોતાના શિરખધિયો આપીને ધીરજીને કનકોજી સામે
સડવા મોકલ્યો. દીંદોઈના દોકારને એક આરજ જમાદાર પોતાની ઘોડી
ફેરવતો હતો તેના માગી ધીરજીના માણસોએ ગોળા વાદી તેથી ઘોડી મરદ
ગઈ, તે વાત આરએ જઈને કનકોજીને કહી અને કહ્યું જે, “હવે અમે
તેમના આમા લડીશું” ત્યારે કનકોજીએ કહ્યું જે, “આપણે ત્યાં સડવા
જવું નહિ, પથ્થુ જધુકદાર માણસોને રસ્તા ઉપર આ કાતરગાં બેસારી
મુકો, અને આપણે સામા ઉમા રહીશું તેથી તેઓ આપણા ઉપર આવશે
એટલે તેમના કપા ગોળિયો ચલાવશી.” તેઓએ તે પ્રમાણે કર્યું અને
તેનો પરિણામ એ થયો કે ધીરજીના સગર અધાર માર્યા ગયા અને
તેને દોગડે પાછા જવું પડ્યું.

ઉપરની સગાઈ થઈ ને વેળાએ ધીરજિયે એક આરગીરને પોતાનો
પોગાક આપ્યો હતો ને આદિ મર્યો. તેવામા સર્વે મરીગયેલા આરગી-
રના પોસાક કનકોજીનાં માણસ લઈ ગયા તેમા ધીરજીનો પોસાક પણ
ગયો, તે જોઈને તેઓએ પાણુ જે ધીરજી પથ્થુ મરાયો છે, તે ઉપરથી
દંડિયની દોકારે સાલ પાવડી જવાગીને ધોળા કાગિયુ આપ્યું. એટલે તેના
કુંવર સાલજિયે કહ્યું જે, “હવે મોક કોલો આપે આમદારો શા વાગે

છતે ઠપકાનો ડામળ લખ્યો. તેનું ઉત્તર ધીરજિયે લખ્યું જે, “મારાં ધી-
 રજિ તથા માણસોને તમે કેમ મરાવ્યાં?” ત્યાર પછી દરબારનું ભુતાવડ
 ગામ છે ત્યાંનાં દોર તથા ખાન પકડ્યાં, તથા કુંવરની જીવાઈતું બીજું
 ગામ વસાઈ હતું તે માણસ. તે વેળાએ રક્ષણ કરવા જતાં તેનાં બેયાર
 માણસોને ગોળિયો વાગી. વગી તેણે શીલાસણ, રેંટાકુ અને બીજાં ગામ
 લૂંટ્યાં, ત્યારે છેવટે બે હજાર માણસોની ફાજ રાખીને બે તોપો તથા સ-
 રદારોને સાથે લઈને કુંવરજી વાંકાનેર ઉપર ચડ્યો, તે વેળાએ ધીરજી
 પણ સાગો લડવાને તૈયાર થયો. અને જસે શિરજીની રાખ્યા. કુંવરે વાં-
 કાનેર જતાં રસ્તામાં વસાઈ આગળ પહોં દિવસ બેઠાણ રાખ્યું. ત્યાં
 અર્ધા રાત્રે ધીરજી આગ્યો અને તોપખાના ઉપર આરખ દત્તો તેને મારી
 નાખીને જતો રહ્યો. બીજે દિવસે ઉમેદસિંહ ત્યાંથી ઉપડીને બીસોડે ગયો
 અને ત્યાંથી વાંકાનેર આવ્યો. ત્યાં ત્રણ દિવસ સુધી લડાઈ થઈ તેમાં કું-
 વરનાં દસ માણસ મરાયાં, અને ધીરજીનાં ત્રણ મરાયાં. ત્રણ દિવસ સુધી
 લડાઈ કરી પણ ગામ બેઠાણું નહિ ત્યારે કુંવરે ઇંદર મદારાજને પત્ર
 લખ્યું જે, “ત્રણ દિવસ થયાં વાંકાનેર બેઠાણું નથી માટે બીજા વધારે
 શિરજીની મોકલજો” આ ઉપરથી મદારાજે જગે પાળા અને પચાસ આ-
 ચારો મોકલ્યા આ વેળાએ ધણાં માણસોએ ધીરજીને સમજાવ્યો કે “કું-
 વર હા ઉપર આવ્યો છે, તે વાંકાનેર માણસ વિત્ત જગે નહિ, અને તમે
 “માત્ર ત્રણ ગામના ધણો છો તેથી પોટોચી જ્ઞેશો નહિ, તમે ત્રણ દિ-
 “વસ ટકાવ કર્યો તેથી તમને સાચાશ છે પણ હને તો તમે નારી જા-
 જો.” ત્યારે ધીરજીએ પોતાના દરબારમાં બિઠાવત કરી; રોલિયો દાળીને
 આગળ દાડના સીસા તથા મીઠાઈ મેલીને થોડા રૂપિયા બેટ ચૂક્યા અને
 ત્યાર પછી પોતે નાઘી ગયો, ત્યારે કુંવરે ગામ જૂટ્યું, જાણ્યું, તથા ત્યાંના
 આંખા મદુડા કપાલી નાખ્યા, દુગ પગલી નાખ્યા, અને ત્રણ દિવસ ર-
 દીને પાળો કરી ગયો તેટલી વારમાં ધીરજી પોતાના કબીલા સુધાન કું-
 ગરપુર ગયો, ત્યાંના ગરબે ગામ આપ્યું ત્યાં રીતે તે ઇંદર જિલ્લામાં રા-
 ટકાવ કરવા લાગ્યો, અને મર્ત્ય નુકમાન રમ્યુ ત્યારે મદારાજે ખાંદખર
 આપીને ધીરજીને ઇંદરમાં તેડાવી લેખો ને મનાવ્યો, તથા તેનાં ગામ તેને

હવાલે હત્યા. વળી કુંવરે તેને પોતાની આંતરીમાં રાખ્યો. +

સાર પછી એક વર્ષે કુંવરે ધીરજને ફટપાક રૂપિયા આપીને તે-
 લામાં નેટલા ધોડા આવે તેટલા ખરીદવાને કાઠિયાવાડ મોકલ્યો. એ રૂ-
 પિયા લઈને ધીરજ આવ્યો તે માણસ પાસે વરસોડે જઈને તે રૂપિયા

+ ધીરજ પોતાના તા ૨૬ મી મે, સન ૧૮૨૧ ના મેન્ડર એક્સ ઉપર-
 ના કાગળમાં નીચે પ્રમાણે લખેલું.—

“મને તમારો કાગળ પોહોંચ્યો છે અને તેમાં લખેલા સમાચાર જણ્યા છે
 “હું વાધા ભરેલી ચાલ ચલાવું છું એમ તમે સાંભળ્યું છે એવું લખેલો એ વાત
 “ખરેખર સાચી છે, પણ અંગ્રેજ સરકારના મુલકમાં મેં લૂંટફાટ કરી નથી, અને
 “કારણ વિના કોઈને દરકત કરી નથી ઈરના રાજના હાથની લખેલી મારી પાસે
 “ચિઠી જ તે મને આપ્યા પછી એમણે પોતાનો મનમુખો ફેરવ્યો છે એમણે મારું
 “એક ગામ લીધું છે અને મારા સાથિઓના મોતનું કારણ પણ એજ છે, તેના
 “કરો બદલો મને વાળી આપ્યો નથી. વળી એમણે મને દસ ધોડાનું ગુડસાન
 “કરાવ્યું છે તે પણ ભરી આપ્યું નથી. જો જો બાબતનું મદદારાને મને વચન
 “આપેલું તે બધુયે ભૂંડું પડ્યું છે. એમના કામને મટિ મેં ઘોડાદાર રૂપિયા
 “ઉપાડીને ખરચ્યા છે, તેમાંથી એક પૈસો પણ એમણે મને આપ્યો નથી ને ઉ-
 “લટું મારું ગામ લઈ લીધું છે, અને મને મારી નાંખવા મટિ મારા શત્રુઓને
 “ઉશ્કેરેલું. રાજના લખેલી ચિઠી જો તમારે જોવી હોય તો હું મોકલું, તે
 “વાંચીને મને પાછી મોકલાવી દેલો, અને મારો વાંક જણાવો તો પછી જો તમે
 “કહેશો તે પ્રમાણે કરીશ જેઓ મારા દુશ્મન છે, અને જેમના ઉપર મારો દા-
 “વો છે તે વિના કોઈને મેં લોહકત કર્યો નથી અંગ્રેજ સરકાર મ્હોટી છે,
 “પણ મારો હક મદદારાને ઉપર છે તે મને અપાવશે જોઈએ, અને અપાવત
 “પરનાં બધાં ગામ એ ટળાવી પડ્યા છે તે પાછાં અપાવવાં જોઈએ, ત્યાર પછી મ-
 “રે કશું માગવાનું નથી, અને અંગ્રેજ મદદારાની ચાકરી કરવાને તૈયાર રહીશ. ઈર
 “પરગણામાં મારા ઘણા શત્રુ છે મારી પાસે તમે માણસ મોકલવો એટલે તેની
 “સાથે હું ઉપર લખેલો કાગળ મોકલીશ, હું તેની ચાર દિવસ મુખી વાટ જોઈ-
 “શ. મારા શત્રુઓનું માનસો નહિ; મારે ઈર દરબાર સાથે કનિયો છે” ઇ ॥

કર્નલ બાલેન્ટાઈને આજેટ દામોદર મોહોળાસિંહને ધીરજ પાસે મોકલ્યો
 અને તે ના ૩૦ મી સેપ્ટેમ્બર સન, ૧૮૨૧ ને ફોર્મ ઇનક્વીરીમાં આપ્યો અને
 નીચે પ્રમાણે ખબર આપી—

ખર્યાંતે પોતે પરણ્યો, તેને એક બીજી ઠકરાણી હતી. નવી ઠકરાણીને માટે લગ્નમાં ધરેણું ખરીદ કરતાં યોગે રૂપિયા રજા તેનાં બે ધોડાં ખરીદી લાવીને ઈંદર આવીને કુંવરને હાજર કર્યાં. ત્યારે હિમેતસિંહે પૂછ્યું કે બાઈના રૂપિયા ક્યાં ગયા ? ત્યારે તેણે ઉત્તર આપ્યું જે, “તે રૂપિયા મારા ધણીના હના અને મેં મારા કામમાં વાવડ્યા હું કોઈના ધરમાં ચોરવા ગયો નથી.” આતું સાંભળીને કુંવર તો કંઈ બોલ્યો નહિ, પણ મહારાજે તાકીદ કરીને કહ્યું જે, “અમારા રૂપિયા લાવો.” ત્યારે ધીરજિયે કહ્યું જે, રૂપિયા તો મારા ધરમાં નથી. આપ આહો તે કરો” આતું સાંભળીને મ-

“હું હાથણીમાથી ગયો કે તરત ઠાકોર ધીરજી મને આવીને મળ્યો, તે “પ્રથમ તો પોતાના ઠાકણના વાળખીપણાથી મનમાં સંતોષ પામેલો. ત્યારપો “પણ પછીથી પોતાની ભૂલ કહ્યું કરી, ઈંદર વાળાતું ગુસ્સાન કરવાતું એ કા- “મ તેતું પેહેલવેરકુંજ હવું, પણ હવણા ઘણે પડ્યાત્તાપ કરેછે, અને મને “ફેહેલે કે લાલજી મહારાજ (કુંવર હિમેતસિંહ) સાથે તમે વચ્ચે પડીને મારો “નીકાલ કરાવી આપો તે મ્હોટો ફોજ લઇને આ વેળાએ વાંકાનેરની પડોરા- “માં ચડી આળ્યા છે ઠાકોરે મને વારે વારે અજી કરી તે ઉપરથી તેમ કરવાને “મને મન થયું, તેણે નીચે પ્રમાણે કોલકશર કરવાની મને સત્તા આપી છે.—

“પેહેલુ તો. આજ સુધી લૂટી લીધેલી માલમત્તા પાછી આપવી.

“બીજું. વાંકાનેરની સામે ફોજ રાખવાને જે ખર્ચ થયો હોય તેનો લા-
ભ આપવો.

“ત્રીજું. તેણે પોતાના એક હુમલામા એક આદાલતું ખુન કર્યું છે તેનો
ખુન આપીને કે પછી ભોંય આપીને નીકાળ કરવો અને,

“ચોથું. તે મહારાજની ચાકરીમા હાજર થાય

“આ ઉપરથી હું એકદમ લાલજી મહારાજ પાસે ગયો અને સર્વે વાત
“સારી પેઠે સમજાવીને કહી અને કહ્યું કે, એની એ અજી સ્થુલ રાખવી, તેમાં
“જણી અંગેજી સરકારને એ બાબતની ન્હણ વતા સુધી તો એમ કરવું નેહયે
“એમ સમજાવ્યું પણ લાલજી મહારાજે એકદમ કહ્યું કે ધીરજિયે મારું જવાબતું
“ગામ માર્યું છે માટે હું એમ કરવાનો નથી. એમ કહીને એમનો વિચાર ધી-
રજીને નજી કરીને પાછા આવવાની મને રજા આપી. પછી ગામ (વાંકાનેર) ઉ-
પર હુમલો કર્યો, અને આ વેળાએ ધીરજિયે નિઃશયર્વેક જગ્યાવ કર્યો. નદ
“એટલે આખું ગામ લૂટીને જાગી નાંખ્યું.”

દારાજે તેના ઉપર મોસવ કર્યા ત્યારે ધીરજિયે તે રૂપિયાને પેટે પોતાનું ગામ ધાંડી મદારાજને લખી આપ્યું. પણ ધીરજીનો મનમાં બદ્ધ દુખ લાગ્યું તેથી તે વખે નીકળ્યો, અને કબીલા સુધાંત મેવાડ જીતાના મેવાસમાં પાટિયા વસેલા નામનું બીતનું ગામ છે ત્યાં એક વર્ષ રહીને ઇસ

“લાલચ મદારાજનો કર્નલ ખાલેનટૈન ઉપર કાગળ, તા ૬ મી સપ્ટેમ્બર. “સન ૧૮૨૧ નો ગયા બાર મહિનાથી ધીરજિયે વાંકાનેરથી અમારા પરગણામાં ધણુ ટુકરાન કરવા માડ્યું છે, ત્યાં આગળ તેણે ઘણા માણસ રાખ્યા છે તેમાંથી “લદાશ મોકલ્યાજ કરે છે તે સિવાય વળી ઇંદર જિલ્લામાંથી એક વાલ્કિયાને બાન તરીકે પગી ગયો છે, તેમ છતાં ચાર મહિના સુધી અમે એને સમજાવ્યો પણ માન્યુ નહિ ત્યારે ફોજ રાખવાની અમને જરૂર પડી, તે વખતે અમે વાંકાનેર ઉપર હુમલો કરીને ચાંપાવત ધીરજીનો કબજો છોડાવી દીધો છે એટલે તે તારી “જળને હુંગરપુરના મુલ્કમાં બસાઈ પેઠો છે.”

“ધીરજીનો કર્નલ ખાલેનટૈન ઉપર કાગળ, તા ૮ મી સપ્ટેમ્બર સન ૧૮૨૧ નો મને તમારો કાગળ પોહોચ્યો છે તેમાં મારા રાત્રીએ ખોટું સમજાવ્યું છે તે લખવામાં આવેલું છે, પણ તમારી જો મરજી હોય તો મદારાજની બિડી તમને “વાચવા સાફ મોખ્ખુ તે ઉપરથી તમારા બલુવામાં આવશે કે, એમની ઉશ્કેરણી “ઉપરથી મેં મારી આવી કરણી ચલાવી છે એ રૂનાએ મેં એમની ચાકરી ઉ. “ઠાવી તેમાં આઠ દસ માણસ અને આઠ દસ ઘોડા મરાયા અને ધાયલ થયા “આ વાત પેહેલાં મેં મેજર મૈલસને જાહેર કરી છે લખાણની મતલબથી મદારાજ “રાજ આડા ગયા ત્યારે એમના પરગણામાં પગપસારો કરવાની મને જરૂર થઈ છે ત્યાર પછીથી મદારાજને મારા ગામ ઉપર હુલ્લો કરીને તે માન્યું છે, તેમાં “હું તેમના સામેા થયો નથી, તેમાંથી તેણે પચાસ દહાસની ત્રિવક્ત લૂટી લીધી છે આ વાત ખરી છે કે ખોટી તે વિરે તમે અહમદનગરના મદારાજને પૂ. “હો, અને મેજર મૈલસ પણ ઘણી બાબતોથી તમને જાણીતા કરશે. જો હું તમારી નજરમાં અપરાધી જણાઉ તો તમારી નજરમાં આવે તેવો જવાબ મારી “ખાસેથી લેતો પેહેલો મદારાજને મને ઉશ્કેરો અને “પછીથી તેનો પરિણામ જો વાને મને તજ દીધો હું હવણ જામવામાં મારી પાસે આડસે માણસ અને “સો ઘોડા છે તે જૂએ મરે છે, અને જો મારા ગામ વિરે કાર્થ કરવામાં આવશે નહિ તો પછી ઇસ્લામાત મારે હુટકાટ કરવી પડશે જીન્દુ, હું મારા મા. “જરો અને ઘોડા સહિત તમારી આજ્ઞા કરવાને ઈચ્છું છું કેમકે હવે ફરીને મદારાજની ચાકરી હું કરવાનો નથી.”

છાલામાં લૂંટફાટ કરવા લાગ્યો. એક સમયે ટીટોઈના ગામ ખામણવાનાં ઢોર લઇ ગયો. તે વેળાએ તેની પાસે વોશ અથારો હતો, પણ એક દિવસમાં વોશ ગામોમાં ખૂમ પડાવતો હતો. તથાપિ ઈંડર છાલામાં ખીલ ખીન લોકો જે લૂંટફાટ કરતા તેઓનાં માયાં કાપીને ટોપલામાં ભરીને મહારાજને બેટ મોકલતો. વસાઈ, ખજોશી, લીલોડા, ઇત્યાદી ધણાં ગામ ધીરજિયે ખાળ્યાં, તથા ત્યાંનાં ઢોર અને ખાન લીધાં. ચારણ, માટના ગામ સિવાય ખાલસાનું કોઇકજ ગામ ધીરજિયે લૂટવા વિના રાખ્યું હતું.^૧

એક સમયે મહારાજે દરબારમાં કહ્યું જે, “મેં અધિકાર આપીને ધીરજીને વધાર્યો ત્યારે તે મારાં ગામ મારેજે, પણ એવો તરવારિયો છે ત્યારે ખીલ રમવાડામાં જઇને પટો કેમ લેતો નથી?” આ વાત ધીરજીને કાને ગઇ એટલે મ્હોટે હિંદુપુર રાણા શ્રી રત્નીમસિંહ પાસે તે ગયો. એ રાણોજી ઇંડરમાં જ્યારે મહારાજ ગભીરસિંહની બેઠેન

૧ કર્નલ ખાલેન્ટાઇનનો સરકાર ઉપર કાગળ, તા. ૨૨ મી માર્ચ, સન ૧૮૨૨ નો “કાઇ પણ કારણ વિના ધીરજી ફરીને બારવટે નીકળી પડ્યો છે. અતિશય “ધાતકી કામ કરવામાં તે શુભાયો છે લીલોડાના પહર સોજ બ્રાહ્મણોને તેણે કે “૨ કે ધાયલ કચ્છા છે અને ખીલ ધણા ધાતકી કામ કર્યાં છે એથી તેની વાત આવેતે.”

૨ મેવાડના ૪૩ મા રાણા કુમાર (ઈ સ ૧૪૧૯ થી ૧૪૬૯ સુધી) પછી તેનો કુવર, ૪૪ ઉંઝા ઈ સ ૧૪૬૯ થી ૧૪૭૪ સુધી તે પછી તેનો બાઈ ૪૫ રાયમલ ઈ સ ૧૪૭૪ થી ૧૫૦૮ સુધી, તે પછી તેનો કુવર, ૪૬ સાંગા ઈ. સ ૧૫૦૮ થી ૧૫૩૦ સુધી, અત્ર સમયમાં માલવા અને દિલ્લીનાં મુસલમાન લશ્કર વડી આવતા તેમના સામે સાંગોરાણા એરી દત્તર સ્વાર, સાત રાત્ર, ૧૦૪ રાયજ અને રાયત પદવીના સરદાર, ૫૦૦ હાથી, એટલા લશ્કરથી સામે યતા. રાણાએ એ લશ્કરો સામે અતાર વખત જત મેળવી હતી, રાણા સાંગાને દિલ્લીના મોગલ બાદશાહ ખાનર (દિલ્હીમાં ઈ. સ. ૧૫૨૧ થી ૧૫૩૦ સુધી) સામે ઠગવાથી બે માર્ચે છેડે ખીઆલના રણસેનમાં તા. ૧૬ મી માર્ચ સન ૧૫૨૮ ને રાત્ર સાંજે લડાઈ થઈ જેમાં પેહેલા દક્ષિમાં રત્નપૂતોએ મુસલમાનોને હરાવ્યા, પણ તુવાર બચ્ચો રાયસીનનો રાત્ર ફેટી ખાનરને મળ્યો તેથી રાણાને ખીલ દક્ષિમાં હાલું પરણુ હતુ. આ સાંગા રાણાને પ્રથમ તેના બાઈ જુગિરાને તીર મારી એ આખ ફેટી હતી દિલ્લીના લોકો બાદશાહ સામે લડવાં એક દામ કપાઈ ગયો હતો, બહુની એક ગાળી લાગવાથી પગે લગડો થયો તો, અને તેના શરીરમાં ભાવા અને લશ્કરના મૃતોને એરી જળમ થયા હતા

મહિના સગી વિચાર કરીને બ્રિટિશ એજન્ટ મુડેટી, ટીપ્પાઈ, ટોરડા, અને વાંકાનેરના ઠાકોરાને બેડિયો જડી અને ખીખ્ખો ઉપર જોરાવરી કરીને મહારાજની આગ અપાવ્યો. વાંકાનેરના ધીરજીને ચારણુની બાદધર આપીને બોલાવ્યો તે પાંત્રીશ સિરખધી લઇને આવ્યો પણ તેમને મહારાજે ઠાકાડી મૂક્યા અને તેનો બત્રિજો ઉદ્દેશ કરીને જવાન કુંવર હતો તેને તેની પાસે રહેવા દીધો. જ્યારે સરકારના સિપાઈ ધીરજીને ઝાલવાને આવ્યા ત્યારે ઉાનિયે તે માહેત્રા કેટલાકને ઠેર કસ્યા, તથા ખીખ્ખોને ધાપલ કસ્યા ત્યાર પછી તે મરાયો.

૧૬૨૭ સુધી હતો તેણે ઇ. સ. ૧૬૦૮ માં તથા ૧૬૧૦ માં ચડાઈ કરી પણ બંને વખત હારીને પાછો ગયેલ ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં બાદશાહે પોતાના સાહુભદા પરવીરને લશ્કરથી મોકલ્યો તેનો પણ પરાજય થયો આ રાણાને મોગલો સાથે સત્તર લડાઈ થઇ તેમાં બધી લડાઈમાં જય મેળવ્યો પણ પોતાના ધણા સગદારો કપાઈ ગયા. વળી જહાંગીરશાહે પોતાના સાહુભદા શાહજહાંની સરદારી તથે મોકલું લશ્કર મેવાડપર મોકલ્યું તેમાં રાણાની હાર થઈ ત્યારે કરાર થયા તેમાં રાણાના કુંવરે પાદશાહની નોકરીમાં બીજા રાજાઓની પેઠે રહેવાનું કસ્યુ તે પછી તેનો કુંવર, ૫૩ કર્ણ ઈ. સ. ૧૬૨૧ થી ૧૬૨૭ સુધી, એણે દિક્ષા મળ્યુત કસ્યા “રાવળા” નામનો મેહેલ બાંધ્યો, એણે એક વખત મુરત જઈ, તે રોહર લંટ્યું હતું તે પછી તેનો કુંવર, ૫૪ જગતસિંહ ઈ. સ. ૧૬૨૭ થી ૧૬૫૪ સુધી એ આદિયે બેઠો તેજ સાતમાં દિક્ષીની માદિયે શાહજહાં (ઈ. સ. ૧૬૨૭ થી ૧૬૫૮ સુધી) બેઠો તેણે રાણાને પાંચ પરગણા અને એક કીમતી લાલ બક્ષિસ આપી. એણે “જગતનિવાસ” નામનો આવસ પાઠાણનો મેહેલ બાંધાવ્યો. તેના સમયમાં નાથદાસ અને કાંકરોલીમાં મોસાઈજીની ગાદી રચપાઈ. પછી તેનો કુંવર ૫૫ રાજસિંહ ઈ. સ. ૧૬૫૪ થી ૧૬૮૧ સુધી. એને મોગલ બાદશાહ ઔરંગઝેબ (ઈ. સ. ૧૬૫૧ થી ૧૦૩૭) સાથે બનવું નહિ ઈ. સ. ૧૬૫૮ થી રવતત્ર રીતે રહેવા લાગ્યો ફાતનગદની રાજકુંવરી ઔરંગઝેબને પરણાવનાર હતા પણ તે બાઈની ઈન્ડાથી રાણે પરણી આગા તેથી બાદશાહે પોતાના સાહુભદા અઝમ અને અકબરને મેવાડ સાથે લડવા મોકલ્યા પણ તેનો પરાજય થયો તે પછી કુંવર. ૫૬ વજસિંહ ઈ. સ. ૧૬૮૧ થી ૧૭૦૦ સુધી એણે ઔરંગઝેબ સાથે સલાહ કરી પાંત્રી કુંવર. ૫૭ અઝમર ઈ. સ. ૧૭૦૦ થી ૧૭૧૬ સુધી એણે ઔરંગઝેબના ગુલબદા શાહબાલમ (બહાદુરશાહ) સાથે

(૬૬: સોરઠા)

ભાઈ તણે સિર બાર, પટિયો ધીરા હપરે;
મત્રાં વખડે સાર, અપછર વરિયો હુલ્લો.
દર આરજ કટકાદ, પ્રસાધુ પગાંતલ પાડિવા;
બજે હોય બટકાદ, એકાગ્ર ધાવે હુલ્લા.

ખાનગીમાં સલાહ કરી હતી તે પછી કુંવર, ૫૮ સંજ્ઞામસિંહ ઈ. સ. ૧૭૧૬ થી ૧૭૩૪ સુધી. આના સમયમાં મેગલ બાદશાહની પડતી ચવા મીઠી. તે પછી તેનો કુંવર, ૫૯ જગત્સિંહ ઈ. સ. ૧૭૩૪ થી ૧૭૫૨ સુધી એના હપર ઈ. સ. ૧૭૩૫ માં બાહરાવ પેશવાએ (ઈ. સ. ૧૭૨૦ થી ૧૭૪૦ સુધી હતો) ચક્રી આપી એક સાખ, સાઠ હબર રૂપિયાની ખડણી કરાવી. એ ખંડણી પેશવા, સિંધિયા, હોલકર અને પુવાર સરખે ટીરસે વેહેલી હેતા. તે પછી તેનો કુંવર, ૬૦ મતા-પસિંહ બીજો, ઈ. સ. ૧૭૫૨ થી ૧૭૫૫ સુધી. તે પછી તેનો કુંવર, ૬૧ રાજ-સિંહ બીજો ઈ. સ. ૧૭૫૫ થી ૧૭૬૨ સુધી. આના સમયમાં મરાઠાનાં લશ્કર હંદકાટ કરવા આવતાં તે પછી તેનો કાકો, ૬૨ ચારસી ઇ. સ. ૧૭૬૨ થી ૧૭૭૨ સુધી. આ રાજાને હોલકરને ૩૦ સાઠ સાખ આપવા પડ્યા, તથા ઈ. સ. ૧૭૭૦ માં સિંધિયા ચક્રી આપ્યો તેને પૈસા આપવા માટે કટલોક દેસ ચીરો મૂક્યો. તે પછી કુંવર, ૬૩ હમ્મીર ઈ. સ. ૧૭૭૨ થી ૧૭૭૮ સુધી. તે પછી તેનો બાપ ૬૪ લીમસિંહ ઈ. સ. ૧૭૭૮ થી ૧૮૨૮ સુધી, આના સમયમાં ઈ. સ. ૧૮૦૨ ઈંદોર પાસે સિંધિયા અને હોલકર વચ્ચે લડાઈ થઈ, તેમાં સિંધિયાની જીતા થવાથી મેવાડને મોતાનું ખંડિયું રાજ્ય ગણ્યું. ઈ. સ. ૧૮૦૪ માં રાજાની કુખ્ય કુમારી નામની અતિ રૂપવતી કુંવરીના સગપણનાં માગા જેપુર અને મારવાડના રાજાએ કર્યા અને સગપણ પોતાને મળવા એ બન્ને રાજાએ બહુ લડયાં. એ કલિયો બંધ થવા રાજાએ પોતાની કન્યાને હેર દઈ મારી નાખી ઈ. સ. ૧૮૧૧ માં બાપુજી સિંધિયાએ "સુમેદાર" એવું પદ ધાત્મ કરી, મેવાડ હપરચક્રી આપી દેસ ઉત્તર કર્યો અને સરદાર, પટાવતેને પકડી અન્નમેર લઈ ગયો અને ત્યાંના વિહામો દેદ કર્યા. મરાઠાના દુમલાધો તથા પદાખ અને મેવાડના દારોરો જે દેસના ધન્ય બાગ ઉપર સત્તા ચલાવતા હતા તેને લીધે રાજા કંટાળી નઈ અમેજ સરકાર સાથે કરાર કર્યા. દિલ્લી સુકામે અમેજ સરકાર તરફથી મિ. સ્વાર્સ યજ્ઞો ફાર્ડસ મેટકીફ અને નામુક તરફથી તેના કુટુંબી રાજાર અઈતસિદ વચ્ચે તા. ૧૬ મી બન્યુઆરી સન ૧૮૧૮ ની રાજ કરાર થયા. અમેજ સરકારે પોતા તરફથી બેજન્ટ કરનલ દાંડે નીમ્યો.

એ ધીરજ છ મહિના મુખી કેદ રહીને, પંજી બેઠિયો તોડીને, કાઢ ઉપરથી પડતું મૂકીને નારો ગયો. મુકેડીનો દાકાર ચાર મહિના ધીમું કેદ રહ્યો, તેને જગાન આપીને તથા મદારાજનો દાવો મુકાવીને છૂટ્યો અને તેજ રાજ એ દીરોઈ તથા દોડાડાના દાકાર પણ એવીજ રીતે છૂટ્યા *

* ધીરજના કામની કનંઘ બાલનટૈનની ચાલી તા ૩૦ મી આક્ટોબર ૧૮૩૩

‘ધીરજિયે બાલબોનાં ખુન કર્યાં, અને બીજા ગુનાદ કર્યા તે વિષે અ-
“ગાઉ વિગતવાર સરકારને જાહેર કરવા ઉપરથી તેનો ફાંટા કરવાનો, તેને કાબા
“શખવાનો, અને તેની જગીર તેના પાસેના સગાને આપી દેવાનો કુકમ થયો છે
“તેને શિક્ષા કરવા સાર ફાજ મોઝી પામુ આ પ્રસંગે તેણે બારેક દાંમોદર મો-
“દોબતસિદ્દની મારફત સરણુ યવાની ઇચ્છા જણાવી, તે ઉપરથી, ગાયકવાડની
“ખડગી વગેરે બાબત જમીનનો બદોબરત કરવાને કનંઘ બાલનટૈને બીજા સર
“દારોને હમોદામા એમ્મા કર્યા ત્યારે ધીરજને પણ બોલાવ્યો, અને તેને માર્દા-
“બુ કે, તમારે ગંબીરસિદ્દની સાથે જે ફરિયાદ જાહેર કરવી હોય તે કરને
“ધીરજિયે બાદધર માગ્યો તે ગંબીરસિદ્દ પાસેથી મેળવી આપવામા આવ્યો
“તે આવીને હાજર થયો, અને તેને આશા મળી, તથા તેના ગુજરાન સાર તેને
“પૈસા ધીરવામા આવ્યા, અને આખા આંખાવત પરગણાનો કરાવ ગંબીરસિદ્દ
“પાસેથી મહા મુશ્કેલિયે કાઢી આપ્યો પછી તેની પાસે જમીન માગ્યા, પણ
“દેગામ જવાનું બાદાનું બતાવીને ધીરજ સદી ગયો, અને રરતામા વસાઈમાઈ
“બાન પકડયાં, અહમદનગરના એક વોહોસને ડેર કર્યો, બીહોડાના ડેર વાળી
“ગયો, અને બીજા અનર્થ કરવા માડ્યા દાકાર ગોપાલસિદ્દ ત્યારે જાળક હતો
“અને હાંતાના મુકામા રહેતો હતો તેને હવણ તેણે પોતાનો અને પાદાડછ (દો-
“રડાના) ની સાથે મળી જવાને સમજાવ્યો અને પછી તરતજ ત્રણે મળીને કાગળ
“લખ્યો કે, અમે મુન્ક સૂઝીશુ ધીરજ હુમરામા ભરાઈ પેડો તિ ઉપરથી તેને શો
“ધવાને પકા તપાસ થવા લાગ્યો, અને બાદી પાદાડછ, કનકાછ અને બીજા
“દુષ્ટો સપડાઈ ગયા તે ઉપરથી ધીરજ કરતા લાગ્યો અને ઉદયપુર નાશી ગયો
“ત્યા રાણા અને તેના સરદારો ધીરજના પાતળી કર્મથી જાણી હતા તેથી ત્યાના
“રૈસિડેબટની (સરડેવિડ બાચટરવ) અને તેની વચ્ચે મધ્યસ્થ થયા, એટલે રાણા
“ને રાજ રાખવાને રૈસિ-વટે ધીરજની તરફેણનો કનંઘ બાલનટૈન ઉપર કાગળ
“લખ્યો તેમા લખ્યું કે, ઉદયપુરના રાણાની ખાતર ધીરજના ગુનાદ ઉપર અ-
“ખાદા કરવા, અને હવે પછી તે માટે વાજબી અને ખરેખરો કરાવ એની તર-
“ફેણમા ગંબીરસિદ્દ સાથે કરી આપવો આ ઉપરથી કનંઘ બાલનટૈન રૈસિડે-
“બને લખ્યું કે ધીરજને સાદરે મોકલજો, ધીરજિયે રૈસિડેબટની રાજ ગોપા-

ધીરજ નેવામાં વડોદરે કેદમાં હતો તેવામાં તેણે સામળાજીને એવી માનતા માની હતી કે, હું કેદમાંથી છૂટીશ તો મૂલ્યવાન બેટ કરીશ હેવટે જ્યારે તે કિલ્લાની બીંત ચડી ઉતરીને છૂંતી ગયો, ત્યારે તે સામળાજી ગયો અને માનતા પૂરી કરી ત્યારે પછી છાનો માનો કાઠિયાવાડમાં ગયો, ત્યાં ઘોડા ખરીદ કરીને, અજાર રાખી, ફરીને ઇંદર જિલ્લામાં પેઢો, અને

“જસિંહની સાથે જવાનો બટોબસત કર્યો અને, તેની રત્ન લઈને, તેના કાગળ
 “સાથે તથા માલુસો સદિન, તેમજ રાણાના એક આબરૂદાર પુરોહિત લાવજીને
 “સાથે લઈને નીકળ્યો ધીરજિયે ગોપાલસિંહને ધમકાવી કાઢાડીને તેનો જમી
 “નનો ભાગ પોતે લખાવો લીધો હતો તેણે ગોપાલસિંહને ઉદયપુર મૂક્યો, અને
 “સ્થાનામાં તેના ચાકર પાસેથી તેનું જગેર ખુલાવી લીધું, અને ગોપાલસિંહ
 “જ્યાં જ્યાં પેરો કે લખડા સત્તાડી રાખ્યા હતા તે ધીરજિયે જોર જીતમથી
 “લઈ લીધા જ્યારે તે આદરે આવ્યો ત્યારે તેણે કહ્યું કે ગોપાલસિંહ તેના
 “તરફની મને સત્તા આપી છે તે પુરોહિત લાવજીની સમક્ષ ધ્યાનિદિલ એજ-
 “મને રાજ્ય થયો ગોપાલસિંહને પછા બાવારવાનું વચન આપ્યું, અને તે બા-
 “બાનનો એક લેખ લખી આપીને કનકાજી તથા પાહાડજીને વચ્ચે ભમીન આપ્યા
 “હવે ધીરજીને નેના યુવરાજને આરે પૈમા મલકા અને પેર પાછા જવાની તેને
 “મલ આપી ત્યાં જઈને ત્યાં સરકારનું યાજી હતું તે ઉઠાડી મૂકાની અટક
 “કરી તે પ્રમાણે અમલ કરવામાં આવ્યો પણ તેણે ગોપાલસિંહને તેડાની મ-
 “ગાવ્યો નહિ પણ તેના સામળજીમાં બારોબાર આવ્યું કે દરજી થવાને રિ-
 “ચાર આવેછે એણે તે આવીને આદરે મરનું થયો એવે ધીરજીને બોલા-
 “વાનો સમન થયો તેનું ઉતાર તેના ચાકરે અડ મહનમરથી લખી મોખ્યું પણ
 “લખ્યા તારીખ વાંકાનેરની ધાતી અને જ્યારે ચાકરને પૂર્યું કે તારો થરો ત્યાં
 “છે? ત્યારે ઉતાર આપ્યું કે વીજપુર છે પછી કનંવ બાગનદેન તેના જમીન-
 “નદાર ઉપર લાગુ થયો અને તેના તથા તેઓના ઉપર મોક્ષવ દરજા ધીરજી
 “સાદરે આવીને કનંવ બાગનદેન રોજ તેને બાવારનો ત્યાં આવજી પતાવ કાલ
 “પતાવ એમ કહીને કથ કરવાવિના દિવસ મદાદવા લાગ્યો તેના ભમિને આ-
 “વીને મળી પડ્યા અને કેદેના લાગ્યા કે હવે અમે કશું એજમ અમારે માગે
 “રાખના નથી એટલે તેના ઉપર મોક્ષવ કર્યા ધીરજિયે કહ્યું કે મોક્ષવ જો
 “ખરોડો નહિ તો હું આત્મપાત કરીશ અને પગાડેથી શું નીચાશે તે કેદ-
 “વાઈ ચકારો નહિ. કેમકે મારા માખુસ હવે મારા દાષમાં નથી”

તા ૧૫ મી નવેમ્બર, ૧૮૨૩,

“ધીરજીના ઉપર મોક્ષવ કર્યા છે તારથી દસ દિવસ થયા એની ચાલ

આગળની પેઠે લૂટફાટ કરવા લાગ્યો. કનંસ બાનેનદેને ગામેમામ યાજ્ઞાં મૂની દીધાં. પણ ધીરજિયે રાતની વેળાએ તેઓના ઉપર પડીને ઘણા સિ-
પાઇયોને મારી નાંખ્યા. એક વેળાએ ધીરજિયે એક ગામનાં બાન પકડ્યાં
ત્યારે ત્યાં સરકારનું ચાલું અને ઈંડરના અશ્વજ દના તે તેની પછવાડે પ-
આ. પણ રસ્તામાં વચ્ચે એક વાંધુ બહુ પોહોણું આવ્યું તે ધીરજની ઘેડી
ફૂદી ગઇ પછી તેણે પછવાડે ફરીને જોયું અને કહ્યું ને, “આ વાંધુ ફૂદી
શકો તે ધણી મારી છેડે આવજો.” પછી સર્વે પાછા વળ્યા.

દીંટાઈના ઠાકોર કનકાજીને કુંવર લાલજી આ વેળાએ ધીરજ સાથે
બાળી ગયો, પછી તે જન્ને બારવટિયા હુમરપુરના મેવાસમાં ગયા. ત્યાં તે-
ઓને રક્ષણ મળ્યું, એટલે ત્યાં રહીને ઈંડરવાડામાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યા.

“ઉદ્ધતાઇ બરેલી અને ધમકી દેનારી ચઈ પડી છે, તે કહેછે કે, જોઈયે તેવા જ-
“મીન આપવાની મારી તો મરજી છે, પણ મારા હવિયારદાર માણસોની સાથ
“વિષે હું જવાબદાર નહિ આમ કહેતાં છતાં તે પોતાનાં માણસો સહિત છા-
“વણીમા લશ્કરી દમામ બતાવવાને આવજવ કરીને પોતાનું વચન લાગજવ તોડે
“છે. * * * * જેની તેની આશા રાખી સકાય તેમ ધીરજ ફક્ત પશ્ચાદી
“અને આદરી બેઠો દોષ તેમ તેનાં હવિયારદાર માણસો ઓછાં કરી નાંખવાની
“મારી તનબીરની સામે થયો અને તેના પરિણામમાં જે કનિયો ઉઠયો તેમાં તેનો
“માણસ એક અશરણ ઉપર ધા કરવા જતો. હવે તે અજાણે મેના ઉપર થયો
“અને પાછલા બાગમાં ધવાયો, વળી એમ કનિયામા એક આરણ ધવાયો. તેનાં
“જે માણસ ધ્યાયક થયા અને તેમાંથી એક જે બહુજ ધવાયો હોતો તે
“ત્યારેજ મરણ પામ્યો.

સુબઈ સરકારનો ફાઈઆફ્ ડરેક્ટરે ઉપર દિરપામ,

તા. ૧ લી સેપ્ટેમ્બર સન ૧૮૨૧

“ત્રણ ઠાકો રને (ધીરજ, કનકાજી, અને પાદારજી) ઉપરે વડોદરે મો-
“કડી દીધા, કેમકે તેઓ મહીડાંઠામાં રહે તે દુરસ્ત લાગ્યું નહિ, તેમાં રાત્રને
“(ઈંડરના) સમજવવામાં આવ્યું છે કે તેઓ વડોદરે છે તેથી તેઓના તમા
“રા પ્રતિના પ્રલયર્મને કાઠ વાતે જલેલ પોહોણનું નથી તેમજ તેઓના પારો-
“ના સગાઓને તેઓની બાંધર આપવાનો, અને તેઓને માટે તથા તેમનું કંટુંબ
“જે તેમની સાથે વડોદરે રહેવાનું નહિ તેમને માટે પણ જલેલરત કર્યો હોતો.
તા ૨૪ મી સેપ્ટેમ્બર સન ૧૮૨૪ ને તેજ ધીરજ વડોદરામાંથી નાઠો; તેને
“દીંટાઈના ઠાકોરના દીજરા લાલજિયે તે કામમાં મદદ કરી, (તેનો દેહમાજ
“તેઓ) તેને મહીડાંઠામાં પ્રવેગ કર્યો એટલે તેની પછવાડે ડીસેરી મોડી ફો-
જ રવાને કરવી પડી

આ પેળાએ કુંગરપુરના રાવજીનું વળ જાગેગ વર્ષનું હતું, પણ તેને લાગ્યું ને દને આપજીને કુંવર થશે નહિ માટે એક દત્તક કરી લડે. પછી પોતાના ગોતના દેવગિયાના રામનના કુંવર દસપત્તિદને તેડાવીને રાખ્યો, તથા તેને વારમો લખ્યો આપ્યો. આ કુંવર બારવટિયાની તરફજમાં ન હતો, તેથી તેઓને તેનો વિશ્વાસ નહતો, માટે પોતાના કપ્પીલા ગામજાણની પાસે એક જગ્યાએ રાખ્યા હતા, પણ તેઓ કુંગરપુર નિઃશ્વામાં રહેતા હતા, અને ઈશ્વરાડમાં લૂટકાટ કરવા હતા તે ઉપરથી કુંગરપુરના કુંવરે છાની રીતે એવો દરાવ કર્યો હતો કે, જે મને એ બારવટિયા નજરે બનારે તેને મોહિયા ધનામ આપું એક વેળાએ ધીરજ અને લાલજ કુંગરપુર નિઃશ્વાના એક ગામમાં આવ્યા હતા, તેમાં ધીરજની આજ્ઞાએ દુખવા આવી હતી, તેથી તે હેરાન હતો. તેઓ એક જણને ત્યાં રમોઢ કરાવના હતા, તે વાળની કુંગરને જાણ થઈ એટલે તેણે મો અશ્વાર મોકલ્યા, તેઓ તે ગામમાં આવી પોહોઆ એટલે નગર કચ્છું. તે માંબળીને ધારજ અને લાલજ ઘોડે અશ્વાર થઈને ગટકી ગયા. કુંગરપુરના અશ્વાર તેમની પછવાડે પડ્યા, તે નજરેનજર ધઈ ગયા એટલે બારવટિયાઓને કહેવા લાગ્યા જે, તમે “રજાપૂત” થઈને નાસો છો એ શુ? ધીરજનિયે ઉત્તર આપ્યું જે, તમે ધણા છો અને અમે માત્ર બે છિયે માટે આ સમયે તો નાસી જવું એજ કીક છે. પણ લાલજનિયે તો પોતાનું ઘોડું ધીમે ધીમે ચલાવા માંડ્યું, એટલે કુંગરપુરવાળા આવી પોહોઆ ત્યારે તેણે ઘોડાને દોડાવા માંડ્યો પણ તે દોડ્યો નહિ, તે લાગ જોઈને એક આરમે ઘોડાની પીઠ ઉપર તરતાર વાહી એટલે લાલજનિયે પણ પોતાની તરતાર તેના ઉપર ચલાવી, એટલામાં બીજા અશ્વારે લાલજના ઉપર બાલો માર્યો પણ તે બચાવી લઈને તેણે તેના ઉપર બાલો નાખ્યો તે સુસરો ઉતરી ગયો તેથી તે મરજી પામ્યો. લાલજનું ઘોડું હજી લગજી આલ્યું નહિ તેથી તે હેડો ઉતરી પડ્યો અને બીજા બેને મારીને પોતે પછી મરાયો. પણ ધીરજનિયે જાણ્યું જે લાલજ પછવાડે આવે છે તેથી તે આગળ દોડી ગયો. ^૧

૧ મેજર થામસના ઉપરીફલ્કા નીચે બારવટિયાઓની પછવાડે કુંગરપુર ઉપર ફેજા થયી, અને તા ૧૧ મી માર્ચ સન ૧૮૨૫ ને રાજા ક્રિશ્નો લીવો આવતા જીન મહિનભા કુંગરપુરના જ્ઞાન કાંડારે લાલજને મારી નાખ્યો તે ગમથી તે નો આપ કે નેનો તે દત્તક થઈ રહ્યો હતો તે ધણો કોપાચ્છાન થયો અંગેજી ફક્તર ઉપરથી •

પછી ધીરજી ઝાંઘને ઘેર ઉતર્યો છે, એવું મળળામ કે તરત તે ધરમણીને ઘેર મરમગના પચાસ અંધારો જઈ પોહ્યો, અને તેને દરમત કરે એક વેળાએ ધીરજી પોતાને ગામ આપ્યો, તે ગામ એક ચારબુના ગામની પાસે હતું, તેથી તેના ઉપર શક લાગીને તેના ઉપર બે અંધાર મોસલ કર્યા ધીરજીએ આ વાત મળળા ત્યારે તે તાજડોળ ચારણને ગામ આવી પોહ્યો અને એક અંધારને ઠેર કર્યો, પણ ખીજે નાલી ગયો ચારણે ખારવટિયા ઠાકોરને ત્રગ બતાવ્યા પોતાના દાખને અને જાળને ધા કર્યા અને પોતાના કુટુંબની એક વૃદ્ધ ડોશીના ગળામાં ક્યારી ખોલી, અંધારેના ઉતર દલો ચલાના સમાચાર મહારાજે જાણ્યા ત્યારે તેને લાગ્યું કે, ચારણે તેમ કરવાની ઉચ્છેષ્ટી કરી હતી, માટે તેના ગામ ઉપર દોળ મોકલવાની આજ્ઞા કરી, પણ વધારે ચોખ્ખી કરતા ને ખરી વાત હતી તે જાણી આવી

આરી વેળાએ ધીરજી પોતાના મિત્રોના ગામને પાદર પણ નીકળતો નહિ તેમજ તેને ખસે મિત્ર કોઈ હતો પણ નહિ તેણે મેવાડના હુગરામા પોતાનો પડાવ રાખ્યો, પણ ઠેક રૂપાટશુ સુધી લૂંટકાટ કરવા

૨ સોરઠા.

પાટળ ઘોડા પાય, મગરી રહી મેવાડરી;

આમો ડહલ માહ, ધારે તો લે ધીરતો. ૧

માલત્ર વરતી માડી, પૂના લગ ધાહા પડે

વલવત્તે કમાડ, ધાવે જડિયા ધીરતા ૨

તુ ધીરા તરવાર, નવ સહસા જાલત મહિ

નક્ષત્રી.નિર્ધાર, ર્વંડ નવે હોતે સરી. ૩

૧ મેવાડની હુગરી ઉપર રહીને પાટળને પાદર ઘોડા પાય બે ધીરો પારે તો આકારને પોતાની જાણમાં લઈ લે

૨ ધીરાની ધામ્થી માલવેથી તે છેક પૂના સુધી ત્રાસ વર્તાઈ જવા માડ્યો ને કલકતા રોહિરના દરવાજા બીડી દેવા પડ્યા

૩ અરે ધીરા તારે નવા પ્રકારની સદસા કરીને તરવાર ઝાંઘી દોત નહિ તો નવે ખડ પૂજી નક્ષત્રી છે એમ કહેવાત

લાગ્યો અને સરકારના અધિકારી ઉપર હુમલો કરીને ગામડાંમાંથી દોર અને ખાન લઈ જવા લાગ્યો ત્યાર પછી તેણે રાજમદની આસપાસના મુલક ઉપર હુલો કરવા માંડ્યા. એ રીતે તેણે ચૌદ વર્ષ સુધી વખો કર્યો છે. ૧૮૦૭ સ. ૧૮૨૭ માં ઇંગ્લેન્ડના કુમરના તે સત્તાઈ રહ્યો હતો તેવામાં તેના મિત્રોના તરફથી તેને ફેરવાવો દારૂ મળ્યો હતો, તે સુકાવાને તેણે ગામમાં ઉપર પોહોળો કર્યો હતો તેમાંથી શિરમધિયોને વેહેળી આપતા કાંઈની જામગીરી લાગ્યાથી બધો દારૂ સળગી ઉઠ્યો તેથી ધીરજને પીડા થઈ ને મરણ પામ્યો. તે વેળાએ તેનું વય આશરે પીસનાળીસ વર્ષનું હતું ધીરજનું નામ નીચું હતું અને તે શરીરે પાતળો હતો. ઇંગ્લેન્ડના કાંઈ પણ સરદારના વખા કરતા ધીરજનો વખો ઘણો કેહેવાયો આખા મહીકાદામાં તેના પરાક્રમના ઘણાં વખાણ થાપે. અને તેના રાસડા, ગીત, તથા કવિત ઘણાં છે.

ધીરજ મરણ પામ્યો ત્યારે તેનો ઇખીલો મારવાડમાં હતો તેની બે કઠરાણીમાંથી ચાનડીજીને તેના એક ચાકરે જઈને ધીરજ પેહેરતો તે પાંચડો બનાવીને સમાચાર લેવા એટલે તેજ પાંચડી સાથે સતી થઈ તેને કાંઈ સત્તાન ન હતું બીજી કઠરાણીને એક કુવર અને એક કુવરી હતી તે લઈને તે વાંકાનેર ગઈ *

ક જારનદિયા ઇંગ્લેન્ડને પકડવાને બ્રિટિશ સરકારે જે જે પ્રયત્ન કર્યા તે તે નિષ્ફળ ગયા, કેમકે મહીકાદાના સર્વે ઇંગ્લેન્ડ તેના ઉપદ્રવ વિષે ધણી કરીને સરખી રીતે અખાડા કરી જતા હતા તેને લીધે મુખ્યત્વે કરીને એમ બન્યું હતું એટલું જુગલ સરકાર કેહેલે ધીરજની સાથે સલાહના કેહેણ કરવા અને તેની ફરિયાદનો તપાસ કરીને જે વાળબી લાગે તેનો ઇન્સાફ આપવાનું મત આપવાને વડોદરાના ફેસિટોરને સૂચવવામાં આવ્યું મિ વિલેજોબી તે દાહાડે ફેસિટોરનીને ઉતરી હતો તેણે જારનદિયા સાથે કેહેણ ચલાવા માંડ્યું, પણ તે ચાલતું હતું તેવામાંજ તેના મરણના સમાચાર તેના સામગ્રીવામાં આવ્યા એટલે તે વિષે તે ગૃહસ્થે તા ૬ ઠી આગસ્ટ ૧૮૨૭ ને રોજ રિપોર્ટ કરી પાળો વાંકાનેરના ઇંગ્લેન્ડ ધીરજને કબ્જ થઈ ત્યાર પછી તે દિવસ જીવ્યો, અને તેનું મરણ પાસે આવ્યું બધીને તેણે પોતાના એક રજપૂત માણસને હકિકત કેહેવાને વિદ્વેનોબી પાસે મોકલ્યો અને પોતાના કુટુંબની સલાહ રાખવા વિષેની અરજ ફાદાવી

પ્રકરણ ૧૩.

ધંરના મહારાજ ગભીરસિંહજી.

કુવર ઉમેદસિંહ શીનળાના ગેમથી ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં મરાઠા પા-
ચો તે વેળાએ નેનુ વય સગાવીશ વાંનું હતું તેની રાણિયોમાથી બે જ-
ણિયો તેની પછવાડે મની થઈ, તેમાની એક ધરોળના ઠાકોર રતનગિંહ
ચોલાણની દીકરી હતી, અને બીજી માણસાના ચાવડાની દીકરી હતી
એક ખરામણુ રાખ પણ સની થઈ બીજી બે રાણિયોને મત ચડ્યું નહિ,
તે વાંસવાડા તથા દેવગિયાના રાખની પુત્રિયો થની હતી, તે વિધવાઓ
પોતાને પિયર જાહેર રહી

(કુવર ઉમેદસિંહનું ગીત.)

દેળ મોજ આ વાટ ગજ વાજ અત દૂધિયા,
જ્ઞાન ગભીરસુત સમત ગૂદો,
ચાવ ચિત રક્ષણ ચહુવાળ અર ચાવડી
ઘમો સુરપનનળો લેળ ઘૂદો. ૧

સાલસમ યાદિયા દક્ષણ દલ સાક્ષણો,
જાલ અર હાટળો રાગા બલ શોક,
તરણ જેમ મળ ઉદ્યોતકારી તગા,
લાલ સતિયા સહિત ગયો મુરલોઝ. ૨
કરી સોટી દરી અઢાં ઉપર કદા,

૧ કહિયોને આસ દાણી ઘોડા ધામ આપનારો મૂલ્યાન વાળો સુમતિ
વાળો ગભીરસિંહનો પુત્ર તેનું મન આદીને રાખનારી ચહુવાણી તથા ચાવડી
મુખાવ તે ઈંદ્રનો વૈભવ લેવા ગયો.

૨ રાત્રનું સાવ, દક્ષિણી (મરાઠા) ની રોજ તડનારો તરવારના ગોરથી મ-
ને આવીનું પાટનાએ જનુ કપાળ મૂકના જેડ તથાથી મુકુડ ન સાક્ષ સિ
યા મુખા દેવ લોક નથા.

સરી ન હસ પાતાં ગરજસા મેદ;
 રાણિયાં તલક સાથે કરી રાઠવડ,
 અમરચી પરી અંદ્ર હુવો ડમેદ. ૩
 ચમર દબલતા થકાં સામ ચઢવાણરો,
 આથ કવિયાણરો કરન દહનાણ,
 ધળી હોય માલિયો કુંવર જોધાણરો,
 મુગન રાક્ષસો હિંદુવાણરો માણ. ૪
 સૂર અર શશિલગ હસે ગજ સાદરો,
 પરમ પદ પામસી અસી પૂરો,
 મેટશે વમો સુરતગો ડમેદસી,
 મેટશે પછી ગૌલોક મૂરો. ૫

કુવરનું મરણ સાંભળીને ઇશ્વરનો એક અલગ દુનિયા તેને ચિતા થઈ
 કે દેવે રાજ્યની કેવી વયે થશે ? તેથી તેણે કાઠી સાથે માથું પગડ્યું એ-
 ટરે તેના ઉપર ભોહોડાનો દશ ગેરો દુનિયા તે ગળડીને તેના માથા ઉપર પ-
 ળ્યો તેથી માથું ફરી ગયું તે ખરી ગયો અદારાને માયાસુદા ગામ કું-
 પાવનો પામેથી કીધું હતું તે આ વેળાએ તેણે એ અલગ દુનિયા દીકરાને
 સમી આપ્યું તે આજે પણ તેના વંશવાળા ખાતે છે *

૩ પૃથ્વી ઉપર ' હરિ તે બ્રહ્મ ' શુ કરવાન હતું ? માગરોની ગરજ સરી
 નહિ, રાણિયામા મુખ્ય રાહોડ સાથે જઈને દેવની અપ્પસ થઈ, અને ઉમે-
 સિદ્ધ થયા

૪ માથે ચમર દગના ધના ચઢવાણીને ખતિ, કવિયોની રાવન, એ
 ધાણી રાજા સાર ધનુ થઈને એકા ઇશ્વરો કુવર, હિંદુઓના રાજ્ય,
 હિંદને પર ચાલ્યો

૫ રાજ ચક્ર તપતા સુધી ગજસિદ્ધના વરનો પરમપદ પામશે, એ ઉમે-
 સિદ્ધ રોનો વેશવ પામશે, પાત્રે તે ભૂગે નાલોડ જશે

૭ તા ૧૩ મી થે, ૧૮૪૪ ના રોજનો દુનિયા જાતનદન હિંદના રાજના
 એકા એક કુવરના મરણ વિષેનો રિપોર્ટ કરેલો, અને તેને લગત તા ૨૪ મીને
 રાજ સમી છે કે, ' સાચા સાદેવની તજ રાણિયા તેની પગાડે સરી થઈ, ગ-
 મેરસિદ્ધ અનિયમ રોડમા છે '

ત્યાર પછી મહુના ઠાકાર ગોપાળસિંદનાં ગામ મહારાજે મારધાં દતાં, માટે તે ૪૦ સં ૧૮૨૯ માં બારવટે નીકળ્યો. તેની પાસે આશરે વીમ અપ્પાર દના, તે લઈને પોતાને ચિત્રોડ ગામ ગયો. ત્યાંના એક વાણિયો મરી ગયો હતો, તેની મોકાણે ઈડરનું મદાજન, બધરાં, હોકરાં ય-છને આશરે સો માણસ આવ્યું હતું, તે ત્યાં ચાર રાત્ર રહીને ઠાકારને મળીને, ઈડર બધી પાછું આવ્યું. તેઓને વગાવીને ચિત્રોડનું મદાજન પાછું વળ્યું પછી ઠાકાર ગોપાળસિંદજીએ તેઓને પકડ્યાં અને હુંગરામાં લઈ ગયો. આ સમાચાર ઈડર પોદોચ્યા એટલે સાંનું બધું મદાજન પોકાર કરતું દરબારમાં ગયું એટલે મહારાજે ઉપરની બારિયેથી ડોકું બાહાર કાઢાડીને પૂછ્યું કે, “શું છે?” ત્યારે તેઓ બોલ્યા ને, “અમારાં માણસ મોકાણે ગયાં દનાં સાંથી ગોપાળસિંદ પકડી ગયા, તમે અમારા ઉપર શું કહ્યું?” અમારે માથે દોષ કહી દોષ તો આમ યાય?” તે સાંભળીને મહારાજે કહ્યું કે, “તમારો કહ્યો તો રમેશ્વરની પાસે સૂતો. તમારે માથે કહ્યો ક્યાં છે? હું તો હવે ધરડો થયો છું.” પછી મહારાજ અશ્રી કરીને નીકળ્યો તે ચિત્રોડે તથા મહુએ જઈને એમનો એમ પાછો આવ્યો. વળી વાણિયા પાછા આવીને શોર બકાર અને દુઃખના પોકાર કરવા લાગ્યા, કેમકે તેઓને એવો શક પડ્યો કે ગોપાળસિંદે કેદ પકડાવેલી જિયોની આખરે લીધી છે. સારે મહારાજે પોતાને માથેથી પાથરી કાઢાડી નાંખી, અને ફાળિયું બાંધીને કહ્યું ને, “હું તમારા માણસ લાવી આપીશ ત્યારપછી પાથરી બાંધીશ; પણ મનમાં એવી પ્રતિજ્ઞા કરી ને, “ગોપાળસિંદને મારી નાખ્યા પછી પાથરી બાંધીશ.” ત્યાર પછી ગોપાળસિંદે તે વાણિયાએ તો દડ લઈને તેમને છોડી મૂક્યા, અને પોતે કમીસા સુધાત મહુના હુંગરામાં રહીને ઈડર જિલ્લામાં લૂંટફાટ કરવા લાગ્યો, જેવટે મહારાજે પોતાની ફોજ સુધાત જઈને મહુપાસે લવનાય મહાદેવ નજીક ગેવાળ કર્યું, અને વી-જપુરના બારેટ દામોદર મોહોબતસિંદને બાંધધર આપીને ગોપાળસિંદને તેડાવ્યો. તે આવ્યો એટલે મહારાજે તેને કસુ બો પાછને કહ્યું ને, “તું મારું છોડું છું, તારા જેવું મારે “કાણુ છે? તને દેખુ છું સારે મને

+ એ વાત કુવર ઉમેદસિંદને લાગુ કરવામાં આવી છે, કેમકે તેની ઇતી એ વસાઈને કિનારે કરવામાં આવી છે.

“કુવર ઉમેદસિંહ જોયા જોટલો સતોષ થાયછે” એવાં વચન કહીને તેને મદ્દમાં રાખ્યો. પછી મહારાજ ઇડર ગયો પણ કહેવા લાગ્યો ને, “ગો-
“પાળસિંહ વિના મને અન્ન ભાવતું નથી” એમ કહી તેને ઇડરમાં ટેકાવ્યો.

ઇ. સ. ૧૮૩૦ માં મહારાજ પરગણામાં અમારી ફરતા નીકળ્યો, તે સમયે પેશીનામાં એગદના ઠાકોર બદસિંહને પકડીને બેડિયો જડી. તેનું કારણ એવું ને:—

હુદાદ પેશીનાનો ઠાકોર ઇ. સ. ૧૮૨૮ માં શુભરી ગયો, ત્યારે તેનો કુવર પર્વતસિંહ અઘાર વર્ષનો હતો, પણ તે ધર્મીર નહોતો. જામ-
તમિંહ અને બદસિંહ તેના પિત્રાઇ ભાઇ થતા હતા, તેમાંથી જામતમિ-
ંહ નો વિચાર પર્વતસિંહ ને ખરા વારસ હતો તેને ગાદિયે બેસારવાનો હતો પણ બદસિંહને પોતાને મેથી જીતું હતું તથાપિ તેનો ઉપાય મા-
લ્યો નહિ એટલે ઇડરમાં મહારાજની પાસે આવીને કહેવા લાગ્યો ને,
“જે તમે મને પેશીનાનો ગાદિયે બેસાડો તો હું તમને જો પડાનો ઝો-
‘યો ભાગ સખી આપુ.” આ વાત મહારાજને માન્ય કરી. પરંતુ તે કુવરે
તથા જામતમિંહે જાણ્યું એટલે તેઓ પણ ઇડરમાં આવીને મહારાજને
કહેવા લાગ્યા ને, “કુવર છતાં પિત્રાઇને ગાદિયે બેસાડવાનો શિરસ્તો નથી
માટે તેમ કરવું આપને યોગ્ય નથી.” ત્યારે મહારાજે કહ્યું ને, “એ મને
ઝોયો ભાગ સખી આપેછે માટે હું એને બેસાડીશ” આવું સામળીને તે.
જાને કશો ઉપાય નહિ સૂઝ્યાથી તેમણે પણ કહ્યું ને, “અમે તમને ઝો-
યો ભાગ સખી આપિએ ઝિયે” ત્યારે મહારાજ કહે ને. “ઝોયો ભાગ તો
એમ સખી આપેછે, તમે ઝોયાથી શું વધારે આપો છો ને તમને ગાદિયે
બેસાડું ?” પછી કેટલીક દા ના થયા પછી કુવરે ત્રીજો ભાગ સખી
આપ્યો, એટલે તેને ગાદી ઉપર બેસાડવા માટે જામતમિંહ પેશીને ગયો.
ત્યારે બદસિંહે મહારાજને હ આની ભાગ સખી આપવાનું કહ્યું, એટલે
મહારાજે દુકમ લખ્યો ને કુવરને ગાદિયે બેસાડવાનિના પાળ અદિ આ-
વતે. તે જુવરથી તે પાછો આગ્યો એટલે મહારાજે, કહ્યું ને, ‘બદસિંહ

હ આની ભાગ લખી આપેછે માટે એ ગાદિયે બેસશે. આ વિષેની શાં-
નગડ બે મહિના સુધી ચાલી, છેવટે કુંવરે અરધો ભાગ લખી આપ્યો. ત્યાં-
મદારાજે મુવેરના કુંવરને પચામ બાધુકદાર પચાસ અશ્વાર, હાથી, નગારૂં
તથા ચોપદાર આપીને કુંવરને ગાદિયે બેસારવામાર તથા દરબારનો અર્ધો
ભાગ તપાશી લેવા માર મોકલ્યો. કુંવરે તે પ્રમાણે જઈને પદ્મનસિદ્ધને ગા-
દિયે બેસાર્યો એટલે બદસિદ્ધે બેદોજામાં પોતાને ઘેર જઈને પોશીના પટાના
ગામને હરકત કરવા માંડી તે હપરથી નવાહાકોરે ઇડરફરિયાદ કરી. મદારાજે
બદસિદ્ધને ઇડર તેડાવ્યો, પણ તેણે જાણ્યું કે મને માગી નાખશે તેથી તે
આવ્યો નહિ. પછી બાદપર આપીને તેને તેડાવ્યો એટલે તે આવ્યો. તો
ખરે પણ મદારાજનો ભરોમો રાખનો નહિ તેવામાં શિરાઈનો કારભારી
ત્યાં કાંઈ કામ વાગે આવ્યો હતો તેના બેગો બદલ આપીને હત્યો, એટલે
મદારાજે તેને દરબારમાં બોલાવીને કપડો દીધો પણ તેણે કાંઈ ગાન્યુ
નહિ ત્યારે મદારાજે તેને પકડવાનો વિચાર કર્યો પણ શિરાઈનો કાર-
ભારી સામે યશો એવો તેને ડર લાગ્યો, તેથી એ વિચાર જવા દીધો, અને
તેને શીખામણુ દઈને રજા આપી એટલે બદલિયે ઘેર જઈને પછી એજ
રીતે પોશીના પટાને હરકત કરવા માંડી, ત્યારે વળી મદારાજે બાદપર
આપીને તેડાવ્યો પણ તેણે ઇડર આવવાની ના કહી, એટલે મદારાજે તેના
બે કારભારી એક થાલણુ અને એક સાટ હતો તેમને ફાંસા અને કહ્યું કે,
“તમે બદલને દરબાર સુધી લાવશો તો તમને અંકેકુ ગામ આપીશ” પછી
તેઓ બદલને બોળવીને ઇડરમાં લાવ્યા ત્યારે મદારાજે તેની પછી ગા-
ગતા ગાગતા કરી પછી તેને કચેરીમાં બોલાવ્યો પણ તે આવ્યો નહિ

* હિંદુઓમાં ભેગ આના અથવા રૂપિયાના ૧૬ મા ભાગ વેહેનાયછે તેજ
પ્રમાણે વેદસમાં હજી લગણુ એના જેવી-જ રીત આવે છે. વાદાણના ભાગ વિશે-
નો એક મુકરદમાઁ ડોઈમાં ગાળતો હતો તેમાં બધા સાક્ષિયો વેદસલોક હતા
તેઓ પોતાના ભાગની વાત દેહેના વાદાણને વજનની વાત લાગુ પાડતા હતા, તે
સાબળીને સર્વેને આશ્ચર્ય લાગ્યું હતું, તેનો ખુવારો ઇન્ટરપિટરે નીચે પ્રમાણે
કર્યો — વાદાણુ બધાનાં હોય તેના ચોસક ભાગ કરવામાં આવેછે અને બધા
ભાગીદારો મળીને તે ભાગ રાખેછે તે સર્વે એકદર એક પૈન્ટ મળવામાં આવેછે
આ પ્રમાણે ૬૬ જેનો વાગ હોય તેને એક ચોસનો ભાગિયો દેહેછે ૬૬ તો અ-
ર્ધ ચોસનો ભાગિયો દેહેછે, ૬૬ નો પા ચોસનો ભાગિયો દેહે છે, એ રીતે
પ્રમાણુ ૫૫ થાયછે

ત્યારે ઘણો વિશ્વાસ આપીને તેણે અને મહારાજે સિધી મેડી જમા-
દારને કહ્યું જે, “બદ્ધ આને એટલે તેને તરત પકડી લેવો.” પણ તે ક-
ચેરીમાં આવતો હતો તેણેજ તેને પકડીને તે પોતાને ઉતારે લઈ ગયો
અને કેદ કરીને તેના પગમાં બેંડિંગ નાંખી

ઈ. સ. ૧૮૩૦ માં મહારાજ અચારી ફરવાને નીકળ્યો ત્યારે બ-
દ્ધને કેદમાં સાથે લીધો, પણ જે મહિના પછી તેનો ખેરોડ પટો બેનલાય
કરીને ફેલગમીન લઈને તેને રાજી કરી છોડી મૂક્યો, એટલે તેણે ધેર જ-
ઈને પેલા બે ફારમારિયોને બોલાવીને વિશ્વાસ આપી રાખ્યા પછી જા-
હાણનું માથું કાપી નાંખીને તે ફૂંચરાપાસે મુકાવ્યું, અને ભાટને પણ મારો
નાંખવાની મુક્તિ કરી પણ તે ત્યાંથી સટકી ગયો.

મહારાજ પોતાની અચારી લઈને નીકળ્યા ત્યારે અહમદનગરના
રામ કર્ણસિંહ, મહુના ઠાકોર ગોપાળસિંહ, અને સર્વે સરદારો સાથે હ-
તા, તેવામાં ઉપર લખેલા જે સરદાર, તથા મુડેલીના ઠાકોર જાલમસિંહ
એ ત્રણે મળીને ધરમેજે હરાવ કરીને મેળે પામ ઉપર અચારી લઈ જ-
વાનો વિચાર કર્યો, અને મહારાજ તથા તેના કારભારી દરજ્જાસિંહનો
વિચાર મેહેવર ઉપર જવાનો હતો. પણ પેલા સરદારોએ બોળવીને પાસ
બાંધીને રસ્તે અચારી ચલાવી અને સરખામ આગળ મોકલીને પાસ મા-
રવાની પોતાના માણસોને આજ્ઞા આપીને તેઓ મહારાજની સાથે રહ્યા.
તેઓએ ત્યાં જઈને પામ મારો અને ત્યાંનાં બધાં ઘર બાળી નાંખ્યાં.
ત્યાંના ઠાકોર મોહોળતમિંહ હુમરામાં નાશી ગયો. તે નાશી જાય એવે
તો નહોતો પણ પોતાના ધણીની ફાજ જાણીને નાશી ગયો. પછી મહા-
રાજ આવ્યા અને ગામ બળી ગયેલું જોયું ત્યારે ત્રણે સરદારોને ઘણો કપમા-
દીવો, અને પાસને પાદર મેળાવ્યું કર્યું. ત્યાંના ઠાકોર મોહોળતમિંહે બીજા
લોગ કરીને ફાજને પાગ જવાના રસ્તા બંધ કર્યા. તેથી ત્યાં દસ દિવસ
મુઠી પડાવ રાખ્યો અને પાસમાંથી મજેરી લૂટ ઉપર ઝુલસો કરવા માં-
ડ્યો. દરજ્જાસિંહના માણસોએ કશું લૂંથું નહિ પણ પેલા એકમંપી યે-
લા સરદારો આસપાસના ગામ લૂટતા હતા તેથી મહારાજને ધણી ચીડ
ચાલી હતી, એ ફાજમાં એક વ્યાપારીનું હતો તેનાં હાંડ સામાન લઈને છૂટ-

+, જે વ્યાપારી ઈડરનો ગોસાઈ દોળનગર મુખ્યરજી કરીને હતો

રથી આવતા દતા તેઓને તથા તેના માણસોને બીલોએ ધાયલ કરીને બધો સામાન લૂગી લીધો તે સમાચાર ફાજમાં આવ્યા અને પાલના ઠાકાર મેટોમતસિંહે પણ દાદાચુ કે, “મદારાજે માફ ગામ રૂપિયા બરનાં છતાં વગર વાક કરવે માણુ છે તેથી દવે ફાજ લઈને પાઠાં જતાં કઠિબુ પડશે” ત્યારે મદારાજે દાદાચુ ને, “મારે પાલ મારની ન દતી પણ આ તણુ મરદારોએ મારી છે” ત્યારે તેણે દાદાચુ કે “તેઓને તો હું પોહો-અન પણ આપ શા વાગે તેમની સાથે પધાર્યા” પછી મદારાજે તેને તેમણે પણ તે આવ્યો નહિ ત્યારે તેણે બટોનસન ક્રી આપ્યો કે, પા-
 ૩ વસાવ્યા પછી બે વરં સુધી ફરી મારે જમાળ ધી લેવી નહિ એવો ફરાવ કરીને ત્યાંથી મેલાણુ ઉઠાવ્યું, અને મનમાં ખોડુ લાગ્યું તેથી ખી-
 ને કદિ નહિ જતા પાછા છડર ગયા, અને ફાજ વેરી નાંખી.

મદારાજે ગોપાળસિંહને પોતાની પાસે રાખ્યો હતો, તેવામાં તેને અને હજીશ્વસિંહ પ્રધાનને માહોમાંહે દેવભાવ બવાયો હતો. મદારાજે ગોપાળસિંહને કહ્યું ને, ‘છડરનો કારભાર તમને આપ્યો છે, અને એક વા-
 ત વગા તમે પેટમાં રાખો તો તમને કહું” તેણે કહ્યું કે “હું પેટમાં રા-
 ખીશ” ત્યારે મદારાજ કેહે ને, “હજીશ્વસિંહને મારો તાખીશું?” ગોપા-
 ળસિંહ કેહે કે, “આ વાત તમે સાચી કહે છો કે મારી મરકરી કરો છો?” ત્યારે મદારાજ કેહે કે, “સાચી મહુલું.” ત્યારે કહ્યું કે વચન આ-
 પો એટલે મદારાજે વચન આપ્યું પછી ગોપાળસિંહે મહુ જવાની રમ્મ માગી તે શિરપાવ આપીને તેને આપી તે ઘેર જઈને પાઠો આવ્યો, ત્યારે મદારાજે કુવર ઉમેદસિંહને દાલ તરવાર તેને બક્ષિમ આપી, પણ ધણી લોકો ગોપાળસિંહની કેહેતા કે, ‘કેમ સમયે મદારાજ તમને મારી નાંખશે જુવો કે, મોજે ચાંદણીના ઠાકાર મુરમવને લખાનમિહે દગા-
 થી માર્યો હતો એદાસજીના ઠાકાર જીમાણસિંહના કુવર જયસિંહને “પણુ તેણે દગાથી માર્યો હતો, એમના ધરની એવી રીત છે,” પણ આવી વાત ગોપાળસિંહે માની નહિ. ટોડડાનો ઠાકાર પાદાડસિંહ તેના સસરા પતો હતો તેણે સમજવો તથાપિ ગોપાળસિંહને ગમે એ વાત હતરી નહિ અને હનકુ એવું હતર આપ્યું કે ‘ટીટોઈના ઠાકાર કેન
 “મળને હડરતા હ” નેમજો રાખ્યો, વાંકનેરના ઠાકાર ધાંગને

“પણુ વેગળા રાખ્યા, અને મને પણુ એવો વેહેમ જતાવીને વેગળો ગ-
ખરા ઇન્કોરો.”

પછી ગોપાળસિંહની મા ગુજર્યા ત્યારે ઘણા આગ્રહથી તેણી લઈને
પોતે મહુ ગયો અને તેની ક્રિયા કરી ત્યાં પણુ ઘણા માણસોએ કંટુ કે
તમે ઇંડર જશો નહિ, પણુ ગોપાળસિંહે કોઈની વાત માની નહિ. સારે
તેની ઓરમાન માએ, અને હકગણિયે યુક્તિ કરી રાખ્યા પ્રમાણે, જ્યારે
ગોપાળસિંહ ઇંડર વાપ્યો ત્યારે, એક સ્ત્રી કાળા અને કાના કૂંદા લાક્ષા-
મા પાણી ભરીને સામી આવી એ વગેરે અપચકુન કરી જતાવ્યા તોપણુ
ગોપાળસિંહ તો ઇંડર ગયો.

ત્યાર પછી ઘણે દિવસે ઇંડર સં ૧૮૩૧ મા મહારાજે પોતાના ક
સખાતીને વાત જણુ પડવા ન દેવા વિષે પક્ષા સોગન દબને કહ્યું જે,
“આજ” ગોપાળસિંહને તમે મારી નાખો.” આ વાત કોઈએ કહ્યું ન કરી ન-
હિ ત્યારે મેર જમાદાર સિધી હતો તેને જોવાવીને એજ રીતે સોગન
દીધા પછી કહ્યું તેણે તે પ્રમાણે નરવાની લા કહી આગતે દિવસે મહારા-
જાને ગોપાળસિંહને કહ્યું જે, “કાલે સિવરાત્રી છે માટે તમે સવારના પ્ર-
“હરમા વેહેમા આવજો એટલે આપણે દરજણસિંહને મારવાનું ધારણુ છે
“તે કશીશું” ગોપાળસિંહે તે પ્રમાણે, નાહી જમીને તૈયાર થઈ ડોહિયે
જઈ હુઝૂરને ખબર કરાવી ત્યારે નિતમના ધારા પ્રમાણે દરવાને તેઓના
દધિમાર ડોહિયે મુકાવ્યા ત્યાં મેર જમાદારના માણસ બહુકો ભરીને તૈયા-
ર હતા અને ગોપાળસિંહને મારવાને તેની આવવાનીજ માત્ર રાહ જોતા
હતા. દરમારમાં જે પ્રતિષ્ઠિત માણસો હતા, અને જે ગોપાળસિંહના પ
ક્ષના હતા તે સર્વેને મહારાજે કાંઈ આકરો જતાવીને પરમજુમા મોકલ્યા
હતા જ્યારે ગોપાળસિંહ દરમારમા આવ્યો ત્યારે મહારાજ વડી રાણી
ના* મેહેલમાં ગાદી તાકિયા ન જાવીને બિરાજ્યા હતા ત્યાં ગોપાળસિંહને
જે લાવ્યો તે વેગળે દરમારને આરોગવાનો માળ આવ્યો ત્યારે મહારા-
જે ગોપાળસિંહને કહ્યું જે “તમે મારા ભેગા જમવાને બેસો,” ત્યારે તેણે

* તેમજુ નામ દેવતકુવરના હલ્લ અને તે ઓશવાના ભાગી કામરતી કુ-
વરી હતા એ ભાગી કામર મારનાડના જેસ-મેરવાળાને, બાયાવ થતો હતો
જ્યારે મહારાજ ફેવ થયા ત્યારે એ રાત્રી પણુ તેમની સજ સતી થઈ હતી

ના દહી, પણ ઘણો આમદ કરીને તેને જમવા બેમાર્યો. જમી રહ્યા પછી મુખવાસ આપ્યો. ગોપાળનિંદના સમય પાદાગ્રિહે તેને દારે લઈ જઈને કહ્યું જે, “મારા મનમાં એમ જણાય છે જે, આજ એ આપણને મારશે માટે મારી પુત્રી ચૈદ વર્ષની તમને પરણાવી છે તેની ખાતર હું તમને કહું કે તમે તમારો બચાવ કરો.” સારે ગોપાલસિંહે કહ્યું કે, “તમને ખોટો વેદે મ આવે છે.” પછી ગોપાળસિંહનો અસરો દુકો પીવાને મિયે ઘણી મુરકેલીથી પોતાનો છવ બચાવીને છનારે પોહોમ્યો અને સાંધી આશ્વાર થઈને મટકી ગયો. સાર પછી જમાદારે પકડા બદોગસ્ત કર્યો કે કોઈ પણ જઈ શકે નહિ.

પછી મહારાજે ચાકરને આજ્ઞા કરી કે, “અતરની શીશી લાવો.” પછી ચાકર જે જે શીશી મેડી ઉપરથી લાવ્યો તે તે પસંદ કરી નહિ. છેવટે પોતે શીશી લેવા જવાને બાદાને જઈને દાદર બંધ કર્યો. તેણે જમાદારને કહ્યું જે, “હવે એ છવનો જશે તો તાર માથુ કપાવીશ” એટલે ચારે તરફનાં બારણાં બંધ થયાં અને ચારે તરફથી બધુકો ધૂરી, ત્યારે ગોપાળસિંહ સાથે બાર માણસો હત્યાને તેની આમપાસ વીંટાઈ રહ્યાં, પણ ગોળિયો વાગ્યાથી તેઓ મરાયાં, અને ગોપાળસિંહ જખમી થયો. ત્યારે મહારાજે ડોકિયુ કરીને કહ્યું જે, ‘ગોપાળસિંહ, તારે ઈંડરની વાંચિયણને પકડવી ધટતી હતી કે? હવે તારે જે જોર કરતું હોય તે કર. આ લે જે તરવારો બાંધ.” એમ કહીને જે તરવારો નાંખી. પછી ગોપાળસિંહે ભટિયાણીય રાણીને પોકાર મારીને કહ્યું જે, “હું તમારા મેહેમમાં તમારે થરણે છું.” એટલે રાણિયે મહારાજને કહ્યું કે “હવે ગોપાળસિંહને મારશે તો હું પણ તેની સાથે મરીશ. ત્યારે મહારાજ કેહે કે, “હવે એ ઉગરશે તો મને મારશે, અથવા ઘણી દુરામખોરી કરશે.” રાણી કેહે કે, આપણે પકડા બદોગસ્ત કરીશું પણ હવે તો એને મરાય નહિ. પછી એ રોતે જે દિવસ અને એક રાત મહારે બીજી રાત્રે ગોપાળસિંહે વિચાર્યું જે, “રાજગટ ઠેકીને નાશો જાઉં,” આવા વિચારથી તે બાદાર નીકળ્યો એટલે સિપાઇઓએ તેને તરવારથી ઠેર કર્યો. પછી મહારાજે મંગિયાને બોલાવીને દુકમ કર્યો જે એ સર્વેના મર્દાના કડકા કરીને મમળિયોને ખવડાવે. આવી વાત સાંભળીને મહારાજના મુખ્ય શેદિવાઓએ આવીને અરજ કરી જે, “મહારાજ, જે ગુન્હેગાર હતા તેઓને તમે શિક્ષા કરી હવે નેમ-

ની માગી સાથે તમારે કાઈ વેર નથી, માટે તેઓને જળાવેા પછી માડામાં મેડઈ બરીને સ્થાનમાં લઈ જઈ એક ચિતામાં બાળ્યા એ ત્રણ દિવસ સુધી દરબારમાં મહારાજ સુધાત કોછે અત્ર આપુ ન હતું ગોપાળસિંહના કુવર બે દતા, એક દ્વારપસિંહ સાત વર્ષનો હતો અને બીજો પર્વતસિંહ ત્રણ વર્ષનો હતો તેઓ તથા તેઓનો કબીરો તથા તેમની તરફના જે લોકો હતા તે ઉપરના સમાચાર સાંભળીને કુગરામાં નાચી મયા, ત્યારે મહારાજે મહા જઈને પાસે ગેમાણુ કચ્છુ અને ગોપાળસિંહના કુવરોને પાછા બોલાવીને તેમને તેમની જગ્યા પાછી સોપી

ટીપ—મહુના ગોપાળસિંહની ઉપર પ્રમાણે અસ્થા થઈ તે મ. બની અંગ્રેજ દફતરમાં કાંઈ લખાણ થયેલું જોવામાં આવતું નથી. લે. ફટનન્ટ કર્નલ આનન્ટેનના પછી મહીકાકામાં પોલિટિકલ એજન્ટની નેમ- બ્રુક થઈ નથી તેથી કરીને એવા પ્રકારનું કામ અંગ્રેજ સરકારને કાને જઈ પોહોએ નહિ એમ છૂપું રાખવામાં આવે અથવા તે ઉપરી રીતે સમજાવી પણ દેવાય, તથાપિ મહારાજ ગગીરસિંહ વિષે જે કાંઈ ખીજી લખાણ થયું છે તે ઉપરથી ખરેખરી ધારણા થઈ શકે કે ઉપરના જેવા કૃત્યનો સબબ ખતી શકે ખરો દગાફટકા કરવાનો તેનો આલ દજી લગણુ પણ આખા ઇસવાડમાં પ્રસિદ્ધ છે, અને બાટલોદાએ તેના ખીજા મથા કૃત્યોની નોંધ રાખેલી છે તે ઉપરથી પણ દીક્ષી આવેલે

૬૦ સ. ૧૮૨૧ મા રાજ ગગીરસિંહ વિષે મેજર મેલસ નીચે પ્રમાણે લખેલું છે—'ઇસના હવજાના રાખની ચાતવિષે લોકો કેહેલે કે, તે 'દગા ફટકા, અસ્થિરતા અને ઇમાઇ બરેલી છે, જે એની મતલબ સરતી 'હોય તો એ કાંઈ માણસના શુભની કે તેની કાવનાની દરકાર કરે એવો 'નથી તે વિધાન કરતા જેનો માણસ નથી એ વાત બધે જાણીતી છે,

"અને મારા સાગનામાં એવું આવ્યું છે કે આખા ઈડગાડામાં એવો
 "કાંઈ એક માણસ બાગેજ મળી આવશે કે ને એના વચન આપરા પ્ર-
 "માણે અથવા ઈરાવ ઈચ્છા પ્રમાણે પગલાને સોમન ખાય તેના ઉપર જરા
 "પણ આધાર રાખે તે પોતાની ઉપજની વ્યવસ્થા કરનામાં નજર પોહો-
 "ચાડીને કામ કરનારો ગણાતો નથી, પણ તેની ગણના ઉડાકમાં થાય છે
 "તે તેના માગનારાઓની અને સિંધાધ્યોની સયે દગાઈ કરવાના તેનાથી
 "અને તેજા ઉડા કરે છે તે બાહ્યો અને ગોસાધ્યોના કમળામ સપૂર્ણ
 "છે તેઓ તેને બારે વ્યાજથી નાણાં ધીરે છે અને તેની ઉપજ અગાઉ
 "થી જોઈયાં કરી જાય છે આવી જોગી રીતભાત કેહેવાય છે તે ઇટલીક
 "બાબતમાં વાજગો છે, પણ ખીજ કેવોક બાબતમાં રધારીને કહેની જ
 "જુલ્યાય છે રાખનામાં પોહોય હોય એમ જણાય છે તેની સાથે દગાઈકમ
 "અને યુક્તિનો મરવાનું ખામ વનજુ પણ જણાઈ આવે છે જન પરીક્ષાના
 "જ્ઞાનને લીધે તે તેના મરમારિયો અને સબધિયોના કરતાં શ્રેષ્ઠ થયો છે,
 "અને રાજનીતિની વ્યવસ્થામાં તેઓ તેની બરાબરી કરી શકે નહિ સારે
 "પોતાની દોરેદહિ અને કુશળતાની ખામી જણાવવાને બદલે તેના છામેદનો
 "વાંક કાઢાડવાને વધારે રાજ્ય હોય વળી, તેની સ્થિતિ, અને તેની આમ
 "પાસના લોકો તથા જેની તકસરમાં તે આવે છે તેને અનુમરીને તેની ચાલ
 "અલગતનો વિચાર બધવો જોઈયે દરેક જાતની વાત લક્ષમાં લેતા છતા
 "પણ કબૂલ કરવું જોઈયે કે રાજ ગબીરસિંહ એકઠો અને પૂરો ગોમુખ
 "વ્યાપ્ત હતો તેનામાં દગા ઇટકો અને કૂગતા સપૂર્ણ રીતે ગજોલા હતો
 "આવા શુભને લીધે રજપૂતોમાં, રાઠોડ જાત જણીતી છે તે શેક્સપિયર
 "કવિના ઝગોરટરની પેઠે આ પ્રમાણે અત્મગત બાબત કરી શકે કે—

'હું દશી રાકુ, અને હસુ એટલી વારમાં ખુન કરું, અને મારા હ
 "દમમાં ડબે છે તેને સતોય પમાડુ, અને જોટાં આસુ પાડીને મારા માખ
 "બીના કરું, અને સન પ્રમગને અનુગરનો મારો ચેહેરો કરું'

* શેક્સપિયરે છઠા હેનરી રાજ પિયે ત્રણ લાગનાનાટક રચ્યું છે તે માહેલા
 ત્રીજા લાગના અંક ૩ જાના બીજા પ્રવેશમાં જુનો ગોથા એવડ રાખનો આ
 ઝોડરટરનો રમુક વાઈ હતો અને તે ત્રીજા રીઝર્ડને નામે તેની પછવાડે રાખ થયો
 હતો તેજે પોતાના કાજ એડવર્ડના બે કુમારને ધાનવીપત્રે મારી નાખ્યા હતા

પ્રકરણ ૧૪.

ઈડરના મહારાજા ગંભીરસિંહ.

પોતાના પિતા ઉદયસિંહની પછી સુમારે ઈ. સ. ૧૮૦૪ માં મુંડોડીના પટાની ગાદિએ જાગૃતસિંહ બેઠો. ગોતાનો કાગર, ઉદયસિંહનો ભાઈ થયો હતો તે મરણ પામ્યો ત્યારે તેની પછવાડે કુંવર ન હતો તેથી જાગૃતસિંહે તેનો પટો પોતાના પુત્ર ઉમેદસિંહને આપવાનો વિચાર કર્યો. એ ઉમેદસિંહની ગા વરસોડાના ચાવડા કાકોરની પુત્રી થતી હતી. ગોતાનો પટો ઈલાવડો હતો માટે ઇડરના દરબાર તાજમ આપે ત્યારે ઉમેદસિંહનાં પાંચ ગાદિએ બેસાય માટે તે વિશે પૂછવા સાથે જાગૃતસિંહે પોતાના કારભારીને ઇડર મોકલ્યો ત્યારે દરબારે કહ્યું ને, “તમે ને દિવસનું મુશ્કેલી રાવશે તે દિવસે ઉમેદસિંહને પાપડી જંધાવાને અમે ત્યાં આવીશું,” દિવસ નહીં હરથો ત્યારે દરબારની વતી કુંવર ઉમેદસિંહ મુંડોડી ગયો. એ કુંવરનું સગપણ જાગૃતસિંહની રાઠોડ કુળની કકરાણીથી થયેલી દીકરી ગ્રામ સુભાષકુંવરના સાથે કરેલું હતું અને તે સૂરજમલ અને શેરસિંહની સર્ગી બેઠેલ થતી હતી. તેથી આવડા કકરાણીના પુત્રને પાપડી જંધાવવાને બદલે રાઠોડ કકરાણીએ પોતાના કુંવર શેરસિંહને ગોતાની પાપડી જંધાવાને પોતાના જમાઈને કકરાણે આપી કરીને આગળ ઉપર નીપજવાની આજ્ઞાનું બીજ રાખ્યું, અને જાગૃતસિંહને પોતાની કકરાણી રાઠોડીજી તથા તેના કુંવરના ઉપર ધણું ગાહુ લાખ્યું અને તેના તથા મહારાજાના ઉચ્ચ છત્ર ધધા.

પછી શેરસિંહ તે દિવસથી ગોતાને જામ રચા* તેના પટાનું બીજું ગામ રતનપર વસાવવાના હાકેરના ખ મકી ગામની પાસે સેદાસેદ છે. આ બન્ને ગામમાં પોતપોતાનું થાણું રેડેલું હતું આ બે ગામદા બેડુનો વચ્ચે સીમા વિશે યોમાસામાં તારાર હતી, તે વેળાએ બન્ને પક્ષકારોને વેરી નાંખવામાં આવ્યા, પછી નેજાએ પેન પોતાના ધણી પાસે ફરિયાદ કરી ત્યારે બન્ને ધણીયોએ પોતપોતાના ગાણમેને એકુ ઉતરઆપ્યું કે, “તમે મરદ હતા કે કોણ હતા, એમાં અદિ શું ફરિયાદ કરવા આવ્યા, લડી મર

* કાકોર અગ્રમસિંહની કકરાણી રાઠોડીજી ગોતા હતા તેને ખાસે નહીં રહે એટલે ગોતાનો સર્વ વારસો તેને મળ્યો. સા. ૩.

રિયે નહિ ?" પછી જીને દિવસે જન્ને બણીના જેડોના દધિધારણ'ધ યધને
 હજી લઇને આવ્યા, અને ખૂબ લગાઈ યધ શેરસિંહના બણીનું એક
 માણસ ખગાયુ, અને જીજી ધાયત યયા; અને સાખી બાળુનાં ધણા મા-
 ણસ ધાયલ યયા આ વાત સાંભળીને શેરસિંહે મુડેડી જઈને પોતાના
 પિતાને કહ્યું કે, "વનાસણવાળાએ માઈ એક માણસ માચ્છ માટે તમે મને
 આશ્રય આપો, નહિ તો, ત્યાં ધણું લરકર છે તથાપિ વલાસણને પાદર જઈ
 લડીને ગરીશ આવુ સાંભળીને જાનમસિંહ ફાજ કરીને વલાસણે ગયો અને
 લગાઈ યધ મુડેડીવાળાએ ઈડરના મહારાજને એ વાતની ખગર કરી ત્યારે
 તેણે કહ્યું કે, "વલાસણવાળા જ્યારે તમારા માણસોને મારશે ત્યારે આ-
 પણી મારવાડિયોની શી લાજ રહેશે ? વળી કોઈ સમે તેઓ તમારી મુ-
 ડેડી પણ ડગાવી પડશે, માટે તમારે જોઈયે તો દરખાશના શિરજધી તથા
 નાણાં મગાવજો પછી વલાસણવાળાએ મહારાજની ગદદ માગી, કેમકે
 તેના પટામાં અર્ધે અર્ધે ભાગ મહારાજનો હતો તોપણ મહારાજે જાનમ-
 સિંહને જોયો જ્યાન લીધો હતો તેવોજ તેને લીધો કેમકે તેની એવી મ-
 રણ હતી કે "જેમાંથી એક જ માર્યો જશે તેનું સાલ મારે જોઈું થશે.
 આ વેળાએ વલાસણમાં એક બાવી રહેલી હતી તે પુરપનો પોશાક પેહેરતી
 અને તેણે માનદાસ એવું પુરપનું નામ રાખ્યું હતું તે ચોવટ કરવામાં
 પ્રસિદ્ધ હતી, અને તેજ પ્રમાણે ઈડરમાં આવીને તલકા મારીને મહારાજની
 કુતૂરમાં દેહેલા લાગી જે, "વલામણના માણસોએ મારવાડિયોને અપ-
 માન પોહોએ એવી રીતે નસાડી મૂક્યા" દરજશ્વસિંહ પ્રધાન આ વેળાએ
 દરખાશમાં હતો તેને એ વાત સાંભળીને ધણું લાચું કેમકે તેનો દીકરો
 તથા તેનો ભાઈ મુડેડીના ઠાકોરની પક્ષે ગયા હતા તેણે જાનમસિંહને
 લખ્યું કે, "વલામણું માચ્છાવિના આવો તો ઈડરમાં મ્હોડુ દેખાડશે નહિ
 રૂપિયા જોઈયે તો મગાવી લેજો" આ કાગળ વલાસણ પોહોયતા પેહેલા
 આગસે દિવસ યોડી ધણી લગાઈ યધ હતી પણ પાસેના એક ઠાકોરે
 વચમાં પડીને સમાધાન કર્યું હતું જાનમસિંહને કારભારીનો કાગળ પોહો
 યો એટલે દલનો ક્યો તેમાં ખામજીનો ઠાકોર મરાયો, ગામ લૂટ્યું,
 બાળ્યુ, અને ત્યાંનાં ઢોર તથા જાન લીધાં તે વેળાએ તો તેટલેથીજ
 તારાર બધ પડી, અને મારવાડી પાછા ધેર ગયા અંગ્રેજ સરકારના

મદોબસ્તે કરીને વવાસણવાળાથી વેર વળાયુ નહિ, પણ તેઓ એમ
ધારેડે કે અંગ્રેજ સરકારનું રાજ્ય દશે નહિ ત્યારે મુડેડી ઉપર વેર વાળાશું

૫૦ સં ૧૮૨૦ આ ચોદાણુ વસનો હેલ્લો સંગોત્રી ગુન્યાં એટલે

મહારાજ ગંભીરસિંહે તેના ગામ ઉપર દાવો કર્યો, તે એમ મુદા ઉપરથી
કે એ ગામ મુડેડીના પદાથી ઈલાવડ છે માટે હવે અમે ખાતસે કરીશું.
જાનમસિંહ સામે થયો અને કહ્યું કે, 'તમે મારો કાકા છીનાવી લેશો તો
હું ખારવડે નીકળીશ' આ વેળાએ કર્નલ બાવન્ટેન ઈડરનાડાનો ઠરાવ
કરવામાં ગયાયો હતો. તેણે જાનમસિંહને કેદ કર્યો, પણ ચાર મહિના
પછી તકરારી ગામ પાછું આપવાને કબુલ કર્યું, અને મહારાજને બીજા
તેના કાકા જે આપનાના હતા તે આખ્યા તથા બીજા દસ વર્ષ મુધીના
સારી ચાલના જમીન આખ્યા ત્યારે તેને છોડયો *

* કર્નલ બાવન્ટેનના સાદરા મુકામના તા ૧૫ મી આક્ટોબર ૧૮૨૨ ના
સામાન્ય રિપોર્ટમાં નીચે પ્રમાણે છે —

'એ કાકોરની (મુડેડીના જાનમસિંહની) ચાલ, ગયા એપ્રિલ મહિનાની ૭ મી
"તારીખના મારા રિપોર્ટમાં મે સરકારની જાણમાં આણી છે, અને તેના દગાની
'વાવ સાબીત કરીએ ત્યાર પછી એ કાકોરે દેડ કરીને ઈડર સાથેના વાધો પતાવી દીધો"
"છે, અને તેને તેનો પેટા પાછો આપવામાં આણ્યો છે * * * દરેક પરાવતને જિ-
"લાયત હોયછે, અને તેનો જેવો શબ્દ સાથે મનુષ્યો હોયછે તેવો તેઓની સાથે જિ-
"લાયતનો છે બાકરીને પેટ તેઓ જમીન ભોગવેછે, અને તે ચા બદોબસ્તમાં સા-
"મેક્ષ ગણવામાં આવી છે આ પદમાં ચાર જિવાયતો છે, પણ જિલાયતોની જમી-
"ન પણ ઈડરે બખસીસ કરેલી છે, અને એટલા માટે તેનો સરખો હક અને મત્તેનો
"છે એની હકિકત આ પ્રમાણે છે — હાલના રાજ્યશાની ન્યારે ઇડરમાં રથાપના
"થઈ ત્યારે હાલના જિલાયતોના પૂર્વેના રાજના પરાવતોના અનુયાયી, સગા, અથ-
"વા પક્ષકાર હતા, અને ઇડર પાસેથી તેમના પ્રમાણે સરખા ભોગવટાની જમીન
"પોતાના પરાવત પોતાના જિવાયત પાસેથી જમીન લઈ શકેતો નથી પણ તેની પા-
"સેથી ચાકરી લેછે, અને ફેર માત્ર એટલો છે કે તેઓ પોતાના તરતના ઉપરિયોને
'ઇનાવદા જમીન આપેછે, તેથી તેઓની વતી ઉધાડી રીતે તે પરાવતો જવાબદાર છે
" * * * આ કાકોર ગંભીરસિંહનો વેહેવાઈ ચાલ છે એની દીકરી ટિલાયત ઉપર
"ઉમેદસિંહ વેરે પરણ્યા છે પણ આ સબધથી એક સપ થવાને બદલે ઉવડો
"કુસપ થયેલો જણાયે છે જાનમસિંહ પોતે પોતાના રાવની કુવરી વેરે પરણ્યો છે,
'તેને તેના પેટનો તેનો વારસ સુરન્મય કરીને કુવર છે આ અને દીકરાને તેની

૪૦ સં ૧૮૨૬ માં ગોરલનો ઠાકોર મરણ પામ્યો, તેને ચાંદમા
 કરીને એકની એક પુત્રી હતી તે મદારાજ ગમીરમિદ વેરે પરણી
 હતી, તેથી મદારાજે કહ્યું કે મારા સમગ્રજી પોતાનું મામ મને કન્યા-
 નમા આપેલું છે માટે તે ખાલમા કરીને હું મારું ચાલું રાખીશ અને
 મારી સાસુને અજવજ વગેરે જે જોઈશે તે આપીશ ઠાકોરની વિધવા
 આ પ્રમાણે મામની ઉપજમાથી આ પાત્રું કચુન કરું જોતે ને પણ મ-
 દારાજના કરાવને મળતી આવી મધ પણ મુડેડીના જાનમમિદે કહ્યું કે
 સ્વર્ગનારી ઠાકોરનો હું દત્તક છું માટે તેની કિંમત હું કરીશ એમ કહીને
 જોરાવરીથી મૂઝ મૂઝવી સપિડીયાદ વગેરે ક્રિયા તેણે કરી એ ક્રિયા મ-
 દારાજને પોતાને કરવાની મરજી હતી ગમીરમિદને કર લાગ્યો કે એ
 બારનટે નીકળશે તેથી વળા યાદ સમગ્રે જોઈ લઈશું હવણા તો એને
 રાજી રાખવો, એમ વિચારીને તે મામ મુડેડીને તામે કર્યું એક વર્ષ પડી
 જાનમમિદે પોતાના પાટની કુવર સૂજમનો કહ્યું કે, “પ્રથમ જોના
 મામ ઉમેરમિદને આજ્ઞાનો મારો વિચાર હતો તે તમાગી માએ તમા-
 રા સગા ભાઈ શેરમિદને આપાવું માટે આ જોરાવનો પગ ઉમેરમિ-
 દને આપો.” આ વાત સૂજમને કચુન કરી નહિ, સારે જાનમમિદ
 શરમે ધધ, રીસાવીને જોધપુરમા મદારાજ માનસિદ પમે ગયો ત્યાં છ
 મહિના સુધી રહ્યા પછી ત્યાં કોઈ પટો મળ્યો નહિ, અને ગાડની

‘સારે ધણા દિવસથી અણખનાવ છે કેટલાક દાહાડા લગી તો તેઓ ઇંડરના આમય
 ‘નીચે જઈને રહ્યા અને જા બીરસિદે સૂરજમવ અને તેની માને સાર જીવાઈ મેળવી
 ‘આજવાના મામમા ભાગ લીધો હોય એમ જણાય છે પણ તેમા તેનું માર્ગ ક્યારે નથી
 ‘જાલમસિદે આ વિષે ખોટું લગાડ્યું ને એ એને બોલાવાને સમન કર્યો તે
 ‘વેળાએ ખરેખરે ફિસાદ કરવા જતો હતો ત્યારથી કુવર સિદ્ધાર્થવાજાને ત્યાં
 ‘વાહરિયે ગયો છે, અને તેની મા પોણ પાછી ગઈ છે”

+ તા ૧૪ મી ડિસેમ્બર સન ૧૮૨૬ ને રોજ કર્નલ બાવન્ટૈન વડોદરાના
 રેસિડેન્ટને નીચે પ્રમાણે લખે છે—

‘આ પ્રસંગે મને, ગમીરસિદે અને મુડેડીના કુવર સૂરજમનો અરજ કરી કે,
 ‘ઠાકોર જાલમસિદે કેટલાક દિવસથી મુડેડી છોડી છે, અને જોધપુરના રાજા મા
 ‘નસિદ પાસે જઈ રહ્યાની વાત જણવામા આવી છે તે વાત સરકારને ઠાને ના
 ‘બો ગમે વર્ષ ઠાકોર ધણે ભાગ કોટિ હતો, અને તેના બીજા કુવરને મળે ત્યાં

ખચી ખાવી પડી, વળી ઉમે સિંહ તેની સાથે ખચ વધારે થવા લાગ્યું એટલે જોધપુરથી ફોર ગયો ત્યાં તેને કામ મળ્યું એટલે એક વર્ષ સુધી ત્યાં રહ્યો પોને ધાર્યું હતું કે હું રીસાઇને જોધપુર જઈશ એટલે સૂરજ મલ મને મનાસને આવશે અને મારું વચન માન કરશે પણ તે તો કંઈ થયું નહિ સૂરજમલ મુડેટોમાં રહીને ઘણું પગે જોગવનો હતો, માત્ર ત્રણ માસ જાનમસિંહના કારભારીના હાથમાં હતી એક વર્ષ યજ્ઞ મયુ એટલે જાનમસિંહ ઈંડર પાડે આવ્યો અને સૂરજમલને કાઢાવી મોકલ્યું કે, તું ગોરન મામ ઉમેદસિંહને આપ, નહિકર હું મુડેટીનો પટો ઈંડરના મદારાજને લખી આપીશ આવી ઘણી ધમકી દીરી પણ તેણે કાંઈ માન્યું નહિ ત્યારે તેણે વાપે ફેજ કરા મડી જ્યારે સૂરજમલે આ વાત જાણી ત્યારે તેણે પોતાના બાપને લખી મોકલ્યું કે, “તમે શિ-રખી સા માટે રાખોજો, આ મુડેટીનો પટો તમારે જો મોપવો હોય તેને સુખે સોપો હું વળી જાવનગર કે ગમે ત્યાં જઈને રાખી ખાઈશ” કાંકોરે તેના ઉપરમાં તેને લખ્યું કે, હું છતુ તા સુધી તમારે હવથા મે ગામનો જોગવો કરવો ને મારા મુરા પડી આવ્યો પટો તમારો છે, પણ હવથા મુડેટીમાંથી નીકળો સૂરજમલે એ વાત માન્ય કરી નહિ ને રીસા-વીને બપ્પ મદનગર જતો રહ્યો ત્યાં તેણે ત્રણસે બધુંકોવાગા એકઠા કયા અને તેના બાપના છલાયતો જે પોતાના બધી દત્તા તેઓને તેડાવ્યા તે ૧૮૨૮ ના મચ મહિનામાં મધ્યરાત્રે નાદરીની પડોશમાં આવી પો-હોઘો કેમકે એનો બાપ ત્યાં હતો, અને એકાએક હલ્લો કરવાને ધરાઈ બધુંમવાળાને સૂચના કરી કે તમારે બધુંકો છોડવી નહિ તોપણ તેઓ પ્રાંતે આવી પોહેચ્યા એટલે બધુંકોના બડાકા કયા તેથી સૂરજમલ આ-

‘આકરીમાં રખા ■ કહ્યું બમા કવલ છે એજ આનુ કારણ છે અને કાંકોરની એવી ઈચ્છા છે કે તેનો વડોપુત્ર અને વારસ સૂરજમલ છે તેનો હક કાઢાવી નાખ-વો કર્નન બાવન્ટેને મવામજ કરી કે ખાલી પડેથી જમીર ઉપર સૂરજમલને બાદમાં કરવો પણ રેસિડેન્ટને એમ લાગ્યું કે સૂરજમલને એના બાપની વતી જ ગીરનું કામ કાજ ચવારવાને કરાવતો એટલું બસ છે આ છેલ્લી મવામજ મુખઈ સરકારે મજુર કરી અને ૧૮૨૭ ના એપ્રિલ મહિનામાં તે કરાવ અમલમાં આવ્યો પ્રજા આવતા જુન મહિનામાં તે રદ કરવામાં આવ્યો

બાની જાણ થઈ ગઈ તેના સામા તેના બાપના માણસે યયા, પણ જા-
લમસિંહે જાણ્યું ને, “સામી ફ્રાજનાં ધણાં માણસ છે માટે આપણે નાથી
જવું તે ઠીક છે,” એમ વિચારી પોતાની આવડી ઠકરાણીને લઈને નઠો,
પછી દાંતાના એક ગામમાં તેને મૂકીને પોતે હુંગરામા જનો રહ્યો સુર-
જમસે આવીને નાદરી ગામ લીધું અને ત્યાં પોતાનું ધાણું બેસાડ્યું, પછી
ત્યાંથી મુઝેરી બાનીને પોતાનું રઠાણું ત્યાં કર્યું.

હુંગર ઉમેદમિલને મરી ગયાને પાંચ વર્ષ થઈ ગયાં એટલે તેની
ઉપર કન્યા ગુનામવાઈ ને સુરજમસની બેઠેન ધાવ તેને પોતાને વેરે પર-
જાવાને મહારાજ ગંભીરમિલે માથું કર્યું પણ મુઝેરીને ઠાકોર તથા તેની
રાઠોડ ઠકરાણીને તે વાત ગમી નહિ કેમકે મહારાજની આ વેળાએ જહા-
વરયા થઈ હતી; તથાપિ પોતાના બાપની સામે મહારાજ ને સુરજમસને
આશ્રય આપે તો તેણે તે પ્રભાણે કરવાને હા કહી જ્યારે જાલમસિંહ
હુંગરામાં ગયો ત્યારે તેણે જાણ્યું કે સુરજમસ પોતાની બેઠેનને મહારાજ
સાથે પરજાવી દેશે, તે માટે તેણે તે બાઈની માને છાત્રું લખ્યું ને એ
પુત્રને અહિ મોકલી દેશે કે તેના કાંઈ યોગ્ય વર સાથે સંજોગ કરવામાં
આવે. પછી તે બાઈને ઠકરાણીએ ત્યાં મોકલી દીધી એટલે જાલમસિંહે
તેને સુજાણીના રાજ ને રતનામનો બાપાત ધાવ તેની સાથે પરજાવી.

દિવસ પછી તેણે તૈયારી કરી. તે વાત સુરજમલના હેરક અથવા શેરિયા-
ઓએ જાણને કહી એટલે તેણે ઇડરમાં પોતાના કારખાનીને લખ્યું કે,
“મહારાજને આશ્રય આપવાને કાલ કરેલો છે તે પ્રમાણે આ વેળાએ
“તેમને તેડતા આવજો.” અંગીરસિંહે તે પ્રમાણે જવાને હા કહી અને
ફાજ કરવા માંડી. પણ તે દિવસ તો જલો રહ્યો, અને બીજા દિવસે ફા-
જ લઈને મહારાજ ઉત્તર દીશા વાળી ચાલ્યો ત્યારે કારખાણે કહ્યું કે,
મુંડેડી તો બીજી દિશાએ રહી ને આપ આ દિશામાં ક્યાં પ્રધારો છો ?
ત્યારે તે કહે કે, “અમે જાણને ઠાકારને આવવાનો રસ્તો રોકીશું, અને
તેઓને મુંડેડી ઉપર જતા અટકાવીશું.” પણ ઠાકારે તો આગમી રાત્રે
જાણને હથેલી ક્યો હતો. સુરજમલના માણસોનું ધમારતોએ કરીને રક્ષણ
થયું અને સામાજિકના પાંચીશ માણસ મુંડાં પણ પુરજમાં સુરજમલના
પાંચ સાત બહુકદાર હતા અને સાં દાશનાં કુદાં હતાં તે સળગવાથી તેનાં
માણસો મુંડાં અને સુરજમલને પણ જમણા હાથને પોટાંએ ગોળી વાગી
પણ ગામ તો આપાદ રહ્યું. બીજા દિવસે પાસેના ગામના એક ઠાકાર
આગ્યો અને મુંડેડીના સારા સારા લોકોએ વચ્ચે પડીને જાલમસિંહને
કહ્યું કે, “તમે કોની સાથે લડો છો? તમારા દીકરાનું તમારે હાથે મોત થશે તેમાં
તમારી શોભા નહિ” એમ કહી ગામ બાહાર તેને મુક્ત કરાવીને પંચાત
કરી, તેમાં બે મામ સુરજમલ હાલ બોમને અને પછીથી જાલમસિંહ
ગુજરે ત્યારે તેને આખો પટો મળે એવો ઠરાવ ક્યો. આ પ્રમાણે સુરજ-
મલ પોતાની માને લઈને મુંડેડી છોડી પોતાને સ્વાધીન કરેલે ગામ ગયો.
અને જાલમસિંહ કરીને પાછો મુંડેડીમાં પેડો.

આનો નીકાલ થયો છતાં પણ સુરજમલને પોતાના પિતાની બીક
રહી તેથી સાઈ રક્ષણ થઈ શકે એવી જગ્યા શોધવા લાગ્યો પણ કાંઈ
સરદારોએ તેને રાખ્યો નહિ. પછી કુવાએ કહેલો હતો તેથી સાં ગયો તે
ચારણના રાશનનું ગામ હતું તે તેને સાં રહેવા દેવાને રાજી ન હતો;
પણ સુરજમલે કહ્યું કે હું ઘાયલ છું ચાટે પાટે છુટતા મુખી મારે રહેવું
છે. તથાપિ એ વેળાએ મહારાજ તે ગામની પડોશમાં આવી ચડ્યો હતો
તેની પાસેથી સુરજમલને રાખવા વિષેનો પરવાનો લખાવી લીધો. સુર-
જમલ સાં કેટલીક વાર મુખી રહ્યો અને પછી પોતાના કમીલાને સાં

ગ્રામીને આદંબદનગરમાં રાજ કૃષ્ણસિંહની વ્યાકરી કરવા ગયો. ત્યાં તેને એક ગામ અને ઘોડેનોળન આપી.

ઈ સં ૧૮૩૩ ના વર્ષમાં રાજ ગજીરસિંહ દેવ થયો તેની પછવાડે ચૌદ રાણિયો સતી થઈ પણ હવણાના મહારાજ જવાનસિંહની આ પોતાના આગકને ઉછેરવાને રહ્યાં.

છપય.

પડે નક્ષત્ર ભુવપંથ, ઘડાકે કંપ હૃદ ધર;
સુરમી નિસાસા હોય શબ્દ કઠિણ ચિલ્લાત કર;
હન્દ્ર વ્રપા તુછ અંબ, વ્રપા અનમંત ઉપલવહ;
તેજ રંડ મયે તંડ, મંઠ ધુમંડ મારતહ;
અસ લ્હઘટ ઓસુગન આગમન, હા માઘી વલ હોયહો;
તળ માટ હુવો ઓત્તમનપુ, મૂપ માળ કુલ માળ મો.*

૧ પૃષ્ઠી ઉપર ધણ તારા ખગ્યા, પૃષ્ઠી ઢોલી, ગાયો દુ ખધી બરા. ૧ને નિસાસા નાખવા લાગી ઈંદ્રે ગોઠું પાણી વરસાવ્યું, તે સાથે ધણાકરા પડ્યા, સૂર્ય તેજખગ થયો, પવન ધુમાડિયો ખાવા લાગ્યો, એવા અવસ્થિત અપશકુન થવા લાગ્યા તે ઉપરથી બાવી બનાવનું જોર થયું અને સૂર્યવશી સૂર્ય જોવો રાજ ઉત્તમ દેહ પામ્યો. બાવાઈ કે દેવ રવરૂપ પામ્યો.

૨ પૃષ્ઠી ઉપર અને તારા ખરવા વિષેનું આ ઠેકાણે લખવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે ખરેખર બનેલું છે. ઈ સ ૧૮૩૩ નું વર્ષ જોકે દુકાળનું નહતું તોપણ અસાધારણ તગાસનું વર્ષ થઈ પડ્યું હતું તે વર્ષમાં તા ૧૦ મી ડિસેમ્બરને રાજ સુખઈ સરકાર કોર્ટ આફ ટ્રેક્ટરોને નીચે પ્રમાણે લખેલું —

“પાતાલપુરના પોનિટિકલ સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ રિપોર્ટ કરેલે તેમાં લખે છે કે, નો-
“માસાના પાકનો ઉકાઢેક નારા થઈ ગયો છે. તેથી કરીને ૧૮૧૨-૧૩ (અગતોત-
“રો) ના વર્ષ પછી વધારે ચડી ગયેલો બાવ કદિ જોવામાં આવ્યો ન હતો તેટલો
“અનાજ વગેરેનો બાવ ચડી ગયો છે દાણાની આયાત થવાને સુખમ પડે, અને ગરી-
“બ લોકોને થતું દુખ જોમ બને તેમ જોયું પડે એટલા માટે લેફ્ટીનેન્ટ પ્રેસિડેન્ટી
“સૂચના ઉપરથી પાતાલપુરના દિવાને આવતા અનાજના માવ ઉપરની જગત ખિલકન
“કાદાડી નાંખી છે, અને સારા વાગ્યે કરીને આ પરગણાનો યાત્રો ખરો બાગ ર-
“ગીના કામને કાયકનો છે, તેથી હવે જોદવા વગેરે બાજતોમાં એકતોને બધા પ્રકાર

મૃગન પંડે ગંભીર, અમંગ હિંદુવાળ ઉઝાગર;
સુની સત્રે ર્નાવાસ, હરણી સતિયાં કહે હરહર;
તકે યંશ તારવા, સઘા ત્રહુપસાં ચટાવાં;

“તો આપણા આપવાનો જ હોખર કર્યો છે, તેથી કરીને હાલમાં ચાલતી-ભાગતી
“કેટલેક દરજ્જે બોલી થશે, તો પણ એક ધાસ્તી રહેશે કે કોણી અને બીજા દિસા-
“હોજાર લોકો આખા ગુજરાતમાં વસે છે તે હાલુનો પાક કયળી જવાથી કામમાં
“ગુલાયા પિનરના રહેવાથી નવરા પડશે, અને હવણાંના અનાજના આકરા આવશે
“લીંચે નિરાશ થઈ જવાથી ટાંગિયા બંધાઈને રેલતની સાગિતનો ભંગ કરવાની ધાસ્તી
“બનાવશે તેને માટે જાની સાવધાની રાખવાના ઉપાય કામે લગાડવામાં
“આત્મા છે.”

“તા. ૧૬ મી આગસ્ટના રોજના મિ. બ્રુસોળીના લખવા પ્રમાણે ધણું કરીને
“આખા કાઠિયાવાડમાં તે દિવસ સુધી વર્ષાદ વરસ્યો ન હતો અને પાક ખતી રોકે
“એટલે પડવાની આગા પશુ ન હતી એનો પરિણામ એવો થયો કે, અનાજ તથા
“ધાસની ધણીજ તાલુ પડી, અને મિદિરા તથા ગાયકવાડની ખેડેલીમાં છૂટ મૂકવાની
“જરૂર પડશે એમ થયું. અનાજનું મૂલ ત્રણ ગણું થઈ ગયું અને તે દિવસ લગણ
“પણ વધ્યા કણું, ધાસની તળી ગુજ્યત્વે કરીને પડવા લાગી, અને ઘણાં ઢોર નિત્ય
“નિત્ય મરવા લાગ્યાં મિ. બ્રુસોળી નિષેધ લખે છે તેના અભિપ્રાય પ્રમાણે, ખડ-
“ણી ભરનારાઓએ રીનસર અર્ધો રકમ ભરી છે તે પાછી આપવી પડશે.”

“જુજની વાયળ અને નૈર્ઝ-ચ કોણના પરમણામાં ઘણા માલ સમાચાર ભણીને
“ફિસ્ટિન્ટે ત્યાં જતે જઈને તપાસ કરી ખાતરી કરી લીધી તેથી તે સમાચાર વધારીને જ
“હેર કહેલા જણાયા નહિ ધણે ઠેકાણે આ વર્ષમાં વર્ષાદ થયો નથી, અને ગયા વર્ષની
“તંગાશને લીંચે ધાસમાં છે ખૂટ પડી નઈ તેથી થના ઢોર ભૂખે મરી ગયા આ પ્રા-
“ન્તમાં કેટલેક પ્રસંગે તાલુ પડેલી ત્યારે લોકો ગુજરાત, કાઠિયાવાડ અને સિન્ધમાં
“કુટુબ તથા ઢોર લઇ ગયેલા, પણ આ વર્ષ એ સાધન અટકી પડ્યું છે, દરબારે શે-
“હેરની પાસે તલાવ કાઢી બોલાવાને મજુરોને રોજ એક રોર અનાજ આપીને તેમનું
“કુખ એાકું કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે, તેમાં તેના કારખારિયે પાસેર પોતાને દિસાએ
“તે ઉપરાંત આપવાનો કસવ કર્યો છે.”

“આ રિપોર્ટ કયા પાછી થોડો વર્ષાદ થયો હતો, પણ આ પ્રમાણે આસા થયેલી
“જતી રહી હતી, અને ધણા તીડ પડીને આખા દેશ ઉપર પખરાઈ જઈને દરે-
“ના અનાજનો નાશ કર્યો તેથી માન્યમનો દેખાવ ઉઘેરો વધારે ભયાનક થઈ પડ્યો
“આવા મારથી લોકો નિરાશ થઈ ગયા છે તેથી પાછેતર વાવણી કરવાને તેઓને સમ
“જતી શક્ય એમ નથી, અને એમ લાગે છે કે, દરબાર પોતાની સદની ઉપજના
“એવા ભાગ કરતા વધારે ઉચર ઠી મોકશે નહિ.”

મેઘ કરા સાગરો, ફિરત નવ મ્બટ કદારાં;
 ઇમ ધાર વાત મનમેં અડગ, પરમ વ્યપ્તે પીઠાનિયાં;
 પતિતળીં અન્ને ઊઠી પડે, મુજ રાજ ધર્મકેહો રાણિયા ૨

નેહ નામ નારિયા, કેક મન હરખ કરેને;
 નેહ નામ નારિયાં, ધંખ ચિત્ત ઝમગ ધરેવે;
 નેહ નામ નારિયા, વઢી ઠપ્પરાત વજારે;
 નેહ નામ નારિયા, ગીત મરદંગ ગયારે;
 તન મગાનતળીં ઇમ વહે ત્રિયા, સુમુલ્લ બાટ કિય સારિયા;
 નારે સાથ વલ્લે નહિ, નેહ નાબક્તી નારિયા. ૩

શળ સમયે ઇટલા, મરમ ઝડ વચન ડચારે;
 સતિયા કર સવલ્પ, અગ્નિ સ્નાનહિ ઊર ધારે;
 પ્રથમ દૌલત કુન્ડરી, મને ચઢી મટિયાળી;
 જસુ કુન્ડરી ચહુઆળી, જગત માતાસી જાળી;
 સત અધિકસતી સિસોદળી, કુંડરી અગ્નિક ચઢતી વલા,
 સાતિ સગ વરત મહોરાજરો, વધ્યો સુજસ ચહુને વલા. ૪

કુંડરી લાલ આહડી, સતિ સુતા જનક સરીસી;
 વલ્લન કુંડરી ચાનડી, પ્રકટ સુરસરી પેરસી;
 ચંદ કુંડરી ચહુઆળી, અલા વ્યમ મગા અનોપમ,
 પારપતી વ્યમ પ્રકટ, કુંડરી વદના સતરે ક્રમ,

૨ જેવું હિંદુઓમાં તેજ અવન વધેતું નહિ એવો એ શ્લોક શબ્દ પડ્યો એ વાત
 'ની આત પુરમાં બાજ થઈ એવે સતિયો દુરખીને સિવ સિવ દેહે શા લાગી મારા ધ
 'છીનો, મારી માનો, અને મારા બાપનો વશ વારવાને છુ મારા પનિનો સમાધ કરીશ
 'કે નવ ખેડમાં પ્રીતિ થાય' એવો મનમાં આડ્ય નિશ્ચય કરીને તેઓએ પરમ સ્થાપિતને.
 'જેવાનું કંતુ કે મારે મારાં પશિતુ જેદ પડે તો પછી મારો રાજીનો રાજધર્મ રો ૩

पासवान उभय नाथी, वनां, खुशी उमंग चित खलभली;
 गढ़पति लार गंभीरे, मेहेलां बलण कज हलमली. ६,
 लमेदां उमंगी, हुई सत करण हजूरण,
 जसुवाई धावहिनी, जके तन उठी जालण;
 सु मुरतां सबजान, आप सत काल उमंगे,
 जेठी, दोली जोड, लार पनि बेऊए लगे;
 अणवार तीव कथ ओचरे, कलजुग लता न कामरी,
 सतिपुरे जाय बसशां सही, सेना करणां सामरी. ६
 मरदानाके मांह, तवेहुत अडग तणी तक
 पिछे सदन निज पहूची, करे स्नान गंगोदक,
 अधिक पोशाकां अंग, जरी गरकश जाणे जण,
 तज भूषण गोतियां, पहीरी मन मानी आपोपण,
 वरणाव करे तणही वखत, धर्म सुभारथ ऊरधरी,
 भवानरांनद साथे भली, सती बलण कज संचरी. ७
 मेऊवानुं नत वर्ष, संवत बधते एक सत्तर;
 ब्रह्मा ऋतु वण ब्रह्मा, भया सम गत भासंकर;
 ध्रावण दिन पख श्याम, सोम अगियारस जाणो;
 पतंग चढते घडी पंदर, प्रांन गंभीर प्रयाणो;
 सो रात दिवस रनिवासरह, सतियां करत चलामणो;
 निसि होत असो नृप राजरो, हवो प्रभात हलामणो. ८

८ संवत १७२० भा वरसाहता हाहातामां, यख वर्षाह विनाने आरखु चिदि ११ ने
 सोमवारने दिवसे पंदर पक्ष दिवस यस्तां गभिरसिद्धने आखु अयो ते दिवस ने आ-
 णी रात्री तेनुं राज अंत पुरमां रघु केभके तेनी पछवाडे सतियो तैयारी करी सके, पछी
 रात्री पित्यापछी प्रभातमां राजनुं सिधावजुं यधुं.

ગાજ નાદ ઘણકાર, તાત જણકારતે ગામા;
 ગ્રહક ગ્રહક ગ્રનાણુ, ટહક કરતાલ દમામા;
 અમગલ મગલ અસો, તસો તળ ઘડી ગ્રતાયો,
 જળ ગનિતારો જૂથ, સપુહ જાનરા સિનાયો,
 સો ગંભીરવૃષ સતિયા સહિત, હા દસત મુલ્હેડલી;
 લે ચલ્યો અસ્ત પામળ કજે, મયક ડહગળ મટલી. ૯
 હા દસ્તી હિંડતી, આળદ કરતી ડકસતી;
 પગ પગ જશ પાગતી, કર્મ અશ્વમેજ કરતી;
 દાળ પુણ્ય દેયતી, નેહ તોડતી પુરનર;
 ધ્યાન સ્વામિ ધારતી, પિંડ માનતી તૃણાપરિ;
 કુળ વિરદ એહિસતિયા કહ, પળ મે એહી પારણી;
 જિયા નામ અગઠા અગર, આ સગઠા શૂરાસારણી. ૧૦
 અત ધાન ઉપરા, આય સતિયા અળગારે;
 પતગ કરી પ્રણામ, આદિ વથ એહ ઉચારે;
 હે દિનકર, હે દેવ, સદતુમ સતી સહાઈ;

૮ ધણકાર સખદની ગર્જના થઈ, તાતવાળા વાદિયોના ઝગકાર થયા, ગાખાણી
 નહક નહક વાગવા વાગ્યું, કરતાવ ડહક ડહક વાગવા લાગી અમાનસિક સમયે જેમ
 માનસિક થાય તેડ તે સમયે વર્તાયુ બાણે જિયોનુ ટાણુ લઈને રાગ બનાવે
 સિધાળો તે ગભીર રાગ સનિયો સદિન હાથીના મુખ આગળ હાથણિયો આડ તેમ
 અથવા અસ્ત પામવાને ચદ્ર વાસાની મડળી લઈને આસે તેમ આલ્યો

૧૦ તે ડસતીડસતી, આનદ કરતી અને ઉત્ક્રાંત ધરતી પગસેપગને જશ પામતી
 અને અડેકા અશ્વમેધ યજ્ઞનું કામ કરતી પુણ્યદાન કરતી નગર વાસિયો સાથેના રનેદ
 તોડતી ધણીનુ ધ્યાન ધરતી પેતાના શરીરને ત ખલા સમાન માનતી આલિયો તે સ-
 તિયોનુ વિર તે કુ શુ કુ ? પગ મે તો એ ઠી પગીશા કરી ? બીજી મિયોનુ નામ
 તે અખળા પત આ તોડસ તો શરીરના સરખી હે

નુદ્ધ ફડર સામરો, સામતળ મોન સદાઈ;
કરજોડ અરજ વંદન કરે, ઝરધર ધ્યાન અનૂપરાં;
મરડાયશક્તિ હાલી મસત, અરઢરથી રહી ઉપરાં. ૧૧

મુપત ધન્ય ખાટિયાં, પૃથ્વિ જશ વાસ પ્રમાણાં;
સિસોદા ધન્ય સાલ, સાલ ધન્ય હે ચહવાણાં;
ધન્ય સાલ ચાવડા, હમર સૌભાગ્ય વટાલે;
ધળી સાથ ધુવ ધડે, પાવક તન સતી પ્રજાલે;
કે સાલ સાલ ધેન્ય ધેન્ય કબીન્દ્ર, પતિધેન્યનૃપતો પરણિયાં;
સામરો નાવ મવ સિંનુસે, તારણ શ્લોકા તરણિયાં; ૧૨

મંડ વંશ મરજાદ, મંડ જ્ઞાનંદ અતિય મન;
મંડ રસન હરિ મંત્ર, મંડ વૈરાગ સાધુજન;
મંડ કંપ કાયરાં, મંડ ક્ષત્રિય પુરુષાતન;
કમધ મંડ થરુકીર્તિ, વીર્તિ કર મંડ સુજસ કર્મ;
વડ મંડી ધર્મ સંસાર ત્રિચ, સામસાથ તન છંડિયાં;

૧૧ રમશાનમાં સતિયો આવી પોહોચો એટલે સૂર્યને નમસ્કાર કરીને પ્રથમ તો જ્યેમ કહ્યું કે, 'હે દિનકર ! હે દેવ ! તમે સતિયોના સહાયી ખરા હો, અમારો પ્રભુ આપણા અપતારમાં ઈટરનો આ પ્રભુ હો, અને તેની ધરતીમાં અમે સદા હજો', આ રીતે હાથ જોડી, ધમે પડીને અરજ કરી, અને મનમાં સાચું ધ્યાન ધરોને તે શક્તિયો મરડાઈને ઉત્તમ ધર્મ આસિયો અને ડર્યા પિંચા ચિતા ઉપર જઈને પડી.

૧૨ ભાટી રાજને ધન્ય છે, જેનોજશ પૃથ્વી ઉપર વસી રહ્યો, સિસોદિયા રાખાને ધન્ય છે, ચોહાણની રાખાને ધન્ય છે, ચાવડાની રાખાને ધન્યછેકે જેઓનો આડંબર અને સૌભાગ્ય મહોલો છે, સ્વામીની સાથે અચળ ધડે સતિયો પોતાનાં સરીર પ્રાણે છે તેમની ક્ષેત્ર રાખાઓને કબીંદ્ર ધન્ય કહેછે, જે રાજને તે પરણી તે રાજને પણ ધન્ય છે પોતાના પ્રભુને જન સાગરમાં તારનારી તે નૈકા રૂપ છે.

પતની ગર્ભાર ચિતાપરે, એ પગ મડે મંડિયાં. ૧૩*

૧૩૧૫૨ની મરનદ માડી, મનમા અતિશય આનદ માડયો, છત્રે હરિમત્ર માંડયો, સાધુ જનના મનમા વૈરાગ્ય માડયો કાયરને ક પ યવા માડયો, ક્ષત્રિયોને મનમાં શૂર ચડવા માડયું, રાઠોડોની અવળ કીર્તિ માંડી, કીર્તિ કરે એવા મુજસના કર્મે માડયા, જગત્મા મ્હોટા ધર્મ માડીને સ્વામીની સાથે શરીર છોડયા, ગંભીરસિદ્ધની ચિતા ઉપર તેની ક્ષિયોએ પગ માડયો તેની સાથે એટલાં વાના મડાયા

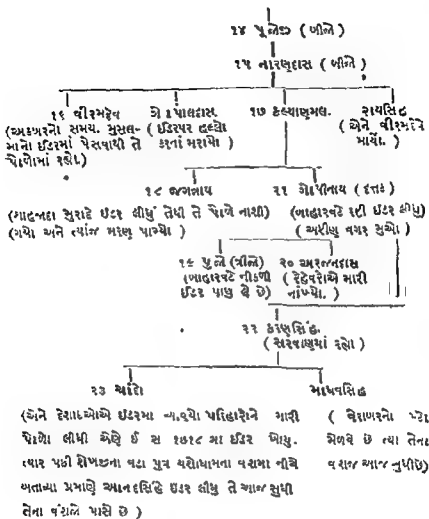
● કોર્ટઆફ દરેકરોને મુખર્ષ સરમરે તા ૮મી આક્ટોબર સન ૧૮૭૩ ને રોજ ડિસ્પાય મોકલ્યો તેમાથી રાજ ગંભીરસિદ્ધની મજા સમયની નીચે લખેલી હકિત અને કામ્ય કરિયે હિયે —

‘ ઇંડરના રાજ ગંભીરસિદ્ધનું મરણ તા ૧૨ આગસ્ટને રોજ થયું તે પ્રસંગે ‘ મૂજસાતના પોનિટિકલ કમિશનરે પોતાના પેટેલાં આસિસ્ટન્ટ મિ એરિફનને ઇંડર ‘ મોન્ડયો હતો તે એવા વિચારથી કે તે સમયે ફિસાદ થાય તો અટકાવામા આવે તથા “માછ રાજના કુચરને ગાદી ઉપર બેસારીને તેનું રાજ્ય નરી રાખવાને અંગેજ સર- “કારને વિચાર છે તે કેટલાક કાકોરોને દેખાડી આપવામા આવે રાજના અસિ- “દાહની વેળાએ જે બેકારક અને કઠણાળનક બનાવ બન્યો તે વિષેના રિપોર્ટ અંગે “દિલ્લીની સાથે આનરેબલ કોર્ટને કરિયે હિયે ”

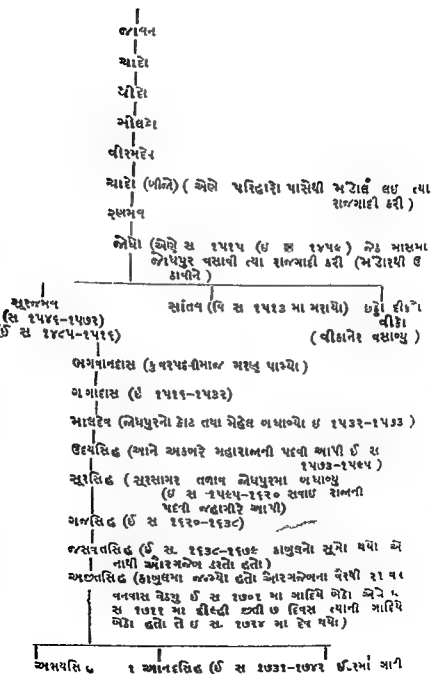
‘ રાજ બેલાનખણમા કેટલાક દિવસ પડી રહ્યા પછી મરણ પામ્યો ‘ તે વાત અસિદાહ દીધા પછી કેટલીકસર સુધી મુવાન રાજની માના બલુવામાં ‘ આવવા દીધી ન હતી, પણ બીજા સાત રાણિયો રાજની સાથે બધી મરવાને તૈયાર ‘ થઈ, અને તે પ્રમાણે તા ૧૩ આગસ્ટની સવારમા તે ઘેલી થયેલી ક્ષિયો, બીજા ‘ બે રાજનાથી બીજા નાતની રાખો હતી તે, એક હજીરિયો આકર અને ચાર ધરની ‘ કાસિયો એટના બધું આખા ઇંડરની વરેલીની આખ આમળ અને દિવાન ઇત્યાદિ કામ ‘ દારે ની સમક્ષ ચિતામા બળી મૂવા આવા કમકમાટ ઉપખલે એવા કામમા સર્વે કામ- “દારોનો આશ્રય હતો રાજના કુટુંબના કોઈ ધનુ માલુરો એક નહિ બનવા ‘ દેવાને કરો પ્રયત્ન કર્યો નહિ અથવા ઇંડરમા જેની કઈ પણ સત્તા ચાલતી હોય ‘ એવાએ જે લોકોને એવા નાસારક કામમાથી પાછા વાસા નહિ. મિ એરિફન ‘ લખે છે કે, એક રાણિને ખર્ચ હતો અને તેને કેટલાક મહિના થયા હતા, બીજા ‘ હતી તેને રાજને સજ પછુ થયો નહતો તેણે બળી મરવાની પોતાની ના મરજ ‘ બણાવી હતી. એક જે વર્ષે મ્હોટી હતી અને પદવીમા બીજા હતી તે સાઠ વર્ષની ‘ હતી, અને સર્વના કરના જે જવાન હતી અને જેને પરખ્યાને માત્ર એગાનીસ મ ‘ હિના થયા હતા તે છે’ ધન વર્ષની હતી લોકોના મનમા ધર્મનો નેદમ બના

“પણ આપા પાતકી કામમાં જે આવેવાન હતા તેઓ પ્રતિ કમકમાટ એત ધિ-
 “ક્ષારનો સામાન્ય જાવ જતાવવામાં આવ્યો હતો, અને સર્વેના સમજવામાં એમ
 “આવ્યું હતું કે, જે યોગ્ય ઉપાય કામે લગાડવામાં આવ્યા હોત તો ત્રણ છપ કરતાં
 “વધારેનો ભોગ થયો હોત નહિ એક નાગરે જોનારે કહ્યું કે, જ્યારે ચિંતા રાજની
 “ત્યારે મ્હોટી મણિયે કારખારિયોને કહ્યું કે, મેં તો સતી થજાનો નિશ્ચય કર્યો હતો
 “અને મને એટલું મને સમજાવવામાં આવત તોપણ મારે વિચાર ન ફેરવનાર
 “હતી નહિ, તથાપિ કોઈના બણીથી વારવામાં કે દયા જતાવવામાં આવી નથી એ
 “આશ્ચર્યકારક જાત છે. એવડે તેણિયે કહ્યું કે, તમારા રાજના આખા કુટુંબનો નારા
 “કરાવીને જે લૂંટ મેળવવાની આસા રાખોછો તે તમે જઈને ભોગવો કારખારિયો
 “પોતાના સ્વાર્થને લીધેજ જેને કુંવર છે તે રાણીને ઉગારવાને લલચાયા છે, કેમકે
 “રાજના એકના એક કુંવરની તે મા છે, તેનો જ નારા કરાવવામાં આવે તો તેમના
 “વિચાર ઉપર વેહેમ રાખવામાં આવે”

શેખજ
|
(તેનો વડો પુત્ર)
યશોધામ
|
કુલર
|
નાયપાળ
|
કાનલ

જોધપુર ૧૭૨૪-૧૭૫૦

સ્થાપી અંકુના ચાંદા પછી થયો.
૨ શિવસિંહ (ઈ. સ. ૧૭૪૨-૧૭૬૧)

૩ લાખાનીસિંહ (બાર દિવસ રાજ્ય કર્યું)	સપ્તમસિંહ (અહમદનગરનો પટો મળ્યો)	બીજા ત્રણ ભાઈ હતા તેમાં જહાનમસિંહને મોટાસા, હ- મીરસિંહને બાચડ, અને ૪ ગંભીરસિંહ (ઈ. સ. ૧૭૬૧-૧૮૩૩)	કરણસિંહ (૧૮૩૫ સુધી)	ઈંદ્રસિંહને સુવર મળ્યું.
૫ જવાનસિંહ (ઈ. સ. ૧૮૩૩-૧૮૧૮)	તખતસિંહ (ઈ. સ. ૧૮૪૩ માં જોધપુરની ગાદી મળી)			
૬ કેસરીસિંહ (ઈ. સ. ૧૮૧૮ માં ગાદિયે બિઠા. છે.)	જસવંતસિંહ			
	સરદારસિંહ હાલના જોધપુરના મહારાજા.			

ઈંદર સંસ્થાનમાં ૨૫,૦૦૦ ચોરસ મૈસ જમીન છે. સુમારે ૮૦૦ ગામ છે, અને ૨,૫૮,૦૦૦ માણસની વસ્તીનો સુમાર છે. વાર્ષિક ઉપજ આશરે છ લાખ રૂપિયાની થાય છે તેમાં અડી લાખ રૂપિયા ખાલસાના અને સાડા ત્રણ લાખ પેટા જમીનદારોના છે મહારાજા ૩૦,૩૪૦ રૂપિયા આવકવાટને ખર્ચણીના આપે છે, અને મહીકાકાના બીજા જમીનદારો પાસેથી તેઓ ૧૯,૧૪૦ રૂપિયા ખાચરી હક્કના લે છે. ઇંદર પેટાના જમીનદારો પ્રત્યેક પોતાની ઉપજના દર હેતર રૂપિયાની ઉપજ ત્રણ અથવા મહારાજાની નોકરીમાં આપે છે મહારાજાની અંગેજ સરનાર સહીથી ૧૫ તોપનું માન આપવામાં આવે છે.

પ્રાણના ઠાકારે અખેયંદને, ધણું દુઃખ દેવા માંડ્યું. તેને લાંબણો કરાવી, માર, માર્યો, અને તેના કાંઈમાં દાર જરીને સળગાવ્યો. ત્યારે વંચિયાંએ કહ્યું કે, “જો રૂપિયાની તમારે તકરાર છે તેથી બમણા રૂપિયા હું મારી માંડના આપું,” પણ ફતેહસિંહ કહે કે, એમ તો થાય નહિ, તમારા રૂપિયા મને પચવા દો નહિ. છેવટે એમચંદે મુડેડીના સૂરજમલને બોલાવ્યો અને તેને બધા રૂપિયા આપવા કરીને ખત લખી આપ્યું કે, “મારા બાઈનો છૂટકારો થયેથી તે આપવા.” સૂરજમલ કુવાવે રહેનો હતો ત્યાંથી રૂપાલના ઠાકારનો શોષ કરવાને નીકળ્યો. મામ વાવડીના બીંતોને રૂપાલ સાથે વેર હતું, કેમકે ફતેહસિંહની ભતના રહેઠણેએ બધા બીલોનાં ખુન કર્યાં હતાં. ફતેહસિંહની બાલ દાદાડગ સાથે સૂરજમલે આ બીંતોને લાલચ દઈને કામે લગાડ્યા. બીંતોએ બાકનારા ત્રૂડા ત્રૂડા માણસોના વેપ લઈને ફતેહસિંહનું રેઠાણ શોધી કાઢાવ્યું. સૂરજમલને આ બાનભી મળી એટલે તેણે છુપા સિરખંધી રાખવા માંડ્યા. અમદાવાદનગર અને મોઢાસામાં તેણે બસે બસે રાખ્યા, અને બીજા બસે ટીટાઈમાં રાખ્યા. સૂરજમલ પોતે કુવાવે રહેનો હતો તેને તેના નિલાયત વગેરે આવી મળ્યા એટલે બહુકદાર સિરખંધી લઈને પેલા બીંતોને આગેવાન કરીને આપ્યો. તે પેલી ઝાડી નજદીક ગયો એટલે અખેયંદનો અડગ રસોઈયો એક ટેકરા ઉપર ચડીને આસપાસ ભ્રમીતો હતો તેના ઉપર બંધુક છોડી; તેને પગે ગોળી વાગી તથા ઠાકાર ફતેહસિંહનો એક બીંત હતો તેને ગોળી વાગવાથી તે મરણ પામ્યો, તેની ખબર થવાથી બીંતોમાં એક ખાડો હતો તેમાં અખેયંદને બેસારીને ઠાકાર જમીયો તાકીને વાલિયા ઉપર ચડી બેઠો, અને કહ્યું કે, “કાંઈ બોલીશ તો હું તો તરત મારી નાંખીશ.” તેમજ બીંત ખાડામાં પેલા બાઈલને લઈને કુંવર ગોઠવેલ રસોઈથી તેઓ ઘેંચાટ કરી શક્યા નહિ, અને સૂરજમલના પેડા આમ તમ ફરીને, કાંઈ ભેવામાં આવ્યું નહિ એટલે પાછા ફર્યા અને રૂપાલ આવી પડાવ કર્યો. ત્યાં તેઓ ત્રણ દિવસ રહ્યા. પછી મામ ચાંદણિયે જઈને દિવસ રહ્યા. આ ઠેકાણેથી એમચંદે કાઢાવ્યું કે આગારે સિરખંધી પગાર આપવા છે માટે અમને રૂપિયા આપો. ત્રણ વાલિયાએ અમને રૂપિયા આપવાને ના કહી અને કાઢાવ્યું કે તમે અમારું કામ સુ-

ધારવાને બદલે ઉલટું જગાડયું છે.” શિરબધિયોએ ચડેલો પગાર માગવા માંડ્યો. અને સૂરજમલને કંઈ રૂપિયા મળ્યા નહિ એટલે રૂપાલ પાછા જઈને તેણે તે લૂટીને ઢોર વાળ્યાં તથા જ્વાન જાંઘાં. ઢોર શિરબધીના પગારને પેટે ખંડી આપ્યાં અને જ્વાનનો દંડ આવ્યો તે પણ તેઓને આપતાં પૂરો પગાર આપી શકાયો નહિ, માટે સૂરજમલ તેઓને લઈને રૂપાલના યોગ્યાર ગામ ઉપર ગયો ને તે લૂટયું. આ જનાવ જનના પેહેલાં રૂપાલના ઠાકોરે વેપારીની અશીલુની પોઠ લૂટીને યોગ્યારના એક બ્રાહ્મણના ઘરમાં બચ્ચું હતું તે વાત સૂરજમલના જાણવામાં આવી એટલે તેણે બ્રાહ્મણ પાસે તે માગ્યું. બ્રાહ્મણ અને તેની સ્ત્રીએ તરતજ ત્રાશ કરી માંડયું, તેઓએ પોતાને દાંયે ધાયવ થઈને, જેઓ તેમના ઘરમાં પેમવા આવ્યા તેમને લોહી છાંટવા માડ્યું, એટલે રજપૂતો પાછા હઠવા અને તે ગામનાં ઢોર અને ખીજ માલમતા લઈને આગળની પેઠેજ શિરબધિયોને વેહેંચી આપી ઇંડરના કારભારિયે મુંડેડીના ઠાકોરના માગવા પ્રમાણે આપાયું નહિ એટલે ને જિલ્લાનાં જે ત્રણ ગામ લૂંટયાં. સાર પછી ને ફારફીરી જાડીનું જગલ મુંડેડીની પાસે છે ત્યાં જઈને રહ્યા, અને ત્યાં ગ્રીને ઇંડરના ગામે ઉપર ચિટ્ટી લખીને સીધું, ધાસ, અશીલુ, તળાકું, અને શેલડી વગેરે મગાવવા લાગ્યો. ગામવાળા પોહોગાડે નહિ તો તે ગામ મારે; આતું છતાં પણ શિરબધિયોનો પગાર આપી શકાયો નહિ, તેથી ફારફીયા પગાર વાળે તેઓએ સૂરજમલને જે ત્રણ દિવસ સુધી જ્વાન ખાતા દીધું નહિ, અને ધણી ધમકી દીધી, સારે તેઓને ધીરજ આપીને ત્યાંથી વડાજની સીમમાં એક તળાવ પામે પડાય કર્યો. અને આ સાપાગના મામેમાથી એરાવરિયે એરાક ઉરસાવી લેવા માંડ્યો.

૪૦ ચ૦ ૧/૩૫ માં અદ મદનગરનો સામ કર્ણસિદ્ધ દેવ થયો, સારે મિં. એગરિકન, અગ્રેજ મરણરનો એજટ, ત્યાંથી ચોરા મૈલની વેગળાધિ વખતાપુરમાં દતો ત્યાં તેણે મમાચાર સામજ્યા એટલે તે મનિયો થતી બાકારાને અદ મદનગર ગયો ત્રણ દિવસ સુધી મડું પડ્યું રહ્યું અને તેના પેટમાં ચીરીને મગાલો બરશે તેથી મડું બગડ્યું નહિ. પછી ત્રીજે દિવસે નાએ મગીને કેટલાક રજપૂતોને મિં. એગરિકન પામે મોકલ્યા, તેઓએ જઈને આજ રહી જે, “સાહેબ અમે મતિયોને જળાકારથી જાળના

નથી, તેઓ પોતાની મેળે જાગે છે, આ એવો અમારો વંશપરંપરાનો ચાર છે. મિં એરસ્કિને તે માણ્યોને કન્યામા રાખ્યા અને કન્યા ઉતર કંદેર-રાવ્યું નહિ એમ્મે ગામ ૥ રજૂનો દના તેઓએ આમપામના બીનેને એકા કન્યા અને સૂરજમનને તેડાનો અને નિશા કર્યો કે સનિયોને છાનીમાની બાવના હતી, તેમ છતાં જણ થયે અંગેજ સરકારનો એજન્ટ અટકાવ કરશે તો ગામા લગીશું સૂરજમન વેગાસર આવી પોદોએ નહિ બીન લોકોએ ગેરેરની ગાજીએ અંગેજ સરકારના એજન્ટના મુકામથી વેગે છાનીમાની ચિતા ખડકી ને તેમા કપામ, મી, નાગિયેરની કાચરી ઇલાદિ દાલ પદાર્થ બચા મિં એરસ્કો રોડેને સં દરવાજે એકીગર રાખ્યા દના તેથી રાજની વેગાએ કિલો કાચી તેમાથી અધીરારે દગિ ચાર મહો સનિયોને લઈ આવ્યા તે વેગાએ નણ રાણિયોને સન ચડ્યુ હતું, તેમા શિરોષના દેવડા કાંકોર પી પુત્રી, વરસોડાની ચારડીછ અને રથાસરના રેહેવરની પુત્રી હતી રજૂનોએ બીનેને મિં એરસ્કિન ૥ મુકામ આડ રાખ્યા દના પચુ જારે મનિયો જાગ લાગી સારે ચિતા નો ભડમ ધણો મ્દોટો થયો એટલે તેને તપામ કરતા માણ્ય મોક્યા તેઓને બીનેએ અટકાવ્યા અને તેમના ઉપર તીર ફેકસ માડમા પછી એજન્ટ પોને પોતાની દુકડી લગો ચડ્યો, પચુ તેડમામા તો કામ કંચલ સુપુ હતું અને જજૂનો જતા રવા દના, તોપચુ બીનેનામાં ગેક છિટિય કામના મરાયો દને .

• મિ એરસ્કિનનો વડોદરાના ફેલિડેન ઉપર કામજ તો • મી ફેલુ આરી સન ૧૮૩૫

‘આસારે આડ વાના મુકામ ખરોડ્યો હતો, અને ત્યાર પછી બહુ માન્ય હતું પગ પાત્રી સનના અડી વાગની ચિતા સજગ્યા વિનેની સુખ પડી અને પ્રથમ જે જગ્યાએ મુકામ કર્યો હતો તેની અરે નીચે વચ્ચે ગાયકનાડના ‘અરનાદોએ ઊવણી કરી હતી આ નદીને કિનારે ચિતા ખડકી હતી અને ‘આજે સવાર મને બંદેર કરવામા આવ્યું કે સિયોનો જુમરાજ અને માલાવા વાનો પુપ’ એવો જોયો થયો હતો કે જે કાચી ગયા દના તે સં જાગે ડોયા દના આ જુમરાજ કામ કરી રાજાને બસ થાય એવતા માણ્ય લીધા ‘દના, જગારે લીધા ના દના, અને સિયોને મિશાના બાગેલા જામ ૥ ૧૨મી ૫

સતિયો બળી મુલા પછી સૂરજમલ જાણે દિવસે અદમનગરની પડોસમાં આવ્યો અને પોતાના અધારેને તપાસ કાઢાડાને મોકલ્યા; તેઓએ લાંબા જમને જે નીપજ્યું હતું તે આવીને કાઢારને કહ્યું એટલે તેણે લાંબી ઉપડીને વડાજીના તલાવે જઈ પડાવ કર્યો.

મિ. એસ્કિને સૂરજમલને લખી મોકલ્યું કે, “તમે સસલાની પેડે નાસોછો તો અમે સિમરી કૂતરાનીપેડે તમારી જાગડે આવિયે છિયે. આવો ધસંગ જોઈને કાઢારે પોતાના કપીલાને પાનવરે પોહોંચને કર્યો અને પોતે, ધુંગાની પ્રસિદ્ધ ડુંગરી ધાડી ઝડીંગી વીંટલાઈ ગયેલી છે લાંબા રહ્યો. એજાંની પાસે નથી દુકડી આવી પોહોંચી એટલે તે ગાગિયાર જોરા કામદાર લઈને જોના ઉપર ચડ્યો. લાંબા સૂરજમલના ઘર આગળ એક ઘેટા બાંધ્યો હતો ને લેવાને એક તુર્ત અધાર આવ્યો તેને જાણી વાગવાથી તે મરજી પામ્યો. સાર પત્રી બીજા ધણી માણસ મરાયા તેમાં એક જોરા કામદાર કામ આવ્યો તથાપિ ગામ લેવાયું નહિ રાતની વેળાએ સૂરજમલની કાઢી, પોતાના રાતની વિખરા હતી તે, કેટલાક બીજા લઈને પાનવરે જતી રહી સવારમાં લડાઈ ચાલી તે બપોર સુધી રહી પણ ગામ લેવાયું નહિ. આ વેળાએ ધરાઈતો ફાળો કાઢાર અંગેજો સાથે હતો તેને તે સૂરજમલને વેર હતું તેથી તેણે કહ્યું કે, હું ગામ બેસાડું પછી તેઓએ ખાતર પાડીને ઘોડા કાઢાયા ને ફાળે મામમા પેશીને ગામ આવ્યું તેમાં ધણી રજપૂતો મરાયા અથવા ધાગલ થયા, રતનો રાહોડ ધણી જથ્થાને મારીને પડ્યો. તેની તરફાર કાઢને વાગવાનાં નિશાન આજે પણ લાના લોક દેખાડી આપેડે.

“સડી લઈને કણ્ઠિદના બે દીકરા સાથે ખુની લોકો હતા તેઓ તેમને નહીં કિનારે લઈ ગયા, અને ધણીજ ઉત્તરણ કરીને ચિતામાં નાખીને ચિતાને તેવો ધીથી ખૂબ સગાવી દઈને ત્રાસદાયક કામ પરિપૂર્ણ કર્યું સતીનો અટકાવ ન-
“રવાને કાંઈ પણ પ્રયત્ન થઈ શકે એટલી વેગ રહી નહતી, કેમકે જયારે મન-
“ખજાર મળી ત્યારે તો મહેલા આગના લડાન મારા જોરામાં આવ્યા હતા અને
“લણ્યું હતું કે સર્વ હશે પત્રી ગયું છે”

અંગેજો ઉત્તરમાંથી વધારે હન્કિત મળેડે તે રાત્રી પ્રકાશની સમાસિની રીપમાં લેવામાં આવ્યો.

૧૧

સોરડો.

આગે કેહેતા એમ, શિર પડિયા ધડે ઊડસે;

નર રતના તે નેમ, મો રાખ્યો બડ શેરરા. ૧*

ત્યાંથી ચોડા ગાંઠ ઉપર હુઆના હુંગરામાં સૂરજમલ દતો સાં તેણે
 બધુકોના બડાકા સાંભળ્યા તથા ગામ બળતું દીકું સારે તેણે પોતાનાં
 માથુસ જાતમી કાદાડવા મોકલ્યાં. ગામમાંથી નાશી જતા લોકો તેમને
 માગા મળ્યા તેઓને પૂછીને બધી બળર આવીને સૂરજમલને કહી. તે ઉ-
 પરથી તે પોતાના રજપૂત અશ્વાર અને ચારમેં બધુદ્રવાળા લઈને ગોના
 ઉપર ગયો તે વેળાએ અંગ્રેજ ફોજની દુકડી તે ગામના તક્ષાવમા પડી
 હતી, જે મરણ પામ્યા હતા તેઓને ડોળિયોમાં ધાસેલા હતા, અને ટ-
 લાક તમાવ આગળ ખાતા પીતા હતા તેનામાં સૂરજમલે પોતાના બધુક-
 દારોને હુંગરી ફેરવીને ગોતા તથા વડાગી વચ્ચે વાધું છે ત્યાં આગળ
 મોકલ્યા, અને જ્યારે અંગ્રેજ સરકારની ફોજ ચાલી સારે પડવાડેથી પોને
 અશ્વારો સહિત ચાલ્યો અને ફોજ એક ઝાડીમાં જઈ પોતેથી એકમે ત્યાં-
 થી તેણે તેઓના ઉપર ઉપાડો કર્યો તથા ફોજને વચમાં ઘાલીને બધાં
 માથુસોને કતલ કર્યાં અહિયાં પણ એક અંગ્રેજ કામગર મરાયો એમ
 લોકો કહેછે

---

* કેહેછે કે રતનો તરવાર લઈને લડના પડ્યો તેમાં તેનું માથુ કપાઈ
 પડ્યું ત્યાર પછી તેનું ઘટ દમીરા ડાળવા ચાલીને લડ્યું તે જાણીને તાતજો આરો ના-
 મ્યો ત્યારે તે ધડ પડ્યું. તે ઉપરથી કરિએ સોરડો કર્યો કે, ગામના લોકો
 તેમ કહેતા કે માથુ પડ્યા પછી ઘટ લેછે તે નિયમ આ શેરસિદના દીક-
 રા તે રાખ્યો

ફાજની કુકડી વડાળી પોહોંચી, અને ત્યાંથી છડર થતે સાદરે
ગઈ; સૂરજમલ ત્યાંથી હુઆને કુંગર પાઠો ગયો, પછી ગયેલા ગામના

† કચાપટન ડેવાએને ઈડરથી તા ૨૨ મી ફેબ્રુઆરી, ૧૮૩૫ ને રાજ મિ
એરસ્કિનને ૫૪ લખ્યું હતું તે માહેથી જોતા સળધીની વાત નીચે ઉતારી
લઈએ છિયે

“સૂરજમલ ને જગ્યા રોકી બેઠેલો કેહેવામા આવ્યું હતું ત્યાં હું ગ.
‘કામે પરાડિયું થતા જઈ પોહોંચ્યો, એટલે તે જગ્યા છાડીને તે ગયેલો મા
“લમ પડ્યો તપાસ કરવા ઉપરથી અને માવમ પડ્યું કે જોતા ગામ ને બે
‘ગાઉને છટે છે તેણીમગ બે દિવસ ચલા તે ગયો છે એ ગામ તેના બાઈના
“તાળામા છે, અને સમય એવો લાગ્યો કે, તે પાસેની કાઈ જગ્યાએ તેની
“સાથે હશે મે તે ગામ ઉપર કુચ કરી અને આગળના માણસ ગામના થો-
રી રસ્તા ઉપર જઈ પોહોંચ્યા એટલે ઉચી ગદી ઉપરથી એકદમ તેમના ઉપર
‘લડાકો કર્યો, અને થોડી વારમા તો ઘણે ઢેકાણેથી બને બાલુ બાણીથી બાદાર
‘થવા લાગ્યા પરિણામ એ થયો કે ચાર પાચ માણસ ને માત્યા ગયા તે બા-
‘કરતાં, ગામમા ને પચીસ માણસ હતા તે બધાય કેદ પકડાયા

“મને લખવાને એક યાચછે કે, આપણને અતિ બારે ગુસ્સાન થયું છે, તે
“આપણે ને મતવળ હાસન કરી લેવાની તેના પ્રમાણમા અગાઉથી ધારણા કરી
“જાખવા કરતા બહુ વધારે થયું છે એક મજાન ઉચી ગદી ઉપર આશર સા-
“ત માણસો ગદી જાડે પોતાની જગ્યા સાચવી રહ્યા હતા તેઓનાથી એ બધું
“ગુસ્સાન થયું છે એ ગદી એક ચોકમા આવેલી હતી, એના ઉપર ચડનાને
‘માન એક ન્હાની બારી વિના કાઈ સાધન હતું નહિ એ બારી ચોકની પડ-
‘ખાની ઈમારતોના બાકામાથી નજરે પડે એમ હતી, અને ત્યાં જવાના શુચપુ-
‘ચિયા માર્ગમા રાતુના પેહેરેગીર મૂકેલા હતા તેઓનો મારો તાકવા પ્રમાણે થ
‘તો હતો, અને તેઓએ પોતાનો બચાવ કર્યો તે સૌર્યના ઉદાહરણ તરીકે
‘અતિશય માન આપવાને યોગ્ય હતો આપણે ને ગુસ્સાન પોહોંચ્યું તે વિ-
‘ષયે મે પ્રથમ મારા એક જણાવ્યો છે અને લખવાને એક ઉપજે છે કે, મરણ
‘પામેડો સખ્યામા લેફ્ટનેન્ટ પાટિજર આવી ગયો છે આગળ ધમારો કરના-
‘ની રાણી આગેવાની કરતા તે પડ્યો અને તેને આ ઢેકાણે આપ્યો ખરો, પછી
‘ગઈ વાગે રાતના દમ વાગના તેણે દેહ છાડ્યો છે વાર યાચ નહિ એવો
‘માટે એવું મહદુ મે તમારી ઇચ્છી કણી આ કણે ચોકથી દીધું છે અને આ-
‘શા રાખું છું કે આ કાગળ તેના આડી પોહોંચના પેહેલાં તમને પોહોંચશે

એક વાણિયાને પોતાના મુજરાનના પૈમા મેળવવા સારૂ જ્ઞાન પદ્ધતિ
અને તેને પાનરે લઈ ગયો. પછી જે તોપો લઈને ટ્રિટિંગ એન્ટ

“જોઈતા ગામ ધણું ખર્ચ જગી મળ્યું છે. મારે આ ઢેકાળે તમારી નજરમાં
લાવવાને બદલે દરતું લોચિ કે, દેશ કેવો છે એ વિષે તમને જે ખબર મળી
હતી અને તે તમે મને લખી જણાવી હતી તે ધણી ખરી ખોટી હતી ખરા-
જાના ટકરાનો ધારાં જગવથી છનાઈ મથેલો દેશ છે, અને ઘોડેશ્વાર જે ઉપ-
યોગમાં આવે છે તે વિષેનો વિચાર કરતાં, ત્યાં બિલકુલ ચાલી શકે એમ છે
“નહિ, અને એથી પાચદશને અતિ ધણો ગેરફાયદો થાય છે મહં હાથે અમે એ
ગામ છોડી દીધું તે વળાએ એ વિષેનો દાખલો મળ્યો. સૂરજમલ (જે પાસે
હતો તે) પોતાના અનુગામી સહિત આવ્યો અને જગવમાં રહીને ઘોડેશ્વાર-
ના આગળના બાગ ઉપર તેણે મારો ચલાવ્યો. તેમાં એક અરવાર માર્યો ન-
થો; એના ઉપર દુભલો કરવાનું કામ અસાધ્ય હતું, અને તે એમ કર્યું હોત
તો, એનાથી આપણને જે નુકસાન થયું છે તેમાં માત્ર વધારો થાત મારી પા-
સે પાચદશ હતું તેના સ્વાધીનમાં કદિયો આપીને આગળ ચાલતું કર્યું હતું,
તેથી તે જાપમાં આવે એમ હતું નહિ

“મારો ઈરાદો શતોશત વડાસીમાં મુકામ કરવાનો હતો, પણ સવારમાં
મે ખુબી જગ્યા અને એક તલાવ ભેટું હતું પણ તેથી આપણું કામ સરે
“એમ હતું નહિ એનું મને પદવાટેથી લાગ્યું, તેના શીખમાં ગામની આ બાજુએ
“બુલથી એક ફાસ આગળ વધી ગયા, એટલે કુચ જારી રાખવાથી આ ઢેકા-
“ણે આઠ વાગનાં આવી પોહ્યાં ત્યારે માણસ અને ઘોડાં અતિરાય થા-
“ઈ ગયા હતા

“જે માણસો પાચદશ થયાં તથા મરણ પામ્યાં તેનું ખત્રક આ સારે મોકા-
“યુ છે, જે માણસો ખૂટે છે તેઓ સો વસા સત્રના હાથમાં પકડાયા હશે
“જયજા મરણ પામ્યા હશે મારી ધારણામાં એમ આવે છે કે તેઓના મનમાં
“ઘૂટ નેડવવાની આશા હશે તેથી આપણી ટોળાનાં માણસોને એટલું કરવાને
“અમુકવ કરવામાં આવી તે સમયે, સૂરજમલ તથા તેના અનુગામિયો છેક પા-
“સે હતા તેની તેમને ખબર નહિ હોય- તેથી તેઓ ગામમાં રહી નયાં હશે.

“સૂરજમલ એક બલવાન દેસમાંથી બીજા વધારે બલવાન દેસમાં નાસતો
‘ફરે તેથી એને પકડવાનું અથવા એનો નાશ કરવાનું કામ મને કઠિણ લાગે
“છે. ગાવા પ્રકારના દેસનાં એના લશ્કર ઉપર માત્ર જસે માણસથી હલેલો ક-
“રવાને મને દીક લાગતું નથી. હું એને નસાડી રહું એમાં મને કાંઈ રાક રે-
“ટેતો નથી, પણ આપણને દેશ ધણું નુકસાન થાય અને તે વળી, મને લાગે છે
“કે જે લાભ મેળવી લેવાનો તેના પ્રમાણમાં કરા દિસાણમાં નહિ”.

અદમદનગર ગયો અને પછી ઇંડર આવ્યો. ઇંડર આવીને તેણે સુટીનીના દાકાર જાતમસિદને જોવાનીને કહ્યું કે, "તમારા દીકરાને પકડવાને તમે આગળ આસો." સૂરજમલ આ વેળાએ ફારકીમાં હતો તે મમાચાર જાતમસિદે એજાંતને કહ્યા, પણ તેજ વેળાએ તેણે સૂરજમલને 'કાઢાવ્યું કે, "તારા ઉપર સાહેબની અશ્વારી આવેછે માટે તું નાશી જાશે. જ્યારે અશ્વારી ફારકીએ પોહોંચી ત્યારે સૂરજમલ નાશી ગયો તે એવી ઝડપથી કે તેની જાનમ, હાંતો કાઢો વગેરે સામાન રહી ગયો, તેથી તેણે જે વાળિયાને જાન પાડ્યો હતો તે પણ છડી ગયો. ફારકી તથા પોહોંચે વગેરે કુંગામાં ઘોડાધરો નામે એક ઘોડો છે ત્યાં સૂરજમલ ગયો, બ્રિટિશ એજાંતે જાતમસિદને ધમકી દેવા માંડી ત્યારે રિયાચું કે હવે ફોજ તેની પછવાડે જશે નહિ તેથી તેણે કહી દીધું કે એ તો ઘોડાધર છે પણ અંગ્રેજ સરકારની ફોજ તો તેણીમગ આવી ને સુટીનીના દાકારને પોતાના દીકરાને એતાવતા જોઈયો અવકાશ મળ્યો નહિ. સૂરજમલ ફોજ ઉપર મારો ચક્કાવીને લાંબી નાડો નામની વેળાએ તેનો બાધ ચોરસિંદ તેની માથે હતો તે મહારાષ્ટ્ર જવાથી પાછલ રહી ગયો તે માર્યો જાત પણ તેના માળુમેએ તેને ઉચકીને હમરા ઉપર ચક્કાવી દીધો સૂરજમલ ત્યાંથી ફરીને પાનવરે ગયો

જાતમસિદને પોતાના પુત્ર સૂરજમલ સાથે વેર હતું તેવામાં તેને કુવાવે રાખ્યો હતો તે ખારે તેણે બ્રિટિશ એજાંતને સમજાવ્યું કે રૂપાલનો દાકાર (ફોતેદસિદ), અદમદનગરનો રાજા પુટલીસિદ અને તખતસિદ સતી વિધેની તકરારને લીધે વળે છે તેઓ તથા સૂરજમલ એ સર્વે કુવાવે ભેગા થયા છે. એવું સાંભળીને એજાંત પોતાના અશ્વાર લઇને ત્યાં ગયો અને જે આરજોનું તે ગામ હતું તેઓને તેણે તેડાવ્યા (તેમાં આ વાત કહેનાર પણ હતો) અને પૂછ્યું કે સૂરજમલ ક્યાં છે તેઓ કહે કે અમે જાણતા નથી, એટલે ગામ સાગી તોપો માંડીને ગોળા ચલાવા માર્યા ને કિલો તોડી પાડ્યો, ગામ લૂટ્યું ને જાળ્યું. ગામના શોડાએ નામના માંડ્યું તેઓને પકડ્યા, અને તેમનાં ડોર સુધાંત તેઓને વગાલીમાં અંગ્રેજની છાવણી હતી ત્યાં પોહોંચતા કચા. ત્યાર પછી સૂરજમલને પકડવા સાર ફોજ લાંબી પાનવરે ગઈ. ત્યાં લડાઇ થઈ, તે વેળાએ હરતો

કરનારી દુકડીનો અંગ્રેજ કામદાર અને પચાસ માણસ મરાયા. પાનવર લીધું અને બાળ્યુ, તથા ગામના લોકો તેમાંથી નાશી ગયા ત્યાર પછી મેવાડમાંનું માનપુર લરકરે બળ્યું, સૂરજમલ પોતાની દકરાણી જોધીજીને લઇને ડુંગરામાં નાદો, ને આવી જંગલની જગ્યાએ એની દુઃખદાયક સ્થિતિમાં તેની સાથે ગઈ કે તેને પગમાં બધા કાંટા વાગ્યા ને તેની પુત્રીને (જે પછીથી ઈંડરના મહાનજ જવાનસિંહ વેરે પરણી હતી) કેડે બેસારી હતી તેથી તે છેક થાકી ગઈ.

જ્યારે અંગ્રેજ સરકારની ફાજ પાછી સાદરે ગઈ ત્યારે પાનવર પાણુ ફરીને વશ્યુ અને સૂરજમલ પોતાના કબીલાને સાં રાખીને પોતે કુશવં ગયો અને ડુંગરામાંથી ઈંડર જિલામાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યો. આ વેળાએ સિદ્ધપુરના મહનો મહંત મરણ પામ્યો હતો તેની ગાદી માટે તેના બે બે લા વચ્ચે તકરાર હતી તે માટેનો એક રાજમારથી કરીને હતો. તેણે પોતાનો પોશાક બદલીને રજપૂતનો ધારણ કર્યો અને બારવટે નીકળી સૂરજમલ સાથે મળી ગયો. તેણે તેને કહ્યું કે તમે મારી સહાયતા કરો તો હું તમને બહુ માણુમોનું ખર્ચ આપું સૂરજમલે તે વાત માન્ય કરી ને તેઓ સિદ્ધપુર પરમણુમાં લૂટફાટ કરવા લાગ્યા. સૂરજમલ અને રાજમારથી એક વાર અઘાર અમારો લઇને સિદ્ધપુરની પામે સગવડિને ફિનારે ઉતર્યા, સાં રસોઇ કરાવી; તેઓને આવતા જતા લોકો પૂછે કે તમે કાણુ છો? ત્યારે કેહે કે અમે ઈંડરના હિરે અને પાલણપુર મોકાણે જઇએ છિયે, (તેવામાં પાલણપુરના વડામનો દિવાનજી ગુજર્યો હતો.) સાંજની વેળાએ બધા રજપૂતો બગરમા મયા અને ત્યાંના તગરશોકને ૫ કડવાનો વિચાર કર્યો પણ તેનો તેઓને પતો લાગ્યો નહિ ત્યારે બીજાએ એક લખુગે કરીને હતો તેને ઘેર ગયા, અને ગુમાસ્તાને કહ્યું કે, “અમારે એક હુંડી વઘાવવાની છે, તમારો શોક ક્યાં છે?” તેણે કહ્યું કે મારા શોક મેડા ઉપર જમવા બેસ છે લાવો હુંડી હું વઘાવી આપુ.” રજપૂતો મેડા ઉપરથી હાં ઉતર્યા અને મેડા ઉપર ચડીને શોકને નીચે ધસડી લાંબા અને ધાસેના બારાની પેઠે તેને ઘોડા ઉપર નાંખીને લઈ ચાલ્યા. તે વેળાએ બગરમાં બુમાખૂમ થઈ ને તેઓ તો દરવાજા આગળ આવી પોકા-

આ, ત્યાં દરવાન દરવાજો બંધ કરતો હતો તેને એક રખપૂતે ગાજ દીધી અને તરવાર ખેંચી એટલે તેણે દરવાજો ઉઘાડ્યો; એટલે સૂરજમલ તથા તેના માણસોએ ઝાડાનો રસ્તો ઝાઘ્યો. સિદ્ધપુર ગામવાડી પાણું હતું તે વાદરે ચડ્યું પણ તે હળવે હળવે પછાડે ગયું, કેમકે તેઓને કાંઈ ધન્યમ મળવાની આશા ન હતી તેથી ધાડ પાડનારા સાથે લડવાની તેમની મારજી ન હતી, તેથી તેઓ યોડે છેટે જઈને પાછા આવ્યા. સૂરજમલ ઝાડેથી હુંઆના ડુગરમાં રહીને પાનવરે ગયો ત્યાં લખુશેઠે કહ્યું ને, "તમે અને હું દેશો નહિ, જો તમે અને છોડી દે તો જોડલો માગો તેટલો હું દંડ આપું," ત્યારે તેણે કહ્યું કે, "અમારે દંડ જોઈતો નથી, પણ અતીતનો ટોટો પતાવવો છે." વહિયાએ હુંડી લખી આપી તે લઈને તેના માણસો રૂપિયા લઈ પોતાને માટે તથા પોતાના કેદીને સાર જોયનો સરસામાન લાવ્યા. સિદ્ધપુરના મહાજને વડોદરા સરકારને અરજી કરી કે લખુશેઠનો છુટકારો થશે નહિ તો અમે સૌ સિદ્ધપુરમાંથી ઉઘાળા બરીશું. ગામવાડ મરકારે તે ઉપરથી સાકુકારને છોડાવા સાફ ક્યાપટન ઐન્ટરામને લખ્યું. તે આ વેળાએ મહીકાકાનો પોલિટિકલ એજન્ટ હતો. તેણે ઈંડર જઈને સમજા આરવટિયાઓને જમાન તથા બાંદિધર આપીને તેકા-
 વ્યા. પેહેલવેહેલો સૂરજમલ આવ્યો, તેનો અપરાધ ગાફ કરવા ઉપરથી તેણે પોતાના હાથમાંથી તરવાર નાખી દીધી અને એજન્ટને કહ્યું કે, મારા સિરખી પગાર સાર અને નડરો ને મારી પાસે તો ખાવા જોડકું પણ નથી તેને પછી મુડેડી પટાના બે ગામ આપ્યાં એટલે વીશ અધાર રાખીને ખીજીઓને તેણે રજા આપી; તેને ઈંડરના મહારાજે વ્હીમેડાની ચાણુદારી આપી. તેના માણસોને પગારદાર કરીને રાખ્યા તેના પગારનો પણ નીકાલ થયો. તેના જિલામતો તેની સાથે વખામાં હતા તેઓનાં ગામ પણ પાછાં સોંપાવ્યાં. બેનો સોળતી રાજબારથી ગામવાડને સરણ થયો, તેને તેણે કેટલાક મદિના સુધી કેટખાનામાં નાંખ્યો પણ તેની પાસેથી દંડ લઈને તેને સિદ્ધપુરના મહાજી ગાદિયે રથાડ્યો, તે આજે ધણે પેસાવાળો દહેવાય છે. એજ પ્રમાણે અહમદનગર, રૂપાલ અને ખીજા ગામોના આરવટિયાઓને, તેમની જગ્યા પાછી સોંપી અને આખા ઈંડરવાડામાં સલાહ આપી દીધી.

ઈ. સ. ૧૮૩૮ માં મુડેટીનો દાદાર જાનમમિદ મરણ પામ્યો તેની ગાદિયે સૂરજમલ થયો અને તેના બાપ શેરગિદને રતનપુર અને ગોતા ગામ રહ્યાં.

મહીકાંઠા સંબંધી છેવટ લખાણ સાથે જોડણી ટીપ, અથેળ દફતરમાં લખ્યા પ્રમાણે.

તા. ૧૭ મી સપ્ટેમ્બર સન ૧૮૩૫ ના રોજનો મુળઈ સરકારનો નિરપાય
'અયા ફેમુઆરી મહિનાની ૧૬ મી તારીખે મિ. એરિક્સન આહ મદનગર આવી
પોહ્યાં અને ત્યાં તે આ એનિતા બનાવ કરતા કેવળ બૂદાળ પ્રકારનું બંદ
બેસારી દેવાને ત્રણસો માણસથી ગયો હતો, તે સમયે તેને જણ કરવામાં આ-
વ્યું કે 'આ પરગણાનો રાજા કર્ણસિદ આજનો દિવસ કાઢાટે એવી આગા
નથી' આ ઉપરથી મિ. એરિક્સને તપાસ કર્યો કે જેમ ૧૮૩૩ ના આગરકે
મહિનામાં ઇંડરનો રાજા દેવ થયો તે વેળાએ જેમ બન્યું હતું તેમ આ રાજા
ને સાત જિયો જ તેઓને જોશવરીથી સતી કરવામાં આવનાર છે કે નહિ તેને
આ વિષે મનપતીજ ખાતમી મળી રાખી નહિ તા ૬ ફો ફેમુઆરીની રાતે રાજા
અમુરે મરણ પામ્યો તે વાત બીજે દિવસે સાજ પડતા મુખી સતાડી રાખી,
પણ પહાંથી ઉપાડી રીતે વાત આવી કે સાત રાણિયોમાંથી પાંચ રાણિયો સ
તી થવાની છે સાતમી તારીખના બમળગાંમાં મિ. એરિક્સને રાજાનો પૂથીરાજ
કરીને સુમારે સત્તર વર્ષનો કુવર હતો તેને તથા રાજાનો ભત્રિજો, સૂરનો હમીર-
સિદ કરીને હતો તે બંને પોતાની દુઝૂરમાં બાંધાવ્યા અને મનુષ્ય પ્રાણીનો પાત
યાય એવા ધાતકી કામ વિષે બ્રિટિશ સરકારને ધલો ધિકાર છે એ વાતની
તેમને જણ કરી તથા એવા કામની સામે તેનાથી યાચ તે ઉપાય કરીને આડે
આવવાનો તેનો વિચાર હતો તે જણ જણાવી કીધો અને કહ્યું કે, સતી કરવાની
નાસદાયક ક્રિયા વિષે આજળે જણાવવામાં આવતું નહિ, પણ હવે તો જો તેમ
યાચ તો ગુનોહ થયો એમ બ્રિટિશ સરકાર ગણે છે. પૂથીરાજ અને હમીરસિદ

સતી થવાની અગત્ય વિશે સમજવવા લાગ્યા અને મિ. એરિક્સન તેઓને પોતાના વિચાર સાથે મેળવી લેવાને પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા એમાં બીજા આખો દાદાડો નીકળી ગયો. આ પ્રમાણે તેઓ વિવાહ ચલાવતા હતા તે પોતાની બધી મતલબ સાધી લેવાને અવકાશ મેળવવા સાર હતું, અને બળવાન ફ્રાન્સ એકની કરીને તેના આશ્રયથી સતી કરવાનો તેમનો વિચાર પૂર્ણ કરવા સાર તેઓએ અહમદનગર જિલ્લામાંથી હુથિયારદાર બીલ અને બંધુદાર માણસો એકઠાં કરવાને આમેગામ માણસ મોકલ્યા હતાં, તે વિશે મિ. એરિક્સનના બાણવામાં કંઈ પણ હતું નહિ સાંજ પડવા આવી તે વેળાએ ચારેમગ હુથિયારવાળા માણસોનાં ટાળેટાળાં શહેર બહારી જતાં, આપણા મેલાણુ આમળખી જણાવા લાગ્યાં તે ઉપરથી મિ. એરિક્સને ટુકડીના કમાન્ડિંગ આદિસરને, તે લોકોનાં હુથિયાર છોડાવાની આજ્ઞા કરી, કેમકે રાત્રને બાળવાને મઠિ એવા પ્રકારના માણસોનું શરકર એક્ટુ કરવાની કાંઈ અગત્ય નેહું હતું નહિ તેથી કાંઈક દુષ્કામ કરવાના ઈરાદાથી તેઓ એકઠા થયા હતા એ વાત ઉપાડીજ હતી એક બે ટાળિયોનાં હુથિયાર તો મુકાબ્યાં અને તેઓને કમ્પુ કે બીજા દિવસે તમારાં હુથિયાર પાછાં આપવામાં આવશે, પણ તેઓને જવા દીધા, એટલામાં એવી ખબર મળી કે, ધણાં હુથિયાર સનેલાં માણસો કિલ્લામાં ઘોડકા થયાં છે અને પચાસ કે સાઠ બંધુવાળા કોળિયા અને બીજા કહુંસિંહના કોટવાસના ઉપરીપણા નીચે નમગરિયો સળગાવીને અને કામકાં ચડાવીને, લેફ્ટનેન્ટ લુઈ જે શહેરના કિલ્લા અગળ ક્વાચત કરાવતા હતા તેની સળસળ જાં પોહોચ્યાં છે. કોટવાસ ઘોડા ઉપર બેઠા હતા તેને લુઈએ બાંધાળ્યો અને પોતાને હુકમ મળ્યો હતો તે કહી સંબંધીયોને કમ્પુ કે તમારા હાથ નીચેનાં માણસોનાં હુથિયાર તમે મૂકાવો, પણ આતું સાંકળીને કોટવાસે તો પોતાની પછવાડે માણસો હતાં તેમને તરત હુકમ કર્યો કે લુઈના ઉપર મારો ચલાવો. માણસોએ વચર આનાકાની કરે તેનો હુકમ મળ્યો અને લેફ્ટનેન્ટ લુઈને એક પડખામાં ધાવણ કર્યો. પણ તે ટુકડી શહેરમાં દોડી ગઈ, દરવાજા ઉતાવળથી બંધ કરી દીધા અને કાંઈ ઉપર ચડીને આપણા શરકર ઉપર ખૂબ મારો ચલાવ્યો તે વેળાએ આપણું શરકર કિલ્લાથી બરો કદમ હટે હતું. શહેરમાં ગેદી તોપો હતી તે રાત્રની વેળાએ જો જુરલુ ઉપર ચડાવી દીધી દોષ તો આપણાં ધણાં માણસોનો યાજ્ઞ લાદાદી નાંખે એવી બીક હતી તેથી ચોડાં કદમ પછવાડે પડવાનો વિચાર ધટિત જણાયો. અને તેટલી વારમાં મિ. એરિક્સને અમદાવાદ અને ઉરસોલના શરકરી અમલદારોને તોપો મોકલીકે ર-

વાનું કાઢાવ્યું કે દરવાજો તોડીને ચોદેરનો કબજો કરી લેવામાં આવે બીજો દિવસે સવારમાં (તા ૯ મિચે) અઢી વાગતાં સુધી સર્વ શાન્ત રહ્યું હતું તેવામાં ચિતા સજામાંના વિષેની વાત જાણનામાં આવી પણ જે માત્રી કામ માં પા માડ્યું હતું તેનો અટકાવ કરવાને હવે સમય રહ્યો ન હતો આ જગતી કામ કરનારાઓએ જે ઉપાય કામે લેનાડયા હતા તેમાં તેઓ ખરેખરા ફતેહ ખામ્યા, અને બાગ્યટીજી જિયે, તેઓના નારા કરનારાઓના જગતી વેઢેમને ભોગ થઇ પડી આ વિરોધ યથાસ્થિત વર્ણન અને અર્થનરેખા દોરેને આ ઠેકાણે લખી જણાવતા નથી, પણ મિ. એરસ્કિનનો રિપોર્ટ હાસિયામાં નેધેરો છે તે ઉપરથી જાણવામાં આવશે (આ પા ૨૫૮-૫૯ માં પૃથ્વી દીપમાં આપેલું છે)

“કમકમાટ ઉપજવનાર કામ પૂર થયું, પછી માત્ર રાજના બે કુવર ૨૪/૫૦ અને બીજા લોકની એક ટોળી સાથે ચોદેરની બાહાર નીકળી આવ્યા સવારના પ્રહરમાં તેઓએ શત્રુપટની કાંઈ નિશાની આપણી દુશ્મી બણી જતાવી નહિ, માત્ર બે બિસ્તિયો નહીં ઉપર જતા આવતા હતા તેઓના ઉપર થોડીક ગોળિયો ચલાવી, પણ ખરા બીજા અને કોળિયો તો ચોદેરમાંથી રાત્રે જ જતા રહ્યા હતા આ વેળાએ મિ. એરસ્કિનને જે બાતમી મળી હતી તે ઉપરથી તેને માનવાને કારણ છે કે, જે સતિયો થય તેઓ વિરોધ તો જુવાનકારના ઉપાય માં લેવાડવામાં આવ્યા હતા, પણ પૃથ્વીરાજ મિ. એરસ્કિનની સલાહ પ્રમાણે આવવાને તૈયાર થયો હતો, તેની મરજી સામે એ કામ કરવામાં આવ્યું હતું.

“જે સરકાર હતું તે સિવાય તા ૮ મીની સાંજે પચાસ માણસની એક દુકળી હારસોલથી આવી પોહોથી અને કયાપગન લાઈનર ઉપરી હતો તેનો વિચાર તે સાંજે ચોદેરનો કબજો લઈ લેવાનો હતો, પણ નીચે લખેલી અડચણ નહીં હોત નહિ તો વધારે અડચણ વેડવાવિના તે પ્રમાણે કરી શકેા હોત —

“સતી થતા પેહેલાં કેટલાક મદિના અગાઉ, મુડેલીના કાકોર જલમસિદ મોહાણના મ્હોટા કુવર સૂરજમને બજવાએર લોકોની એક મ્હોટી ટોળી જમાવી હતી અને તેનો ચેતે નાયક થયો હતો અમદાવાદની ખુલાલખદ નાદાલ ચંદની પેહેલીને ખેમચદ કરીને હતો તેનો બાઈ દુગરપુરનો સાલુકાર હતો તેને ઝાડાવવાને અને હિંમતસિદ વધા ફતેહસિદ કપાલના સાથે સૂરજમલ અને તેના સબધિયોને ઘણા કાળથી વેર ચાલ્યું આવતું હતું, તેમની સામે થવાને માટે એ સરકાર ઉપર થવાની પ્રસિદ્ધ મતવજ હતી તેને તેના શત્રુઓની સાથે કેટલાક ખીખાણાં મચાવ્યા તે અફજ જવાથી અને ખજારને માટે તેના ખાલસોએ હુલ્લત કરવા માંડી તેથી તે અકામજીમાં આવી પડ્યો, અને તેના ભેવામાં

આખું કે હુંગરપુરના મુશ્કમાં કૃપાક્રમે કાઠાર સીમા દણાવતો જાય છે તેને સાગરી શિક્ષાએ કાઠારે પોતાનાં કાંઈ નથી એટલે તેણે વિચાર્યું કે સામાન્ય લૂંટફાટ કરવામાં આપણું માણસોને કીક કાઢે લગાડી દેવાશે. તે ઉપરથી તેણે ધાસદાણાનાં ગામ માહેલું દરોચી કરીને એક ગામ માર્યું અને તેની લૂંટ પોતાના અચાઈ રહેલા માણસોને નેહેલી આપી. ત્યારે આ વાત વિષે મિ. એન્ડરિકને જાણ કરવામાં આવ્યું ત્યારે ઈંડરને વહિવટ એવી અત્યવશ્યક રિયતિમાં આવી પડ્યો હતો કે તે યાજે પાડતા મુધી સૂરજમલની ખબર લેવાને ચોખ્ખો રહેવાનું વાજબી લાગ્યું, અને તેને માત્ર એક શીખામણનો કામગીરી લખી મોકલ્યો; પણ ન્હાની મારવાડમાં હરસોલ કરીને એક બીજું ધાસદાણાનું ગામ હતું તે સૂરજમલે માર્યું એવા સમાચાર પછી તરતજ તેના સાંભળવામાં આવ્યા, તે ઉપરથી મિ. એન્ડરિકને સૂરજમલ ઉપર પાંચ મોસલ કરીને તેની બધી શિરબધી બીખેરી નાંખવાની વાજબી કરી પણ તેણે તો પાંચ મોસલને નિદાય કર્યા અને શિરબધી બીખેરી નાંખવાની ના કહી, તે ઉપરથી વીસ મોસલ કરવામાં આવ્યા પણ તેથી કરી લાભદાયક પરિણામ થયો નહિ.

‘સૂરજમલે પાંચ મોસલોને પોતાની છાવણીમાંથી કાઢાડી મૂક્યા તેમાંથી એક તો ૯ મી ફેબ્રુઆરીની સાંજે ચાર વાગતા આવીને એવી જુગર આપી કે સૂરજમલ અહમદનગરથી ચાર મૈલને છેડે વજતાપુરમાં છાવણી કરીને પડ્યો છે, તેની પાસે આશરે એક હજાર મકરાણી અને સાઠ અથવા પચોતેર અરવાર છે, અને તેનો વિચાર બ્રિટિશ ફોર્સ ઉપર હુલ્લો કરવાનો છે આવા સમાચાર મળ્યા એટલે મિ. એન્ડરિકને ટુકડીના કમાન્ડિંગ આફિસરને સૂચના કરી કે તમારે થોડી વાર લગી અહમદનગર ઉપર ધસાડો કરવાને ચોક્કસ અને સેનાના ઉત્તર વિજ્ઞાનના આફિસર કમાન્ડિંગને લખી વાળ્યું કે સૂરજમલની શિરબધીને વસા કરવાને અને વધી મથેલા જે બાંટ હાથમાં છે તે બેસારી દેવાને જોઈથી મદદ મોકલવી તમને અગત્ય લાગે તેટલી ઉતાવળથી મોકલો દેજો * * * * *

“તા ૩ ૭ માર્ચને દિવસે બ્રિટિશ લશ્કરે અહમદનગરનો કબજો લીધો, અને તા ૧ ફેબ્રુઆરીને દિવસે મિ. એન્ડરિકને એવી ચારણ જાણવાની કે હવે હું થોડી વાતમાં મહાકાંડનું કામ યાજે પાડી રાખીશ”

સુબેદર સરકારનો ડિરખાય તા. ૧૫ મી આપ્ટોબર ૧૮૩૫

‘આ પ્રમાણે મહીકાકામાં ત્રણ બંડખોર દુકાંડિયો હથિયાર લઈ ઉડી રહ્યા હતા. પૃથ્વીસિદ્ધ અને તેના આમિન, ૨ ને રૂપાવનો કાકોર અને તેનો સાથી ધારવાડાનો કાકોર અને તેમના અનુયાયી અને ૩ ને સૂરજમલ અને તેના સોબતી * * *

‘કથાપગ્ન ડેલામેલ, બંસે પાથદળ, એક ઘોડેચારની દુકાંડી, અને એકસો પચાસ આયત્વારી પાયમાના ભિખિય લશ્કર સહિત સૂરજમલના ઉપર હલ્યો. કંઈક વધારે ચડ્યો, અને ત્યાં ૧૭ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે ઈરવાડામાં વલસિયે સૂરજમલ પડ્યો હતો. એમ સાક્ષગવામાં આવ્યું હતું ત્યાં જ્યાં ઘોડાઓ પકડ્યા હતા તે નાશ થયો હતો અને ત્યાંથી બે મેડ ઉપર તેના બાઈ શેરસિંહના ગોતા ગામમાં જઈ રહ્યા હતા. એમ માનવામાં આવ્યું એવે કથાપગ્ન રેતી અને તે ગામ ઉપર કુચ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો ત્યાં જઈને તે જગ્યા લીધી અને રાત્રીના ચાર પાથ માણસ ઠેર કસ્યા અને ગામમાં પચીસથી તે ત્રીસ સુધી ભેટલા છવતા રહ્યા હતા તે સર્વેને કેંદ્ર કરી લીધા પછી આપણા ભણી બંડખોરો નુકસાન થયું, અને લેફ્ટનન્ટ પાંડિત કરીને એક ૧૭ મી રજિમેન્ટ અને આઈનો હતો તે માર્યો ગયો. આ શોકદાયક પરિણામ થવાનું કારણ એમ થયું કે ત્યાં એક મજબુત ઉંચી ગડી હતી તેના ઉપર માણસો હતા તેઓએ મરણિયા થઈને તે સાચી રાખી અને આપણી દુકાંડી પાસે તોપ હતી નહિ કેમકે દુકાંડી ચાલી નીકળી ત્યારે તેનો ખપ પડ્યો એ. ધારવાડામાં આવ્યું નહતું * * *

‘ફોજનો વધારો થયો એટલે રૂપાવના કાકોર ઉપર હુમલો કરવાનું ચાલુ કર્યું. સન ૧૮૩૫ ના ફેબ્રુઆરી મહિનાની સમાપ્તિએ આપણી ફોજની દુકાંડિયે આપણા ભણી નુકસાન થતા વિના કાનોરા ને હોદર ગામ લઈને તેમનો નાશ કર્યો અને હોદર ગામની પટોસમાં ગોસાઈનો એક મઠ હતો તેનું પણ એમજ થયું. તથા ત્યાં ૫ મી માર્ચ ૧૮૩૫ ને દિવસે પોરમાની ગામ તથા રૂપાવના વાવોના સર્વે કિલ્લા ને પાસરા ધાર નહિ એવા બારવલિયોના ઉંચા તાબામાં થઈ ગયા હતા તે સર્વ ભેર કરવામાં આગા વળી ૩૧ માર્ચ ગામ ત્યાં પહોંચી ફોજે સ્થાપીન કરી લીધું * * રૂપાવના બંડખોરોને વિખેરી નાખ્યા પછી ૨૪ મી પવટલ એજર મારિસના ઉપરીણા નીચે હતી તેને સૂરજમલની સારે લડાઈ ચાલુ કરી એ દુકાંડી ત્યાં ૧૨ મી માર્ચ સુરજમલની પટોસમાં હુમલો કર્યો ગોરાની રીતે સૂરજમલના યુદ્ધ નિહામીદેનો એક હતો ત્યાં

આની પોઢોંની અને તે કિલ્લો લીધો, તથા ત્યાંના કિલ્લેદારને વિખેરી નાંખ્યા તેમાં શત્રુનાં આડ માણુસ મરાયાં અને સત્તર કે અઠાર ધાયલ થયાં. સૂરજમથ તે એ જગ્યા છોડીને ગયો હતો, પણ તેના ભાઈ શેરસિંહે, અને આશરે બરો કે બસેને પચાસ મકરાણિયોએ તેનો જથ્થાવ કર્યો. ૦ * સન ૧૮૩૫ ના માર્ચ મહિનાના મર્ચ બાગની વેળાએ સૂરજમથ અને તેના સોબતિયાની પછવાડે હુંગરામાં વધારે આથે લશ્કરે પ્રવેશ કરીને ઘસારો કર્યો અને ફારકા, પાતવરા, માનપુર, અને ખાડરવાડાના કિલ્લાઓનો નાશ કર્યો. પાતવરા ગામ એક લીધ કાકોરનું રેહેઝાણ હતું તેનો આસપાસના લોકોમાં ધણા દિવસ થી ત્રાસ પડીતો હતો, અને તે સૂરજમથનો આગ્રહી અને ખરેખરે આગ્રથ આપનાર હતો. આ ધિનાણામાં ૧૭ ગી પલટણનો આપણો એક આદિસર લેફ્ટનેન્ટ કુલકશ કુ અને સત્તર સિપાઈયા ધરાયા, અને શત્રુના ૨૭૦ માણુસ ધનાયા તથા મરાયાં. * * *

“અમે કમ્પુસ કરિયે છિયે કે આ ડિસ્પાચમાં જાહેર કરેલાં કામો વિષેની અમારા મનમાં ખેદદાયક અસર રહી ગઈ છે, કારણ કે અતિશય ખાટા ટકરાવાળો અને વિકલ્પદેશ, જેનાથી આપણે એક અજવથા તેમાં આપણા લશ્કરે લાદે સઠ વેઠ્યાં અને ખાવા પીવાની તંબાસનું દુખ સહન કર્યું ત્યારે આપણી સામે હથિયાર લઈ ઉઠેલા લોકો વિખેરી નાંખી સકયા એ ખરું, પણ તેમના નાંખકો પકડાયા નથી, અને જે કારણો માટે આ મુલકમાં એક સાહસિક નાયકને તેની લૂંટકાટમાં હથિયારદાર માણસો જ્યારે જોઇયે ત્યારે મળી જવાને મુલક પડતું આવ્યું છે તે કારણો તે હજી લગણુ લેલાં છે. આ જગ્યાના લોકો ખરું જોતા લડવૈયા છે, અને જોકે નિરંતર લૂંટારા નથી તોપણ કાંઈક તેમ ધરાવે સદા શાંત હોય છે, અને દેશની આપણને માહિતગારી નથી તેથી કરીને થોડા દ્વિમતવાળા અને સારીયેઈ હથિયાર સજ્જતા માણસોને પોતાના કરતાં વધારે માણસોની સામે દરેક વેળાએ ફેટેલમહીથી સામા થઈ સઠવાને માટે જેહું અસાધારણુ જોર જોઇયે તે માહેલુ એ પણ એ થઈ પડેછે અને જે કાકોરોની સાથે ઉવણાં આપણો સંબંધ જ અથવા તેમના ઉપર આપણી સત્તા આવેછે તે વિના ખીનજો ઉપર કાંઈ આશી સન્નુ નથી તેથી કરીને દળાઈ નાંખે એટલી ફોજ કામમાં લાડીને, અરવા દુંકામાં કહિયે તે આખા દેશમાં ઠેરઠેર ચાણાં ખેસારી દીધા વિના અને તેમ કરતા અતિશય ખર્ચ યાય તે કરતા વિના આટલા બધા વચ યાય નહિ એના લોકોને નિયમમાં રાખવાની આપજાથી લાગ્યેજ આશા રાખી રાકાય

આવા કારણો ઉપરથી મુશ્કેલી આખા તકસારી ભાગની ખરી માપણી કે રવાનો વિચાર અમારા મનમાં ઉત્પન્ન થયો છે, અને અમારા પ્રમુખે (સર ફ્રાન્ક મીઝ) એક જીંઘ વધારે સૂચના કરી છે તેની સાથે બોર્ડના જીન મેમ્બરો મળતા અભ્યાસ છે, તે એ છે કે, મદીકાકાની લગાયક વસ્તી ઉપર સત્તા બેસારવાનો પ્રયત્ન કરવો, તથા દેશમાં સલાહશાન્તિ કરવાના ઉપાય કરવા, તથા ખાનદેશમાં જેમ આપણે સુધારા કરવાના સાધન કામે લગાડવામાં જ્ય પામ્યા હિંચે તેવા સાધનોને પુષ્ટિ આપવી.”

સુબર્ષ સરકારનો હિરપાચ, તા ૩૧ મી ડિસેમ્બર સન ૧૮૩૫

કથાપટન ઓર્ટાશમના (દવણા મેમ્બર જનરલ સર જેમ્સ બેલ્ડર મ કે સી બી ઓર્ટાશ કામ સંબંધીનો ચીફ કમિશનર) ખાનદેશમાં સોપેલા કામના પ્રકાર ઉપરથી, અને થોડા વર્ષથી હાંતમાં સલાહશાન્તિ ચાલુ કરવામાં જે અમલદારે જે કુશળતા અને ચપલતા બતાવી છે તે ઉપરથી આ અવતરના વિરવા સુ મમને માટે તે વિશેષે કરીને યોગ્ય કરી ચૂક્યો છે, આવા કારણો ઉપરથી અમારા પ્રમુખે એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે, ઉપર જે કામે કરવાની સલાહ આપવામાં આવી છે તેને લગતી સૂચનાઓ આપીને કથાપટન ઓર્ટાશમને જુનિ-તમાં સત્વર જવાને ફરમાવડું.”

સુબર્ષ સરકારના હિરપાચ તા ૧૫ મી મે સન ૧૮૩૬

કથાપટન ઓર્ટાશમ તેના પોતાના તા ૧૪ મી નવેમ્બર ૧૮૩૫ના રોજના કુશળતા બહેલા અને રસિક રિપોર્ટમાં ખુબી રીતે પોતાનો વિચાર બહેલ રી છે કે મદીકાકાના બારવટિયા અથવા દમાખિર કાકોરોલ સમાધાન કરી આપવાનું ગમે એટલું ધટિત છે તોલપણ તેઓ માટેવા કેટલાક એવા છે કે તેઓની સાથે ક્ષમાપૂર્વક ચાલતું અસમ્મત છે જે માણસો ઉપાડી રીતે પ્રિટિસ સરકારની સત્તાની સામે થાય તેઓનો સખ્ત દાખરો બતાવી આપવો જોઈયે, હુકામાં એજ કે એવાને બટખિર કશવચો જોઈયે અને બ્યારે તે પડાય ત્યારે હોર્ટાશિયન કરી સિસ્ટાએ પોલોચાડવો જોઈયે કથાપટન ઓર્ટાશમના આ બિચારને પડવાડેથી પોલિટિકલ કમિશનરે અને એઓના અભિપ્રાય ઉપર કેટલુંક વજન આપવું જોઈયે એવા કેટલાક બીજા અધિકારિયોએ ટેકા આપતા મદીકાકામાં સદાની સલાહ શાન્તિ નહીં થાય એવા બહાલકારના વિશેષ ઉદાર અભય દોય તે પ્રમાણે કામે લગાડવાનો સામાન્યપણે તથા જમ્નાગો.

“આ વિષય ઉપર જેણે સરીવેડે ધ્યાન આપવું જોઈયે તે પ્રમાણે આપીને અને કેવળ ઉલ્લેખ શાળાની અગાવ નોંધરાવ રયો, અને પાડળના દુન સમ

કરવાનું નક્કર કરીને, અને જે જાણવડિયા દરજ્જા જાણવડે છે તેઓમાંથી કોઈને પણ ખાતલ કસ્યા વિના જો તેઓ આપણી સત્તાને સરજી થવાને કબુલ થાય અને હવે પછી સારી માન ચલાવવાના જમીન આપે તો તેઓની સાથે સલાહ કરવી એમ ઠરાવ્યું છે આ આપણી રાજનીતિ ફળદ્રુપ થશે એવી અમને પુષ્ટી આપ્યા છે એટલું જ નહિ પણ અમારી પૂરી ખાતરી જ કે મહીપાઠામાં આ વિના બીજા કોઈપણ સાધનથી સલાહ શાન્તિ કરી શકાય એવું હજી નહિ * * *

પ્રથમ તો, સુખ્ય સુખ્ય જાણવડિયાઓ (અથવા બડખોરો) જે જાણવડ કરવાનો રસ્તો પકડ્યો છે તે એવા કામ ઉપરના ખરા પ્રેમને લીધે પકડ્યો છે એમ-અર્થને સાગતું નથી, પણ કુટુંબના કનિયાથી, તેઓના મન નહિ મનાયા પી, અથવા બ્રિટિશ રાજનીતિને લીધે કુર્દેશ થવાથી તેઓએ જે રસ્તો પકડેલો જ આ વિષે અમારા જાણવામાં જે કાંઈ આવેલું છે તે પરિપૂર્ણ નથી, તથાપિ મહીપાઠામાં બડ ઉડીને ધણીવાર નુકી થાક્યા કરે છે તે ઉપર લખેલા સર્વ કાશ્મી બેગા જનવાપી અથવા તે માહેવા અફેડા નિરાજા કાશ્મીને લીધે બને છે એમ માનવાને મજબૂત કારણો છે

“બીજી રીતે જોતા કયાપગન ઐદરાબે અને બીજા અમલદારોએ પાકી સલાહશાન્તિ કરવાને પ્રારંભમાં જે સખત દાખલા બતાવે આપવાને બવામણ કરી હતી તે પણ સર્વે બનાવી ચૂક્યા એમ-અમે તો માનિયે હિંમે ગયા જ્યાં મા આપણે લશ્કરી કાકમાઝ ચલાવ્યો તેથી નારાજ થયેલા મહોરોમાંથી કોઈ પણ આપણા દાવમાં આવ્યો ન હતો એ વાત ખરી છે તોયપણ તેઓનું જોર દૂરી ગયું હતું અને તેઓના અનુયાયી બીજરાઝ ગયા હતા, તેઓના મજબૂત કિશ્તી, રોહેરો, અને આમદમાંથી ધણા બળી નાખવામાં અથવા મારવામાં આવ્યા હતા અને તેઓના માણસોમાંથી ધણા મરાયા હતા, ધાયલ થયા હતા, અથવા કેદ પડ્યા હતા”

સુબર્ધ સરકારનાં વિરખાય, તા ૨૬ મી એપ્રિલ સન ૧૮૮૭ નો

(૨૫૨)

કયાપગન ઐદરાબે મહીપાઠાના પોલિટિકલ એજન્ટનું નામ તા ૧૦ મી જાન્યુઆરી સન ૧૮૭૬ ને દિવસે લીધું સલાહની રીઠથી સમાધાન કરવાની સરકારની સૂચનાને અનુસરીને તા ૭ મી ફેબ્રુઆરીને દિવસે તેણે જાણવડિયાઓને કામળ મેહરયા તેમા લખ્યું કે તમારી પાઠથી આવતલવસ્ત વિષે મોકલેલી ને વિરોધ દરાવથી તમારું સમાધાન થવામાં આવશે માટે અમારા સુકામ ઉપર તમારે આવડું દાનગામ જે દિવસે દાવર થવાનું લખ્યું હતું તેમા સૂરજમ-
૩૫

કયાપટન ઔરસમની અનુકૂળ કરી લેવાની જવરયાથી ને ને પરગણામાં થઈને ખિલિરાની ફાજ પસાર થઈ તે તે પાશ્વર્યામાં મિત્રાઈ કરેલો બાવ બનાવવામા આવ્યો તે વિષે ના ૩૦ મી એપ્રિલ સન ૧૮૭૬ ના તેના કાગળ માં દેલો થોડો લાગ્યો અને દાખલ કરીને અમે આ લખાણ જાંઘ દરિયે ડિયે —

‘આપણી ફાજ દેસમાં સત્રેન ગટલે મિત્ર તરીકે કુચ કરી ચાલી છે. “પ્રથમ તેા બીજ લોકો તેને જોઈને બધાય નાશી જવા લાગ્યા પણ પછવાડે “થી પાછા આવવાની તેમને હિંમત મળતી અઈ, અને આપણા તરફથી તેઓ “પ્રતિ ને વર્તણૂક ચલાવવામા આવી તે જોઈને તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. અથવા “તેમના ગામ આગળ પરાવ કરવામાં આવ્યો હોય તેવામાં તેઓ નાશી ગયા “હોય ત્યાંથી આવવાને માટે હરે, પણ તેમના પાછા આવવા ઉપર તેમની મે- “રદાનનીમાં કાંઈ નાસ કરવામાં આવ્યો હોય નહિ તે જોઈને તેઓ એમજ “આશ્ચર્ય પોમે આપણા માણસો અને ગામડાના લોકો વચ્ચેના મંદિમાંડનો “અવહાર માણથી ચલાવવામાં આવ્યો હતો તેનો પરિણામ, આપણી ફાજ પા- “છી વળી ત્યાં સુખદાયક અને વિશ્વાસ કરેલી રીતે તેઓનો આવકાર થયો “તે ઉપરથી જાણાઈ આવ્યો ખરું જોતાં આ વર્ષમાં મહીકાંકમાં કુચ કરવામાં “આવી તે શાન્તિની વૃદ્ધિ કરનારી અને એક પાપ તરીકે તેને દાખવાને બદલે સુખકારક મણીને તેનો આવકાર કરવામાં આવ્યો.”

A decorative rectangular border with intricate floral and scrollwork patterns, framing the central text.

विभाग चोथो.

પ્રકરણ ૧.

હિંદુની જ્ઞાતો.

આખા ગુજરાતમાં બ્રિટિશ સરકારની સત્તા સર્વોચ્ચપણાથી વર્તી-
વા લાગી ત્યાં સુધીનું વર્ણન કરતાં અમે આવ્યા; હવે આ સમાપ્તિ પ્રક-
રણમાં, એ દેશના હિંદુઓની હવણાં ને સંસારી રીતભાત ઉ તેના
સામાન્ય ચિન્તાર અમારા વાંચનારાઓની હૃદયમાં રચી કરવાનો અમારો
હેતુ છે. આ કામ ઘણું ઠકિયું છે, અને તે જરૂર આણવાને અમને આ-
શ્ચ મળે છે તેમ છતાં પણ ખુબ અપૂર્ણ રીતે બજાવવા કરતાં બીજી
રીતે બજાવી શકવાની આશા નથી. અગર ને કે હિંદુસ્થાન અને બ્રિ-
ટન તથા ઉપર વસ્તી હોય એમ એક બીજાની સમે હતા તેમ હવણાં
નથી, તોપણ બીજા પૂર્વભણીના લોકો સંબંધી હોયે વર્ષ ઉપર ને વિચાર
બાંધવામાં આવેલો તે ઘણી બાબતમાં હવણાંના હિંદુઓને હજી લગણુ
લાગુ પાડી શકાય છે:—જે મનોરાના ખુની રજીસ્ટ્રમાં સારેસનના હાથ-
માં સેંટ હુર્ષ પડ્યો તેની જરા વાર આગમય વિલિયમ લાંગરપી બેઠ
હ્યો કે “આપણે નવા આવનારા જવાન માણસ અને પરદેશિયો પૂર્વ
બણીની માહિતગારી ધરાવતા હોયે નહિ એમાં કાંઈ આશ્ચર્ય પામવા
નહીં છે? પશ્ચિમથી પૂર્વ જોડે છેડે છે તેમ પ્રમાણમાં પશ્ચિમ બણીના
લોક પૂર્વબણીના લોકથી તેવાજ જુદા પડે છે” હિંદુઓને તેમની અતિ ઘણી
પ્રતિબંધ કરનારી સંસારી બાબતોથી એટલા બધા બાંધ વચ્ચે નહે છે કે
તેથી કરીને તેમને પરદેશિઓની સાથે બવલાર બાંધવાને ખુબ અસાધ્ય
યજ પડે, અને તે પરદેશો તેમની રીતભાતથી જાણીતો થવાને હુન્ન
તો તે જો સરકારી અમલદાર હોય છે તો તેને વળી વધારે મુશ્કેલ બ-
રું થય પડે. પણ ને લોકોમાં તેને પોતાના હવણમાં સારામાં સારા
વર્ષ દાદાડવાનાં છે તે લોકો વિશેની માહિતગારી મેળવવાને પ્રયત્ન કરવા-
ની જોગવાઈ બને નહિ તો માત્ર અજ્ઞાન રહેવાથી તેઓને એક પંચાત

લટો ને નેના વિનાવિનયે ગતભેદ હોયો કુચાતું કારણ થઈ પડ્યો, તેના મરણ પછી તેના નામનો એક જૂદો પથ પડ્યો. અને જે બ્રાહ્મણે માન વિન્ધ્યાચળ પરંત વચ્ચે પડવાને લીધેજ એક બીજાથી જૂદા હતા તેઓના દેવે જે પથ પડી ગયા, તેમા એક તેનો મન સ્વીકારવા લાગ્યા અને બીજા તેની સામે યરા લાગ્યા, દ્રવિડ બ્રાહ્મણે મામાદાર તથા દીરો અને ગાંડ બ્રાહ્મણે તે બાલ ગખી રહ્યા તેથી એક બીજાનો પાણીએવદાર બધ થઈ ગયો.

હિંદુધ્યાનના બીજા ભાગ કરતા, ગૃહગનના બ્રાહ્મણોની ધણી નો નો પડી ગયેલી છે એમ ધરાવઈ, ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણો, જે સખ્યામા અનિશય વધી ગયા છે, તેમના મૃત્યુને અચ્છિદિલવાડના રાજા મૂળરાજના કનિદામમા નેતુ. નેઓ હિંદુમતી અગા માટે ઔદિચ્ય કેહેવાયા અને પેહેને પ્રમતે મુખારે એ સદમ આભ્યા માટે સદમ કેહેવાયા પોતાના કેહેવાના ઠેકાણા ઉપરથી સિદ્ધપુરિયા અને સિદ્ધોરિયા ઔદિચ્ય કેહેવાયા, અને આ પ્રમાણે જેમ જૂદી સાખાઓ પડતી ગઈ, તેમ રીત જાનમા રહેના રહેના ફેરફાર પડવા માડ્યો જે ટોળાએ મૂળરાજનું દાન લીધું નહિ તે ટોળકિયા ઔદિચ્ય કેહેવાયા સાર પછી તેમના માંથી જેઓની નમતી દશા થઈ મઈ તેઓ મોતી, દરજી, ત્રાગાળા અને બીજા ટાળી મરખા હજકા લોમના ગોર થયા અને તેઓને નાતમાદાર મૂક્યા તેથી તેમના ધણી વિભાગ થઈ ગયા. કેટલાક સુરત અથવા કંઈ વાગડ અને મારવાડમાં જઈ વસ્યા અને પોતાના ફેરફાર મૂળની રીતમાન પકડવા લાગ્યા અને જ્યા ગયા ત્યાં નામ ધારણ કરી બેઠા, જેવા કે માં રવાડી ઔદિચ્ય બ્રાહ્મણ.

શ્રીમાળિ બ્રાહ્મણોની ઉત્પત્તિનું એક શ્રીમાલમાદારમ કરીને પુરતક છે તે કંઈક પુરાણનો ભાગ છે, એમ તેઓ માનેછે, તેમાં લખેછે કે આનોડમા શ્રીમાલ (દરજી તે જીનમાલ કેહેવાયછે) નગર પ્રથમ વસાવ્યું ત્યારે ચોમરત્નથી બ્રાહ્મણોને સાં તેડાંવા તેમાં જેઓ સાં જઈ વસ્યા તેઓ સાંની એક નાત થઈ પડ્યા, પ્રખ્યાત સંસ્કૃત કવિ માધ

યધ ગયો તે શ્રીમાળા બ્રાહ્મણ હતો. જ્યારે શ્રીમાળા પડતી દસા આવી ગઈ અને અબુહિલવાડની ચડતી યતી ચાલી ત્યારે કેટલાક બ્રાહ્મણ પોતાની કુલદેવીને લઈને ત્યાં આવીને વસ્યા અને કેટલાક ગુજરાત, કન્નડ, કે રોપકમાં જઈ વસ્યા. કેટલાક મારવડ અને એવાડમાં જઈ રહ્યા. કેટલાએક ભોજનને અર્થે જૈન અને સ્વીકારયો તે જોજક કેહેવાયા, શ્રીમાળા બ્રાહ્મણો યજુર્વેદી અને સામવેદી છે તથા તેમનામાં સાન એવું છે. તેઓ એકલા ગુજરાતવિના માંહેમાહે કન્યાચરદાર રાખે છે. ઐદિ-અથ બ્રાહ્મણોની પેઠે શ્રીમાળિયો પણ જાતમ ઋષિનાથી પોતાની ઉત્પત્તિ કહેવી માને છે ગુજરાતના પશ્ચિમ ભણીના માહલોમાં આ એ ભતિના બ્રાહ્મણો વચ્ચે હવણા ઐદિપણનો વાધો આવે છે.

બધી ભતિના બ્રાહ્મણો એક બીજામાં પરણતા નથી તથાપિ ખાવાનો અવદાર રાખે છે, તોપણ ગુજરાતમાં નામર બ્રાહ્મણની એક નામ છે તે ખીછ નાતનું ખાતી પણ નથી. ગુજરાતના નામરબ્રાહ્મણો અસલ વડનગરના રહેવાશી છે. એ ગેઢર ધણુ જૂનુ છે. અને કનકસેનના વંશવાળાઓએ તેની સ્થાપના કરી છે એવી દત્તકથા આવે છે. વિસલદેવ એકાએક જ્યારે વિસલનગર-વમાબુ સારે તેણે હોમ કર્યો હતો તે સમયે ધણુ વડનગરના બ્રાહ્મણો તે અવસરે દાબર દના. તેઓએ દાન સેવાની નાકરી સારે વિસલદેવે કુજિતથી તેમનામાંથી કેટલાએકને ભૂમિદાન લેવાની અગત્ય પાડી. તેઓને આખી નામ ધઈને નાત બાદર મૂક્યા સારથી તેમની એક વિસલનગરના નામર બ્રાહ્મણની જૂદી નાત યધ. એવાજ બનાવ સાદોદરા અને ખીજે ઠેકાણે જન્મ્યા તે ઉપરથી સાડોદરા, ચિત્રોદય, પ્રસ્નોરા અને કૃષ્ણોરા નામર બ્રાહ્મણ થયા. આ નામમાં એક બારડની ભાત જૂદી પડી છે, તે નાતમાં કન્યા નહિ મગવાથી ખીછ નામની કન્યાને પરણવાથી યધ છે. તેમનું આ પ્રમાણે લમ થવાથી તેઓને ધણુ વિચાર થયો. અને તેઓને પોતાનું માત્ર છોડી જવાની અગત્ય પડી; પણ

ત્યાર પછી આ નાત વધતી જાય છે. તેમનામાં પુનર્વિવાહ કરવાની જૂઠ છે +

ગૃન્નરાતમાં આ પ્રમાણે ધાનજીની મુખ્ય નાનો છે, તે માત્ર આ-
ટલોજ એમ સમજતું નહિ. પણ કરીને એમ કહેવામાં છે કે ચોરાણી
જાતના ધાનજી છે.

ભાગવતમાં એમ લખ્યું છે કે, બ્રહ્માના અરિયિ યથા ને અરિયિના
કશ્યપ યથા, તેને સૂર્ય અથવા વિવસ્વત પુત્ર થયો તે ક્ષત્રીય થયો. અરિ-
યિના ભાઈ અપ્તિને ચંદ્ર થયો તે પણ ક્ષત્રીય થયો. રત્નપૂનોની ધણી
ખરો શાખાઓ ચંદ્ર કે સૂર્ય વંશમાંથી થઈ છે. રત્નકેસરી સંસ્કૃત ટી-
કામાં લખ્યું છે કે ક્ષત્રીય જાતનો પ્રથમ પુરુષ મનુ થયો. તેનાથી છત્રીય
શાખાઓ પછી તે માહેલા કેટલાએકે પરાક્રમ કરીને ઉપનામ મેળવી લીધા,
કેટલાક રાજાનું પદ પામ્યા, કેટલાએક એકુંન થઈ ગયા, અને કેટલાક શૂદ્ર-
માં ભળી ગયા. ચંદ્ર બારોડ ભણે છે કે, આપુ પર્વન ઉપર બપોરે ઋષિ-
ઓ રહેતા હતા, અને તેઓને અસુર અથવા રક્ષસો ખીણ કરવા લાગ્યા
ત્યારે ત્યાં વસિષ્ઠ ઋષિ હતા તેમણે અગ્નિકુંડમાંથી પરિકાર, સોયંદ્રી, પ-
રમાર, અને ચોદાણુ એવા ચાર જાતના રત્નપૂત દર્શન કર્યા. તેમના-
માંથી પછી છત્રીય જાતિયો થઈ તે નીચે પ્રમાણે છે:—

છપય.

રવિ, શશિ, જાદવ વંશ, કમુસ્થ, પરમાર્હ, તૌવર,
ચાહુવાળ, ચાલુક્ય, ઝિંદ, સિહાર, આમીર,

+ આ પ્રમાણે પુનર્વિવાહ કરવાનો ચાલ નથી સાડોદસ નામરોમાં એક
કન્યાનો તેના વરસાગે દસ્ત મેલાય થયો ન હતો તેવામાં એમએક અર્ધા કિયાએ
વર મરતુ પામ્યો એટલે કન્યાના પિતાએ તેને જીભવેરે પરબૂલી નાનના લોકોએ
હાથ કે અર્ધા કિયા થઈ છે તેથી એ કન્યા રંડાઈ માટે એનું ફરી લગ્ન થાય નહિ.
પણ પેલાએ હાથ કે, સાચું પ્રમાણે જાણ નથી આ પ્રમાણે એ લોકો એની સાથે
નાનમાદાર રચા તેઓની આરંહ જાનિ જૂડી થઈ.

દોયમત્ત, મકવાન, ગરુડ ગોહિલ, ગહી મુત,
 ચાપોત્કટ, પરિહાર, રાવ રાઠોડ, રોસ જુત,
 દેવરાં, ટાંક, સિંધવ, અનગ, મોતિક, પ્રતિહાર, દધિચર્દ,
 ચારટ પાલ, કોટપાલ, હુન, હરિતક, ગોર, કમાડ, જટ,
 દુહો.

ધ્યાન પાલક, નિકુમ્બર, રાજપાલ, અવનશિ,
 કાલ્લ છર, યો આદિ દે, વરને વંશ છત્રીસ.

હવણાં એક સાધારણ હદ બધા વહિવચા લોકો બોલેછે તેમાં પ-
 રમાર, શેડોડ, જાદવ, ચોઠાણ અને સોશાંડી, એવી પાંચ જાતિ અગ્નિ-
 કુંડમાંથી યદ્ય કવી છે; અને એ પાંચમાંથી તેઓની નવાણું આખાઓ
 થયું. રજપૂત લોકો કહેછે કે, અમે ખરા ક્ષત્રીય છીએ, પણ બ્રાહ્મણો
 તે વાત માન્ય રાખતા નથી; અને કહેછે કે, ક્ષત્રીય તો હવે પૃથ્વી ઉપર
 રહ્યાજ નથી. એવું કારણ એમ કે, બ્રાહ્મણોમાં ખાવા પીવા છત્યાદિ-
 ના પ્રણાં સફારમાં ચોખ્ખાં માનવાનો આજ પડી ગયો છે, અને રજ-
 પૂતોની દન્યા મુસલમાનો જોરાવરીથી વચ્ચા છે; તેથી હવે બ્રાહ્મણો
 ખીજ પાણીની ક્ષત્રીયની શાંતિ હિંદુઓમાં ગણાતી નથી. એઓની પા-
 ચરી વાણિયાઓએ છીનાવી લીધી છે; વાણિયા મૂળ જોવા જઈએ
 તો દૈત્ય જાતિના છે, પણ તે રજપૂતોનું પાણી પીના નથી, અને ઉચ્ચ-
 જા વર્ણમાં બ્રાહ્મણ વાણિયા ગણાયછે. રજપૂતો માંસાહાર અને મદ્યપાન
 કરેછે તે તેમની આસપાસની ખીજ શાંતિવાળા જોડું ગણેછે ને રજપૂતો
 તો ગોદિંસા અને પુનર્વિચાદ એ બેજ માત્ર વર્જિત કરેછે. શાંતોમાં
 આખાઓ અથવા તડ પડી જાયછે તેઓને એક ખીજમાં ખાધાવ્યવહાર
 રાખવામાં કરી ખાધ હોતો નથી તેથી તે ભૂદી શાંતો ગણી શકાય નહિ.

પ્રત્યેક રજપૂત દાકારને લાંઠાસિયો હોયછે અથવા જેને પ્રથમ વે-
 ચાતી લીધી હોય તેનાથી થયેલી હોયછે. તે સર્વ જાતિની હોયછે અને
 ધણી વાર તેો અજણો જોવામાં આવેછે; દાદિયાવાડમાં આવી દાસિયો

‘છાકરિયો’ ને નામે જાળખાય છે અને મદીકામમાં ‘વડારણુ’ કહેવાય છે. આ ક્રિયોના આચરણુ જોખા દોવા નથી અને ધણું કરીને પર-
 જ્ઞેથી દોતી નથી પણ કદાપિ પરણી હોય છે તો તે પોતાની જાતિવાળા
 સાથે, ખીજા જાતનું કોઈ તેઓની સાથે જ દેખા પડે તો તે પુરુષ માટે
 ધણુંજ દલકું ગણવામાં આવે છે જ્યારે કોઈ વડારણુને મદિના રેટે લારે
 તે જોની દામી હોય તે રાણી તેને જોલાનીને, જોના મદિના રથા હોય
 તેનું નામ જલાતકાન્થી કહેવરાવે, તે માણુમ પડી જો દ્રુવાનુ દોય
 તો તેની પાસેથી દડ જરી થેવામાં આવે, પણ પેઢી વડારણુ દોપરાન
 ગણવામાં આવતી નથી, તેને છાકર યાવ તે પડી જોયો કહેવાય છે, કદાપિ
 દાંગરની ઉચ્ચ દરજ્જાની આકરીમાં તે હોય છે તો ખરસ કહેવાય છે
 તે ઉચ્ચ પદવિયે પોટોચે છે તો પણ દાંગરનો ગુતામજ ગણાય છે
 જ્યારે દાંગરની કુવરીને પરણાવવામાં આવે છે ત્યારે કચ્ચાક દામ દા
 કિયો તેની સાથે તેને સાસરે જઈ રહે છે, અને તેઓ માગરવામાંનો એક
 જાગ ગણાય છે તેઓ ખરનું જાધુ દલકું કામકાજ કરે છે અને તેઓનો
 દાકાર જ્યારે મરણ પામે છે ત્યારે તેની સાથે (ઝટલાક) ચિતામાં
 જળી મરે છે

માથી ધરેની છે, એક કુચમાથી જોઓની ઉપત્તિ થઈ હોય છે તેઓ એક ખીજ સાથે પરચુતાં નથી

ધરત્તુ ઉપર કમકામ કરનાર માણસોની ચુસ્તી દેખાય છે, જેવા કે દુનમ અથવા શામ્લો, (વાગ્ડ) ધોખી, અને ખીજ મળ જાનિના જેવા કે બીર, કોળી, મેર, અને ખીજ ગદ ગણાય છે, તેમજ નાતે બાહાર મૂકાથી ધરેની ખીજ નાતો પણ એળીજ ગણાય છે. વળી જૂના જૂના ધર્મ નરનારોની જૂની જૂની નાતો થઈ છે, દેશી રામના રાજ્યમા ગદનાથી બાપનાના વારાથી આવતો આવતો ધર્મો છોડી શકતો નથી, તેઓ આરા લૂમડા લતા પેડેરી સત્તા નથી, તેમજ રહેવાને સરસ પ્રકારનું ૪૨ ધારી શકતા નથી અમનને વારે નીચ વર્ણના લોકોને ગામમા રહેવાની આગા નહતી અને ગીમનાથી ઓળખાઈ આવે એવા લૂમડા પેડેરના તેઓને હુકમ હતો આ પ્રમાણે છતાં પણ ગદ લોકોના વહીવટા હોય છે તેઓ તેમને આસન દ્વારથી કુચમાથી નીપજેના કઢીને રાજ કરે છે, દેડ સરખાના પણ એકાગ વાથેના એક ઉપનામ હોય છે તથા તેમને જુની જાતના ગરૈવા હોય છે અને ગરોડા મરીને તેઓને ગોર હોય છે તે બાહ્યની પેઠે જનોઇ પેડેરે છે અને બાહ્યમાથી પોતાની ઉત્પત્તિ ધરેનો માની લે છે દેડ ગોડા વર્ણ કરીને કઠીરપથી હોય છે તેઓને અભિપ્રાય તેઓને રૂએ તેના એક છે કે એક નાતે ખીજ નાતનાથી જૂની નથી એવોકમા પણ દેડ અને ઓગમાણા એવો ભેદ છે અને દેડ જો ઓગમાણાનું ખાવ તો તે વટરાગ અને તેને નાન ગાદાર મૂકે છેછીનારે એની વાત જાણવાની અગત્ય છે કે ઓગમાણા મરખો પણ દિલ્લિ રહેવાય છે, અને તે રહેતો અથવા જે દિલ્લિ હોતા નથી તેઓના કરતાં એક ગણાય છે એ એવી વાત છે કે, મસમમાન બદલાહે પોતાના દિલ્લિ પ્રધાનને ૫૭૫ કે સના કર્યા નીચી જાત કહી પ્રધાને કહ્યું કે, “જો રિતો વિચાર કરાની મો મેહેનન આપો” પાસાહે તે પમાણે મેહેનન આપી, એવે તેણે દેડાડે જાને તેઓને કહ્યું કે, ‘તમે પાદ શાદને ગુરમો ઉપજાવ્યો છે, માટે તમને વટાગીને મુમતમાન કરવાનો

બીજે ઠેકાણે લઈ જવાય નહિ. વામજી વિશે પણ એવીજ જાતનાં જાન-
 ધનછે. જ્ઞાતિજો કાઈ વાસણ ઉપયોગમાં આવ્યું હોય તો ફરીથી વાપરતા
 પેદેલાં પાણીથી ઊંડવું જોઈએ: પણ વૈશ્ય રાખવડે ઉછી નાંખે તો તેની
 નાતના ધારા પ્રમાણે માટી સડે છે કાંસુ, પથ્થર, કઢાઈ, ભાકટ
 અને માટી એએના જનારેલાં વાગણુ પરનાતવાગાએ વાપર્યાં હોય
 તો તે જ્ઞાતિજના અપમાં આવતા નથી. તેમજ જ્ઞાતિજના અપનાં
 એસી જાતનાં વાસણને વૈશ્ય કે શૂદ્ર જાતિનું કાઈ અડકે તો તેનું અપના
 તે રહેતા નથી વડરિયાત પ્રમગ આવી પડવાને લીધે પાણીની
 એટલી ગંધી છોડ મળવામાં આવતી નથી તોપણ સામાન્ય ધારો એવાં
 છે કે પરજાતિવાળાના વાસણમાં પાણી ભરેલું હોય તો તે હિંદુના અપમાં
 આવતું નથી, તેમજ હિંદુના પાણીને તેઓ અડકે તો તે વડલાપડે
 તથાપિ પશ્ચિમ ગૃજરાતમાં ઉંદાળના સ્વિસમાં પાણીની ધણી
 અગત્ય પડે ત્યારે પરજાતિવાળાઓનું જાના પીતળ આદિ
 ધાતુનું વામજી હોય તો તે પાણી તથા માટીને સારી પેટ માંડ્યા પછી
 તેમાં ભરી આણેલું પાણી જાણના અપમાં આવે છે. ચામડાની ડોળ
 માંજાની અગત્ય રહેતી નથી, માત્ર તેને ઘોષ નાંખવીજ જોઈએ કેમકે
 જોયીને ઘેરથી ને આંગળી હોય છે તેથી. તે નાતના કરતાં વધારે વડાળે.
 થઈ શકેલા જેકું પછી કામ આવી રહેતું નથી. કેટલાક જ્ઞાતિજ એવા એ-
 જામવાળા હોય છે કે ડોળથી મકાડેલું પાણી પીતા નથી અને તેથી નાદાતા
 પણ નથી. પશ્ચિમ ગૃજરાતમાં ધણી કીને ગામ કીડ અકેડા કૂવે હોય છે
 ત્યાં દેડ પાણી કાદાડી જાય છે ત્યાર પછી જ્ઞાતિજ અને બીજી નાતના તોગ
 માંથી આજીએથી પાણી કાઢાડે છે. જાણીકરીને ગામમાં ધણી કૂવા
 હોય છે, તેમાં એક કૂવે એક મોઝાનો ઇલાયદા હોય છે તેમાં કે બી-
 જી કાંઈ પ્રાણી ગયામાં પડી મરણ પામે છે તો કૂવે જોડારો ગાય છે
 અને પાંચ વાર તેને ઉતેગી નખાડ્યા પછી ગયાજગ અને ગાયનું ગૂંચ
 રેડે છે ત્યારે પશ્ચિમ ચાલે છે. જ્ઞાતિજ કે વાળિયાની સ્ત્રી પાણી ભરીને જ-
 ની હોય ને નેના સામુ અડક મળે તો તે પાણી અપરિત્ર થયું સમજી રેડી
 દેવામાં આવે છે અથવા મડક સામુ અપના પેદેલા કાંઈ ખૂણાની મોઝા
 છેડાની જગ્યા આવે છે તેમાં પેડી જઈને મડક દેખાવ નહિ એમ

પ્રકરણ ૨.

ખેડૂત.

યૂરોપ ખંડના દેશોના ખેડૂતો જેમ પોતપોતાના ખેતરમાં રહે છે તેમ ગૂજરાતના ખેડૂતો રહેતા નથી, પણ સર્વદા ગામડામાં રહે છે. ખેડૂતો ને રહેવાના ધરના અમુકાસને ગામ કહેતા નથી પણ તેના તાબાની જમીન સીમ હોય છે તે સુધાતને ગામ કહે છે અને આગળ લખ્યું છે તે પ્રમાણે આ પ્રાન્તનો ધણો ભાગ સરસ જાડોની ધટાથી ઘવાઈ ગયેલો છે. કંઈકના રણની પડોસની જમ્યાઓમાં, જ્યાં જાડપાન ઓછાં હોય છે, ત્યાં ગામની સાથે જાડોનો જયો હોય છે. શહેરની પેટે ગામની પામે નદી કે તલાવ હોય છે, તેમજ ધણું કરીને મરજીત અને દેવાલય પણ હોય છે. આ પ્રાન્તના સરસ ભાગના ખેતરની પછવાડે મજબૂત અને ઉચી એવી બારીસ વાડ કંદેલી રહે છે, તે સાથે જ્યાં ત્યાં પુષ્કળ સારાં જાડ હોય છે તેથી એક ખીજની સીમા એવી મળી જાય છે કે, મનુષ્ય પ્રાણીના અવાજના શોહોર, રેટેટિયાના ચીંચર, અથવા કૃતરાત્રું બસવું, એ જો સાંભળવામાં આવે નહિ તો મુસાફર વગર જાણે ઓચિંતો ગામમાં આવીને ઉભો રહે વાડયો અને જાડ ઉપર મોરચી માંડીને તે ચકલી કુધી સર્વ જાતિનાં પક્ષીના ટોળાં હોય છે; સર્વ પ્રકારનો શિકાર અહિં ધણો હોય છે, અને વાંદરાંની મેના અહિં તહિં બાટની ફરે છે. તેમજ દેશના જાલાનાડા મરખા ખીજ ભાગમાં પાણીની સપાટી ઉપર આખું ફરી વળતી હોય તેમ વગર અડઅણુ થયે આખું ફેરવતાં વાળ ધણું ગામ ઓળખી શકાય છે, અને દરિયારું ટોળું કે વીચ અપવાર એક નેચને છંટે હોય તો ધણો સેહેલાઈથી જોઈ શકાય છે.

ખેડૂત લોકો ઉધોગી અને નિયમચીલ હોય છે, તેઓની રીતમાત ધણી માની હોય છે. તેઓ પરોડિયે ઉઠે છે, અને પોતાનાં ઘરને ચાર નીરીને થોડી વાર પોતાને ધટાગે લાગે છે. ઘર બાસ ખાઈ રહે છે એટલી વારમાં ખેતરમાં જવાને તૈયાર થઈ રહે છે અને ઘરને દાકીને સીમમાં જાય છે. આખો દિવસ ખેતરના કામકાજમાં રોગાયલા રહે છે આશરે નવ વાગતા તેમની ઝિયો ઘેર રાખીને તેઓને માટે ખાવાનું ખેતરમાં સજાનું.

યછે, અને રાત્રે તો વાણી કરવાની વેળાએ સર્વ અસ્ત પામનાં ઘેર
છે કેટલાક કણુમિયો તો દાદામામા ચાર વાર આવેછે.

કણુખી કચેરીમાં આવેછે ત્યારે તો ધણું કરીને ગરીબ અને નમ્ર
પડતો જણાયછે, પણ પોતાની જાતના લોકોની આગળ તો આડો અને
દિ મતવાન હોયછે, એને મને તે વિના ચાલ્યો, પણ કાઠની એનાવિના ચા-
લવાનું નહિ એવું બોલવાનું એને મને, અને તે વિશે તે ધણી કહેવતો
છે, જેમકે, “જ્યાં વર્ષાદનું ગાજણ, ત્યાં કણુમોનું પાદર” “કણુખીની
ખાખો જણ, પણ કણુખી કાઠની પાછળ વણ” કણુખીને જ્યાં
ત્યાં એના બળદ પેહેલા, જ્યાં એકનું કહેરા બેસિયે ત્યાં ખીલનું
વના ચાલેજ નહિ, સારાંશ એ કે, એ જન્મેને એક ખીલથી જૂદા
પાડી કઠાય નહિ પોતાના બળદ વિશેનો તેનો મગત કાઠનાથી ખાળી ક-
ઠાય નહિ, કેમકે ઈશ્વરે તેઓને જોવી સ્થિતિમાં મથાછે તે સ્થિતિને તેઓ
આશ્ચર્યમરક રીતે માફક આવેછે, અને તેઓની પ્રસિદ્ધિ પણ ધણી છે
જ્યારે મેવાડના રાજા કણુની હાર ધર્મ અને જહાંગીર પાદશાહે તેની મુ-
લાકત લીધી ત્યારે તેને ધણુ માન આપવાને તે બહુ આતુર હતો તેથી
તેને પોતાની જમણી ખાજુએ બેસાર્યો અને નસાઇની સર્વ જાતની વ-
સ્તુઓ તેને તુષ્ટિદાનમાં આપી તે સાથે ગુજરાતના બળદની એક જોડ
પણુ આપી, કણુખી પોતાના બળદને હાંકતી વખતે તરેહવાર જાતની વા-
દાલમાં ગાળો દઈને હાકેછે. તે સોસડોને હોય તો કહેશે કે “તને કાઠી
ઝાલે” જો તે ઈશ્વરવાડનો હોય અથવા તેનાજ કાઠ પાદાડી મુશ્કેનો હોય
તો કહેશે કે, “તને વાન ખાય” આખા ગુજરાતમાં એમ કહેવાનો ચા-
લ છે કે, “તારો ધણી મરે” આવું કહેવામાં તેનો બાવાર્ય એવો કે,
પોતે નહિ પણ તેનો પેહેલાનો ધણી, કદાપિ બહુ સંભાળથી કહે તો કે-
હેનો કે, “તને વેચનારો મરે!”

વૈશાખ શુદ્ધ ૩ એ અખાત્રીજનો તોહેવાર કહેવાયછે ત્યારે મામને
ધણી હોય તે સર્વ એકુનોને એકઠા કરેછે, અને તેઓને કહેછે કે દરે ત-
મારે ઇધે લાગવાનો સમય થયો; ત્યારે તેઓ કહેશે કે, “નાના” ગયા
“વર્ષમાં અમારે ધણા રૂપિયા ભરવા પડ્યા, તમે અમારે માથે ધણા વેરા

બીજા દેકાણે જાવને ખરું પૂજવો તો અમારે માથે કોઈ ધણી નથી; લેક
 ધન છે. આ તો ધર બાળી નાખે છે, અને અમારી ધરની ઉજ્જડ કરી નાંખે છે,
 જેટલાં તમે તો અમારી સભાગ લેતા નથી, અને અમારી વાદારે ધાતા
 નાત "નથી." ગામનો ધણી આતું સાંબળીને જેવા તેવા સમજ જોડવે છે તેમાં
 "મણુ કરીને તો બધું મેહેતાને માથે દોળી પાડે છે ને કહે છે કે, બધો
 "વાકે લુચ્ચા મેહેતાનો છે, તેને દબે કાલાડી મૂકીશુ. ખરું હેત તમારા ઉ
 "પર છે તેરલુ બીજા કોઈના ઉપર નથી, તમે તો અમારાં છોકરાં છો."
 આતું જે ગામનો ધણી કહે છે તે કાંઈ વધારે કહેતો નથી, કેમકે તે- છે.
 પહે બાણ છે કે, "ખેડુનો રિવા આપણી જમીન કશા કામની ત્યાં
 અને યજી ગૂજરાતમાં બીજા દેશોની પેઠે, "જેમ લોકોનો વધારે કે
 તેમ રામની ગોમા, પણ જેમ લોકોની બાગવી તેમ રામની હાણી,
 મણી રગઝક થયા પછી, અને ગામના મુખીને કાકોર પાવડી બધાવે
 છે તથા નલાભી જોઈ લેવા વિષેની લાંબા આશા કે છે ત્યાર પછી
 સારે કહતે જોતીના કામનો પ્રારંભ થાય છે. પ્રથમ તો મરુ કે ર ગયા
 વર્ષનું જે હોમ તેનો રહેલો ભાગ હખેડી નાંખે છે ને જાણુ એકડું કરીને
 હકેડો કરવો હોમ તેનું ખાતર અથવા સૂકાઈ ગયેલા પાણીની તર જોડી
 લાવીને ખેતરમાં પૂરે છે ત્યારપછી, ખેડવાની. વાવવાની અને બીજી વિ-
 ધિયો અનુક્રમે થાય છે, તે વિષેનો બધો વિચાર, નીચેની કવિતા ઉપરથી
 ધ્યાનમાં આવશે. ગૂજરાતના ખેડુતોની સિયો આખા ગૂજરાતમાં એ મ-
 તલબની કવિના ગાય છે.

સાંભળ રે શ્રીકૃષ્ણ અમારી વિનંતિ;

કણુબી કેરા કુઃખની કહું કથાય જો.

દે કુઃખ ટાળી અવનીના આધાર તું;

અમથી રાખો તેમ રામ રહેવાય જો. સાંભળરે ૧

મડે વાદળાં માસ અપાડે આવતાં;

મેષતણું તો પડવા માડે નીર જો;

રાસ પરાણે કણુબી કેરા હાથમાં;

બોંછું જમણે કણુબી કહું શરીર જો. સાંભળરે ૨

આવણુ માસે મેહુલો વરસે અરવડે;

સદગદ પલળી જાયે નર ને નાર જો;
 દીકરાની વહુ સસરા પાસે જઈ કહે,
 સસરાજી કાંઈ વાતો ડાંગર જાર જો. સાંભળરે ૩
 બયે આપિયો બાદરવો મહિનો દરે;
 કણ્ઠળી કેરી નારી સદગદ થાય જો,
 ચાર તજો ભારો માયે જે નીગજો,
 ' ઉપાં કહે રડતાં પલળી જાય જો. સાંભળરે ૪
 આસોમાં આસા તો રાખી અતિ ધણી,
 વાટ જોયજો મેઝ વરખા કાજ જો;
 જાર બાજરી કુંડે આવી જોસરા,
 ડાંગર પાણીવિના સૂકાયે આજ જો. સાંભળરે ૫
 કાર્તિકમાં ઉધરાતદાર તે આપિયો,
 કહે આંકડો સીમમાંજ તૈયાર જો,
 "એક સિંગ કે કણુ નવ કાંઈ ઉપાદશે,"
 એવી રાયતણી આગુનો સાર જો સાંભળરે ૬
 માગસર મહિનો આવ્યો રૂડી રીતથી,
 પેહેલો દપતો ઉધરાવા મધ્યજો,
 મુખી તલારી બોરે જોસે જઈ ચડી,
 કણુખાં બિઆરો બહુ રં તે દેઠાયજો સાંભળરે ૭
 પોષે જીજો પાક રજીનો થાયજો,
 રનાં મલાં ફાટી થાય સમાંજ જો;
 જૂની જમી દુરુ કરી છે આ સમે.
 પણ તે માત્રજ નવી ચલાવા કાજ જો સાંભળરે ૮
 આવ્યો માધ મહિનો રૂડી રીતથી;
 લીલાં કચ સૌ ખેતર તો દેખાયજો,
 રાખનો જે કર તે સંધવો આપિયો,
 પણ માધાપર જીમતણું જાય થાય જો. સાંભળરે ૯

ફાગણ મહિનો આવ્યો રૂઝી રીત થો,
 હીમે ઘડુંનો કાગો પૂગે નાચ ને;
 ત'વાલો આપણુ સદિયે" પણ શ્યા કામનું,
 મુખિયે મૂઢી ચોકી ચારે પાસ ને સાંભળરે ૧૦
 ચોરે તો સૌ ચાપ ઝેઠા ઝેઠામાં;
 માગે "લાવો કર ને તમ પર ચાપ ને,"
 ગાંતનારી વિધવાની મજુરી લે લૂદી,
 સવે નેર જીલમથી લૂદી નાચને. સાંભળરે ૧૧
 જમીનદાર વૈરાળે આવીને લૂટે,
 ગાય બેરાના દૂધ દહીનું ને કાંચ ને;
 છાશ વિના છેપો આ ટળવળ જલુ કરે,
 પણ પાપિયો ચાલું રહે લૂટમાંય ને. સાંભળરે ૧૨
 જેઠ મહિનો આવ્યો રૂઝી રીતથી,
 ચીકાઈ ગયલો કણ્ઠની ધડે ચાપ ને;
 સમ ખાતા ને આશા તેને આપતાં,
 જેતરમાં ખાતર ને પૂરવા નાચ ને સાંભળરે ૧૩
 બારે મહિના રૂપામાં પૂરા થયા.
 તેમાં કણ્ઠની કેરી કપી કથામ ને,
 ને દોષ ગાય અને શીખે ને સાંભળે,
 વાસ સ્વર્ગમાં તેના ઝટ થઈ નાચ ને.
 સાંભળરે શ્રી કૃષ્ણ અમારી વિનંતિ. ૧૪

બ્યારે અનાજ પાકેછે ત્યારે રાત્ર અથવા ઠંડકાર કાગતર કરવાને
 પોતે જાતે જાયછે અથવા પોતાના માણસને મોકલેછે. કળતરતુ કામ
 જલુ રીતથી કરવામાં આવેછે પણ ને સાધારણ ચાલ છે તે અમે લ-
 ખિયે છીએ—જમીનદાર અથવા તેના માણસ ગામના મુખીને લખતે
 ખેતર ખેતર ફરેછે. મુખી હોયછે તે એક વીધે જોડણું અનાજ ઉતરવાનું
 હોય તેનું આસરે કળતર ફરેછે. અને તે કહેછે કે અનાજ આટલા મજુ
 ઉતરશે જમીનદાર પણ પોતે પોતાની મેજે કળતર ફરેછે. અને તે કહેછે

કે અનાજ આટલું ઉતરશે, એટલે તાજડતોજ જેડત દોકારા કરવા મંડી
જાય છે અને જોશે છે કે, “પૃથ્વીપતિ ! તમે કાઢો છો એટલું તો કહિયે
“ઉતરવાનું નથી; અને હું જરીજ માણસ બહુ માર્યો જઈશ !” ધણી
રગઝક ચાલ્યા પછી એક આંકડો નક્કી થાય છે, તે જેડને ધાણું હોય તે
કરતાં ગમે તેટલી તેની તરફેણમાં દરયો હોય તેમણે તેની સામે વાંધો
હોવા વિના તે રહેતો નથી. જમીનદારના ભાગના જેડત પછી જમીન
આપે છે ત્યારપછી લણવાની તેને રજા મળે છે.

જમીનદારનો ભાગ ભૂદી ભૂદી જગ્યાએ ભૂદો ભૂદો હોય છે. જેમ
કે, જાણવાડમાં કોઇવાર એક તૃતિયાંશ હોય છે; અને કોઈ વાર અર્ધ
અથવા બે તૃતિયાંશ હોય છે. ડાંગર અને બીજાં અનાજ જેને તજાવ કે
કૂવામાંથી પાણી પાવું પડે છે, તેમાંથી ધણું કરીને એક તૃતિયાંશ ભાગ આ-
પવો પડે છે. રવિના ધણું અને જવ, પાપડી જમીનમાં થાય છે, તેમાંથી
એક ચતુર્થાંશ આપવો પડે છે. જમીનદારનો ભાગ કેટલાક પાસેથી બહુજ
થોડો માત્ર નામતોજ લેવામાં આવે છે, પણ દળવેરો, કે બગદ કે દાદા-
ડિયા જેટલાં રાખવામાં આવે તેના ઉપરનો વેરો દરાવીને જમીનદાર પોતા-
ની ઉપજ પૂરી કરી લે છે. ચોમાસુ ધણું પાણી પાયા વિના જે થાય છે
તેના ઉપર ભાગ લેવાની ગણતરી ભૂગ પ્રકારની છે; જેમ કે, સાલમાં
ચુકાસમાં જાતના રજપૂત જમીનદાર છે, તેઓની રીત પ્રમાણે ચાસ પાડ્યા
હોય તેનાં તેખળાં ગણવામાં આવે છે. ખેતરના એક ભાગમાં બીજા ભાગ
કરતાં પાક વધારે ઉતરે એમ હોય માટે એક ખેતરના ત્રણ ભાગ કરવામાં
આવે છે. પ્રત્યેક ભાગમાંથી પેહેલો, મધ્યનો, અને છેલ્લો ચાસ કાપવામાં
આવે છે, અને દાણા તેમાંથી છૂટા કરીને તોલ કરે છે. પછી ચાસનાં જો-
ટલાં તેખળાં ઘણાં હોય તે આંકડાતો અને અનાજના વજનના આંકડાતો
મુજાકાર કરીને એકદર વજનની સરાસરી કાઢાડવામાં આવે છે. એક એ-
કરે એક મણુ બીના ભાગ બાદ કરવામાં આવે છે, તથા સેંકડે દરા લેખે
જેડનની મજુરી પણ બાદ કરે છે. સાર પછી જે બાકી રહે તેના બે ભાગ
કરે છે, તેમાંથી એક ભાગ જમીનદાર લે છે અને બીજો ભાગ જેડને રહે છે.

ભાગ વસુલ કરી લેવાની અસલની રીતિ નીચે પ્રમાણે છે—ગામ ખા-
તાની ‘અસલાક હોય તેમાં અનાજ કાપી લાવીને ઝોલો કરવાની કબ્જુ-
૩૮

લાલ આપે એટલે ખેડુને કાપણી દરવાની પરવાનગી મળે. પછી બગદનો પગર કરચે દાણા છૂટા પડી તૈયાર થાય એટલે જમીદાર, ગામના મુખ્ય લોક, વમુચાઈયા તથા તોલવાને વાણિયા, ખેડુ અને ખાતાની ચોકી દરનારા એટલા એકઠા થાય અને પછી દાણા વેહેચી લેવામાં આવે. ઠાકોર નો સુમારે આગીશમો ભાગ વેચજો કાઢાજા પછી, ગામના વસવાઈયા, વેધ, યુવરાજ કુંવરના ધજવા ખર્ચનો ભાગ, ચોટીરાજાનો ભાગ, વાણિયાની તોલામણી, સુખીનો ભાગ, ગામમાં દેવીનું કે વિષ્ણુનું દેઈ હોય તેનો ભાગ, કૂવા તજાવનો ભાગ, કૂતરાનો અને બીજાં પરચૂરણ ભાગ જુદા કાઢાડે. જ્યારે એ પ્રમાણે જોખાઈ રહે ત્યારે ખેડુત ખૂબો પાડીને ત્રાજતુ ઝાલી કેહેશે કે, “હવે થયું થયું” એટલે પછી બાકી રહેલી લૂટ જમીદાર અને ખેડુત અર્ધો અર્ધ વેહેચી લે, અમલ જોખ્યા વિના આશરેથી ટોપલા ભરીને માપ કાઢાડવાનો ચાલ હતો, એમ જણાય છે.

જ્યારે ઠાકોરને પોતાની કુંવરીને ભાગ આપવાનો હોય છે અથવા બીજાં એવુજ જરૂરિયાતનું ખર્ચ કરવાનું હોય છે ત્યારે તે ખેડુનોના ઉપર નાંખે છે. વળી પોતાના દમોદી ભાટને અથવા બીજા કાઈ ખિસ્સાને દળદીઃ અથવા ખજાદીઃ કેટલુંક લેવાનું દરાવી આપે છે. આવા પ્રકારનો દરાવ એક વર્ષને માટે કે પાંચે જાયુનો કરી આપે છે. કાંઈ વાર તો ઠાકોરનાં ગામોની ઉપજમાંથી અમુક ગમનો કર લેવાનો દરાવે છે, કણું કરીને જોવા જાય તે ગૂજરાતના રાવે ખેડુનો એટલા બધા દેવાદાર થઈ ગયા હોય છે કે તે પીડામાંથી છૂટવાને તેઓની પામે કાંઈ માધન હોતું નથી. તેમના સેવદાર કણું કરીને મેથી કે આવક વાણિયા હોય છે. વાણિયો આરંભ કરતાં થોડી વાર કરજામાં ગ્રેહે અને થોડી વાર પાસેના મામલામાં રહે છે તે થોડા રૂપિયા નેહરમાયા બાળે ઉપાડે છે અને તેવડે ધી, તેલ, ગાજ, અને બીજાં એવી વસ્તુઓ લઈને મામલામાં દુકાન કાઢાડે છે. ખેડુત લોકોની પામે રોકડાં નાણાં હોતાં નથી, તેથી રાત્રે બે વજ્ર ઘડી સુધી દીવો ચાલે તેટલું તેલ અથવા મીઠું મરચાં વગેરે ગાધિવાટાનો પરચૂરણ સામાન, દાણા કે રૂ આપીને ખરીદ કરે છે, તેઓને પેનાના માત્રના બાવની ખગુર હોતી નથી, તેથી વાણિયો જોટલું આપે છે તે લે છે અને તે પોતાનો મોકળા છવ

ખતાવવાને યોગ્ય વધારે આપેછે તેથી ખુશો થાયછે, અને જાણે કે આવી રીતે આપણું કામ સરખું તે કીક થયું. આ પ્રમાણે જે કાચું પાકું એકદુનું થયું હોય તે વાણિયો શેહેરમાં લાવીને સારે બાવે વેચેછે, એ પ્રમાણે પોતાની મૂડીમાં તે વધારો કરેછે અને પોતાની ગામડાની દુકાનનું કામકાજ જરા જરા વધારે ચલાવેછે. ખેડૂનનો જળદિયો મરી ગયો હોય તો બીજો લેવાને પેલા વાણિયો તેને ખુશીથી બાજી નાખ્યાં ધીરેછે. અથવા કદાપિને ખેડુતને પોતાનું છોકરું પરણાવવું હોયછે, કે પછી પોતાના માઆપનું બારમું કરવું હોયછે તો આ અવસરે જે અગત્યની વસ્તુઓ જેવી કે, ધી, ગોળ, લૂગડાં ઇલાદિ તેને આપીને જમણું મૂલ્ય તેને નામે ઉધારેછે. કોઇ વાર તો ખેડુન પોતાની મેજે શેહેરમાં ખરીદ કરવાને જાય પણ લાંબા વેપારીની સાથે સોદો કરવાને પેલા ગામડાના વેપારી વાણિયાને દલાલનું કામ કરવા લઈ જવો પડેછે, કેમકે તે જાણેછે કે શેહેરનો વાણિયો પોતાની નજરમાં આવે તેટલું મૂલ્ય માગશે. વળી એમ કરવાનું એક બીજું કારણ હોયછે તે એ કે તે બીચારાની પાસે પેસા હોતા નથી તેથી પેલા વાણિયાવિના બીજો કોઇ તેને ધીરનાર હોતો નથી, કેમકે તે જ્યાં વેપાર કરતો હોય ત્યાં બીજો કોઈ આવતો તેના પરાક સાથે વલિવટ ચલાવે તો હિંદુ લોકોની તરેદવાર સીતિ પ્રમાણે તેની માલમતા લૂંટી લીધા બેજ ગણાય. આવે પ્રસંગે વાણિયાનું ખરેખરું કામ થઈ જાયછે તે ખેડુતને કેહેશે કે, “મારી પાસે રોકડા રૂપિયા નથી, પણ તારે સ્થાન જોયતો હોય તો આપણે બે સગાથે જઈ વેચાનો લઈશું, અને તેના મૂલના રૂપિયા હું મારે નામે મગાવીશ. તેણે પોતાના ધૂતી ખાતાના ઘરાકતા પૂર્વજોનાં વખાણુ સાંભળ્યાં હોય તે તેને કહી સમજાવેછે, અને આપે પ્રસંગે સાઈ ખર્ચ કરીને આખરે રાખવાની કેટલી અગત્ય છે તે તેને સમજાવેછે. વળી તે કેહેછે કે, “આવો દિવસ રોજ રોજ આવતો નથી, પણ આખી ઉમરમાં એક બે વાર આવેછે તેથી તેમાં ખર્ચેલો પૈસો નાંખી દીધો કેહેવાય નહિ, ને પૈસો પેદા કરતો એ તો સેહેનું કામ છે. વળી તે કેહેછે કે, “મને તમારો પૂરો બરોસો છે, માટે તમારે જોટલા રૂપિયા જોઈશું તેટલા ધીરવાને હું તૈયાર છું.” આ પ્રમાણે તેને ઉંચો ચડાવીને પછી દેવાના ઉંડા ખાડામાં ખુડાડી નાંખેછે.

ત્યારે પ્રસંગ આવેલે ત્યારે પે'તો સાહુકાર કે સેક (તે હવે તો એટલા મરતના સુધી પોહોચ્યો હોયછે) કારબારીની સમક્ષ ખત તૈયાર કરેછે, અને જમીનદારની સદિને માટે લખી આવેછે હામર પછી પોત નો સદિ શિક્ષે દરામણી નજરાણા, ન્હાના છેકરાની પેઠે રગઝગ કરીને માગેછે, અને ખાન-મા ૥ લખ્યું છે અને તેમાં લખ્યા પ્રમાણે પોતાને પાળવું પડશે તેના વિચાર કર્યાવિના બિલાડું જેવી આવેછે આવા યોગ્ય ઘટા થાયછે એટલે પગી ટળાય નહિ એવો પરિણામ નીપજેછે સાહુકાર અદાવતમાં ફરિયાદી કરેછે, માસિયાનો કારબારો (જે પોતે કયા ક્ષાદમાં આસીખર નહિ અને પોતાની પત ઉગાડી પડે નહિ એટલા માટે કંગા હિમાન રાખેનો નથી તે) આવી ઓપટીની વેગામાં પોતાના ધણીને તથા જાયછે, મામિયો પગી ફરિયાદીનો જવાન દેવા હાજર થાયછે, અને કહેછે કે, ખતમાં સહિ કરી ૥ પછુ મારા ઉપર ફરિયાદી ધઈછે તેને દશમો ભાગ પછુ મે ઉપાડ્યો નથી ત્યારે તેને કહેવામાં આવેછે કે, તમારા બચાવનો જવાન આપવાને તમે તમારો હિસાબ રજુ કરો, ત્યારે તે કહેછે કે, મારા કારખારિયે હિસાબ તો રાખ્યો નથી, ત્યારે તેને કહેવામાં આવેછે કે, વાદીનો દાવો સમીત થાય એટલા માટે તમે તમારો હિસાબ રજુ કરતા નથી, ને જ્યુડુ બોલોછો હામરને બીજો પૂરાવો આપવાનો હોતો નથી તેથી તેના ઉપર દુકમનાયુ થાયછે અને તેનો ગામ જામ થાયછે

આ વિશે અમે હવે ચંછીના પ્રકરણમાં લખીશું, પણ તે'થી વાર અમે અમારા વાંચનારાઓને એક વાત ધ્યાનમાં લેવાની વિનંતિ કરિયે છિયે કે, આ પ્રસંગને ખરેખરો લાગુ પડે એવો દાખલો અમે ઉપર દાખલ કર્યો છે એ વાત ખરી, તથાપિ આખા ગૂંજરાતમાં જે રીત માટે ૥ તેનો ખરો ચિતાર આપ્યો છે, અત્યંત ઠેાણાને અનુમરીને જ્યાં નેટલો ફેર પડવો જોઈએ તેટલો ગબ્બી લેવાની જરૂર છે ખરી.

* “મરાઠી રાજ્યના વારામાં રેડુ કાદાડવામાં આવેલું તે અદાવતના હુકમનાગાની રૂઈથી જોઈથી વચુલ કરતા રૈયનને સહક આદી પટેલા તે વિષ લેવાતા ઇ સ ૧૮૨૧ માં મિ એલિફિન્સ્ટન આ વિષય સંબધી મોડેછે”
તે કહેછે “દાવાના વાળખીપણાને માટે લખી આવેલ ખત, જોઈએ તે”
“ટોડો પૂરાવો છે એ વાત કનુર કરવામાં આવે કે તેનીજ સાથે કકળોટનુ મૂળ”
“પાણુ સમજતુ આવી જાળનમાં એમ જગવાનુ નથી કારણ કે ઠાઈ

“માણસને વખતે વખત કપિયા ધીરજમાં આવે અને તેને જેટ પાતું વસુધ આ-
પવામાં આવે તેથી કઠીને ગુચનસુ ભરેલું ખાતું થઈ પડે એટલે કઠાઈ પકડી
“કાઢાડવાને દેવાદારને અગત્ય થઈ પડે. આ પ્રમાણે આવેલા ખાતામાં લેણદાર-
“રની મોટી બાકી દેણદાર પાસે નીકળે, અને દેણદાર પ્રતિવર્ષે પોતાના દે-
“વાને જેટ ચોટું મોટું પોતાની ઉપજમાંથી વારતો નવરે તથા આવતા વર્ષને
“માટે નવી ઉપાડ કરવાની હોય છે તેથી તે ખરેખરો લેણદારના કમનમાં આ-
“વી ગયો હોય છે એટલે તેને નાશજ કરવાને બંધો, અને તેમાં પણ ખિસાઈ
“જેવી આવે છે માટે નવાં પ્રકારમાં નવાં પાઠો દિસાવ કરીને ખાતે લખી
“આપવામાં આવ્યું હોય ત્યાં તે ખત બંધે થયું નથી એમ ગણી તેનું મૂળ-
“થી ખાતું તપાસીને પત્ર ને દિસામે બાકી નીકળે તેવાનું હુકમનામું વા-
“લીને કરી આપવું દેણદાર ખેડૂત સરકારની સલામી બરી રાકે એ પ્રમાણે કાં-
“ધાં કરીને બે પોતાનું જેનું આપી રાકે એમ હોય તો પત્ર સર્વે તકસીર પત્રી
“ગઈ એમ સમજવું, પણ જેનું વચુર કરવા સાર અને તે યાચ તેમણે ખેડ-
“તાનાં ટોર અથવા તેના ખેતીવાડીનાં એજર વેચાવી નાખવાનો આદેશ કર-
“વાની સમાજ રાખી બેઠયે”

શૂન્યતાના કલુષિયો નેમ વાલિયાનોના હાથથી સોસે છે તે દલ મેંગોલ
લાતાર લોકો ચીના બાજબીયાના હાથથી દુખ વેડે

‘એક મેંગો ૧ કહે છે કે, અમારી પાસે બીજ માજતા તેઓ આવ્યા, અને
“દયાની ખાતર અમે તેઓને ચોરી નમીન ખેડવાને આપી, પણ મેંગોલ લો-
“કે તેઓ નેમ કરે તેમ કરવા લાગ્યા. તેઓ ચીનાઈ દારૂ પીતા લાગ્યા, તે-
“મની તળાકુ પીતા લાગ્યા, તેઓ ઉખાદે લૂચકા બરીદવા લાગ્યા અને ન્યાદે
“દિસાવ માટી વાગવાનો વખત આવ્યો, ત્યારે તેના મૂલ કરવા સેકડે બાકી-
“સ કે પચાસ ટકા તેઓએ વધારે મગરે લીધા પણ મેંગોલ લોકોને તેમના
“ધરબાર, નમીન, અને પોતાના ઘેરા અનેરે રાંધે છોડી દેવાની જરૂર પડી

“ત્યારે ન્યાયાધીશ પાસેથી તમે ન્યાય મેળવી ના શકો ?

“અરે એનો અસમ્ય છે ! કિતાવ બંધ છે કે કેમ જાણવું અને કેમ જાણવું
“જેનું મેંગો કાંઈ ચીના પાસેથી દારૂ છગી નવ નહિ. આરા લામા પ્રભુ
એવેકનના સમય માટે સપડુ બંધ છે”

એમ હંની તાર્તરીમાં કરેલી મુઝારીના પુઝાંતુ નિરૂપ પરતી સિને
દે લાયાનર કર્યુ છે તે જૂનો એ પુસ્તકના એ બીજા સાગમા, એ અનિ-

સાથ જડા કિતાવનું આપેલું એવાનું પ્રકારની રીતનું વર્ણન છે, તે પોતાને “તા નારીને આઈયાં કરી જનારો” એવું પદ આપેલું અને તે નામનું રખોણું નીચે પ્રમાણે કહેલું:—

“શું ? તમે તાતારોને ઓળખતા નથી ? તમે શું જણાવ નથી કે તેઓ “જ્યારે અમારા રોડેરોમાં આવેલે ત્યારે હાકારાંજા એવાજ સાદા દોષ છે ? ને “જે વસ્તુ તેઓ દેખેલે તે તે લેવાનું તેમને મન થાયછે; તેમની પાસે પૈસા તો “બાગ્યેજ હોયછે, પણ અમે તેમને મદદ કરવાને તૈયાર થઈએ છિયે. અમે તે- “ઓને ઉધાર માથ આપિયે છિયે એટલે પછી તેઓએ વધારે મૂલ્ય આપવું જો- “ઈયે એ દેખીતું છે. પૈસા આપ્યા વિના જ્યારે લોકો માથ લઈ લય ત્યારે ‘ચોડું’ બાજ એકંદે ખીસ કે ચાળીસ ટકા લેખે ચડવુંજ જોઈયે. પછી રહેતાં રહેતાં “બાજ ચડી જાયછે અને બાજનું બાજ થાયછે; પણ આ પ્રમાણે માત્ર તા- “તાર લોકો સાથેજ બનેછે. ચીનમાં તો એ પ્રમાણે કાયદાની છૂટ નથી; પણ “અમને તો ધાસના ખેતર ઉપર રખડવાની અગત્ય પડેછે, માટે વધારે નહીં “લેવાનો અમારો તો હક છે કેમ એ વાતની નથી ? એક તાતારે કાઢારેલું “દેવું કદિ વળી રાકતું નથી, ને પેઢેડી દર પેઢેડી શાક્યાં કરેછે; પ્રતિવર્ષે બા- “જની ઉધરાણી કરવામાં આવેછે અને તેને બદલે ઘેટાં, બળદ, ઉંઠ, ઘોડા તથાને એવુંજ બીજું ને પૈસા મળે તેના કરતાં સારૂ મજાવામાં આવેછે તે “મળેછે એટલે મૂલ્ય અમે જનવર ખંડી વાળિયે છિયે અને બનરમાં તેવું “સારૂ મૂલ્ય ઉપજાવિયે છિયે; આઠા ! એતો બહુ મત્રનું, તાતારની સાથે ધીર- “વધાર એ તો સોનાની ખાણ.”

“એમ હક કહેલું કે યાઓ ચાંગડી (દેવું ઉધરાવનારો) આ પ્રમાણે “પોતાના કામકાજની રીતની હકિકત કહેતાં સારી પેઠે દસતો હોય.”

પણ આવો વલિવટ ફક્ત તાતાર અને હિંદુઓમાંજ ચાલેછે એમ નથી. પણ નીચે લખેલું ‘ખરેખર’ એવાજ પ્રકારની ખરી રીત જનાવનારું વર્ણન વાંચીને ત- મારા વાંચનારા શું કહેશે? “ઓગણીસમા સેંકડાના મધ્યમાં ઉગ્રવંડ જેવું છે તે વું.” એવા નામના ગ્રંથમાંથી એ ફરેરા લીધેલો છે ઠંઠા વિવિધમ જોરરતન એરકવાયર મદે. ૧૮૫૧ બાજ ૨ જો પૃષ્ઠ ૨૦૦.

એ જુદરથ (મિ જોરરતન દેવડના પાટીના લખાણનો ઉતારો લેતાં) લખે છે કે “ગામડાંની દુકાનો સાથે ચડસા ચડસી કરવાને બીજું કાંઈ હેતુ” નથી તે- ‘ધી દરીને ત્યાની દુકાનેવાળા જાવ વધારે લેલે એક મજુરને (એમ ધારવામાં

‘આવેલે કે) યોદ્ધા ધીરવામા આવેલે એટલે પણ તેની પામે તે નાણા માન-
વામા આવે નહિ એટલા માટે તેને પૈવા દુકાનદાર સાથે ધરાડી બાંધવી
‘પડેલે અને તેટલીવાર તે નિરૂપાય ઘઈ રહેલે એ વાત ખરી છે કે દુકાનદાર
‘દેા ચોત અને બીજા કારણોને લીધે પૈસાનુ નુકસાન બોગવેલે થમ તેમને
‘આવડો બપો નફો મળેલે તેના પ્રમાણમા તે કાંઈ ગણતરીમા નથી, અને તે
‘પ્રત્યેક જગ્યાને બોગવેલે તથા તેનામા પરીક્ષા કરવાની સારી સમજણ દોષલે
તેથી પ્રથમથીજ દુકા ગાણસ સાથે કામ પાડતો નથી દુકાનવાળા સામાન્ય રીતે
‘એજ ધારે ચલાવેલે લેટનમા સામટુ જે દુકાનેથી મળતુ દોષ ત્યા કામગિરોનુ
ખમણ મૂલ બેસે, પછરખાનુ પણ ભારે મૂલ પડે આવડા કારણથી મનુરને
પરવાખરે ચવાવલો કાલિ પડે છે, અને તેને જે મનુરી મળેલે તેનો પોતાને
પાવલે એવો ઉપયોગ કરી શકતો નથી તેથી કહેલે —એટલી મનુરી થીમાર પૂર
યતુ નથી એ દુકાનદારોને ચાલતો ભાવ જતાવવામા આવે અથવા ખર્ચ ચ
ડાવીને ભાવ લેવાનુ કેહેવામા આવે તો કાંઈ ઉપયોગનુ નહિ ‘અમારે અદિ
થી ખરીદો કે પણ અમારુ જેનુ આપો’ એજ તેમનુ કેહેલુ છે અને લાગેલે કે
મરીમની નગરી રિયલિ બેનામા આવેલે તેનુ આ પલ એ કારણ છે

પ્રકરણ ૩.

શેહેરનો નિવાસ—આદ્યાણુ—વાહિયા—૨૯૫૫૧—૭૧૧૮.

ગૂજરાતના શહેરો માહેલી ધરની બાંધણી વિશે લાંબુ વર્ણન લખીને સમગ્રવરની અગત્ય નથી. પ્રત્યેક ધરમાં એકજ જાતના વિભાગ સરખા અનુક્રમના હોયછે, પણ જેવી જગ્યા તે પ્રમાણે અગત્યનો માત્ર દેરદાર કરવામાં આવેછે. મામલમાં જે ધર હોયછે તેને ઝોરડો ને પરસાલ બેજ હોયછે ને નેદાં આગળ એક અડાણી હોયછે. ધણી ખર્ચા પર પ-કેલી ઇંટાનાં ચણેલાં હોયછે તે હપર નળિયાં ચડાવેછે.

શેહેરની આસપાસ ધણું કરીને કિસ્સો હોયછે અને અંદર મેદુલા અથવા શેરિયો પાડેલી હોયછે તેને માટે આવડા જવાનો માત્ર એકજ દરવાજો અથવા ખડકી બેસારેલી હોયછે, તેથી અંદરખાતેના કિસ્સા જેવું બની રહેછે. સરકારની કચેરિયો ચિના બીજી સાર્વજનિક ઇમારતો હોયછે તે માત્ર ધર્મ સંબંધો હોયછે; જેવી કે, મસ્જીદો, દેરાલય, સરા, અ-પાંસરા, ઇત્યાદિ. ગમે તે દોષ શહેર અથવા કસબાની બાગોળે નદી કે ખોદાવેલું તલાવ હોયછે અને પાસે દેરદારની જગ્યાઓ થોડી કે ધણી પણ હોયછે ખરી.

શેહેરમાં વસનારા આદ્યાણુ વાહિયાનું નિભનું કામ ધણું કરીને નીચે પ્રમાણે હોયછે. તેઓ મળસઘના ચાર વાગતાં મૂના તોડે અને પોતાના કુળદેવનું સ્મરણ કરેછે; જેમ કે, હે મહાદેવ ! હે હાકારજી ! (વિષ્ણુ), હે અંબામા ! પંડિત અથવા બજેશે પુરણ હોયછે તે મંત્રકન સ્થોક બોલેછે, તેનો ભાવાર્થ એવો છે કે,—“બવનું ભય નિવારણ કરનાર અને દેવતાઓના પતિનું હું પ્રમાણે સ્મરણ કરું.”

બગત હોય છે તે દોષ કરિનાં બનાવેલાં પ્રમાતિયાં ગાયછે અથવા નીચે પ્રમાણે માનસિક પૂજા કરેછે:—

* આચાર્ય નામના સરસ્વત મથમાં ધણી પ્રકારની પ્રાર્થના લખેલી તેમાં ૧ જે પ્રાર્થનાનો આ જાનુ છે તે નીચે પ્રમાણે છે,—

“મારા દેવ કાઠ સારી દેવેલીમાં ચરસ પલંગ ઉપર પોહોડ્યા છે.

“હું પાસે જઈને તેમની પગચાળી કરું છું તેથી તે જાગે છે, અને શાલ

“ઓઢીને પલંગમાંથી હોંઠે છે. હું જાના પાણીને તેમના ચરણ પ્રક્ષાલન કરું.

“હું અને તેમને અત્તર ચોપડું. હું એમને જાને પાણિયે નવગવું છું.

“અને પીળા વાગા ધરાવું છું તથા શાલજોડા ઓઢીને પાડે બેસાડું.

“હું, પછી હું એમને તિલક કરું છું, સોનાના ચણગાર સજવું છું, તથા

“કાંટા ફૂલના દાર પેઢરાવું છું; મ્હો આગળ અગરબત્તી સજગાવું છું, અને

“દીવા કરું છું, તથા દૂધ, સાંદરું નેવેધ ધરાવું છું, હું, પછી તેમના મ્હો આ-

પ્રાતઃ સ્મરામિ ભવમીતિહરં સુરેશં

ગંગાધરં વૃષભવાહનમંવિકેશં

ચતુર્વાંગમૂલવરદામયહસ્તમીશં

સંસારરોગહરમૌપધમદ્વિતીયં. ૧

પ્રાતર્નમામિ ગિરિશં ગિરિજાદેવેન્દ્ર

સર્ગસ્થિતિપ્રલયકારણમાદિદેવં

ત્રિશ્વેશ્વર વિજિનવિશ્વમનોભિરામં

સંસારરોગહરમૌપધમદ્વિતીયં. ૨

પ્રાતર્ભજામિ શિવમેકમનંતમાયં

વેદાતપ્રેમમનઘં પુરુષ મહાતં

નામાદિભેદરહિતં પટભાવશૂન્યં

સંસારરોગહરમૌપધમદ્વિતીયં. ૩

પ્રાતઃ સમુત્થાય શિવં ત્રિવિંધ

શ્લોક ત્રયં ચેનુદિનં પઠાતિ

તે દુઃસ્વજાતં વદુઃજન્મસંચિતં

હિન્ના પદ યાંતિ તદૈવ શંભોઃ. ૪

પ્રકરણ ૩.

શેહેરનો નિવાસ—આદ્યજ્ઞ—વાણિયા—રત્નપૂત્ર—ભાટ.

ગુજરાતના શેહેરો માટેની ધરની બાધણી વિશે લાંબુ વર્ણન લખીને સમગ્રવંશની અગત્ય નથી પ્રત્યેક ધરમા એકજ જાતના વિભાગ મરખા અનુક્રમના હોય છે, પણ જેની જગ્યા તે પ્રમાણે અગત્યનો માત્ર દેશકાન્દ કરવામા આવે છે ગામડામા જે ઘર હોય છે તેને ઝોરડો ને પરસાલ એજ હોય છે ને મોટા આગળ એમ અડાણી હોય છે ધણી ખરા ધર પ કવેલી ઈટાનાં ચણવા હોય છે તે ઉપર નળિયા ચડાવે છે

શેહેરની આમપાસ ધણું કરીને કિતો હોય છે અને અહર મેડેરા અથવા શેરિયો પાડેલી હોય છે તેને માટે આનંદ જવાનો માત્ર એકજ દરવાજો અથવા ખડકી બેસાડેનો હોય છે, તેથી અહરખાતેના મિલ્લા જેવું બની રહે છે સરકારની કચેરિયો વિના બીજી સાર્વજનિક ઇમારતો હોય છે તે માત્ર ધર્મ સભા હોય છે, જેવી કે, મસ્જીદો, દેરાબધ, સરા, અ પાંસરા, ઇત્યાદિ ગમે તે કોઇ શેહેર અથવા કસબાની બાગોલે નદી કે ખોદાવેલું તક્કાર દેય છે અને પાસે દેવદર્શનની જગ્યાઓ થોડી કે ધણી પણ હોય છે ખરી

શેહેરમા નસનારા આદ્યજ્ઞ વાણિયાનું નિત્યનું કામ ધણું કરીને નીચે પ્રમાણે હોય છે તેઓ મળસમ્રાના ચાર વાગતાં ચૂના લે છે અને પોતાના કુળદેવનું સ્મરણ કરે છે, જેમ કે, હે મહાદેવ ! હે વાકારજી ! (વિષ્ણુ), હે અન્નામા ! પડિત અથવા બલોતો પુરુષ હોય છે તે મસ્કૂન રોતો ખોતે છે, તેના બાવાઈ એવો છે કે, — ‘બવનું~ ભય નિવારણ કરનાર અને દેવતાઓના પતિનું હું પ્રમાણે સ્મરણ કરતું’

ભગત હોય ■ તે કોઇ કવિના બનાવેલા પ્રમાતિયા ગાય છે અથવા નીચે પ્રમાણે માનમિક પૂજા કરે છે —

• આચાર્ય નામના સરકૃત અથવા ધનુ પ્રકારની પ્રાચના લખેલો તેમા થી ને પ્રાચનાનો આ બાર, છે તેની પ્રમાણે છે —

રહ્યા પછી ભાત દહી અથવા એવું બીજું કંઈ આવેછે. પર્વતો દિવસ હોયછે ત્યારે ભાત ભાતની સામગ્રી કરવામાં આવેછે. જમી રહ્યા પછી હાથને મહોડું માત્ર ધોવામાં આવેછે. ઘરના બધા પુરુષો સંગાથે જમવાનું બેસેછે; ત્યાર પછી સ્ત્રીઓ તે વાસણ ધોઈ જમવા બેસેછે. ને ઘરના ચાકર હેમઠે તે ઘરનાં સર્વ માણસ જમી રહ્યા પછી જમવા બેસેછે, તેમને ખાવાનાં વાસણ બૂદાં હોયછે. નીચ વર્ણ કોઈ અડકે તેથી અપવિત્ર થવાય નહિ એટલા માટે પુરુષો જમી રહ્યા પછી સોપારી ખાયછે, કદાપિ કોઈના સ્પર્શથી અપવિત્ર થવાય તો પંચમગ્ધનું સેવન કરવાથી અને બીજી વેળા નહિ જમવાથી પવિત્ર થવાયછે.

સાંજની વેળાએ આઠ વાગતાં વાણુ કરેછે, તે ભોજન બપોરના કરતાં દક્ષકું હોયછે.

આહલુને જ્યારે રાંધણું હોયછે ત્યારે ગાયના છાણુવને ચોકા કરી લેછે. જ્યારે તે ઘેર હોયછે ત્યારે તો તેના ઘરમાં રસોડું હોયછે તે કામ લાગેછે. પણ પ્રસંગ આવે તો કોઈ ઝાડની નીચે અથવા માદક આવે એવી કોઈ જગ્યાએ ઉપર પ્રમાણે ચોકા કરેછે. ચોકામાં ચૂમે કરીને તેને પણ ગાયના છાણુથી લીધી લે છે. પૂર્વિયા આ વિષે એટલા બધા ચોકસ હોય છે કે, બે બાઈ હોય તથાપિ તેઓ બૂદા ચોકા કરેછે અને એક બીજાના ચૂમાના દેવતા સરખા પણ કામ લાગતા નથી. તે ઉપરથી કેહેવત ચાલી છે કે, “બાર પૂર્વિયાને તેર ચોકા” કારણકે બાર જણ હોય તો તેરમે ચોકા દેવતા સાફ બોધાયે.

જ્યારે રસોઈ તૈયાર થાયછે ત્યારે આહલુ જમતા પેહેલાં તર્પણુ કરે છે, એટલે ત્રાંજાના વાસણમાં પાણી ભરીને તેમાં ચોડા જવ, તલના ટાણા નાખેછે, ઘુનથીનાં પાટકાં અને ચંદન ઇત્યાદિ નાખેછે, પછી દર્બ હાથમાં રાખીને પોતો ભરીને તર્પણુ કરેછે, એટલે સર્વ દેવને પાણી અર્પેછે. તેજ પ્રમાણે માણસ, પ્રાણી, ઝાડ, નદિયો, દરિયા, બૂત, ગ્રેત, ઋષિ, પૂર્વજ અને બીજા સર્વેને અર્પેછે પછી પોતાના પૂર્વજોનાં નામ દઇ જાયછે, પિતૃપક્ષનાં અને માતૃપક્ષનાં, તેમજ પોતાનાં બીજા સગાંચાહાલાંનાં નામ પણ દેછે. પછી વૈશ્વદેવ કરેછે, એટલે ત્રાંજાના અથવા માટીના કરી રાખેલા પાત્રમાં દેવતા ભરીને તેમાં છાણું ચૂકી ધી તથા ચોખા હોમેછે.

અને દેવતાનાં નામ બધી જાણે પછી જન્મેણની નેટલી વગ્નુઓ હોય તે મર્ચે દેવને આરોગ્યવેળે આલણ પોતાનાબો જનમાર્થા ગોચાસ, અતિયિ-
ભાગ, સ્થાનભાગ, કીડીઆમ, અને કાગવાસ એવા પાત્ર ભાગ કાઢાડેછે.
પછી તે જમવા બેસેછે, પણ જમતા પેહેના અજલીમાં પાણી લઈને ગા-
યત્રી મત્રરડે પ્રારાન કરેછે અને શ્રદ્ધા, વિષ્ણુ, અને શિવ એ ત્રણનું
અપોશન મૂકેછે. પ્રથમ પચ્ચામ પચ્ચાણમે આપેઠે એ પંચપ્રાણુ જીવ-
ધારણુ કરવાને અગત્યના મણુજવામા આવેઠે

જમી રહ્યા પછી નર્કના પ્રાણુયોને સાર રહેલું હોય તે ભોંય મૂકેછે.
વાંચનારને આ બધી ક્રિયા માયાફૂટ બરેલી અને દુ ખદાયક સાગમે, પણ
નિલના અવશાસે કરીને અલણુ તે આનું વર્ણન કરતા જે વાર સાગમે તે
મરતા પણ ધણી યોગોનારમા બધું કરી રહેઠે

બીજી નાતો ઉપરનું પોતાનું શ્રેષ્ઠણુ સાચવી રાખવા સાર કાલ
જી સમજેછે કે, ચોખ્ખાઈની ધણી અડચણો વેશવાની અગત્ય છે તેમા
નાગર આલણની “નવણ” તો ઘણીજ ચોખ્ખી બરેલી છે આલણ નાઢા
મા પછી રેશમનું કે ઉનનું લૂગડું પેહેરેછે, અથવા જો રત્ન લૂગડું પેહેરે છે
તો પાણીમા બોળાને નીચેાવી નાખ્યા પછી કોઈ અડકે નહિ એવી એ-
કાન્ત જગ્યામાં સૂવેયુ હોયછે તે પેહેરેછે, આ પ્રમાણે પેહેરી તે જ-
મવાને બેસેછે, પણ અમડાઈ જમ એવી ધણીજ બાળતો હોયછે, તેને
માટે ચોકસ રહે નહિ તો અમડાયાથી જમાનું નથી જો તે માટીના વા
સણને અડે તો અમડાય, પણ તે વાસણુ કોર હોય એટલે તેમા કોઈ
દિવસ પાણી ભરું હોય નહિ તો આલે લૂગડાંનો કે ચામડાનો અથવા કા-
ગળનો કડકો બેસના નીચે આવી ગયો હોય અથવા તેને અડકાયુ હોય
તો તેથી તે અમડાયછે, પણ કાગળ ઉપર અક્ષર પચ્ચા હોય તો તે અ-
મડાતો નથી, કેમકે તે સરસ્વતીરૂપ છે તથાપિ લૂગડા કે ચામડા ઉપર
અક્ષર લખ્યા હોય તો તેને અડવાથી અમડાયછે. એટલા માટે ગીતા
અથવા બીજા પાકડુ કે શાસ્ત્રનું પુસ્તક સ્પર્શના દોરાથી નહિ પણ રેશમ-
થી બાંધવું પડેછે ચામડાથી તો પુરું બધાયજ નહિ ને મોટની બેજ અ-
થવા લીલીને બદલે આમવીના કચ્છાની બેજ વાપરવી પડેછે છાપેલું પુ-
સ્તક આલણના અપમા આવે નહિ, કેમકે છાપવાની સહીમાં અપવિત્ર

પદાર્થ આવેછે. કેટલાક મૃગચર્મ અને વાવના ચામડાને આડવાથી અમ-
ડાઈ ગયા ગણવા નથી. કાચા સુતર કે રૂપી બ્રાહ્મણ અમડાતો નથી.
પણ જે નવણમાં હોય નદિ એવા માણસે તેની દીવટ વણી હોય ને તેને
અડકે તો અમડાયછે; પણ જો તે તેલમાં કે ધીમાં બોળી હોય તો પછી
ખાધ રહેતો નથી. હાડકાંથી અમડાયછે પણ સ્ત્રીની ચૂડિયો હાથીદાંતની
હોય તો તેથી અમડાતા નથી, તથાપિ જે દેશમાં ધણું કરીને એવો ચૂડો
પેહેરવાનો ચાલ નથી, ત્યાં તો તેથી અમડાયછે. એકજ નાતનું ન્હાનું છો-
દકું વ્યાસધી ખાતાં શીખ્યું હોય નદિ, તેને અડકાય તો અમડાવાતું નથી;
પણ તે અન ખાવા શીખ્યું હોય તો પછી તેનાથી અમડાયછે. ગધેડુ,
કનકું, કે બૂડને અડવાથી અમડાયછે; કેટલાક કહેછે કે બિલાડીને અડાય
તો પણ અમડાવાય, પણ કેટલાક કહેછે કે એથી અમડાવાતું નથી, તેનું
કારણ એવું કે બિલાડીને સાચવવાનું કામ ધણું કડિલું છે. જે બ્રાહ્મણ ન-
વણમાં ખાતો હોય અથવા ખાઈને ઉડ્યો હોય તે જો કાંઈ ધીંગે નવ-
ણમાં હોય ને ખાંડ ના હોય એવા માણસને અડકે તો તે તેથી
અમડાયછે.

વાણિયા અને ખીજ સર્વે વેપારી લોકો સવારમાં ઉઠીને મંદિરે દર્શન
કરવા જાય છે કેટલાક લોકોને એવો વેહેમ હોયછે કે સૂતાં ઉઠીને કાંઈ
મારાનું મ્હો જોયું હોય તો આખો દિવસ સારો જાય, તેથી આખો બધ
કરીને જેનું મુખ સફળિયાળ હોય તેનું પ્રથમ જુવેછે. વાઝિયાનું, ગધેડાનું,
અથવા કઠિયાખોર માણસનું મુખ નહાઈ ગણવામા આવેછે, ખીજ કેટ-
લાક સવારના પ્રદરમાં ખીપજાની પૂજા કરેછે. ત્યાર પછી જમીને મોપારી
ખાઈ ચાટામા જાયછે અને સાજમુખી પોતાના ધધામાં લક્ષ આપેછે
અને ત્યાર પછી વાણી કરવાને ઘેર આવતાં રસ્તામાં દેવનાં દર્શન કરતા
આવેછે.

પર ખર્ચાને માટે જે જે પદાર્થ જોઈએ તે ખરીદવાનું અને તેનો
દિમાળ રાખવાનું કામ પુરખનું છે. ધરધધાનું ગોશું બંધું કામ સોને સિર છે.

મરીજની શ્રી મગમકે ત્રણ વાગવા પહેલે, અને ત્રણ દિવસપૂર્થી
ચાહે એમો લોક ત્રણ દોરા (પાક)માં ઢળી રહેકે, કદાપિ તેમને દળવા-
નું ભેડું નથી નો પણ તેઓ એજ વેળાએ ઉઠીને દોર દોરા, વડેણ વ-

લોવવા, અને માખણ તાત્રીને ધી કરવાના કામમાં રોકાય છે. છ વાગતાં લૂગડાં પેહેરીને બેઠેલું લઈ તલાવે કે નદિયે જાય છે. સર્વ નાદોને પાણી ભરી ઘેર આવે છે. કેટલીક જિયો ઘેર નાદાઇને પછી પાણી ભરવા જાય છે; પૈસાદાર લોકોને ઘેર એવા કામકાજ સારૂ ચાકર હોય છે.

પાણી ભરી આવીને પછી રસોઇ કરવા માડે છે. રસોઇ તૈયાર થાય છે એટલે ધરના પુરુષો થોડે છેટે દાર બધ જમવા બેસે છે; તેઓ ઉઠે છે, ત્યાર પછી જિયો બેસે છે. જમી રથા પછી પુરુષો પોતાને કામે જાય છે, અને જિઓ, વાસણ આંજવામાં, ચૂના અગ્રોટ કરવામાં, પુંજ કાઢાડવા માં, અને દગણું કરવામાં રોકાય છે. ત્રીજા પોહારે ત્રણ વાગતા તેઓને થોડી નવરાસ મળે છે, તે વેળાએ પોતાના બાળકોની તેઓ સમાજ લે છે અથવા પોતાના લાંબા વાળમાં ધૂપેલ ધાલવામાં અને ઝોળવામાં રોકાય છે. સાંજ પડે છે એટલે દીવા સજુગારવામાં, વાણું બનાવવામાં, અને પધારિયો કરવામાં રોકાય છે.

જ્યારે નાત હોય છે સારે જમવા જનાર નાદાઇને અગ્રોટિયું પેહેરી પાણીવાસણ લઈ જમાડનારને ઘેર જાય છે, અને જો તેનું ઘર બધું છેટે હોય છે તો જોપતો સામાન લઈને જમાડનારને ઘેર જઈને નાદાય છે. બધા ભરાય છે એટલે ઘર આગળ બે દારો થઈને જમવા બેસે છે; તેઓ જમી રહે છે સારપછી તે પ્રમાણે જિયો બેસે છે. કેટલીક જગ્યાએ જિયો ને પુરુષ સગાયે જમવા બેસે છે, પણ જિયો જરા છેટે બેસે છે. જેને ઘેર નાત હોય છે તે સર્વેને જમાડોને પછી પોતે જમવા બેસે છે. સ.અમલીની પશ્ચિમની જિયો જમતી વેળાએ સુતરાઉ શાક પેહેરે છે, તેથી પૂર્વમણીની બાજુના લોકો તેઓનો ધિક્કાર કરે છે. કમકે તેમની જિયો રેશમી પોશાક પેહેરે છે, કેટલીક જગ્યાએ એવો ધારો હોય છે કે, નાત જમવા બેઠી હોય તેની વચ્ચે થઈને તેજ નાતનાથી પણ જવાતું નથી, કમકે, જો તે લૂગડાં પેહેરીને જાય તો તેથી બધા અભડાય છે, માટે ધરપછીને ખંતે બાજુના રસ્તાબધ કરવાની પરવાગી મેળવરી પડે. કેટલીક નાતોમાં પોતાની નાતનો અથવા પોતાનાથી ઉચો નાતનો માણસ લૂગડાં સુધાંત નાત વચ્ચે થઈને જાય તો કાંઈ બાધ મણવામાં આવતો નથી. પણ પોતે પોતાનાં પગરખાં કાઢાડીને જતું પડે છે, અને પાધડી ગાયે હોય તે દાખમાં

જાણવી પડેછે, તેમજ તેની પાસે ચામડાના પૂઠાની ચોપડી કે બીજી કંઈ વસ્તુ રાખવા દેવામાં આવતી નથી. નાત જમવા બેડી હોય તેની બન્ને બાજુને નાકે પાંચ છ માણસો દૂતરાં ઢાંકવાને બેસેછે. આ કામ તેમનાથી, પૂરે-પૂરું સચવાતું નથી અને જ્યારે દૂતરું ઢાલમાં પેસી જાયછે ત્યારે ચોપર દમથી મારે! મારે! ના પોકાર કરીને જૂમરાણુ કરી મૂકેછે. અને છેવટે તે કોમના બાણમાં પગ મૂકીને તેના ઉપર ચઢને ફૂદી જાયછે, અથવા બે માણસની વચ્ચે ચઢને દોડેછે તેથી તેઓને અબગાવીને જતું રહેછે. આ આ પ્રમાણે જે અબગાવા હોય તે પોતાના બાણમાં હોય એટલું ખાઈ જાયછે, કેમકે એમ કરે નહિ તો અબદેવતું અપમાન કર્યું કરે, અથવા જેઓ નાકે બેડેલા હોયછે તેમની પાસે બાણું ઉપડાવીને તેઓને માટે નવાં બાણું પીરસાવેછે.

જ્યારે સભાદશાન્તિ હોયછે ત્યારે રજપૂત આજસમાં અને નિયના જેવી એક સરખી રીતે પોતાની વેળા માલેછે. ધણું કરીને તે સૂર્યોદય થયા પછી ઉઠેછે અને દુકાડો ભરી મંગાવેછે; તે પીધા પછી ચાઢા કે કાફી પિયે છે, પછી નાહાવામાં અને લૂગડાં પહેરવામાં શેઠાયછે તેથી સવારના પ્રદરનો ધણો ભાગ વીતી જાયછે. તેટલામાં જમવાની વેળા થાયછે, જમી ઉઠ્યા પછી પાછો દુકાડો મંગાવા બેઠાયે ઢિયે, ત્યારપછી વાનો કરવા મંડી જાયછે. એટલામાં પોહોડવાની વેળા થાયછે. તે ત્રણ વાગના સુધી ઉઘેછે. પછી ઉઠીને મેઢાં ધુવેછે, ત્યાર પછી દિવસનું અમલનું કામ જે કસુંબા ઘોળાવી પાવાપીવાનું અને અશીણુ વેદેયવાનું છે તેમાં રોકાયછે, પછી પોતાના સોજતિયોને કચેરોમાં બોલાવેછે, અપવા તેમને સાથે લઈને વાડિયે જાયછે. ત્યાં વાડીમાં અશીણુ ઘોળી રાખ્યું હોય તે રજુ કરવામાં આવે તે ગમજીમાં રડીને દાકારની દાયેળીમાં આપેછે પછી કસુંબો અને સદનો નથી એમ કહેતા જાયછે અને એક પછી એક દયેળીમાં રંગદઈને પીતા

● ચાઢા પીવાનો ચાવ ધણું કરીને એ લોકોમાં લેવામાં આવતો નથી. કાપિ દજનું કાઈ પીના દશે તે એ ચાવ નથી દાખલ થયેલી જાણવી દુકાડો પીધા પછી દાખલ પાણી ધમેદે કરે છે ત્યાર પછી બીજી વિધિ કરે છે. ભા. ૬. ૪૦.

જાય છે તે વેળાએ દેવ, મિત્ર કે જીજ્ઞાસીના અકરા સોગન દેવામાં આવે છે. એક જણ પીને ચાકર પીકદાની ધરે છે તેમાં કાગળા કરી હાકારના દાઘ ધોઈ પોતાના લૂગડાથી છુવે છે ને પછી જીજ્ઞાસે માટે જમ્યા ખાલી કરી પોતે પોતાની જગ્યાએ જઈ બેસે છે. આ પ્રમાણે કસ્ટુખાપાણી કર્યા પછી હાકાર અને તેના સોજાતયો કચેરીમાં બેસે છે અને મેતરજ, ગંજી, કે મોકાં બેસે છે અથવા રામજણી આવીને તેનું એકમુરી ગાણું ગાય છે, અથવા ગયેયા કે પછી તેઓને સદા ખુશ કરનારા બાદ અને ચારણો આવે છે. સૂર્ય આપમે છે સારે મશાલથી આવીને ખડા રહે છે, અને કચેરીમાં હીવા પ્રકટે છે એટલે દરબારમાં બેઠેલા સર્વે લોકો ઉભા થઈને હાકારની ગાદીને મલામ કરે છે. પછી પાઠા બેસે છે એટલે રમવાનું, ગાવાનું, નાચવાનું અને વાતો કેહેવાનું કામ અમાલની પેડે ચાલે છે. અને કચેરી બરખાસ્ત થાય છે.

અમારા આગળના લખાણ ઉપરથી જાણવામાં આવ્યું હશે કે, હાકારને ધણી હકગણિયો હોય છે તે દરેકને જૂરે જૂરે મેહેવે રાખે છે. જેનો જ્યારે વારો આવે છે સારે તેને મેહેવે વાળું કરીને રહે છે. હાકાર જમવા બેસે છે તે વેળાએ હકરાણી પોતાની દાસિયો સહિત તેની હાજરીમાં રહે છે અને પગપાડે રહી પખો કરે છે અને વાતો ચાલે છે એ ખરી હોયને (કેમકે તે વેળાએ ઘણું અભિપ્રાયને આવવા હતા નથી) મર્મનાં વચન બોલની વાતો કરતી જાય છે.

બાદ અને ચારણો રજપૂતોની સાથે ધણું સખધ કરાવે છે, તેઓની ઉત્પત્તિ વિશે કશું જાણવામાં આવ્યું નથી પણ તેઓ કેહે છે કે અમે મહાદેવ અથવા શિવનાથી ઉપજ્યા છીએ. કેટલેક ઠેકાણે તેઓ ખેતીવાડીનું કામ કરે છે, અને કેટલેક ઠેકાણે કાંધા પાંજરાં અને વાજવોહોરાનું કામ કરે છે પણ તેઓનો ખરો ધધો તો જમાની કરવાનો અને તેઓના રજપૂત યજમાનોની વહી રાખવાનો છે.

અણ્ડિયપુરના રાજાશને: મુમલમાનોએ નાચ કર્યો સારથી તે

બ્રિટિશ સરકારે વ્યવસ્થા કરીને, અને આગળ લખ્યું છે, તે પ્રમાણે સર્વે થાળે પાડ્યું લાંસુધી, ચોડી ધણી પણ રાજ્યની અવ્યવસ્થા અને ગડબડ આલેખે છે તે વેળામાં, રાજ્યસંબંધી કાલકરાર, ખાનગી ઉત્પન્ન, અને વ્યાપારનું કામકાજ નિર્વિધિ ચાલવાને જે કાંઈ વેળાને અનુમતીને સાધન હતું તેમાં ભાટ લોકોની જમાની એ પણ એક હતું. ગમે તો સુખ્યરાજને અર્થા સ્વતંત્ર હકોર પાસેથી ખંડણી ઉચ્ચરાવી લેવા વિરોધો કરાવ કરી લેવાનો હોય, અથવા કોઈ માણસે કોઈ હકોરના કાપડું કારણુ ઉત્પન્ન કર્યું હોય ને તેને માટે ક્ષમા મેળવવાની અને પોતાના અંગનું નિર્ભયપણું મેળવી લેવાની ખાતરી કરી લેવી હોય, અથવા કોઈ નાણાંધી-રનારને પોતાના પૈસા પાછા મળે તેને માટે જામીન જોયતો હોય, અથવા જ્યાં લૂટ થતી હોય એવા પરગણા વચ્ચે થઈને કોઈ વ્યાપારીનો માલ વિના જોખમે લઈ જવો હોય તો, ભાટની બાંધધરી અથવા જામીન-ગીરી માન્ય રાખવામાં કશું તુકસાન ધારવામાં આવતું નહિ. તે દેવતાઓ-થી ઉત્પન્ન થયેલા અને તેઓના માનીતા તેથી કાંઈને પત ન કરે એવા માણસો પણ તેઓનું માન રાખતા અને તેઓ પણ કરાર પ્રમાણે પળાવી લેવાને સાધનવાળા હતા, તથા તેમાં તેઓ ભાગવેજ પાછા પડતા હતા. આ સાધનમાં ત્રાગાં અને ધરણી એ મુખ્ય હતી; ત્રાગું કરતી વેળાએ ભાટ પોતાનું કે પછી પોતાના કુટુંબના કોઈ માણસનું સરીર અથવા અવયવ કાપીને, જેને માટે ત્રાગું કરતું પડ્યું હોય તેના ઉપર ધન્યરનો કાપ કરાવવાને અને વૈરવાળવાને પ્રાર્થના કરતા; ધરણું કરતી વેળાએ, જે કરાર પ્રમાણે પળનો હોય નહિ તેને ત્યાં કેટલાક એકઠા થઈને લાંધવામાં અને તેના ધરનાં માણસોને પણ લાંધણું કરાવવામાં આવતી હતી, અને જ્યારે તે કરાર પ્રમાણે જામલ કરે ત્યારે તેનો છૂટકો કરવામાં આવવો હતો. પણ બ્રિટિશ સરકારનું રાજ્ય થયા પછી આવી જંગલી રીતિયો રહેતાં રહેતાં ધક્કાધ મધ છે. અને ભાટની જમાનીનો સાલ પણ નીકળી ગયો છે.

વકીવંશના કામને લીધે અને કવિતાના ગ્રન્થને લીધે, ભાટ લોકો

વાને યોગ્ય કરેછે. તેઓનું વર્ણન અને તેઓની ઉપમા આપવાની રીતિ જૂદી જૂદી કવિતામાં એવી તો ફેરફાર વિનાની હોયછે કે તેને તેની તેજ કહિયે તો પણ ચાલે. પરંતુ અમને લાગેછે કે ભાટલોડોની કવિતા ગમે તેવી જન્મલી ઢગની હોયછે તથાપિ તેમાં ધણે જુરમે અને અસર કરવાની શક્તિ હોયછે તે માન્ય કરવુંજ લેખ્યે. ઇંગ્લંડની રાણિયોનું જન્મચરિત્ર લખનાર જે રીતિ જતાવેછે તેજ રીતિને જરાજરા અનુસરીને ભાટ લોકોના ઇતિહાસવિષયક વર્ણનની તુલના કરવી લેખ્યે. મિસ સ્ટ્રિક્લ્યાન્ડ કેહેછે કે જે લોકો ઇતિહાસને “અભ્યાસ કરેછે તેઓએ દંતકથાના ધિક્કાર કરવો લેખ્યે નહિ, કેમકે “પ્રત્યેક જનાવની સત્યતા વિષે તો દંતકથા જરાજરા હોયછે પણ તેમાં “તારીખનું જરા પણ ઠેકાણું હોતું નથી.” ભાટ લોકોએ જે વર્તાત લખી રાખ્યો છે, અને તે મ્હોડેથી સમજાવ્યા વિના સમજાવ શકાય એવો છે તે ખીજા દેશના લોકોની સમજાહીન લાવણી રૂપ કવિતાને મળતો છે. અને જે લખેતું નથી તે સામાન્ય દંતકથાઓને મળતું છે. વંશાવલી જે લખેલી હોય છે અને જે કલ્પિત સમ્બંધી ચાલતી આવેલી નથી તે ધણી ખરી નિઃસશય સાચી હોયછે. જે બાજતમાં વધારે ચોક્કસ રહેવાની અમત્ય હોતી નથી તેમાં પણ તેઓ જો કે ઊંડામાં પાણી હોમેરવાનું કેહેછે તથાપિ ખસ જનાવના સાહિત્ય વિષે ચોક્કસ રહેવાનું પણ કેહેછે. તેઓની રીતિ નીચે પ્રમાણે છે.

ફોલો.

જૂડું બિના શીશી લગે અતિ જૂડું દુઃખ ભોન;

એતી જૂડું લગાઇયે જ્યુ આટેમે લોન.

અને નીચે લખેલી ગીતિની અતલજગાગી કવિતામાં કેહેછે કે, -

વડી દુન સુખ સુચવે નહોં સુચવેછે ઝરાનોં હૈયાત;

વર્ષાં ગરમી જૂચવે કવન જજીવે જની ગઈ પાત.

ભાટ લોકોના વર્ણનમાં એક વિષય એવો છે કે જેના સામી આપ-જાણી તકરાર હડાવી શકાય એમ નથી—અને તે વિષય રીતમાન વિધેનો છે; તેમાં અતિશયોક્તિ કરી હોય તેનો વધો છોડી દેતાં, અમારે લંખ હ

જોઈએ કે, ભાટસોકોએ અંબરનાથી* ઉલટા પ્રકારની ક્રિયા કરીને તેઓની દત્તકધાની જંગલી સામગ્રીના સંગ્રહમાં જે ભાગ ઇતિહાસના વિષયમાં મુખ્યત્વે કરીને ધણો મૂલ્યવાન છે એવા ભાગનો વધારે સંગ્રહ કર્યો છે. પ્રસિદ્ધિ પામેલા ઇતિહાસકો પોતાની લખવાની રીતીના ઉચાપણાવિષે અભિમાન ધરાવે છે તેઓના કરતાં, ક્રિસ્ટીંગ પોતે જે લખવાની રીતીમાં ઉત્કૃષ્ટપણું પામ્યો હતો તે રીતી ખપની અને યોગ્યતા વાળી છે એવું કહેતાં કહે છે કે, તેઓના લખાણમાં નામ અને તારીખોવિના ખીજું કંઈ સાચું નથી, અને એથી ઉલટું મારા લખાણમાં નામ અને તારીખોવિના ખીજું બધું સાચું છે. હાજસિટ લખે છે કે, જો આ પ્રમાણે હોય તો એનો હાથ ઉપર ખરો.

ભાટસોકોની કવિતા, તેમાં જે શુષ્ક હોય છે તે સહિત, તેમાં સાપ-તાનો અસ્પર્શ છે તે સહિત, અને તેમાં નક્કી કુચકીનો ભાગ ધણો છે તે સહિત હવણાં તો ધણી ખરી બધ પડી જવા આવી છે તે કદિ ઉદય પામે એમ નથી. જે તરવારોવિષેના શુષ્કાનુવાદ તેમાં થયા છે તે તરવારો ભાગી પડી છે અથવા તો કટાક્ષ ગમ્મ છે, અને જે જાતિનાં કાર્યથી તે પ્રદક્ષ થઈ હતી તે જાતિ પણ બહુ ઝડપથી ઓછી થતી ચાલે છે. કદાપિને અમ-ને એમ લાગે છે કે, જે કવિતા ક્ષત્રીના પુત્રોને સાન્તિની વેળામાં વિનોદ પમાડનારી અને સંકટની વેળામાં દિગ્ભ્રમ આપનારી કટલાંક સેકાંથી થઈ પડી હતી તે કવિના ઉપર ભક્ષ જેવાવવાનું અમારા આ લાચાર અને અધોઝ્ય જૂઠા ના ભાગ્યમાં પણ ધણું કરીને છેલ્લીવારનું જ દર્શી.

* “કુટુંબની દત્તકધાઓ અને વશાવળિયો, કે જેને વિષે સર એપરાઈનો “વિવાદ ચાલ્યો છે તે અંબરથી કેવળ ઉલટા પ્રકારનો ગુપ્ત ધરાવે છે અંબર “પોતે જાતે મૂલ્યવાન ધરાય છે, પણ ધણું કરીને તેમાં આખરો, તૃણ, અને “બીજા હવડી વસ્તુઓની મેળવણી થયેલી હોય છે, અને આણીમગ જેવાં દત-“કધાઓનો અને વશાવળિયોનો અવધાર કદા લેખામાં નહિ એવો અને તુરંત “છે તોયપણુ પ્રાચીન રીતભાતમાં જે મૂલ્યવાન અને નવાઈનું છે તેને અમર “નરવાનું કામ સારું છે અને ધણી અમલકારિક અને ખારીક વાતો સંગરી રાખે “છે તેમ ખીજા સાધનથી સાચવી રાખવા અને સમજવવાને બની રાકત નહિ. તેવરથી પ્રકરણ ૪ થું.”

, મોટા જમીંદારો માંહેથી ધણાએ ઔરંગજેબના વારા સુધી ચા-
કરી કરવાનું જમી રાખ્યું; પણ સારપણી તેઓએ પોતાનું પૂરેપૂરું સ્વતંત્ર
પણ પાછું મેળવી લીધું, એજ અવ્યવસ્થાના સમયમાં ન્દાના જમીંદારો
દત્તા તેઓ પણ પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા અને જે જમીન તેઓની પાસેથી
જેરાવરિયે લઈ લેવામાં આવી હતી તે પાછી મેળવી લેવામાં થોડા ધણા
ફળદ્રુપ થયા.

એજ સુસલમાની અંધકર્તા કહે છે કે, “ કેટલોક કાળ જતાં રજપૂત, -
“ અને કોળી લોકો જે જમીન યથા પડ્યા હતા તેઓ બખ્ષેડો કરવા લા-
ગ્યા, અને રોહિરોમાંથી ઢોર વાગી જવા લાગ્યા, તથા લણવાના દિવસ-
“માં લોકોને મારી નાંખવા લાગ્યા. લોકોને આ પીડામાંથી છૂટવાને કા-
“ઈ સાધન રહ્યું નહિ એટલે તેમના ઉપર આવે જીસમ કરનારા લોકોને
“વર્ષ દાદાડે કાંઈ રકમ આપવાની કરાવીને, અથવા ખેડવા લાયક એક
“અથવા તે કરતાં વધારે ખેતર આપીને પોતાનો છૂટકારો મેળવી લીધો,
“અને આ પ્રકારે છૂટકારાને માટે જે દર આપવાનો કરાવ્યો તે માસ
“અથવા વેળા કહેવાઈ. આવા પ્રકારની રહેતાં રહેતાં રીત પડી ગઈ.
“તે પછી પ્રાન્તના સૂબેદારોની નબળાઈને લીધે પાકેપાયે યથા ગઈ એ-
“ટલે પછી પરગણામાં રજપૂત. કોળી, અથવા સુસલમાન રહેવાસિયો-
“ના આવા પ્રકારના માસ બપોલ ગયા વિનાના બહુજ થોડાજ બાકી
“રહી ગયા છે.”

“આ લોકો મૂળમાંથીજ રૂબામાં રહે એવા હતા નહિ, અને એ-
“રિયો, લૂંટફાટ, અને દગા કરવાની રૂબ પડી ગઈ હતી તેથી પ્રાન્તમાં
“સૂબેદારની નબળાઈ જેવામાં આવે જે બંડ મચાવતા હતા. આ કારણને
“શીધે કેટલાક સૂબેદારોએ, આગળ અને હવણના વખતમાં, પ્રાન્તના
“શિક્ષા મજબૂત કરીને ત્યાં થાણાં બેસાડ્યાં. થાણાંનો પગાર સરકારે નક્કી
“કર્યો અને સિપાઈયો થાણું છોડી દઈને જતા રહે તો દગો થામ એ-
“ટલા સાર પગારને માટે થોડી જમીન પ્રલાપદી રાખી. હવે જેમ પ્રા-
“ન્તમાં ગડબડાટ વધવા લાગ્યો તેમ ઉપર લખવામાં આવ્યા તે બડખોર
“લોકોએ ત્યાં થાણાં બેસાડ્યાં હતાં એવા ન્દાના શિક્ષા જમીનદોસ્ત કરી
“નાંખ્યા, અને ખીલ્ત ગામોમાં વસીને માસને બદલે સરકારનો તલપત

“ભાગ બધાની પડ્યા.”

“હવણી (૪૦ સ૦ ૧૭૪૭-૪૮ થી ૧૭૫૬ સુધી) સુબેદાર ફોજ
“નો જમાવ કરેછે અને તત્કાલ બધાની પડેલા વાંટાદારો પાસેથી દરેક
“જમીની મગદુર તપાસીને તે પ્રમાણે ખંડણી હથરાવેછે, અને પોતાના
“અમલદારના જમીન લેછે; પણ જ્યારે મોટા જમીનદાર ખંડણી આપ-
“વાને ના કેહ ત્યારે પછી જોરાવરીથી લેવાનું પ્રાન્તના સુબેદારનું શું ગ-
“જુ ? અને તેઓ એવા નિમખદરામ થઇ ગયા છે કે તેમના બહુનું
“વળાણું જો હોય નહિ તો તેનાથી શેહેરના દરવાજામાંથી પસાર થઈ
“શકાય નહિ.”

“રત્નપૂત ઠાકોરાની સત્તા ઝોછી થઇ ગઇ તેનાં સુસલમાનની જીવ
“સિવાય કેવળ જૂદાજ પ્રકારના કેટલાંક કારણ છે. જાપની જમીરમાં
“કુટુંબના ન્દાના ભાઇનો ભાગ ખરેખરો પોહોચેછે. મોટા તાલુકા-
“માંના આવો હક જેવો પ્રસંગ તે પ્રમાણે જરાત આર થોડો જમી-
“નનો ભાગ ઇલાયદો ઠાકાડવાથી પતી જાય, અને તે ન્દાનો ભાગ અ-
“થવા ફટાથો ટિલાયતનો પટાવત થાય; પણ જ્યારે ફટાયાની જમીર
“હોય ત્યારે તેના દીકરા પોતાના જાપની જમીન સરખે ભાગે વેહેચી.
“શે અથવા ન્દાના ભાઈથો એક ન્દાનો ભાગ સરખે દિરસે વેહેચી
“લઇને મોટો ભાગ ટિલાયતને માટે રહેવા દે. આ રીત જો ખરેખરી
“એવાજ નિયમ પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રમગ આવ્યો હોત તો દેખીતુંજ છે
“કે જેમ ધણા જમીંદારોનું થયું છે તેમ ભાગના ભાગ થઇ જવાથી થો-
“ડી પેહેડિયે જમીંદારનો તાલુકા વેહેચાઇ જઇને તેઓ દરેક કેવળ ખે-
“ડનોની સ્થિતિયે આવી પોહોચ્યા હોત પણ જ્યાં મધ્યસ્થ સરકાર હતી
“નહિ, અને જ્યાં આસપાસ ધરના અને સરકારના દબિયા સદા મચી
“રહ્યા હતા તેવામાં ફટાયા અથવા ન્દાના વચના જે સારા રત્નપૂતો હતો
“તેઓએ પોતાની તરવારના જળથી પોતાનો વારમો વધારી દીધો. ધણાક
“તો પોતાના જાપ દાવની મિલકતનો દિરસો મૂકી દઇને મણે આધે
“જઇને લશ્કરી માકરિયે રહ્યા, અને જ્યાં લાગી મુદત સુધી લડાઇયો
“ચાલ્યાં કરે તેવી સ્થિતિમાં તે જાનના ધણા લોકો કામ આવી જાય
“એ વાત દેખીતી છે તે પ્રમાણે થવાથી જમીનના ન્દાના ન્દાના વિભાગ

પડી જતા અટકી પડ્યા. બાયાતનો હકદાર વારસ છેવટે ટિલાપત હોયછે. કાંઈ કાંઈ વાર જ્યારે બાયાતનો ભાગ તેનું પૂરૂં થાય એટલે હોતો તપી ત્યારે પોતાના કુટુંબના મુખ્યને ત્યાં ખસણે મૂકે અથવા વેચાતો આપેછે; કાંઈ કાંઈ વાર તો મરજીથી અથવા અગત્ય પડવાથી પોતાના ટિલાપત વિના બીજા કાંઈ પાસેના શક્તિમાન પડોશીને પોતાનો આખો ગ્રાસ અથવા તેનો થોડો ભાગ પોતાનું રક્ષણ મેળવી લેવા સાઈ અથવા તે પગવણી કરે નહિ એટલા માટે આપેછે: આ સિવાય, રજપૂત કાકોરોના ખજાના ઉપર બીજા પ્રકારનો મારો છે, તે એ કે, ધર્મ કરવાનું મન થવાથી અથવા માનની ઇચ્છાને લીધે બ્રાહ્મણ, જો-સાધ, અને બીજા યાચના કરનારાઓને અથવા કીર્તિનો સિકકો કદાર રાખનારા ભાદ્ર અને ચારણોને કાંઈ આપવાની અમર્ય પડેછે. આ લોકો યાચકોના સામાન્ય નામથી દેશના કેટલાક ભાગમાં જાગખાય છે. છડરના રાવ વીરમદેવ અને બીજાઓએ લાખપસાવનાં મહામારે દાન કરેલાં આપણા જોવામાં આવ્યાં છે. આ દાન માત્ર નાણાં, પોશાક, જવાહીર, ઘોડા અથવા બીજા મૂલ્યવાન વસ્તુઓનાં જ આપતા એમ નથી પણ જમીનનાં આપવામાં આવતાં તે, તે ઉપર રાજ સખવામાં આવ્યો છે તે ઉપરથી ખમાવતું કેહેવાયછે અને તેને કાંઈ પ્રકારનો દર પ્રથમના આપનાર બણીથી લાગુ કરવામાં આવ્યો નથી, પણ છેવટે કાંઈ હોય નહિ ત્યારે પોતાનો વારસ થવાનો છેલ્લો હક રાખેલો છે. કુંભાર, મસાલચી, અને બીજા મરગમ કરનારા ચાકરોને પણ પસાવતાં આપવામાં આવેલાં છે.

આગળ લખ્યું છે તે પ્રમાણે, ગ્રાસ એ શબ્દ ધર્મનાં દાન કરેલાં અને જેને પછવાડેથી ચોક્કસપણે ખસાવ એવો શબ્દ ચલાવવામાં આવ્યો છે તેને મૂળથી લગાડેલો છે. તથાપિ બાટલોકોના વર્ણનમાં કુટુંબના જાયાતોના ગુજરાને અર્થે જે જમીન આપવામાં આવતી તેને તે દમેલાં લગાડેલો છે. અને જે કે, આપા એકલાજ પ્રકારમાં, નહિ, તોપણ શબ્દના ચાલતા અર્થમાં ધણી દાગ સુધી તે શબ્દ વપરાયલો છે છેવટે, ગામડાના લોકોએ પોતાના લૂંટફાટ કરનારા પડોશીઓને રક્ષણ કરવા-

ને અથવા પત્રવણી કરવી મૂંઝવે દેવાને અર્થે વેળા અથવા એવાજ પ્રકારને માટે ને કાંઈ આપેલું તેને, પણ આસ એ સખ્ત લગાડેલો છે આ પ્રમાણે આસિ ॥ એવો કિતાબ મૂળમાં જોતાં આખર ખરેલો, અને તે ધારણ કરનાર રાજવંશીકુટુંબનો ભાષાત છે એવું જાતારી આપનાર જતા, છેરટે કસંક બરેલો સખ્ત યજ્ઞ પડ્યો, તેમજ એ ॥ ધારણકરનાર ચોરનો ધધો લઈ એડેના લૂદારા અને લાંબોડાના કુંપ જના મિત્રીકર જેવા રાતના ધગક જેવો અર્થ સૂચવનારો યજ્ઞ પડ્યો.

ઉપર લખેલો ફરદાર સંભારી રાજવાની ધણી અમલ છે, કેમકે તે ઉપર લક્ષ નહિ આપવાથી કદાપિને ગેરમંત્રાદિનું કારણ જોવા થયું નથી તથાપિ શુભવણુમાં પડ્યા જેવું થયું છે. રાવ અંદાએ પોતાના વંશપર પરાના ઈડર સરખાન ખુઆરી લેનારા પાસેથી ને ગ્રામ અથવા વેળા મેળવી લીધી તે, રાજાપીપળાના હુગરાના લૂટાડાઓએ રક્ષણ મિનાના ગંભડિયા પામેથી અને સુવાલવાળાઓએ ફરતા વેપારીઓ પામેથી ને અમલ અથવા વેળા મેળવી લીધી તેની સાથે શેક્ષમેવ યજ્ઞ જવા દેરી જોધમે નહિ; તેમજ એ હકો અને રમખૂન કુટુંબના ભાષાન માસિયાના કુખનમાં આવેલી કુટુંબની જમીન ઉપરનો નિયમિત અને કાયદાસર હક એ. એ વચ્ચે શેળમેળખણુ નહિ યજ્ઞ જવા દેનાની વધારે ચોક્કસી રાખવી જોધમે કાઢિયાવાડના જૂનાજૂના જમીંદારોની અડકો વિરેવું કરના વાકર તું નીચે લખેલું વર્ણન આખા મૂળરાતને સામાન્યપણે લાગુ પડી શકે છે —

“રામ એવી પદવી કુટુંબના મુખ્યનેજ માત્ર લગાડાય છે. તે રતત્ર “હોવો જોધમે એટલે પોતાના કુટુંબના જીમ કોઈને જમા આપવો “હોય નહિ એમ હોવું જોધમે મોગસ કે મરાકાઓને જમા આપવામાં “આવતી હોય તો તેથી કરીને તેના રતત્રપણાને આચ લાગતી નથી. “રામનું શિરનાચુ ‘મદારામ’ રામશ્રી —’ એ પ્રમાણે ધાય છે “રાણાની પદવી રામના કરતા કોઈ રીતે ઉતરી નથી, પણ તેવું મૂળ ખા- “તરી પૂર્વક સૌધી કદાવું નથી (રાવની પદવી વિષે પણ એમજ છે). “સારપણી ઉતરતી પદવી રામની છે, તે લાવનચરના ઠાકોરની ખરેખ- “રી લાગુ પડતી અડક છે, —જે તેના પૂર્વજોને હુગરપુરના રાવળ પામેથી “આશ્રય મળવા ઉપરથી તેઓએ માનની નિશાની ખાતર ધારણ કરી છે

“એમનું શીરનામું ‘રાણશ્રી—’એ પ્રમાણે કરવામાં આવેછે. ગાળ,
 “રાણા (રાણ), અને રાણના દીધાઓને કુંવર, અને તેમના દીધા-
 “ઓને ઠાકોર કેહેવામાં આવેછે, પણ જો તેઓને જાગીરનો વારસો મ-
 “ળ્યો હોય તો વળી ઠાકોરનો દીકરો તેના બાપની દેવાતીમાં કુંવર,
 “કેહેવાયછે તેના માન્ય પત્ની મોડો હોયછે, તે ઠાકોર યાયછે, અને
 “ગીઝ ભોમિયા, અને ગ્રામિયા કેહેવાયછે રાજ પત્નીની પાયરી
 “ઠાકોરની છે, તે જેઓ રાજના જેટલો પદવી ધરાવતાં થોડા નથી હો-
 “તા, અથવા જેઓ કુટુંબની નિરાશી પણ કનિષ્ઠ સાખાના મુખ્ય હો-
 “યછે તેઓને લગાડવામાં આવેછે કુટુંબના ટિલાવન પ્રતિ ઠાકોરોને
 “ભાષાન તરીકે ખંડાળી આપીને, ઘોડો મોકલીને, કે ચાકરી કરીને નમું
 “આપાની નિશાની બતાવવી પડેછે ઠાકોરો પોતાના તાળાની જ-
 “ગાળા રાખના જેટલા રવનત્ર છે. જેઓ રાજ કે ઠાકોર નથી
 “પણ તેઓના કરનાં નામી પદવીના છે, અને જેઓને જમીનનો હિસ્સો
 “મળેલો હોયછે તેઓને ભોમિયા કેહેવામાં આવેછે. તેઓના તાળામાં
 “જે જમીન છે તેના તેઓ પ્રાચીન વશપરપરાના દક્ષાર છે, અને તે દક્-
 “ને માસ એ સજ્જ લગાડવામાં આવેછે, જે કે, અસલ અથવા કદીમ (જે
 “મુસલમાની શબ્દો છે તેના અર્થ ગ્રામ, જૂનું યાયછે) ના નવો અર્થ
 “બતાવેછે, તે ઉપરથી માસિયાનું સામાન્ય નામ અમે તેઓને લગાડ્યું છે.”

સન ૧૭૫૫ માં અમલવાદ બાબતું સારથી મરાઠી સત્તાની રચાવના
 યજ્ઞ ગણવી જોઈએ. પણ તેના પહેલાં કેટલાંક વર્ષ આગમ્ય પિલાઈ
 અને હામાઈ ગાયકવાડ, તથા બાહરાવ પેશવા અને જીજ્ઞાસના
 હપરીપણા નીચે તેઓએ પ્રતિ વર્ષ દક્ષા કરવા જારી રહ્યા હતા,
 અને વડોદરા પોતાના કબજામાં કરી લીધું હતું. આ વેળા સુધી તે મ-
 રાઠાઓના દક્ષા જે કરવામાં આવતા હતા તે માત્ર વૃંદાવન કરવાને મા-
 ટેજ હતા અને વૃંદ મેજવશની તેઓની મતલબ હતી; અને અમર
 જો તેઓએ મોગલ સરકારના કામદારો પાસેથી થોડા લેવી દરાવી હતી
 તોપણ તેઓની ફાજના જગ ઉપર તે વસુલ કરી લેવાનો આધાર રે-
 હેતો હતો. અમલવાદ દૃષ્ટિયા પાત્રી પેશવાએ અને ગાયકવાડે આખો-
 રસ અર્ધોઅર્ધ વેહેલી લીધો હતો, અને મોગલ તથા મરાઠાઓ વચ્ચે ઉ-

પરીપણાવિષે લડાઈયો થતી હતી તેમાં જમીનદાર લોકો ત્રાહીતપણે જોયા કરતા હતા, અને તેઓના પરગણામાં જેની સત્તા ચાલતી તેઓને જમા આપતા હતા, અને તે જમા અથવા ખંડણી પણ એજ પ્રમાણે લેમણે વહેંચી લીધી હતી. મોગલ કે મરાઠા, એ જમીનદારોના રાજકારમારની વચ્ચે પડ્યા નથી; અને મરાઠાનું રાજ્ય ચાલતું હતું તેવામાં, અડખરના વારામાં જે હક અને છૂટા તેઓને પળતી હતી તે પ્રમાણેજ પળવા બાગી તથા તેઓનો ભરતઓ તેજ પ્રમાણે જરી રહ્યા પણ મરાઠા હથિ-ચારથી દર વર્ષે તેઓની પાસેથી વધારે જમા એચ્ચતા મળ્યા.*

મિ. એલિશ-સ્ટન કહેછે કે, “જનને નદિયો વચ્ચે આવેલી ખુદી “જમ્મામાં, અને દક્ષિણ બણીના મેદાનમાં, મરાઠો સરકારોને પોતાના “કામદારો રાખીને, દરેક ગામડામાં ઇનસાફ કરવાને હક હતો, અને તે- “ઓને ગામડાંની જમીનમાંથી અચુક બામ મળતો હતો, ગાટે તેઓની “હપજનો દિસાજ તેઓ તપાસતા હતા. ખીજાં બધાં ગામડાં જમા આ- “પાને પોતાનું સ્વતંત્રપણું રાખી રહ્યાં. પણ ખરાં ગામ જે તે નદિયોના “કિનારા ઉપર વસા કરી લીધેલા ફેરાની વચ્ચે હતાં તે નિયમિત પ્રતિવર્ષે “પાસેના મુઠ્ઠી કામદારને ત્યાં જમે ભરત હતા; પણ જેઓની જગ્યા વ- “ધારે મળખૂત હતી, અથવા જેઓ વધારે છેટે હતા તેઓ મુઠ્ઠીરી ફા- “જથી આપવાને અગત્ય પાડ્યા વિના આપતાં ન હતાં. જે ગામેનો ઇ- “નસાફ કરવાનો અને ઊપજ તપાસવાનો હક થયો હતો તે રૂમતી કહેવા- “તાં હતાં, અને જે એકલી જમા આપતાં હતાં તે મેવાસી કહેવાતાં હતાં; “પણ ઈંડર અને લૂંણાવાડા જેવા રાજ્યોને છેલ્લો સખ્ત લાગુ કરવામાં “આખો ન હતો. જમાખંધીકામદારને પ્રતિવર્ષે જે ખંડણી આપવામાં “આવેછે તે જમાખંધી કહેવાયછે; લશ્કરી અમલદાર જે ઉધરાવી લેછે તે “ધાસદાણો કહેવાયછે. ધણા મેવાસિયો એવા છે કે, કુમાવિશદારને ન્હાની “રૂકમ આપવાને ખુશી હોયછે પણ મ્હોટી રૂકમ તો લશ્કર લાવીને અડ- “ખ્યા વિના વસુલ આપેજ નહિ. એ લોકો જમાખંધી અને ધાસદાણો “જનને આપેછે; તેમાં જમાખંધી દરવર્ષે કુમાવિશદારને આપેછે અને ધાસ- “દાણો પ્રસંગ પડ્યે લશ્કર લાઇને અમલદાર જાયછે તેને આપેછે. એ બ-

* પેસવાના એજન્ટ અમૃતલાલે કર્નલ વાકરને લખેલ આપ્યા પ્રમાણે.

“ને પ્રકારના કર તે જમા કેહેવાયછે અને બેઠાંથી ઓછુ જમીનની ઉપ-
જનો સુકરર ઠેરવેલો દિરસો નથી.”

અદિયાં રજપૂત જમીંદારો વિષે આસિયાના સામાન્ય નામથી લખ-
વામાં આવ્યું છે તેમના સંબંધી કર્નલ વાકર નીચે પ્રમાણે લખેછે:—
“સર્વેને પોતપોતાના ગામોમાં દેહાન્ત શિક્ષા અને તેની ક્ષમા કરવાની તથા
“ન્યાય કરવાની સત્તા છે, અને શિક્ષા કરવાને, અથવા કોઈ અપરાધી કે
“હુકમ નહિ માનનારને શિક્ષા કરી હોય તે માફ કરવાની પરવાનગી મે-
“ળરવા, પરગણાના મુખ્ય કસબામાં રહેનાર ઉપરી સરકારને લખાણ કરે-
“વાની અગત્ય તેમને કદિ લાગી નથી. અને વળી, સરકારની સામે કોઈ
“અપરાધ કર્યો હોય તો જે આસિયાની તે રૈયત હોય તે તેને શિક્ષાએ પો-
“હોંઆડવાને ધટતા ઉપાય લે એમ કરવામાં આવેછે. તેઓના હદબાહેરના
“સંબંધ વિષે પણ તેઓએ એજ પ્રમાણેની છૂટનો ઉપયોગ કરેલો જણા-
“યછે. આવાં ન્હાનાં સંસ્થાનનાઓને પોતાની હદ બાહેરનાં કામ ધણાં
“હોય નહિ, અને જે હોય તે ધણું કરીને તેમના પડોશી સાથે હોય પણ
“તેઓ એક જીજ્ઞ પ્રતિ સલાહ શાન્તિ અને લડાઈનો દંક ભોગવેછે. તે-
“ઓના વેપારના ફેલાવાને અને રક્ષણ અર્થે જેવા સંબંધની જરૂર હોયછે
“તેવો સંબંધ તેઓ બાંધેછે. તેઓ કિલ્લા બાંધેછે અને સિરબંધી રાખેછે
“જમા આપનાર કોઈ સંસ્થાનના બાહારના કે ધરના કામકાજથી જમા
“લેનાર સંસ્થાનને જે કાંઈ અડચણ જેવું હોય નહિ તો તે કદિ તેના કામ
“કાજમાં આડે આવતું નથી. સર્વના સમજવામાં એવીજ તરેહથી છે
“કે જમે આપવાથી જમે આપનારના સ્વતંત્રપણાને ખસેલ પોહોમતું
નથી.” * * *

“તેઓના વંશપરંપરાના જમીનના કબજા સાથે તે સંબંધીના હક
“અને છૂટ તેઓ ભોગવેછે. ગામોના આસિયા માલેકો પોતાને અને માલ
“મિલકતનો જ્યાંવ કરવા માટે રજપૂતો અને ખીલજોને જમીન આપીને
“ચાકરિયે રાખેછે; ગામના દરેક કારીગરને જ્યારે જ્યારે ખપ પડે ત્યારે
“ત્યારે તેઓ વેઠે બોલાવેછે; જે શખ્સની જમીન હોય તે ઉપરનાં બાંકનાં
“ફળ ભોગવતો હોય તથાપિ તે બાંક પડી જાય ત્યારે તેઓના ઉપર તેમ-
“નો હક પાડેછે. લગ્ન કરવા દેવાને માટે તેમનો કરાવેલો કર, આપનો

નાં પડે છે, અને તેમને ઘેર બાળક અવતરે છે ત્યારે પણ વધાઈ એકડી યાય છે; રૈયતની પાસેથી તેમને જે ઉપજ મળે છે તેમાં તેઓ પોતાની મરજી-
“માં આવે તે પ્રમાણે વધારો ઘટારો કરે છે.”

જૂદી જૂદી જાતના અનાજની ઉપજમાંથી હાકારને જે ભાગ મળે તે તેમની સુખ્ય ઉપજ હતી. વાડિયોની પેદાશ, શેલડી, કપાસ, તંબાકુ અશીણ અને ખીજે પાક કે જેનું કળતર કરવાને મુશ્કેલ પડે છે તેને માટે સલામી લેવાનો હરાવ હતો. જમીનની સલામીના એક ભાગ તરીકે તેઓએ કેટલીક વાર હજ વેરા લીધેલો છે. કેટલીક વાર જમીનની ઉપ-જનો ભાગ થોડો ઠરેલો તેને બદલે જુજ સલામી તેઓએ લીધેલી છે. બાબતને જમીન આપેલી હોય તેવે દેઘણે તેઓએ જમીનની ઉપજનો ભાગ તેમને લેવા દધને શકડ નાણાં પોતે લેવાનો આશ રાખેલો છે, જે-કુલ ભેડાએ થોડાં વર્ષ લગી દાણાની ઉપજ આપવાને બદલે તેના લકની જુજ સલામી આપેલી છે. ઘણું ફરીને સર્વ ઝડોની ઉપજ જમીનદારને પળતી. નિરધણિયાનો માલ અને રખડનાં ઢોર પણ તેનાજ લકનાં હતાં. વેપારીના માલ ઉપર તેનું નાક પોહાયતું; દારૂ વેચનાર ઉપર તેમજ આ-મડા રગનાર તથા આમડાં સાફ કરનારના ઉપર તેનો વેરા હતો. તેમાં હલ્લો લખેલો વેરા તો ગામના સર્વે ઢોરનાં આમડાં ઉખાડી લેવા (ખાંબ) ની પરવાનગી આપવા બાબતના કરને માટે આપવો પડતો.

લગ્ન ઉપરનો વેરા અર્ધા રૂપિયાથી તે બે રૂપિયા સુધીનો જુજ હતો. ફાજદારી ગુનાહનો ઉપજેલો દડ હાકારને મળતો હતો અને અદાલતની ફરિયાદમાં કેટલીકવાર તો અપાલેલા દાવાનો એવો ભાગ મળતો હતો.

દરેક માદાલના રૈયતના ભાગનું કામકાજ અસાહ્યોએ કુમાવિશદાર અથવા જમાજંધી વસુલ કરનારને સોંપ્યું હતું આ અધિકારીને પરગ-જામાં માત્ર થોડા કાળ સુધી રહેવાને બની આવતું, કેમકે એની જગ્યા લેવાને કાંઈ ખીજે માણસ વધારે આપવાનો હરાવ કરે તો તેને પેલાની જગ્યાએ નીમવામાં આવતો, તે માટે પેહેલો કરેલો હોય તે પરગણાની જથ્થા-ઉપજ ઉપર અથવા રૈયતના સુખ ઉપર કાંઈ આધાર નહિ રાખતાં તે-નાથી હલેલા એટલું તે હમેકનો. પિઆદર થઈ જવાને તેને એક રસોડા હતો તે એ કે ફાજદારો ગુનાહનો દંડ તે લેતો; અને મને તેવા મદાબારે

અને ધાતકોપણના ગુનાહ હોય તોપણ તે દંડવિના બીજી વધારે સખ શિક્ષા કરીને જરા દેવામાં આવતા નહિ. અદાલતના કનિયા ધણું કરીને જાગીનના કમળ વિષેના લેણુદેણના, અને નાતજાત સંબંધીના થતા તે કુમાવિશદારની સત્તાનીએ પંચ કરાવીને તેમને સોંપવામાં આવતા, અને કુમાવિશદાર તો તેનો અમલ કરાવી આપવાનેજ વચ્ચે પડતો, તથા જે રકમ આપવાની હોય તેનો ચોથો બાગ પોતાની મેજે ચડાવી જતો.

રજપૂત ઠાકોરોના સંસ્થાનોમાં કદાપિ મુશ્કેલી કે ફોજદારી કનિયા ચૂકવવામાં આવતા તો તે કામ આસિયાના દાપમાંજ રહેતું. બાટ અને ચારણ લે.કોની સત્તા ધણી ચાલતી હતી, અને તેઓની જેમાં જમાની હોય તે પ્રમાણે તેઓ પળાવતા હતા. કનિયા જ્યારે પંચાયતને સોંપવામાં આવતા ત્યારે તેવી જાજતમાં કુમાવિશદારના કરતાં આમવાની રીતિ સારી હતી. કનિયાવાળા પાસેથી ઠાકોર જુજ રકમ લેતો તે નેઓ આપી શકે એવી હતી અને તે ધર્માદા વાપરવામાં આવતી.

મુખ્યત્વે કરીને તમદિવ્ય અને સમ અવરાવીને ન્યય કરવામાં આવતો હતો. ગાયકવાડના રાજ્યમાં અને કાઠિયાવાડ તથા મદિકાંદાના મુશ્કેલી માહાસેમાં હજીલમણ પણ એવી રીતિ ચાલે છે. ફરિયાદીની પાસે ગમે તેવો પૂરાવો હોય તોયપણ તેનો ઉપયોગ કરવાને બદલે પ્રતિવાદી પણ ફરિયાદીની પાસે એજ રીતે કરાવવાને ચાલતો આ પ્રમાણે બન્ને પક્ષકારોમાંથી એક જણ બીજાને ઉપર પ્રમાણેની રીતથી અજમાવી જોવાના કામમાં ફજદુપ થતો એટલે તકરારી જાગીનો ધણીજા ધણેડો મઈ જતો; કેમકે, મુખ્યત્વે કરીને આજરદાર માણુમે આ પ્રમાણેના ધેરચપતે પોતાની તકરાર સાખીત કરવા કરતાં બહી મરવાનું મૂકી દેવાને વધારે પસંદ કરતા. જેનાડોટની આરેબિયન મુઆફરેની ચોપડીમાં આ ચાલને જરાજર મળતું આવે એનું વર્ણન છે, તેઓ કહે છે કે, “ઈન્ડીઝમાં એક માણસ મોતની શિક્ષા કરવા જેતું અપરાધનું કોઇ બીજાના ઉપર તોહો-”

“મત રાખે તો અપરાધીને પૂછવામાં આવે છે કે તમદિવ્ય કરવાને”

* પેરાવા અને ગાયકવાડ પાસેથી કંપનીને ગુજરાતમાં જે દેરા મળ્યા તે વિષેનો મિ. રિચરે કંઈજ વાકરને તા. ૧૮ મી જુન સન ૧૮૦૪ માં રિપોર્ટ કરેલો તેની સાથેના પરિશિષ્ટ પ્રમાણે. જેથી જાણન વિષે પણ ઉપર નૂપા.

“રાજા જે કે નહિ; જો તે હા કહે તો લોહોડાના કડાને ખૂંચી બિંદુ
“વિકાવીને લાલચોળ કરેછે, પછી અપરાધીને કહેછે કે, તારો હાથ આ-
“ગળ થય્ય, તે ધરેછે એટલે વડનાં પાંદડાં સાત તેના હાથમાં ઉપરા
“ઉપરી મૂકીને તેના ઉપર ધીકાવેલો લોહોડાનો કડકો ચૂકે છે.” આ પ્ર-
“માણેની સ્થિતિમાં તે કેટલાક વાર સુધી આગળ પાછળ ચાલેછે અને
“પછીથી લોહોડાનો કડકો કાઢી નાંખેછે. સારપછી તરતજ આમકાવને
તેના પગને મઠી લેછે તેના ઉપર રાખેલો શિકા કરેછે. ત્રણ દિવસ પછી
તેના હાથમાંથી ચામડું કાઢી નાંખીને જુએછે અને જો દાઝવાની નિ-
શાની જોવામાં આવે નહિ તો તેને નિરપરાધી ઠરાવેછે; અને તેને જે
શિકા કરવાની ધમકી દોધો હોય છે તેમાંથી મુક્ત કરેછે; તથા તેના
ઉપર તોહોમન ચૂકનારને સોનાની મૂર્તિ દંડમાં આપવી પડેછે.

“કાઈ કાઈવાર દેગડામાં ખાણી ખૂંચી ઉઠાવેછે તે એટલું બધું
“કે કાંઈનાથી તેને અડકાય નહિ; પછી તેમાં લેહોડાનું કડુ નાંખીને
“તેમાં હાથ ધાકીને તે કડું કાઢી લેવાનું અપરાધીને ફરમાવવામાં આ-
“વેછે. તોહોમન ચૂકનારને આવી બાજીગા પણ સોનાની મૂર્તિ આ-
“પવી પડેછે.

હાલનો એક ગૂજરાતી અંધકર્તા કહેછે કે, “અમારા ગામને પા-
“દર એક લીખડો છે, તે ‘ચોરશી’ નડો’ કહેવાયછે, તે ઢેકાણે ચોરોને
“ઉઠા સમ દેવામાં આવેછે, બ્યારે ચોર પકડવામાં આવે અથવા કદા-
“પિને કાંઈ વાધો હોય અને કોણુ ચોર છે તે નક્કી થાય એમ હોય
“નહિ સારે બન્ને પક્ષકારોને કે પંચી એક બંધાને ઉઠા સમ ખવરાવવામાં
આવેછે. પંદર વર્ષ ઉપર એક સોનીને સમ ખવરાવવામાં આવ્યા હતા તે
જોવાને હું ગયો ન હતો પણ તેની વાત મેં નીચે પ્રમાણે સાંભળી છે.-
રાખના કારભારિયે ચોરશી નડા આગળ લેહોડાનું એક મોઝુ ઉઠું કરાવીને
સોનીના પ્રતિવાદીને કહ્યું કે એ હું હક વ. લેકો કહેછે કે, કોણિયે કારભારી-
રીને લાંચ આપી હતી તેથી મોહું શ્રેષ્ઠ વેળાએ કોણિયે સૂર્યને પણ લા-
ગીને કહ્યું કે હે સૂરજ આપણાં જો હું સાચો હોઉ તો મને તારને ! એમ

* આવા તપ્તદિવ્ય કરીને સોનન ખવરાવેલા અને અમારી નજરે લેવા-
લા જે પાંદડાં માણસને નુકસાન થવાથી બચાવેછે.

“હકીને ભેલો તે મોલાને અડક્યો એટલે કારભારી બોલી ઉઠ્યો કે કાળી તરી ચૂક્યો. પછી સોનીને હથું કે તું સાચો હોજી તો આ મોહું ઉપાડ પછી મોનિયે અગરખું પાધડી ઉતારીને ત્યાં આગળ ગંગા વાવછે ત્યાં ન્દાવા ગયો, અને ઘણો ખેદ પામીને વિચારવા લાગ્યો કે આ વાવમાં પડીને છવ આપું. તે વેળાએ વાવમાંથી શબ્દ થયો કે ‘દિગત રાખ.’ આપું સાંભળીને મોનિયે આગળ પાછળ જોયું પણ ત્યાં આગળ કોઈ તેના જોવામાં આવ્યું નહિ તે ઉપરથી તેણે ધાત્યું કે કોઈ દેવે મને આજ્ઞા કરી છે. ન્દાવા પછી તે દિગત રાખીને ખાદાર નીમ્બ્યો, પણ જ્યારે તેણે મોલા સામું જોઈું અને તે ઘણું શ્રીશ્રીમું તેણે દીઠ સારે તો તે ઘણેજ ડરી ગયો, પણ તેટલામાં તો મોલા ઉપર કીડિયોની હાર આલની તેના જોવામાં આવી એટલે નેને દિગત આવી પછી તે સૂઈને પગે લાગીને બોલ્યો કે, ઓ સૂઈ આપજી! જો હું સાચો હોઉ તો મને તારજો. એમ “હકીને હાથવને તેણે દેવતામાંથી મોહું ખાદાર કાઢાડી લીધું અને પોતાની “કાઠમાં નાંખ્યું સારે કારખાળિને હથું કે, તું તારી મેજે તરચો; હવે મોહું ‘હેડે’ નાંખી દે, પણ મોનિયે કહ્યું કે, ‘મને જાણ ગળ (કારાણી) પાસે “જવા દો, પછી મોહું કાઢાડી નાખીશ.’ તે વેળાએ બે ભરવાડ પાસે ઉ- “મેલા હતા તેમાંથી એક પોતાની લાકડીરતે સોનીની કાઠમાંથી મોહું ક- “ઢાડી નાંખ્યું તે જોય ઉપર જ્યાં પડ્યું ત્યાં ધૂળ ધણી તપરા લાગી. પછી ‘કાળાને હથું કે તું પણ એજ રીતે આ મોહું તારી કાઠમાં નાંખ, પણ “તે કાળાથી તે પ્રભાણે યમ શક્ય નહિ એટલુંજ નહિ પણ પેટેનીનાર “તેણે હાથ અડકાડ્યો હતો તેથી તે જાગ્યો હતો અને ફાલેલો પડ્યો હતો “તેથી કાળી જૂઠો પડ્યો અને સોની સાચો હતો પછી ગામના મોઝે “એ તમારો જોવાને બેગા થયા હતા, તે ઘેર વેરામ જતી વેળાએ કહેતા “લાગ્યા કે આ કનિયુગમાં પણ પગેશ્વર પૃથ્વી છોડીને જતો રહ્યો નથી.”

‘એજ રીતે કેહ વેળા લોહોડાની સાકળ અથવા ગેજો તપાવીને અ “પરાખી પામે (પડાવવામાં આવેછે, અને કાઠવાર તાવડામાં તેમ ઉ- “જાગીને તેમાં વીંટી કે ત્રણ પેમા નાખીને તે કાઠવડામાં આરેછે. મારા “સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, એક અપરાધિને હુન્દા સમ ખાવા હજુમ “સું, એટલે કકાઈમાં તેમ ખૂન ઉઠાવ્યું અને તેમાં નાળિયેર નાંખ્યું. તે

૩૬ ડી ગયું એટલે તેમાં પૈસા નાંખીને સમજનાર પાસે કઢાવ્યા તે કાઢા-
“કનારને સચાઇથી તેજ થંગ પાણી જેવું લાગ્યું.

“ધોતેરા પાસે ભડિયાદ ગામમાં ભડિયાદરો પીર છે ત્યાં જમીને કે-
“ટલાક લોકોને સમ ખવરાવેછે, તે એવી રીતે કે, લોહોડાની બેડી અપરા-
“ધીના પગમાં પેહેરાવીને તેને પીરની સામે ચલાવેછે તેવામાં તે બેડી કુ-
“દી પડેછે એટલે સમ ખાનાર સાચો હરેછે. આગારા સાંભળવામાં આવ્યું
છે કે એ બેડી બનાવવામાં શુકિત કરેછે તેથી તે દૂરી પડેછે.”

‘ભાવનગરમાં સમ ખવરાવાનો એક જીભ પ્રકારનો ધારો છે. ત્યાં
“એક પથ્થરમાં ખારી જેવું ગામડું છે તેમાં થઇને, જેના ઉપર શક આવ-
“તો હેય તે આલેખો જમીનો તે સાચો હરેછે, અને જ નીકરી શકે નહિ
‘તે જૂઠો હરેછે, તે મલમલસત્વની અથવા ધર્મપાપની ખારી કહેવાયછે.”

“ટાઢાડા સમ ખવરાવવાની રીતિ એવી છે કે, સમ ખાનાર કહેશે
“કે શિવની મૂર્તિ ઉપરથી ફૂલ ઉપાડી લેવાને અથવા કાંઈ દેવને પગે હા-
“થ મૂકવાને હું તૈયાર છું. જો સામે માણસ વાત કબૂલ કરે તો તે પ્ર-
“માણે સમ ખાવાથી ને સાચો હરેછે હિંદુને ધણા આકરા ટાઢાડા સમ
“ખવરાવવામાં આવેછે ત્યારે બ્રાહ્મણને ગમે હાથ મૂકાવેછે, અથવા એ ક-
“રતાં પછી ધણા સખત ખવરાવવા હોયછે ત્યારે ગાયને ગમે પાણી મૂકા-
“વેછે એનો અર્થ એવો કે જો તે જૂઠા સમ ખાઈ તો તેને બ્રાહ્મણ અ-
“થવા ગાય માર્યા (બ્રહ્મદત્ત્યા કે ગોદત્ત્યા) જેટલું પાપ બેસે. આ સર્વ
“પ્રકારના સમમાં ધણા બમ રહેયો છે અને કદ જોઈ તકરાર આવી પડે
“છે ત્યારે તેનો ઉપયોગ કરવામાં આવેછે; નહાની તકરારને માટે દલકા
‘સમ દેવામાં આવેછે.

“બ્રાહ્મણ જનોહના સમ ખાયછે, રજપૂત તરવારના સમ ખાયછે; વા-
“ણિયો સારદા અથવા સરસ્વતિ (ચોપડા) ના સમ ખાયછે; ખેડૂન જાળ-
“દના સમ ખાયછે; મુસલમાન રોખના અથવા પીરના સમ ખાયછે; આ-
“વક પોતાના ધર્મના સમ ખાયછે અથવા પચખાણુ કેહેછે; કેટલાક લોકો
“દીકરાના, રજકના, આશાના, જીવાનીના, ભાઈના, આપના, માના, અથ-

“વા આંખોના સમ આવે; તેનો ભાવાર્થ એવો ■ કે, જો જુદા સમ
 “ખાવ તો જોના સમ ખાવ તેની દાની યાવ. બાવડિયો પોતાના ધણીના
 “કે છોકરાના સમ આવે; રાંડીરાંડીને સમ ખાવા પડે છે ત્યારે કહે છે કે,
 “‘હું જુદું બોલતી હોઈ’ તો અને સાત બવ આવા મળે.’” વંચુવ પોતા-
 “ની કંઠીના સમ આવે, વેરાગી માળાના, કારીગર કિસમના, ખાર-
 “વા રત્નાકરના, ધનવંત લક્ષ્મીના, અને નિશાળિયો વિદ્યા-
 “ના (1) સમ આવે; સોની, માતા એટલે અને તે કોઈ દેવીના પણ
 “મુખ્યત્વે કરીને વાપેશ્વરીના સમ આવે, તથાપિ શરીરે કોષ માતાના
 “(જડાના) સમ ખાધા ■ એમ માની લઇને તેની અસર પોતાને નકે
 “એમ માનવો નથી. જો કોઈ સખસ પોતાના પૂર્વજના કે કોઈ મરી
 “ગયેલાના સમ ખાવ તો તે ગંજુર થતા નથી. છોકરાઓ જે દાંત વગે
 “છમ ડખાવીને પછી સમ ખાવ તો (અંગ્રેજ નિશાળિયો ડાખી બાજુ
 “એ ડખાવીને આવે) તેની ચિંતા રાખવામાં આવતી નથી. કોઈ અ-
 “મુક કાર્યને માટે કોઈને કોઈને સમ ખવરાવ્યા હોય તો સમ ખવરાવનાર
 “કહે કે ‘સમ કોઈ છે’ એટલે સમ છૂટે છે. મામડામાં એવા સમ ખાવાના
 “વિધાસથી ધણી વ્યવહાર આવે છે અને કેટલાક તો જુદા સમ ખાતા
 “જ નથી.”

મહીકાંઠામાં અહમદનગરની પાસે પીર .લડિયાદરાની બીજી એક
 જગ્યા છે, જ્યાં આગળ પણ લોકોની તપાસ સમ ખવરાવીને કરવામાં આવ-
 વે છે. પીરના સમ ખવરાવવાની બીજી રીત એવી છે કે, પીરને લગ-
 ગાના ઘોડા ચડાવવામાં આવે છે તે સમખાનાર પાસે ઉપડાવે છે. કમીની
 પાસે મેલડી માતાનું દેઈ છે, તે માતાના સમ ખવરાવતી વખતે અપ-
 રાધી માતા આગળ આરતી ઉતારી ને કહેશે કે, “જો હું જુદું બોલ-
 “તો હોઈ” તો મેલડી માતા અને આટલા દિવસમાં પૂરે !” સાદરાની પાસે
 હળોડામાં હનુમાનનું એક દેવાલય છે તે હળોડિયા હનુમાન કહેવાય છે, જો
 કોઈને દલકા સમ ખવરાવના દોષ તો આ હનુમાનને પગે દાવ મૂકવે-
 છે, પણ જો ભારે સમ ખવરાવના દોષ તો અપરાધીને હનુમાનના ઉપર
 ચડાવેલા તેલનો ખાશો પાવે છે સામળાણમાં દેવના ઉપર ચડાવેલું ફૂલ
 ઉપડાવાનું કહેવામાં આવે છે.

પાલણપુર અને ઠાંતાની આસપાસના પરગણામાં તકરાર પતાવી દેવાની રીતિ નીચે પ્રમાણે ચાલે છે. નદી અથવા જ્યાં જોઈએ એટલું પાણી હોય સાં, પ્રતિવાદી પોતાના મિત્રોને લઈને જાય છે, અને વાદી પણ સાથે તીરકામદું લઈને જાય છે. પ્રતિવાદીને પોતાના ઉપર આવેલું તો-હોમત મટાડવું હોય છે તો વાદી ક્રમશઃપતે તીર ફેંકે છે તે પ્રતિવાદીને મિત્ર લઈને પાછો આવે સાં સુધી તેને પાણીમાં ડગડી મારીને રેહેવું પડે છે.

ભાવનગરમાં જેવો પધ્ધત છે તેવાજ પ્રકારના પણ વિશેષ ચમત્કારિક એક પધ્ધત વિશેષ વર્ણન કર્નલ ટાડ આપે છે, તે શત્રુજય પર્યટની પાસે છે. તે કહે છે કે, નેમીનાથની ચોરી પાસે સપાટ સાટો પધ્ધત છે, “તેમાં ત્રણ ફૂટ જીએ પદ્મ ઈંચિના પરિવ્રજનું એક કાણું છે તે મુક્તદ્વાર “કહેવાય છે તેમાં થઈને જે પોતાનું શરીર સંકેતવાળીને નીકળી શકે તે “અચીત મુક્ત થાય પૈસાવાળાના છોકરાઓ, જેઓની ચરખી વધી ગયેલી “હોય તેઓ, પોતાની ઘણી ચરખી ઝાણી કરે નહિ તો, થોડાજ આ અ- “જમાવેશ ખમી શકે એમ છે. આશ્ચર્યની વાત એ છે કે મુક્તદ્વાર ની પા- “સેજ એક પધ્ધતની ઉંટની મુર્તિ છે તે છવત્તા ઉંટ જેવડી છે અને આ “જાણા ઉભા પથરા મૂળ એટલે સોય કહેવાય છે તેથી આપણા બાદબ- “લમાં લખેલું મનમાં સાબરી આવ્યાવિના રહેવું નથી”*

કોમોર્સની પાસે એવીજ જાતનો એક પધ્ધત છે તે મામાડોફર્સ કહે- વાય છે અને તે વિષે આર્ચબેટલ મેન્ચારના કર્તાએ લખેલું છે.

આ પ્રમાણેની સમ આપીને ચોક્કસ કરવાની રીતિ, અને ખીછ એ- વાજ પ્રકારની, ગૂજરાતના જૂદા જૂદા ભાગમાં નિત્ય ચાલતીજ છે તે સર્વેનો એકજ હેતુ છે આરોપીતનો ન્યાય કરવાનું ન્યાયાધીશોનું ગઠ્ઠું નહિ હોવાને લીધે આરોપીતને જે સમ દેવામાં આવે તે કખૂલ કરવાથી અથવા તે નાકખૂલ કરવ થી તે નિરપરાધી છે કે અપરાધી છે એ વાત તે-

* એ લખાણ નીચે લખેલી મતલબનુ છે, “સોયના નાકામાં થઈને ઉંટને “નીકળી જવાનું કામ સેહેલું છે, પણ દબ્યવાનું માણસને સ્વર્ગના રાજ્યમાં પ્ર- “વેશ કરવાનું કામ કઠિણ છે.”

મને મોટેજ નક્કી કરાવવામાં આવતી હતી આ પ્રમાણે તે બધામાં પરમેશ્વર પામેથી ન્યાય પામવાના ઉપાય હતા.*

૦ વસાઈનગરીના આગીન દેવળની પવિત્રતાના પુરાવા સંબંધી માગ્સ-
ગરીનો વિવિધમ કહે છે કે, “માત્રુસની સાંમત્તમાં છે કે સર્વે લોકો પાણીના
“અથવા અગ્નિના સાધનથી સોગન ખાતા પેટેલાં તેઓએ ત્યાં પોતાની અગ્નિ-
‘પો મૂકી અને તેઓનો છૂટકારો થયો તેથી પ્રમુત્ત થયા, માત્ર એકજ બાતલ
‘લોકો.” પણ તે કાણ તે વિષે આપણને જાનથી આપવાને તે ના કહે છે. ને
આ લખાણ ખરું હોય તો અમને મથ લાગે છે, આટલા બધા સાધુ પુરો-
જોમા ભેગા રહે એવા આ સ્થાનની પવિત્રતા કોણ કોણ પ્રસન્ને અસત્યતાને
આપ્રય આપનાને સાધનમૂલ મયેક્ષી ખરી.

કયાન્ટરગરીમાં ‘એન્ટ ધામસ આ એક્ટ’નું દેવળ છે, ત્યાં આવાજ પ્રકાર-
ના ચમત્કાર બન્યા વિષેનું એક મહાત્મી ઈનિડાસકર્ના જે ઉપરના સાધુએ ધર્મને
માટે પ્રાણત્યાગ કર્યો તે સમયે વિદ્યમાન હતો તે કહે છે, અને તેના મંથ ઉપરથી જ
જાણ આગે છે કે, પાણીના સાધનથી સોગન દેવળની રાજગીવ અધિકારિયોને વારે
વારે અગત્ય પડતી તે કહે છે કે “જંગલવિષેના કાચાની રૂઢિએ જે નજી ઉપર
“હરિજી મારવાનો અપરાધ મૂકવામાં આવ્યો; આ વિષેની તપાસ પાણીના સાધ-
“નથી સોગન આપીને કરી, તેમાં એક સપડાઈ ગયો એટલે તેને ફાંસી દીધો.
‘ખીનએ મેણે ધામસની સહાય થવા પ્રાર્થના કરી તેથી બચી ગયા. એક ખી-
“નના ઉપર સરાણનો એક પથ્થર અને હાથનાં મોજાંની ભેડી મારવા વિષેનો
“અપરાધ મૂકવામાં આવ્યો, અને પાણીના સાધનથી સોગન આપીને, તેની તપા-
“સ કરી તેમાં સપડાઈ ગયો એટલે તેની આંખો કાઢાડી લેવામાં આવી,
‘અને તેના અવયવ કાપી નાખ્યા, પણ તેણે મેંરની પ્રાર્થના કરી તે ઉપરથી
“સર્વે હલ તેડું થઈ ગયું.”

આ ઉપરથી જણાય છે કે, ઈંગ્લંડમાં ટાંદાડાઉંદા સોગન આપવાનો આજ
માત્ર મોડસ પ્રસંગ ઉપરજ હતો એમ નથી ખરું એવાં મજ એમણે સાક્ષત
કાચદાનાધારાનો એ એક અખ્ય આધાર હતો, અને તે વેળાએ અપરાધિયોને તપા-
મવાની માત્ર એજ રીતિ ચાલતી હતી ત્રીજા દેવરી રાબના વારા લગી ટાંદાડા
ઉંદા સોગન આપીને તપાસ કરવાનો ધારો કાઢાડી નાખવામાં આવ્યો ન
હતો બલાકરેટાન આપણને કહે છે તે પ્રમાણે, તે સમય લગી, ઈંગ્લંડમાં અને
સેવડનમાં ધર્મસત્તાધીશોએ અને સસારી રાજ્યકર્તાઓએ માત્ર દેવસોખા અને
ખીન પવિત્ર સ્થાનોમા એ પ્રકાર બધાવવાની છૂટ આપી હતી આ પ્રમાણે ખ-

દેશના સાથ પ્રગણે, જે ગામની હદમાં ચોરી થઇ હોય સાંધી
ખીજે ગામ પગલું જાય નહિ તો સાંના લોકોને વળતર બરી આપવું ૫.

રી વાત છતાં એ ધારો કાઢાડી નાંખવાને દેવત સાથે સંબંધ ધરાવનારા લોકો
મુખ્ય સાધન હતા, કેમકે, દેવરીના રાજ્યના ત્રીજા વર્ષના દરબારી કાગળો, લાં-
કેશર, કમ્બારલાવડ, અને લેટમેસલાવડ (તે દિવસના ઉત્તર લણીના વિશાલ) ના
ફેરફેરી કરીને ન્યાય કરનારા ન્યાયાધીશોના ઉપર લખેલા આપણા નેવામાં આત્મા
છે તેમાં તેઓને લખ્યું છે કે, અત્રિ કે પાણીના સાધનથી અપરાધિયોની તપાસ
કરવાનો ધારો. રોમન ચર્ચાવાળાઓ લણીથી બંધ કરવામાં આવ્યો તેને બદલે, જેઓ-
એ ચોરીના, ખૂનના, દ્વેષથી ધર બાળવાના અને એવાજ ખીલ અપરાધ કસ્યા હોય
તેઓની તપાસ ખીજ કેઈ રીતિથી કરવી એ વિષે, ન્યાય કરવાના સરકિટ કરાવ-
માં આત્મા તેની અગાઉ કાઈ કરાવ કરવામાં આવ્યો નથી, માટ જેઓએ ઉપર
લખેલા પ્રકારના અપરાધ કસ્યા હોય તેઓની તપાસ ન્યાયાધીશોએ તે વેળાએ
કરાવેલા નવા ધારા પ્રમાણે કરવી એવું કૅંસિલના અનુમત્તથી રાજ કરાવેલું,
સુમારે તેજ સમયમાં ખીલ વાલ્ડેમાર રાજ્યએ ડેન્માર્કમાં તક્ષદિવ્યથી તપાસ કર-
વાની રીતિ કાઢાડી નાખી તોપણ તે સમય પછીની કેટલીક રીતિઓમાં એવાં
ચિન્હ રહી ગયાં છે કે જેથી તત્પરિચયી સૌગત આપવાને આગળ રેવાજ હતો.
એમ જુના લેખો ઉપરથી જણાઈ આવે છે, જેમ કે, મોડસમરઈવ (દક્ષિણાયન) જે
જૂન માસની તા. ૧૧ મિયે બેસે છે તે દિવસે યતા ઉત્સવની વેળાએ સળગતા
અગ્નિ ઉપર થઇને ફૂટી જવાની કુશળતા બતાવવામાં આવતી, પણ પાકળથી, તેને
વેહેંમ ગણી પાદરિયોએ એવી ક્રિયામાં સામીલ રહેવું નહિ એમ તેમના વડા
પ્રમાધ્યક્ષમણીધી મના કરવામાં આવી છે જે જાદુખોરિયા હોય તેમને પારખી કા-
ઢાડવા માટે, પાણીમાં નાખી વસાવવાનો અથવા, ચર્ચગાયબલ (દિવસમાં ક્રિસ્ચિયન
ધર્મ પુસ્તક રાખવામાં આવતા તે) સાથું મૂકી તેમને તોળવાનો રવાજ લાંબી
મુદતથી ચાલતો હતો, તેમાંથી જેઓ પાણી ઉપર તરી આવે એવા લોકો વિશે
જેમ્સ રાજના ટીમેનોલોથ નામના પુસ્તકમાંથી બાવડે ઉગારો કરી લીધેલું તે
એ છે, “કારમાપજાની અતિધણી અપવિત્રતાની અલૈકિક નિશાની દાખલ
પરોધરે એવું કરાવેલું જણાય છે કે “જેઓએ આપટિઅનું પવિત્ર જળ ઉતારી
નાંખ્યું છે અને જેઓએ તેથી યનો લાલક સ્વિકાર્યો નથી તેઓને જળ પોતાના
અંતરમાં સમારશે નહિ.” એ તેમ કોઈની ખાતરી કરી આપવા સાર પાણી
કે અગ્નિમાં પાર પડી જવાની કેહેવત તરીકેની બોલવાની પદ્ધતિ પડી ગઇ છે એ
પણ એક સોવશ તો કાઢાડાડેન્ડા સૌગત સંજોગોની નિશાની રહી ગઇ છે

ડું. એટલા માટે રાજવાળું કાઢી આવીને ગામની સીમમાં બસાઈ એસે નહિ તે સારૂં એકથી રાખવાનું કામ પોલિમવાળાઓને માથે હતું. વળી આગલી રાત્રે અખળણમાં પગમાં પડેલાં દોઢ તો પડેડિયામાં તપાસી રાખીને સામથી રાખવાનું તેઓને માથે હતું કે તે વિષે પૂછવામાં આવે તો ખાતરી થાય એવી રીતથી પગલું પકડીને આગળ ચલાવવાને તેઓનાથી બની આવે.

કરીને તેના અપરાધપત્રના ઉત્તરમાં તેની તપાસ “પરમેશ્વર અને દેરાધી” અપરાધધારે ધટિત રીતે બાંધાયેલાં તે “પરમેશ્વર અથવા દેરાધી એટલે ટાઢાડાઉંડા રોગન અથવા જુરીથી કરવા વિધેનું લખી આપવાને ફરમાવવામાં આવેછે, એમાં પણ, ટાઢાડાઉંડા રોગન આપવાની રીતિની નિસાની રહી ગયેલી આપણાં લેવામાં આવે છે

ઈન્ડિયામાંથી માંદેલા પ્રાંતોની આપણી કાર્ટમાં અને રજિસ્ટ્રારની રીરી કાર્ટમાં પસંદગી રોગન આપ તે ઉપર મુકદ્દમાનો આખો અથવા થોડો પણ આધાર ગણવામાં આવેછે, એમાં પણ ટાઢાડા ઉંડા રોગનની પ્રાચીનની રીતિ બહુ આપણે વળિયે ડિયે

બેનથમ નામનો એક ન્યાયશાસ્ત્રી કહેછે કે, “એવા મુકદ્દમા આવે કે જે ‘મા સાક્ષિયો મળી શકે નહિ, અને જેમાં વાદી પ્રતિવાદીના હા કે ના કહેવા ‘ઉપરના આધાર રાખવાનો હોય, તેમાં, વાદીને તેના પ્રતિવાદીના અંતઃકરણને વિનયવાનું રહેછે, તે સાધનનો ઉપયોગ થું તેને નહિ કરવા દેવા જોઈયે ? એનું ‘ઉત્તર હું એક આપું છું’, કે એવા સર્વે મુકદ્દમામાં (જને તેઓ ખરા દિવાની નહિમરના દાખવા નથી, પણ ઉંડા લાંબેલા લોહોડાથી, ઉઠાળેલા પાણીથી, ઉંડા ‘ટાઢાડા રોગન ખવડાવવામાં આવેછે તેના જેવું એ પણ એક છે) એ જુદું સારું છે,” ઉત્પાદિ.

• જે ચાલતી રીતિ વિષે અમે આ ટાંચુ લખ્યું છે, તેના સરખીલ રીતિ, એકવાર આપણા પોતાનાજ દેશમાં ચાલતી હતી એ એક આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે. રસલ તેના યોગ્યતા અર્વાચીન ઇતિહાસના પેઢેલા લાગને પૂક પડે એ લખે ■ કે, “એંગ્લો સેક્સન લોકોના ફોર્મલારી કાયદા, બીજા ધણા જાગીરી ‘લોકોની પેઠે, ધણા સમ્પદ હતા નહિ એ તે પ્રકારનું ખૂન કરવામાં આવે ‘તેને માટે, અને એ જ પદ્ધતિના માણસના ખૂનને માટે અને રાજ તથા ધર્મે ‘અરનું ખૂન કરવામાં આવે તો પણ તેને બાંહે પેસા અપાવાનું બસ ધારવામાં

દેશના વંશપરંપરાના દાકોરોની હકુમત નીચે જે મુશ્કેલી હતો તે, અને જે મધ્યસ્થ સરકારના અમલ નીચે બીજાકુલ હતો તે સિવાય, ગૂજરાતની કેટલીક જમીનનો ભાગ વચલી રીયતિનો હતો, તે એક વર્ગના લોકોના અમલ નીચે હતો, અને તે લોકોનો તેના ઉપર વંશપરંપરાનો હક નહતો, તેમણે, તેને સારી પેઠે મળતો આવે એવા પ્રકારનો હક મેળવી લેવાને તેઓ ક્ષતેહ પામ્યા હતા. આવા વર્ગના લોકોમાંથી, આગળ પડતા દાખલા તરીકે ધોલકા ઇસ્તિમ્તિયાનો દાખલો. અમે પસંદ કરીએ છીએ. કર્નલ વાકરે કહે છે કે, 'મોગલની સમાપ્તિ થવાની અગાઉ, જ્યોત્સે 'યોગ્યતા મેળવી રાખી હતી એવા ઇસ્તિમ્તિયા, જે હથિયારના બળથી ગાયબશાળી થયા હતા તે ધોલકામાં વસ્યા. તેઓના જથ્થાને લીધે અને તેઓની શરી આલને લીધે 'તેઓની સત્તા ધણી હતી, અને તેમનાથી લૂંટફાટ કરનાર 'કાદી ડરી જતા હતા. દેશના આ ભાગમાં ક્યારે મરાઠાઓએ શ્રેષ્ઠતા 'મેળવી લીધી ત્યારે તેમને તેઓ ઉપયોગી થઈ પડ્યા હતા. આ સમયે, 'રાજ્યના ફેરફાર થતા, અને વારે વારે લડાઈઓ ઉઠતી હતી તેથી ગૂજ- 'રાત નિરધણિયાતી રીયતિમાં આવી પડી હતી, અને ધોલકા પરગણું 'સમગ્ર વગર ખેડાણું ઉજ્જડ મેદાન થઈ પડ્યું હતું. આ અવ્યવસ્થા 'ટાળવાને અને દેશમાં જેની સત્તા આલતી હોય અને જ્યોત્સેની પાસે 'પૈસો હોય એવા માણસોના આશ્રયવિના પરગણું આગાદ કરવાને શા-

'આવડું હતું, તેમાં રામના કરતાં ધર્મ ગુરૂનું માથું, કેટલા કાયદા પ્રમાણે વ- 'ધારે મૂલ્યું મણવામાં આવતું હતું. તેમજ સર્વે પ્રકારના જમીનને માટે પણ કરા- 'વવામાં આવતું હતું; અને જે પુરૂષ તેના પટ્ટાશીની સ્ત્રી સાથે બ્યભિચાર ક- 'રતાં પકડાયો હોય, તેને એથલઈના કાયદાની રૂઢિ, કંઈ અપાવવાની, અને તેને 'બીજી સ્ત્રી ખેતી આપવાની આજ્ઞા કરવામાં આવતી હતી. લૂંટની શિક્ષાના 'પ્રકાર પણ હતા, પણ તેમાં દેહાત દેહની શિક્ષા ન હતી જે દોષ માણસના 'ચોરિયે ગયેલા દોરનું પગલું, જેના તાળાની ભેંસમાં જઈ પોદોરૂં હોય તે 'ત્યાંથી આમળ કાઢાડી આપે નહિ તે, તેને તેનું મૂલ આપવું પડતું હતું.

'પણ એજલો સેકશન લોકોમાં અપરાધની શિક્ષા અત્યંત દલી તે પ્રમા 'જે દોષ કરેલા પૂરાવા પણ તેવા-ઓળા હતા નહિ.' એવંતો મળી ટાઢા- 'શાન્દી સોમન આપવાની રીતિનું વર્ણન આપેલું.

“કેવડાક સરકારની શક્તિ નહતી. આ પ્રસંગે કમળાનિયોએ એવી મામણી
 “કરી કે ‘દરેક ગામ જે અમે આજ્ઞાદ કનિયે તે એક ચોકસ માવળી
 “મળેઆપો તો કેટલાક ગામ અમે આજ્ઞાદી ઉપર આણિયે’ આ ને-
 “મની મામણી ઠબૂલ રાખવામાં આવી, અને સ્વારખડી, નેમ નેમ મા-
 “મડાં કુટલા મંજાં, તેમ નેમ, કમળાનિયોને ઇન્નરે આપવાનો આ
 “પડી ગયો.”

.

બ્રિટિશની સત્તાનીએ રજપૂતોની જગીનનો વહિવટ.

મિ. એલ્ફિન્સ્ટને તા. ૬ શ્રી એપ્રિલ ૧૮૨૧^{ને} દિવસે નોંધ કરી છે તેમાં બ્રિટિશની સત્તાનો ગૂજરાતમાં પ્રવેશ થયો તેથી થતી અમર રિતે લખ્યું છે. મહીકાંડાની ઉત્તરમણીના બ્રિટિશના મુશ્કેલી અમલવાદ અને ખેડા એવા નામના બે જિલ્લા પાડ્યા છે તેઓમાં તે કહે છે કે, "ખા-
"લસા અને આમિયા એવા બે પ્રકારનાં ગામ આવ્યાં છે," મોગપ અને મગાદા સરકાર પોતાને કાયે જે ગામોની વ્યવસ્થા કરતા હતા તે ખાવમા કહેવાય છે, અને ઠાકોરાની વંશપરપરાની સત્તા નીચે જે ગામ હતા તે આસિયા ગામ કહેવાય છે "ખાલમાગામનો સર્વે વહિવટ સરકારથી કરવામાં આવે છે, અને આસિયાગામ આમિયાઓના કમળમાં રહે છે. તેઓની પા-
"મેથી સરકારને મેહેનુલ લેવાનું હોય છે, પણ આગળ તો બધે બદોખરત
"તેઓની પામે રખાવરામા આવેલો હતો. આમિયાગામના ખરેખરા બે ભેદ પડેલા છે, તેમાં, જે ગામ રજપૂત અથવા આસિયા લોકોના તાગામાં
"હોય છે તે આમિયાગામને નામે ઓળખાય છે, અને જે કાળિયોના તાગા-
"માં છે તે ગામાન્ય રીતે એવાસ કહેવાય છે. રજપૂત લોકો, જે કે પરદેશી
"છે તોપણ, બપારે સુમતમાનોએ ગૂજરાત ઉપર હલ્યો કર્યો સારે, તે દેશ
"તેમના તાગામાં હતો; તે સમયે તેઓ કટલાક તાલુકા અને ગામ રાખી
"રહ્યા, અને છેવટે, મોમતોની નબળી સ્થિતિ થઇ મર્ધ સારે, ખીજ તાલુકા
"અને ગામ પાપેમારો કરીને પાછા રવાની કરી લીધા. તેઓ કાળિયો
"કરતાં વધારે સુખરેલા તેમજ વધારે શરવીર જાતિના હતા; અને કાળો
"લોકોના કરતાં તેમના દાવાને વધારે માન આપવામાં આવેલું જોવામાં
"આવે છે તેનું કારણ પણ કદાપિને આ હકિકતને લીધેજ હતો; તેમજ પ્રાન્તનું

* ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપન ઈલાહિના દફતરમાંથી પસંદ કરેલા કાયદો, કોર્ટ આફ
દેપ્ટરની આજ્ઞાથી ૧૮૨૬ ની સાવમાં છાપવામા આવ્યા છે, તેના ત્રીજા આગદ
પૃષ્ઠ ૬૭૭ થી ૬૯૭ સુધી જુઓ. સમદર્શી કહે છે કે "અસલ છે તે ધણે ઠેકાણે
સમન્ય નુદિ એવું અને ખોટું છે" એટલા માટે જ્યાં જ્યાં આખું ત્યાં
અમે. ખરાં નામ દાખવ કરવાને આજ્ઞાકાની કરી ગયી.

"વકવાડ મરકારની શક્તિ નહતી. આ પ્રસંગે કમળાનિયોએ એવી માગણી
 "કરી કે 'દરેક ગામ ને અમે આગાદ કરીએ તે એક ચોક્કસ માવથી
 "ઇન્નરે'આપો તો કેટલાક ગામ અમે આગાદી ઉપર આણીએ' આ તે
 "મની માગણી કબૂલ રાખવામાં આવી, અને સ્વારપત્રી, નેમ નેમ મા-
 "મડો દુટલા મ'જાં, તેમ નેમ, કમળાનિયોને ઇન્નરે આપવાનો અવ
 "ધકી મળે"

બ્રિટિશની સત્તાનીએ રજપૂતોની જમીનનો વહિવટ.

મિ. એલિફન્ટને તા. ૬ ટ્રી એપ્રિલ ૧૮૨૧^૧ને દિવસે નોંધ કરી છે તેમાં બ્રિટિશની મત્તાનો ગૂંજસતમાં પ્રવેશ થયો તેથી થતી અમર તિલે લખ્યું છે. મદીકાંકાની ઉત્તરમણીના બ્રિટિશના મુશ્કના અમલવાદ અને એકા એવા નામના જે જિલ્લા પાડ્યા છે તેઓમાં તે કહે છે કે, “ખા-
“લસા અને આસિયા એવા જે પ્રકરનાં ગામ આત્યાં છે,” મિગમ અને મરાઠા સરકાર પેતાને દાથે જે ગામોની વ્યવસ્થા કરતા હતા તે ખાવયા કહેવાય છે, અને ઠાકોરોની વરાપરપરાની સત્તા નીચે જે ગામ હતાં તે આસિયા ગામ કહેવાય છે “ખાલમાગામનો સર્વે વહિવટ સરકારથી કરવામાં
“આવે છે, અને આસિયાગામ આમિયાઓના કબજામાં રહે છે. તેઓની પા-
“એથી સરકારને મેહેસુલ લેવાનું હોય છે, પણ આગળ તે બધી બટોઅરન
“તેઓની પાસે રખાવવામાં આવેલો હતો. આમિયાગામના ખરેખરા જે બેદ
“પડેલા છે, તેમાં, જે ગામ રજપૂત અથવા આમિયા લોકોના તાગામાં
“હોય છે તે આસિયાગામને નામે જોળખાય છે, અને જે કાળિયોના તાગા-
“માં છે તે આગાન્ય રીતે મિરાસ કહેવાય છે. રજપૂત લોકો, જે કે પરદેશી
“છે તેપણ, જ્યારે સુમયમાનોએ ગૂંજસત ઉપર હલ્લો કર્યો ત્યારે, તે દેશ
“તેમના તાગામાં હતો; તે સમયે તેઓ કેટલાક તાણુકા અને ગામ રાખી
“રહ્યા, અને છેવટે, મિગલોની નબળા સ્થિતિ થઈ મર્દ ત્યારે, ખીજ તાણુકા
“અને ગામ પગપેસારો કરીને પાછા રવાની કરી લીધાં. તેઓ કાળિયો
“કરતાં વધારે સુખરેલા તેમજ વધારે શરવીર જાતિના હતા; અને કાળી
“લોકોના કરતાં તેમના દાવાને વધારે માન આપવામાં આવેલું જોવામાં
“આવે છે તેનું કારણ પણ કદાપિને આ હકિકતને લીધેજ હશે; તેમજ પ્રાન્તનું

* ઈસ્ટ ઈન્ડિયા હાઉસ ઈત્યાદિના દફતરમાંથી પસંદ કરેલા કાગળો, ઠેકાંદાર આદિ
ડેરેક્ટરની આજ્ઞાથી ૧૮૨૬ ની સાલમાં છાપવામાં આવ્યા છે, તેના ત્રીજા ભાગને
પૃષ્ઠ ૬૭૭ થી ૬૯૭ સુધી જુવો. સંગ્રહકર્તા કહે છે કે “અસલ છે તે થલે ઠેકાણે
સમજાય નહિ એવું અને ખોટી છે” એટલા માટે જ્યાં જ્યાં “આખું” ત્યાં
અમે ખરાં નામ દાખલ કરવાને આજ્ઞા કરી નથી.

“જો કે ઉતાવળથી મુખરો કરવાનું બધ હવે જોઈએ યઈ મધુ છે, તોપણ
 “તે આગળ ધપાવાનું મંદ પાડવું જોઈએ, અથવા તો અમુક સીમા બાં-
 “ધવી કે તેની પાર તેને ધપાવા દેવાની છૂટા રાખવામાં આવે નહિ.

“જૂના ખેડા જીલ્લાનાં પરગણાં જ્યારે પ્રથમ આપણા હાથમાં આ-
 બ્યાં સારે તે સર્વે કર્નલ વાકરના સ્વાધીનમાં કર્યાં, અને તેઓના ઉપર
 “તેના આસિસ્ટન્ટ વલિવટ ચલાવવા લાગ્યા. સર્વે કારભાર તેના જૂના
 “ધોરણ પ્રમાણે ચાલવા દીધા. અને સર્વે વાતની ખરી દરિફત જી છે, તે
 “વિશે કંઈક ખાતમી મેળવવા મિત્રાચ બીજી કંઈ પણ કરવામાં આવ્યું
 “નહિ. જ્યારે નિયમસર કલેક્ટરો ઠરાવવામાં આવ્યા, સારે પણ, કેટલીક
 “વેગાસુધી, આવીજ રીતિ ચલાવવામાં આવી.

“આસિયા ભોટા પાસેથી લેવાતી જમામાં વધારો ગમે સારે કરવો
 “હોય તો તે પ્રમાણે કરવાને તેઓ પાત્ર હતા, તે પ્રમાણે વધારો કરવામાં
 “આવ્યો એટલેજ માત્ર મેહેમુલ ખાતામાં ફેરફાર કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં
 “આવ્યો; પણ જ્યાં સુધી તેઓ ખેડાનીએ હતા ત્યાંસુધી ખડકી સબધીતા
 “નિયમ પાળવામાં આવ્યા હતા, અને ધોળાના કસબાતી બાપુમિયાના
 “માત્ર એકલા અને થોડા સમયના પ્રકાર સિવાય, તેઓની ખુશ અથવા
 “કારભાર વિશે પૂછપરછ કરવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો ન હતો.

“આય ખાતાનો કાયદો ચલાવવામાં આવ્યો એ પણ એક ખરેખાર
 “જોટો નવીન ફેરફાર થયો; અને તે બહુ વેહેલો દાખલ કરવામાં આ-
 “વ્યો; પણ તેની અસર ઉતાવળી જણાવા લાગી કે નહિ. એ શક ભરેલું
 “જમાય છે. આસિયાગામોના રહેવાસિયોમાંથી ધણા એક આપણી અદાલ-
 “તોમાં ફરિયાદ કરવાને આવતા એવું લાગતું નથી; અને જે કનિયામાં
 “વાદી ખાલસાગામનો રહેવાથી હોય તેવે પ્રસંગે તેની ખાતર વચ્ચે પ-
 “ડવું સરકારને સ્વાભાવિક અને ચોખ્ખ લાગતું.

“પેહેલા ફેરફારો જે વધારે લાગ્યા તે મુખીપટેલ અને તલાટિયો
 “(તેમાં મુખ્યત્વે કરીને તલાટિયો) ઠરાવવાનો કાયદો થયો તેથી ઉત્પન્ન થ-
 “યા. જે આસિયાઓના તાબામાં એક કરતાં વધારે ગામ હતાં તેઓને મુ-
 “ખીપટેલ ઠરાવવાની અમત્ય પાડવામાં આવી, અને તેઓ જ્યારથી નીમા-

“યા ત્યારથી માત્ર માજીસ્ટ્રેટ એક્સાનાન્સ જવાબદાર રહ્યા. જેઓની પાસે
 “અકેઠ ગામ હતું તેઓને તેમને પોતાનેજ મુખીપટેલ ઠરાવ્યા; ખીજા પ્ર-
 “કારવાળાઓને ગામ દીઠ ખીજે અકેઠા માલુસ નીમવાની અમલતી પાડી
 “અને તે માલુસ માત્ર માજીસ્ટ્રેટનોજ જવાબદાર ઠરાવ્યો, માસિયાઓનો
 “નહિ. ધોળકાના આસિયાઓનાં સર્વે ગામોમાં તલાટિયો દાખલ કરવામાં
 “આવ્યા, અને બધુકા, રાણપુર, તથા ધોધાના માસિયાગામોમાં દાખલ ક-
 “રવાનો અભિપ્રાય આપવામાં આવ્યો. ધોળકાના ભરણાના ધોરણમાં એક
 “વધારે ફેરફાર થયો છે, તે એ કે, સરકારને ખંડણી આપવી પડતી હતી
 “તેને બદલે આસિયાને જે ઉપજ રહેતી હતી તેના અમુક પ્રમાણમાં આ-
 “પવાનું રહ્યું, અને તે પ્રમાણ સરકારી દિરસાના માત્ર સેંકડે વીસ ટકા
 “રહે છે, જેમાંથી તલાટીના પગાર સુદ્ધા બધું ગામખર્ચ ચાલે છે.

“જમીદારોની ઉપજ ઉપર આ ફેરફારની જે અમર થઇ તે ત્રણ મુ-
 “ખ્ય માસિયાના ભરણાના આંકડા જાતાવીને જણાવી છે, તે સાથે, બે ક-
 “સખાતિયો જે તેઓના કરતાં નૂઠા પ્રકારના છે તેઓના આંકડા પણ
 “જે આપ્યા છે.

	૧૮૦૨	૧૮૧૭	૧૮૨૦
	રૂપિયા	રૂપિયા	રૂપિયા
કોંકનો ઠાકોર.....	૪૮,૦૦૦	૫૭,૦૦૦	૭૨,૦૦૦
ગાગડનો ઠાકોર.....	૧૫,૫૦૦	૧૯,૦૦૦	૨૩,૦૦૦
હિંદોસિયાનો ઠાકોર.. ...	૬,૦૦૦	૬,૦૦૦	૧૧,૦૦૦
બાપુનિયા કસબાતી ...	૫૦,૦૦૦	૭૩,૦૦૦	૮૯,૦૦૦
લતીફખાન કસબાતી ...	૧૧,૦૦૦	૧૩,૦૦૦	૧૬,૦૦૦

“એઓની ભરણાની રકમ, તેમાં મુખ્યત્વે ફરીને આસિયાઓની બ-
 “હુ વધી ગઈ છે, અને પાછળનાં પંદર વર્ષ કરતાં, ગયાં ત્રણ વર્ષમાં તો
 “બહુ વધારો થયો છે.

“તલાટિયોની નેમણુક જમીદારોને ઘણી અણમતી થઈ પડી છે, અને
 “ધોળકાવાળાઓએ તો મને ખાતરી પૂર્વક કહ્યું કે, અમારી ખંડણીમાં

“વધારે થયો તેના કરતાં તસાટીની નેમણુંક અમને બહુ આકરી થાજે
 “છે. તે જાણે સરકારની બળીતો કર્તાદત્તા હોયની એવો ડોળ ધારણ કરેછે
 “અને અમારી રૈયતની ફરિયાદી સાંભળેછે, તેમજ અમારા આખા ગામમાં
 “ગડબડાટ કરી મૂકેછે, તથા તેઓએ અમારા લોકોમાં અમારૂં બોજ ઉઠા
 “દસકું પાડી નાંખ્યું છે.”

“તાતુડારે સાચે આપણે જેમ વિશેષ સંબંધમાં આવતા ગયા તેમ-
 “અસહ્ય વિરે પણ તેમને વળી બહુ ભાગવા માંડ્યું; અને ને રિપતિ-
 “ના લોકોને લાગુ પડે એવી કાયદાની યોજના હતી તેના કરતાં આઠસા બધા-
 “નૂદા પ્રકારની રિપતિના લોકોને તે લાગુ પડવામાં આવ્યા, અને તે લોકોએ
 “જે વેળાએ ફરનાવેજો લખી આપ્યા હતા તે વેળાએ તેમાં લખ્યા પ્ર-
 “માણેજ પળાવાની અમલ પાડવામાં આવશે એવું ધારણું નહિ, તેમની
 “પાસે, તે પળાવવામાં આવ્યા તેના પેઢેલાં તેમાં કંઈ ફેરફાર કર્યો નહિ,
 “એ આપણને એક ખેદ પામવાનું કારણ છે; કેંડોનો રાજ ને કર્નલ વા-
 “કરના ૧૮૭૪ ની સાલના રિપોર્ટની વેળાએ ૧૫૦ થોડેશ્વાર અને ૨૦૦૦
 “શિરખંધી રાખતો હતો તેના ઉપર આજીએ સમન્સ કાઢાડેલો તે ઉપર
 “લક્ષ નહિ આપવાથી તેને કેદમાં નાંખવામાં આવ્યો; અને પાટકીનો
 “કાકોર, કે જેણે, એકવાર ગાયકવાડની ફાજના હક્કની સામે બે મહિના
 “લગી ટકાવ કર્યો હતો તેણે, પોતાના સ્વતંત્રપણને સમયે, બગાડતો માટે
 “અને ખંડણી આપવાને કરજ કાઢાડેલું, તે આપી રાખ્યો નહિ, તે ઉપરથી
 “તેને કેદમાં નાંખ્યો. આ પુરપો એવા છે કે, જેઓને કર્નલ વાકરે, અને
 “આપણી સત્તા પ્રથમ સ્થાપતી વેળાએ જે ગૃહરથો આપણું કામ કરવા
 “રહેલા હતા તે સર્વે એ. હું માનું છું કે, રાજ્યો કરીને લેએલા, અને
 “તેઓની પાસેથી આપણી ખંડણી વસૂલ કરી લેવા સિવાય, કેમ વાને
 “વચ્ચે પડવાનો આપણને હક નહિ, અને જેઓની હવેલાં સર્વે સત્તા
 “અને મત્તે, તેમજ ધણી ખરી તેમની સર્વ ઉપજ છીનાવી લેવામાં
 “આવી છે, એવો તેઓની રિપતિમાં જે ફેરફાર થઈ ગયો તે આ પ્ર-
 “માણે બનાવી આપવા કરતાં વધારે બલકટ રીતે હું દરોવી શકતો
 “નથી. પણ ખરા આ સર્વે ફેરફાર ગયાં ત્રણ વર્ષમાં થયા છે. આવો
 “એકાએક ફેરફાર થયો તે લાગ્યાવિના રહે નહિ, અને જો કે, તેઓના

“ઉપર કદાપિને અન્યાય થયો નહિ હોય, તોપણ, તેઓને મખ્તાબ ધણી
“સેહેવી પડી છે એ વાત આપણે માન્ય કરી જોઈએ.”

રજપૂત તાલુકદારોની સાથે ન્યાયથી વર્તવામાં આવ્યું છે કે નહીં આ-
વું એ મુદ્દા વિષે મિ૦ એલ્ફિન્સ્ટનના મનમાં ટ્યુપ્સુ યતું દેખાય છે
આ મદદના પુરપૂર્ણ વિધાવિધાનક મદદના કાર્ય પરિપૂર્ણ થયેલું જોવાને સર્વે
હંમ્મણ રાખે તે પ્રમાણે થયું હોત તો, જે તકરારી બાબતનો નિર્ણય કરવાને
જુલમના ગવર્નર તરીકે તેની નારાજી હતી તે જામથી કમપિને હિંદુસ્થાન-
ના ઇતિહાસક તરીકે તેણે પોતાનો અભિપ્રાય આપ્યો હોત, પણ તેમ બન્યું
નથી એટલે ટ્યુપ્સુ થવાના તેના મનમાં શા કારણ હશે તે વિષે આપણે
માત્ર કલ્પના કરી શકીએ છીએ

સ્થાનિક તાલુકદારોના અધિકાર વિષે બ્રિટિશ મરકર એક સ્વખી
રીતિએ તો આવીજ નથી જ્યારે સન ૧૮૦૨ માં ધોતેરાનો મુ-
દક જે તે સમયે પેશવાની સત્તા નીચે હતો, અને જે, ધંધુકા પર-
ગણાનો એક ભાગ હતો તે, બ્રિટિશ મરકર બચીથી તેમને સોંપનામાં
આવ્યો, અને મરાઠા (પેશવા) રાજના હકની દરકાર રાખ્યાવિના, મરાઠા
રાજના હકની સાથે બ્રિટિશે સ્વતંત્ર રાજ તરીકે તે ઉપર પોતાના
વારસા ચડાવ્યા ત્યારે સ્થાનિક તાલુકદારોનો રાજ તરીકેનો હક, જે
પછવાડેથી વારે વારે નાકબૂત કરામાં આવ્યો તે, તે અનસરે, તે-
ઓએ કબૂલ રાખ્યો હતો એટલુંજ નહિ, પણ નક્કીપણે સ્થાપિત કરી
બતાવ્યો હતો એમ છતાં પણ, આ વાત વીચારે તે વાં યથા તેમાં,
થોડા પરગણું મરાઠાઓએ તેમને આપ્યું હતું તે ઉપરના સ્મારન-
ગરના રાદગના અધિકાર વિષેનો વાધો ઉઠ્યો ત્યારે બ્રિટિશ સરકારે ખદ્દ
પ્રયાસે પણ, નબી શકે નહિ એવી ઇતિહાસ મનની તકરારો બતાવીને,
રાવણનો તેના ઉપર અધિપત્ય ચલાવવાનો હક આપી શક્યો નથી એવું
સાબીત કરવાને પ્રયત્ન કર્યો સર્વેના ઉપર ઉપરીપણાનો જે વહિવટ
સ્થાપન કરવાને આપણે ઇચ્છીએ છીએ તે સુમયમાન અને મરાઠાના રા-
જ્ય, જે હવણા પડી જાગ્યા છે, તેમના વારામાં ખરેખરો ચાનતો હતો
એવું ધોમ્મ પડી, એ સામાન્ય તકગર, અગત્ય વિનાનો અને ચાની
શકે મદિ એવો ચલ કરીને પ્રતિપાદ. રાજ સુચવી નાખી છે આ મુદ્દા

દિને વાંચનારને તેનો પોતાનો અભિપ્રાય બાંધવા માટે આગળનાં પૃષ્ઠ શક્તિમાન કરશે. કદાચિને તે અમારા મત સાથે મળતો આવશે કે, હવણું જેટલું પ્રતિષ્ઠાન કરવામાં આવ્યું છે તેટલે મુધી તેમનો “જીતનો હાથ” પોહોંચે. ન દેતો, અને જોગિયા દોકારોને જો કે ખડિયા કરી નાંખવામાં આવ્યા હતા, તોપણ, તે માટેલા ધણા જણ, પોતપોતાના સ્થાન ઉપરનો અધિકાર સાચવી રચ્યા હતા. તથાપિ રજપૂત તાલુકદારોના રાજ તરીકેના પદની, અથવા જોછામાં જોછા એવા ભાવાર્થના સમ્બંધની, અમે એવી ગણના કરતા નથી કે, જે સ્કોટલેન્ડ હાથલાંડના સ્કોટલેન્ડ તાલુકદારોને લાગુ પડી શકે તદ્દિ, તેમજ તેમના જમીંદારી હકના નાશ કરવાના કામને પણ અમે સ્કોટલેન્ડના વસતરપરાના અધિકારના નાશને જેનું અન્યાયનું કામ મેળિયે છિયે તેના કરતાં વધારે અન્યાયનું કામ ગણતા નથી,—ભાવાર્થ એવો કે, એ ને તે જરાખર છે. અમદાવાદના સુબનાનોએ, અને એથી વિશેષ દિલ્હીના પાદશાહોએ હિંદુ રાજ્યો ઉપર ઉપરીપણું ચલાવ્યું, તે કદાચિને વધારે નહિ, તોપણ, ‘કોમાટી’ અથવા ‘આરગાઈલ’ના સ્કોટલેન્ડ વંશના રાજ્યો રાખી રવા દતા તેટલું તો હતુંજ. અને અહુ-દિલપુરના અડતા દાદાડામાં તેના રાજની સર્વેલટ્ટ સત્તા ચાલતી હતી એમાં તો કશો સંશય નથી.

૧ કોમાટી—સ્કોટલેન્ડના ઉત્તર ભાગમાં આવેલું એક પરગણુ છે. ત્યાં જુદાંજુદાં નામના કેલ્ટિક વંશના લોકો રહેતા હતા અને સ્કોટલેન્ડના સ્કોટ્લેન્ડ રાજ્યોના વખતમાં લાંબા સમય મુધી સ્વંત્રતા તથા મારફત કરવામાં પ્રખ્યાત હતા.

૨ આરગાઈલ—સ્કોટલેન્ડના પશ્ચિમ કાંઠા ઉપર આવેલું પરગણુ છે. વળે જોજ નામનું કુટુંબ, એ પરગણામાં દેસવીસનના બારમા સેકામાં પ્રસિદ્ધ થયું, ત્યાંથી બધા સ્કોટ્લેન્ડ રાજ્યોના વખતમાં તે કુટુંબના માણસોએ સ્કોટલેન્ડના ધનિદારતાં સાદે ભાગ ભજવ્યો છે.

૩ સ્કોટ્લેન્ડ રાજ્યો—મૂળ સુરૂપ રીબન્ટ બાંધે સન ૧૮૦૨ માં સ્કોટલેન્ડની ગારિયે આવ્યો. ત્યાર પછી તેના વંશજોએ સન ૧૯૦૩ મુધી સ્કોટલેન્ડ ઉપર રાજ્ય ચલાવ્યું. તે વંશમાં ઈંગ્લાંડની રાણી ઇલીઝબેથ મરણ પામતા, તે વખતનો

બ્રિટિશના પ્રદેશની સરહદમાં સ્થાનિક તાલુકાદારોની જમીનદારીની સત્તા ઘણા કાળ સુધી નબી શકી હોત નહિ એ વાત દેખીતી છે; અધિપતિ-પણ સ્થાપિત કરવાને માટે સોનેરી સિંહોનો વાવડો, હિંદુસ્થાનના પ્રાન્તો માટેથી એકલા ગૂજરાતમાં જ ફરકાવવામાં આવ્યો હતો એમ નથી; અને જ્યારે શિવાજી તથા તૈમુરના વશને એક સરખી રીતે ડગાઈ ગયા ત્યારે, જેઓના વધારે જૂના યદ્ય મચેલા હક અથવા વળી જેઓની સત્તા દેખીતી રીતે વધારે હલકી પડી ગઈ હોય એવા ખીન હગરી જાય એવી આશા રાખી શકાય નહિ વળી ખુદ જીતનાર પ્રજામાં, પ્રજાસત્તાક વલણના વિચારોએ જ્યુ મેળવી લાવ્યો હતો, તેની તેવી અમર, જીતી લીધેલા ઉપર, મોડી વેદલી પણ થયા વિના રહેતી નથી, ઇંગ્લિડની જૂનિ ઉપર (સ્વતંત્ર વલણરૂપી) આવી પોણું તોફાન, થોડી સુદતમાં, સોરના દિનારા ઉપર અધકાતા મોજાઓ (રાણી સ્થિતિમાં) વધારે ઉછાળા મારે એ નિ સશય હતું, અને જે સત્તાએ 'એકેન્ટ્રી અને એકશીમીનો વસપરપરાનો અધિકાર

રુકુંદલાડનો રાજ જેમ્સ છૂંદો તે ઇંગ્લિડને પણ રાજ થયો એ બંને રાજ્ય લેટાઈ ગયા, અને રુકુંદલાડનો જેમ્સ છૂંદો તે ઇંગ્લિડને રુકુંદલાડનો પેહેલો જેમ્સ ફેલાવ્યો. આ રુકુંદલાડ રાજ્યોના સમયમાં પ્રજાસત્તાક વલણના વિચારો રૈયતમાં પ્રસરવા લાગ્યા હતા, તેણે પશ્ચિમ એ યુ કે, પેહેલા આર્ડર રાજને તેઓએ મદન માર્યો, અને છેલ્લા રાજ જેમ્સ બીજાને ૧૮૮૮ માં ગાદિયેથી ઉઠાડી મૂકવામાં આવ્યો, ત્યારથી રુકુંદલાડ રાજ્યોના વસનો અત આવ્યો તેના કુમાર જેમ્સ એડવર્ડ સન ૧૭૧૫ માં રુકુંદલાડ જઈ ગઈ પાછી મેળવવા તજવીજ કરી પણ તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ ગયો, ત્યાર પછી, એક સન ૧૭૪૫ માં જેમ્સ એડવર્ડના કુવર આર્વેસે વળી એકબાર પ્રયત્ન કર્યો, તેમાં પણ તે ફેલે પાગ્યો નહિ આ વળતથી રુકુંદલાડ વસના રાજકુમારોનો ઈતિહાસ સામેનો મળાય તૂટી જાય છે

૪ એકેન્ટ્રી અને એકશીમી—રુકુંદલાડના ઉત્તર ભાગમાં વસનારી હા-ધવાડરને નામે ઓળખાતી અર્ધી જગતી ધણીક જતોમાની એ જાતિ, આ જતોના નામ ધણી કરીને એક સખ્દથીથી રૂઝ થાય છે, જેનો અર્થ ખુબ એમ થાય છે એટલે તે પછી આવતો બીજો સખ્દ તે જતનો મૂળ પુરુષ સૂચવે છે એ પ્ર માણે એકેન્ટ્રી એટલે કેન્ટ્રીવાળી જાત, અને એકશીમી એટલે રીમીવાળી જાત એ લોકો સૂરવીર અને વડાયક હતા અને તેઓના પાદાદી મુરકમાં સે-

છીનાવી કીધો તે સત્તાના ઝપાટામાંથી સાચુંદના વાઘેલા અને પીરગના ગોદિલ ઉઘરી જવાની આજ્ઞા રાખી શકે નહિ. જ્યાં રાજકીય સત્તા ચાલતી બુધ પડી અર્થ સાં રાજકીય હક પણ બંધ પડ્યા એમ માનવું જોઈએ, અને સૂર્યની આગળ જેમ ન્દાનો અગ્નિ ઝખવાઈ જાય છે તેમ, મ્હેલા અધિપતિપણા આગળ, ન્દાના અધિકાર ઝખવાઈ જવાજ જોઈએ.

તોપણ જ્યારે આપણે અમુક દષ્ટાન્તો ઉપર ધ્યાન આપીએ છિયે ત્યારે મિ. એલિફન્ટનને દમ્બુપત્ર યત્રનાં કારણ વધારે લગાડી રીતે દેખાઈ આવે છે. *કોઈ અથવા સાચુંદનો ઠાકોર, જે જેતા અથવા અગ્રવસિંદ વાઘેલાનો વારસ હતો, અને જે, અણુદિલપૂરના છેલ્લા મદારાજ કર્ણની ગાદીનો હકદાર નહિ તોપણ, તેના વંશજ તરીકેનું અભિમાન ધરાવનાર હતો, તેની જાગીર અને સ્થિતિ વિષેનું ઉદાદરણ આ કથનના પૂરાત્રમાં લઈ શકાય એમ છે. એની જાગીરવિષે કર્નલ વાકરની સાક્ષી તરીકે, તેનાજ સખ્દોનો ઉતારો કવિએ છિયે. તે કહે છે કે, "એવાસ ગામે (ધોળકાનાં) સ્વતંત્ર સ્થિતિમાં" છે, અને ધારાદાણાની જમા મહુ મુસિખનની સાથે આપે છે. આ જમા

હટો વર્ષો સધી, દરેક જત સ્વતંત્રપણે કુટુંબીરાજ્યનાધારણ પ્રમાણે વર્તતી સ્વદેશી રાજ્યોના સમયમાં વખતો વખત તેઓમાની એક અથવા વધારે જત, રાજ સામે અથવા પોત પોતામાં લડતી સન ૧૭૪૫ માં જેમ્સ એડવર્ડ જ્યારે ઇન્ડિયાની ગાદી મેળવવાનો પ્રયત્ન કર્યો ત્યારે તેમાંની એકથી વધારે જતોએ તેને મદદ કરી હતી વળી સન ૧૭૪૫ માં આર્ક્સ જ્યારે ફરી એવાજ પ્રયત્ન કર્યો, ત્યારે પણ, કેટલીક જતોએ બહુજ બાવથી તેની મદદ કરી હતી આ માં આ જતના લોકોની બારે હાર થઈ અને ત્યાર પછી, પોત પોતાના સંસ્થાનોમાં સ્વતંત્રપણે વર્તનારી આ જતોની હકુમત દીનદી લેવામાં આવી, તેમજ લડાઈના સાધનો પણ તેમની પાસેથી લઈ લેવામાં આવ્યા અને તેમના સરદારોને તેમની જાગીરની આવ પેદાશ ખાવાનો હક્ક રાખવામાં આવ્યો; તેમજ તેમનો લડાયક પાશાક પણ તેમને પેદેરવાની મના કરવામાં આવી ત્યાર પછી, કાલે કરીને તેઓ એતીવાડીના રાજ્ય ધધામા લાગી ગયા.

૨ ૯

કર્કા, પગી સારંગદેવ, પછી વીરસિંહ, પછી મહીપ, એણે હિલ્ડીની સામે ખારવટ કરીને રાજ્ય મેળવ્યું તેના મ્હેલા કવર જતોએ કજોલ પરગણું મેળવ્યું, અને વરસિદેરાણું મેળવ્યું. ૨ ૯

“મોટી ફોજથી, અથવા જે ઠાકોરાને લાગતું વળગતું હોય છે તેમની
 “સાથે, કરાર કરવાથી મેળવવામાં અથવા કરાવવામાં આવે છે. કરાર કર-
 “વાથી ધણું કરીને તેઓને છૂટ મળે છે. આવા તાલુકદારોમાંથી કેટલાએક,
 “વધારે અથવા ઓછી સત્તાવાળા આસિયા હોય છે, પણ કોઈના જમીંદાર
 “રાજાનું પદ ધારણ કરે છે, અને તે બહુ ઐશ્વર્ય વંશમાંથી ઉત્પન્ન
 “મવાવિયેનો દાવો ઉઠાવે છે એમ કહેવાય છે. આ ઠાકોરા માહેલા
 “પ્રત્યેકને ત્યાં હથિયાર સજ્જતા કેટલાક અનુમાનિયો હોય છે તે તેને ત્યાં ખુ-
 “શાથી રહે છે, અને તે રાજી થઈને આપે તે ઉપર અથવા અન્યોન્ય
 “મળાને લૂંટ મેળવે તે ઉપર પોતાનું શુજરાન ચલાવે છે. પણ કોઈના
 “રાજાની આકરીમાં બે હજાર શિરજી છે, અને એકસો ને પચાસ અસ્વાર
 “છે, તે તેના ગામના રખેવાળનું કામ કરે છે, અને અધિરાજની ફોજની
 “પેઠે, તેઓને રાજાના શરીરનું રક્ષણ કરવાને અથવા શત્રુવટ મચાવવાને
 “રાખવામાં આવે છે. કોઈ ગામની આસપાસ કોટ નથી, પણ તે જંગલની
 “વચ્ચે છે, અને તેની ચારે મગ કિલ્લા આવેલા છે. કોંડવાળાના અધિકાર નીચે
 “ઓવીશ ગામ છે ધણું કરીને પ્રતિવર્ષે ૪૨,૫૨૩ રૂપિયાની જમા આપે
 “છે; પણ પ્રસંગને અનુસરતો આ રકમમાં ફેરફાર થાય છે. * * * મરાઠા
 “લોકોએ આપેલા નામ પ્રમાણે જે મેલાસિયો કહેવાય છે તે ધોળકામાં
 “એટલા બધા સત્તાવાળા છે કે, તેઓ લગભગ મુલકગીરીથી જમા આ-
 “પનારાઓની દારતા ગણાય છે, અને તેમની પાસેથી વાર્ષિક જમા અથવા
 “ધાસદાણાનો હક મેળવવાને તેમના ઉપર મુલકગીરી કરવાની અગત્ય પડે
 “છે. જો ફોજ બહુ વધારે હોય તો લામલોજ જમાનો આકડો વધારીને ત-
 “રતજ વસુલ કરવામાં આવે. અને ફોજ જો કદાપિને બલવાન
 “હોય નહિ તો એક ન્હાની લકાઈ થાય તેનો પછી પરિણામ ગમે તે
 “ધાઓ પણ સામા થતું એ મેવાસને આજરવાળુ ગણાય છે; પછી સી-
 “મમાં લૂંટાટ ચાલ્યા પછી જેવો પ્રસંગ તે પ્રમાણે વધારે ઓછો ડુઓ
 “થઈ જાય છે.”

ઉપર લખવામાં આવ્યું એવા તાલુકદારો, જે મેહેસુખ આપતા ન
 હતા પણ જે માત્ર લકાઈ ફોજના ડગાણને સ્વીકે જમા આપતા હતા
 તેઓની, અને મુલકગીરીથી જમા આપનારાઓની વચ્ચે ખર્ચ જોતા
 નહિ જણાઈ આવે એવો ફેર છે. પરંતુ બન્ને વર્ગોના તાલુકદાર-

રોના ભાગ્યમાં વિચાળ ફેરફાર થયો. સાબુનું સંસ્થાન પશ્ચિમમાં
જે કાઈક વિશેષ છે આવ્યું હોત, અને જે રેષા ધોળકા પરગ-
ણાને પાસેના કાડિયાવાડના મુલકગીરી સંસ્થાનથી જુદું પાડે છે તેની
પેલી મેર આવ્યું હોત તો, તે તાત્કાલને વશપરંપરાનો અધિમાર અને પ્ર-
તિષ્ઠા એ બંને રહ્યા હે'ન, અને તેને જે જમા આપવી પડત તે કદા-
પિને જરા વધારેની પણ બવિષ્ય કાળને માટે નક્કી કરેલા જાણના આ-
કાશની દરી હોત એમજ જ્યારે નીપજ્યું નથી ત્યારે, થોડા વર્ષની અ-
દર તેની જમા રૂ૪૩,૦૦૦ થી ૭૨,૦૦૦ સુધી વધારી નાખવામાં આવી,
અને તે સાથે, એક પરદેશી અધિરાજના પ્રતિનિધિ તરીકે તેના આશિ-
તો તેના પોતાનાજ ઘરમા તેના ઉપર સત્તા અવાવવા લાગ્યા, અને મિં
એફિન્ડન્ટ દેહે છે તે પ્રમાણે તેની "સર્વે સત્તા અને ગતંમો, તેમજ ધણી
ખરી તેની સર્વ ઉપજ છીનાવી લેવામા આવી." તથા જે સમન્સની મતલબ
તે સો વસા તો ભાગ્યેજ સમજ્યો હોય તે ન માન્યાને લીધે ખરેખરો તેને
બધીખાને નાખવામા આગ્યો, આમ હોતાં, અણુદિલપુરના રાજવંશી કુ-
ટુંમના આ વશજને અન્યાય ગુજરવાને માગે, અને મકટને માટે ફરિયાદ
કરવી પડે, તેમજ તેના પડોશી લીંગડીના અને વડવાજના ઝાલા દાકોરો
જે તેના કુટુંમના આગાડીના પટાનને છે તેઓ સારા ભાગે કરીને ધ્રિટિસની
સત્તા નીચે આવી પડવાને બદલે મરાકાની સત્તા નીચે પડ્યા તેથી તેમજ
વધારે સારા ભાગ ઉવડધુ, એટલા માટે તેમની અદેખાઈ કરવી પડે, એ
માં ભાગેજ આશ્રય પામવા જેવું છે

જે આ વિષય અમે વિસ્તારથી લખિયે તો બહુ લખાણુ થઈ જાય, અને
વાચનારને દટાગો આવે એટલા માટે અમે માત્ર એક કે એ બાબત વિષે
લખિયે છિયે ધોળકાના કમજાતિયો, જે મૂળથીજ માત્ર એમ્સ મુદનને માટે
પડો રાખનારા છે તેમની, અને જમીન ઉપરના સદાના હકવાળા રજપૂત
જમીનારોની વચ્ચે જોઈયે એટલું અતર રાખવામા આવ્યું નથી અને વળી એ
લોકોના હક એમાં છે કે જેને માટે કનંલ વાકર બહુ સત્યતાથી કેહે છે કે
"એ હક એના લેખ રહેલા નથી એવા, બહુજ આપેના, પ્રાચીન કાળથી
"વશપરંપરાના કમે કરીને દાલના બોમવનારાઓને પ્રાપ્ત થયા છે અને
"જમપ્રસિદ્ધ માન્યતાથી તેઓના ગણવામા આવ્યા છે, તથા હવણું 'સગી

પેશુ તેમાં કાંઈ ઘટાડો થયા વિના જેવાના તેવા રહ્યા છે. આ હકો જે હથિ-
 “મારથી અને જેઓના વિષેનો વિચાર દૂર કરાવો શકાય નહિ એવા પ્રકારથી
 “સામગ્રી રાખવામાં આવેલા એવા તે હકો યુજોના ફેરફારની સીમે ટકર
 “ઝીંકીને રહેલા છે. અને મુમુલખાતોએ તેઓને હથિ વાળી નાંખવાને
 “એમનાથી યથા શક્યું એટલું” તો કર્યું, તોપણ, તેઓના રાજ્યની હેયાતી
 “જતી રહી તથાપિ તેઓ તેમની પછગાડે જેવાના તેવા ધાયમ રહ્યા છે.”

જાડેમ આસિયાના જમીનના વહિવટ વિષે બોક્તી, મુંબઈ સરકાર
 રજપૂત ભામાતની સ્થિતિ વિષેનું ધલું ચોખ્ખું વર્ણન આપે છે. તે કહે છે
 કે, “અંગર (કચ્છના તાલુકા) ના જાડેમ, અગાડીના રાજોના ન્હાના
 “ભાઈઓના વંશજ છે, જે ન્હાના ભાઈઓને આસ આપવામાં આવ્યો હતો,
 “તેમાં પછી, જેમ વર્ષ થતા ગયા તેમ, તેઓના વંશજ વધતા ગયા તે પ્ર-
 “માણે ભાગ અને વિભાગ પડતા ગયા. તેઓ પોતાના કર્મભાગના ધણી
 “છે, અને તે ભાગ તેઓને પોતાના જન્મના હકથી મળેલો છે, તેને માટે
 “મૂળ જેવા જાણે તો રાવને તેઓએ પૈસા સળધીતો કર્યો સ્વીકાર આ-
 “પ્યો નથી; પણ જ્યારે સામાન્ય ભય આવી પડે ત્યારે, તેઓ આસ ખાપ
 “તેના બદલામાં, જે કરાવો કરવામાં આવેલા તેમાં ચાકરી કરવાનો પણ
 “કરાવ સદા ગણતરમાં આવેલો છે, અને જ્યારે ભાયાતો એકઠા થયેલા
 “ત્યારે તેમના ઘોડાને માટે ચઢી અને તેમને માટે ખાવાનું અને
 “અપ્રીણ મળેલું છે. * * * તેઓના નિરાળા લાભને માટે જે જમીન
 “આપવામાં આવેલી, અને તેનું પોતાને માટે ખેડાણ કરે તો સલામી લે-
 “વામાં આવતી નહિ તે આવજો આસ કહેવાય છે, અને ગૂજરાતમાં તેને
 “જીવાઈ કહે છે; પણ જો રૈયત તેનું ખેડાણ કરે તો સરકારનો વેરો તેના
 “ઉપર લાગુ પડે અને જમીનના માલિક તરીકેની સાંધ આસિયાને મળે.”

આવા પ્રકારની હકિકતના ધણા દાખલા અમારા આ ચાલતા પુ-
 રતકમાં આપ્યા છે, અને અરેબર જે જમીન ઉપરનો હક કદાપિને જગતમાં
 હોય તો (જે વાત અમે જાણીએ છીએ કે કુટલાક ભાગેજ માન્ય કરશે)
 ગૂજરાતના આસિયાઓએ જેવો હક મેળવી લીધો છે તે કરતાં જમીન

ઉપરનો વધારે સારો દક ચોધી ઠાઠાડવો બહુ કઠિણ છે. તથાપિ કોર્ટ આફ ડરેક્ટરોનો મત ન્યૂદા પ્રકારનો થયો. તેઓના વિચારમાં એમ આવ્યું કે, જાડેમ આસિયાઓને જમીન મળી હતી તે “ચાકરી કરવાની સરતે” મળી હતી.” તેઓ કેહેછે કે, “હિંદુસ્થાનના ખીજા ભાગોમાં, ચાકરીને બદલે જેઓને જાગીર આપવામાં આવીછે તેઓની પાસેથી ચાકરી સેવાની અગત્ય નહિ રહેવાથી, તેમના દક વિશે ઠરાવ કરવાનું જેનું શુચવરા “બરેલું થઈ પડેલું” છે તેજ પ્રમાણે આ દકના ઠરાવ વિશે પણ શુચવરા “બરેલું થઈ પડેલું” છે. આ ઇનામી આસની અમને લાગેછે કે, સ્વતંત્ર “મિલકતમાં ગણના કરવી જોઈએ નહિ; અને જ્યારે નોકરી કરવાની બંધ “થાયછે, અથવા જ્યારે તેની ગરજ રહેતી નથી ત્યારે, સરકારના નિવેડા “ઉપર તેનો આધાર રહેછે.”

શુબધર્મના હિસ્તાબમાં માત્ર એટલુંજ લખ્યું હતું કે, આસિયા લોકો જે કરારોથી જમીન ભોગવેછે તેમાં એક શરત ચાકરી કરવાની પણ છે; અને આપણા પોતાના દેશના ઇતિહાસ ઉપરથી, લશ્કરી ચાકરી કરવાના ધોરણથી વંશપરંપરાની જમીનની જાગીર મળી હોય તે, રાજાને ચાકરીની ગરજ નહિ પડવાનાજ માત્ર સળખ ઉપરથી, સરકાર ખાલસા થઈ ગયેલી ગણવામાં આવે, એવો અભિપ્રાય બાએજ બાંધી ચકરી. વળી ગૂજરાતમાં જે વહિવટ ચાલતો હતો તે અગ્રીત ન્યૂદા પ્રકારનો હતો એ વાત લક્ષમાં રાખવાની અગત્ય છે, તે એ કે, પોતાના લશ્કરમાં આસિયાઓને ઉપયોગમાં લેવાની રાજાની મરજી ઉપર આસિયા લોકોના હકોનો આધાર કોઈ પણ પ્રકારે રહ્યો ન હતો.

સન ૧૮૧૯ માં કોર્ટ આફ ડરેક્ટરોએ કહ્યું છે કે, “અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે, આસિયા લોકો પાસેથી સલામતી અથવા જમા સેવાનો આપણે રાજ્ય દક છે તેમાં વધારો કરવાની સત્તા ખુલી રીતે સાબીત થઈ છે. અમાડી રાજ્યસત્તાવિધેની તકરાર ઉડવાથી તેના ઉપર આસિયા, બીલ, અને કોનિયોએ પોતાનો દાવો કર્યો એટલે તેના ઉપરનો “સર્વે દક કંપનીનો છે એવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું” તે ઠરાવ ઉપરથી

• આ જમાની મૂળ ઉત્પત્તિવિષે અસલમાન, ગંધર્વોએ આપેલું વર્ણન પ્રક ૩૨૩ એ છે તે જુઓ, તેમાં સલામતી અને વોટા એ અબ્જોનો ખુલાસો આપ્યો છે

“પણ ઉપરનો વધારો કરવાનો હક સ્વાભાવિક રીતે હતુપણ યથા શકેછે. એ
 “ઠરાવનો હેતુ, ખીજી રૈવતની સાથે, આ વર્ગવાળાઓને સરખા ધોરણના ગ-
 “ણવાનો છે, અને તેમ થવાથી, સાર્વજનિક લાભના કાર્યોના ભારનો પ્રમા-
 “ણમાં ઘિસ્સો આપવાની જવાબદારી, તેમની મિત્રકત ઉપર લાગુ પાડેછે,
 “માત્ર અમુક વર્ગની મુદત સુધી અથવા નિરંતર સરકાર બણીની માગણી
 “ખસુસ કરીને માફ કરવાના અથવા તેને દલગણી કરવાના કારણથી જે
 “બાબતમાં તે તે જવાબદારી કરી શકતી હોય નહિ તેટલીજ બાબત રહી
 “શકેછે.” આસિયા પાસેથી લેવાની જગામાં (ખંડણી તરીકે) વધારો
 કરવાનો હક બાઝીજ એવા પ્રકારનો હતો કે તેવિશેનું કબાજુ અંગ્રેજ
 સરકાર કરી શકે. જો તે હક હંપાતીમાં છે એમ ગણિયે તો તે નક્કી મુ-
 સલમાનો પાસેથી પ્રાપ્ત થયો હતો તો મુસલમાનોના તેમનાજ વર્ણન પ્ર-
 માણે તેના આધાર ખીજા કથા ઉપર નહિ પણ જોરખુલમ ઉપર છે અને
 તેની હદ પણ એજ ધોરણ ઉપર મર્યાદા છે. ઉપરના લખાણના
 ઉક્ત ભાગના ધોરણ ઉપર આધાર રાખ્યો હોત તોપણ અમને એમ
 લાગેછે કે, કોંઈના રાજની બાબત (એજ દર્શાવે તે વળગી રહેતાં) પ્રથમ
 જેવો થઈછે તે કરતાં તેની તરફેણમાં તે વધારો લાભદાયક થઈ હોત
 અને તે થોડી ધણી આ પ્રમાણે થઈ હોત,—એનો મુક્ક ક્ષિટિશના
 અધિકાર નીચે રહ્યો હોત; અહીંકાંકા અથવા કાઠિયાવાડમાં જે ધોરણથી
 જમા ઠરાવવામાં આવી તે ધોરણ પ્રમાણે નજર રહેતાં, માજી સરકારને
 તેણે જે જમા આપેલી તેના ઉપર યોગ્ય વિચાર કરીને તેની જમા નક્કી
 કરવામાં આવી હોત; અને (સરકારની તંગી પૂરી પાડવામાં ધટિત ભાગ
 આપવો જોઈયે તે કરતાં જે જમા ઝાઝી પડેલી ધારવામાં આવી હોત
 તે) તે ઉપરાંત, તેના પોતાના સંસ્થાનમાં તેની પાસે પોલિસ રખા-
 વીને અને ન્યાયખાતું સ્થપાવીને, અથવા સરકારી પોલિસના અને સરકારી
 અદાલતોના ખર્ચનો ભાગ લઈને “સાર્વજનિક લાભના કાર્યોના ખર્ચનો
 પ્રમાણમાં ઘિસ્સો આપવાની જવાબદારી” તેની પાસેથી પૂરી કરી લીધી
 હોત. પણ જેમ અરાહા કે મુસલમાનોના રાજ્યમાં ચાલતું તેમ સરકાર બણીથી
 વચ્ચે પડ્યા વિના તેની જમીનના ખેડનો સાથેનો તેનો વલિવટ પોતાનેજ
 મલાવવા દીધો હોત. આસિયાઓની સાથે વધારો ઠોરપણાથી વર્તણૂક ચલાવ-

વામાં આવી તે કદાપિને જે ગડબડાટ વિષે અમે સચ્ચું છે તેને લીધે હવે
 કોર્ટ આર્ડરોક્ટર પોતાનું લખાણ આગળ ચલાવેછે કે, — “તોપણ એ વાત
 “હવાડી ■ કે, આસિયા જે છૂટાને માટે લખે કરેછે તે બધી નહિ તે
 “થોડીનું પણ મૂળ, સરકારના હક સાચવી રાખવાનું કામ જેઓના સ્વા-
 “ધીનમાં કરવામાં આવેલું તેઓના પ્રભાદ, નયનાઈ, અથવા લાચિયાપણાને
 “લીધે રોપાયલું જણાયછે; તેઓના વાંદાજમીન ઉપરના હક દગા, પ્રપ-
 “ત્ય અને જોરજુદા મના સાધનવિના બીજી સારી રીતિથી જોડાજ રે
 “જવેલા છે (1); તોડાઆસના નામથી જે હક તેઓ ઉપરાવી લે છે તેનું
 “મૂળ પણ ધણું કરીને એવાજ પ્રકારનું છે; અને કેટલાક પ્રકારમાં તો તે
 “છોટા નજીક અને તુરંગો બનાવેથી ઉત્પન્ન થયેલી તે પછી પડવાડેથી
 “નયનાઈને લીધે આવવા દેવામાં આવી, અને બીજાને મારે પાગવામાં
 “આવી” આસિયાઓનો જમીનનો બંને પ્રકારનો ભોગવટો, પોતપોતાના
 પ્રકારમાં અને મૂળમાં એક બીજાથી કેવળ નિજ છે, તોપણ, બંને ભો-
 ગવટો માથના એકજ નામથી જોળખાયછે એટલે તેઓમાં શો ફરક છે
 તેની બરાબર જુજ કરવામાં પ્રથમ આવેલી નહિ તેથી કરીને આમિયાના
 આખા વર્ગવિષે કોર્ટનું ઉપર લખ્યા પ્રમાણે વક્ષણ થયેલું એવી અમે
 ધારણા કરી દતી, પણ ત્યાર પછી, ત્રણે વર્ષે કોર્ટ કરીને લખાણ કર્યું
 તેમાં પણ એજ પ્રકારનું વક્ષણ જોવામાં આવેછે. એમ કહેછે કે “આસિયા
 “એને, અને બીજી જાતના જે લોકો જોરાવરીની રીતિ વાપરીને આ-
 “ગળ વધેલા ■ તેઓને જે જમીર મળેછે તે તેમની પાસેથી લશ્કરી
 “આફરી કરાવવાના કરાવથી, પણ જે કરાવવાની હવણા અગત્ય નથી
 “તેને માટે આગળના વખતથી સરકારથી આપવામાં આવેલી છે, અથવા
 “તો એ લગાયક જાતના લોકો રૈયન ઉપર લૂટફાટ કરવાનો જુલમ જુલમ
 “રના હતા તેમાંથી પેલાનો છૂટકારો મેળવવાને જે ખુશાલી લેવા દીધેલું
 “તે છે, એમ જણાયછે. તેઓએ જે જે મેળવી લીધેલું છે તે સર્વ ઉપર
 “અમારી નજર ઈતરાજ બરેલી પડવા વિના રહેતી નથી, અને જો કે.
 “અમે સોદેશાઈથી ધારી શકિયે હિયે કે વેળાને અનુસરીને કામ કાઢાડી
 “લેવા વિષેના વિચારો સચ્ચરી પકડવાની બગડટ રીતે બલામણુ કરે તો
 “પણ જેમ જેમ તેઓના હકનો વિસ્તાર જોડો થતો જશે તેમ, તેમ સદા
 “અમે આનંદ પામતા જમશું”

ન્યાય અને વાજમીપણાનો નિચાર રહેતા હતા, -ર્યાનિક ઠાકોરાની વિરુદ્ધ નિઃસંશય ધણું બોલવાને મળી આવે એમ છે, ખરું. તેઓના ન્યાય રહ્યો નથી એમ તકરાર કઢાડી શકાય; તેઓની પાસેથી આદરી શકેલાની વધારે મરજ રહી નથી; તેઓને નેમના યોગસ અને કટાળામોથી શોડીને જેમ સલાહ શાન્તિના કામમાં પાછા આણી શકાય એવો સંભવ જોઈ રહ્યો છે, તેમ લશ્કરી ક્વાયત શીખરામાં આવે તે પ્રમાણે શીખ્યેથી લડાઈનો પ્રસંગ આવે ત્યારે એકવાર ફરીને કામના ધંધ પડે એવો સંભવ પણ જોઈ છે. તોપણ એ વાત સ્મરણ રાખવી જોઈશે કે હવણાની વેળાએ પણ અનુભવી અધિકારિઓનો એવો અભિપ્રાય જાણવામાં આવ્યો છે કે, પોતાના કરતાં ઘણા વિશેષ લશ્કર સામે ક્ષતિઓના પુ. ને સત્તા ધણા કાળથી રાખી રહ્યા હતા તે સત્તા જોડી કરી નાખતાને લીધે ગૂંજરાતની અંદરખાનેની સલાહશાન્તિને ધોડા પોહ્યાંએ છે; માસિયા લોકોની સાથે વધારે ઉદારતા બરેલી વર્તણૂક ચતાવી હોત તો તેઓની રીતમાત સુધરી હોત નહિ એવું દાખપણ કારણથી નક્કી કરે એમ નથી; અને હાલના સમયમાં પણ, જમીનદારોનો વર્ગ તેઓના વંશપરંપરાના દરેક ફરીને પ્રતિષ્ઠા ધારણ કરી પોતાના દેશના રક્ષણ કરનારા ધોરા ધંધ પડે એના અભિપ્રાયને ટેકા આપનારા છેક નથી એમ નથી; તથાપિ શ્રિષ્ટિની સત્તાનો ગૂંજરાતમાં પ્રવેશ થયો તેનીજ સાથે અજેતસિંહ વારેલા અથવા મોખડાજી ગોહિલના વંશજોને જેમ ફરિયાદ કરવાનાં સરસ આધારવાળાં અને ખરેખરાં કારણ ઉત્પન્ન થયાં, તે પ્રમાણે, આ દેશના રહેવાસિયોના ગમે તે ભાગને એવાંજ કારણ ઉત્પન્ન થાય તેને માટે પોતાના દેશ ઉપર પ્રેમ રાખનાર હરકોઈ જનને વધારે નહિ તો ખેદ કરવા દેવા જેવું પણ થયું છે.

ર્યાનિક ઠાકોરાના લાભમાં જે અભિપ્રાય ઉપર દર્શાવવામાં આવ્યા છે તેની સાથે મિ. એલ્ફિન્સ્ટને જે અભિપ્રાય જતાવેલા જણાય છે તે વિરુદ્ધ પડતા નથી. માસિયાઓને સરકારી ભાગના સેંકડે વીશ ટકા મળતા હતા તેને બદલે ત્રીસ ટકા મળે એવી રીતે તેઓનું બરણું નક્કી કરવા માટે એના એજ ધોરણ ઉપર પાંચસાડી ફેરફાર કરવાનું રાખીને ધોળકામોથી તક્ષાટિયો કઢાડી નાંખવાનો તેણે અભિપ્રાય આપ્યો; માસિયાઓને તેઓના ન્યાયની કોટી સાથેના સંબંધમાં ઓકસ અંગુઠો.

આપનાવિશેની તેજો બતાવતી હતી; અને વાગેદ હતી કે, "જુના દેવ-
 "ને માટે તેઓના ઉપર કરેલા સર્વ દાના દસ્તાવેજની રકમો દેવો દેવ
 "તોપણ જે સમયે તે દેવો દરવામાં આવ્યું હોય તે સમયે પસારો ને
 "સ્થિતિમાં આવી પડ્યા દેવ ને સ્થિતિમાંથી ઉપવ્રજની ગંધી ધામને,
 "કે જ્યાં કરીને દેવાના પ્રધારને અમર થઈ શકે, તે મર્વે દાનમાં લખેને
 "તેની તપામ અસાવતી જોઈએ; અને વળી આમિયાને પકડવાને અને કે
 "દ કરવાને જાતે, આસિયાના ગુજરાતને માટે યોગ્ય ભાગ રહેતા હોયને
 "ધારે ખીરે દેવો વળી દેવાને જાતી આવે એટલી તેની જગીરનો
 "ભાગ જમ કરવાને જડજોએ કમેસ્ટરના ઉપર લખાણ કરવું." ગિ
 "એફિન્ડને વળી મુશ્કેલી છે, "જ્યાં જ્યાં સોધ આવતી જાય ત્યાં ત્યાં
 "આમિયાને પોતિસના ઉપરી તરીકે દસરવો, અને તેની મુળી પટેલની
 "જગ્યાએ આવતી રીને નેમણુક કરવી નહિ, કેમકે રજપૂત હાકોર એ
 "અધિકાર કપૂત કરવામાં હમક મુશ્કેલી."

મેવાસિયો (જે રાજ તે એકલા કાળા હાકોરને લગાડેના જણાય
 છે) મજાધી ગિ. એફિન્ડન બતાવેલો કરે છે તે વળી વધારે આમગ
 પડતી છે, અને વાઘેલાની ખાજનમાં બોલનાં અમે જે વર્ણન આપ્યું છે
 તેને પરિપૂર્ણ મળતી આવે છે. એ મવનર કહે છે કે, "એમ જણાય ■
 "કે, તેઓ (મેવાસિયો) હવેનાં પરતનપણીની જોટલી પાપરિયે છે તેના
 "કરતાં કાદ પથુ વધારે પરતન સતા એવી ઇતિહાસમાં કંઈ નિશાની મ-
 "ળી આવતી નથી; અને એ ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે, નેઓને વધારે
 "હલકા કરવાનો હક આપણે આપણા પ્રવાસિકારિયો પાસેથી મેળવી લી-
 "ધો નથી, અને આપણા પોતાના નિર્ભયપણાને ઘટે એટલો આપણા પ-
 "કોસિયોના ઉપર ત્રાજ અસાવવાને સહિતો નિયમ આપણને છૂટ આવે છે
 "તે નિયમ ઉપર તેમ કરવાનો આપણા હાનો આધાર રહેલો જોઈએ;
 "અને એટલા માટે તેમના મજાધીના કામમાં હાથ ધાસવાની આપણી
 "હદ આટલી જ હેવી જોઈએ.

'દેશમાં વસકરની તગીવિગેનો વિચાર કરતાં, આપણે ગુજરાતમાં
 "પ્રથમ આપણ ત્યારથી મેવાસિયોએ આપણને તરફી આપી નથી ■
 "અ અપેની વાત છે, અને આવી સલાહશાન્નિતું જોખમ મેદેસુસમાં યો-

“કેડ વધારે ધામ એટલા માટે, અથવા પોલિસમાં દુરંગ બરેલો સુધા-
 “રે કરવાની ખાતર કરવું એ ન્યાય અને રાજનીતિ એ બન્નેથી વિરુદ્ધ
 “છે, સુધારો ખરેખરો થશે એ વાત મને શક કરતાં પણ વિશેષ લાગે છે;
 “કુમકે, જ્યાં કોળિયોએ ઉદ્યોગની અને નિયમમાં રહેવાની ટેવ પાડી હોય
 “નહિ ત્યાં તેઓની ચાલવિધેના જવાબદાર તેઓની જાતિવાળાઓને ઠરા-
 “વવાથીજ માત્ર તેઓને દાગમાં રાખી શકાય એમ છે; અને, જો આ-
 “પણે દરેક માણસને આપણી પોલિસના લાગવાજ અખતિયાર નીચે આ-
 “ણવાને શાન્તપણે પાર પડિયે તો ચોરિયો ઘણી વધી પડે એમાં મને શક
 “રહેતો નથી. તેથી હું એવો અભિપ્રાય આપું છું કે મેવાસી ગામડાંમાં, જ
 “માને માટે અને લોકમાં સલાહરૂપાંતિ જળવચાને માટે ઠાકોરને માથે જ-
 “વાળદારી નાંખવી. જો અમલ પડે તો તેની પાસેથી જમીનગીરી લેવી,
 “અને ચોરિયો ગયેલો માલ તેની પાસેથી બરી લેવો, તથા અપરાધિયો
 “આપણને સ્વાધીન કરે એમ દરાવવું પણ મુખ્યપટેલને જે કાયદા લાગુ
 “પડતા હોય તે મહેલા કોઈની પણ સત્તાનીચે તેને ગણવો નહિ,
 “અને તેના ગામમાં જે અપરાધ ધામ તેમાંથી ક્રિયા અપરાધની પૂછપરછ
 “અસાધવી તે વિષેનો અધિકાર અચ્છિરદેના હાથમાં રાખવો. અલખત
 “જેટલા ભારે અપરાધ હોય તે બધામની ચોક્કસી કરવી અને ઠાકોર પા-
 “સેથી અપરાધી મેળવી લેવો તેની માગણીનો અમલ નિત્યનો દડ ઠરા-
 “વીને અને મોસલ કરીને કરવો. હડીલાપણાથી કસુર કરે તો ઠાકોરને પ-
 “કડીને, અને સાનો ધામ તો સાર્વજનિક શત્રુ લેખીને તેના ઉપર હસ્તી
 “કરીને તેને શિક્ષાએ પોહોંચાડવો. ઠાકોરના પિંડને લગતી કાંઈ ભારે ક-
 “રિયાદ હોય તો તેને પકડતા પેહેલાં કલેક્ટરે હુકામાં તપાસ કરવી, અને
 “જ્યારે તેને પકડવાની અગત્ય પડે ત્યારે ચાલતી રીતિ પ્રમાણે ક્રિમિનલ
 “જજની સ્વાધીનમાં કરી દેવો. લૂકાકાટની જાણતમાં નહિ ગણતારવાના
 “સદાય અપરાધ જે ઠાકોરો કરતા હોય તેઓને પદબ્રહ્મ કરીને દેદ કરી
 “ટવા, અને તેને ઠેકાણે કુટુંબના કોઈ ખીજ સખસને નીમવો; અથવા તે-
 “ઓનાં ગામોમાં ચાણાં બેસારવાં અને મેવાસી છૂટો જે પળતી હોય તે
 “છીનાવી લેવી.

• “તલાટિયો નીમવા નહિ, અને જમીની રકમમાં ચાલતા લગી ફેર-

“દાર કરવો નહિ. સરકારનો દફત્ર બળત્રી રાખવા માટે ઘટે તેવી બાબતે
 “હવે થોડો ધણો વધારો કરવો; પણ આગા-મપણે, બેનીવાડીના હવે
 “લોકોનું લક્ષ રહે એટલા માટે તેઓને હતેજન મળવા સાર લાગેનો
 “ઢોઢામાં ઢોઢો ભાગ ગામડાંઓને માટે રહેવા દેવો. ઘણા ખરા મુક-
 “દમામાં દિવાની રીતે ન્યાયનો રસ્તો નીકળવા દેવો જોઈએ, પણ
 “દેટલાંક ગામોમાં પ્રથમ માજીસ્ટ્રેટને ફરિયાદ કરવામાં આવશે તો ઠીક પ-
 “ડશે, પછી તે અદાલતમાં દાખલ કરાવવી કે પંચાયત કરાવીને મોમલ
 “કરી તેનો ચુકાદો કરવો તે વિષે તે નક્કી કરશે”

આ વિષયની ખરી અગત્ય જોતાં એને માટે નેટલી જગ્યા રોડી
 હ તે ધણીજ ઝાણી હ તોપણ અમે એને માટે નેટલી જગ્યા આપી-
 શકિયે તે કરતાં વધારે લખાણ થયું છે, માટે હવે એને આટોપિયે હિયે
 અમે અમારા વાંચનારાઓને સ્મરણ દેવરાવિયે હિયે કે મિ. એલ્ફિન્સ્ટન
 ની સલાહની વ્યાવહારિક યોગ્યતા, હવણાના સમયમાં કોઈ પણ કારણે
 કરીને જતી રહી નથી, કેમકે વેહેલી કે મોડી એક પણ એવી આવવીજ
 જોઈએ કે ને વેગાએ, નેઓની સત્તા બહુ ઝાણી ધવાવિનાની રહેતી અને
 નેઓની ટેવો થોડીજ બદલાયલી એવા આમિયા અને મેવાસિયો ગૂજરાત
 પ્રાન્તના ને ભાગોમાં હજીવગણ હેવાન છે તે ભાગે અગત્ય કરીને અ-
 ઝેજ સરકારના લાગભાજ રાજ્ય નીચે દાખલ થઈ જશે

ગૂજરાતમાં બ્રિટિશ સરકારની સ્થાપના થવાથી ત્યાંના એક ભાગના
 લોકો મુસીમત નીચે આવી પડ્યા તોપણ ઘણા ભાગને તેમો લાભ થ-
 યો હ એ જોઈને સતોષ થાય છે મિ. એલ્ફિન્સ્ટન કહે છે કે, “આ
 “નિલાઓમાં મારો મુકામ થવાથી લોકોની ખરી સ્થિતિવિશેનો ગમે તે
 “વિચાર બાંધવાને મને જની આવે એમ ધાર્યું નહિ હતાવળથી નજર
 “કરતાં ને ખરી વાત જણાઈ આવે છે તે એ હ કે આસિયા નજાણા
 “પડી ગયા છે અને કમ્પાઈ ગયા છે, દેસાઈ અને પટેલ સહિત સર્વે વત-
 “નદારો પાસેથી અધિકાર અને સત્તા છીનાવી લેવામાં આવી છે તેને જ-
 “દે તેઓના અગત્ય અને તેઓની મિલકતનું નિર્ભયપણું તેઓને આપવા
 “માં આવ્યું છે, આપણી મેલુકની રીતિમાં ફેરફાર કરવામાં આવ્યો તેથી
 “નાણાવટિયોને તેમના લાભનું એક ઢોહું કામ મળ્યું બંધ થઈ ગયું છે,

“અને આટલાં જમાં દેશીસંરચાન પડી જાગ્યાં, તથા માલમિલકત સરખી
 “રીતે વેહેચાઈ ગઈ તેથી વ્યાપારની ભાગતી થવાથી પણ એક ખીજું
 “નુકસાન થયું છે; બાટ લોકો એકવાર ગૂજરાતમાં વજનદાર થઈ પડ્યા
 “હતા તે હવેણાં કરા લેખામાં રહ્યા નથી; અને રૈયત જે આગળ દુઃખ
 “સહન કરતી હતી તેને બદલે ઘણું ધન, સુખ, અને નિર્ભયપણું પામી.
 “જેઓ વ્યાપારના કામમાં લાગેલા હતા તે, અને કદાપિતે આસિયાઓ,
 “એ જેજ વર્ગના લોકો એક જણાવેછે. હવે વંશપરંપરાના ઠાકોરા નથી,
 “સ્થાપિત કસ્ટરી નામકો નથી, અને વિદ્યા અથવા ધર્મને દેખીતું પણ
 “સ્વાર્પણ કરવાથી પ્રતિજ્ઞાને પાત્ર થાય એવા માણસો પણ નથી. જેઓ-
 “એ સહન કર્યું છે તેઓની મિલકત લોકોના ઉપર દંયાથી કરવામાં જ-
 “લાઈ હતી, અને રૈયતના અતિ પ્રતિષ્ઠિત અને અતિ ઉદ્યોગી ધણા મહો-
 “ટા ભાગની ચાલી થવાથી તેઓનો પડવાનો બદલો વળી ગયો છે. રૈય-
 “તના એ ભાગના લોકોને આપણું રાજ્ય સુખદાયક થઈ પડ્યું છે એમાં
 “કંઈ શક નથી. આપણા રાજ્યે પિઠારાઓના દલા થતા બંધ કરી નાં-
 “ખ્યા છે, અદરજાનેની અવ્યવસ્થા થતી અટકાવી છે, સમ અને અપક્ષ-
 “પાત ન્યાય આપવા માંડ્યો છે, અને જીતમ તથા બલાતકારથી પૈસા જે-
 “ઝી લેવાના પ્રત્યેક પ્રકાર ધણા ખરા નિકંદન કરી નાંખ્યા છે. સાબ્રમ-
 “તીની આ કોરનો દેશ જે આપણા કબજામાં પડી વારથી છે તેનો દે-
 “ખાવ આવી સ્થિતિમાં હોય એવી આશા રાખી શકાય એવો છે. હંથ
 “વર્ગના લોકોની અગાડીની સમૃદ્ધિ તેઓના હતમ પ્રકારના ધરોએ કરીને
 “જણાઈ આવેછે; અને રૈયતની ચાલી તેઓના રેડાણના સુખે કરીને,
 “તેઓના પેશાકની સફાઈ કરીને, અને તેઓની ધરતીની હંચી ખેતિયે
 “કરીને જણાઈ આવેછે. ખેતરોના સુધારાની અને ફળદ્રુપતાની બાબત-
 “માં બંગાલાના ધણા પ્રાન્તોના ઉપર શ્રેષ્ઠપણું મેળવી શકાય એમ નથી;
 “પણ પુષ્કળ ઝોડો અને વાડોની બાગનામાં સુદર અને ખરેખરાં સારી
 “આધણીનાં ગામોની બાગનામાં, અને લોકોના યોગ્ય તથા ખીલતા દેખા-
 “વોની બાગનામાં ગૂજરાતના પૂર્વ બાણીના જિલ્લા સાથે મુકાબલો કરવાની
 “દારમાં ટકી શકે એવું દિલ્હીનામાં કંઈ પણ મે જોયું નથી.”

રૈયત અથવા ખેડુતની સ્થિતિમાં જે સુધારો થયો હતો તે સમજવાને
 માટે દેશીરાજના વારામાં તે કેવો હતો તે આપણે જણવું જોઈયે. દ-

નેલ વાકરે ને વર્ણન આપ્યું છે તે પૂર્વકથન તરીકે અમે અત્રે દાખલ
 કરીએ છીએ તે એવું બતાવવાને કે એણે જેવું વર્ણન આપ્યું છે તે પ્રમાણે
 ખ્રિદ્દિશવા લાગલાજ અધિકાર નીચે ગૂજરાતના ને ભાગ નથી, ત્યાં હ-
 વણાના સમયમાં એજ પ્રમાણે વહિવટ ચાલેછે. તે કહેછે કે, (ભા-
 "દારખળી જમીનના) જમીદારો, રૈયતની ઉપર જમાખંધી દરાવવાના અ-
 "ને તેઓને જેમ દીક પડે તેમ જમીન પડે આપવાનો હક ધરાવેછે. તે
 "પુરોપનો જમીદાર જેવો હક ધરાવેછે તેવાજ હક આ બાબતમાં તે-
 "ઓ ધરાવતા જણાયછે, પણ તેઓનો જમાખંધીનો દર સામાન્યપણે
 "સરકારના દરની નીચે હોયછે. આ બાબતમાં સરકાર વચ્ચે પડતી દોષ
 "એમ જણાતું નથી, પણ એ વાત સારી પેડે જમીની છે કે એક પ-
 "ક્ષત્રાળાના બધીથી જુલમ થાય ત્યારે અથવા ખીજ પક્ષત્રાળાની ચૂક
 "થાય ત્યારે બન્ને જણાઓને ફરિયાદ કરવાનો હક છે, અને રૈયતને ભે-
 "તેના જમીદારનો દરાવ રચતો આવે નહિ તો ખીલ પરગણામાં જાય.
 "આ ઉપાય સાધારણ છે, અને મામના સર્વ રહેવાસિયો, અથવા તેમ-
 "નામાંથી જેઓને ગાહતું આવ્યું હોય નહિ તેટલો જયો, ખાનગી જ-
 "મીન કે પછી સરકારી જમીન ખેડતા હોય તે, ખીલ પરગણામાં જઈ
 "વસે અને ત્યાંની નવો જમીન કબૂલ કરે, અથવા તેઓએ માગેલા દરા-
 "વ પ્રમાણે જમીદાર કબૂલ કરીને તેમને પાછા બોલાવે ત્યાં સુધી તે કે-
 "મણે રહે આ પ્રમાણે લોકો ખીજે ઠેકાણે જઈ વસે નહિ એટલા માટે
 "જૂદા જૂદા ઠેકાણાના કુમારીસદારો એક સપ કરીને, પોતાના જમીદાર
 "સાથે કબિયો કરીને જાય તેઓને પોત પોતાની હદમાં રાખે નહિ;
 "પણ વારંવાર એમ બનેછે કે જેહુતોની સાથે તેમના જમીદારોએ માઠી
 "ચાલ ચલાવી હોય તેનો લાભ લઈને તેઓને પોતાને ત્યાં રાખી લેછે
 "આ ઠેકાણે લખતું જોઈએ કે સરકારી જમીનના જેડન અથવા રૈયતને
 "પણ જૂદા બોગવટાનો હક છે, અને ને જમીન તેના ધરગાએ અથવા
 "તેણે ધણીવાર સુધી ખેડી હોય તે તેની પાસેથી ખુચારી લેવાતું કામ
 "જુલમ બરેહું ગણાય, અને તેવો કામદો અથવા સિરસનો ને એકજ છે
 "તેની રાધે પણ તેમ કરવાને સત્તા મળતી નથી; એટલા માટે ચોરીને
 "ઠાઠાડી ચૂકવાતું બાજેજ નેનેછે"

જેહુતને મુખ્યત્વે કરીને એવો બરોસો દોષછે કે મારી નાતના લોકો
 નહી મારી પક્ષ જેવશે એટલે જમીદારથી મોઠાઠાડી ચૂકી સમજે ન-

હિ, કેમકે જે ચાલ ચલાવવાથી તેઓને પણ જમ્યા છે, હીને જવાનું દા-
રજી ઉપર ચાલ એનું કરાવે તે વિંમત ચલાવી શકે નહિ. પૂર્વમણી
ચાલતી કહેવન આગળ અને લખીએ તે ઉપરથી જણાઈ આવે છે કે:—“લોકનો
જયો ખંધાય તેમાં રાજની પ્રતિષ્ઠા છે. અને લોકની દુટ ધાય તેમાં રાજની
હાથ છે” બ્રિટિશના રાજ્યની છાયા નીચે ખરેથી દુમલાથી અને અંદર
ખાતેના કન્યાધીન રેવનનું રક્ષણ થાય છે એટલું જ નહિ, પણ જે જ-
મીન તેના તાબામાં છે તેના ધણીપણનો ખરેખરો હક (જે આગળ કહિ
પણ તેમને હતો નહિ) તેને પ્રાપ્ત થયો છે, અને જે તેના કહેવાતા જ-
મીદારની કબૂલાત વિના હાથમાં તે વેચી શકે છે, અને જ્યાં સુધી તે સલા-
મી બરવાં જાય ત્યાં સુધી સરકાર પણ તેને ખરેહી શક્તી નથી.

બ્રિટિશ રાજકર્તાઓનું એક ખીજુ ખાનું તેની ક્રિયામાં ખેતી કરનારી
વસ્તીને જે કે એટલું બધું લાભદાયક નહતું, તો પણ વ્યાપારી વસ્તી, જે વ્યાજ-
વોરાવટ પણ કરનારી હતી તેઓને જે અલાભ થનાહતા તે કંઈ પ્રમાણમાં
ઓછા દર કરી શક્યું નથી ન્યાયપ્રકરણનો ધારો, જે પૂરોપિયન નિયમને
અનુસરીને રચાયેલો છે તે કાચા સમયે દાખલ થયો તેથી માત્ર અમરો ધર્મ તે
વિશે મિંડ એલિફન્ટને ઉંડો ખેંચે જવાનેલો આપણા જોવામાં આવ્યો છે.
ત્યાર પછી ચારે વર્ષે (૪૦ સં ૧૮૨૫ મં) બિરાપ હેબર (તેના મર્ત-
યા વિશેનો જ વિચાર કરતાં) હજી વધારે અપદ્ધપાત જોવાનારો એવેવાય,
તેણે તે અસરો જાગકદાર રીતે આ પ્રમાણે વર્ણવેલી છે,—તે કહે છે
કે, હિંદુસ્થાનમાં જેમ જીજે દેશણે છે તેમ અહિંની જગ્યામાં (જૂન-
“રાતમાં) અદામનેનો ધારો, તેઓનું ગ્રમ સાધિત અને ગુચવણુ જા-
“રેલું કરખાનું, તેઓની અસલ અને ખર્ચાલ દીવે, અને દેખુદાર લે-
“જુદારના દાપદાની સખ્તાઈ. એ સર્વેને લીને અદુ પીકાકરક છે મિંડ
“એલિફન્ટને અદામનેમાં આગની ફારગી જાણ કાઢાડી નાખીને જૂન-
“રાતી જાણમાં કામ ચલાવવાનો ધણો અગલનો સુધારો દાખલ ક-
“રનો, તેણપણ, હજી ધણાં સકટ જાગો રહી ગયાં છે, અને આ જગ્યા
“એક મગ દરિદ્રતાથી અને જીજી મગ જાજવોરાવટથી એવી ખનાઈ ગઈ છે
“કે જેથી કરીને અતિશય દુખકારક પરિણામો નિરતર ધર્મ દરે છે, અને
“દુખનાંખારી, દાવા કાઢાડી નાંખવાથી, અને કાર્ટનાં જીજી દુખોથી ખારે

રેલી શાન્તતા એ સદાયજન સાધનો છે તેનો લાભ સ્ત્રી રીતે લેવો તે શિવ અને આદિનાયના ધર્મવાળા સારી પેઠે સમજે છે.

શિવના દેરામાં પૂજા કરનારા ધણું કરીને ગોસાધ હોય છે; વિષ્ણુના મંદિરમાં આજણુ કે વેરાગી હોય છે, દેવીના દેરામાં ભંડા અથવા અતીત હોય છે—અને કેાઠ ડાઠ વાર તો બહુચરાજી સરખી જગ્યાએ મુસલમાન હોય છે. જૈનધર્મના દેરાસરમાં પૂજા કરનાર ગમે તે નાતનો હોય છે. આશ્ચર્યકારક બાધ માત્ર એટલોજ છે કે તે ગ્રાવક અથવા જૈન ધર્મનો હોવો ન જોઈયે. નીચી જાતિના આજણુ જે બોજક કહેવાય છે. અને જેઓને વિશે આગળ લખવામાં આવેલું છે તેઓને સાં રાખવામાં આવે છે. મઠધારી ગોસાધયોની સંખ્યા ઘણી છે તેઓને સાં શિવમાર્ગી હોય છે, તેઓ ભગવાં વજ્ર ધારણુ કરે છે અને આડું તિલક કરે છે વેરાગી વિષ્ણુવર્માર્ગી હોય છે તેઓ ઘોળાં વજ્ર પેહેરે છે અને ઉપું તિલક કરે છે. દેવીના દાસ હોય છે તે વધારામં, કકુનો આસ્ત્રો કરે છે, જૈનના સાધુ સામાન્ય રીતે જાતિના નામથી ઝોળખાય છે પણ મર્વે ધર્મના સાગિયોનું સામાન્ય નામ સન્યાસી કહેવાય છે. હરણાંના ધણા ખરા સંન્યાસિયો થયેલા જોવામાં આવે છે, તેઓ પોતાની માલમના જોઈ બેસવાથી, ઊંચાં ઊઠારાં મરી જાતી, અથવા કોઈ ખીલ દુખ જે તેમનાથી સદન થઈ શકેલાં નહિ તેના મારવા થયેલા હોય છે સંન્યાસ અહણુ કરવાને કોઈ ગુરૂ કરી રાખે છે, ત્યાર પછી સાત મુહૂર્ત જોઈને જો તે દિવસ હોય છે તો જનોઈ તોડી નાંખે છે અને ગુંડન દરાવી મ.

૧ કમાવિયા એ શબ્દ આરબી કમાલ ઉપરથી થયો છે. ઉંચડને પદે પો-
દાનેનો' એવો તેનો અર્થ માય છે તેઓ ત્યાં પૂલરી નથી, પૂલ તો ખાડાનું
કે છે કમાવિયા મૂળ ત્યાના રહેવાસ્થી દોતાં, ત્યાં જઈને જનુચરાજી પરવા છે એ
વાન વશ્વસકવિના કવનથી પણ સિદ્ધ છે 'કમાવિયા કુલ તને વશ્યા મદાકાનોર'

૨ 'મુનેલાને મઠે તમે તમારા સરીરમાં કાંઈ કાપા કરશો નહિ તેમજ
તમારા ઉપર તમે કાંઈ નિશાની નીતરવો નહિ કુજ ધણી છું' લેવિટિકસ મ-
થ્યાય ૧૬ પદ ૨૮. બિગપપાટિક એ નોંધ કરે છે કે કાંઈ માનુસ કાંઈ કે
પિત દેવનો સકન દોય તેની કસબી રાખેથી ખૂબ અથવા ઝોળખા તરીકે મા
નરેકુ ચિન્દ અથવા નિશાની છે એમ સમજવામાં હવ

ન્યાસીનાં વસ્ત્ર ધારણ કરેછે તથા દીક્ષા લઈ સંન્યાસી થાયછે અને ભિક્ષા વૃત્તિ ઉપર પોતાનો નિર્વાહ કરેછે. કેટલાએકને તો બહુ ન્હાનપણમાં સંન્યાસ ગ્રંથણ કરાવવામાં આવેછે; જેઓને યુવ થવાનથી તેઓને જે દીકરા આપવામાં આવે તો એક દીકરા અર્પણ કરવાની જાધા રહેછે; અને જૈનમાં જ્યારે એલા ઓછા હોયછે ત્યારે અને ઘણું કરીને તેમજ હોયછે એટલે દીક્ષા આપવાને સાધુઓ ઊકરા વેચાતા લેડે.

અમે માનસિક પૂજનું આગળ વર્ણન આપ્યું છે તે ઉપરથી વાંચનારના લક્ષમાં આવ્યું હશે કે, આકર જેમ પોતાના ધણીની સેવા કરે તે પ્રમાણે મૂર્તિની આગળ દાસ યદ્ય તેની સેવા કરવી એ હિંદુઓની સાધારણ

■ શંભુપુરી કરીને આવી જાતનો એક ઝાસાઈ અમને યોડાં વર્ષ ઉપર મળ્યો હતો તેણે અમને નીચે પ્રમાણે પોતાના પૂર્વાગિમની હકિકત કહી હતી —

“હું વિકાનેરમાં જન્મ્યો હતો, અને તે હરામાના મુરના કાંઠેર પૃથીસિંહ “શિવસિંહનો દીકરો છુ માફ રજપૂત વસીકેતું નામ જેતસિંહ હતું. અને મારી “જાત રાડોડની હતી જ્યારે હું આર કે પાચ વર્ષનો હતો ત્યારે વિકાનેરના “રાજા મૂરતસિંહે મુરની ભગીર લઈ લીધી એટલે તે પાછા મેળવવા સાર મા- “રા જાપ બારન્ટ નીકળ્યા હુ તેર વર્ષનો થયો ત્યાં મુરી મારા બાપની “સાથે બારન્ટ રહ્યો. પછી વિકાનેરથી બાર કોસ ઉપર માતા બી હરણીજીતું “દેવું છે ત્યાં મને મૂક્યો જ્યારે રાજાએ આ વાત સાંભળી ત્યારે મને દરહા- “રમા તેડાવી લીધો અને શિરપાવ કરીને તેની સાથે રહેવાનું મને કહ્યું, પણ, “દેવો કરના વિધિનો તેનો ઈરાદો ભણવામાં આવ્યો એટલે મારવાડમાં પો- “હરણી પાસે હોદી કરીને છે ત્યાં હુ નારી ગયો ત્યાં મહાદેવનું દેવું છે “અને એક મઠ છે તેનો મહંત અરનપુરી કરીને ઉપરી હતો છુ મઠમાં દસ “દિવસ રહ્યો ત્યાંની રીતભાત જોઈને મારા મનમાં આવ્યુ કે, બારન્ટ રહેવા “કરતાં બહિ રહેવું સાર છે મારા વાળના ગુચ્છ પછી કાઢાડી નાંખવા માં આ “વ્યા અને મને ચેલો કરીને ગુરુ ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો. હું મઠમાં દસ વર્ષ “મુકી રહ્યો, ત્યાર પછી હિંમવાળ્યાના કરવાને ગયો, અને ત્યાર પછી હિંદુની “સામાના એક સ્થાનેથી બીજે સ્થાને ફરતો ફરતો છુ, અને કરશી, જવાળામુ- “ખી હરદ્વાર, દારડા, અને બીજી જગ્યાએ યાત્રા કરી છુ હવણા આગરે “આગીસ વર્ષનો થયો છુ આશરે દસ વર્ષ ઉપર હું મારા કુટુંબના લોકોને મ- “ળવા ગયો હતો, મારો મહેરો લાઈ બીરજીજી જીવતા હતો, તેમજ મારો કા- “કો માનસિંહ, અને તેનો દીકરો સ્થુનાગ પણ જીવતા હતા પણ મારા બાપ “તો મરી ગયા હતા. તેઓએ મને રહેવાનો આમ્રહ કર્યો પણ હુ ની- “કળી આવ્યો

પૂજા કરવાની રીતિ છે. જે વિધિના મંદિરમાં સંજાળથી સેવા કરવામાં આવેછે તેમાં નિત્ય પાંચ પ્રકારની પૂજા થાયછે. તે ઉપરથી પ્રાચીન ગૃહસ્થાશ્રમત્રી રીતિ પણ યોગી પણી તે પ્રમાણે દ્વિતી એવે વિચાર જણાઈ આવેછે. સતારમાં માણુમ હાથીને ઉડેછે છે તે સમયે દેવને જગાડવાને દેવાસય ધંદ વાગેછે, ટકોરખાનામાંના નાદ થાયછે, શંખ ફૂકાયછે, પૂજારી ન્હાધ ધોધને ટકોરછની પૂજા કરી આરતી કરેછે.^૧ આડ નર વાગતાં ઋતુને અનુસરીને ટકોરછને વસ્ત્ર ધારણ કરાવેછે સિવાળામાં ૩ ભરેતો ડગમો પેહેરાવેછે, અને મુખ આમળ સધડી સગમીને મૂકેછે, કુંદાળાની ઋતુમાં શરીરે થંડક થવાસાર ચંદનનો લેપ કરેછે અને જારીક લૂગડાના વાગા ધરાવેછે, તથા ધરેણા પેહેરાવેછે અને ફૂલ ચડારેછે, પુરાણ ચંદાવેછે અને પૂજારી વા ઢોગેછે એમામાં દેવને લાભરંગના વાગા ધરાવેછે અને શાસ એરાડેછે આ વેળાએ યોગપત્ર રી (સોળ પ્રકાર ૧) પૂજા સાથે યાજ ધરાવવામાં આવેછે, તે પ્રકાર અમે હવણાં લખિયેછિયે યાજમાં દ્રવ્યવાન પુરોહો ભોજન કરેછે તે પ્રમાણે દ્વિજાત ધત્વાદિ પદાર્થ હોયછે ત્રીજી વારની પૂજા બપોરની વેળાએ કરવામાં આવેછે, આ વેળાએ પણ દેવને ચંદન લગાવવામાં આવેછે અને નર્તક ફૂલ ચડાવેછે. દીવા પ્રકટાવવામાં આવેછે, અમરજતી સળગાવવામાં આવેછે અને ઋતુ પ્રમાણે ભોજનનો યાજ ધરાવવામાં આવેછે. પછી દેવને પોહોડાડે તેથી શોરણદાર સર્વે જાધ કરવામાં આવેછે. દેવ બપોરે ત્રણ વાગ્યે પોહોડણ કરીને ઉઠ્યા એતું જણાવવાને માટે ચોપડિયાં વાગેછે. પછી એવે આરોગાવેછે અને સેતરંગ, સોમકાં, ઈલિદિ રંગાની સામગ્રી રજુ થાયછે. ખરેખરી પૂજા તો સાંજની વેળાએ ચોથી થાયછે તે છે અને તે યોગપત્રારી વિધિ સદિન થાયછે. દેવને મંદિરમાં પધરાવેછે બેઠવાને આમન થાંછે પગ ધેવા પાણી રજુ કરેછે આરેત્રા પાણીને છટકાવ થાયછે, કુંખપ્રોહણ કરના સાર પાલો જારીને આગળ મૂકેછે. પછી દેવને નર-

૧ પ્રથમ મગલા, પછી બાલભોગ, પટી મુંગાર, સાલભોગ, ડાયાપન, કંટાલ સાધ્યાડાલે થાયછે ત્યાર પછી મુંગાર અને છેવટે રાવન ૨ ઉ

૨ યોગ પ્રકારની—૧ આવાહન, ૨ અર્ચન, ૩ પ્રાગ, ૪ વાર્ધ, ૫ અર્ચમનીયક, ૬ રંગાન, ૭ ચંદ્રાપવિત, ૮ જાધ, ૯ માલ્ય, ૧૦ મૂપ, ૧૧ લીપ, ૧૨ નેવેદ, ૧૩ વાજુલ, ૧૪ ફળ, ૧૫ પ્રદક્ષિણ, અને ૧૬ નમસ્કાર.

રાવેછે તે હઠા પ્રકારની પૂજા કેહેવાયછે, ત્યાર પછી વામા અને પવિ-
ત્રાં ધરાવે છે, અતર ચોગિછે, અને સુગંધીવાળાં પુષ્પ ચડાવેછે અને
અગરગતી સળગાવેછે, મુખ આગળ દીવા પ્રકટવામાં આવેછે કો બા-
રમી પૂજા છે. પછી ભાત ભાતનાં ભોજન કરાવેછે અને પાનસોપારી આ-
રાગાવેછે તથા સત્તારની પેઠે આરતી કરેછે. પછી પ્રદક્ષિણા કરવામાં
આવેછે તે પંદરમી પૂજા કેહેવાયછે ને ઉલ્લીવારે સ્તુતિ કરવામાં આવેછે.

કેટલાક લોકો એકવાર પ્રદક્ષિણા કરેછે, કેટલાક સાત વાર કરેછે
અને કેટલાક એકસોને આઠવાર કરેછે. પ્રત્યેક વેળાએ કરનાર નીચેના
શ્લોક ભણેછે,—

પાપોહં પાપકર્માહિં પાપાત્મા પાપસંમર :

ત્રાહિ માં પુંડરીકાક્ષ! સર્વપાપહરો હરિ:

યાનિકાનિ ચ પાપાનિ મેરુમંદ્રસમાનિ ચ

તાનિ સર્વાણિ નર્યંતુ પ્રદક્ષિણા પદેપદે:

હું પાપહું, હું પાપકર્મ વાળોહું, હું પાપઆત્માહું, અને પાપમાંથી મારો
સર્જવ થયો છે, માટે હે સર્વ પાપના હરનાવાળા હરિ ભગવાન! મને તાર.
મારાં ગમે તેવાં પાપ મેરુમંદ્રના જંગમ હોય તોપણ તે સર્વે પ્રદક્ષિણાને
પગથે પગથે નાશ પામો *

* એની સાથે નીચેનું જોવો—“મિસલેટાનાં પાંદડાં જોયના કાપસિયો
“જિના એ કે પશુ બાજિદાન અપાતું નહિ; અને તે આપવાને મટિ વર્તુલાકારના
“ધર્મ સ્થાનમાં (સર્કલમાં) પેસતા પેહેવાં તેઓએ તેની આસપાસ સૂર્યના માર્ગ
“પ્રમાણે પ્રદક્ષિણા કરી, અને બાજિદાન આપ્યા પછી પણ તેજ પ્રમાણે
“તેઓએ કર્યું.”

“સર્કલની આસપાસની પ્રદક્ષિણા “ડિયાસ સોઈવ” કેહેવાયછે. ડિયાસ=દ
“ક્ષિણ અને સોઈવ=સૂર્ય લગ્નાવસર, સીને પ્રસવ થયા પછી બાળકને ધર્મ
“સંસ્કારોપચાર કરવામાં આવે ત્યારે, અને ભૂમિદાહની વેળાએ દેવલની આસ-
“પાસ એવી પ્રદક્ષિણા કરવામાં આવેછે. આ ક્રિયા કુર્કુ એકલાજ કરતા
“એમ નથી; પાતાસની ચિત્તાની આસપાસ પણ કરેલી જણાયછે; Virgil
Æ. Lib. XI. 189-190.

છેલ્લુ પચોત્તરારી પૂજન રાત્રની વેળાએ કરવામાં આવેછે. રવને ચંદનપુષ્પ ચડાવવામાં આવેછે, અમરવત્તીનો ધૂપ ધાયછે, દીવાપ્રગટાપ છે અને દૂત તથા પૂરી અને ખીજ સામગ્રી વાળુને માટે ધરાવવામાં આવેછે, પછી તેમને પોહોડાડવાનો સમય ધાયછે અને મૂર્તિ ને ઉચ્ચી લેધ જવાય એમ હોયછે. તો ઉપાડીને મુખસંધ્યામાં પોહોરાડેછે નહિર તેમ દેક ભે શાતઆદિ ઓરાડનામાં આવેછે.

વિષ્ણુના મંદિરમાં ઘણું કરીને બે મૂર્તિઓ હોય છે, રામ અને સીતા અથવા રાધા અને કૃષ્ણ રામના બાઇ લક્ષ્મણની મૂર્તિ પણ બહે દેકાલો હોયછે રામ અને કૃષ્ણના જન્મદિવસને સમયે તેમજ ખીલ્લે પર્વને દિવસે મૂર્તિઓને મુકુટ પેહોરાવેછે અને રાજકીય સમાર ધરાવેછે. હોળના દિવસોમાં દેવો ખીળા વાળા ધરાવે છે તથા પીચમરી અને કેમુડાનો રમ પાસે મૂકવામાં આવેછે, તેથી હોળી ખેતરામાં તેઓ સામેલ ધાયછે એમ ધારવામાં આવેછે જળયાત્રાનુ પર્વ આવેછે, ત્યારે વિષ્ણુની મૂર્તિને નદિયે કે તનાવે લઈ જઈ નવરાવેછે અને હોડી ચાલે એટલું પાણી હોયછે તો હાકોર અને તેમાં બેસારીને જળદીકા કરાવેછે.

શિવના અનેદેવીના દેવોમાં પેહેલાગીજ, અને ચોથાવિધિતીજ પૂજ માત્ર કરવામાં આવેછે જૈનધર્મવાળા મૂર્તિને નવરાવેછે, પછી લુવેછે, ચંદન ચડાવેછે, અને ધરેલ્યા પેહોરાવેછે તથા સાંજની વેળાએ આરતી કરેછે શ્રાવક લોકો અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને તેમની સ્ત્રિયો જ્યારે દેરા સરે જાયછે, ત્યારે સરસ કાચળીમાં ચોખા બાધીને લધ જાયછે મૂર્તિની પાસે બગારની પેગી હોયછે, તેની ઉપલી બાજુએ કાણુ કરાવેલું હોયછે તેમાં ચોખા નાંખેછે, તે આઠ દશ દિવસે ઉપાડીને કાઢાડી લધ જનાવરને નાંખેછે અથવા તેમાં છનાત પડે નહિ માટે આપી રહે છે કટલાક લોક પે દીમાં પેમાં નાંખેછે ને તેનું નામ બગાર કહેવાયછે તેથી અગાઉ તેજ નાખવાનો આલ દરો.

ગૂજરાતમાં હિંદુઓ વર્ગની ત્રણ સભ્ય કરેછે, સિવાજો, ઉન્દાજો, અને

તેઓ અમ્યદિત દવિચાર સન્ન્યા એવા નણ્ણાર ચિતાની આસપાસ રો પા ચિતાનો સરોક અગ્નિ નણ્ણાર તેઓએ પાણીમાં નાખ્યો, અને પ બ પોકો મૂકી

ચોમાસું. શિયાળાના કાર્તિક, માર્ગશીર્ષ, પોષ, અને માઘમાસ ગણાય છે; ઉન્હાળાના કૃત્તિક, ચૈત્ર, વૈશાખ અને જ્યેષ્ઠ માસ ગણાય છે; અને ચોમાસાના આષાઢ, શ્રાવણ, ભાદ્રપદ અને આશ્વિન માસ ગણાય છે.^૧ અક્ટોબર માસના શુદ્ધ અને વદિ એવા બે ભાગ છે.^૨ તેમાં શુદ્ધ પક્ષ એ અઞ્જના-ગિયું કહેવાય છે.

પેહેલા પર્વત્રિયે અમે આ ઠંઠાણે લખિયે છિયે તે આશ્વિનના છેલ્લા ત્રણ દિવસથી બેસે છે. આ મહિનાની વદિ અથવા કૃષ્ણ પક્ષની તેરમ તે ધનતેરમ કહેવાય છે. સવારના પ્રહરમાં ન્હાઇને ગ્રહર્ત હોય છે ત્યારે હિંદુઓ દળદર, દહીં આદિથી ધન ધોઇને પાટલા ઉપર ચૂકે છે, તેની પૂજા કરે છે તેને દૂધ ચડાવે છે, ધૂપ કરે છે અને ખીન્ને સર્વે પ્રકારના વિધિ કરે છે. તેજ વેળાએ ભરવાડ ગાવાળિયા અને ખીજા લોક પોતાના દોરના શીંગડાં આદિ રંગવાની ધામધુમમાં મંડી જાય છે, માછી પોતાની જાળની પૂજા કરે છે * જમતા પેહેલાં આ પ્રમાણે પૂજા કરીને પછી કુટુંબના માણસ એકઠા થઇને ભોજન કરે છે. ગાવાળિયા પોતાના દોર દોડાવતાં ગામમાં

૧ જૂનના તી મહિનાને મળતા છંમેજ મહિના નીચે પ્રમાણે (આસરથી) છે.

શિયાળો.	$\left\{ \begin{array}{l} \text{કાર્તિક} \\ \text{માર્ગશીર્ષ} \\ \text{પોષ} \\ \text{માઘ} \end{array} \right.$	મોવેન્ગર. ડિસેમ્બર. જાન્યુઆરી. ફેબ્રુઆરી.
ઉન્હાળો.	$\left\{ \begin{array}{l} \text{કૃત્તિક} \\ \text{ચૈત્ર} \\ \text{વૈશાખ} \\ \text{જ્યેષ્ઠ} \end{array} \right.$	માર્ચ. એપ્રિલ. મે. જુન.
ચોમાસું.	$\left\{ \begin{array}{l} \text{આષાઢ} \\ \text{શ્રાવણ} \\ \text{ભાદ્રપદ} \\ \text{આશ્વિન} \end{array} \right.$	જુલાઈ. ઓગસ્ટ. સેપ્ટેમ્બર. ઓક્ટોબર.

૨ શુદ્ધ અને વદિ એ શબ્દો છે તે બંને શબ્દ મળી એક શબ્દ થય-
 તો છે શન્શુકલપક્ષમદિ=દિન એમ “શુદ્ધ” અને વ અથવા વ=ગણતર એટલે
 દૃષ્ટ+દિ=દિન એમ “વદિ” થયલા છે. ૨. ઉ.

* “તેટલા માટે તેઓ તેમની જાળને જળીદાન આપે છે, અને ગરના આં-
 “ટરા આમળ ધૂપ કરે છે; કેમકે તેમને કીધે તેઓને રસાલ અથવા ત્યારે ભાગ

એકઠાં ધધને બોજન કરેછે. ગોરાળિયા પોતાના ઢાર દોડાતનાં ગામમાં અને સાંધી પાછા આવીને ધરગા રોશની કરેછે. જીજ દિવસે કાગી ચી- દરા આવેછે તે સમયે હનુમાનની પૂજા કરેછે, અને રાત્રી વેળાએ મન સાધવામાં આવેછે. આ દિવસે પશુ દીરા પ્રકટવામાં આવેછે અને ત્યાર પછી ગયા દિવમના કરતાં વધારે દીવા ઘેરેર પ્રકટવામાં આવેછે તે ઉપરથી તેનું નામ "દીવાગી" + કહેવાયછે.

કાર્તિક શુદ્ધિ પ્રતિપદાને દિવસે હિંદુઓ દેવની આગળે અનૂદૂત પૂરે છે. આ દિવસે પ્રાચીન સમયે ઈંદ્રની પૂજા કરવામાં આવતી હતી, પશુ કૃષ્ણાવતાર ધર્મે ત્યારે કૃષ્ણે સ્વર્ગના રાજાની પૂજાને બદલે શ્રી ગોવર્ધન પર્વતની પૂજા કરાવતી આજ ચલાવી *

"મનને હતો અને તેઓને યુજ્યમાસ મળતુ હતું."—*Vide Habakkuk 1 16* અને ક્રિસ્તિયન ઈશ્વરના કૃપા નીચેની લીટિયામાં ઇસારો કરે છે —

"સદાકાળના કિનારા ઉપર દેવદૂતો આપણે અર્ધ માન્ય કરે તેવામાં રજે 'ને આપણને નિરંતર બાલક કરે એટલા માટે આપણી પોતાની જાગોને આપણે 'નમન કરતા નથી "

*દીપ અથવા દીવ=દીવો+આથી=દાર જૈન ધર્મિયા કહે છે કે હોનાળીનું પર્વ અ- "મારામાથી નીકળ્યું" છે, તે એર પ્રકારે કે ચોવીસમા વીરકર વીર પ્રયુએ હસ્તિનાગ રાજાની નગરીમાં ઉક્ત ચોમાસુ ગાળ્યુ તે અવમરે રાજસભામાં પીત દેરાણા દેતા હતા તેવામાં આસો વદિ અમાસની પાઠથી બે ધરી રાત્રે રાત્રિ નક્ષત્રમાં મોક્ષે ગયા, ત્યારે દેવતા ત્યા આગળ આગ્રા તેમના તેજથી ચારેમેર પ્રકાસ ધર્યો. વીર પ્રયુ મોક્ષે ગયા એટલે બાવ દીપક લય પામ્યા ત્યારે લોકોએ દ્રવ્ય દીપક પ્ર- કટ કર્યા, બાવાર્થ કે પ્રયુ મોક્ષે ગયા તેથી જગતમાં તેમના વિના અપાર્થ ધયુ ત્યારે લોકોએ દીવા પ્રકટીને અજવાળુ કર્યુ." રામે રાવણને વિજ્યાપી- રામિએ માર્યો છે પણ અયોધ્યા પધાસ્યા તે દિવસ આસો વદિ અમાસનો હતો તે દિવસે પ્રજાએ આનંદમાં દીવા પ્રકટયા ત્યારથી મદિમા આર્યો વળી શ્રી કૃષ્ણના સમયમાં છાંદોદયાના રાત્ર નરકાસુરને મારી તેણે ઘરનું કરેલી ૧૯૧૦૦ રાજ કમારિએ ને મુઝા કરી અને તે પોતાને ઘેર ન જતાં કૃષ્ણને પરાણી તેમને લઈ શ્રીકૃષ્ણ આસો વદિ અમાસે દ્વારકા આગ્રા ત્યારે દીવોત્સવ ધર્યો, તે હજુ પણ ચાલેછે.

(બાયાનવર કર્તા)

* આ વાતની વિગત સામવતના દસમરકંડ વધા "પ્રેમ સાગરના" ૨૧ થી ૨૮ મા અધ્યાયમાં છે.

મૂંઝે, રીઝની સારમા ચોક પાઠ આવીને જુએ છે તે રાતની વેળાએ
 બીડિયોએ આવીને જે દાણાની દગરી નુકમાન કરેલું જોવામાં આવે છે,
 તો તે જનના દાણાનો પક આવતા દરમાં બસબર થશે નહિ એમ
 તેઓ ખાત્તા કરે છે જે દિશામણી રૂઢીને મધુ દોષ્ટે તે દિશામાં ર
 નો ખપ જામશે, અને તેજ પ્રમાણે રાખ અને પ્રધાની ટેમણે રધાપના
 પ્રેલા પમારે અને સોપારીને લાને લા કેહેવા દીધા હોય છે તો તેઓને
 કેઇ દરમત દરજે નહિ અને જાગેડવામાં આવ્યા હોય છે, તો દરકન થશે,
 એવી ખાત્તા ખારવામાં આવે છે આ રીતિ ગુજરાત પ્રતા માગવામાં
 રહી તગણ નધી ચાને છે એમ પ્રેલાય છે અને માગના મના નુકમાન
 હોયે રાકુનની યાદરિખન નિગત પોતાના અથવા લખી છે રજુનુમિમાં
 જતા નીચે લખા પ્રમાણે એ સેલાને અપચકન થતા તેથી તે દરી-
 'પ્રથમ ચાનતા મનુષ્ય ધો. થઇ રૂન રહ્યા લખુ એ રાકુન
 સારા નહિ જામણી બજુએ નિલાક દગરુ ગપેડ બૂકુ અને ગી
 પક્ષી બપર રીને જો લા લાવા નનુખ વિવતા અને સન્મા ૧ આગી
 મળ્યા, તિન ચિનાનો દિજ મળે, ઉભી મળે. લેટનું વાસણ લદને
 કેઇ મળુ, અને રૂટે રૂટે સો મળી "x તોપણ એક બીજે પ્રમતે તે
 વીજ મેનાને ઉરા ચાપની સારા રાકુન થતા તેથી તે આનંદ પામી-
 'લાપમા પુસ્તક ધરણ કરેલું એવો દિજ પડિત મળે, હોમરા સદર્પ

માન સુધવા પાણિવારી મળો; હથિવાર સજ્જેલો કાત્રો અશ્વાર મળ્યો. હાથમાં ફૂલની છાપ લીધેલી એવો માળી મળ્યો; વાજડા સાથે અર્ચિત ગાય મળી.”*

હવણાંનો એક ગૂજરાતી અંચકર્તા કેહેછે કે, “અખાત્રોજની સવાંરે, “કોઈ એક ગામમાં પાંચ જણા ટાહડા શકુન એવાને ગામની બાજોળે “ગયા. શિયાળ અને ખીજ પ્રાણિયોના ચઢના શકુન સાંભળીને તેઓ ધર “બણી પાછા જવાને જતા હતા. તેવામાં તેમના માટેયો એક જણ અમ- “ચો અને નીચે બેસી ગયો, અને ખીજ ચાર જણા તેને માટે ઉભા “રહ્યા. આ વેળાએ એક ખેડુતની સ્ત્રી તેના ધણી માથે વાતો કરતી હતી, તે “તેમના સાંભળવામાં આવી; તેમાં તેણિયે કહ્યું કે, ‘આ વર્ષમાં બળદ વે- “ચાતો થેવો પરશે કે નહિ?’ ખેડુને ઉત્તર આપ્યું કે, આ ચાર જે ઉભા “છે તેમની તો કાંઈ ધારતી નથી, પણ આ એક બેઠો છે તેની આશા મને “આછી છે; એ આ વર્ષમાં મરી જશે એમાં કાંઈ સંદેહ નહિ.” આવા શ- “કુન સાંભળીને જે માણસ બેઠેલો હતો તેને લાગ્યું કે ‘હવે આ વર્ષમાં હું “જીવીશ નહિ.’ મારા સાંભળવામાં આવ્યું કે તે મોટલો બધો ડરી ગયો કે “જેટલી સુખ કહી હતી તેટલાની અંદર ખરેખાત તે મરણ પામ્યો.”

“એક ધરડી કહુબણના છાપરા ઉપર એક દોલો બેસીને બોલતો હતો,

* પ્રાચીન કેહે છે, “જહું પ્રાચીન કાળથી, ઈશ્વર થાય તે અમંગલસ્થ- ક ગણાતી આવી છે” ઈશ્વરદેવિયસે દોમર ઉપર લખતા ધણા દિવસ ઉપર લખ્યું છે કે, કાળી બાબૂએ ઈશ્વર થાય તે માનસકુનિયાલ ગણાયછે, પણ જમ- હી બાબુએ થાય તે શકુનિયાલ ગણાયછે. કિરિચયન દેસામાં, માણસ ઈશ્વર થાય ત્યારે તેને આર્જન દેવામાં આવેછે, અને એ આવ સામાન્યપણે પ્રવર્ત્યો- છે, તે મૂર્તિપૂજના સમયથી આવ્યોછે.

એજ મ ધક્તા લખે છે કે રાત્રની વેળાએ જે પડોસમાં ફતર રડવું દોષ તેમાં જે માડુ દોષ તે મરી જશે, એવા તે માનસકુન સૂચવેછે; વળી આન- મ્યાં બિલાડાં અવર જવર કરે તે પણ એવાજ શકુન ધારવામાં આવે છે. દુ- કામાં, ગૂજરાતમાં જે શકુન પ્રસિદ્ધ છે, તે ઈગ્લડ અને ખીજ ધણા દેરા જે ખરેખરા મુધારાનો અર્થ કરતા (અથવા હજી કરે છે) ત્યાંના શકુનની સમા- નના મળી રાકાય.

“તે સાંભળી તે ગાડા પુટા માડતી એક વાગ ત્યાં એક બ્રાહ્મણ આવી
 “પોહ્યો તેને ને ડોરતી મેરા લાગી, એ મદાગજ આ માગ પીટ્યો.
 “દોલો મારી વાસે થયો છે, એજો મારા ધણિને, માન એ છોકરાને, અને
 “મારી છોકરી એટલાને ખાધા અને દવે તે મારા છુત વાસે થયો છે,
 “નિત્ય આવીને મારા ઘર ઉપર બેસીને જોતેછે બ્રાહ્મણો તેો મનીને માન
 “કામરા આપ્યા તે સાત સ્ત્રિસ મુધી દોવા મામા નાખ્યા, ત્યાર પછી ને
 “ફરીને પાછો આગ્યો નદિ, તે-ઉપરથી તે ધરડી ડાંગી બ્રાહ્મણને પડે
 “મર નેવે બાણે”

“જૂનારાનગા લોમ એમ માનેછે કે નિત્ય જો દોરો કે ધૂડ નર ઉપર
 “આવીને બેસે તો ધરના ટાંધ માણુમનુ મરણુ ની ને વળી જો કામરા
 “મણુમના ઉપર બેસે અથવા તેના ઉપર મરેલી પડે તો તેનો આવરણ
 “ધટે એમ માનેછે આવા સમ્પ્રદાયી ઉગરી જવા માર, જેને ઉપર આ
 “જો જનાન ગળ્યો દોય તે તે અવસર પેહેરેલા લૂગડા બ્રહ્મણને આપી કે
 “છે અને નકાઈ નાખેછે જો આવો જનાવ ગળને અને તો તે દોમ કે
 “નાવેછે ત્યારે આકાશગાથી તારા ખરે, અથવા ધરતી ઉપ થાય અથવા
 “જગતી પ્રાણિયો ગામડામા પેસે, અથવા ગમે તે ઉત્પાત થાય તો સામ

* ધૂડ અને માનગ નિરતર અપરાધનિયાય પક્ષી મા વામા આપ્યા છે
Fable Ixand's Populka Antiquities એમા જીલ દુધાન્તોની સારો
 નોતા પણ છે—

બુમાડિયાની ટોચો ઉપર ધડ ત્યારે કુધવે ત્યારે કાઈના મરણ (નો
 જમાના સાબળયામા આવશે એ વાત નક્કી છે *Reed's Old Plays, VI* ૨૧

“અગ ઉથી અવિધ્ય સૂચવનાર કાગડો તેના કુપડા ઉપર બેઠો અને અપ
 “રા નિયાલ મોકલો તેથી આપણને આપમા સાગ્ર નિરેની ચેતવણી આપી”

Gay's Pastoral

તારા જગતની વેળાએ ધૂડ કુધવે જો એની નિશાની છે સામ્યકીસ
 “વે ૧૧ સૂચવનાર રાતનો પક્ષી જોશ્યો કૂતરા રડયા, અને ચિતરાવ તોફાનો
 “કો કાઠો ટોડગાની નાખ્યા, ધુમાડિયાના માથા ઉપર કાગડો બેઠો અને તી
 “ચી કરતી શુંબિયે બેઠુમનુ બેગર અવાજ કર્યો *Third Part of King
 Henry VI Act V sc 6*

“વેદ પ્રમાણે રાજાને નિધિ કરવો પડે છે. જો રાજા આ પ્રમાણે કરવાને “કસુર કરે તો લોકો એમ માને છે કે જે દેશ ઉપર તે રાજ્ય કરે તો દેશ ઉપર ભારે ઉત્પાત થાય. તેમજાણુ ઉપાય ગમે તો કરો અથવા ના “કરો તથાપિ જેમ જનવાનું હોય છે તેમ જન્યાં જાય છે.”

“ગૂજરાતી બાપામાં “ઓખાદરણ” એ એક લોકપ્રિય કવિતાનું પુ-
સ્તક છે, તેમાં લખ્યું છે કે, ઓખાણાનુર અને તેની રાણી એક દિવસને સ-
મયે પ્રાતઃકાળમાં દરિયા કિનારા ઉપરના પોતાના શૌચાલયતપુરના એકેલ-
ના ઝરખામાં જોઈ દત્તા, તે સમયે એક આંડાલણી રગ્તામાં ઝાંડુ ઢાંઢાડવા-
ને આવી અને રાખરાણીનાં મુખ જોવાય નહિ એટલા માટે તેણીએ પો-
તાની સાવરણી આડે ધરી, તે જોઈને રાજાએ તેને બોલાવીને ધમકી દીધી
પૂછ્યું કે તે સાવરણી આડી કેમ ધરી ? સારે તેણે પ્રથમ એમ કહ્યું કે,
હું અધમ જાત છું તેથી તમને મોઢો દેખાતો તો તમે મને મારી નાંખા-
વો એટલા માટે મેં એમ કહ્યું. આ વાત રાજાએ માની નહિ અને ધ-

સિન્ધુ નદી ઉપર મળ્યા ફેરવવાવાળા તેમના વાહાણો ઉપર કાગડાને બે-
સવા દેતા નથી, અને તેને અતિશય માનશક્તિનિચાળ ગણે છે. ખીજી જાતિના
કાગડાની પેઠે સ્વીડનમાં શુષ્કલી, ગુલાર્ય સૂચક, અને હડહડવી ડાકણનું પક્ષી
ગણાય છે અને તે પિશાચ અને રાત્રીની ખીજી શુદ્ધ સંજિયોના તાખાનું જ ન્યા-
યે ડાકણો “વાલપરછની” રાત્રે “બોલકલી” લણી અસ્વાર થઈને જાય છે. ત્યારે
તેઓ પોતાની મેજે શુષ્કલીનું રૂપ ધારણ કરે છે. જ્યારે આ પક્ષિયોનાં રૂપાટાં
ઉન્દાજામાં ખરી જાય છે અને ડોક તે વિનાની થઈ જાય છે ત્યારે ગામડાના
લોકો દેહે છે કે તેઓ બોલકલી પાસે જઈ આવેલી છે અને તેમણે જી દુધની
ધાસ વહી આણવા માડે છે તેથી ધૂસરાએ દરિયાં તેઓના રૂપાટા ખરી પડ્યા
છે, ડેન્માર્કમાં કાગડો શકુન જોવાનું પક્ષી ગણાય છે પણ તે ખસુસ કરીને
અપરાધનિયાસ ગણાતો નથી. ઓલાફરીગવાસન એક કિસ્તિયન છતાં પણ કા-
ગડો ટામે કે જમણે પગે ઉભો રહે તો તે જોઈને તે સારા કે નકારાનું સંકિ-
પ્ત વર્તે, તે ઉપરથી તેના શત્રુઓએ તેની કક્ષીન (કાગડાનો પગ) એવી
ખીજ પાડી. ઉપર જર્મનીમાં કેટલું ધર ઉપર કાગડો કાસ કરતો હોય તો તે ધ-
રમાંનું કેટલું માણસ જલદી મરે એવું માનવામાં આવતું.

મહી આપીને ખડું કાચુ કેહેવાને આગા કરી અને કહ્યું કે તારા વાંકી તને ક્ષમા કરીશું, સારે તેણે કહ્યું કે, મહારાજ ! તમને કાંઈ સતાન નથી ને સવારના પોહોરમાં વાઝિવાનું મુખ જોતું આપસકુનિયાન ગણાયછે માટે એ એમ કહ્યું. આતું સાંભળીને રાણીને ધણું દુઃખ થયું અને તે સારી પેઠે રડવા લાગી; અને રાજાને કેહેવા લાગી કે આ રાજમેહેલ બાહકના પારણા વિનાનો મને ગોસાઈના મઠ જોવો અને રમવાન જોવો લાગેછે; માટે તમે સંતાન સાર શિવની પ્રાંથના કરો. બાણાસુરે પછી કૈલાસમાં જઈને શિવનું ઉમ તપ કરવા માંડ્યું, સારે શિવે પાર્વતીને પૂછ્યું કે આ આમલી તપસ્વીનું હવે શું કરવું ? પાર્વતીને ગણેશ અને ઓખા (ઉંખા) એવાં બે સંતાન હતાં, તેમાથી એક પણ આપવાની તેણે ના કહી. પણ શિવે ઘણો આમદ કરીને તેને ઓખા અપાવી, અને પોતાના સતાનની પેઠે તે પુત્રીને ઉછેરવાની આગા કરી.

સારપછી કેટલેક વર્ષ બાણાસુરને શિવે ધણું બળ આપ્યું હતું તેથી ગર્વિષ્ઠ થઈને, કાંઈ લડવાને મળ્યું નહિ એટલે મહાદેવનાજ સામે થયો. તે ઉપરથી મહાદેવને ઘણો ક્રોધ થયો અને શાપ દીધો કે ઓખાનો વડસક્ષરો તારા હાથનું બળ નરમ પાડશે. આવો બનાવ બન્યો તેથી બાણાસુરે તે કન્યાને ઠેર કરવાને નિશ્ચય કર્યો, પણ તેના પ્રધાને તેને સમજાવ્યો કે, ઓખાને કુવારી રાખજો; એટલે પછી કાંઈ બીક રહેશે નહિ. તેણે તે પ્રમાણે કરવાને એકદંડિયો મેહેલ દરિયા કિનારે બધાવ્યો, તેના ઉપર કાંઈનાથી અગ્રય એવું રાખ્યું નહિ. આ ઓખાને અને તેની સખીને રાખ્યાં. અને મેહેલની આમથ સગાઈ મૂરી દીંગી અને આગા કરી કે બન્નેને માત્ર ખાવા જોટવીજ મામમી સમય થાય સારે દોરડું નીચે નાંખે તેણે બાંધવી એટલે તે ઉપર બેઠી લેશે. ઓખાએ આ કારામકની જુઆએથી પણ વરને માટે પોતાની માતા પાર્વતી અપવા ગૌતમી પ્રાંથના કરવા માડી તેણિયે ત્રણવાર ગૌતમી પ્રાર્થના કરી તે ઉપરથી દેવિયે તેને કહ્યું કે ત્રણ વરમાં વેરે પરણીશ, પણ ઓખાએ પ્રાર્થના કરી કે બે વર મને રડાયો આવે એમ થયું એછરે નહિ. તે ક ગૌતમીએ કહ્યું કે, “એક વાર સ્વમમા પરણીશ, બીજી વાર તો રાને” પરણીશ, અને ત્રીજી વર પ્રસિદ્ધ રોને પરણીશ,

પણ તરે વેળાએ તું એકજ ધણી સાથે પરણીશ ગૌરીના કપન પ્રમાણે શ્રી કૃષ્ણના પુત્ર પ્રણમનના કવર અનિરુદ્ધ વેરે તે પરણી અને શ્રી કૃષ્ણે (શિઃ તેની વની લજ્જા તોપણ) આગ્રાણ્યનું બળ પ્રત્યક્ષીધુ :-

આ પ્રમાણે 'ગૌરીપૂજન' નું પર્વ ચાલ્યું. તે ચે માસ ના પેહે ના મદિના આ.પ.૬ શુદ્ધિ ૧૨ ને દિવસે એમણે, તે દિવસની તૈયારીને માટે પાંચથી તે દશ વર્ષની જાલકિયો માટીની ગૌરીની મૂર્તિ જનારીને વસ્ત્ર પેહેરાવેછે અને અને જાણુએ ધર્મ અને જીવારીના જવારા વાળ્યા હોય તે મૂકેછે. બરશની સવારમાં તેઓ પયારીમંથી ઉઠેછે તેની નદિયે (કે તળાવે) નાહના જાય છે. સાંધી પાછી આવીને ગામની જમી ઝાકરિયો એક ડેકાણે એકડી થાયછે. અને સાંધી શ્રી કૃષ્ણનાં ગીત કે ગામના ધણીનાં ગીત ગાતી ગાતી જે બ્રાહ્મણના રવાધીનમાં ગૌરીનીમૂર્તિ સોંપેલી હોયછે તેને સાં જાયછે, સાં પોડણીપયારી પૂજન કરેછે અને તેના મ્હો આગળ જે મૂકેછે તે બ્રાહ્મણને મળેછે, છાકરીની મા કે પંજી મ્હોટી બેડે ત્યા આવીને છાકરીને કહેછે તે પ્રમાણે તે ગોરગા પાસે માત્રેછે કે મને "મારો વર આપજો" પછી ગોરને ઘેરથી પોતાને ઘેર જાયછે અને રસ્તામાં પીપળાના ઝાડની, માવ, કૂરો અને છાટે પોતાના આપના ઘરના ઉપરાની પૂજા કરેછે ગોરો મન કરનાર આખા દિવસમાં માત્ર એકજ વાર જાયછે, પણ આ ચાલ માન કેહેતા જેવોજ રહ્યો છે,^૧ સાંજે ચાર વાગતા ફરીથી જમી જાલકિયો પોતાના આપના ગળ પ્રમાણે લૂગડાં લત્તા અને ધરેણા પેડેરોને દર્શન કરવાને નીકળેછે અને સર્વ દેવની એક પંજી એક પૂજા કરેછે, ગોરોનો દિવસ છાકરિયો ધણું કરીને ગામના તનારી ડિનારે રાત પડતા સુતી કઢાડેછે, તે વેળાએ ટાંચ વળીને આવતી ચાલતી જેમ કાંઈ મરો ગયું હોય તે સ્ત્રીઓ ફૂટે તેમ "હાવરે, ડેગ, હાગ! હાગ!" એમ કહીને ફૂટે અપના ડેકાને જાડે તેમના રામનો શત્રુ જે કાંઈ જોએ રામ હોય તેને નામે ફૂટે કે પછી લોખો અણુગમનો કાર્ક પુરુષ હેય તેને નામે ફૂટે.

* બાણાસુરના હાથે છેદી નાખ્યા એટલે કથા છે

બા ૬.

૧ એને અકોતે બેડા છે એમ કહેછે, કેમકે જ્યા સુધી ઉડીને હાથ ચાલ કરે નહિ ત્યાં સુધી બેડા બેડા ખાતામાં જાય તથામા આવતો નથી આ ત્ર-
તને ૨૨૦ કાંડિયાસમાં ગોળાકોર (મોણુ એટલે વનુ ડિનાનું અકોત-ખાતું.)
કહેછે.

ઋષિને ચોમાસાના નવા પાણીના અર્ધ આપવામાં આવે છે. અને તેમના હાથએ દેવે તે પોહોચે છે

પછી ગૌર પોતાના યજ્ઞમાનેને રક્ષા બાંધે છે. તે દેશમની કે સૂત-
રની હોય કે અસલને વારે એ મહિનામાં રોગ ચાલતો હતો તેથી દોરો
બાંધવા ઉપરથી એ ચાલ પડેલા છે એમ કહેવાય છે. પછી બ્રાહ્મણો
ગામમાં આવેલા પોતાના યજ્ઞમાનેને અને રામાં વાદાલાને રાખડિ
થો બાંધે છે.

બાદ્રપદ શુદ્ધ ચોથનો દિવસ ગણેશચતુર્થી કહેવય છે, તે દિવસે ગ
ણેશનો જન્મ થયેલો છે. માટીના ગણપતિ બનાવીને બારે પોશાક તેમને
પેહેરાવે છે અને સ્થાપના કરવા પછી તે અગિયારસ સુધી નિત્ય પૂજા કરે-
છે અને તે દેવને જે ત્રિપ બોજન (મોદક) છે તેનું નિત્ય નૈવેદ્ય ધરાવે છે
અગિયારશને દિવસે મહોદી ધામધુમથી ગાનને વાજને ગણપતિને જળમાં
પધરાવાને સ્થળ જાય છે એક બ્રાહ્મણ પછી પોતાના હાથમાં ગણપતિ સ્થળે

૧ વિષ્ણુએ લામન અનંતાર સ્થળ જાનિ રામને સરે પાતાળ (૧ અતવ,
૨ વિનન, ૩ સૂતન, ૪ લનાવન, ૫ રસાતલ ૬ મહાતવ, અને ૭ પાતાલ)
માના ની ૪ સુતવ લોકાંતુ રાજન આપી નિ વર પોને તેની ચોખીમાં ફેડવા
લાગ્યા પછી દેવતાઓ નિષ્ણુના દર્શન વિના યુગ્રાવા માગણુ શુદ્ધિ ૧૫ ને ક્રિ-
વસે, લક્ષ્મીજીને સમગ્રની બનિરાજની બહેન તરીકે યાચના કરતા મોકલ્યા
હેનિથે ત્યા જઈ, પોતાનો બાઈ ગણી, બનિરાજને રક્ષા (રાખડી) બાંધી આ-
ગિસ દીધી તે પરથી બનિરાજ પાસે વીજ્ઞુએ ચોમાસાના ચાર માસ પાતા
ળમાં ફેડેલ અને આઠ માસ પોતાના સ્થાનમાં ફેડેલું એમ કરચુ ત્યારથી રક્ષા
બંધનનો રીરાજ ચાલ્યો કહેવાય છે રક્ષા બાંધનાર આ રીતે આશી-
ર્વાદ આપે છે —

યેન વદ્ધો વલીરાજા, દાનવેન્દ્રો મહાવલ

તેનત્વામપિ વપ્રાગિ, રક્ષે માચલ માચલ.

(મહાળય વાળો દાનવોનો ઈદ્ર એવો જે બલિરાજ તે બેનાથી બધાયો
તેથી ■ તને બાધુકુ હો' રક્ષા, તું ચનાય માન થજો મા થજો મા)

કોઈ કહે છે કે અભિમન્યુ (પાંડવ અર્જુનનો કુવર) ચક્રાવાના યુદ્ધમાં
ચડ્યો ત્યારે તેની દાની કુંતાજિયે તેને રક્ષા બાંધી હતી તે ઉપરથી રાખ-
ડી બાંધવાનો ચાલ પડ્યો ૨ ઉ

આદર્શના જપ કરવામાં આવેછે તો આજ આવડું નથી. કેટલાક લોક ચંદ્ર જોવાય નહિ એટલા માટે ધરમાં પેશીને બારિયો બધ કરી દેછે. કેટલાકને કોઈ કામને પ્રગતે બાદાર જતું પડેછે અને ચંદ્ર જોવામાં આવેછે તો ગાળો ખાવા માટે લોકોના હાપરા ઉપર ઇંટો નાખેછે તે એવી સમજથી કે ગાળો ખાવામાં આવે એટલે જીજી આજ માથે આવે નહિ અને એટલાથીજ પતી જાય

ગણેશચતુર્થીની પડીને દાહડો “શિવચમી” કહેવાયછે આ દિવસે જૂજરાના લોકો સામે ખાયછે તે એવા મિયારથી કે સુરિઓ નવાર ખાઈને રેડેના ફતા માટે બપોલે પશુ એક નિગ એરીજ જાતનું આનાજ ખાઈને રહેતું.

ચોમાસામાં જીજી માનુ કરના છોડાત્વિ રિગેર થાયછે એવી ધારણા કરીને એનાક જૈનધર્મી જે માસના અપરામ કરેછે તે “પચુસણ” કહેવાયછે ખરેખરો પોમો કરવામાં આવે તો એ મદાતપડે આવક હોયછે તે નાદાના નથી, અને મમે તે પ્રકારની થોડાની સ્વચ્છતા રાખવાથી દૂર રહેછે કશું ખાતા પશુ નથી, ને માત્ર હાથેયુ પાણી થંડું પશા પડી પીને રહેછે પણ ખરા જૈનધર્મી કેટલાક દિવસના આપાત્ત કરેછે, અને પચુમણનો હોશ પોમો જે સુષિ પચમીને દિવસે આવેછે તે તો સર્વ કોષ કરે એમ માનવામાં આવેછે પોમો પ્રવાથી પણ લોકો મરણુ ની પચુ હોય તે જાણવામાં આવે એ હેતુ ઉપરથી (એમ કહેવામાં છે) દરેક પ્રાણી પોતાના સમાવાદાસને ઘેર જાયછે રતે જોવો પોતાના સમાવાદાનાને ઘેર જાય કે તુરત તેને ખમે ખળો આકાશીને મગેછે અને નીચે પ્રમાણે કહે? —

૧ પચુર્પણ એટલે એવન, તે ઉપરથી માનવી જાવામાં પચુસણ પચુ અને તે ઉપરથી ‘પચુસણ’ રાખે થઈ ગયો (ભા. ૬)

૨ જેમ દીવાળીના પડવા (કાર્તિક સુદ ૧) ને રોજ એક બીજને મળીને ગ્રામજીવે તેમ જૈન લોકોમાં પચુસણને જીજી દાહડો જે બીજને મળી, આખા વચમાં જાણે અજાણે થયવા અપરામની (ચિન્હ) દ્વારા માગવાનો રીતજી છે તેને ખમત ખમણા દેહેછે

કરે છે. આ પ્રમાણે કરવાનો સાધુ નિયમ લે છે એટલે દેશાવરમાં વાત ફેલાવ-
છે અને તેના દર્શન કરવાને યોગેશ્વરી આવક લોક આવે છે. કહે છે કે પદ્મ
દિવ્ય સુધી એ સાધુ બેસી શકે છે અને ત્યારબાદી પચાસિયે સૂવે છે, અને
આમ પાગ બેઠેના બીનું લૂમડું કરીને તેના ચોસાધ જતા શરીરે કાબે છે
પણ કોઈ પણ જાતિનું ખાવાનું નહિ આપવાને બહુ કાળજી રાખે છે.

ત્યારથી સાધુ મત ધારણ કરે છે ત્યારથી તેની માંડવીની તૈયારિયો
થવા માટે છે, કામ અને રગીન કામગીરી એટલેકીને શૃંગારેલી માંડવીમાં
(પાલખીમાં) તેને બેસારે છે અને નિશાન નગારાં સહિત ધામધુમથી કાઢાડે-
છે તે વેળાએ જે જિયોને છોકરાં થતાં નથી તે સાધુની માંડવી તરેથી
નીકળી જાય છે અને તેના લૂમડાના કડકા લેવાની ધામધેસગા પડે છે.

બદ્ધપદ શુદ્ધિ ચેદન તે “અનત ચેદન” કહેવાય છે, એ નામ પૂ-
રોધક શ્લેષશાષ્ટના નામ ઉપરથી પડેલું છે અને તે કાર્યસિદ્ધિને માટે અ-
નંતનું મત ધારણ કરવામાં આવે છે, તે ચેદન વડે સુધી કરવું પડે છે પણ તે
કરવામાં ધણી ખટખટ નથી. દર વર્ષે ચેદન ગડગે નવો દોરો જામણે હાથે
બાંધેલો પડે છે, મન ધારણ કરતી વેળાએ રિખળની પૂજા કરે છે અને નર-
જાતિના બોજનનું નૈવેદ્ય ધરાવે છે દરવર્ષે નવો દોરો ચેદનવર્ષ સુધી બાંધવા
પછી ઉધાપન કરવામાં આવે છે તે દિવસે હોમ કરે છે પછી રિખળને સાફ
જૂતાં જૂદા ધાનના મઠળ પૂરીને ચેદન ત્રામાના કોડિયા તથા નાળિયેર

કોડિયાવાડ માલેલા એંડલમાં મોટું આવકોનું દેરાસર છે ત્યાં આસારે
પંદર વર્ષ ઉપર હુડિયા અને તપા વચ્ચે ધાધળ ઉઠી હતી, તેમાં હુડિયાની
અડધવાથી તેઓએ મૂર્તિઓનો નાશ કર્યો ત્યાર પછી વાકાનેરમાં પણ એવીજ
લડાઈ ઉઠી હતી તેમાં સગા વાહાલા એક બીજા ઉપર હથિયાર લઈને ઉઠ્યા
હતાં. કાકા કાકોરના માણસ લડાઈ થતી અટકાવવાને વચ્ચે પડ્યા તેથી બન્ને
પક્ષવાળા જુરસાતેર તેમના ઉપર હુડી પડ્યા હતા.

કચ્છના તપાઓને એવું કાય લાગ્યું કે હુડિયા આપણે ઠેકાણે યઈ જશે
એટલે તેમણે આવકના બે વિભાગ કરી નાખ્યા. અમદાવાદમાં તપા અને હુ-
ડિયા એકઠા જામે છે પણ કન્યા આપના લેતા નથી હુડિયાઓ પોતાના વ-
ધારે વૈરાગ્યને લીધે તેમના પ્રતિપક્ષિયો કરતાં આજ સુધી ધણી સાધર્મી બે-
જતી રાક્યા છે, અને એક નવો અને વધારે સખનાઈવાળો પંથ સમવેળો કરીને
તપાઓમાં નીકળ્યા છે.

મૂકે છે પછી દેવની સ્થાપના કરીને પૂજન કરામાં આવે છે આ વેળાએ જાધા મૂકનાર જીવન જે કાંઈને ત્રન થવાની ક્ષિત્ર દોષકે તેને ચંદ દોષ આવે છે અને સ્ત્રીપૂજના જોડાને ઉગામદેવર હસાવીને પૂજ કરે છે અને ચાંદ વેંડો વસ આવે છે.

અનંતનું પ્રસન્ન એક પુરાણ મળ્યાય છે તેમાં કેટલીક કથા છે તેમાં કૃષ્ણે શુદિષ્ઠિર અને જીવન પદ પ્રવેશને કથ્યું છે કે તે અનંતનો અર્ધ તાર શું માટે એ ત્રન તમે ધારણ કરો તેનો મદિમા વર્ણવતાં સલાપુષમાં એક શાહજુની ગિયે એ ત્રન ધારણ કર્યું તેથી પોતાના સ્વામીને ધન કેવી રીતે મળ્યું અને અત્યંતજોનેના ધણિયે દેવો છોડવી નખાવ્યો તેથી તે કેવી રીતે ઓગળો ગયું તેનું ધારણ જ્યારે જાણવામાં આવ્યું ત્યારે શાહજો પશ્ચાત્તાપ કરીને અનંતની પ્રાર્થના કરી એટલે તેમજો ધન કેવી રીતે આવ્યું તથા તે સાથે તેને ધર્મ આપીને મરણ પામ્યા પછી વિષ્ણુ સોકમાં વસ કરવાની આશા કેવી આપી અને એવીજ જીજી સગન્ધારી વાનો, અનંતનીજ પૂજ કરવાથી કેમ જાડી તે વર્ણવેલું છે પણ તે સર્વ આ ઠેકજો દાખલ કરવાને જાડી આવે એમ નથી.

આશ્વિન શુદ્ધિ પડવાથી તે નવમી સુધી નવરાત્રીના તેહેતાર ચલે છે. એ પર્વ શિવની અધાગતા દુર્ગા અથવા કુલદેવીનું મળ્યાય છે પર્વને પેહેલે દિવસે બીંતને ધોળીને તેના ઉપર સિન્દુરવતે ત્રિશલ ચીતરે છે માતાનું સ્થાનક પર્વત ઉપર અથવા જંગલ કે એવીજ જીજી જઈ શકાય + નદિ એવી જગ્યાએ દોષ છે. તેનું અનુકરણ કરવા ત્રિશલની આમળ મારી પૂરીને ઢગલામાં ઘડી, જવ ઇત્યાદિ વાવીને તે ઉપર ત્રાંજાનું પાણીવાસણ મૂકીને તેમાં નાજી-વેર મૂકી પોડશોપચાર પૂજ માંહેલા પ્રથમ ઉપચારથી તેનું આવાદન કરે છે. ત્રિશલની પાસે મરજો દેરાવીને તેમાં દીવો કરી મૂકે છે. ગામડામાં તો ફ-

* કૌશ એટલે કાંઈ પણ વસ્તુનું બાકીનું, જેમ કે હરતલિખિત પ્રસ્તાવના લખવામાં આવેલાં નદિ એવાં કારણં પાનાં, અને તે ઉપરથી જગતની આસપાસના અને આપારભૂત અવકાશને પણ તે લાગુ પાડવામાં આવે છે. જ્યાં પણ વળી "નામ" (મતિ હીન) અનંત અને સોપનામને વળી ભૂધર (ભૂ+પૃથ્વીનો ધર=ધારણ કરવાવાળો) શબ્દ લગાડવામાં આવે છે

+ એ ઉપરથીજ દેવીનું નામ, દુર્ગા એટલે જેની પાસે જવાને કઠિણ એમ પડયું છે.

જિયા વચ્ચે મડપ કઠી ત્યાં મૂકે અને દીવા શણગારી તેની આસપાસ તાળિયો પાડીને ગરવા માયછે. નવરાત્રીના નવે છઠ્ઠાડા લગી માતાની આગળ ધીનો દીવો અખંડ જાળેડે અને ધરમાંથી જે નવરાત્રી કરતું હોય છે અને અન્ન ખતુ નથી તે દીવાની સંભાળ રાખેછે. તેની દીવટ સકોરેછે અને ધી પૂરેછે. જોર પૂજા કરાવેછે અને ચંડીપાઠ કરી જાયછે આઠમને દિવસે હવન થાયછે. આરાસુરી માતાને દેરે અને ચુંવળદેરીને પારે દેણી લોકો આવે પ્રમગે પોતાના સગાવહાલાની કે છાંદસ માઠાં પર્લાં હોય તેની નાખા રાખો હોય તે પ્રમાણે છવતુ જનિઝન આપેછે નવમીને દિવસે માટી જોર વાવેલા જવારા ઉગા હોય તે નદીમા કે તલાવના પાણીમા પધરાવેડે કે જેથી કરીને તે અપરિત્ર થાય નવિ દીવો ગરખામાં મૂક્યો હોયડે તે સુગ્રાન ગરખો લાવીને માતાને ત્યાં મૂકે નવરાત્રીના દિવસોમા રજપૂત કોકોગે અને જીજ્ઞ ક્ષત્રિયકુળના માણસો પોતાના અને પોતાના આશ્રિતોના આખા વર્ષમાં બનને અર્ધે, કુવદેરીના દેરા આગળ પશુવધ કરી બળીદાન આપેછે તોપને તેઓ દુર્ગાદેવીનું રૂપ સમજીને તેના ઉપર ત્રિશૂળ કાઢાડેછે ચાલ્યા કરેડે અને દીવા સળગાવેછે

નવરાત્રીની નવમીની પછીનો દિવસ “દસરા” કહેવાયછે એ દિવસે પાંડુપુત્રોએ વૈશ્ય નગરમાં પ્રવેશ કર્યો હતો અને શ્રી રામચંદ્રે લોકાના રાવજી રાખને મારી નાખ્યો હતો; તેથી તે એક પર્વ ગણવામા આવેછે. આ જન્મે વાતો મહાભારત અને રામાયણમાં વર્ણવેલાં આવી છે અનુર્જને અને તેના ભાઈઓએ શમી વૃક્ષ ઉપર પોતાનાં હથિપાર રાખ્યાં હતાં તે ઉપરથી દમરાને દિવસે હિંદુઓ શમીની પૂજા કરવા જાયછે. તેને અપ્રાજ્ઞતા અથવા કદિ છતાય નહિ એવી દેવીને નામે પંચામૃત* ઝાટેછે પાણીનું પ્રક્ષાલન કરેછે, અને વસ્ત્ર ચઢાવેછે, તેના ચુખ આગળ દીવો પ્રકટેડે, ધૂપ કરેછે અને ચંદનના ઝાંટા નાંખેછે અને નૈવેદ્ય ધરાવેછે ત્યારપછી પ્રદક્ષિણા કરતાં કરતાં નીચે પ્રમાણે સ્તોત્ર બોલેછે.

શમી શમયતે પાપં શમી શત્રુ વિનાશિની
 અર્જુનમ્ય ધનુર્ધારિરામસ્ય પ્રિયત્રાદિની+
 અર્જુનસ્ય ધનુર્ધારિ, રામસ્ય પ્રિયદર્શનમ્
 હૃદયમણપ્રાણદાતૃચ, સીતાશોકનિવારણ.

પછી એક પછી એક દશે દિગ્પાળતુ પૂજન કરેછે તેમાં પ્રથમ તે પૂર્વ દિશાના અધિષ્ઠાતા ઈન્દ્રની નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરેછે —

“પૂર્વસ્યા યાનિ કાર્યાણિ તાનિ કાર્યાણિ સાધય”

પૂર્વમાં તમારે જે કામ કામ હોય તે સર્વ પરિપૂર્ણ કરો”

એજ પ્રમાણે બાકીના નવની પ્રાર્થના કરેછે. આ વેળાએ, બરેવને દિવસે રાખડી બાધી હોય તે તોડી નાખેછે.

રજપૂત ઠાકોરો દસરાની સાંજે ગઢ રક્ષણુખરનારી ગઢચીટ્ટીતુ પૂજન કરેછે શમીપૂજન કરીને ઘર બાણી પાછા વળેછે ત્યારે ટાળિયો થઇને બાલા ફરવેછે, ઘોડા દોડાવેછે અને સેના જેમ રણ્યોત્રમાં જતી હોય એવી રીતે કરેછે તોપની સલામતી પણ આપવામાં આવેછે

ધણા દિદુઓ ઘેર જતી વેળાએ શમીના થડ આગળની માટી, ઘોડા તેનાં પાદશી, સોપારી, અને દુર્ગાની સ્થાપના કરી હોય તે વેળાએ ત્યાં જે જવારા વાળ્યા હોય તે લે છે. પછી તે સર્વેને એકઠું કરીને બાધી રાખેછે અને પરગામ જવું હોયછે ત્યારે સમાયે લેના જાયછે. જવારા રાણગાર તીકે પાધડીમાં પણ ઉભા ખોસેછે

પ્રકરણ ૭.

લક્ષ.

ગૂજરાતના હિંદુઓની જૂનીજૂની નાતો બધીની છે અને પ્રલોક નાતમાં જૂદાજૂદા પાખિયાં બધાયા હોય છે જ્યારે તેઓમાં લક્ષ થવાનું હોય છે સારે પેનના પાખિયામાંજ લક્ષ કરે છે આલ્મશો લક્ષ કરતી વેળાએ જોત્ર જૂવેડે. જોત્રનું નામ તેમના પૂર્વજના નામથી પડેયું હોય છે તે ક્યારે પડેયું તે જોખી રીતે તેમના જાણવામાં હોતુ નથી. તેથી જોજ જોત્રમાં તેઓ લક્ષ કરતા નથી. ખીજા જે હિંદુઓને આલ્મશોની જે પોતાના પૂર્વજોની વાત જાણવાનું સાધન હેતુ નથી તેઓ આલ્મશોની પેઠે એટલા બધા જોક્ષ રહેના નથી પરતુ ધોરણુ તો તેજ રાખે છે વહીવંચા અથવા નાતભાટ હોય છે તે ધણુ કરીને વીરા જેડેડી સુધી તપાસી આપી શકે છે, અને અમુક જેડેડી સુધી લક્ષ થાય કે ના થય 'એવું જે દરાવેતુ હોય છે તે પ્રમાણે નાતભાટ ૧૧ સૂચના સાથે મેળવી જોઈને લક્ષ કરતુ કે નહિ તેનો નિશ્ચય થાય છે આ નિયમસિત્તાજ ખીજો એક ચાલ છે તે જોડો વજનદાર છે તથાપિ બધે પાળવામાં આવે છે, તેમાં એમ કે રાણુ છે કે મોમાળપક્ષની પાચ જેડેડીલખી તથા જોરમાઈ મોસાલની ત્રણ જેડેડીસુધીમાં લક્ષ થાય નહિ વળી એમ પણ દરાણુ છે કે કાકીની બેહેન સાથે પણ લક્ષ થઈ શકે નહિ.

એકજ નાતમાં જૂદા જૂદા જીવ હોય છે તે સર્વની જાણના સરખી થતી નથી ધણુ કરીને જે કુળના પૂર્વજોએ નાતને જેવો લાભ કર્યો હોય તે પ્રમાણે જીવન કુળ કરતા તેની વિશેષ કુનીનના બધાઈ છે. કન્યાનાં માથાપને, પોતાની પુત્રી સારા કુળમાં પરણાવવાની સદા કાળજી રાખવામાં આવે છે પુત્રીને નીચા કુળમાં પરણાવવી, એ હવકુ જાણવામાં આવે છે, અને રજપૂત તેમજ વળી ગૂજરાતના કણબિયો (પાટીદાર) આ દ્વિધીતી

હે વાંદામુખવાળા, મોટી કાયાવાળા, કોટી સૂર્યના જેટલું તેજ ને. મા છે એના અને સર્વ કાર્યમાં સિદ્ધિ આપનાર, માગ કામમાં વિઘ્ન આવે નહિ એવું કરય.

કન્યાનો ગામ પછી વરના ગામને નમસ્કાર કરેછે અને શુભ લક્ષણ સૂચક એવું ને કુકુ તેથી તેના પગ રજેછે તથા તેની પોશાક સોપારી હ. જર અને પુષ્પ આવેછે, તે એવું જાતાવાને કે, મે મારી કન્યા દીપી સારપ. છી તે વગ્ને સાદ્મો કરેછે અને તેના હાથમાં નાગિયેર આવેછે તે નાગિયે. ર મટેલું આપવાની તેનામાં શક્તિ હોતી નથી તેા તેના ઉપર હાડનાં ટપકા મેરેછે અને ઉપર રૂપાનાણું મૂકે છે પછી ગોર પેહેડીન મુ બાણી જાય છે અને વિધિનો પાર આવેછે. ધરની ઝિગો તથા પાડોશીની ગાયડિયો મળીને પ્ર. સગને અનુમતતા ગીત ગાય છે સારપછી તેમને ધાગુ નાંજિયો ગા. જ આવે છે

યથા પછી તરતજ હું તેના છૂટા હેઠા કરીશ આ તો સરને પરણીને છૂટી થયેલી કન્યા નાતરું કરેછે.

ખર્ચ થાય નહિ એટલા માટે ઉપર પ્રમાણે વિધિ કરવામાં આવેછે નાતરું કરતી વેળાએ કન્યાના બાપને ખર્ચ કરવો પડતો નથી. પણ માત્ર વરની સાથે તેના સર્ગાગદલા જે આવેછે તેઓને જમાડમાં પડેછે. કન્યાનાં વસ્ત્ર પર પૂર્ગ પાડેછે. પરણ્યાનાં રિનાની કન્યાનું નાતરું થઈ શકતું નથી.

જ્યારે કન્યાનું વય નવ કે દસ વર્ષનું થાયછે ત્યારે જોશીને બોલાવીને લગનું સુદર્ભ કરાવેછે. તેમાં કુટુંબમાં કાંઈ ચોક્કસ હોયતો ચીતવા દેછે, લગ્નનો દિવસ કરવા પછી વર અને કન્યાનાં સર્ગાગદલાને કંકાતરિયે ભોક્ષવામાં આવેછે. તે સખીને પછી તેમાં કકુના હાંદા નાંખેછે અને તેની મતસખ ધણું કરીને નીચે પ્રમાણે હે.યછે.

“સ્વરિત શ્રી અમદાવાદ મહા શુભરથાને પૂજ્યારથે અનેક સર્વે શુભોપમા યોગ્ય, પગપટ્ટારી, સર્વ સદગુણના નિખાન, સકળ કળા શુભ ગુણ, ઉત્તમોત્તમ ચોદવિદ્યા શુભગુણ શ્રેષ્ઠ શીષ્ય શેઠ સામગદાસ બેહેરદાસ તથા શેઠ હરમચદ શ્રેમચદ દિન દિન અધિક પ્રતાપ જોગ શ્રી મદુવા બ. દરથી લી. શા. આભારાગ જૂથરસના જયગોપાળ વાંચજો, વિશેષ લખવા કારણ એ છે જે અત્રે સર્વ કુશળ છે તમારી કુશળતાના પત્ર લખજો. ખીજું બેટું કકુનાઈનું લગ્ન ચંત્રાદિ ખીજને શુભસારનું નિરપારનું છે માટે તે ઉપર સાથ સર્વેને તેડીને વેદેશ પધારતું, તમે આગ્યાથી મંડપને શે જા મજે.”

પછી તિથિ લખવામાં આવેછે, કોઈ વાર તો આગળ ઉપર કંકાતરી લખી હાથ ને તે પ્રમંજે ચાઈ આવ્યું હોય નહિ ત્યારે નંચે પ્રમાણે વધારે લખવામાં આવેછે

“તમે બાઈ જગનના લગ્ન ઉપર આ તો શક્યા નહના તેથી આ રૂ. ૨૦ જે આવશે નહિ તો તમારે અમારે કરીને જેમાં બેસીને પાણી પીવાનો વ્યવહાર રહેજો નહિ. ચોટુ લખ્યું ધણું કરી વાચજો.”

લગ્નના પોશ દિવસ આગમચ ધરને ચોખ્ખું કરીને શોભાવવામાં આવેછે અને ધનવાન લોકો તો મોતીના અને ધરતનાં તોગજ બાધેછે અને ગરીબ આતો પાલવનાં બાધેછે ધરને આંગળે મડપ બાધવામાં આવેછે જ

રીતના પરનો મંડપ સાધારણ થાય છે, પણ ધન નુનો ધણે શોભાયાનું બનાવી દે છે, તકતા બાંધી દે છે અને હાડિયો લટકાવે છે, મૂલ્યવાન પડદા લગાવે છે ? અને મખમલના ગાલીયાથી અને બમકદાર ચીનેથી આખો મંડપ ઝગઝગાટ કરી મૂકે છે. મંડપના એક ખૂણામાં એક લાકડાનો યંમ જે માણુકરનાંમ કેહેવાય છે તે હમો કરવામાં આવે છે, તેને પુષ્પ ચડાવે છે અને બીજા શૃંગારથી શોભાવીને તેની પૂજા કરે છે. મંડપમાં મહા, ગણપતિ—વિઘ્નરાજ અને પૂર્વજની પૂજા થાય છે—છેલ્લાની પૂજા એટલા માટે થાય છે કે કુટુંબમાં કોઈના જન્મથી કે મરણથી સૂઝ આવે પડે નહિ.

રહેવાના ધરમા જોતજની સ્થાપના કરે છે. બીંતને ધોળીને ઉપરથી એક, તેની નીચે બે અને તેની નીચે ત્રણ એ પ્રમાણે શંકુ આકારે ચડતા સાત ચુધી કંકુના ચાંદવા કરે છે ને તેની નીચે ધીના સાત ચાંદવા કરે છે તે ગરગાધથી પીંમળે છે તેથી તેના નીચાળા ઉતરે છે એ પ્રમાણે જોતજનું ઝાડ પૂજા કરવાને થાય છે.

વરરાગને, તેમજ કન્યાને (પોતાના બાપને ભેર) પોતાના ધરની છત પ્રમાણે શણગારવામાં આવે છે જો તે રત્નપૂત હોય છે તો કીનખાતેના કે જરીનો સુરવાલ પેહેરે છે. જો તે બાહ્યથ કે વાહ્યથો હોય છે તો રેશમી-કોરનું ધોતિકુ પેહેરે છે અને લારપછી લાલ કે પીળો જામો પેહેરે છે અને દુશાળો અથવા ખેસ રાખે છે; માથે શિરબંધ અથવા લાલ રંગની પાધડી પેહેરે છે. કન્યાનો બાપ તેને પીળો ઉતરિયો આપે છે કન્યા ધોળા રેશમની કાંચળા પેહેરે છે અને પીળો કે લાલ ચણિયો પેહેરે છે તથા ઉપર સૂઝડી ઝોડે છે. વિવાહના દિવસમા કન્યા માથે મોડ પેહેરે છે અને તેના ઉપર મ્હોટા ચોખડા લાલ કડકા નાંખે છે તે ઝાજલ પડદાનું કામ સારે છે. વરને અને કન્યાને જમણે હાથે માંદળ બાંધવામાં આવે છે તે લગ્ન ધધ રહ્યા પછી છોડી નાંખે છે. હિંદુમા ગરીબનાં છોકરાંનું લગ્ન થવાનું હોય છે ત્યારે વરને એક સોનાની ઉતરી અને પરવળાની માળા એટલું ધરવા વિનાયા-લતું બધી. તે કોઈની પામેળી માગી લાવે છે અથવા ભાડે આવે છે. તે આ વેળાએ વરરાગનું પદ ધારણ કરે છે. તેની સાથે તેની જામરના સોબતિયો

હોય છે તેઓ અણુવરુ કહેવાય છે અને ઘણું કરીને વરના કરતાં ન્હાના હોય છે તેથી વરના બણીનો કન્યાને સંદેશે આદિ કહેવા જાય તો કન્યાને તેની દાજી કાઢાડવી પડતી નથી. વળી તે વરરાજનો જામદાર થાય છે. લગ્નની ક્રિયા થઈ રહ્યા પછી ગૌરનો પોરાક અને સળાની કટારી ઈલાદિ જે આપવું પડે છે તે આવે છે અને તેને માટે જે ખરીદવું હોય છે તે ખરીદે છે.

રામની વેળાએ વરરાજ પોતાના નવા મેળવેલા રાજથી ડોળમાં દેખાત દે છે. વરધોડાની આગળ વાજિંત્ર વાગે છે અને મવૈયા તથા નાચણો ત્યારપછી રજુ થઈ જાય છે; તેઓની પછવાડે વરરાજના સમાંવાદાલાં અને બીજા પરાણા આવે છે તેઓ ઘોડે કે દાધિયે બેઠેના હોય છે તથા તેમની આગપામ મથાનચી હોય છે, તેમજ ઘોડેમવાર અને પાળા પણ પડે આવે છે, બુકેના અવાજ થાય છે અને ચોગરદમ ગુલાલ ઉડી રહે છે, રજુ શિગાના અવાજ થાય છે, અને ઢાલના અવાજ કાનને બેહેરા કરી નાખે એવા થાય છે, આસપાસ ગરદ ઉડે છે તેથી મથાત્રો દેખાય નહિ એવી જાંખી થઈ જાય છે પણ વરરાજ પોતાના સજ્જમારેલા ઘોળા ઘોડા ઉપર આશર થયેલા આવે છે, તેની અગાડી એક હડીદાર આવે છે, તેણે લામડાં મોઢા પેહેરી લીધેલા હોય છે, એક જણાએ તેના ઉપર છત્ર ધારણ કરેલું હોય છે વરરાજના હાથમાં જડિત નાળિયેર આવી રહ્યું હોય છે. તેની પછવાડે માદ ઉપર ડાઠ નાખી લીધા હોય છે, તે આવે છે એટલે ઉઠાને જડેલી લાલ કિનારી ફરફર થઈ રહે છે અને ઉઠાનો અસજ દમદમા ભરેલા થાય છે ત્યારપછી પછવાડે સ્ત્રિયોની દાર લગ્નનાં ગીત ગાતી આવે છે.

જે વેળાએ અણુદિવસાડમાં સિદ્ધરાજ જયગિંદ આજશે છતીને આવશે તે વેળાએ દમદમાર્યા રાજઅધારી આવેલી તથા કુમારપાળની વેળામાં શિવમકનોની માથે વાદ કરીને એનાઅરધારિયો છતીને દમદમાની સાથે પાછા આવતા તે સમયનું ચોટું ધણું જાન આવ્યા વરધોડા કારણી આપણને થાય છે.

■ કન્યા દર્શવાં કરના જાય છે તેની સાથે જે રોકડો જાય છે તે અણુવરે દેનાય છે જુદી જુદી નાનોમાં જુદી જુદી રીતો થઈ ગઈ છે માટે પાઠાદેશ લેવામાં આવે છે.

વરરામના સગાવડાના, જેમ જેમ તેમના વર આગળ યજ્ઞને વર ઘોડો ચાનતો જાય છે તેમ તેમ નાગિયેર લાવીને આપેછે બીજી બધી આશ્વર્યો અથવા કદાચિને ગામનો ધણી ચડ્યો હોય તોપણ તે વરરામના વરઘોડાને રસ્તો આપેછે, અને કદાચિ જે વરરામ સામા સામી મળેછે તો જ તે જણા અર્ધોઅર્ધ રસ્તો આપેછે આ પ્રમાણે ગામ વચ્ચે યજ્ઞને વરઘોડો જે ઘેરથી નીકળ્યો હોય તે ત્યાં પાછો આવેછે ત્યાં વરની માન્યતા ચળ કરેછે, તેમાં ખૂણ કરી મનાવીને, પુત્રપ્રેમ આગળ ખીજી અગત્ય નું પણ મશા મગનું નથી એમ વગર બોલ્યે જાત કરી બતાવેછે તેના માથા ઉપર પૂરી અને પછી પાણીનું એક વાસણ રેરવાને નાખી દેછે, સારપત્રી સપુટ લેછે તે જે ટાડિયાને એક બીજા ઉપર મૂકીને વચ્ચે એકબીજા પૂરીને બાધી લઇ બનાવેછું હોયછે તે એક જાતનો ટાંકાર ભરેતો દે શાવેછે તે વરરામના પગ આગળ મૂકે છે તે પછી જગણે પગે ભાગી નાખીને માને બેઠવાને ધરમા પ્રવેશ મેલે

વરરામને પરણવાનો દિવસ કરાવેલો હોયછે તે ઠી અગાઉ વરના મા માને ઘેરથી નાસ કરતી કૂલેકા કાઢાડવામાં આવેછે તે જાન નીકળના સુધી ચાલેછે અને જાન જ્યારે મળ્યાને ત્યાં પોહોચે છે ત્યારે વસ્તીની બાહાર મે લાણુ કરેછે

કન્યાને ગામ રાત્રે પોતાના બહુધી સામૈયું* લઈને જાન ઉતરીહોય છે ત્યાં જાયછે તેમાં સાથે જિયો અને મશાલો ઈલાદિ હોયછે ગામમાં જાતીવાસાની જગ્યા ઠરાવી રાખી હોયછે ત્યાં જાનને લઈ જાયછે કન્યાને ઘેર તોરણ ગાથેછું હોયછે તે વર જે રજપૂત જાતનો હોયછે તો પોતાના બાલાજને તોડી પાડે છે અને બીજી વર્ણનો હોયછે તો એમને એમ રહેતા રહે છે તે એની મેળે ગમે ત્યારે પડેછે

જે દિવસે લક્ષ્મી ચલાયું હોયછે તેની સવારમાં કન્યાની મા અને તેના સગાવાડાલા તેને જણાવેછે અને ચૂડા પેહેસવેછે તે દાધીદાતનો લાલ

* આ પ્રમાણે સામૈયાનો અથવા માન આપવાને સામા જવાનો આજ એકલા લક્ષ્મીજા બાળકમાં નથી પણ જ્યારે કોઈ માનવતો જાન આવેછે ત્યારે પગ તે ચાન સાધારણ છે હાદરણને મટિ જમદેવ પરમારની વાતમાં પેહેલા સગના આક્રમ પ્રકરણમાં નૂવો વળી એવો ચાલ ચૂરોપના જમીનની સરથાનોમાં પણ હતો.

રંગેસો હોય છે. વરરાજને પણ તેના મિત્રો સહુ રાખે છે અને ગાળતે વાળને કન્યાને માંડવે લઈ આવે છે. ત્યાં આગળ કન્યાની માન્યુનચન કરે છે. તે વરરાજને ચાંલો કરે છે, જગદુ પૂસરું, સામેલું, વગેરેના વાંમ, ત્રાક, સરિયો, પકાના લોટની પૂરી અને રાખની થપોલી તેના મોઢા આગળ ધરીને ઠાઠાડી નાખે છે. રાખની થપોલી ધરવાનું કારણ એમ જણાવે છે કે તમારા શત્રુની આખમાં ધૂળ પડશે. પછીથી સમ્પુટ મૂકે છે.

ન્યુનચન થઈ રહ્યા પછી વરરાજ મંડપમાં આવે છે ત્યારપછી કન્યાનો બાપ તેના પગ ધોઈને કુંકુનો ચાંલો કપાળે કરે છે અને કન્યાને તેની પાસે આજ્ઞાતિ બેમારે છે * આગળ ગ્રામદની ક્રિયા થતી તેના સ્મરણાર્થે માટે જ્યારે વરરાજ મંડપમાં નિરાજે છે ત્યારે એ જાણુએ ગાયને લાવીને બાંધે છે, તેને ધાસ નીરે છે, પછી વરરાજ અને તેના મિત્રો તેની પૂજા કરે છે. લક્ષ્મીના કૃદ્ધર્તી માટે પાણીની ધડી માંડે છે. અથવા કૃદ્ધર્તી વાર તો ગોધલી સમય પસંદ કરે છે જ્યારે સમય થાય છે ત્યારે કન્યાનો બાપ તેના હાથ વરજના હાથમાં આવે છે અને તેની માથે દુળસીપત્ર સમર્પણ કરે છે અને કહે છે કે “આ હું કૃદ્ધર્તી કરું છું.” હવે ત્રેવાપ કરાવ્યા પછી ગાર બાંધે છે તે વરમાળ આરોપે છે. તે નાડાના ચોવીસ તાંતજ્વાની બનાવેલી હોય છે. આ વેળાએ વરરાજના ગેદિયા, બનેના હાથ મેળવેલા હોય છે, તેના ઉપર લાલ લૂગડું નાંખીને તેમના હાથમાં સોપારી આવે છે. વરકન્યાનું જોડું એક પ્રકાર લગ્ન મંડપમાં બેઠેલું રહે છે.

મંડપની બાહારની બાજુએ ચોરી બાંધેલી હોય છે તેને આડે ખૂણે એક ઉપર એક એવાં ધાતુનાં કે માટીનાં નવ વાસણ ગોડવવામાં આવે છે અને વાંસનાં આધારથી તેવી સ્થિતિમાં તે રહી શકે છે. મધ્યમાં વેદી કરેલી હોય છે અને તેની આસપાસ વરકન્યા બેસે છે ગાર હવન કરે છે અને વરકન્યાના હેડા ગાંઠે છે પછી કન્યાની મા કંસાર લાવે છે. તેમાંથી કન્યા વરને આરોગાવે છે અને પછી વર કન્યાને આરોગાવે છે આ સર્વે વિધિ ચાલે છે તેવામાં સ્ત્રિઓ ગીત ગાયા કરે છે, તે ધણું કરીને સીતા અને રુકમિણી જે

* ઉચ્ચ વર્ણમાં વરની સમક્ષ કૃદ્ધર્તી વિધિ થઈ રહ્યા પછી કન્યાનો મામો કન્યાને માયશમાં પધરાવે છે. કૃદ્ધર્તી નાતોમાં સર્વે વિધિ બે દિવસો પૂરે થઈ રહે છે.

રામ અને કૃષ્ણની સ્ત્રિઓ કેહેવાયછે તેમના સળધી હોયછે, અથવા કેટલાં-
ક હસવા જોવા અને ગિભત્સ હોયછે. ગૂજરાતના પ્રખ્યાત કવિઓ માહેલા
એક કવિએ “સીતા વિવાહ” જોડેલો છે તેની થોડી કુકા અમે નીચે દા-
ખલ કરિયે છિયે.

મદા ગુરુને પાપ હુ લાગીને,

નમ્ર ગણુપતિ રાય,

સિદ્ધિ ભુદ્ધિ હુ જાયુંધું તે થકી

મનની ઇચ્છા પૂરાય. રામ કરેા વિવાહ હુ ગાઉધુ

જાણુ મિગળ નહિ પણુ મન વિયે,

કવિતા રચવાના દોડ,

શક્તિ સર્વે થોછને હુ ગાઉધુ,

કવિઓ દેશોમાં જોડ, રામ કરેા વિવાહ ગાઉધુ

દશરથ રામ અગ્રેષ્ઠાતણો ધણી,

તેના કુનર શ્રી રામ;

જનકપુરોનેા જનકરામ પામિયો

કુવરી સીતાજી નામ નામ કરેા વિવહ હુ ગાઉધુ

છે આ વૈકુઠપતિ શ્રી રામજી,

સીતા ભક્ષી કેહેવાય,

અને માનવી દેહ પરી વરયા,

માતા તે પાપ જાય. રામ કરેા વિવહ હુ ગાઉધુ.

જન્મમાં જાનકી કથમ તે પ્રથમ કહુ,

પછી વિવાહની વાત,

ઋષિ વસતા ત્યાં રાવણે દામ કરી,

કર્યો મદા ઉત્પાત રામ કરેા વિવાહ હુ ગાઉધુ.

છેહી વારે વરકન્યા ચાર વાર મંગળ દેરા કરેછે અને પછી લગ્નની ક્રિયા
સપૂર્ણ પાવછે.

વર જો રજપૂત હોયછે તેા જાતે પરણવા જવાને બદલે ધણી વાર
પોતાનુ ખાંડુ મોકલેછે, તે તેને ઠેકાણે ગણવામાં આવેછે અને પોતે હાજ-
ર હોય તેમ સર્વ ક્રિયા તેની સાથે થાયછે પણ મંગળદેરા માત્ર બે વાર

ફરવામાં આવે છે અને બાકીના બે વરકન્યા એકઠા થાય છે ત્યારે પૂરા કરવામાં આવે છે. આવો આશ પડવાનું મૂળ કારણ સોવશા તો, કેટલાકની બાળનમ્તં છુપાં લગ્ન કરવાની અમત્ય પહેલી ને ઉપરથી પડ્યો દગે+ તે પછી શુદ્ધગ પડવા માંડ્યું અને શુદ્ધ્યત્વે કરીને ખર્ચ એકઠો થવા માંડ્યો તેથી એવોજ આશ આલનો રાખ્યો.

મંગલદેરા ફરી રહેવા આવે છે ત્યારે કુવલો તારો અને રામ કાવિના તારાના દરબં કરાવે છે, ત્યાર પછી તેમનાં સર્ગવાદામાં ચાલિ કરો રૂપિયા આવે છે તે તેમના ગાળાપ પોતાની પાત્રે રાખે છે.

વરકન્યા પછી વરને ઘેર આવે છે, અને તેની ગા બનેને ન્યુનચન કરે છે ત્યારપછી વરકન્યા ગોત્રજની પૂજા કરે છે અને સોપારી, ખારેડો, અને રૂપિયા એ ત્રણેયના સાત સાત લઈને એક વાડકીમાં બાંધીને દાર રમે છે, તેના જે છતે તેનું ચક્રણ થાય એમ માને છે. કન્યાનો બાપ જન વિદાય કરતી વેળાએ છાપ પૂજા કરવા વરનાં સર્ગ વાદામાં ચાંદમા કરે છે અને પાધડિયો બધાવે છે.+

જ્યારે જનને વિદાય કરવામાં આવે છે ત્યારે કન્યા બધીના સોડો કે- મુડાનું પાણી છાટે છે અને પછી તે અમરખાને કુકુના થાપા મારે છે વળી વરને રથે ખાવાનું માટખું અને રામચૂદીવો બાંધે છે, તે એક બનાવવાને કે આ લગ્ન થયું તેથી વરના કુટુંબમાં કન્યાના બાપે દીપકનો પ્રવેશ કરાવ્યો તેમજ વળી વરકન્યાનાં નાળિયેર જે ક્રિયા ચતા લગી તેમના દાયમાં રહેવાં હોય છે તે વધેરી નાંખવા સાથે આડિયોના ચીક્ષા વચ્ચે મૂકે છે. ગાગમાથી વાધે છે એટલે વરરાજના સર્ગ, આલચ, બાટ અને ગવૈયા આદિને કાંઈ આપીને વિદાય કરે છે. પછી જનના ગામને તમાવે મવા હોય તે સર્વેને એકઠા કરીને તૈયાર થઈ ઘેર આવવા નીકળે છે,

* ટાડકત રામરયાનના પેહેલા ભાગને પૃષ્ઠ ૩૦૮ એં એવાડના રાણા રતન વે લખેલું છે તે જુઓ.

+ મોસાણું કરે છે ને લૂગડા છાંતમાં અથવા દાઢમાં આગરદમ લટકનાં મૂકીને જેમ લગ્ન નય છે એવી રીતે આ વેળાએ પાણી કરે છે, જેમ મૂળમાં લખ્યું છે, પણ લગ્નની ક્રિયામાં નૂદે નૂદે દેઠાણે પડેલો ફેરફાર થઈ ગયો છે, તેથી આ પ્રકારનું કેટલીક જગ્યાએ ઘણું ફેરફાર આવે છે તેથી ફરીને દરે અથવા તો કંતોના રામજવામાં ઉલટું આપ્યું દરે

કન્યા પોતાના વરની સાથે તેને ઘેર જાય છે ત્યાં આશરે મહિનોક રહે છે અને પછીથી પોતાના બાપને ઘેર પાછી આવે છે, જ્યારે તે આ શરે બારેક વર્ષની થાય છે ત્યારે તેને તેડવા મોકલે છે. પોતાના બાપનું ઘર હોડીને જવું પડે છે તેથી, તેટલીજ જાગરનું અંગ્રેજનું છોકરું નિશાળે જવાને રડે તેમ તે રડે છે એટલે તેનાં માથાપ તેને સમજાવે છે અને કહે છે કે, તારી બહેનો અને કાકા અન્નિ છોકરિયો પણ તારી પેટે પોતાને સાસરે ગઈ છે, તને પાછી તેડી લાવવા વેડેનું તેડું મોકલ્યું” વળી ત્યાં તારી માશી છે તે તને રાજ આનીને મળશે. તેજો વસ્ત્રા બાપને કહે છે કે, “અમારી દીકરીની સમાજ રાખજો, આજ લગી એને ગામમાંથી કદિ બહાર કાઢાડી નથી અને એક ઘડી એની માને ચૂસને રહી નથી, તમે એને એની માશીને મળવા જવા દેજો, અને કાંઈ એને બીરાસાવે નહિ માટે સમાજ રાખના રહેજો” ઉતરમાં સસરો કહે છે કે, ‘બીજાના કરતાં મારે એની ધણી કાગજ રાખવાની છે માટે તમારા કરતાં હું એની વધારે સમાજ રાખીશ.” બીજી પરણેલી છોકરિયો પણ તેને હિંમત આપે છે, અને કહે છે કે, “કાંઈ ચિંતા નહિ, હું પણ જઈને પાછી નથી આવી કે શું?” કન્યા બાપના બણી ફરીને તેને કહે છે “બાપા ! તમે મને ક્યારે તેડવા આવશો ? વેહેવા આવજો હો !” તે કહે છે કે, હું દસ પંદર દિવસ સોરો આવશી” પણ આખા વર્ષ સુધી કદાપિને તેનો જવાનો નક્કી નિચાર આવેલો નથી. કન્યા પછી તેને પોતાના સમ બેરાસરે અને પોતાની માને કહે છે કે, મા તું એમને આવવાનું સમારજો, અને મારી દોંગની ને રમકડાં આપી દઈશ નહિ.” છેવટે તે જાનની સાથે વિદાય થાય છે અને સાર પછી ધણું કરીને તે પોતાને સાસરે રહે છે, તેમાં કાંઈ કાંઈ વાર પોતાને પિયર આવી જાય છે.

યુરોપ ખડના દેશોમાં ઊંચેને યુરોપે જ માન આપે છે અથવા તે તેમની પાસેથી તેજો દર જાનવી લેવા હિંમતે તેનું માન હિંદ ઊંચેને મળતું નથી અને તેની તેજો આસા પણ રાખવી નથી. હુગરીસના વિખ્યાન રામયણમાં તેણે નીચે પ્રમાણે એક ચેતાર્થ કહી છે, તેમાં સ્ત્રીનું સન્માન જરા પણ જણાવ્યું નથી; તે યાંકી ધડિમાગીને બહુ પસંદ પડે એમ છે:—

દોલ મગાર નીચ, પશુ, નારી,

એ સમ તાઝને અધિગરી

એક વાન એવી છે, એક પાદશાહે પોતાના દિવાનને કહ્યું કે એક છેક શરમ વિનાનું, એ ધણું શરમાળ, એ ધણું જીંઘુ અને એક જરા પણ જીંઘ વિનાનું, એવા ચાર માણસ મને આણી આપો દિવાન સલામ કરીને ગયો અને થોડી વાર પછી એ જીને લઈને રજુ થયો. પાદશાહે કહ્યું કે, મે ચાર માણસ મંગાવ્યા તે તમે એક લઈને કેમ આવ્યા ? વિવાને ઉતર આપ્યું કે, “જાહેપના” ગારે ગુણ એ એમના છે એનો મોટો ભાઈ હોય ત્યારે એ લાજ કાઢાડશે, પણ વિવાહમાં એવા બિભત્સ ગીત ગાયો કે તે સાંભળીને નગરા માણસને પણ શરમ આવે એનો ધણી રાત્રે જો પીવાનું પાણી માગે તો મહેસો કે જીંક લાગે એટલું બધું અધાઈ છે પણ જો તેને પોતાના ચારને મળવનું હોય તે પાહાડ એળાં ગવાનો હોય તો અધારાના ભાર નહિ.”

શ્રિયેને અપમાન આપવાનો ચાલ મુસલમાનોના આંખા પછી પડેલો જણાય છે. અસલના વારામાં રાખની સાથે રાખિયો. દરબારમાં બિરાજતી અને સુપિની સાથે તેઓની શ્રિયો સભામાં જેમતી આજે પણ હોમ કરવો હોય તો ઓવિના થઈ શકે નહિ, અને જો તે હોય નહિ તો તેની પ્રતિમા કરીને તેને ઓનાં લુગડાં પેટેરાવીને બેસારી પડે ઔરસ પુત્રને માટે જે આવશ્યકતા છે તેથી પણ પરણેરની ક્રિયા પરિત્ર મા નવામાં આવી છે જે રજાતલોની કિમત અને ધેર વિવેની ધણી અમલતી વાતો આપણા સાંભળવામાં આવેલી છે, તેઓનું સન્માન, આજે જેઓ તેઓના વગરધ ધણું ધણિયોને ઓછું માન આપે છે તેઓ પણ રાખી રહ્યા છે વાજિયો કહે છે કે, “ડાહના ગાડા અને માડીના (ભાવાય તેની પોતાની ઓના, અથવા ચાના) ડાહા.”

ઠક્યાપતન મ્યાકમરટો પોતાના કચ્છના વર્ણનમાં લખે છે કે (શુ બર્ધની સિ-ટરી સોસાઈટીના ટ્રાન્ઝાકસનના બીજા ભાગના ૨૨૬ મા પૃષ્ઠ પ્રમાણે) કુટુંબનો ૯ થી ૧૫ પ્રમાણે જ દરજ્જો છે અને જે પ્રતિજ્ઞા કરેલું કહેવાય તે સર્વે બાઈ બોલે અને આણી મગ જોઈએ તો તેની શ્રિયો (કેમકે જાહેલોને એક કરતા વધારે હોય) અચળ, ઉદાસી અને પ્રપચી છે તેઓ જાણતા, વાગેલા, સોદા અથવા ઓ-

સ્ત્રિયોનું પોતાના ધણીના વચમાં રહેવાપણું ખરેખરે હોવાને બદલે માત્ર અનલાવવાનેજ હોયછે, અને આદાર પણ એવોજ દેખાવ દેખાડવાને તેઓ ઝાઝી ખતીવી જ એમ નથી. તેમના ધણીની સત્તા તેમના ઉપર હોતી નથી તે તેની બહુ પડવા દેતી નથી. વળી યુરોપિયન લોકોની રીતિ હલકી છે તેને માટે તેઓ આશ્ચર્ય પામેછે અને વિચાર બતાવેછે અને નીચે પ્રમાણે બનાવટની વાત કરેછે, તે જો એ પ્રમાણે લાગુ કરવામાં આવી હોત નહિ તો તેની મતલબ સમજાવ શકાત નહિ.

દ્વિત રજપૂતોની પુત્રિયો છે, તેઓ માણસ વેરે નહિ પણ માસ વેર પાડેછે. અત્યેક ઝીને પોત પોતાનો વાસ, ચાકર, દોર, જાડિયો છત્યાદિ અને એક ગામ અથવા ધણીની સમૃદ્ધિ પ્રમાણે વધારે ઓછું ભૂરૂંદું હોયછે હિંદુની બીજી નાતની સ્ત્રિયો કરતાં રજપૂતની સ્ત્રિયો વધારે પ્રસિદ્ધ છે તેઓ ઉદાર સ્વભાવની, નિર્ભયા અને સાહસિકી છે, અને તેમના સરીરની અપૂર્વ સુખડતા અને શુદ્ધાવસ્થા થઈ છતાં પણ બીજી કોઈ અન્યતિભા જેવામાં આવતી નથી એવી સરીરના દેખાવ વિષેની તેઓની ચિંતાને માટે તેઓનાં યોગ્ય ફીતે વખાણ ચાલે. રજપૂતધણીના અંગરાગ અને અનંન યુરોપની હંચ વર્ગની સ્ત્રિયોના જેવાં હોયછે અને મુખ અથવા ચામડીને શોભા આપવાને અતિ પ્રિય કામ ઉપર અંગરાગ કરવાની કળા બહેછે; અને આ ક્ષિતાના દૃઢ્યમાં દ્રવ્ય અને પદ્ધતિ ઉપરના પ્રેમ પછી તેના સરીરની સુંદરતા સુધારવા વિષેનો અતિ બલકટ ખ્યાલ હોયછે.

તેઓ કામળ કામ વિહાર વાળી હોયછે; પણ તેઓના દારિયા પતિઓની સાથે તેઓ શી રીતે પ્રેમ બાધે ? અને તેઓને હંચ વર્ગના પુરુષો સાથે સોદાઈ કરવાનો લાગ હોતો નથી, તેઓ વિષે જે નકારી વાત ચાલેછે તે મારે અદિ લખવી પડેછે તેથી હું ખેંદ પામું છું કે સુંદર અને મનોહર રજપૂતધણી સેવકો અને દલકા ચાકરોની સાથે છંદમાં પડવાને લલચાય છે.

એજ અંધકારી ઉમેરણી કરેછે કે, “રજપૂતસ્ત્રિયો પોતાના અંગની સુંદરતાને “બગાડ થવાની બીકથી તેમના બાળકોને બાગ્યેજ ધવસાવેછે,” બીજે દેકાણે તે આ પ્રમાણે લખેછે,—“સ્ત્રિયોનો આકાર અને સ્વતંત્રતા દેખાવ બગડી જાય તે અટકાવવાનેજ “સારૂ માત્ર તેઓ ગર્ભસ્થાવ કરે છે એવું હું કદાચ આજે તેના પેઢેલાં મેં કહિ સંભળ્યું નહતું, આ રીત આસિયા લોકોમાં પણ ખાસ છે, અને એક સ્ત્રિયે પાંચ વાર આવી રીતે ગર્ભસ્થાવ કરેલો મારે ઝોઝો માની દીધો તથાપિ એવો બનાવ વારે વારે બનતો નથી.” એજ પુસ્તકને પૃષ્ઠ ૨૧૬-૨૩૪

તેઓ કહે છે કે, “જ્યારે રાત્રી સીતાનું દરજી કર્યું ત્યારે તેણે તેને “લંકાના દેવ અને તેઓ ॥ સ્ત્રિયોના સ્વાધીનતા કરી. એટલે તે સ્ત્રિયો “તેની આકરીમાં રહી અને મુખ્યાત્વે કરીને તેઓએ સીતાને એટલું બહુ” “માન આપવા માંડ્યું કે તે ઉપરથી સીતાએ દેવોને આશીર્વાદ દીધો કે “કલિયુગમાં તમે હિંદુસ્થાનનું રાજ્ય પામશો પણ મારા વચનનું પણ “રાખીને તેના બદલામાં તમે તમારી સ્ત્રિયોનું માન ગમજો.”

સીતાના આશીર્વાદથી અગ્રેજોનું હિંદુસ્થાન ઉપર રાજ્ય થયું અને તેઓના ઉપર તેમના સ્ત્રિયોની મત્તા આક્રમણ લાગી એવું તેઓ બેસા- રી રહે એ વાત ઉપરના અભિપ્રાયથીજ જણાઈ આવે છે *

હિંદુની સ્ત્રીને અપેક્ષી આવે છે ત્યારે તેને માનીતી થઈ પડવાનો પ્રસંગ મળે છે. અને અસાધારણ રીતે તેની ગજાળ રાજવામાં આવે છે. તેને જ્યારે ગર્ભ ધારણ કર્યાને ચાર મહિના થાય છે ત્યારે કોઈની નજર વાપ નહિ એટલા માટે હનુમાનની મળી અને ચક્રાની ધૂળની પોટલી કાળા લૂગડામાં બાંધીને તેની રાખડી કરીને તેને હાથે બાંધે છે અને તે દિવસે વરો કરે છે, ત્યાર પછી ઈશ્વરમાં ચાલે છે કે “સુદરિયો અને બા- “તુઓને જ્યારે મહિના રહ્યા હોય ત્યારે જ વસ્તુઓની તેઓને ઈચ્છા “થાય તે વસ્તુઓ તેઓને આપવી જોઈએ” તે પ્રમાણે દોહદલકણ પૂરવાનો હિંદુસ્થાનમાં પણ ચાલે છે અને તેની પામે તે દિવસથી ધર્મનું કથું કામકાજ કરાવતાં નથી.

ગર્ભ ધારણ કર્યાને ૭ કે આઠ માસ થાય છે ત્યારે સીમંતોત્સવનો વિધિ કરે છે. તે સ્ત્રીને કોઈ સમાને ઘેર લઈ જાય છે, ત્યાં તેને નવરાવે છે ત્યાર પછી લૂગડાં ધરેલાંથી તેને સારી પેટે શણગારે છે, અને ગાજતે વા- ગને સવને ગજાને તેને પાછી પોતાના વરને ઘેર તેડી લાવે છે તે અવસરે

૦ મુજરાતમાં ધણી લોકો એમ માને છે કે ચરોપિયન લોકો સીતાને માને છે. આથી અથવા પોર્ટુગીઝ પાદરિયો સામાન્ય રીતે “સીતા પાદરિયો” કહેવાય છે. અને આદ્યજ્ઞ અથવા વસાજિયોને ચરોપિયનો પછે કે તમે કાલ હો ત્યારે તે પારોસિ- યોને બરાબર બોળખાઈ આવે એટલા માટે કહે છે કે, “અમે સીતા પાદરી છીએ.” રા- મન કથાવૈલિક ધર્મવાળા કુમારિકા મેરીની મુખ કરે છે તે ઉપરથી કદાપિને જ વિ- ચાર આવેલો દરો,

તેનાં સગાંવાદાલા આગળ ચાલતાં તેને ચાલવાના રતા ઉપર સોપારી અને પૈસા વેરેછે. ઘેર તે સ્ત્રીનો બાપ પોતાને ગામથી આવ્યો હોયછે તે લૂગાં આદિ એક દાલ અથવા છાજમાં ગોઠવીને નાળિયેર સહિત તેને અર્પણ કરેછે. તેમજ પોતાના જમાણને પાંચડી બધાવેછે તથા દીકરીની સાસુને હાથલ કે જેલુ તેનું ગળું હોય તેલુ લૂગડું આપેછે. સાસુ ઉગરા આગળ આવીને ન્યુનચન વિધિ કરીને વહને ઘરમાં આવેછે અને પછી ગર્ભસંસ્કાર ધાયછે સાર પછી પોતાના સગા સાથે તે સ્ત્રી પોતાને પિયર જાયછે.

તેને જો દીકરા અવતરેછે તો તેના બાપને ઘેર વધામણીનો કાગળ લખીને મોકલેછે તે પછી વધામણી લઈ જનારને પાંચડી બધાવેછે. જો તે છોકરાનો બાપ દાકાર કે રાગ હોયછે તો ઢોન વગડાવેછે અને કુદિ-યોને છોડી મૂકેછે, કાઠ કોઈ વાર તો નવા અવતરેલા કુવરના કુકુતને પગલા કાગળ ઉપર પડાવીને તે કાગળ મોકલી દેછે. આગળ કકોતરી લખવાની રીતિ લખેની છે તેના જોડીજ વધામણી લખવામાં આવેછે પણ દેરદાર માત્ર નીચે પ્રમાણે છે.

‘જેકેન કુકુતએ (કુનાળે દિવમે કલાણી ધડિયે) પાંચડી બાંધ-
“ના” દીકરાને જન્મ આપો છે, તેના જન્માહાર લખા સાગ છે.”

જો પુત્રી અવતરી હોયછે તો “સુદડી સોદનાર દીકરી” એમ લખે-
આ પ્રમાણે વિશેષણ લખવાનું કારણ એમ છે કે આગળ થોડો ઠાના માત્ર વિના જોડિયા અક્ષર લખતા (અને કૃત્રીક જગ્યાએ હવચ્ચા પણ લખેછે) તેથી એવું વિશેષણ લખવામાં આવે નહિ તો “દર” અક્ષર ઉપરથી દીકરા અને દીકરી બે જાણ

જેવો જન્મ થાયછે કે તુરત દાયમા નાળિયેર લાખને સીનું મીઠું મગ્ન હોયછે તે જોશીને ઘેર જાયછે, ત્યાં તે વા, મહિનો, નિધિ, વાર, અને થડી તથા મળી નોખી રાનેછે, તે ઉપરથી પત્રો જોશી જન્માહાર કે જન્મપત્રના તૈયાર કરેછે

જન્મ પત્રી ૭૩ે દિવમે વિધાત્રીને નામે શ્રદ્ધાની પૂજા કરેછે. તેનું મારણ એમ અમજવામાં છે કે તે દિવમે તેના કપાળમાં વિધાત્રી તેના ઝડન ચંદ્રિના સેખ લખેછે વિધાત્રીના ઉપયોગને અર્થે કારો. કાગળ,

લેખણ, અને ખડિયો મુકે છે પણ તેમા કાળી શીલાઈ પુરવાને ઠાણે રાતી પૂરે છે, કેમકે રાત્રિનિયાળ એવા જે રાતા અક્ષર, તેવડે વિધાત્રી લેખ લખે તે દિવસે વળી રૂપાનો કે સોનાનો કઢોરો, અને કડાં સાંકળાં હાથે પત્રે પેહેરાવે છે.

જન્મને તેરમે દિવસે તે બાળકનું નામ પાડવામા આવે છે તેના પેદ-લોઃ અક્ષર રાગી પ્રમાણે જોયી નક્કી કરી રાખે છે નામ પાડતી વેળાએ પાસેના સગાનું નામ પડી જાય નહિ તેની સત્તાગ રાખવામાં આવે છે પણ રજપૂતોમાં તો તેના બાપનું જે નામ હોય તેવું પણ પાડવા દે છે છોકરાની દેાઈ તેવું નામ પાડે છે અર જિયે પેતાના કાપમા પીપળાનું અકેકુ પાડુ સધને છોકરાને જો લૂગડામાં સૂવાશે તેના આંકડા છેડેા જાધીને તેને લીધાગનાં નીચેની કંઠંગી કરિના બોરે છે,-

“જાળાં જોતી પીપળાન

દેાઈમે પાડયુ દુધાઈ નામ”

પછી બાપડિયોને અને છોકરાને પતામાં વેહેવવામાં આવે છે.

છોકરો સવાવર્ધનો થાય છે ત્યારે તેને પેદેકુંજ અગ્ર જોડાવતી વે-જાએ “અજપ્રાશન” નામનો ત્રિધિ કરે છે, તે જોવાને સગાવાદાતાને પાછાં નોતરે છે. બ્રાહ્મણો વળી એક વાર કરીને જોત્રજની પૂજા કરે છે અને હોમ કરે છે.

છોકરો આગળ જતાં કેવો ધધો કરશે તે નક્કી કરવા માફ જૂદા જૂદા ધધાના જે સાધન હોય છે તે તેના મુખ આગળ ચૂકી દે છે.

देवतामैत्र्यं त्रिन्यस्य शिल्पभांडानि सर्वश.

शस्त्राणि चैव शास्त्राणि तत. पर्येतु लक्षण

प्रथमं यत् स्पृशेद्बालः स्वेच्छया स्थापित तदा

जीमिषा तस्य बालस्य तेनैव तु भविष्यति.

જાવાઈ,-દેવતાના મુખ આગળ શિલ્પનાં સર્વ પ્રકારનાં બાંડન (સાદિલા), સર્વ પ્રકારનાં દ્રવિયોર, અને સર્વ પ્રકારનાં શાસ્ત્ર ચૂકીને પછી બાળકને તેની ઇચ્છા પ્રમાણે સ્પર્શ કરવા દેવો, તેમાં તે પ્રથમ જેનો સ્પર્શ કરે તેનાથી તેની ઉપશ્રવિકા ચાલવાની એમ જાણ્યુ.

“કલમ, કડછો કે બરછો.” એવી ગૂંજરાતીમાં કહેવત છે તેનો અર્થ એવો છે કે એ ત્રણમાંથી જે ચલાવતાં આવડે તેની હોંશીયારી ગણાય છે. તે ઉપરથી ઉપર જે “વાસણુ” (બાંડન) લખ્યું તે “રસોઈ” તું જીવન કરાવે છે.

અન્નપ્રાશનો નિધિ કરતા પેહેલાં નો બાળક મરી જાય છે તો તેને બાળવાને બદલે ડાટે છે. એજ પ્રમાણે ઘડેલો લોકોમાં પશુ દાંત ફૂટતા પે-હેલાં બાળક મરી જતું તો તેને ડાટવાનો ચાલ હતો એમ જણાય છે. દેશ-મન લોકોમાં પશુ જે બાળક આશ્રીશ દિવસનું થયું હોય નહિ, ને મરી જાય તો તેને બાળવાનો ચાલ હતો, અને “નેન્સકોર્નિયા” નામના ગો-ત્રના માણસો એ નિધિ મુખ્યત્વે કરીને કરતા હતા, એમ કહેલું છે.

પ્રકરણ ૮.

ઉત્તર ક્રિયા.

(કવિત.)

“શુભને આનદની જે વસ્તુ નીમી સવ તે તો
અશુભને શોકને ઠેકણે થઈ જાયછે,
મંડપની ગજા બધી પલટાઈ જાયછે ને
રમસાનનો શોક સર્વ તે ઠેકણે યાયછે;
લગ્નની વેળાના દાર ગોટા આદિ પુષ્પ તે તો
મડદાના દાદરયાન ઉપર નખાયછે;
મંગલગીતને રયાને શોક રાજિયા ગાય
એવી રીતે વસ્તુઓ તો બધી પલટાયછે.”

શૂન્યરાતના દિવ્દિઓમાં દાહ દેવાની સાધારણ રીતિ છે તેથી હલ-
ટી રીતે, જે બાલકને અન્નપ્રાશન સંસ્કાર થયો હોય નહિ તેનો વિધિ થાય-
છે, અને તેજ પ્રમાણે મંચ સીનો પણ થાયછે. સન્ય સીની પછવાડે રડા-
રાણ કે કોઈ પ્રમારનો શોક કરવા દેવામાં આવતો નથી. રાજને પાલખી-
માં બેસારીને વાળાં વગડાવના અને ગુલાલ ઉડાવતા અથવા કેઈ બીજા
પ્રકારથી ખુશી બતાવના દાહ દેવા લઈ જાયછે, તેને ચિત્તામાં બાળી મૂક-
વાને બદલે બેઠેલી દુખમાં બોલમાં ડાટેછે. અને તેના ઉપર ન્હાને ચોતરો
કરી પછી તે ઉપર તેનાં પગલાની રથાવના કરેછે.

વય થયે અથવા નમજાઈથી માણસનું શરીર ધસાઈ જાય છે અને
તેનું મરણ થવાનો કાળ પામે આવેછે ત્યારે સાવધાન હોય તે વેળાએ
તેણે દેવશુદ્ધપ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈએ, જેમ શસ્ત્રમાં લખ્યું છે આ પ્રમાણે
કરવા સાર વેદમાં નિયુક્ત એવો એક ધામજી કે પછી બીજા વધારેને મ-
નમાન બોલાવેછે, પછી પ્રાયશ્ચિત્ત કરનાર નાદાઈને બીને લૂગડે, વગર ખાધે,
બેઠેલા બ્રાહ્મણની પ્રદક્ષિણા કરેછે અને ત્યારપછી તેઓને પગે લાગેછે.
પછી, તેણે જન્મથી તે પ્રાયશ્ચિત્ત કરતા સુધીમાં, “જ્ઞાનપ્રભુમાં, કે જવા-
“નીમાં, કે મહાપ્રભુમાં; ધાના કે દધાડાં, જાણે કે અજાણે, ન્હાનાં કે મો-
“ટા મન મ્મં કે વચનથી જે જે પ્રકારનાં પાપ” કર્યા હોય તે, માની

દેવાની આરા કરવામાં આવેછે. આ પ્રભાવે જે પાપ માની દેવામાં આવે
છે તે, આખા જગતમાં જે નીતિના માર્ગ કહેવાયછે તે તેડવાથી યયાં
હોય તેજ માત્ર હોયછે એટલુંજ નહિ પણ પુરાણમાં જે જે પ્રકારનાં પાપ
કહ્યાં છે તે સર્વે આવી જાયછે, એટલે જો તેણે ગય મારી હોય, યુરની
ગાદી ઉપર બેઠો હોય, દારૂ પીધો હોય, બળતણને માટે ઝાડ કાપ્યું હોય,
કાષ્ટને વટાવ્યું હોય, અથવા કાષ્ટ જીવજંતુને પ્રાણ લીધો હોય, જે ખાવા
ચોખ્ખ નહિ તે ખાધું હોય, જેની ચાકરી કરવી જોઈએ નહિ, તેની ચાક-
રી કરી હોય, ખાટલા ઉપર બેસીને પાણી પીધું હોય, ગાય, બળદ, પાડો,
મધેકું કે ઉટ ઉપર બેઠો હોય,—પાલખીમાં બેસીને તે બ્રાહ્મણ પાસે ઉ-
ચ્ચાવી હોય અથવા એ બધાય કરનાં, જો તેણે બ્રાહ્મણની આરા ભગ
કરી નાંખી હોય, તો તે સર્વે માની દેવ પડેછે. પણ એ સર્વે પાપ ઘોષ
નાંખવાને વિવિ બતાવાને વેદના જાય પુરુષો જે પેલા બ્રાહ્મણો તેઓની
તે યજ્ઞમાન પ્રાર્થના કરેછે, અને કહેછે કે,—

આમ્રહસ્ત્રવર્પયંતં મેવદર્પમિદં જગત્
યક્ષરક્ષઃપિશાચાદિ સદેવાસુરમાનુષં
સર્વે ધર્મવિવેક્તારો ગોતાર સકલા દ્વિજાઃ
મમ દેહસ્ય સંશુદ્ધિકર્તુમ્ દિવસત્તમાઃ
મયા કૃત મહાવોર જ્ઞાતમજ્ઞાત કિલ્વિપં
પ્રસાદઃ ક્રિયતાં મહં શુભાનુજ્ઞાં પ્રયચ્છથ
પૂજૈઃ કૃતપવિત્રોઽહં મેવેય દિવસત્તમૈઃ

બાવાર્થ—બ્રહ્માથી તે તૃણ લગી આ જગત્—યક્ષ, રાક્ષસ, પિશાચા-
દિ, દેવ, અસુર, અને મનુષ્ય, તમારાથી ભરેલું છે. અહો સકલ બ્રાહ્મણો!
તમે સર્વે ધર્મના જાણુ અને તેના રક્ષક છો. અહો! પૂજ્ય બ્રાહ્મણો! તમે
મારો દેહ પવિત્ર કરો એ જાણુતા અજ્ઞાતનાં મદા ધોર પાપ કરયાં છે,
મારા ઉપર કૃપા કરો અને મને શુભ અનુચ્છા કરો. અહો! પૂજ્ય દ્વિજ!
તમારી પૂજા કરવાથી હું પવિત્ર થશ. કેલીક વર નો આ આરાપક
બ્રાહ્મણોના ચરણ ધોવાનું તેને કહેવામાં આવેછે, અને તેથી શુદ્ધ થયેલું

પાણી પીને તેઓની શ્રેષ્ઠતા નીચે લખેલા રોગ પ્રમુખે માન્ય કરવાને સ્વ-
ચવતામાં આવેછે —

પૃથિવ્યા યાનિ તીર્થાનિ તાનિ તીર્થાનિ સાગરે
સાગરે યાનિતીર્થાનિ વિપ્રમ્ય દક્ષિણેષ્ઠે
દૈવાધીન જગસર્વે મત્રાગ્રીનાથ દેવતા
તે મત્રા ગ્રાહણાગ્રીના ગ્રાહણો મમ દૈવત.

પૃથ્વીની માફ જેટલા તીર્થ છે તેટલા બધાય સાગરમાં છે, અને
જે તીર્થો સાગરમાં છે તેટલા બધાય ગ્રાહણીના જમણા પગમાં છે

સર્વ જગત્ દૈવને આધીન છે, સર્વ દેવતા મત્રને આધીન છે, અને
તે મત્ર ગ્રાહણીના આધીનમાં છે (શ્રીકૃષ્ણ રહેછે કે) ગ્રાહણી માફ દૈવત
છે પછી ગ્રાહણી ઉપર આવેછે કે 'તમે શુદ્ધ થાઓ' (શુદ્ધિ ભંડવ)
પછી તેઓ અપનાય અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું રહેછે અથવા દશ દગ્ગર
ગાયત્રી મત્ર જપવાનું રહેછે, અથવા ઓર દગ્ગર તેના હોમ કરવાનું રહેછે,
અથવા ધર્મનાં સર્વ કામમાં ખરેખરે ઉપાય બ્રહ્મભોજનનો છે તે કરાવ
વાનો સાધારણ આલ છે યજમાન દગ્ગમત કરાવેછે તે વેળાએ ગ્રાહણી
નીચેનો મત્ર બોલેછે —

મહાપાપોપપાપાનિ બ્રહ્મહયાસમાનિચ

વેશાનાશ્રિત્યતિષ્ઠતિ તસ્માન્વેશાન્વપામ્યહ

અર્ધ-મહા પાપ ઉપપાપ, અને બ્રહ્મહત્યા સમાનના પાપ વાળનો
આશ્રય મરીને રહેછે, માટે હું વાળ મુઠાવી ન ખાવું

મુડન કરાવતી વેળાએ ચોટલી રહેવા દેનામાં આવેછે યજમાનને
દશ પ્રકારના સ્નાન કરવાનું ફરમાવવામાં આવેછે ચતુષ્કર્મથી, મૃતિકાથી
ગોમયથી, ગોમૂત્રથી, દૂધથી, દહીંથી, માંખણથી, ગધથી, કુશામથી અને
પશુથી પ્રત્યેક સ્નાનની વેળાએ તે સ્નાનને લાગુ પડતો મત્ર બોલવામાં
આવેછે પ્રાયશ્ચિત્તકર્તા પછી ચોખ્ખાં વસ્ત્ર પહેરેછે અને શાંતિમામની પૂજા
કરેછે, અને ગ્રાહણી હોમ કરેછે તેવામાં તેને દસ દાન આપવાં પડેછે

• તીથ એટલે સત્રમાં જન્માઓ નહીં કિનારે તીથ ધણા હોયછે તેથી અદિયા
જે સૂચન કર્યું છે તે નિશ્ચય વિષે છે

ગોમૂતિલહિરણ્યાજ્યવાસોધાન્યગુડાનિચ
રૌપ્યં સ્વળમિત્યાહુ દંશ દાનાન્યનુક્રમાન્

ગાય, ધરતી, તિલ, સોનું, ધી, વજ્ર, ધાન્ય, ગોળ, રૂપું, અને મીઠું,

એવાં અનુક્રમે દશ પ્રકારનાં દાન કહેતાં છે

આ દાન આપ્યા પછી પ્રાયશ્ચિત્કર્તા બ્રાહ્મણોને છાયાદાન એટલે વા-
ડકામાં ધી ભરીને તેમાં પોતાનું મુખ જોડીને તે આપી દેછે. પછી તે બ્રા-
હ્મણોને કહેછે કે “આર્ય આ પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રમાણ કરો.” તેઓ ઉત્તર આપે
છે કે, “અમે પ્રમાણ કર્યું.”

ઉપર જે ક્રિયાનું વર્ણન કર્યું તે યાત્રાળુ તીર્થે આવેછે સારે કરેછે,
તેમજ જને નાતબાદાર મુકયો હોયછે તેને પાછા નાતમાં આવવું હોયછે
સારે પણ કરવી પડેછે. દેહશુદ્ધપ્રાયશ્ચિત્ત કરચ.વિના જો કાંઈ મરી જાય
તો તેનો દીકરો જ્યારે તેની ઉત્તર ક્રિયા કરવા માડેછે સારે તેને તે કર-
વું પડેછે. જો કદાપિ તે કરે નહિ તો જાપ અને દીકરો જન્મે નરકમાં પડેછે.

મરણ પામેલા પ્રાણીઓનો ન્યાય કરવાને યમ રાજા જે નગરમાં જિ-
રાજેછે ત્યાં જતાં રસ્તામાં વૈતરણી નદી આવેછે તે બ્રાહ્મણોનું સાધન,
આપણે આ દુનિયામાં હોયથે ત્યારે મેંજવી રાખવું જોઈયે.* શ્રીકૃષ્ણ પોને
કહેછે કે, “જે કાંઈ પોતાના પ્રારબ્ધ કર્મ યોગે વૈતરણી સુખે કરીને ત-
રવાને ઇચ્છતું હોય તેણે આ જગતમાં છતાં જ્યારે પોતાના હૃદયનો નિ-
શ્ચય થાય ત્યારે અથવા કોઈ સારે પ્રસંગે સારી ગયતું દાન કરવું.” આ
પ્રમાણે કરવાનો એક દસકો વિચાર એવો છે કે પ્રેતલોકોની નદી ઉતરતી
વેળાએ, દાન આપેલી ગાય તેમાં આમળ ચાલે અને તેને પૂછડે બાઝીને
દાન આપનારથી પાર ઉતરી ચકાચ. કદાપિ કબજે છૂટી જાય તો, એવું
માનવામાં છે કે પાણી તેના ઉપર ફરી વળે.† દાન અપવાની ગાયનાં

* મરણ પામેલાના ઉપયોગમાં આવવા સારૂ જે દાન કરવામાં આવે છે તે
વિષે આ પ્રકરણની છેવટ ટીપ આપી છે તે જુઓ.

† ગુજરાતના ગ્રામાજિયા દોર ચલાવેછે તેમની ચલાવતી જગ્યા જે ગામમાં તે
રેલેલા દોયછે તેની નદીને સામે કાંઠે હોયછે તેથી નદી બ્રાહ્મણોને દોર સામીતેડે ન-
ચડે તેમાંથી એક દોરને પૂછડે બાઝીને ગ્રામાજિયા પાર ઉતરેછે તે અમે ગુજરાતમાં ઘણી
વાર જોયેલું છે.

શીંધડાં સોને મદવાં જોઇયે અને ખરિયો રૂપે જડી લેવી જોઇયે. રંગે કાળા કે ધોળા જોઇયે. ગાયત્રી સાથે દોવા માટે અઘણુને ત્રાંચડી આપવી જોઇયે. ગાયને કાળો ઝોઢો (ઝુલ) ઝોરાંડવો જોઇયે. ત્રેતને મારે લૂગડાં, પગરખાં, એક વીંટી અને એક છત્રી તેમજ સાત પ્રકારનાં ધાન્ય અર્પણ કરવાં જોઇયે. તેમજ વૈતરણી નદીપ્રદર્શન ત્રાંચાનું એક પાત્ર મધ ભરીને રુતો દગથો કરીને તે ઉપર મૂકવું જોઇયે. યમની સોનાની મૂર્તિ કરાવી તેના હાથમાં લોહોડાનો દડ અપાવેછે તથા શેલડીની દોડી કરાવવી પડે છે. યમરાજની પૂજા કરવા મૂર્તિમાં તેનું આવાદન કરેછે અને નીચે પ્રમાણે શ્લોક બાણીને તેની પૂજા કરેછે —

દદહસ્ત મહાકાયં મહિષોપરિ સંરિપતં

ગ્તાક્ષ ટીર્ધચાહું ચ, ધર્મરાજ ન નતોસ્મહ.

પાડા ઉપર અશ્વારીકરનાર, હાથમાં દડ મારણ કરનાર, મહાકાયાવાન, લાક્ષ આંખોવાળા, અને લાળા હાથવાળા ધર્મરાજ હું તને નમન કરું.

આ પ્રમાણે કરી રહ્યા પછી ગાયત્રી અને યમમૂર્તિની પૂજા કરવામાં આવેછે, અઘણુને નમસ્કાર કરેછે અને સર્વેની આસપાસ પ્રદક્ષિણા કરેછે. પછી અઘણુને દાન આપવી વેળાએ યજ્ઞમાન ગાયનું પૂઠું તથા દર્બ અને તુલસી હાથમાં રાખેછે અને નીચે લખેલો મંત્ર બોલેછે.—

યમમાર્ગે મહાધોરે તા નદીં શતયોજનામ્

તર્નુકામો દદામ્યેતા તુમ્યં વૈતરણીં નમઃ

યમના મહા ધોર માર્ગમાં સો યોજન વિસ્તારની વૈતરણી નદી છે તે તરવાને માટે (હું અઘણુ!) તને આ ગાય આપુ છું.

ધેનુકે મા પ્રતીક્ષસ્વ યમદ્વારે મહાપથે

ઉત્તારણાર્થ દેવેશિ વૈતરણ્યે નમોસ્તુ તે.

અહો ગાય! યમદ્વારના મહામાર્ગની મદદ અને જીતારનાને માટે મારી પાટ જો દે દેવી! તને નમસ્કાર કરું.

છેલ્લીવારે અઘણુના બચ્ચી કરીને, અને તેને નમસ્કાર કરીને ગાય આપેછે અને રહેછે કે,—

વિષ્ણુરૂપ દ્વિજશ્રેષ્ઠ મામુદ્ધર મહીસુર

સદક્ષિણા મયા દત્તા તુમ્ય વૈતરણી નમ

હે દ્વિજશ્રેષ્ઠ! હે વિષ્ણુરૂપ! હે મહીસુર! તમને નમસ્કાર કરીને* દક્ષિણા સહિત આ ગાય આપુ છું, ગાટે મારો ઉદ્ધાર કરો.

જ્યારે કાંઈ હિંદુ મરવાની તૈયારી ઉપર આવે છે ત્યારે તેને ગાટે ચોકો કરવામાં આવે છે અને તે ઉપર જઈ, તથા અને દર્શન નાખે છે. પછી મરનાર માણસનાં ઘરેણા અને ખીજા પધારાના લૂગડા હોય છે તે ઉતારી લે છે. તેની હળમત કરાવે છે અને મૂકો ઉતરાવે છે, તથા સ્નાન કરાવે છે. પછી ચોકો કરાવે છે હોય ત્યાં તેને ઉતારવા અને દેવલોક ભણી પગ કરાવી અને (દક્ષિણ) ચમપુરી ભણી માથું કરાવીને મૂકારે છે તેના હાથમાં એક પાત્રમાં લાડુ અને તે ઉપર રૂપિયો મૂકીને આવે છે અને કાંઈ ગરીબ શ્રાદ્ધાળુને તે મરનાર માણસ પાસે અપાવે છે દ્રવ્યવાન માણસો હોય છે તે ગાય, સોનું, અથવા ખીજા મૂલ્યવાન વસ્તુનું દાન કરે છે અને પોતાના મરણ પામતા સગાને કહે છે કે, અમે તમારા અસ્તિ કારણે લઈ જઈને ગંગાજળમાં પધરાવીશું, અથવા (મરનારને પુણ્ય થવા માટે) મથુરા, દ્વારકા, સોમનાથ કે ખીજા કોઈ તીર્થની યાત્રા કરીશું. મરતા માણસને માટે ધર્મના કામમાં દ્રવ્ય ખર્ચવાને અથવા પ્રત કરવાને હાથમાં જળ લઈને પ્રતિજ્ઞા કરવામાં આવે છે. કોઈ વાર તો, ધર્મનો દડ લોહોડાનો છે માટે તેને પ્રમત્ત કરવા સારું લોહોડાનું દાન કરવામાં આવે છે આર્વા દાન જેને માટે આપવામાં આવે છે તેને અને આપનારને જન્મેને સ્તુતિપાત્ર ગણાય છે. કહ્યું છે કે,—“મરણ પામતા આપને હાથે જે દીકરો દાન કરાવે છે તે તેના કુળનો દીપક ગણવામાં આવે છે.”

આ વેળાએ મરણ પામતા માણસની પાસે ધીની દીવો પ્રકટીને મૂકે છે, તેના મ્હેમાં ગંગાજળ મૂકે છે. તેમજ દહી અને ઘુણસીપત્ર પણ મૂકવામાં આવે છે.

એમ કહેવામાં છે કે માણસને કંઠપ્રાણ આવ્યા હોય અને તે કહે કે મેં આ સસારનો ત્યાગ કર્યો તો તે મરણ પામ્યા પછી વૈકુંઠ પામે છે અને ન્પછી તેને જન્મમરણ રહેતું નથી. એટલા માટે કંઠસાક માણસો

સમને જુ ક દવે આપણું મોત પાસે આવ્યું છે એટલે આતુર સંન્યાસ મદ્ય કરવાનો વિધિ કરે છે. કાષ્ટ સંન્યાસીને જોલાવીને દીક્ષા લે છે અને જગવા વસ્ત્ર ધારણ કરે છે એટલે તેણે સંસાર અને તેને લગતી બધી પચાત છોડી દીધી ગણાય છે *

મરણાવસરે દુઃખ યાવ છે તે, જીવને સરીર છોડીને જનું ગમત નથી તેમ જનાં યમના જીલમગાર દ્વારા તેને જસાતકારે લઈ જાય છે નેથી યાય છે એવું તેઓ માને છે, કેમકે મૂળથી તેમને મળે એવીજ વાત ઉતારવામાં આવેલી હોય છે. એટલે અને જાણના મારવા તેઓ રામના નામના પોકાર કરીને પોતાની દુખ મનોવૃત્તિનું સમાધાન કરે છે યોગીવારમાં તો મરણ સૂનેલા માણુમના ધડપછાડા બંધ પડી જાય છે અમરઆત્મા પોતાના પંચમહાભૂતના યોગિયામાથી વિદાય યાય છે તે જ્યાં જતો દશે "તે હવે ફીકા, કડક અને ઉધાડા સ્થાનમાં પ્રવેશ કરશે ?"

આ રસિક વિષયને અહિંથી રહેવા દઈને હવણું તો મડદાનું સાંધ-જી ચલાવિયે છિયે અને શીક કરનારા લોકો સરીર જે ધુળમાંથી થયેલું છે તેને તેમાં પછુ ભેળવી નાખે છે તે ઉપર લક્ષ આપિયે છિયે.

જ્યારે જીવ જતો રહે છે ત્યારે મરણ પામેલા માણુસના ઘર આગળ તેનાં સમા વાદાલા અને આડોશી પાડોશી ભેમાં યાય છે; અને કરણી ૨-

* આ મદ સંન્યાસિયો આપણને અગાડીના કેટલાક કિરિયન સાધુઓ વિષે તું તેમાં મુખ્યત્વે કરીને મદાન કાન્દનદેનનું મરણ કરાવે છે, સાધુનો ધાળો વેરા અને પવિત્રતાનો નવો સ રકાર કરી લેવાની જે આવશ્યકતા તે પ્રમાણે કરવાને કાન્દનદેનને એટલું બધું અપ્રિય લાગતું હતું કે, ક્રિષ્ણન કહે છે તે પ્રમાણે મરણના આ-ક્રમ દાયથી તેના સરીર ઉપરનો રાજપોશાક દુર થવાની એક પાસે રજા આવી ત્યારે તેને તે પ્રમાણે કરવાને સમજવવાને બની આવ્યું.

આગલો રોકાનનો ઉત્તિદાસ કર્તા કહે છે કે, "હેનરી રામ અને તેના ભત્રિમ "કલાન્ડસના અર્ધને લડાઈ ચાલતી હતી એટલા માટે તે આખું આ વર્ષ (સન "૧૧૨૮) નામડીમાં હતો; પણ તે અર્ધ લડાઈમાં એક ચાકરના હાથથી ધરાયો અને "એવો ને એવો રોટ જાડિનના મઠમાં મથો ત્યાંતેને સહુ કંઈ ત્યાર પડી તે પાંચ . જીવને મરણ પામ્યો, અને તેને ત્યાંજ બુદિદાદ દીધો—પરમેશ્વર એના આ-ની શાન્તિ કરે."

સજનક નાટકના ખેલની પેઠે રડવા ફૂટવાનું શિર કરેછે. પાસેનાં સગાં હોયછે તે “ઓ બાપરે ! ઝો બાધરે !” એવા પોકાર કરતા ધરમાં પેસે છે. બાપડિયો ધરને આગણે દારબધ ઉભી રહીને તાલ પ્રમાણે ફૂટતી રા-
નિયા ગાયછે. જેઓ ધરડાં થયાં હોયછે અને તેથી કરીને યમદૂતનું સ્વાભાવિક બધુ થઇ રહેલાં લંચુઈ આવેછે તેઓના કરતાં જવાન મા-
ણુસો માટે વધારે વાર લગી અને વધારે હૃદયબેદક રીતે શોક કરેછે. રા-
નિયામાં સંબધ વિનાના શોકનાં જૂદાં જૂદાં વાક્યો હોયછે તે એક બે
શ્લોકો સગાથે ગાયછે અને બીજી તે પ્રમાણે બીલેછે. નીચે અમે એક
પરનિયાનો થોડો ભાગ દાખલ કર્યો છે તે, જે આમળ વર રાજ્ય થ-
યેસો અને પછીથી કાગી ઉંમરમાં અરણ્ય પામેયો સારે તેના વિષે તેને
એક રાજવી અને શરવીર ગણીને શોક કરેસો છે.

હાય ! હાયરે ! ગામચુંદરે રડારાજ થાયછે,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાય ! આ તો રામજી કરેા કોપ જાગિયો,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! હવે વરસ્યો એકુસો ધણા લોહીધી.

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! હવે સાગરે સિમાડો નિજ છાડિયો,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! કન્યા વાધતી લૂંટાઇ ધર આંગણે,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! જમરાજના લૂટારા દોડી આવિયા,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! વરરાયને તેઓએ જાણી મારિયો,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાયરે ! એનો મંડપ નીચે ટોળા પાડિયો,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાય ! એની ઝોરીનાં માટ ભાંગી નાંખિયા,

વોય ! રાજવી વોય ! વોય !

હાય ! હાય ! એનો જીવડો લૂંટાયો જીવમે કરી.

વેાય ! રામની વેાય ! વેાય !

આ શોક જનક વિજ્ઞાપ કદગો લાગે છે તોપણ પરમાત્મા દરિયાવાદી અગ્રેજ સરખાને પણ બહુ હૃદયબેદક થઈ પડેછે, અને જ્યારે તેના કેયા નીચા થતા સ્વર આંધેથી ધારે પડેછે ત્યારે કાંકરાવાળા દરિયા કિનાર, શાન્ત સાયંકાળને સમયે મોઝ આવેડે અને પાછા તગેછે તેવી નિયમિત અને શોકજનક અવાજ ધાયછે તેનું જાન કરાવેછે.

રાત્રિયો પૂરો થાયછે પછી જાયડિયો દાંકતી અને ધાકીને શેષ જની ગયેલી બેસી જાયછે પણ રડવાનું તો ચાલતુંજ રાખેછે અને તે સાથે બોલ બોલેછે કે, “અરે દીકરા ! હવે મારી ખબરો કાણુ શેશે ? હવે મને આગ કાણુ મૂકશે ?” અરે વિપ્ર (જે બ્રાહ્મણ હોયતો) તમે મને દગો દઈ, નાખીને ગયા; તમે મારાં છોકરાંને પરણાવ્યા વિના મને મૂકીને ચાલતા થયા ! અથવા બેદન રહેશે કે, “અરે બાઈ ! હું મારે સાસરેથી આવીશ ત્યારે મને હવે આવકાર કાણુ રેશે ? અરે ! હવે મારા બાપના ધરમાં પીપળો હમને !” *

* શ્રીક લોકોમાં મતી ગયેલાને માટે શોક કરવામાં આવતો હતો તેમાં મૂળ જોવા જઈયે તો શ્રિયો લાખા ધાંટા કાઢાવીને ગતી હતી એમ જણાયછે, પણ હોમરની વેળા જેટલા અગાઉના વખતથી રીતિનો એટલી બધી નિયમસર થઈ ગઈ કે મહાના બિહાના આગળ જાનારા શોક કરવાને માટે હાબર રહી કામ ચલાવતા હતા અને શ્રિયો તેઓને તે કામમાં માત્ર આશ્રય આપવા લાગતી હતી (જુલો સુવર્ણ પુસ્તક) છાતીમાં કૂટવાનો નાશરો ચાલ જીવતાની શ્રિયોમાં લઈ લગણુ ચાલેછે તેવી થતા માઝા પરિણામને લીધે કેટલાક પરોપકારી હિંદુઓના મનમાં શ્રીક લોકોના જેવા શોક કરનારા દાખલ કરવાનું આવેલું છે એમ અમે માનિયે છીયે, જુહાના રાજ જેસિયોના પુત્ર જેહોયએકિમનું સર્વિશ્વકથન કરતો વેળાએ પેગમ્બર જેરીમયા રહેછે કે, “અરે મારા ભાઈ, અથવા અરે બેદન, એમ કરીને તેને માટે શોક કર્યો નહિ, અરે એ ઘણી ! અથવા અરે તારો મદિમા ! એમ કરીને પણ એને માટે શોક કર્યો નહિ” એ પેગમ્બરના આવા બોલવા ઉપરથી મશણ પામેલાની પછવાડે શોકનું રહ્યું અથવા રાત્રિયા ગાતી વેળાએ એમ બોલવાનો વડિવટ હતો એવું જણાય આવે છે—vide Jeremiah xxi. ૧. ૧૮, and not with references in Doyly and Mant. See also Amos V. 16, Ecclesiast. xii. 5—6.

આ પ્રમાણે સ્ત્રીઓ રડતી હોય છે તેવામાં પુરુષો મડદાને સ્મર્યાન લઈ જવાની તૈયારી કરે છે. વાંસની ખાટથી અથવા ઠાઠી ખાંધીને નવું લૂગડું મંગાવ્યું હોય છે તે વને મડદાને આંધી લે છે. લોટના પિંડ ક્યો હોય છે તે માંથી રાગ અને પાન્યકનો પિંડમાંથી રાગનો પિંડ દર્જ ઉપર તેને સ્ત્રીઓ હોય છે ત્યાં મૂકે છે અને બીજો પાન્યકનો ઘરના ઉંમરા ઉપર મૂકે છે.

જે સ્ત્રી પોતાને પિયરથી સાસરે જાય છે તેને માથે ધૂપેલ ધાલે છે અને તેને જોયના લૂગડાં આપે છે તે સાસરવાસો ક્યો કેહેવાય છે. જે આવી સ્ત્રી પોતાને પિયર મરી જાય છે અથવા જે ગામમાં પોતાનું પિયર હોય તે ગામમાં મરી જાય છે તે તેના બાપ તેને હોલો સાસરવાસો કરે છે. એટલે મડદાને માથે ધૂપેલ ધાલે છે, નવાં લૂગડાં પહેરાવે છે અને સુદડી ઝીરાડે છે.

અડીના સગા યતા હોય છે તે નાદાખને અજોટિયાં પેહેરીને તૈયાર-યાય છે ને+ મડદાને ઠાઠીમાં ખાંધીને ઉચ્ચી ચાલે છે તે વેળાએ તેના ખમ-નો બાગ અમાડી રાખે છે, ઠાઠીની આગળ એક માણસ દેવતાની ભરેલી એક તોલડી લઈને આગળ ચાલે છે. સગાવાદાસાં અને પાડોશી ઉપાડે માથે, અને ખમરમાં પેહેર્યાવિના પેહેરેલો ધોતિયે અને ઝોડેલો અગવત્રીક “રાખ બોલો માર્ધ રાખ” કરતા ચાલે છે. સ્ત્રીઓ તેમની પછવાડે ગામના દરવાજા સુધી જાય છે અને પછી પાછી વળે છે.

રાખમાં લખ્યું છે કે ગામમાંથી મડદાને લઈ જતાં ચક્રું આવે ત્યાં આગળ મડદાને ઉતારીને “એચર” નો પિંડ આપવો જોઈએ. આ ચાલ

+ કર્નલ ટાડ કેહે છે કે, “શૂરો રજપૂત મરી જાય છે ત્યારે તેને જીવતો હોય ને જેમ હથિયાર સજાતો હોય તેમ ટાલ તરવાર જ ધાવે છે, અને તેના પોશાનું બલિ-દાન આપવામાં આવતું નથી પણ તે દેવને ભેટ કરવામાં આવે છે અને તે પૂજ-રીની મતા યઈ પડે છે રાજસ્થાન ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૭૩.

એજ પ્રમાણે ઈઝરાયલ લોકો તેઓના ચોકની વેળામાં કરે છે “તમે તમારાં મરના ઉપાડાં કરી નાંખ્યો નહિ-તેમજ તમારાં લૂગડાં કાઢી નાંખ્યો નહિ. Levitiens X. 6 “રડવાનું જવા દે, મરણ પામેલાને માટે કાંઈ ચોક્કસ નહિ-તારા માથાનો પોશાક તારા મરતક ઉપર બાંધ, અને ખમરમાં પેહેર.”—

Eze'chiel xxiv. 17

આ પ્રમાણે સ્ત્રી ૨૩તી હોયછે તેવામાં પુરુષો મડદાને સ્પર્શના સ્પર્શ જવાની તૈયારી કરેછે. વાસની ખાટણી અથવા ઠાઠડી બાધીને નવું લૂગડું મગાવ્યું હોયછે તે વને મડદાને ગાંધી લેછે લોટના પિંડ કર્યા હોયછે તે- ગાંધી શય અને પાન્યકના પિંડગાંધી શયનો પિંડ દર્બ ઉપર તેને સ્પર્શ્યો હોયછે ત્યાં મૂકેછે અને બીજાને પાન્યકનો ઘરના હાંમરા ઉપર મૂકેછે

જે સ્ત્રી પોતાને પિયરથી સાસરે જાયછે તેને માથે ધૂપેલ ધાલેછે અને તેને જોયનાં લૂગડાં આપેછે તે સાસરવાસો કર્યો કેહેવાયછે. જે આવી સ્ત્રી પોતાને પિયર મરી જાયછે અથવા જે ગામમાં પોતાનું પિયર હોય તે ગામમાં મરી જાયછે તો તેના બાપ તેને છેલ્લો સાસરવાસો કરેછે. એ- ટલે મડદાને માથે ધૂપેલ ધાલેછે, નવાં લૂગડા પહેરાવેછે અને સુદડી ઝોરાડેછે

અડીના સગા થતા હોયછે તે નાહાધને અબ્બેટિયા પેહેરીને તૈયાર થાયછે ને+ મડદાને ઠાઠડીમાં બાધીને હચકી ચાલેછે તે વેળાએ તેના પગ- નો ભાગ અગાડી રાખેછે, ઠાઠડીની આગળ એક માણસ દેવતાની બરેલી એક તોલકી લઈને આગળ ચાલેછે. સગાંવાદાલાં અને પાકોશી ઉપાડે માથે, અને પગરખાં પેહેર્યાવિના પેહેરેલે ધોતિયે અને ઝોડેલે અગવસ્તે* “રામ બોલો બાર્ધ રામ” કરતા ચાલેછે. સ્ત્રીયો તેમની પછવાડે ગામના દરવાજા સુધી જાયછે અને પછી ખાંધી વળેછે.

શાસ્ત્રમાં લખ્યું છેક ગામમાંથી મડદાને લઈ જતાં મડદું આવે ત્યાં આગળ મડદાને ઉતારીને “જેમર” નો પિંડ આપવો જોઈયે આ ચાલ

+ કર્નલ ટાડ કેહેલે કે, “ સૂરો રજપૂત મરી જાયછે ત્યારે તેને છપતો હોય ને નેમ દ્વિપિયાર સજ્જતો હોય તેમ કાલ તરવાર બધાવેછે, અને તેના ઘોડાનું બલિ- દાન આપવામાં આવતું નથી પણ તે દેવને ભેટ કરવામાં આવેછે અને તે પૂજ- ળીની મતા પર્યં પડેછે રાજસ્થાન ભાગ ૧ લો પૃષ્ઠ ૭૩

એજ પ્રમાણે ઇતિહાસ લોકો તેઓના ચોક્કની વેળામાં કરે છે “તમે તમારાં “મસ્તક ઉપાડા કરી નાંખ્યો નહિ-તેમજ તમારા લૂગડા ફાડી કાઢાડી નાખ્યો નહિ. Leviticus X ના “રૂઢવાનું જવા દે, મરણ પામેલાને માટે કાંઈ ચોક્ક કર નહિ- તારા માથાનો ચોક્ક તારા મસ્તક ઉપર નાંખ, અને પગરખાં પેહેર.”— Ezechiel xlii 17

પાળવાનું ચાલતું કરેછે. જો તે વિધવા પૈસાદાર હોયછે તો ચૂડાને બાંધે સોનાની ચૂડ પહેરેછે; જો તે રત્નપૂત જાતિની હોયછે તો કાઠડું પહેરેછે, અને ગ્રાંઠણ કે વાણિયાની નાતની હોયછે તો મોળા કોરપાતવના સાદા સાદા પહેરેછે. પણ શાસ્ત્રમાં તો ધોતો સાલ્યો પહેરવાની છૂટ છે, અને ધરેણું પહેરવાની મના કરેલી છે.

વિધવા વિના ખીજાને શોક પાળવાની મુદત મરનારની ઉંમર ઉપર અને તેના સગપણ ઉપર આધાર રાખેછે. જો શોક પાળેછે તે વિવાહાજન જમવા જતાં નથી, કેટલોક ખાવાની વસ્તુઓ તજેછે અને ધોળાં કે મોળિયાં લૂગડાં પહેરેછે. પરમામના સગાને કુખ્યાક્ષરી (કળોતરી, ચિઠ્ઠિ) લખીને ખબર આપેછે અને તે ઢેડની* સાથે મોકલેછે, તેના શીરનામા ઉપર “લૂગડાં ઉતારીને વાંચજો” એમ લખ્યું હોયછે કારણ કે તેમ કરવાથી અડચણ પડે નહિ અને તે માણસ અભગવ નહિ. આ ઠેકાણે તેના એક નમુનો આપિયે છિયે તે ઉપરથી તે કેવા પ્રકારની હોયછે તે તથા હિંદુઓને મરણનો ક્રિયામય્ય કેવો ધેલાઈ બરેલો અને ઉગાડપણથી કરવાની રીત પડેછે તે જણાઈ આવે.+

એથી કરીને પાછળનું તેના બધા પાપ સદિત, અને બધા દુખ અને એક સંહિત આગાહીના વિરમણ થઈ ગયેલા રૂમ જેવું દેખાશે.”

તોપણ આવા મુજાદયક દોષવિરમણના લાભની આસા રાખવાનું હિંદુઓને હોય એમ લાગતું નથી. પણ એથી ઉલટું ધર્માત્માને પાઠશા જન્મનું રમણ વધારી રાક્ષિ આપવી એ તેના પુણ્યકર્મનો એક મહિમા ગણવામાં આવેછે.

* કેટલોક ઠેકાણે રાવણિયા અથવા એવીજ કોઈ દલકી નાતના હોય છે. તે લઈ આવેછે અને દૂરના ગામોમાં દરે ટપાલ માર્ગે મોકલેછે. આ ક

+ આ વિષય સંબંધી ટાક રાજસ્થાનના પેદેલા ભાગને ૫૪ ૨૦૭ મે

ગાંડના મહારાજ સિંઝરામસિંહ અને આગળના મહારાજ જયસિંહનાં મના કરનારાં મુખ્યવાન આગ્રાપર છે તે જુઓ. જયસિંહે તો આ પ્રસંગને મટે એકાગ્ર નિમજ્જા કરવાની હદ ખાંધી છે, અને એણે પૈસાવાળા દોષ તેઓને નાતરતા કરવાની મના કરી છે.

કૃષ્ણાક્ષરીના નમુનો.

શેહેર અમદાવાદ મધ્યે મેહેતા કલ્યાણરાય કેસવરાય, તથા મેહેતા જમિયતરામ નરભોરામ (મરનારનો જમાઈ તથા કુવો) જોગ શ્રી સુરતથી લ૦ મેહેતા ભવાનીરામ મહારામના નમસ્કાર વાંચજો. બીજું લખવા કારણ એ છે જો:—અષ્ટમ સુદિ ૨ ને ગુરુવારની રાત ધડી ૬ જ્યાં જાદુરામ મેહેમસંકર સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે તે ઘણું મારું યયું, પણ શ્રી ચ-રમેશ્વરે કહ્યું તે ખરું, એમાં કોઈનું જોર ચાલતું નથી. બીજને દિવસે ત્રીજા પોહોરસુધી જાદુરામના નખમાં પણ રાગ નોહોતો પણ સાળ સા-રા હતા; તથાપિ પાછલો બે ધડી દિવસ રહ્યો એટલે કાગળિયાનો ઉપદ્રવ યષ્ઠ આવ્યો તેને માટે અમે ધણા ઉપાય કર્યા અને ધણી બાધા આ-ખડિયો રાખી પણ આવરદા આવી રહેયો તેથી કરી ઉપાય માલ્યો નહિ-આપણાં સર્ગાં બધાં માત્રાએ મર્યા હતાં તેથી આ પ્રસંગે હું તથા વિવે-કરામ (એક પાડોશી) બે જણુ ઘેર હતા તે અમે પણ ઔપધ લેવા ગયા હતા તેવામાંજ બાઈ જાદુરામને આજ્ઞામણુ યષ્ઠ આવી પણ તેના સારા ભાગ્યે અને તેના આ ભવ તથા પૂર્વ ભવના ઘણા પુણ્યના યોગથી અમે બે જણુ સુરતજ આવી પોહોંચ્યા, અને મરણુવેળા રૂડી રીતે સા-ચવી પુણ્યદાન કરાવ્યું, ભોંય લોધા, અને મ્હોમાં જગાભળી મૂક્યું. જો અમે આવ્યા હોત નહિ તો ખાટલામાં દેહ મૂકત તેથી પૂતળવિધાન કરવું પડત.

બાઈ અમ્મણતાને (મરનારની છેકરી અને કલ્યાણરાયની વહ) રોવા ફૂટવા દેશો નહિ. કહેવે તે કરિયે તથાપિ આપણે હવે એનું મોં દેખવાના નથી. માટે હવે તો હિંમત રાખીને ધરની લાજ રાખી આખર પ્રમાણે નાતમાં ખર્ચ કરવો. પાચ દસ રૂપિઆ વત્તા થાય તો તેની ચિ-તા કરવી નહિ, કેમકે તે તો રળને ખપતે મળશે પણ માખાપતુ કારજ ફરી આવનાર નથી. રૂ ૫૦૦) ની કિમતનુ પર છે, ધરેણું રૂ ૨૦૦) નું છે તથા વાસણુ કુસણુ યંદનિ મામાન રૂ ૧૦૦) નો છે એ રીતે એકદર રૂ ૮૦૦) ની મતા છે; પણ સુરતની નાત ત્રણ દિવસ જમાડવામા રૂ ૧૧૦૦) નો ખર્ચ થશે માટે રૂ ૩૦૦) જાળે ઉપજવા પડશે, તે હવણું

તો છાકરાં ન્હાનાં છે, પણ તે મોટાં ધરી ઝોટલે રંગી ખપીને તેવું વાળશે
 એની કાંઈ ચિન્તા રાખતી નહિ, કેહેવત છે કે “જેને જાગા તેને આ દ-
 કાળા” માટે છાકરા છે તો લેણા દેણાનો સો ભાર છે, કાલે સવારે તે
 વાળા દેશે માટે તમે ખરા સગા હો તો કારજ સુધારવા આવી રોહોય-
 ને ને આ કામગીરી વાંચીને એક ધડીને છઠ્ઠે ભાગે તૈયાર થજો પાણી
 પીવા ઉભા રહેશો નહિ. જો તમે આવશો નહિ તો નાતનો અપમાન
 તમારે માથે બેસશે, અમારે લેવા દેવા નથી.

૬૦ સવાનીરામ મંહારામ.

પ્રેમને તેઈથી વસ્તુઓ મળી આવે એટલા માટે દાન કરવામાં

આવે છે તેને લગતી ટીપ.

એક હિંદુ કથા છે કે, “એક માણસને ત્રણ મિત્ર હતા, તેમાંથી એ જ-
 “સુના ઉપર તે અતિશય પ્રેમ રાખતો હતો; અને ત્રીજો સર્વદા કરતાં સ્વસ્થ મ-
 “નવાળો હતો તથાપિ તેને માટે તે બેઠકાર રહેતો હતો. એક દિવસ તેના
 “ઉપર અપરાધ મૂકવામાં આવ્યો તે વિષે તે નિર્દોષ હતો તોપણ ન્યાયાધીશો
 “તેને તેડાવ્યો; એટલે તેણે પોતાના મિત્રોને કહ્યું કે મારી પક્ષમાં સાક્ષી પૂરવાને
 “માટે તમારામાંથી મારી સાથે કેણ આવે છે? પેહેલા મિત્રે તો લાગલું જ કહી
 “દીધું કે મારે તો બીજું કામ છે બીજો હતો તે તેની સાથે ન્યાયાધીશના દ-
 “રવાળ સુધી ગયો, ત્રીજો તેનાથી ડરી જઈને પાછો ફરીને આવતો થયો. ત્રીજો
 “તેને બિવકુલ બરોસો ન હતો તે તેની સાથે અદર ગયો, તેની પક્ષમાં બાકી
 “અને તેના નિર્દોષપણાની એવી હોંસથી સાક્ષી પૂરી કે ન્યાયાધીશો તેને છાક
 “મૂક્યો અને તે સાથે તેને રીઝ આપી આ જગતમાં માણસના ત્રણ મિત્ર છે.
 “તેનો ન્યારે મસ્તુલસર આવે છે અને ઈશ્વર પોતાના ન્યાયાસન આગળ તેને
 “બોલાવે છે ત્યારે તેઓ તેની સાથે કેવી રીતે વર્તે છે? સોનું તેનું પાદ’હું’ મિત્ર
 “છે તે તેને પ્રયત્ન તથા દેહે તેના સગાવાહવા તેના દાહસ્થાન સુધી તેની સા-
 “ળો લય છે, અને ખજીરી પોતાને વેર પાછા આવતા રહે છે તેનાં શબદુલ માત્ર
 “તેની સાથે ન્યાયાસન સુધી નવે છે, આગળ પડે છે, તેની બણી બાંહે છે,
 “અને તેને દયા ને દુષા સંપાદન કરી આવે છે” આ પ્રમાણે કથા છે તે વિષે મિ
 “ટેન્સ એનું કથન કરે છે કે (Notes on the Parables, 8arth edition, P.51)
 આ યુજિથી રચેલી વાત છે ખરી તોપણ યાદુરીનો સ્વધર્મિકતાનો આ લક્ષણ
 યોગ્ય દાખલો છે તથાપિ એના કરતાં એ સંબંધની સ્વચ્છતા વધારે વિલક્ષણ
 વિચાર, ઇતરાય—ઈશ્વરના પગદ કરેલા છાકરામાં, લૌકિક રીતે આવતો આવે-
 યો જન્માય છે દરે પછીની ધરાની સ્થિતિમાં સુખ ધરાના બેન સાર તેઓના
 પોતાના વિચાર દુષ્ટચક્ષુ આ જગતના કામકાજ, પ્રતાપ અને આનંદને વળગી
 રહેતા હતા, અને મરણ પામેલાનો સંબંધ દાહના જીવનના કામકાજ સાથે સ-
 દનો બધ થઈ ગયો હોય એમ તેઓ સમજ શકતા ન હતા આ પ્રમાણે, જુ-
 શીથી આ છાક કરવા હોય નહિ તો જુદી ઉપર પ્રેમની લીલેવા પવિ તરી-
 કેના દડો, ધણી અને અભિયાલી મરણ મવાથી છૂટ પડે તોપણ તેમની નમર-
 માં નહિ સરખા થયેલા ગણતા નહિ. અને મરણ પામેલો અરેકાન્ડર તેની વી-
 સારી દેનારી ઝાકારા જે સંબંધ ધરાવનાર આરકેલાસના દાયમાં પડી હતી

તેના ઉપર દાવો કરે એ વાતની તેમને નવાઈ ન હતી. ત્યારે મુનિશ્રીજીના લૌકિકધર્મમાં સદાય એવા વિચાર આવ્યાં કરે છે કે મરણ પામેલાનો આત્મા મનુષ્ય પ્રાણીના અવસ્થામાં પહોંચાડેથી પણ પોતાનું વળગતું રાખે છે અને તેના સંબંધી અગાઉ વિચાર કરી રાખવામાં આવે અથવા તેને વીસારી મૂકવામાં આવે તે પ્રમાણે તેને સુખી કે દુઃખી કરાય છે. એકું જલવાથી આશ્ચર્ય પામવા એકું નથી, જે ભતિયો કિશ્કિયન ધર્મ સ્વીકાર્યા વિનાની રહી તે પણ પ્રાચીન સમયની કે અર્ધાચીન સમયની, સુધરેલી કે જાંબલી પણ તેઓએ એક સરખે અવાજે એવો વિચાર ધારણ કરેલો છે કે પશ્ચિમ ઉત્તર કિશ્કિયો કરીને પ્રેતનો રસ્તો સરખ કરી આપવો જોઈએ અને તેને અગત્ય પડતી વસ્તુઓ પૂરી પાડવી જોઈએ પ્રાચીન સમયના લોકો રાખના મુખ ઉપર નાણા મૂક્યા હતા તેનું કારણ એમ હતું કે પ્રેતને નરકની નદી ઉતરવાને કે રાતની રી આપવાને કામ લાગે, તે સાથે વળી પ્રેતલોક (નર્ક) ના દ્વારપાળ સેરમેરસનો કોપ સાન્ત પાડવા સાર લોકની ફાટલી અને મધ મૂકવામાં આવતું હતું રોમન લોકો મરણ પામેલાની ઘોરમા પ્રેતલોકના દેવતાઓને સાન્ત પમાડવાને માટે દૂધ, મધ, પાણી, દારૂ, અને તેવ મૂકતા સ્કેન્ડિનેવિયાના ગૂર પુરોને ઓડિનના બણીથી ખાતરી પૂર્વક કેહેવામાં આવેલું હતું તે પ્રમાણે તેઓ નિશ્ચયાત્મક માનતા હતા કે હાથિવારો, યુદ્ધના ઘોડા, અને ચાકરો તેમની સાથે ઘોરમાં ડાઢવામાં આવતા હતા તે તેઓ જ્યારે વાલહાલ (લગાઈમાં મરણ પામેલા સૂરા પુરોને વસવાનો અમર મેહેલ) મા પ્રવેશ કરવાના હોય અને ત્યાંના ગૂર દેવતાના આસન આજન રજી થવાના હોય તે ક્ષિપ્તે ઉપયોગમાં આવે “લાપલંડર લોકોમાં હવળાં “આવ છે તે પ્રમાણે તેમનામાંથી કોઈ મરી જાય ત્યારે તેને અધારા માર્ગમાં આ-“લતુ પડે માટે અજવાણુ કરવાને ચક્રમક અને તે કામમાં લાગે એવી બીજી બ-“ધી વસ્તુઓ તેની સાથે રાખે છે,” અને અમેરિકાનો અસલી શિકારી પોતાના “મરણ પામેલા નિજની સાથે બધુંક ડાઉં, એટલા માટે કે પ્રેતલોકમાં તેને શિ-“કારની પહોંચે લાગવાને કામ આવે મો-રોર હક લખે છે કે, “કેટલીક વાર “તાતાર પાદશાહોને ડાઢવામાં આવે છે તે રીતિ ઉદાઉપણુની અને જગતીપણુ “ની ધણી ટાંચે ગોઠોએલી જણાવે છે, પાદશાહના રાખને હટોની ઈમારતમાં “મુકવામાં આવે છે તે ઈમારતને ગાણુચ, સિદ્ધ, વાધ, દાથી અને ઝાંધોના “સાસમાં કલપેની નાના પ્રકારની વસ્તુઓથી સજ્જારવામાં આવે છે. ઈમારતમાં “મધ્ય ભાગના વિશાળ બોંધરામાં પ્રતાપવાનું પ્રેતની સાથે સોનું રૂપ. જવાહિર-“નો ખાનનો અને મૂલ્યવાન પોસાક ડાઉં.

“આ રાજાસી પ્રકારના ડાઢણામાં ઘણીવાર કેટલાક જપા શ્રતાઓની જીવની

“ખુવારી થાયછે; હાકરિયો અને હાકરાઓ ને પોતાના રૂપને માટે પ્રસિદ્ધિ
 “પામેલાં હોયછે તેઓને લઈને રૂંધાઈને મરી જતા સુધી પારો પી જવાનો બ-
 “લાઠાર કરવામાં આવેછે, કેહેછે કે આ પ્રમાણે કરવાથી તેમનો રૂંગ અને
 “તાબપણું એવું રહેછે કે જલ્દી તેઓ જીવતા હોય તેઓને પણ પોતાના પા-
 “દરાહની જીવતાં સેવા ઉઠાવતા હતા તેમ કરવાને તેની આસપાસ ઉભા ગા-
 “હેછે તેઓના હાથમાં, હૂકો, પખા, સુંઘવાની તમાકુની શીશી, અને બીજી
 “લાતર દરબારની પારવની ઢાંચી રાજ સામગ્રિયો આવેછે

“આ કાઠેલો ખનનો સાચવવા સાર જોયરામાં એક પ્રકારનું કામકું ગોઠ-
 “વવામાં આવેછે તે એવા પ્રકારથી કે એકની પછવાડે બીજો એવા કેટલાક બ-
 “ધા તીર છુટ્યાં કરેછે આ કામકું અથવા તો એઓને કામકા કેહેવાં ભેઈયે
 “તે એકા બાધેલા હોય છે અને તીર ચડાવી મૂકેલા હોયછે, જોયમાં મૂકેલા
 “આ સચાની ગોઠવણુ એવી કરેલી હોયછે કે તેનું કાકણું ઉપાડવામાં આવે
 “એટલે પેહેલો તીર છૂટે, અને પેહેલો છૂટ્યો એટલે તેની પછવાડે બીજો છૂટે અ-
 “ને એ પ્રમાણે ઉવટના સુધી થવા કરે કામકું કરનારા આ ધાતકી સચાને જા-
 “ગાઉથી તૈયાર કરી રાખેછે અને ચીનાઓ જ્યારે ધર સુડ મૂકીને કહિ જાયછે
 “ત્યારે પોતાના ધરનું રજાણુ કરવાને કામકું ખરીદેછે”

સતી વિષે અમારે હવણા જોવવાનું છે તે પણ આ એક મહા ચિત્તભ્રમણ
 પણ જે યોગ્ય રીતે કેહેવાય છે તેનું એ બીજું પારુ છે આફ્રિકામાં અને
 પોલિનેસિયાના હબસિયોમાં પણ એવા જીવન રીતિ છે— મિ લ્યુઅન્ડર
 કેહે છે કે, “અહિયા (જેનામાં) જેની રીતિ છે કે જ્યારે હાકમ મરણ પામે
 ‘છે ત્યારે તેની માનીતી સિવોમાથી બે જણને તેના મરણને દિવસે આ જગત
 “તજાનું પડેછે, તે આટલા માટે કે તેની હવે પછીની ગતિમાં સસારી ગમત
 “પ્રમાડનાર ચોક્કસ પણ સાધન થા પડે, પણ માછ સૂણાની પતિરતા સ્ત્રિયોને
 “પોતાના માનવતા પતિની સગાંવે ઘોરમાં વાસો કરવાને બાંધે પગ લોલ અથ-
 “વા હમ્મ ન હતી, એટલે તેની કાહની ક્રિયા થતા પેહેલા તે જઈને સતાર
 “રહી તે ત્યારથી તેની બીજી સ્ત્રિયોની બેગી ટૂંપી રહી તથાપિ બે અઘાગિણ
 “સ્ત્રિયો માહેથી એક,—કે જેના તાળામાં અમારૂં ઘર છે,—હવણાના સૂણાના પ-
 “રમાં સતારી રહી હતી ત્યારથી શોધી કાઢાડનામાં આવી, અને ગમે તો ઝેરનો
 ‘ધ્યાલો વિષે અથવા પૂન્ય ગુરના વાકાથી માણુ જાગવા દેએ બેમાથી ને કાંવે
 “તે કરવાની છૂં આપવામાં આવી તેમાથી પેહેલે રસ્તે મરવાનું તેને જોધુ ભય
 “કર લાગ્યું એટલે તે પ્રમાણે કરવાનું માન્ય કર્યું”—Journal of an Expedi-
 tion to explore the Course and Termination of the Niger, Vol 1,
 PP. 92-93

“જેમ સુખાની જિયેના પતિવ્રતપણાને દાખલો બતાવવાને માટે અને તેની સાથે અદૃશ્ય જગતમાં જવાને માટે તેઓને કુંસો દઈને મારી નાંખવામાં આવેછે, તેજ પ્રમાણે એવા પ્રકારનું મારણ દરજારિયો અને નજીમ ઉપર હ-રાવવાની આવેછે, અને તેમાં સદાય આખર અને માન સમજવામાં આવેછે. “જે સ્ત્રીનાં ઓકસાં સૂતાની પગાડે છવતાં હોય છે તેવિયેને કુંસો દઈને મારી નાંખવાને પસંદ કરવામાં આવેછે તેનાં કાજણ પછાં છે તે માટેજ મ્હેટામાં “મ્હેટું” એ છે કે એ ઓકસાં સૂતાનાં ખરેખરાં તેની એ એક ખરેખરી સા-બીની થઈ પડેછે અને તેઓની મરણ પામેલી માતાઓના તાબામાં જે જ-ગ્યાઓ હોય છે તેના વારસ તરીકેના પોતાના હક્કનો દાવો કરી શકેછે. જો “કોઈ ઓકસાની મા પોતાને કુંસાથી મારી નાંખવા દે નહિ તો તેના પતિવ્રત-પણા વિષે લોકોના મનમાં શક રહી જાય; અને તે સ્ત્રીના તાબાની જગ્યા “હોય ત્યાં તેનાં ઓકસાં જાય અને પોતાના હક્ક તરીકે તે મિલકત ઉપર દાવો કરે તો તે જગ્યાનો માલિક એ બનાવનો લાયક થઈને ઓકસાને મેલું” મારેછે. “કે તમારી મા પતિવ્રતા નથી માટે અમે તમને કશું લઈ જવા દઈશું” નહિ. “કારણ કે તમારી માના અપનિવ્રત્યે કસીને વારસ તરીકેના તમારા સર્વે દાવા અને હક્ક છૂટી પડ્યા છે, અને તમારી મા તમારા બાપની સાથે ટટાવાને સામેલ થઈ નથી એ ઉપરથી સુખાના કરતાં તે કોઈ બીજા પુરુષને વધારે ચાહાની હતી “એની નાકજુવ જવાય નહિ એવી આ સાબીતી છે. દુર્લ કિલકિલના બાઈની “ત્રીસે જિયે કુંસાથી મરવાને તૈયાર થઈ; પણ તે પોતાના દેસના લોકોની સાથે “એકદરે સરખાવતાં જરા વધારે ડાહ્યો હતો, અને પોતાના દેસની રીતિ પ્ર-માણે ધસડાયો જાય એવો હતો નહિ તેથી જેઓને પોતાના બાઈનાથી ઓ-કસાં થયેલાં હતાં તે સર્વેને મરવા દેવાની અવગણ તેણે રખ આપી, પણ જે “જીવાન જિયેને ઓકસાં થયાં નથી તેઓને પોતાના છવતું બકિરાન આપવાનું “કાંઈ કાજણ નથી એમ તેણે કહ્યું” તે એમ જણીને કે સર્વેને સારી રીતે પો-તાની જિયે કરી શકાયો તેથી ધણો લાલ થયો.—કારણ કે સૂખાને જેમ વધારે ‘જિયે’ હોય તેમ તેની મ્હેટાઈ ગણાયછે.

“ચૈદ જલિયોએ આ કરાવ લાગ્યોજ માન્ય કર્યો, અને મારા લલુવામાં “જોડું આબુ” છે તે પ્રમાણે દુર્લ કિલકિલ સરખો આવો મ્હેટો રાખ, જેની “અગોહાધિનતા વિષે શક નાંખવાને હિંમત ચલાવી શકાય નહિ તેજાની સ-લાહથી અને અભિપ્રાયથી, લોકની નજરમાં આવે પ્રતિષ્ઠિત રસ્તો આવે તેવે રસ્તે મુખ્યત્વે કરીને છવથી ઉમરી જવાને માટે તેઓ જલુ રાજ દત્તી પણ “એક જવન દત્તી તે (જેના મુખાંત ઉમરનારી પંદર થતી દત્તી, અને, બીજા

"કાંઈ કારણ કરતાં એને માટે બીજીયેને ઉગરવાને એજે અનિપ્રાય આપ્યો.
 "દુનો કે જેથી તેની પાસેથી ઇચ્છા પૂર્વક વાય એજે સત્તાય પાસવામાં હતી" ૫-
 "એવરને પાસે તેણીને જીવવા માટે રાખ્યે આપેલા અનિપ્રાયની યોગ્યતા
 'વિષે રાંઠા લેવા લાગી તેણીએ દુષ્ટ કિલ્લિયને પૂછ્યું કે જેને માટે હું તમા
 "રાખતી હતી તે માણસ ક્યાં છે અથવા તમારો બાઈ મરણ પામ્યો તે હું
 "હું જીવવાને યોગ્ય છું" દુષ્ટ કિલ્લિયને તેના મરણ પામેલા બાઈ કરતા દ-
 "લકો ગવ્યો તેથી તેને એટલી બધી ચીડ ચીડ કે એને ફાંસો દેવાને બે સિયો.
 "તેવાર રહી હતી અને જેઓએ એની ડોકમા પ્રથમ ગૂંચડાનો ફરો નાખ્યો હતો
 "તે ખુબ નેરથી ખેંચવાને આજ્ઞા કરી તે પ્રમાણે તેમણે અમલ કર્યો, અને
 "જેની તે દુખના ચિન્હ બતાવા લાગી કે તુરત ફરો નરમ કરવાની આજ્ઞા કરી
 "તે એવા વિચારથી કે મરણના દુખનો ચોરો થયો અનુભવ તેણે કર્યો એણે
 "હવે પોતાની મુખાંધ વિરેનો તે પસારો કર્યો, પણ તેનો વિચાર તો કેવળ
 "ભૂહાન પ્રકારનો હતો, કેમકે તેણીએ ફાસાના બંને છેડા પોતાના હાથમા લી
 "ધા અને સખત ખેંચવા માંડ્યું તે એવી રીતે કે ફરો દેનારિઓએ જે કામ
 "અધૂરું મૂક્યું હતું તે પૂરું થઈ નથ, અને રાત્ર જે તેની મુખાંધ બરેલી હતી-
 "લાઈ મરુતો હતો તેની હવે ખાતરી થઈ અને તેને સત્તર ઠેકાણે કરવાને પેલી
 "સિયોને કહ્યું 'આ જીવાન સ્ત્રી પોતાની સુદરતાને માટે પ્રખ્યાત હતી, અને મ-
 "નુષ્ય પ્રાણીમાં હોઈ શકે એવી પરિપૂર્ણ સુદર ખરેખાર તે હશે, જે સુદરતા
 "સાથે ગોરપણ તે કાઈ સખધ દોષ તો, ખામી ખાત્ર એટલીજ હતી કે તે ગો-
 "રી ન હતી, કેમકે, વયજુદાર છબિયે બતાવીને તેઓને હું પૂછે કે આના જે
 "વો તેણીના અજુસારો હતો સારે તેઓ સદા કહેતા કે એ કરતા તો વધાર ચઢિયા
 "તી હતી." Journal of a cruise among the Islands of the Western
 Pacific, including the Feejees and others inhabited by the Poly-
 nesian Negro Races, in Her Majesty's Ship Havanush By John
 Elphinstone Erskine, Captain R N With Maps and Plates John
 Murray.

વિદ્યર્થી હિંદુઓ, જૈન, આ વિષય સળધી ચાલતા વિચાર ॥ તે કરતા
 વધારે વાળખી વિચાર આપતા જણાય છે તેજુ કારણ બીજી કાંઈ નહિ પણ બ્રા
 દ્યોની રીત ભાતની સાથે થવાનો જુરસો છે અજેરીના પચના ગોરનિયો પા-
 સેથી જે દક્ષિત એકડી કરીને જે એશિયાટિક રિસર્ચીજના નવમા બાગમા છપે-
 લી ॥ તેમાં એ લોકોએ એવો અનિપ્રાય બતાવ્યો છે કે "બીજી ભતિના મૂખ
 "લોકો શાસ્ત્રના બાજુ નથી તેથી સર્વ મરણ પામે છે તની પછવાડે બધા નાણું

‘ખર્ચો નાખેછે કેમકે દિવાળી અને બીજાંએને જમાવ્યાથી તે મફત ગણેલું’
 “માણસ રી રીતે સતોષ પામી રાકે ? દીવાળી વેલ એક વાર એકાદ ગયા પ-
 ‘હી તેણા વધારે તેણે પૂરિયે તોયપણ તે અજવાણું આપી શકતી નથી,’ એટલા
 “માટે મને ગણેલાની પગલાં નહીં કરવા ને દિવાળી કરવી એ બ્યર્થ છે, અને
 ‘તે સગાંને રાજ કરવાની ઈચ્છા હોય તો તે છવતા હોય ત્યારે કરવું સારું છે.
 આ જગતમાં ને માણસ રિવેછે, આપેછે, અને ખાયછે તેજ તેને લાભ-
 “દાયક છે, પણ તેનેા અવ બાવે છે ત્યારે તે પોતાની સગાંને કાઈ લાભ જતું
 “નથી” આ જગતનેા વિચાર એક અચેન કનિના નીચેના વિચાર સાથે મ-
 ‘જતો આવેછે

‘કેમકે નિશાન્દ કળરમાં વાતચીત કરવાની નથી, મિત્રોના આનંદદાયક પ-
 ‘ગવા પડરાના નથી આરાજમાયુજના આરાજ નીકળવાના નથી, ચોકરી રાખ-
 નાર પિતાની શીખામણુ બળવાની નથી, કશું સંભળાવાનું નથી કેમકે ત્યાં કાઈ
 છે નહિ, પણ સર્વ પ્રકારનું વિરમણુ, ધૂળ, અને અપાર અધકાર છે.”

પ્રકરણ ૯.

મરણ પછીની ગતિ—શ્રાદ્ધ—ભૂત—

ચાલતા વેહેમ.

ગરૂડ પૂરાણ અને બીજાં હિંદુનાં પુરાણોમાં લખ્યું છે કે, કોઈ મા-
ણસ મરી જાય ત્યારે તેના દીકરાએ અથવા તેનું જે વારસ હોય તેણે પિંડ
આપવા જોઈએ અને જો તે આપે નહિ તો મરનાર ભૂત થાય પેહેલાં છ
પિંડ કેવી રીતે મૂકવામાં આવેછે તે વિષે એમ વર્ણન આપ્યું છે. જો એથી
પિંડ મૂક્યા પછી ક્રિયા આગળ ચાલે નહિ અથવા કદાપિને અગ્નિદાદ દે-
વામાં કોઈ દરકત આવી પડે તો જીવ ભૂત થઈને રહેછે. એજ રીતે જો
છઠ્ઠા પિંડ માત્ર આપવામાં આવે તો જીવ પ્રેત થઈ રહેછે, ક્રમકે મરનારે
જીવ ધરમાં દેહ છોડ્યો હોય તેના છાપરાની પાંખ ઉપર બાર દિવસ લગી
જીવ વાસો કરેછે. માટે મરનારનાં ક્યાંય મગા સર્વ ઉગતાં ધરના છાપ-
રા ઉપર દ્રવ્યનું વાસણ મૂકેછે તે એક પાણીનું મૂકે છે. બીજા પુરાણોમાં
એમ છે કે આવી રિધતિમાં જીવ અગ્નિદાદની જગ્યાએ અથવા ચક્રે વાસો
કરેછે અને વળી બીજી જગ્યાએ એમ પણ લખેલું છે કે તે અગ્નિ, દવા
અને પાણી તથા જે ધરમાં તેનું આગળ સ્થાન હતું તેમાં વાસો કરેછે*

જો એમ કહેવાનું કારણ એવું કે તરત દેહ છોડીને જે આત્મા જાય છે તે-
નો અવર જવર પેલા દેહ સાથે ચાલતો રહેછે અને જીવના લોકોની હંતકથા
(દેહમાંથી આત્મા ગયા પછી કેટલીક વેળા સુધી પોતાનો સખંધ ઓડતો નથી
અને ભગ્યાં કરેછે કત્યાદિ) જે પણી ઉડી સત્યતા ઉપર રહેલી ગણાય તે પ્ર-
માણે કેટલીક સુદત સુધી તે ભગ્યાં કરેછે અને જે સ્થાનમાં તેણે પણી વેળા
સુધી વાસો કરેલો હોયછે તેની પાસે આંટા ખાયાં કરેછે, અને તે સખંધે
કરીને તેની સાથે સાંકળી ગયેલો છે અને હવામાં પણ સદાને માટે વિખુટો પ-
ડ્યો નથી એમ જાણેછે. વિદ્યાના આધારથી પણ એવી કલ્પના કરવામાં આવી
છે કે દેહમાં જીવનો સ્ખાદરો હેઠલેરકો વાગી રહેલો ધારવામાં આવેછે તે કરતાં
તે બહુ વધારે વાર લગી પોહોંચે છે; વળી કેટલીક વાર સુધી તેને જીવતરનું
પરિપૂર્ણ ક્રમણ થઈ આવેછે. બહુ વાર એવો જનાવ જનેછે કે ઉપરથી મરણ
કાળનો ધડપછાડા જતાવી આપવાનું સર્વે લોકોનું બુદ્ધિ પડી જાય છે, અને

ત્રેતનું નું શરીર બધાય એટલા માટે દશમા મુખી અકેદા પિંડ મૂકવામાં આવેછે જ્યારે દશ દિવસ પૂરા થાયછે ત્યારે હાથના અંગૂઠાના છપલા ભાગ નેવડુ શરીર બધાયછે. ત્રેતને જૂખ ને તરસ લાગી દોષ તેને માટે દસમે દાદાડે પણ એક પિંડ મૂકવામાં આવેછે. દશમાને દાદાડે દશ-વાર ભેગા પિંડ મૂકવાનો હવણા જૂજસતમા માધારણ ચાલ પડી ગયોછે.

દશમે, અગિયારમે, બારને, અને તેરમે શ્રાદ્ધ કરવું જોઈએ અને ત્યાર પછી માસિયે અને સવત્સરિયે પણ કરવામાં આવેછે જેના દીકરા શ્રાદ્ધ કરતો નથી તે વાઙ્મિયો મરી જાયછે અને નરકમાં જાયછે. શ્રાદ્ધ ને દિવસે દાન કરવામાં આવેછે તે ત્રેતને યમના નગરલગી દુઃખનાયક પ્રવાસ કરવો પડેછે તેમાં જોઈતી વસ્તુઓ મેળવવાના કામમાં આવેછે તે દાન વડણ લઈને કૃષ્ણને આપેછે, પછી તે સર્વ નિરક્ષક નારાયણ—સૂર્યને આપેછે તે લઈને મરણ પામેલાના ઝાડને આપેછે. મરણુશય્યા આપવામાં આવેછે તે ત્રેતને પાવખીતુ કામ સારેછે, તેમજ પગરખાં ઇન્દ્રિયો, અને પંખા પણ માન્ય કરવા જેના દાન છે, વળી ત્રેતને રસ્તામાં અન્નવાણુ મળે એટલા માટે સિવના દેવલમાં દીવા કરવામાં આવેછે.

તલાવને આરે અથવા નદી કિનારે શ્રાદ્ધ કરવામાં આવેછે શ્રાદ્ધ કરનારે હળમત કરાવી મૂકો મૂકાવીને તરખાણું, તથા તલ અને દળ લઈને તર્પણ કરેછે તે વિધેતુ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. શ્રાદ્ધ કરનાર દળની એક મૂર્તિ બનાવીને તેને નવરાત્રી પછી પુષ્પ ચડાવેછે અને શ્રાદ્ધની ક્રિયા સાક્ષીભૂત તરીકે વિશ્વદેવની મૂર્તિ બનાવીને પાસે મૂકેછે પછી મરનારું અને દેવનું આવાહન કરવાનો મન્ત્ર લખવામાં આવેછે, વિધ્યુને માટે શાન્તિગરામ પણ ગ્રહવામાં આવેછે અને પછી ચાલતી રીત પ્રમાણે સર્વની પૂજા કરવામાં આવેછે, ત્યાં પછી નૈવેદ્ય કરીને મન્ત્ર લખવામાં આવેછે. અને તે મન્ત્ર ઉપરથી સર્વને સિંધાવવાની વિનંતિ કરેલી ગણાયડે, ગાયને

મરનારની ખરી મૂર્તિ કે જે દેહલાક વર્ણની દોષ તેવી, પરિપૂર્ણ શાન્તિમાં અને પછી ખરી મલસિક સુદરતામાં ફરીને દેખા દેછે તે શી રીતે બનતું હશે તેનો ખુલાસો ઉપરના કાવણ ઉપરથી કરી શકાય.

'Trenches' Notes on the Miracles," 10th edition, P 187

ધાસ નાંખવામાં આવે છે આ પ્રમાણે ક્રિયા કર્યા પછી મરનારના સર્ગા વાદાલાં અને બ્રાહ્મણોએ ગળ પ્રમાણે જમાડવામાં આવે છે*

જે માણસને દીકરો હોય નહિ તેણે પોતાના આત્માની શાન્તિને અર્થે મરતા પેહેલા ઉત્તર ક્રિયા કરવી જોઈએ, જે તેની ક્રિયા પ્રવામાં આવે નહિ તો પછી તેને જૂખાળવે જૂત થઈને રાત્રિરમ દુ ખે ભટકી મરતુ પડે છે, અથવા જીવડ રૂપે તેને વારે વારે અવતરતુ મરતુ પડે છે, અથવા તો ઝીના પેટમાં ગર્ભ ધાગણ કરીને અજ્ઞવાણુ જોતા પેહેલા મરતુ પામે છે અથવા માત્ર મરવાનેજ અનરહે વળી જન્મોની ક્રિયા કરવા મા આવતી નથી અથવા યોગી રીતે પ્રવામાં આવે છે, તે જીવ નરકમાં દુ ખ લોગવ્યા પછી જૂત થઈને પૃથ્વી ઉપર આવે છે, અને જેની જૂલથી તેની આવી ગાડી અનરથા થઈ હોય છે તેને દુ ખ દેવા માટે છે તે તેઓને દુ ખ દેવાને તાવરૂપ બને છે અથવા ખીજે રોગ થઈ પડે છે, બાઈધોમાં તે કનિયો કરાવે છે, ટેરતુ મોત આવે છે, પુત્રની ઉત્પત્તિ થવા દેતો નથી, મનમાં પ્રાતકી અને ખૂની વિચાર ઉત્પન્ન કરાવે છે, અને જ્ઞાત ઉપરથી, દેવ ઉપરથી, યાત્રાના સ્થાન ઉપરથી, અને પૂજ્ય બ્રાહ્મણ ઉપરથી શ્રદ્ધા ઉગાડી દે x

* લક્ષમાં રાખવું કે Superstition (જેની બ્યુત્પત્તિ વિષે ઘણી લોકાર ઉલ્લી છે) રાખ્દનો અર્થ તેમના 'પૂર્વે પ્રતિ પશ્ચાટે જીવતા રહેલાના ધર્મ' એવા ધાય છે એમ કેટલા એક ધારણા કરેલી છે આ ધારણા પ્રમાણે હિંદુ શાસ્ત્રમાં પિતૃની પૂજ કરવાની અગત્ય જણાવે છે તે ઉપરથી એ રાખ્દના મુખ્ય અર્થને ખુલાસો થાય છે—Vide Morris's Essay towards the Conversion of Hindoos p 196

+ મરતુ પામેલાની ઉત્તર ક્રિયા વિષે તેના સગાવાદાવા લક્ષ આપે નહિ તો પ્રેમના મુખમાં ખલેવ પોહોએ છે એવા અભિપ્રાય એવા હિંદુસ્થાનમાં આવે છે એમ નથી પુરાતન કાલના વિષય રાખથી લખનાર પતિત મોઝ (પાટે ઉતારો કરી લીધેલા છે તે પ્રમાણે) નીચે મુજબ લખે છે—

ખૂત થયેલા માણસોના સરીર છુપી રીતે ઠાટમાં હોય ત્યાંથી નહાડી 'લઈને ક્રિસ્તિયન ધર્મની વિધિ પ્રમાણે ગઈ પવિત્ર જગ્યામાં લઈ જઈને ઠાટ'વામાં આવે નહિ ત્યાં મુધી પ્રતને શાન્તિ વળે નહિ આ વિચાર મૂર્તિપૂજકો ના પ્રાચીન વેદમ માહેરી એક નિશાની છે, પ્રાચીન લોકો એમ માનતા હતા

ગારડપુરાણમાં વળી એ કરતાં વધારે લખ્યું છે કે મરણાવસરે જો તેનો જીવ સંનારની કોઈ વસ્તુમાં, તેના બાગમાં, તેની ઓમાં, તેના ધનમાલમાં રહે તો તેનો જીવ એકએક છૂટતો નથી પણ બલાકારે ત-રુડિયાં મારીને પછી દેહ છોડે છે અને જૂત થાય છે. આપધાત કરનાર. સાપના ઝેરથી મરનાર, વીઝળી પડનાથી જીવ જોનાર, અથવા ખૂડી મરનાર, અથવા ડાઘી મરનાર અથવા એવું ગમે તે ક્રમે ત પામનાર જૂત થાય છે. તેમજ જે મેડા ઉપર કે ખાટલામાં મરણ પામે છે અને જેને મોંય ઉતારવામાં આવતું નથી તે પણ જૂત થાય છે. તેમજ મરણ પામ્યા પછી જેના મડદાને ઘસી અડકે તેની પણ એવીજ વસ્તુ થાય છે. એ આદિ મરણ પામેલાના જીવને જૂત થવાના ધણા ખસ પ્રકાર છે. વેદના કર્મકાંડના અથોમાં અકાળમૃત્યુના દોષ નિવારણના ઉપાય બતાવેલા છે તે પ્રમા-

“જે કેરાને (વેનરળી નદી જેવી પ્રેતને આચેશત અને સ્પિક્ષ નદી ઉતારનાર) “વમર ડાઘેલા માણસોનાં પ્રેત ઉતારવાની આજ્ઞા ન હતી પણ તેઓ એકસો વર્ષ “સુધી સ્પિક્ષ નદીના કિનારા ઉપર અરર જવર કરતાં હતાં પછીથી તેઓને “પાર ઉતારવામાં આવતા.”

ઉપર પ્રમાણે માને છે તે સાથે વળી મ્હોટા માણસના મરણાવસર વિષે ની-ચે પ્રમાણે વેહેમ છે — “વેરરદરશાયરના ધણા લાગના હલમ લોકમાં એ “વેહેમ થાય છે કે જ્યારે કોઈ મ્હોટા માણસનું મરણ થાય છે ત્યારે તોફાન “ભારે વર્ષાદ અથવા બીજે કોઈ દેવ કોષ થાય છે તે જેને જુમિદાદ દેવામાં “આવે છે ત્યાં સુધી શમતો નથી ટચુક્યાઈ વેસિંજલના મરણાવસરે જ્યાં વ- “હેમને ધણા આધાર મળે છે હોય. એ પ્રસંગે કેટલાક અઠવાડિયા ઘણી બારે “વર્ષાદ વરસ્યા પછી અને એક બારેમાં બારે દેશ યથા પછી આઠાસ સ્વચ્છ “ધણું, અને વર્ષાદ શરૂ થાય તેથી દેશ ઉતરી જાય. ધણા મ્હોટા માણસોના મર- “ણાવસરે મહાકલ્પાન થયેલા આપણા ઇતિહાસમાં જોવામાં આવે છે તે ઉપરાંત “ઉતરતી પંજિના લોકોના મનમાં આવી વિશ્વજન્ય વિચાર બધાઈ જવાનું કા- “રણ મળે છે જાણાય છે. ટચુકને જુમિદાદ દેતા પેદેવાં એ અઠવાડિયામાં એ- “પાસ સામાન્યપણે એમનું દેહેવામાં આવતું કે, અરે ટચુકને જ્યાં સુધી કા- “ટયા નથી ત્યાં સુધી વર્ષાદ બધે પડવાનો નથી.” Notes and Queries.

જો મંરનારનો વારસ કરે તો મરનારની અવગતિ પતી નથી *

મરી ગયા પછી છવ સ્વર્ગમાં કે નરકમાં જાય છે તે વિશેનું વર્ણન કરવાની અગાઉ જગત્માં જૂન બગતાં ફરે છે તે વિશે આ ઠેકણે લખિયે હિંચે.

જૂન તથા ગ્રેન ધાતું કરીને રમઝાનમાં રહે છે, તથા યજ્ઞમાં કામ આવે નહિ એવાં આમથી કે જાવળનાં કાકમા રહે છે. ઉજ્જડ જગ્યામાં રહે છે, તથા જે ઠેકણે તે મરણ પામ્યું હોય ત્યાં રહે છે, તેમજ ચાકામાં પચુ રહે છે એટલા માટે લોકો ત્યાં ઉતાર મૂકે છે. +

રાજમહાલના હુંગરના કેમાનોને (અથવા સકુલ ધર્મધ્યક્ષને) આ નિયમ હલકી રીતે લાગુ પડે છે. એને કાટવામાં આવે તો એ પ્રમાણે પાપ છે.

“જ્યારે કેમાનો મરી જાય છે ત્યારે જે જાટલા ઉપર તે મરી ગયો હોય “તે સુધાત જગલમાં લઈ જઈને એક કાકની છાયા નીચે મૂકે અને કાળ-“પાદડાંથી દાઢી લે છે ભૂમિદાહ દેવાની હરકત લેવામાં આવે છે તેનું કારણ “એમ છે કે તેમ કરવાથી તે ભૂત પાપ છે એવો વહેંચ છે, જે કાટવામાં આ-“વે તો તે પાછો આવીને જામના લોકોનો નાશ કરે અને જે તેનું રાજ કાઢે “નીચે મૂકવામાં આવે તો તેને પોતાની પિરામી સત્તા કોઈ બીજે ઠેકણે કાઢે “લગાડવાની અગત્ય પડે” *Vide Asiatic Researches IV, P. 70*

કે પ્રાચીન ગ્રીક લોકોના અભિપ્રાય પ્રમાણે, જેઓને કાટવામાં આવેલ નહિ એટલાજ માત્ર નહિ, પણ જેઓનું અકાલ મરણ થયેલ હોય તેઓને ભૂત રૂપે ભરકાનું પડે છે. બિરાધ ચિયરસન કેહે છે કે, “જેઓનાં શરીર કાટવામાં આવ્યાં ન હોય તેઓના આત્માને ગ્રેવ લોકમાં પ્રવેશ કરવા જેવામાં આવેલ “નહિ એવી ધારણા હતી, અને જેઓનું અકાલ મૃત્યુ થાય અથવા દુર્મરણ થાય “તેઓના આત્માને ઘણું તેમના સ્વાભાવિક મરણનો સમય આવતા લગી તે જ-“ગ્યાની બાહાર રાખવામાં આવતા.”

* આરેબિયન જન પણ ચકલાએ આંસ મારવાં કરે છે; સ્કોટિશ અધિ-ભૂમિની પિરામિયો ત્રણ જમીદારની જમીનના સંયોગવાળી જગ્યાએ કાટલા મા-ણસની પાંસળિયોનાં કામકાં રાખે છે. વળી નૂવો. (*Midsummer Night's Dream, Act II SC. 2.*)—

“જેઓનો ચકલામાં અથવા જગમાં દાહ થયેલો તેટલા બધા નરકમાં જ-“વારે સ્થપિત થયેલા પિરામ છે.”

જૂતના મળાનું બાર સોધના નાકા જેટલું હોય છે અને તેને ચાર બે
 હેડાંની નિરતર તરફ રેદ છે જ્યાં જ્યાં પાણીનાં સ્થાન હોય છે ત્યાં ત્યાં
 વરણદેવની એકે બૂંદવી દોય છે તેથી જૂતથી પાણી પી શકાતું નથી તેથી
 તેની તરસ મદા વધતી જાય છે જૂત સવ પ્રકારના મળમૂત્ર ઉપર પોતાનો
 ગુમરો ચતાવે છે જેનું સરિડગ્રાદ થયેલું હોય છે તોપણ આ જગતની વ
 સ્તુતિ તેને બાન રહી જાય છે તો તેથી ને જૂત થાય છે, તે પવિત્ર જૂત
 પૂવજદેવ કહેતાય છે, અને તે પોતાના ધરમા કે પછી પીપળાના ઝાડ
 ઉપર રેદ છે .

જૂતગ્રેત પરાક્રમ ધરે છે તે નીચે પ્રમાણે છે, તે મડલના શરીરમા પે
 શીને બોલે છે, તથા પોતાના આગળના દરીર જેવા આકારમાં દેખા રહે,
 જીવતા માણસના ગરીબા પેશીને પોતાની મરજી પ્રમાણે બોલારે છે,
 તથા તેને તાન આદિ અને પ્રકારની પીડા કરે છે, કાન વાર ઢોરતું રૂપ
 ધારણ કરીને એકાએક બડા ચર્ચ જાય છે તેથી લોક ડરી જાય છે, કાંઈ

માથુના બારમા અન્યાયના ૪૩ મા પાદમા અને હ્યુકના અગિયારમા અ
 ધ્યાયના આપોસમા પાદમા ૬૪ વિશાનોને સડી જગ્યાએ' સુપ્રત કર્યા વિરે
 લખેલું છે તેની સાથે જૂજરાતની વેરાણ જગ્યાએ બસાબર મળતી આવે છે

ડેન્સ રિચર્ટ પિનસને ૧૪૯૩ મા અને પાપરનો સવાઈ કાપ્યા છે તેમા
 'વધના પ્રારંભે આવતા વેદેમે માહેવા નીચે લખેલા પછુ કહેલા છે— જેમા
 "દુભાગી અથવા માનસકુનિયાળ દિવસો ટાળવાની કાળજી રાખે છે અથવા થા
 "દશાત કે બેસતા વરે મૂખાર્થ બદલી ક્રિયાઓ કરે છે તેઓ જૂત અથવા પિશા
 આ નૃપ્ત કરવા રાત્રની વેળાએ બેચ ઉપર માસ અથવા દારૂ મૂકે છે"—
Fade Brand

જો હિંદુસ્થાનના બીજા ભાગો માહેવા જૂત સંબંધીની સૂચના વિષે આ પ્ર
 કાશની સમાપ્તિને અટકી છે તે જૂનો મુળમા આ વિષય સંબંધી અમારે જ
 ખાજ ગ્રન્થત્વે કરીને ભૂતનિલય નામના પુસ્તક ઉપરથી ઉપલબ્ધી મેળાઈ છે
 જે પુસ્તક જાતાવાડના કીમાની ઝાલજ તવાડી દલપતરામ ડાલાભાઈએ જૂ
 જરાની કાપામા લખેલું છે અને સન ૧૮૪૬ મા મુજરાત વર્નાક્યુલર સોસા-
 દી બાબીથી ઉન્નમ મેળું છે આ પુસ્તકનો કલા તેવામા એ સોસાઈટીને
 ની હતો ત્યારે જે પુસ્તકનું અમલ કાપાનવર મુળમા સન ૧૮૫૦ મા
 પ્રસિદ્ધ થયું હતું

વાર છાનું માનું રહીને જાણકારાની પેઠે બોલેછે. વળી એમ સાંબળવામાં આવ્યું છે કે, એક જૂત કાંઈ માણસ સાથે જાયોજાય આવ્યું અને તે માણસને ઉપાડીને બીજે ઠેકાણે મૂકી આવ્યું. વળી એમ પણ કહેવાય છે કે શ્રીયોને જૂતનાથી મહિના રહેછે.*

■ પ્રત્યેક સમયે અને પ્રત્યેક દેશમાં શ્રીયોએ કુમારને પકડ્યો હોય તો તે દેવતાઈ અભિજનન કરાવીને કુપાવી રાખવાને રાજી થયેલી જણાયછે. હિન્દોડાટસ કહેછે કે, "જ્યારે ડેમારેટસ આ પ્રમાણે બોલ્યો ત્યારે તેની માએ "તેને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યું—પુત્ર ! હું મને સાચેસાચું બોલવાની આટલી "બધી આતુરતા જણાવે છે તો હું તારાથી ઠગ છાનું રાખીશ નહિ. આરિસ્ટોટલ "મને પોતાને ઘેર લઈ ગયો, ત્યાર પછી ત્રીજી રાત્રે એનાજ આકારના એક "જૂતે મારા ઘોરડામાં પ્રવેશ કર્યો, અને મારી સાથે સૂતા પછી મારે માથે સુ- "કુટ મેઢેલ્યો, અને ફરીને તે પાછું જઈ રહ્યું."

એજ પ્રમાણે સુરિચિત્રના બ્યાકો નામના ગ્રંથમાં નાવક કહેછે કે—

"એને મઠે મારી માની બેઠેનોએ (એમ કરતું તેમને ઘટારત નહિ) કહ્યું "કે, હું જોવાથી ઉત્પન્ન થયો નથી પણ કોઈ મનુષ્ય પ્રાણીના પ્રેમથી ગર્ભ રૂ- "ભાથી ઠયાડમસ (સેમેલીના પિતા) ની નીચ યુક્તિ પ્રમાણે સેમેલિયે પોતાની "ચૂક જોવને માથે નાંખી દીધી છે" * * * * *

શ્રિદિરા ઇતિહાસ માહેવા અર્ધિન અને આર્ધર એ બન્ને જૂતના પુત્ર હતા. ત્રિયોફિના ઇતિહાસના પુસ્તક ૬ કુ ના પ્રકરણ ૧૮ અને પુસ્તક ૮ માના પ્રકરણ ૧૯ પ્રમાણે. તેમાં પ્રથમ લખેલા પ્રકાર વિષે રુપેન્સર નીચે પ્ર- માણે લખેછે.—

"અને સવિશ્વકથન કરનારા લોકો કહેછે કે એ માનવ પિતાનો અથવા "કોઈ જીવતા માણસનો પુત્ર ન હતો, પણ સુંદર સાંધથી સ્ત્રીના ઉપર આયોજ- "પિરાયના બલિયારી પ્રથમથી અત્યંતરિક્ત રીતે ગર્ભ રહી ઉત્પન્ન થયો હતો."

સ્કોટલૅન્ડમાં એવો દાખલો જોવા હોય તો રમેલજિયરની સ્ત્રી અને દ્વોડ- નાં પિતાવની વાત જુઓ—Note M, Lay of the Last Minstrel. હિન્દુસ્થા- નમાં એવો દાખલો જોવા હોય તો અમારા પોતાનાજ પુસ્તકમાં શિવાલિયનો રવાન જુઓ; તેમજ વળી ઉદા (જોના) અને અનિરૂદ્ધનો દાખલો છે; તથા હમગાધુવરીનો પણ છે, in Captain Westmacott's Article on Cha- aolwar in Assam, Journal Bengal Asiatic Society, IV. 187, & ૯૭. આ ત્રણમાં સંબંધી બટકર આ પ્રમાણે કહેછે.—

જૂતના ગજાતું બાઈ સોયના નાકા જેટલું હોયછે અને તેને ચાર બે-
જેડાંની નિરતર તરસ રહેછે. જ્યાં જ્યાં પાણીનાં સ્થાન હોયછે ત્યાં ત્યાં
વરણદેવની ચોટ્ટી ચૂંકેલી હોયછે તેથી જૂતથી પાણી પી શકાતું નથી તેથી
તેની તરસ સદા વધતી જાયછે. જૂત સર્વ પ્રકારના મજાનૂત ઉપર પોતાનો
ગુમરો ચલાવેછે. જેનું કપિંડધાદ થયેલું હોયછે તેપણુ આ જગતની વ-
સ્તુમાં તેનો બાવ રહી જાયછે તે તેથી ને જૂત યાયછે, તે પવિત્ર જૂત
પૂર્વજદેવ કહેવાયછે, અને તે પોતાના ધરમાં કે પછી પીપજાનાં, જાડ
ઉપર રહેછે .

જૂતપ્રેત પરાક્રમ કરેછે તે નીચે પ્રમાણે છે, તે મડદાના શરીરમાં પે-
શીને બોલેછે, તથા પોતાના આગળના સરીર જેવા આકારમાં દેખા દેછે;
જીવતા માણસના શરીરમાં પેશીને પોતાની મરજી પ્રમાણે બોલાવેછે;
નયા તેને તાવ આદિ અનેક પ્રકારની પીડા કરેછે; કોઈ વાર ઢોરનું રૂપ
ધારણુ કરીને ઐંદાએક બડાં ઘઈ જાયછે તેથી લોક ડરી જાયછે; કોઈ

માથુના ખારમા અધ્યાયના ૪૩ મા પાદમાં અને ટ્યુકના અગિયારમા અ-
ધ્યાયના ચોવીસમા પાદમાં દુષ્ટ પિશાચીને “સુડી જગ્યાએ” સુપ્રત કર્યા વિષે
લખેલું છે તેની સાથે જૂનશતની વેરાણુ જગ્યાએ બરાબર મળતી આવેછે

‘ડેન્સ રિચર્ડ પિનસને ૧૪૯૩ માં અને પાપરનો સંવાદ છાપેલા છે તેમાં
“વર્ષના પ્રારંભે ચાલતા વેદેમેા માદેલા નીચે લખેલા પણ કહેલા છે—“જેઓ
“દુર્ભાગી અથવા માનશકુનિયાળ દિવસો યજ્ઞવાની કાળજી રાખેછે અથવા થાં-
“દરાત કે બિસતા વર્ષે મૂર્ખાઈ બદેલી ક્રિયાઓ કરેછે તેઓ જૂત અથવા પિશા-
“ચો તૃપ્ત કરવા રાત્રી વેળાએ બેંચ ઉપર માંસ અથવા દારૂ મૂકે.”—
Wide Broad.

● હિંદુસ્થાનના બીજા બાંગે માંદેવા જૂત સંબંધીની સૂચના વિષે આ પ્ર-
કારની સમાપ્તિએ અટીક છે તે જૂનો મૂળમા આ વિષય સંબંધી અમારું વ-
ખાણુ સુખ્યત્વે દરીને જૂતનિજાધ નામના પુસ્તક ઉપરથી ઉપલબ્ધી કાઢાડેલું છે.
જે પુસ્તક બાલાવાડના શ્રીમાળી જાદણુ ત્રવાડી દલપતરામ હાથાભાઈએ ગુ-
જરાતી ભાષામા લખેલું છે અને સન ૧૮૪૬ માં જૂનશત વર્નાપુત્ર સોસા-
દરી બહાદુરી ઉનામ મેળવ્યું છે. આ પુસ્તકનો કર્તા તેવામા એ સોસાઈટીનો
મત્રી હતો ત્યારે એ પુસ્તકનું અગ્રિય ભાષાન્તર સુબેદમાં સન ૧૮૫૦ માં
પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું.

વાર છાતું માતું રહીને જણકારાની પેઠે બોલેછે. વળી એમ સાંભળવામાં આવ્યું છે કે, એક જૂત કાંઈ માણસ સાથે બાયોળાય આવ્યું અને તે માણસને ઉપાડીને બીજે ઠેકાણે મૂકી આવ્યું. વળી એમ પણ દેહેવાયછે કે સ્ત્રિયોને જૂતનાથી મઢિના રહેછે.*

■ પ્રત્યેક સમયે અને પ્રત્યેક દેશમાં સ્ત્રિયોએ કુમારનું પકડતો હોય તો તે દેવતાઈ અસિચમન ઠસ વીને કુષાવી રાજવાને રાજ થયેલી જણાયછે. હિન્દોડોઠસ દેહેછે કે, "જ્યારે કેમારેટસ આ પ્રમાણે બોલ્યો ત્યારે તેની માએ "તેને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યું:—પુત્ર! તું અને સામેસાથું બોલવાની આવશ્યકી "જાધી આવરના જણાવે છે તો હું તારાથી દશ છાતું રાખીશ નહિ આરિરટલ "મને પોતાને ઘેર લઈ ગયો, ત્યાર પછી ત્રીજી રાત્રે ઝિનાજ આકારના એક "જૂતે મારા ઓરડામાં પ્રવેશ કર્યો, અને મારી સાથે સૂતા પછી મારે માથે મુ- "કુટ મેહેલ્યો, અને ફરીને તે પાછું જઈ રહ્યું."

એજ પ્રમાણે સુરિપિટીના બ્યાદો નામના ગ્રંથમાં નાયક દેહેછે કે—

"એને મારે મારી માની બેહેનોએ (એમ કરતું તેમને ઘટારત નહિ) કહ્યું "કે, તું જોવનાથી ઉત્પન્ન થયો નથી પણ કોઈ મનુષ્ય પ્રાણીના પ્રેમથી ગર્ભ ર- "હાથી કયાડમસ (સેમેલીના પિતા) ની નીચ યુક્તિ પ્રમાણે સેમેલિયે પોતાની "ચૂક જોવને માથે નાંખી દીધી છે" * * * * *

હિંદિશ ઇતિહાસ માહેલા મર્લિન અને આયર્સ એ બન્ને જૂતના પુત્ર હતા. નિયોફ્રિના ઇતિહાસના પુસ્તક ૬ ક્રા ના પ્રકરણ ૧૮ અને પુસ્તક ૮ માના પ્રકરણ ૧૬ પ્રમાણે. તેમાં પ્રથમ લખેલા પ્રકાર વિષે રુચેન્સર નીચે પ્ર- માણે લખેછે.—

"અને લખિયાચન કરવાસ લોકો દેહેછે કે 'એ માત્ર પિતાનો અથવા "કોઈ જવતા માણસનો પુત્ર ન હતો, પણ મુંદર સાધવી સીના ઉપર માધીક 'ગિરાચના બલિવારી પ્રપંચથી જમતકારિક રીતે ગર્ભ રહી ઉત્પન્ન થયો હતો"

સ્કોટલૅન્ડમાં એવો દાખલો એવો હોય તો હમેલગિયરની સ્ત્રી અને દ્વીડ- નાં પિગાચની પાત જૂતો—Note II, Lay of the Last Minstrel. હિન્દુસ્થા- નમાં એવો દાખલો એવો હોય તો અમારા પોતાનાજ પુસ્તકમાં શિવાલિલનો રૂતાંન જૂતો; તેમજ વળી ઉલા (ઝીખા) અને અનિરૂદ્ધનો દાખલો છે; તથા કમગાકુંવરીનો પણ છે, in Captain Westmacott's Article on Cha- lotwar in Assam, Journal Bengal Asiatic Society, IV. 187, & ૧૭. આ જૂતાંઓ સંબંધી ખટવર આ પ્રમાણે દેહેછે.—

હિંદુઓના પુરાણો કરતાં જૈન શાસ્ત્રના ગ્રંથોમાં ભૂતવિશે જુદા પ્ર-
કારનું લખેલું છે. તેઓ કહે છે કે, આઠ જાતના વ્યંતર દેવ અને આઠ
જાતના વાણવ્યંતર પૃથ્વીની નીચે રહે છે. તેમાં એક એક જાતનાને બબ્બે
ઈંદ્ર છે તેમાંથી એક ઉત્તરમાં રાજ્ય કરે છે અને એક દક્ષિણમાં કરે છે.
અને તેઓના શરીરના વર્ણ કાળા, ધોળા, કે આશમાની રંગના હોય છે.
વ્યંતર તથા વાણવ્યંતરે પૃથ્વી ઉપર આવીને માણસના શરીરમાં પે-
શીને કુતૂદળ કરે છે અને માણસને પોતાનાં ધર્મો રૂપ બતાવે છે. આ જા-
તના દેવોની નીચે જન્મપતિ દેવ રહે છે તે પણ કોઈ કોઈ વાર પૃથ્વી
ઉપર દેખા દે છે. જેમની નીચે નારડીના જીવ રહે છે પૃથ્વી ઉપરથી ઉચે
આકાશમાં સૂર્ય, ચંદ્ર, તારા અને બીજા પાંચ પ્રકારના જ્યોતકી દેવ
રહે છે, તે ઉપર ખાર દેવ લોકમાં વૈભાવવાસી દેવ રહે છે તેઓ કોઈ સમયે
પોતાની ઈચ્છાથી અને કોઈ મંત્રને વશ થઈને પૃથ્વી ઉપર આવે છે, પણ
કોઈને કુખ દેતા નથી. તેમના ઉપર નવ ગ્રીવેક તથા પંચ અતુતર વિ-
માની દેવ રહે છે. તેઓ ધણા સામર્થ્યવાન હોય છે અને કદિ આપણી પૃથ્વી
ઉપર આવતા નથી. પૃથ્વીથી ઉચે તથા નીચે જે દેવ હજારો તેમાં જે
જીવ તપશ્વી હોય તથા સારા પશ્ચિમાવવાળો હોય તે ઉપજે છે પણ કેવળ
પાપવાળો જીવ તે દેવમાં જવા પામતો નથી. અસહને વારે માણસો અકબ-
જોટને ત્રણ ઉપનામ કરીને દેવોને જાદી તોડાવતા હતા પણ આ સમયમાં
તે કોઈ પ્રકારે કોઈના તોડાવા તે આવતા નથી *

“પ્રાચીન ગ્રંથોમાં કહ્યું છે પ્રમાણે નહિ તેમજ તે પોતાના નીચ રીને
જન્મ થયેલા સંતાડી રાજવાને (તેઓની સાક બરેલી સૌતે ઉત્પત્તિ થયેલી જા-
ણીને અને પોતે ગ્રંથોર જાતના છે એક પદ લેવાને) જન્મપિટર અને બીજા
દેવતાઓને તેમની માના ચાર હસના (જે વિરે પ્રાચીન કાળના હોમરે પ્રથમ-
જ આજના બનાવ્યા છે.)”

Hudibras Part I. Canto II V. 211—218.

* મિત્રાણ વિવરણ કહે છે કે, “આ પેઢે” આકાશીય સ્વર્ગ, જ્યાં
‘ઈશ્વર પોતાનો તજ મારે છે, અને જ્યાં તે વાદળને પોતાનું વાદન કરે છે,
“અને પવનની પાંખ ઉપર આવે છે, તે બીજા” સ્વર્ગ કે જે સૂર્ય અને ચંદ્ર,
“જે મહાન્ પ્રકાશ, અને જગત્તિવ તારા તેઓ માટેલા એક કરતાં બંદુ રાહો

શ્રુત વિધેના લોકમાં ચાલતા વેદોમાં છે તેમાં શ્રુત, પિશાય માણ-
સના શરીરમાં પ્રવેશ કરે છે તે વિધેના વેદો મુખ્ય છે. જૂદા દેશોમાં અને
જૂદી વેળાએ માણસનામાં શ્રુત સી રીતે પેસે છે તથા તેઓની સત્તા
તેમના ઉપર કેટલી ચાલે છે એ વિધેના કઠિણ અને સામાન્ય વિષય વિશે
લખવાને અમને ઠીક લાગતું નથી, * પણ આ ઠેકાણે અમારા વાંચનારને

"છે. તેઓનું રથાનક છે તેના કરતાં મહિમામાં વધારે *નિષ્ઠ છે તે પ્રમાણે જ-
"આમાં તેલું નથી અને તેાય પણ એ બીજું સ્વર્ગ, ત્રીજું સ્વર્ગ જે સેંટ-
"પાસનું રથાનક છે તે કરતાં નેટલું નીચે છે તેટલું પેહેલા સ્વર્ગથી ઉંચું
"નથી એ સ્વર્ગમાં ઈશ્વરનો મહિમા વસેલો છે તેથી તેનું તેજ તારાવાળા
"આકાશની ઝાંખી પડતી સુંદરતા ઉપર નેટલું મેંદાપણું મેળવે છે તેટલું
"મેંદાપણું સૂર્યનું તેજ જામતા વાદલની કાળારા ઉપર મેળવી શકતું નથી.
"કેમકે જગતના આ મોટા દેવલમાં ઈશ્વરનો પુત્ર મુખ્ય ચાલક છે, એ
"સ્વર્ગ આપણે જોઈએ છિયે તે માત્ર પડેલો છે, અને જે તેના ઉપર છે તે
"પવિત્રમાં પવિત્ર છે આ પડેલો મુલ્યવાન અને મહિમાવાન છે પણ એક દિવ-
"સ ફાટવાનો છે, અને દયારથાન તથા દેવદૂતના કરતાં પણ બહુ વધારે મહિમા-
"વાળી જગ્યામાં આપણને દાખલ કરશે કેમકે આ બીજું સ્વર્ગ આશીર્વાદ પા-
"મેલા દેવદૂતો જે નિરતર મહાસન આગળ ઉભા રહે છે તેઓનું યોગ્ય રથા-
"નક છે, .. (આ રૂપક ઇતિહાસ લોકોના દેવલનું છે, એ દેવલને ત્રણ ખંડ હોય
"છે, પેહેલા ખંડમાં તેઓમાહેલા સર્વે કોઈ જઈ શકે છે, બીજા ખંડમાં માત્ર
"ચાલકોની જ જવાય છે આ બીજા ખંડ અને ત્રીજા ખંડની વચ્ચે પડેલો રહે છે
"તે જે ચાલક કેટલીક ક્રિયાઓ કર્યા પછી યોગ્ય થશે હોય છે તે પોતાના દા-
"યમાં જાહેરાત લઈને ઉઘો કરી માફ પ્રવેશ કરે છે, બીજા કોણથી જવાત
"નથી માંદ સામું દયારથાન કરે છે હોય છે તેના ઉપર વાદલ કાઢાટે છે તેમ છે
"અને આરુપાસ બે દેવદૂત કાઢારેલા હોય છે. એ પ્રમાણે પેહેલું સ્વર્ગ સાધારણ
"છે. બીજા સ્વર્ગમાં સેંટપાળ જેવાયી જ જવાય છે, ત્યાર પછી પડેલો આવે છે તે
"ઉપાદાને ખિરત પોતાના લોકોનું જાહેરાત પોતાના દાયમાં લઈને દયારથાનમાં
"મદાયાજક રૂપે પ્રવેશ કરીને અવરણ થાય છે

* તોપણ આ વિષય ઉપર ચોટા પ્રમતોને માટે, આ પ્રકરણની સમાપ્તિ
"જે જ રીત છે તે જુદા. કાઠર જોનસનના રબ્બો પ્રમાણે "ફર માણસો હોય
"ત્યારે ફર પિગ ન કાં ન હોય; ને રેલવાન ફર પ્રણી હોય ત્યારે અરેલવાન

સૂચવવાની અગત્ય છે કે, શૂન્યરાતમાં જૂન માણસોમાં કેવી રીતે પ્રવેશ કરે છે તે વિષેના વર્ણનનો આધાર અમે એક અથ ઉપર રાખીએ છીએ, તેનો કારણ ખરેખરો વેદ્યમવિનાનો ॥ અને પોતાના દેશિયોને એવા પ્રકારે બોધ કરે છે કે “જૂન સરખુ કાંઈ છેજ નહિ પણ જોનો શક પડે છે તેના સાધારણ રીતે ખુલાસા થઈ શકે છે”+

એ અથકર્તા કહે છે કે, “કેવળ જૂન નથી એમ કહીએ તો હિંદુશા-
“જ્યાં ઉલટી વાત છે ખ્રિસ્તિના આપજનમાં અને મુમનમાં શાસ્ત્રમાં
“પણ જૂનની હૈયાતી ઠપૂન રાખેલી છે માટે જૂન જાતિ છે એ વાત જૂડી
પાડી શકાય નહિ* પણ આ સમયમાં તો એવી રીતે કે, જ્યારે જૂનોની
“વાતો સાંભળેલી દશ હજાર ભેગી કરીએ તેમા એક વાત સાચી દરી એમ
“અનુમાનથી તથા શાસ્ત્રના નિશ્ચયથી હું લખું છું પણ મારા દેખવામા
સાચી વાત આજ સુધી આવી નથી.

“હિંદુશાસ્ત્રમાં જૂનની વાતો વિસ્તારીને લખી છે તેનો અભિપ્રાય
“જણાય છે કે, જે માણસો પવિત્રપણે રહેતે નહિ તથા જૂડું બોલવા આદિ
“ટાપ કરી તે મરીને ધણું દુખ પામશે તે માટે પવિત્ર રહેવું, પાપ કરવું
નહિ. વળી હજી આસવાજાના સરીરમાં પેસીને જૂન દુખ દરી તે માટે સારી
આસ રાખવી. એટલેજ શાસ્ત્રકરવાજાનો અભિપ્રાય જણાય છે પણ તે
ઉપરથી લોકોને ધણો ભ્રમ ઉત્પન્ન થઈને બહુ દુખ થાય છે માટે મને
એ વાત દુરસ્ત લાગે છે કે લોકોમાંથી જૂનોના ભ્રમ જાણ અને જોઈ કહેવત

“હજી પ્રાણિયો હોય તે અમે અમારી ભેગે વધારે આશ્ચર્યકારક લેખી શકતા નથી”
અને જેટલા જૂન આવતા એજુ માનવાને અમારા મનમા કાંઈ આનાકાની નથી
પણ દરજ્જા તે આવે છે કે નહિ તે કોણ જાણે

+ ૫૪ ૪૪૨ ની રીપ જુઓ

* *Fide Bishop Hall's Contemplations* — ‘સારા અને નારા જાને
પ્રકારના જૂન ॥ એવી સત્યતા સદા નિ સંગવ મૂર્તિપૂજક, યાદુરી, અને કિ-

માનતા આવેલા છે પણ વેદ્યમના આધના સમયમા થોડી સત્યતા સાને
તે કપટકાર્ય ભરેલા દત્તા અને ક્યારા માણસો અને જૂડા વિદ્યાય મળીને

‘મનુને કમતા દત્તા’

નિમધર્મા વળી લખેછે કે, “ મારો સગો એક બ્રાહ્મણ મરીગયા
 “પછી સાત મહિને તેની ગાયત્રીના સરીરમાં આવીને ધૂણવા લાગ્યો. તે
 “બાપડી જાને ધણી મરીગય છે, પણ ધૂણતી વેળાએ એવો ધમધમાટક-
 રવા લાગી કે તેની માથે ઉમાં રહીને જ્વાળ દેવાની શક્તિ કાઢતે રહે
 “નહિ આવે મમથે તે મરનારનો એક મિત્ર ત્યાં આવ્યો. એટલે તે
 “ધૂણનારિયે કહ્યું કે આવ બાપ! આપણે એક દિવસે એકાન્તે
 “એકા દત્તા ત્યારે મેં તને શું કહ્યું હતું તે મંભાગી જો એટલે એણે
 “કહ્યું કે, હા એ વત મને માંબરેછે. પછી તેનો પાડોશી વાણિયો
 ત્યાં આવ્યો, તેને જો ધૂણનારિયે કહ્યું કે અરવા વાણિયા ! મેં તને ર-
 “પિયા આપ્યા છે તે દંડ સુધી કેમ માગી ગાયકોને તેં કહ્યા નથી ?
 “એટલે એ વાણિયે કહ્યું કે, હા નમારા રપિયા સાડી પચોતેર મારી
 “પારો છે તે હું તમાગી વડને આપીશ પછી તો એ બાધળે નિલ ધૂણવા
 માડ્યું અને એવી વાનો કેદેરાથી લોટામાં અચરજ જેવું થયું તેનો અમે
 તપાસ કરી જોયો ત્યારે એડું જણાયું કે એ બ્રાહ્મણ પેતાના મિત્ર માથે
 “એમન્તે નિરતર વાનો કરેના હોના, તેથી એ બાધળે તો અતુમાનથી કહ્યું
 “પણ એ ભોળે માણસે એમ જાણ્યું કે મારે મિત્રે મને એક દિવસ કહ્યું
 “હવે કે મારે દીકરા નથી તેથી હું મરીશ તો મારો મતિ નહિ થાય,
 “કેમકે રાત્રમાં લખ્યું છે કે,

અપુત્રસ્ય માતિર્નાસ્તિ દયર્ગો નૈરત્તનૈવન્ન.

“માતૃત્વ—જેને પુત્ર નથી, તેની મતિ નથી અને નહીં તેને રવર્ગ
 “પણ મળતું નથી. વાણિયે પણ એમ જાણ્યું કે એ બ્રાહ્મણના સરીરમાં
 “આવીને બોલેછે તે કહી દેશે, તેથી હું પેદેશેજ મૃતુ નહિ ? એમ જા-

તેનો મુનની સાથે મુકાબલો કરે. જમા માણસોવિશેને જૂન આવ્યું હોય એમ
 હસાવ્યું છે, તે જાનની જણાય છે અને ઉદાસી જણાતો નથી તેથી તેનું ઘણા-
 ઘણું બળ વળતું હોય તેના સરખું જણાતું નથી, પણ ઔઞિનિયા નીચે પ્રમાણે
 બોલેછે તેથી ત્રા વિરોધ બેદ બાંધી જાય છે,—

“ને ઉદાસી હતું, અને જાનની હતું” એ બે ઘેલાવણના સરખાંજ મારખ
 હોય તો હું તેના જેવી ઘેલી છું

“છૂતિ સાચી વાત કહી દીધી. બહુ લોકોને એ વાણિયા ઉપર શ્રમ પણ
 “હતો તેથી બાપ્તિસ્મ અનુમાનથી કહું હશે, પણ સાચી વાત કરે છે પછી
 “હું એક દિવસ ત્યાં ગયો ત્યારે અને સર્વ લોકોએ કહું કે તમારે પણ
 “કાંઈ પૂછવું હોય તો પૂછો, જરાગર દાખલો મેળવી આપશે. પછી એ ધૂ-
 “ણનારીનો ધણી જેમ અને બોલાવતો હતો તેમ તેણે અને બોલાવ્યો.
 “ત્યારે મેં કહું કે આપણે બેને લેવડદેવડના દિસાળમાં બંધ રહેછે, તે
 “બહુ સાઈં ધણું કે આને તમે આવ્યા છો તો નેના ખુલાસો થશે. ત્યારે
 “તે બાપ્તિસ્મ ધૂણતાં ધૂણતાં મ્હોડેથી દિસાળ ગણી આપ્યો એટલે તેના
 “ધણીના હાથનો લખેલો મેં ચોપડો તેના મ્હો આગળ મૂક્યો અને
 “કહું કે આ ચોપડામાંથી તમારું લખેલું નામું વાંચીને અને સમજાવો. તે
 સમયે એ બાપ્તિસ્મ જેમ બોલાઈ જવાયું કે ‘હું ચોપડાના અક્ષર બણી

• મરણ પામેવાના પિરાણ સાથે જવહાર ચલાવવાને મનુષ્ય પ્રાણીના દુ-
 દયમા બચકટ વન્ય હોયછે. “તેઓના ઉદ્ધાર મનુષ્યપત્રોની અવરજા કરવાનું
 “આપણા ઉપર પડેલું હોયછે તે, તેમના ઇકારાંની અદર તેમની મ્હોકળા અને
 “રીતમાત ને આમેલુન રહી ગયેલી હોયછે તે, ઇકારાની સંભાળ રાખવાનું
 “કામ, આપણને સુખત કરેલા તેમના અપૂર્ણ રહેલા પ્રયોજનું સ્પષ્ટિકરણ, આ-
 “પણને આપેલા સુખના ભોગ એ સર્વ તેમને આપણી સાથે ગુથી નાખેછે,
 “આપણે ઈશ્વરે તોવપણ આપણને આવતા સ્વર્ગ પામ આપણા મ્હો આગળ-
 “થી તેમને ખરીદી દેતા નથી, આપણી વાર્તાઓ તેમના વિચેની હોયછે; આપ-
 “ણા દેવકો ને આપણી સદાની જગર અવરતી જગ્યા છે તેઓની આસપાસની
 “દબણાની ધોરો ઉપરના લેખ (ને ધોરો અસલના વારાથી દરવાજાના ઝાંપા આ-
 “ગ દારબધ હોયછે) ને પ્રાચ્ય રિયતિમા છે અને તેવા છે તેથી મારા હાલના
 “કામને મારે ઠીક પડે એવા છે તે સર્વ, મનુષ્ય પ્રાણીના દુદયમા મરણ પામે-
 “લાની સાથે વાતચિત કરવાના બાવ છે તે બતાવી આપેછે, વિશાખાતામાં બહુ
 “રુદ્ધ પામેલા લોકોના લખાણ અને અજિશ્ય જગતી લોકોના વેદેમ અને રી-
 “તમાવ એ બંને સરખી રીતે તે બાવ દર્શાવી આપેછે.” Four Sermon
 preached before the University of Cambridge, in November,
 1849, by the Rev F. F. Blunt, B D, Margaret Professor of
 Divinity P ■

નિમગ્નતા વળી લખે છે કે, “ મારો સગો એક બ્રાહ્મણ મરીગયા
 “પછી સાત મહિને તેની બાપડીના સરીરમાં આવીને ધૂણવા લાગ્યો તે
 “બાપડી જાને ઘણી ગરીબ છે, પણ ધૂણતી વેળાએ એવો ધમધમાટક
 “ગા લાગી કે તેની માએ ઉઘા રહીને જગ્યા દેવાની શક્તિ કાઢીને રહે
 “નહિ આને મમથે તે મરનારનો એક મિત્ર લાં આલ્યો એટલે તે
 “ધૂણનારિયે કહ્યું કે આવ બાઈ! આપણે એક દિવસે એકાન્તે
 “મેકા હતા ત્યારે મે તને શું કહ્યું હતું તે મંભારી જો એટલે એણે
 “કહ્યું કે, હા એ વત મને માન્યરહે. પછી તેનો પાડોલી વાણિયો
 “લા આલ્યો, તેને જો ધૂણનારિયે કહ્યું કે અલ્યા વાણિયા ? મે તને
 “પિયા આપ્યા છે તે હજી સુધી કેમ મારી નાખ્યોને તે કહ્યા નથી ?
 “એટલે જો વાણિયે કહ્યું કે, હા તમારા રૂપિયા સાડી પચોતેર મારી
 “પારો છે તે હ તમારી વદને આપીશ પડી તેા જો બાઈએ નિસ ધૂણવા
 “માડ્યું અને એવી વાનો કહેવાથી લોકામા અચરજ જેવું થયું તેનો અમે
 “તમસ મરી જંગો ત્યારે એવું જણાયું કે જો બ્રાહ્મણ પોતાના મિત્ર સાથે
 “એકાન્તે નિરતર વાનો કરેનો હનો, તેથી જો બાઈએ તેા અનુમાનથી કહ્યું
 “પણ જો બોલે માણ્યમે એમ જાણુ કે મારે મિત્રે મને એક દિવસ કહ્યું
 “હવે કે મારે દીકરો નથી તેથી હુ મરીશ તેા મારો મતિ નહિ પામ,
 “કેમકે રાત્રમાં લખ્યું છે કે,

અપુત્રસ્ય ગાતિર્નાસ્તિ સ્વર્ગો નૈવનનૈવચ.

“મારાર્થ—જેને પુત્ર નથી, તેની ગતિ નથી અને નહી તેને સ્વર્ગ
 “પણ મળતું નથી વાણિયે પણ એમ જણ્યું કે જો બાપડીના સરીરમાં
 “આવ્યાને બોલે છે તે કદી દેશે, તેથી હુ પેહેલોજ મુક નહિ ? એમ જા.

તેનો મુદ્દની સાથે મુકાબલો કરે. એમા આવનાવિયેને જૂન જાણ્યું હો. એમ
 “કરાણ્ય છે, તે આનદી જણાય છે અને ઉદાસી જણાતો નથી તેથી તેનું ઘેવાપ-
 “ણ જૂન વળતું હોય તેના સરખું જણાતું નથી પણ આગિનિયા નીર પ્રમાણે
 “બોલે છે તેથી હુ વિરોધ બેદ બાગી નહી, —

જે ઉદાસી રહ્ય, અને આનદી રહ્ય એ મે ઘેવાજાના સરખાજ કારણ
 “હોય તેા હું તેના જેવી થઈ જુ

‘જીને સાચી વાત મ્હી દીધી બહુ લોકોને એ વાણિયા ઉપર શ્રમ પણ
 ‘હતો તેથી બાળ્યે અતુમાનથી કહ્યું હશે, પણ સાચી વાત હશે એ પછી
 ‘હું એક દિવસ ત્યાં ગયો ત્યારે અને સર્વ લોકોએ કહ્યું કે તમારે પણ
 ‘કાંઈ પૂછવું હોય તો પૂછો, જરાગર દાખનો મેળવી આપશે પછી એ ધ
 ‘શુનારીનો ધણી જેમ અને બોલાવતો હતો તેમ તેણે અને બોલાવ્યો
 ‘ત્યારે મેં કહ્યું કે આપણે જો લેવડદેવડના દિસાખગા જૂન રહેલે, તે
 ‘બહુ સારું ધણું કે આને તમે આવ્યા છો તો તેનો ખુનાસો ધરો ત્યારે
 ‘તે બાળ્યે ધૂણતા ધૂણતા મ્હોડેથી દિસાગ ગણી આપ્યો એટલે તેના
 ‘ધણીના હાથનો લખેનો મેં ચોપડો તેના મ્હો આગળ મૂક્યો અને
 ‘કહ્યું કે આ ચોપડામાંથી તમારું લખેલું નામ વાચીને અને સમજાવે તે
 ‘સમયે એ બાઈનાથી એમ મોનાઈ જવાય કે ‘હું ચોપડાના અક્ષર બણી

● મરણ પામેલાના પિરાય સાથે બંધાર ચલાવવાને મનુષ્ય પ્રાણીના દુ-
 દયમાં બનકદ વનમ હોય છે તેઓના ઉદ્ધાર મૃત્યુપ્રાપ્તિની બંધરયા કરવાનું
 આપણા ઉપર પડેલું હોય છે તે તેમના ઇલાકાની અદર તેમની મ્હોકજા અને
 રીતમાત ને આમેલુન રીત ગેરી હોય છે તે ઇલાકાની સલાજ રાખવાનું
 મામ આપણને સુખત બેલા તેમના અપણું રહેલા પ્રયોગનું સ્પષ્ટિકરણ, આ
 પછીને આપેના સુખના ભાગ એ સર્વે તેમને આપણી સાથે થયી નાખે છે
 આપો ઉદ્ધાર્યે તોવપણું આપણને આવતા સંસ્કાર પણ આપણા મ્હો આગળ
 થી તેમને ખરીગ દેના નથી આપણી વાર્તાઓ તેમના વિરેની હોય છે, આપ
 ‘લા દેવો ને આપણી સલાની જગર અવરની જગ્યા છે તેઓની આસપાસની
 દ્રવણાની ઘોરો ઉપરના લેખ (ને ઘોરો અસહ્યના વારાથી દરવાજાના કાંપા આ
 ‘ગળ દારબધ હોય છે) ને આમ્ય રિયતિમા છે અને તેવા છે તેથી મારા હારના
 કામને મા’ દીક પડે બંધા છે તે સર્વે મનુષ્ય પ્રાણીના દુદયમાં મરણ પામે
 લાની સાથે વાતચિત કરવાના બાવ છે તે જાણી આપે છે, વિભાજનામાં બહુ
 રક્ષિ પામેના લોકોના લખાણ અને અતિસય જગરી લોકોના વેદેમ અને ગી
 તનાવ એ બંને સરખી રીતે તે બાવ દર્શાવી આપે છે Four Sermons
 preached before the University of Cambridge, in November
 1849, by the Rev I I Blunt, B D Margaret Professor of
 Divinity P 2

“નથી” તે સાંભળીને સૌ લોકો દસરા લાગ્યા, અને મારા મનમાં નિશ્ચય
કર્ષો કે, આ ભૂતની વાત કેરવ જૂડી છે. મેં એ બાધને જે જે પૂછ્યું
તેનું ઉત્તર આપી ચકાસું નહિ. અને જીભ લોકો પૂછના હતા કે તમારા
મામાનું નામ શું. કાકાનું નામ શું? તેનાં ઉત્તર તરત ચર્તાં હતાં, પણ મે
પૂછ્યું કે ફલાણે ફલાણે દાદાડે આપણે એ જણા વાંચના હતા તે ચો-
પડીનું નામ શું? ત્યારે તેનો જવાબ ન થયો. ત્યારે મેં જાણ્યું કે બીજું
તો સર્વે કહેવાય.”

ગુજરાતમાં એવો ચાલ છે જે વગડામાંનાં જાડ કોષ કાપીને લઈ
જાય તે સાર જડની રક્ષા કરવાને અર્થે તેઓની ઉપર સિંદૂરનાં ત્રિશ્લ
કરેછે અથવા તેનો જોગ આવે નહિ તો આસપાસથી છટાળા, પથરા એ-
કા કરીને જાડના થડમાં નાંખે, ત્યાર પછી જે કોષ ત્યાં આગળ થઈને
જાય તે એક એ છટાળા નાંખતું જાય, તેનું કારણ એમ સમજેછે કે આ
ઠેકાણે કોષ દેવનું સ્થાન છે. તેમાં કેટલાક તો કારણ સમજાવના દેખા-
દેખીથી છટાળા નાંખેછે. જે પથરાવાળો જમીન હોય નહિ તો જૂના વ-
ગડાનો કડકો તે જાડને વળગાડેછે, પછી જીભ પણ લૂપડાં ચડાવનાં જાય-
છે અને “ચિંચરિયા મામા” નું સ્થાનક એ રીતે યદ્ય પડેછે. આવાં સ્થા-
નક પણ કરીને જે દેરામાં જાડની અછા હોયછે, ત્યાં જુદું જોરામાં
આવેછે તેના વળગાડના ઇમથી માણસ દેરાન થાયછે. જિયોએ માનની
ખાતર જૂને મામાનું નામ આપેલું છે. પુણ્યો એછા વેરેમી હોયછે પણ
જિયો તે ઠેકાણે યદ્યને જાય તો એક પથરા નાંખવાને કે એક વગડું
ચડાવાને મજોજ જૂની જાયછે. જે કદાપિને પાસે વધારાનું લૂગડું હોય
નહિ તો તેને જાંચે પેટેરેયા લૂગડામાંથી તાંતજી કાઢાડીને ચડાવેછે. જે
જૂની જાય તો એ ઇમથી કોષક બાપડી ઘણીને બોલેછે જે “હું મામો
હું”, એ મારા સ્થાન પાસેથી નીકળી પણ મને ચિંચરું ચડાવ્યું નહિ

+ જિયો વધારે વેહેમી હોયછે તે વિષે અ.પ.જો. દુર્દર્શિ જેમ્સ રાજ
નીને પ્રમાણે કારણ જનાંવેછે—

“કારણ સેહેવું છે, કેમકે પુણ્યના કરનાં સોનામાં મનની નજાઈ વધારે
ગમે તેથી કરીને વિશાલની મહા જગમાં સપડાઈ જવાનું વધારે સેહેવું છે,
“વાન ધીને પ્રારથમાં સાથે કમચથી સાચી કરી ચૂકી છે અને તે તેજાથી
“ઓ જન સાથે તે વધારે દીધી મધુ છે.”

તેથી હું એને વળગ્યો છું કાંઈક ઠેકાણે વગડામાં હુમરની ધાર જેવું હોય
 સાં કેટલાક પપરાનો દગલો કરવામાં આવે તો પછી સાં ધઈને દરેક જ-
 નાર જેવડું સ્થાનક સમજીને અકેકો પથરો ચડાવતું જા. અને ચૂલ્હિ જો
 કાંઈ ફેરડી ગણાવે તો તેનું ધર મડાવ કાંઈ માણુમ મરાયું હોય અથવા
 માયલ ધણું હોય સાં આગળ પણ એવાં સ્થાનક યાવડે.

હારાવતીમાં આને મળતી ચાલ વિષેનું કનૈય દાડ વણન આપે છે — “જો
 “રસ્તે અમે છૂટા પથરની છાપરા ચિનાની જગ્યા પસાર કરી તેમાં લીવની જેવી હતી,
 “આ યાનક કાંટાની ઝાડીમાં ઝાડોની ઘટામાં હતું ત્યાં વટેમાર્ગીઓએ કુદ પિસા-
 “ચોથી, અથવા મને તો લાગે છે કે તેમને બીવ લોકાજ તેઓએ ધારવા તેઓ
 “નાથી, પોતાનું રક્ષણ ધરાવે બનદેડીને ભાતભાતના રજના વજ્ર ચડાવેલા કામ-
 “ગિયોએ લટકી રહ્યા હતા” તે પોતાની રીપમા એક વધારે વાત કહે છે કે
 “આના પ્રકારનો ચાન આફ્રિકામાં આવે છે તે વિષેનું વર્ણન પાડે આપેલું છે”
 Rajasthan 11, 662

* આવા પ્રકારના શકુ આકારના પથરના દગલા (જગા) મરજી પામે-
 લાના સજ ધમા કરવામાં આવેલા એકું રકાળના નીચેના કથન ઉપરથી જણાય છે —

“શકુ આકારના ધણા એક પુરાતન મિનારા ઉપર, જ્યાં મહાનુ દાકમોની
 “વાનીનો પાત્ર દકાયવા પડી રહ્યા છે,”

Scott, Fide “The Lay of the Last Minstrel,” Canto III, 20,
 and Note 2, U

અસહ્યાનની સરદારી નીચે આકારના લશ્વરની સામે લડતા ગદમડવાની
 રાજ્યકર્તા રાણી દુર્ગાવતી મરજી પામી, અથરા તો તે સહીતા કટુળના એક લો-
 ખમા (Fide As Res XV P 437,) લખે છે કે, ‘દુર્ગાદેવી જે
 “હાથી ઉપર બેઠી હતી તેના હાથમાં તરવાર હતી તે વને તેજીયે પોતાનું માથું”
 “કાપી નાખ્યું, તે પરમાત્માની સામે મળી ગઈ તેનિયે સૂર્યનું મડાવ બેનું”
 “જ્યાં આગળ તે પડી ત્યાજ તેને ભૂમિદાદ દીરો એવું બેંચાવ એગિયાતિક સો-
 “સાઈદીના પુસ્તકમાં એક જગ્યા લખે છે, અને તેની હાલુભૂમિ ઉપર રસ્તે થ
 “દીને જનારા લોકો, તે પર્વત ઉપર ધોળા પથરની સારી જાન છે તેમાથી સુ-
 “દરમા સુદર રીધી કાદાડીને ચડાવા જોઈયે એમ સમજે છે, તેની પાસે બે જ-
 “રાજા છે તે તેની મોળતો પથર રૂપ ધઈને ખડેથી છે એમ લોકો માને છે,
 “અને આદ્યધિકારક વાતો એવી ચાલે છે કે રાવના સાન્નપચાની વેશએ પાસે-
 “નાં ગાઈદાંના લોકોને કાઈ કોઈ વાર તેના અવાજ સમજાય છે”

પૂવજદેવ (પિતૃ), એટ્રમાન હાર અથર્વા ત્રિસિવન નાયકની પેઠે
પોતાના રેહાણની જગ્યાએ બટકના ફરે છે અને તેઓ તે જગ્યાના રેહેવા-

લોગન પોતાના પુસ્તકમાં ('Scottish Gael,' ii., 371) લખે છે કે
"ફાયલાંદર લોકોમાં ચગામાં પર્યર નાંખવાનો જાણીતો થયેલો ચાલ બે પ્રકાર-
"ના જૂદા જૂદા વિચારથી પડેલો છે. એક કારણ તો એમ છે કે મરણ પામેલાને
"માટે તેઓ માન ધરાવતા હોય તેની ભૂમિદાહ ઉપરની જગ્યાનું કંઈ વધી મ્હો-
"ટું થવાથી તેના વિષેનું સ્મરણ ઘણી સુદૃઢ સુધી રહ્યાં ફરે છે એમ તેઓ માને
"છે, અને તેજ ઉપરથી માણસ જ્યારે જીવતું હોય તે જ્યારે તેને લગ્ન કરવાના
"વિચારથી તેને એમ કેહેવામાં આવે છે કે હું તમારી ચગામાં પર્યરનો વધા-
"રો કરવાને સૂઝીશ નહિ. આ ઉપરથી એમ જણાઈ આવશે કે આવા પ્રકારનું
"લક્ષ આપવાથી અને મ્હોટી કબરથી આત્મા બહુ રાજ ચાલે, એમ માનવા-
"માં હવે પણ સ્પેશ લોકોના કરતાં જરમન લોકોના વિચાર જૂદા પડેલા જ.
"જાય છે, કેમકે મરણ પામેલાના ઉપર મ્હોટી કબરો કરવામાં આવે તો તેને તે
"હુ ખદાયક થઈ પડે છે, એવા વિચારથી તેઓ ભૂમિદાહને સ્થાને માટીનાં ઢેખાં
"ગોઠવે છે ચગા વધારવાને પર્યરો નાંખવાનું બીજું કારણ એ છે કે અપરા-
"ધિયોના દહનસ્થાનની જગ્યા, ચિન્હાર અથવા સાપની સાથે, એથી કરીને જાળ-
"ખમાં રહે આ ચાલ કાકરર રિમથના કેહેવા પ્રમાણે હુઈટોએ દાખલ કરેલો છે.
"આવા બે કેવળ ભિન્ન વિચાર જણાવવાને એકજ રીતિ ચલાવવામાં આવે એ
"આશ્ચર્યકારક વાત છે; તોયપણ ખરી વાત તો એમજ છે. અને અંધારા પા-
"તાની કુવાવસ્થામાં, આપધાત કરેલાની ધોર આગળથી પસાર થતાં, ચાલ પ્રમાણે
"પર્યર નાખવાને કદિ વિચારી મથો નથી. આમ કરવાનું ખરું કારણ તો એમ
"જણાય છે કે, સૈલ્વટિક પુરાણ પ્રમાણે મરણ પામેલાનાં પિતાજને ધોરની આ-
"રૂપાસ આંટા મારવાનું મૂન્યું હોય છે તે શાન્તિ પામે.

હાન નામની એનરટિનસાથરની કવિતાની દીપમાં ઝૉલફોર્ડ પરમણા સં-
"બધી, નીચે પ્રમાણે છે—
"એઓને વિષે બહુ વાતો ચાલેલી એવા લેનર્ડ સરખા
"મ્હોટા ચગો અદિયાં ધણા છે; તેઓ વિશાળ કદના છે; કેટલાક લોકો એમ
"મારે છે કે બધને સમયે ચેતવણી આપનારાં એ સ્થાન છે, પણ એ માહેલા
"ધણા ખરા નીચવાણની જગ્યામાં છે, તેથી અને લાગે છે કે, દેશનું બહુ કારનાર
"મહાન્ લોકોની ભૂમિદાહની જગ્યાઓ ઉરો. દવણાં સુધી પણ હલકી પ્રતિના
"લોકોને કાંઈ જાણસ આપવામાં આવે છે જ્યારે તેના જદલામાં એક સામાન્ય
"વાણ-કેહેવામાં આવે છે કે જરે જો હું તમારી પછવાડે જવતો દર્દીશ તો

સેનાનાં બધાં મદારોએ અને સુખ કરેછે. ઘણી વાર તે સર્પ થાયછે અને ધરની પાસે રહેછે, તેને ધરનાં માણસ માન આપેછે. ગુજરાતમાં એમ માનવામાં છે કે જ્યાં ધન ડાટયું હોય ત્યાં સર્પ રહેછે અને નેનું છવ પેતાના ધનમાં રહી ગમેલો હોયછે એવા સર્પ યદને તે ઉપર રહેછે.

“તમારી ચગામાં એક પથરો ઉમેરીશ”. અને આને પણ ઘણા ધરના લોકો આ-
“લી ચગા આગળ ધરને જતા હોય તો તેમા પથરો નાંખ્યા વિના રહેતા નથી.
“પણ લોકોની ખાશુ એવી છે કે જ્યાં આગળ સરીર ડાટયું હોયછે ત્યાં
“આગળ તેનું જૂત ભટક્યાં કરેછે અને નેમ નેમ તેના ઉપરની ચગા ઉંચી ક-
“રવામાં આવેછે, તેમ તેમ તે પૃથ્વી ઉપરથી આકાશમાં ઉંચું ચરેછે.”

હાલ લાકર (Speaking of Grenadilla in his Views in Spain, quoted in Ellis's edition of Brand's Popular Antiquities)
કહે છે કે, “કેટલાક અશ્વાધિયા કુખી માણસો રસ્તામાં કમોતે માથા મચા
“હતા ત્યાં આગળ ઉભા કરેલા એ ત્રણ હોસ આગળ વધેને અમે ચાલ્યા, સો-
“વરા તો એ માણસો માહેલા કેટલાક અચાનક બતાવે બનવાથી મરણ પામ્યા
“હતા, પણ બધાયનું ખૂન પાતળી રીતે કરવામાં આવેલું કેહેવાયું અને વાત ઉ-
“પરથી અમારા નસુવામાં આવી ગયું કે, જે જીતા આગળ એકસો વાર કેહે-
“વામાં આવેલી હતી તેની તેજ છે. આવા ચાકળ મૃત્યુ ધમેલાની ઘોર ઉપર
“પથર નાંખવાની પુરાતન રીતિ હજી લગણ આખા સ્પેનદેશમાં ચાલેછે. હેત
“અથવા લેહેંમથી ઉરકેરાઈને મરણ પામેલાને મટિ પ્રાર્થના કરીને આવા પ્રકા-
“રનું સમરણાર્પણ આપવામાં આવેછે, પણ એ કારણ સિવાય એક ત્રાહીત જન
“સરખો પણ, મરણ પામેલાને જે માન આપવાનું આપણા દેશાચારમાં મૂ-
“જીધી નહાયછે, તેવા માનની ખાતર મરણ પામેલાની ચગામાં પથર નાંખવા-
“માં સતોષ માની લેછે.”

અમે જે નીચે લખેલો આપિયે છિયે (From Lepsius's "Letters from Egypt." Bohm, P. 216) તેમાં પથર નાંખવાનું વલણ કેવળ જૂના પ્રકારનું નહાય આવેછે.

“આ પર્વતની ઢાંચમાં (Gebel el Magouqa) પ્રવેશ કરતા પેહેલાં, એક
“જગ્યા જે પથરોના દરવાજાથી ઘણું ગઈ હતી, અને તેઓની નીચે કોઈને
“હોલ્ડ દો નહિ તો પણ મહાં જે ડાટવાના દરવાજા અથવા ચગા પાડી શકાય
“ત્યાં આગળ અમે આજ્યા. જ્યારે જ્યારે જમુરના વેપારી આ રસ્તે આવે

નિળધક્ષી કહે છે કે, “એક આવક વાહિયાને ઘેર બે પરાણી
 “આભા. ધરધણી ચાટમાં ગયો હતો અને તેની સ્ત્રી હતી તે તેમને બે-
 “સારીને પાણી બરવાને ગધ. પરાંણા ધરધણીની વાટ જોતા બેઠા હતા
 “તેવામાં એક મ્હોટો સર્પ ન સરચો એટલે એક પરાંણે દહીને લાકડીવતે
 “દબાવ્યો, અને જીભને પરાંણા, સર્પને ઝાલવા સાડ સાણસાની શોધ કર-
 “વા લાગ્યો. તેવામાં પેલી બાધ પાણી ભરીને આવી, તે પેલા સાપને
 “ડાબેશે જોઈને બોલી કે એને છોડી મૂકા, એ તો અમારો પૂર્વજદેવ છે,
 “તે મારી સામુના શરીરમાં આવીને ધણુતો ત્યારે મારા સસરાનું નામ
 “લેતો, અને કહેતો કે મારો શવ ધનમાં રહ્યો છે, તેથી હું સર્પ થયો છું;
 “તે આ ધરમાં રહુ છું એમ બોલતો હતો. એક દિવસે એ અમારા એક
 “પડોશીને કરડ્યો હતો તેને ઉતારવાને એક જાતિ બોલાવ્યો તે આવ્યો
 “એટલે ધણીને કહ્યું કે મારા દીકરા સાથે એણે લડાઈ કરી તેથી હું એને
 “કરડ્યો છું, તે ફરીને ન લડવાનો કોઈ જામીન થાય તો ઉતરૂં, પછી
 “એ પ્રકારે ઉતર્યો. તે દિવસથી અમારાં પાડોશીને ઘેર પણ આ સર્પ
 “નીસરે તો તેને કાઢી ઝાલતા નથી. કદાપિને જાલીને બાર માઉ ઉપર
 “મૂકી આવે તોપણ આજ ઠેકાણે એ સર્પ પાછો આવે. એ ધણી વાર
 “મારા પગની ઠેસે આવ્યો હશે પણ મને કોઈ દિવસ કરડી નથી. કોઈ
 “વાર હું પાણી ભરવા ગઈ હોઊં. અને માઈ છોકરું ધરમાં રાત્રું હોય તો
 “એ સર્પ તે છોકરાને ઢિંચોલે છે, એનું મારા જોવામાં ધણી વાર આવ્યું
 “છે એમ કહીને સર્પને ઝાલવા દીધો નહિ, પણ નમસ્કાર કરીને જવા
 “દીધો. પછી જ પરાંણાએ તેને દબાવ્યો હતો તેણે પાલડી ઉતારીને કહ્યું
 “કે, હે સર્પ બાપજી, તમને દબાવ્યા તે મારો અપરાધ ક્ષમા કરજો. અમે
 “તમારાં છોકરાં છિયે. એ સર્પને પછી એક દિવસે મ્હોટો બીલાડે મારી
 “(જેઓ માટેલા કેટલાક તેમના સુરેલા મ્હોટા જાળ કડિયા સહિત અને તેમના
 “ઉંટના લાકનારા સહિત અમને જાને દાદાદે મળ્યા), ત્યારે આ જગ્યાએ તે-
 “મની પાસે ખેરાન માગવામાં આવે એ કોઈ કાઈ આવે નહિ તો તેના કાણ
 “ઠેકેપને માટે અપરાધનની નિશાની દાખલ આસપાસ પડેલા પશુધેની આવી
 “ખાલી ઘેર અથવા ગયા કરે છે. આવીજ તરેહની ઘોરોનો એક જગો ઠેક-
 “રોના રણમાં અમારા જોવામાં આવ્યો”

“નાંખ્યો એટલે એ ધરવાળે તેના કડકા રમરાનમાં લઈ જઈને બા-
 ‘લ્યા અને તેની ચિતામાં પાંચ શેર ધી, એક નાળિયેર, અને અઘોશેર
 સુખડ નાંખી.

“ધોળા નામના પ્રાચીન શહેરમાં એક બ્રાહ્મણે કાંઈ જાળી વેચાતી
 “લીધી તેમાં ખોદતાં ભોંયફં નીસર્યું, તેમાં ધન ધણું હતું તે ઉપર એક
 “ઝાટો સર્પ રહેતો હતો. તે સર્પે એક દિવસે બ્રાહ્મણને સ્વપ્નમાં આવીને
 “કહ્યું કે બ્રાહ્મણ મારું ધન છે તે ઉપર હું રહ્યું માટે આ ભોંયફં તારે
 “ખોદવું નહિ અને આ મિલકતની ઈચ્છા તારે રાખવી નહિ. જો એવી
 “ઈચ્છા રાખીશ તો હું તારો વંશ આજવા નહિ દઉં. પછી સપ્તર્ષીઓ
 “બ્રાહ્મણે તેલની કડાધયો હાથાળે ભોંયરામાં રડી તેથી પેલો સર્પ મરી
 “ગયો પછી ભોંયફં કાઢાડીને ધન કાઢાડી લીધું અને સર્પને ધરના ચોક્કમાં
 “સારી રીતે અમિદાહ દીધો. પછી તે મિલકતવતે ઝોડી ધમારતો કરાવી
 “પણ તેનો વંશ રહ્યો નહિ, અને તેની દીકરિયેનો પણ વંશ રહ્યો નહિ.
 “તથા તેનું જેલું ખાંડું તેનો પણ વંશ રહ્યો નહિ તથા વડીલનો તથા
 “ગેરનો પણ વંશ રહ્યો નહિ. આ વાત આજરે વર્ષ ચાલીશ ઉપર નીપજી છે.”

આવી વાતો ગૃન્ધરાતમાં ધણી ચાલે છે અને અમે આગળ લખ્યું છે
 તે પ્રમાણે લોકોના માનવામાં એમ છે કે જ્યાં ધન કાઢેલું હોય ત્યાં
 નક્કી સર્પ હોય *

શ્રવતા માણસનામાં ભૂત બરાઈ પેસે છે તેને કાઢાડવાના ઉપાય
 જે ગૃન્ધરાતમાં ચાલે છે તે વિષે ‘ભૂત નિર્ગમન’માં વેદના ઈર્ષકાન્ડમાંથી, અ-
 થવા યૌધ શાસ્ત્રે ઉપરથી, અને ખુસલમાનની રીતિ ઉપરથી જે લખવા-
 માં આવ્યું છે તે પ્રમાણે બ્રહ્મિ અમે દાખલ કરિયે છિયે. કોઈ કોઈ વાર
 તો, જેને પીડા થતી હોય તેને સાફ થાય એ વાત ઉપર મુખ્યત્વે કરીને
 ધ્યાન આપવામાં આવે છે. અને કોઈ કોઈ વાર તો કસુરથી જેની ભૂત
 ગતિ થઈ હોય તેનો તેના દુષ્કામક બટકારામાંથી છૂટકે કરાવાનો ઉપાય,
 કરવામાં આવે છે. એ જાણતો અકેકા દાખલો અમારા વાંચનારની આ-
 ગળ અમે રજુ કરિયે છિયે.

નિબધકર્તા કેહેછે કે, “આસારે ત્રીસ વર્ષ ઉપર, એક ચારણ કાઠિયા-
 “વાડના સરપલાના ઠાકોર પાસે રૂપિયા માગતો દગે, તે દરબાર આપતો
 “નહતો” તેથી પેલો ચારણ પોતાની નાતનું આળીસ માણસ લઇને ધરણું
 “ઠરીને આવ્યો, તે માગને દરવાજો આવતાં દરબારને જાણ થવાથી દરવા-
 “જા બંધ કરાવ્યા, સારે ચારણના માણસોએ મામ જાદાર પડાવ કર્યો
 “અને તેમણે ત્રણ લાંબણો કરી, પછી એણે દાહાડે ત્રાગા કર્યા, તેમાં કે
 ટલાક પુરોણે પોતાના હાથ કાપ્યા, અને ત્રણ કાઠિયોનાં માથા કાપી
 ને દરવાજા તોરણ બાંધ્યું, કટલીક જિયોએ પોતાના રતન કાપ્યા, ચાર
 “કાસાને ગળે ધાલ્યા, બે છાંડિયોને મઢ સાથે પછાડી, અને પેલો ચારણ
 “પિટ તેલમા બોગેલો ડગેલો પેહેરીને બગા મુરો તે બજારી વેળાએ એમ
 “બોલ્યો કે, હું તો મજાણું, પણ એ દરબારની મેડીમાં માથા વિનાનો
 ખખીસ થઇને રહીશ, ઠાકોરનો જીવ લઇશ તથા તેનો વશ પણ રહેશ
 “છંદશ નહિ” તે બગી મુરો સારપછી ખીચન માણસો પોતાને ઘેર
 પાછાં ગયાં.

“ચારણના મરણ પછી ત્રીજે દિવસે બૂને રાણીને મેડી ઉપરથી
 “નીચે નાંખી દીધી, તેને શરીરે ધણું વાગ્યું ખીજ ઘણા માણસોનાં બે
 “વામા માથાવિનાનો ખખીસ આવ્યો. પછી તે ઠાકોરના શરીરમાં આવીને
 “ધૂણવા લાગ્યો. રાતમાં તેની મેડી ઉપર પથ્થર નાંખવા લાગ્યો તથા
 “એક દાસીને વળગીને તેનો જીવ લીધો. એવી ધણીક રંજાડ તે બૂને કરી
 “તેથી ઘોળે દાહાડે દરબારની મેડીમાં કોઇ જાંઘ શકે નહિ એમ થઇ ગયું.
 “પછી તે બૂતને કાઢાડવા સાંઝે કોઇ જોગી, જતિ, કૂટીર, આજીવ, આ-
 “કિને દેશ પરદેશથી બોલાવ્યા, પણ એ કોઇ એ બૂતને કાઢાડવા આ-
 “વીને ઠાકોરને ધૂણાવા બેસે તેનેજ એ બૂત ઠાકોરના શરીરમાં આવીને
 “મારવા લાગે. અને એવા કાઠિયા કરે કે તેથી કાઢાડનારની દિમત રહે
 “નહિ. વળા પોતાના હાથને પણ બચાડે ભરે, એવી રીતે વર્ષ પાંચ થયાં
 “અને એ બમથી પાંચ માણસ મરી ગયાં, પણ કોઇનો ઉપાય આવ્યો
 “નહિ, પછી કોઇ પરદેશી જતિ તે દેશમાં આવ્યો દગે તેને માડી મો-
 “ઠલીને રૂડી રીતિથી તોડાવ્યો. તે જતિ સાથે કટલાંક માણસ દન્યા અને
 “જાદુવિદ્યા જાણવામાં તે ઘણા કુશળ ગણાતો હતો, તે એ મામમાં આ-

“બો પછી તેણે કેટલીક જાણુસો મંગાવીને પેલી મેડીમાં બેસીને પ્રયોગ
 “ક્યો. પ્રથમ તે મેડીને મત્રેલા સૂત્રનો આંટો દીધો; તથા, દ્વિ ને પાણી
 મંત્રીને ફરતી ધારાવાડી દીધી, લોહોડાના ખીલા મંત્રીને મેડીમાં ચાર ખુણે
 ચાર તથા બારણે બે માચ્યા, પછી તે મેડી લીપાવીને માહે કોઈ દેવનું
 “સ્થાપન કર્યું, તરવાર ઉધાડી મૂકી, દીવા ધીના તથા તેલના કર્સી, પછી મંત્ર
 “સાધવા બેઠો. દિન એકતાણીસનો પ્રયોગ કર્યો. કેટલાક પ્રકારનો ઉતાર
 “મૂકાવ્યો તથા કેટલાક પ્રકારનાં બલિદાન લઈને રાજ રમરાનમાં જવા
 “લાગ્યો. પણ કાકોર તો ખીણ જમ્યામાં રહ્યા રહ્યા ધુણીને કેહે કે, અલ્યા
 “મૂકિયા? તું મને કાઢાડવા આવ્યો છું પણ હું જનારનથી, અને એમાંથી
 “તારા છવતું પણ જોખમ થશે, એમ બોલતો જતિ તો મેડીની બારિયો
 “તથા જાગિયો વાસીને પ્રયોગ કરવા બેસતો, પણ લોક એમ કેહેછે કે એ
 “સમયે પણ તે મેડા ઉપર પથરા પડતા અને બારિયોનાં કમાડમાં તથા
 “જાગિયોમાં પથરા વાગતા, આ પ્રમાણે પ્રયોગપૂરે થયેથી જતિના મા-
 “ણુસો કાકોરને મેડી ઉપર પાપના પાસે તેડી લાવ્યા અને સાંધી બોલ્યું
 “સમજાય એટલામાં એ દરબારના માણુસને રહેવા દીધું નહિ. પછી ઢાણુ
 “નાંખીને તથા ઘાળી વગાડીને તેને ધૂણાવ્યો, તેણે ધૂણતાં કાંઈ મરતાઈ
 “કરવા માંડી તે સમયે પેલા જતિયે તથા તેના માણુસોએ મળીને પેલા
 “કાકોરને મારવામાં કાંઈ કસર રાખી નહિ. એવી રીતે એનું શરીર નિર્મળ
 “કરીને પછી તે દરબારનાં ખીલન માણુસોને પણ પાસે બોલાવ્યાં, સાં દ-
 “વન કરીને એક લીંબુ આગળ મૂકીને જતને કહ્યું ને, તું આમાં પેશ, પછી
 “ધૂણુનાર બોલ્યો ને તુ તો શું, તારો પીર આવે તોપણ હું આ શરી-
 “રમાંથી નીસરનાર નથી. એમ કેટલીએક મેહેનત કરતાં સવારથી તે બ-
 “પોર વેળા ધઈ. પછી એ મેડીથી નીચે ઉતરીને એકમાં માંડતું કર્યું,
 “કેટલાક પ્રકારના ધૂપ મગાવ્યા, મંત્રીને પાણી જાંટ્યું; એમ કરીને પેલા
 “જતને લીંબુમાં ઉનાયું એટલે ને સમયે લીંબુ ટેકવા લાગ્યું, તે સમયે
 “જોનારા સૌ માણુસોએ જતિનાં વખાણુ કરવા માંડ્યાં, અને એવો રો-
 “વનકોર કરવા લાગ્યા કે, લીંબુમાં જૂત મિત્યું, જૂત ઉત્યું, પછી પેશું
 “લીંબુ ટેકતું જોઈને ધૂણુનાર આશ્ચર્ય પામીને ધૂણુનો રહી ગયો અને
 “મનમાં જશ્ન સમજ્યો કે ‘મારા શરીરમાંથી જૂત આ લીંબુમાં. ઉત્યું.’

“પછી પેલા જતિયે મામના સો લોક રૂખતા ગામને ઉગમણે દરવાજે
 “ઠાઠાડ્યુ ને લીંણુ ઠેકનાં ઠેકતાં આહું” અવળું ચાલે તો જતિ સોડી અ-
 “ડકાડે જોટલે પાંચરે રસ્તે ચાલે. આ વેળાએ ડાકલાં વગાડનારા બેગા લીધા
 “હતા તથા ત્રિધાઈયા, ઢોલ આમળ વાગતાં હતાં, કેટલાક માથુસોના
 “ઢાપમા ઉપાડી તરવારો અપાવી હતી. ઠાકોરને પણ સંગાથે લીધા હતા.
 “જૂત આગળ ચાલતું ગયું તેમ પછવાડે ગઈના દાણા, સરસવ તથા મીઠું
 “વેરાવતા હતા એ રીતે લીંણુ ગામને સીમાડે લઈ જઈને સાત ઢાપ આ-
 “ડે જોડાવીને તેમાં ઉતાર્યું. પછી તે ખાડામાં રાઈ, સરસવ તથા મીઠું
 “પૂરાવ્યું” અને તે ઉપર ખૂળ તથા પપરા જોડાવીને તેની સાંધામાં સીંધ
 “ગાળીને રેડાવ્યું અને ખાડાની ચારે બાજુએ સવા સવા ગળ લાખા
 “ખીસા મરીને ઢોલ્યા; ન્યારે લીંણુ સીમાડે પોહોવ્યું” ચારે કેટલાક લોક
 “કેહેવા લાગ્યા કે આપણા ગામના સીમાડાની બાહેર એ જૂતને ડાટે તે
 “હીક; પણ એ વાત સાંભળીને ખીજ ગામના લોકો ધણાક ત્યાં જોવા
 “સારે આવ્યા હતા તેમણે કહ્યું કે તમારા ગામને સીમાડે ઊડીને અ-
 “મારી હલમાં એ જૂતને ડાટગો તો અમારે ને તમારે મ્હોટો ટટો યશે
 “પછી તે જતિએ જમવાળા લોકોને કહ્યું કે ચિતા રાખરો નહિ એ
 “જૂતને ઢાપ સાત જિંકુ પૃથ્વીમાં ડાટીશું. અને તેમાં મીઠું નાખીશું તેથી
 “એનું શરીર ખવાઈને યોગ દિવસમાં મરી જશે અને ઉપર સીંધ રેડીશું
 “જોટલે જૂતનાથી ઉપર નીસરી ચકાશે નહિ. પછી તે ઠાકોરની હલમાં
 “ડાટીને ગામમાં આવ્યા અને ડોઈના જોવામાં ફરીને જૂત આવ્યું” નહિ
 “જતિને ઠાકોરે ધણે શિરપાવ આપ્યો અને લોકોએ નિશ્ચય કર્યો કે
 “આવા જૂત ઠાઠાડનારા સમર્થ હિંદુસ્થાનમાં યોગજન હશે” પણ તેનું
 “શરણુ નિષ્પક્ષતાં કેહેછે કે, કોઈને સમજાય નહિ, એ નિષ્પક્ષતાના
 “અથવા પ્રમાણે લીંણુમાં પારોન માલવાથી ઉપાયની અસર થઈ.

* ટાંડ રાજસ્થાનના ખીજ બાજને પૃષ્ઠ ૧૮૮ ને ઠાકજિયુ મરાઠી રવા-
 નો ઉપાય કરવામાં આવેલો તેનું વર્ણન ઉપર પ્રમાણે આપ્યું છે. તેમજ એમ.
 લાની મુસાફરીના પુસ્તકમાં તાત્કાલે લખ્યા વણી ખરી ઉપરની રીત પ્રમાણે તે
 રેમ્પ જૂત (Tchergour) કેમ ઠાઠાડી મૂકે છે તે વિષે વર્ણવેલું

“જ્યારે કાંઈ માણસને તાવ આવેછે, અથવા ચક્ર યમ જાયછે, તો
 “સજ્જડ ધર્મ જાયછે, ત્યારે તેનાં સર્ગાં એમ સમજેછે ને, એને ભૂતનેા
 “વળગાડ થયો છે. પછી તેને બોલાવેછે તોપણ કાંઈ બોલતું નથી, એટલે
 “તેને બોલાવા સારૂ ચંડીપાડના જાણુનાર જાણુને તોડવા જાયછે, તેને
 “આવતાં કાંઈ વાર લાગે તો તે સમે વળગાડવાળાનું સર્ગું અથવા પડોશી
 “આવીને કહેછે કે, એને મર્યાનો ખૂમાડો ઘો અથવા દૂતરાના નરકનેા
 “ખૂમાડો ઘો એટલે એના સરીરમાં ને હશે તે બોલશે. પછી તેવો ખૂમાડો
 “દીધાથી કાંઈ સમયે બોલેછે અને કાંઈ સમયે નથી પણ બોલતું. પછી
 “ચંડીપાડ જાણુનાર જાણુ આવે તે પ્રમથ પોતે પવિત્રપણે આસન
 “ઉપર બેસીને એક જાળ ઉપર નવું રાત્ર લગડું પાથરેછે, તે ઉપર ૫-
 “ઉંના દાણાથી અષ્ટાંગ યંત્ર કરેછે, તેના નવ કાઠામાં નવ ધડુની ટંગ-
 “લિયો કરીને તેમાં નવ દુર્ગાનું આવાહન કરેછે તેમનાં નામઃ—૧ શૈલ-
 “પુત્રી, ૨ ક્ષણચારિણી, ૩ ચંદ્રવદા, ૪ કુંભાવડા, ૫ સ્કંદમાતા,
 “૬ કાત્યાયની, ૭ કાળરાત્રી, ૮ મહાગૌરી, ૯ સિદ્ધિદા. પછી તેમાં
 “પાણી ભરીને ઠંજા મૂકેછે, તેના ઉપર શ્રીફળ મૂકેછે અને તેની પૂજા
 “કરેછે. ગૂગળનેા ધૂપ અને ધીના દીવા કરવામાં આવેછે. પછી વળગાડ-
 “વાળાને સ્વચ્છ કરીને સામે બેસારેછે. અને નવાર્ચવ મંત્રથી (નવ અ-
 “ક્ષરના) અક્ષત મંત્રોને અથવા પાણી મંત્રોને તે ધૂંલુચા માંડે ત્યાં સુધી
 “છાંટેછે. તેને ધૂંલુવાનો વધારે તોર આવે એટલા માટે પાણી ભરવાની
 “ગોળા કાઢી ઉંધી પાડીને વેલણવતે વગાડેછે. નવાર્ચવમંત્રથી અક્ષત કે
 “પાણી મંત્રેણું તેના ઉપર છાંંડીને જૂને બોલાવેછે ત્યારે પોતાના ધરના
 “માણસનું નામ લેછે કે હુ હસાણે હું, મારો ધનમાં શુભ રહી ગયો છે,
 “અથવા બાવડીમાં શુભ રહી ગયો છે તેથી મારી અવગતિ યમ છે. મારી
 “માલમતા તમે વાવરોછો માટે મારા જોડારાની આકરી નહિ કરો તો હું
 “તમને પીડા કરીશ. વળી મારી શુભગતિ થવા સારૂ હું કહું તે ઉપાય
 “કરો. પછી ઉપાય કરવાની દ્રઢ દહીને, દવેથી જૂન કાઠને પીડા કરે નહિ
 “તે વિષેના તેને સમ અવશ્યવીને દુર્ગાની રચાપના ઉપર દાય મૂકાવેછે,
 “અથવા ચંડીની પોથી ઉપર દાય મૂકાવેછે. ચંડીપાડ મારકંડેય પુરાણમાં
 “છે, તેમાં એક સ્તોત્ર લખ્યો છે ને,—

મૃદુતાપેશાચાદિયક્ષગંધેરાક્ષમા:

ત્રક્ષરાક્ષમૈતાલ્યઃ કૃપ્માણ્ટા મૈગ્ગાદ્યઃ ?

નદયન્તિ દર્શનાત્તસ્ય કનચે ત્વદે સસ્થિતે

ભાવાર્થ,--મૃદ, ભૂત, પિશાચ, યક્ષ, ગાંધર્વ, રાક્ષસ, ક્ષત્રરાક્ષસ, વૈતાલ, કૃપ્માણ્ટ, ભૈરવ આદિ મળીનદેવ છે તે જે મનુષ્યના હૃદયમાં ચડીનું કવચ હોય તેનાથી દૂર નાથી જાય છે. †

જ્યારે કોઈ માણસને જુન ધૂણે છે ત્યારે તે કહે છે કે, "મને સોમેશ્વર "પાટણુ લઈ જઈને મારી શ્રુભગતિ કરો, તે એવી રીતે કે, તમે ધરનાં "સર્વ માણસ ત્યાં જાઓ અને તમારા એકના સરીરમાં હું ત્યાં આવીશ "એટલે મારી ગતિ થશે," વગી દરાવેલી જગ્યાએ જઈ પોહોચના મુખી કટલીક બાધા રાખવાનું બૂત કહે છે, એટલે ધરનાં માણુમોમાંથી એક મણુ તે બાધા રાખે છે, કાંઈને તો તે અડદ બાધા નહિ એવી બાધા આપે છે, કાંઈને દૂધની આપે છે, અથવા છસ, ગેશન કે મળ્યા માત્રની આપે છે, બહુ આકરી બાધા આપવી હોય તો ધીની આપે છે, અથવા આટિથે ખાવાની આપે છે. ધણું કરીને આવી બાધા ધરની સ્ત્રી હોય તે રાખે છે. કાંઈ કને હમાં હમાં કળી હીમરીમાં લઈને કાચે દાચે ખાવાની બાધા આપે છે; કાંઈ પુરુષને, માથે પાધડી બાંધવી નહિ એવી બાધા આપે છે એટલે તેને બાસે તે ન્હાનું કાગિયું માથે બોટે છે; કાંઈને જોડાની બાધા આપે છે અથવા તીર્થે પગે ચાલીને જવાની આપે છે. સ્ત્રીને કાચવી નહિ પેરવી એવી બાધા આપે છે, તે જ્યારે જોગ આવે છે ત્યારે તીર્થમાં જઈને બાધા મૂકે છે. જે કદાપિને તીર્થમાં જવાય નહિ, અને ફરી કાંઈ તેના ધરનું માણુમ માફ પડે તો જૂત ધૂણીને કહે છે કે તમે બાધા રાખી છે તે પ્રમાણે કરવામાં આવતી નથી અને હું ધણો મુઝાડિયુ તેથી તમને પીગા ફૂંધું પડી તે દુરત તીર્થમાં જઈને બાધા મૂકી આવે છે.

• જીતી રીતિ નીચે પ્રમાણે છે:--જ્યારે કાંઈ માણુમ માફ પડે છે ત્યારે તેના હપર એક ધરણું ઉઠારીને દારે મૂકે છે અને કહે છે કે આટલા પ્લા-

†માગમે લિટારી સોસાઈટીના દાનકાકાનના પુસ્તક ૩ નંબરે પૃષ્ઠ ૭૫ મે જુલો નવી આવૃત્તિ પૃ ૭૬ થી ૬૬ સુધી દસરાના પર્વ ચિંતનો નિબંધ છે તેમાં ફર્ગી-ચર્ચા વિષે છે.

દ્રણ જન્મ્યા વિના હું એને કરીને પેહેરીશ નહિ મરીજ માણસ હોય-
છે તે યાગી અથવા લોટો એજ રીતે ઉછીનો કરેછે

પ્રભાસ અથવા સૌમેશ્વર પાટણની યાત્રા થણુ કરીને ધાર્મિક શુદ્ધિ
પા થી શિર થાયછે તે પચ્ચરાત્રી ચાલેછે અને તે પચ્ચરાત્રી પૂર્વજની
કહેવાયછે. થણુ કરીને આખા કુટુંબને યાત્રાએ જવું પડેછે તેમા તે મા-
ણસનો ભાઈ તેની પદ્મ્યા વચ્ચે સરેએ જવું જોઈએ, કેમકે જો કાઈ પઠ-
વાડે રહી જાયછે તો ખીજા કાંઈની સાથે જુલ પ્રભાસ નહિ જતાં ધેર
રહી જાયછે. પછી સર્વ જણુ પગે ચાલીને, જોડા પેહેર્યા વિના કે પા-

૦ "તેઓ કહેછે કે નિસને કાઢાડી મૂ-વાને આપને ઈચ્છીએ તો તે કામ
"થણુ કહણુ થા પડે (સ્કાટલેન્ડમા થણુ જાન ૧૪ જે એવા સખના રહે-
'નારા પિશાચને કોળી કહેછે, અને જર્મનીમા જેને કોમોલ્ટ કહેછે તેનેજ
"કોમોલ્ટનેવિમાયા નિમ કહેછે) એક ધગમા એક માણસ રહેતો હતો ત્યા
'નિસે હાથપાશ દોગ કરવા માડ્યા તેથી તેને ત્યા એકજ ખટલ મુકીને બીજે
કેસાણે જઈ રહેવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો કેટલાક ગાડા બરાચ એટલો સામાન
'પા થયા પછી બાકી રહેલો છેવ વેરકો સામાન લેવાને તે પાછો આવ્યો તે
'સામાન માડ બાકી થીપ નજા અને બીજે એવાજ પ્રસારનો હતો બરો સા-
"માન ગાડામા ખટક છ રલો એટલે પોતાના નવા રેકાલુમા મુખ થરાની ઈચ્છા
'થી પેવા માણસે પોતાના બના રેકાલુને અને નિસને છછી સલામ કરી કે
'ત્યાજ પછી તુરનજ તેને નહિ કારણુને કીરે ગાડાના પાળવા બાનમા લેવાને
'જહ પડયુ તે વખતે જીવેછે તો ત્યા તે જાય ત્યા તેની સાથે જવાને એક
"પીપમા નિમ બરાઇ પેડેલુ તેના લેવામા આવ્યુ એટલે તેની આટલી બધી
'મેહેનત વ્યર્થ ગઈ તેથી નિરાન થતા તે બલો માણસ વણ આશ્ચર્ય પામ્યો,
'પણુ પેલુ નિસ તો અનિસય દસના સાગ્યુ અને પીપમાથી પોતાનુ માથુ ન-
ડાથી કાઢાડીને આજા બની ગયેના એકાને કહેવા લાગુ 'હાહા' આપણુ
'હવે કુચ કરિયે ઢિયે, જોયુ '

'આ વાત જર્મની ઈંગ્લેન્ડ અને આયર્લેન્ડમા ચાલેછે જમન રેશની વા-
નમા, કોમોલ્ટને બાગી નાખવાને પેલો એકાન કોમર મગચારી મૂકેછે એમ છે.
'અને નાહુ હાડી નજા તેનો બડકો લેવાને તે પાળુ જુરેછે તો તેણે
કોમોલ્ટને તેની પાળાડે ગાડામા લેયુ અને તે લૂમ પાગ હાથુ કે "અમને
"બાદાર તીકી આવવાને વેળા મળી, અમને બાદાર તીકી આવવાને વેળા
"મળી — Fair Haghtley's Fairy Mythology

બડી ધાધ્યાયિના, અથવા જેવી આધા રાખી હોય તે પ્રમાણે પાળીને જાય છે ત્યાં પોહોચે છે એટલે સોમપુરા આઠાણુ હોય છે, તે તેમના સામા આ વેલાજ, હોય છે એ સોકાનેા એવો ધારો હોય છે કે, જ્યારે મધ આવે છે ત્યારે તેમાંથી પોતાના વજમાન જે હોય તેમને પોતાને ઘેર લઇ જાય છે યાત્રાજનાર માણસનું કોઈ પૂર્વજ આગળ યાત્રાએ આવેલું હોય તેજે જેને ગાર ક્યો હોય તે, અથવા તેના કુટુંબનો જે હોય તે, પેલાના ગાર-પણાનો દાવો કરે છે ત્યાં પોહોચ્યા પછી ખીજે દિવસે મવારે હળમત કરાવી, મૂકો મૂકાવીને સગરવતિયે જઈને દેહશુદ્ધપ્રાપ્તિ અને શ્રાદ્ધ કરે છે (એ વિરેનું વર્ણન પછવાડે કરવામાં આવ્યું છે) પછી ગારની શ્ર-અના પ્રમાણે રનાન કરે છે. સ્ત્રીપુરુષને એક વસ્ત્રે ન્દાવાની આધા હોય તો તે પ્રમાણે કરીને ન્દાય છે પછી ગાર યાત્રાળુઓને કહે છે કે, “નદીમાં જ-ઈને તીર્થદેવને નમસ્કાર કરો” તેઓ તે પ્રમાણે કરે છે, તેવામાં ગાર નીચે પ્રમાણે શ્લોક ભણે છે —

ગંગે ચ ચમુને ચૈત્ર ગોદાવરિ સરસ્વતિ

નર્મદે સિન્ધુ કાવેરિ જલેસ્મિન્સન્નિર્ધિ કુરુ.

ગંગા, યમુના, ગોદાવરી, સરસ્વતી, નર્મદા, અને કાવેરી નદી આ જળમાં પ્રવેશ કરેા

પછી મરકૃતમાં વર્ષ, મહિનો, તિથિ અને વાર બણીને બોમે છે —

“મન, વાચા અને કર્મથી જે જે ને પાપ ક્યો હોય તે ઘોઈ નાખવા

“સારૂ હુ આ તીર્થમાં ગ્નાન પ્રાપ્તુ, તેજ શ્રીપદમેશ્વરી કૃપા સપાદન

“કરવાને અર્થે, દેહ શુદ્ધ કરવાને કાળે, અને પૂર્વજની ગતિ પ્રમાણવાને

“અર્થે હુ રનાન પ્રાપ્તુ” પછી ગાર ન્દાનારને કહે છે કે “દેવે તમે તમાર

“ગ્નાન પૂર્ણ કરો” આ પ્રમાણે સર્વેને એક પછી એક ન્દવરાવે છે, તેઓ

જેવા ન્દાઈને ઉપર આવે છે કે, ગામણુ લોડા, તેમાં સુખ્યત્વે કરીને આઠણો

હોય છે તે, તેમને વળગી પડે છે એટલે દક્ષિણા વેદ્યી આવે છે ત્યાં આગળ

એક પીપળાનું ઝાડ છે તે શ્રીકૃષ્ણના વારાનું છે એમ લોક ધારે છે યાત્રાળુ

લોકો આ પીપળાની પૂજા કરીને પછી તેને દડુ પાણી રેડે છે, તેનું કારણ એનું

કે પરમદેવના પીવામાં તે પાણી આવે પછી તેની આસપાસ પ્રદક્ષિણા

કરેછે. એ પાપજાતે જોઈને વળગાડવાળું માણસ તુરત ધૂંલુવા મંડી જાય-
છે અને આંખા ફરવી દેછે. પછી ગોર તેને કહેછે કે “હવે તમે અદિ”
રાહો, તમે જે ધર્મ કરવાને કહેશો તે પ્રમાણે કરવામાં આવશે.” અને તે
વાત જૂન કપુસ કરેછે તો પછી કહેછે કે ૧૦૮ આજ્ઞા જમાડો અનેની-
જ (વાછડોવાછડી) ખમણાવો. જે રીતે માણસ પરણેછે તે રીતે વાછડોવા-
છડી પરણાવીને તે ખન્નેનાં પૂછડાં એકાં એક બધુ જાણી રહેછે. મરનારનાં
કુટુંબી તે પૂછડાં ઉપર પાણી, દૂધ, તલ, સદિત તર્પણ કરેછે તેનું વર્ણન
વેદના કર્મકાણ્ડમાં કરેલું છે તેમાં એક શ્લોક એવો છે કે,—

મૂતયોનિપુ યે જાતા પ્રેતયોનિપુ યે ગતાઃ
તે સર્વે તૃપ્તિમાયાન્તુ નીલ પુચ્છેપુ તર્પિતાઃ

ભાવાર્થ—જે કોઈ મારા પૂર્વજમાંથી જાત જાતિમાં ઉપજ્યા હોય ત-
થા પ્રેત જાતિમાં ગયા હોય તે સર્વે આ નીલને પૂછડે તર્પિત કરવાથી
તૃપ્ત થાઓ.

આવા શ્લોક આશરે ૧૨૫ છે તે બધીને જળ રેડેછે, તથા જેટલાં
પોતાનાં કુટુંબી મરી ગયાં હોય તેને સભારીને પાણી રેડેછે. પછી રધિ-
લા ચોખાના ૧૦૮ પિંડ હરીતે પૂર્વજોને નામે મૂકેછે. ખીખનાં નામ
આવડતાં નહોય એટલે નીચેના શ્લોક બધીને મૂકેછે—

વિદ્યુચ્ચોરહતા યેચ દષ્ટિભિઃ પશુભિસ્તથા
તેપામુદ્ધરણાર્થાય્વિદં પિંડં દદામ્યહં.

ભાવાર્થ—મારા પૂર્વજમાંથી જે કોઈ વીજળીથી, ચોરથી, દાંત-
વાળાં જનવરોથી, તથા પશુથી મરણ પામ્યાં હોય તેઓના ઉદ્ધાર થવા
સાર આ પિંડ હું આપું છું.

આમ છતાં પણ કોઈ ગાર તો જૂન કહેછે કે, “અદિ” અને સાફ
“ભાગવતું નથી માટે હું મારા ઘરમાં જઈને રહીશ, ત્યાં એક જોખમાં
“મારા નામનું શ્રીફળ મૂકીને તેની પૂજા કરજો.” પછી ગોર તેને બહુ
કાબાજીયા કરીને કહેછે કે, “સરસ્વતીનાં કિનારા ઉપરની આવી રમણીય

“જગ્યા મૂડીને તમે” જાઓછો ? ના ના નકો તમારે તો અદિયાંજ રહેતું.”
આટલું કહેનાં છતાં પણ કટલાંક જૂન તો ઘેર પાછાં જાય છે. જો તે રહે-
વાને ફા કહેછે તો તેના કહેવા પ્રમાણે પ્રભાસમાં પ્રવેશન કરેછે.

સાંજ પડેછે ત્યારે હજારો યાત્રાળુ લોકો એકઠા થઈને સરસ્વતીનું
પૂજન કરેછે. ત્યાર પછી પડિયામાં ધીના દીવા કરીને વેહેતા મૂકેછે તેથી
કરીને નદીમાં ઝગઝગાટ થઈ રહેછે *

આ પ્રમાણે યાત્રા પૂરી થાયછે એટલે સર્વ યાત્રાળુ લોકો ઘેર જાય છે.

જો કદાપિ જૂન નીચી જાતનું હોયછે તો તેને જૂના લોકો કાઢાડી
મૂકેછે. તેઓને શ્રદ્ધેવી પ્રસન્ન હોયછે. જેનાં કે, જીવુચરાજી, ખોડિયાર,
ગડેચી, શીકાતર, એસડી, અને બીજી. બ્રાહ્મણથી તે નીચી જાત સુધી
સર્વ જાતના જૂના હોયછે. જે દેવીને તેને હાથે હોયછે તેનું સ્થાનક લેશે
પોતાના ઘરમાં કરેલું હોયછે, ત્યાં આગળ જૂનો જૂન કાઢાડવા જવાની
આજ્ઞા લેછે, તેમાં જો વધારો આવેછે તો જૂનો જૂન કાઢાડવા જાયછે તેની
સાથે કાંઈનેકાંઈવાળા અને કાંઈકાંઈવાળા હોયછે ને જગગાડવાળાને સામે
બેસારીને વગાડતાં દેવિયોના દુહા ગાયછે,—

માનસરોવરો માય, આજ સુવાળના ચોક્કની
બરદાસો બેહેચરા, આવે ઉમમણુ ગોખની.

* * * * *

અથવા,

ખરી દેવિ ખોડિયાર, દીહે વાલો દુંગરે
સમરી સાચ દેનાર, આવે માના આકરી !

* * * * *

વગગાડવાળાના સામે જૂનો બેઠેલો હોયછે તે, પોતાને માતા અબાં
હોય એનું ડાળ ધારણ કરીને જૂનને ડાસવાળા નૂઠા નૂઠા પ્રકારના ઉ-
પાય કરેછે. આ કામ કોઈ કોઈ વાર તો પાંચ પાંચ ■ છ દાઢાડા સુધી
આવેછે; છેવટે વગગાડવાળો માણસ (જૂનપે) બોલી ઉઠેછે કે, “હું જા-
નું”

* આજ્ઞાકરની પાપશુદ્ધિમાંથી આ રીત મદેખરી આવેલી જણાય છે
જુનો બાગ પેહેલાને પૃષ્ઠ. ૧૦૪ મેં.

ઉઠું. અરુઠું" પ'ત્રી દેવીને નામે કેટલાક રૂપિયા ખર્ચવાના સુખ ખાવછે
એટલે તેનો નીતન કરેછે:

૭ સેનાન જે પરમેશ્વરનું માધ્યાન્ય નકવ કરનાર છે તે આ બાબતમાં પણ
તેની 'નકવ કરેછે એટું જિગપ હાલે નિથાસ વિષે અવલોકન કરતાં કહ્યું છે
"તે બીજી બાબતો વિષે પણ આપણે સદાય લાગુ પાડી શકિયે ૨ રાગબો વિ-
"ધેના ત્રીજા અધ્યાયના ૧૫ મા પદમાં એશ્વાર્થના વિષે લખેલું છે કે, તેણે
"ગૌરવાને યોગાઓ, અને એવો બનાવ બન્યો કે તે ગૌરવાઓએ જ્યારે વગાડવા
"માંડયુ ત્યારે ઈશ્વરનો હાથ તેના ઉપર આવ્યો ઉપર લખેલો અથકર્તા
કહેછે કે એશ્વાર્થશાને સંજીવ ગંગાઓ" તે કાઈ તેમના કાનને માટે નહતું, પણ
એશ્વાર્થશાના પોતાના હૃદયને માટે હતું કે તેથી તેના મનોવિકાર અથવા બૂત
અતિશય ઉઠાવા માટેના પછી સારી રીતે સાન્ન પામે, અને પરમેશ્વરનું શાન્તિ
બરેહું દર્શાયુ પામવાને યોગ્ય વજણુ પારણ કરે (આદાબ એક દુષ્ટ રાગ હતો
તેણે ઇડમની લદાઈ સાર ઇહોશાકાટ નામના લક્ષા રાગને કહ્યું ત્યારે તેણે ઉત્તર
આપ્યું કે એ કામ ઈશ્વરને મનનું હોય તો તેમા હુ આશ્રય આપુ આદાબ
કહ્યું કે હા તેમ છે પણ તેઓ એશ્વાર્થશા પાસે તે વિષેનું વચન કદાવાને
ગયા. આદાબ દુષ્ટ હતો માટે તેનું મ્હો બેચાને એશ્વાર્થશા સથ નહતો પણ
પેલા લક્ષા રાગની ખતર તે શાક્યો અને પેલા દુષ્ટને બેઠને તેના મનોવિકારે
(બૂને) ઉઠાવા માટેના તેથી સાન્ન થવાને તેણે આશુભાજાને યોજાયા)

(આ ૬)

કિશ્કિયનધર્મપ્રસારકેરટના ચેવાના કૃત્ય વિવિધ સોળમા અધ્યાયના
૧૬ મા પદમાં વિશાલ વજ્રેત્રી અથવા શનિમ્વ કેહેનાર બરના વજ્રગાડવાથી સી
વિષે લખ્યું છે, તે દેવી આવેલા માણસ વિષે અમે લખિયે છિયે તેને કેટલીક
બાબતમાં મળતું છે.

એક બંજિયા બૂતાના ઉપાસનથી નીચે લખેલો દાવો કરવામાં આવ્યો હ-
તો-તે મુંબઈની સદરદિવાનીઅદાલતને ફેસલ કરેલા ફેસલા પસંદ કરીને છ-
પાવેલા છે તેના પેટેલા પુસ્તકને ૯૧ મે પાને નીચે પ્રમાણે દાખલ —

ચિતામ્બર નરોત્તમ, અપ્પીલનો વાદી.

મકનદાસ કુમ્બર, અને રાવજી મકન, અપ્પીલના પ્રતિવાદી.

"આ દાવો અપ્પીલના વાદિયે અપ્પીલના પ્રતિવાદિયો ઉપર આજરનું નુક

"સાન ભરી લેવાને રૂ.૬૫) નો કર્યો હતો.

"પક્ષમાર દશાદિશાસલ વાલિયા દના. અપ્પીલના વાદિયે પોતાની અરજ-

"માં જતુઓ" છે કે, અમારી નાવનો એક ઈશ્વર મુજબ કરીને સંવ ૧૯૮૦ ના

"કાર્તિક સુદિ ૮ (ના. ૪ થી નોવેમ્બર સન ૧૮૧૬) ને રોજ નાવ કરવાની રજ

ટલા ઉપર કરીને પડેલા રાખે છે ને લાકડાની ન્દાની મૂર્તિને (સિંદૂર અને ધીપી) લાલ રંગેલી દેખાશે. આ લોકોને જ્યારે કોઈની સાથે દુશ્મનાવટ થાય છે ત્યારે તેને દેર મોકલવાનું કહીને ખીવરાવી મારે છે. કદાચ તે ખીવ જતાવતો નથી તોપણ સર્વના મનવામાં એમ આવી જાય છે કે જોનું દેર એના ઘરમાં છે તે એની માતા નહીં એના જનુની ખજાર લેશે. જોને ઘેર દેર મોકલવામાં આવે છે તેનું ઘર પૃથ્વી દાલતી હોય ને થાય તેમ જોયે ચડે છે, નાજિયાં હલમલી જાય છે, ઘરનાં દોર ધુણ જાય છે, અને ઘરઘણી પોતે દેવીથી ત્રાસ પામી જાય છે. આ પ્રમાણે જોને છે એટલે પછી તે વળગાડવાળા માણસને આસપાસ બેઠેલા પૂછે છે કે તું કાણ છે? ત્યારે અજાણસ મરડી દાઘ પગ પછાડીને બોલી ઉઠે છે કે “હું શિક્ષક છું, મને એ-” “અરિયા કાળિયે મોકલી છે, જો એચરિયાને રાજ કરવામાં આવશે તો” “અને તે મને પાછી બોલાવી લેશે તો હું જઈશ, નહિ કર ઘરનાં બધાં” “માણસોના અને ટોરનો હું જીવ લઈશ.” પછી એચરિયાને તેડવા મોકલીને તેને કહે છે કે જાઈ તમે ગમે તે લઇને તમારા ઘરને પાછું બોલાવી લ્યો. એચરિયાને વળગાડ થયો હોય એમ તે કહે છે અને એક લગડાનો કાકડો કરીને તેનામાં બોળી સળગાવે છે પછી તે ઘરનાં સર્વે માણસના ઉપર અને દોર ઉપર ઉતારીને બે ત્રણ વાર પોતાના મોંમાં

‘આ સુદનો પૂરાવો પૂરતો જણીને આ જગતે બીજા બે સાક્ષિયો રજી રાખે-
“જા કીધા નહિ અને કરાય કર્યો કે અપીલનો વાદી પોતાની આખરને નુકસાન
“પેઢિંઆનું સાબિત કરી શક્યો છે, અને જૂત કહાડવાની ગમે તે જાતિની
“માત્ર ક્રિયા કરવાના કારણ ઉપરથી તેને નાત બાહાર મૂકવો બે પૂરત કારણ
“નથી, તેથી આખરને નુકસાન કરવાનો કાઈ સબબ નોંધોતો મદિ આસિરદન્ટ
“જગતે આગરનું નુકસાન તથા અપીલના વાદિયે જગતે ખોટું તે ધ્યાનમાં લે-
“ઈને બધા ખર્ચ સાથે રૂ. ૬૬) નુકસાનના અપાયા અને અપીલના પ્રતિ-
“વાદિયેએ દાવો નાસાબિત કરવાને બે સાક્ષિયોને સમન્સ કરાવી બોલાવ્યા હ-
“તા તેમની કોર્ટને અમલ નહિ જણાવાથી રજા આપી.

આસિરદન્ટ જગતનું આ દુકમનામું, જગતે ફેરવ્યું પણ એવું અપીલકોર્ટ મદામાં મંજૂર રાખીને (સન ૧૮૩૧) અસબ વાદીને એક રૂપિયા તથા બધું ખર્ચ અપાવ્યું.

ખોસેછે અને પછી સળગતો બાહાર ઢાઢાડીને પોતાના શરીરમાં દેરાને પાછું લીધું એમ જણાવેછે આ અમકાર બોલેને બેનાગ દગ થઇ જાયછે માઇ વારે તો વળગાડવાળાનું મનુ હોયછે તે ગામના ઠાકોરને ત્યાં રીયાત જાયછે. મનમા દયુપયુ ચતા ઠાકોર બેચગિયાને તેડવા મોકલેછે અને પોતાને કાઇ વચ્ચે પડવાની પચાત નથી અને એના ઉપર કાઈસતા અધારાની નથી એવું ડોળ બતાવીને દેર પોતાને ઘેર બોલાવી લેવાનું તેને કહેછે બેચરિયો સમજેછે કે ઠાકોરની માથે વવાળે દુનિત કરવી એ હીક નહિ એટલે માતાને પાછી બોધારી લેવાનું વચન આપેછે

કાઇ કાઈ વાર તો ઠાકોર પે તે પોતાનું દેર રાખેછે એ અમારા ઝોળખાણુવાળે ઠાકોર હતો તેને કેસરગાઇ માતા આવતા હતા. બપોરે તેના બેહુત ગામ છોડીને જવાની મરજી જણાવતા ત્યારે તે તેમને કહેતો કે મારી માતા તમારી પછાડે આરશે, એટલે બેહુતો ખીલીને રહી જતા. વળી એમ પણ કહેછે કે તે પોતાના લેણુદારોને ઝેજ રીતે બીચરાવીને લેણું પતાવી દેતો હતો.

દેરાનો વળગાડ ઢાઢાડવાને કેટલીક વાર જૂતાને પણ બોલાવવામાં આવેછે.

જોતિધ્મમાં કેટલીક તિથિયો લખેલી છે તે દિવસે કાઇ સ્ત્રી જન્મી હોયછે તો તે વિપક્ષના અથવા ખોટીનજરવાળી કહેવાયછે. તે ડાકણના નામથી ઝોળખાયછે અને એના ઉપર તેની નજર પડે તેને વળગાડના બેટથી ખીડા થાય એમ ધારેછે. કાઇને કાંઈ બેચેન થાયછે તો તેને લાગેછે કે કાંઈ ડાકણની નજર લાગવાથી થયું છે. મલું કરીને ચારણ કે વાધરીની નાતની બાપડિયો ડાકણ હોયછે નજર લાગે નહિ એટલા માટે ધણી સાવધાની રાખવામાં આવેછે, તેમાં લોહોડું પાસે રાખવામાં આવેછે, કે કાળા નિશાની શરીરે કરેછે, અથવા મત્ર કે માદળિયું પાસે રાખવામાં આવેછે

ગૂજરાતમાં છ પ્રકારના મંત્ર ચાલેછે, તે મત્ર સાઅમાં વર્ણવેલા છે. “૧ મારણમંત્રનામાં મણુસને મારી નાંખવાની શક્તિ છે ૨ મોહન મંત્ર કાનને તથા આંખોને બંધ ઉપજાવેછે. ૩ સ્તંભન મત્ર, ચાત્રી દોષ તેને બંધ કરેછે. ૪ આકર્ષણ મંત્ર વડે કાઇને બેચી લેવું હોય

“તો તેમ થઈ શકે છે. ૫ વચીકરણ વડે કાઢને વશ કરવું હોય તો તેમ
“થાય છે, ૬ ઉચાટણ એટલે કાઢને પીડા કરવાના મંત્ર છે.

૪૦ સં ૧૮૪૫ ની સાલમાં લાવનગરના રાવલ વજેસિંદનો દી-
સાયત કુવર દાદુભા સિંહોરમાં મરણ પામ્યો. આના સમયમાં તેના ઓ-
રમાઈ દેવા બાઈ નાદુભાએ પચીસ બ્રાહ્મણોને લાવનગરમાં પ્રયોગ ક-
રવા ખેસારવા દત્તા, દાદુભા પણ પોતાના મરણ પેહેલા યોડીવાર અગાઉ
લાવનગરમાં રાજળની સાથે રિયો પૂજવાના વાર્ષિક તેહેવારને દિવસે
હાજર થવાને આજ્ઞા દત્તા ત્યાં આગળથી તે માટે પડ્યો, આ વાત
ઉપરથી સિંહોરના લોકને ભય પડ્યો કે નાદુભાએ પોતાના બાઈને ક-
ષ લેવા સાડ બ્રાહ્મણો પાસે પ્રયોગ કરાવ્યો અને નાદુભાની મા ન્હાની-
બાએ કુવરને શણગારવાના ફૂલમાં દિલ્લ મનાવીને નાખ્યા દત્તા દાદુ-
ભાની માએ પોતાના દીકરાની રક્ષા કરવા સાડ પોતાની પાસેના બધો
પૈસો ખર્ચીને ધણા દેશી પરદેશી મત્રજત્ર જાણનારા બ્રાહ્મણ, જતિ, ફકી-
ર, આદિકને ભેગા કરવા લોકોમાં માનતા વેહેંગ વિષેના નિગધ ઉપર-
થી જે અમોએ ધણા ભાગ લીધેનો છે તેનો કર્તા પણ શાશ્વિમે બોલાવે-
લા બ્રાહ્મણોમાં દત્તા બધા મળીને આશરે ૧૮૦ જણ દત્તા તેમાં દેટલા
એક મૃત્યુજ્યના મત્રથી મદાદેવ ઉપર અભિષેક કરતા દત્તા, તથા દે-
લાક જગસાસુખી આદિ કેવીના પાક કરતા એક કલકતાનો વાણિયો દત્તા તે
મત્રજત્રમાં ધણો કુરાળ દત્તા સર્વેએ પોતાનું આસ્થુ એટલું કરતુ, તથા
કુવર દાદુભા તે દોસોક પામ્યો ને ઉપરથી એની વાતો આત્મી કે ના-
દુભાએ દનન કરાવ્યો તેમાં ખડરાના ગ્રહોમાં ઠાગર બરીને તેમને કુડમાં
હોમ્યા તથા પ્રયોગમાં ખેસનાગ બ્રાહ્મણો તેવગા તથા લોહીમાં ન્હાયા દ-
ત્તા તેમાં ગિરભણકર કરીને એક મુખ્ય દત્તા તેને બીક લાગી જે કુવ-
રના બણીના માણસ અને મારી નાખને, તે ઉપરથી નાદુભાએ તેને પાંચ
સિપાઈ આપ્યા દત્તા તે તેની સાથે જ્યાં જાય ત્યાં જતા દત્તા ધણા લા-
કા એમ સમજે છે જે, આ બ્રાહ્મણે પ્રયોગ કરીને દાદુભાને માર્યો છે.

એ પ્રમાણે બીજી ધણી વાતો મારજમત્રની સમજાય છે. કોઈ માં-
જમ અચાનક મરી જાય છે, તો એનું ધારણમાં આવે છે કે, એને મૃદ
મારીને મારી નાખ્યો મૃદ આસ્વાથી ઝાડ સકાવ, પથ્થર ફાટે, એની મ-
ખાની વાતોનો સખના ચાર આવે નહિ એમ છે.

મોહનમંત્રની વાનો મંત્રસાસ્ત્રમાં છે, તેઓના રચનારાઓને તે વેળાએ એ વિષેનું જે જ્ઞાન હતું તે કરતાં હવેનાં ગૂંજસતમાં વધારે મોહનવિદ્યા સંભળાય છે. તે એવી રીતે કે આંખોને તથા કાનોને મોહ ઉપનવાની ઢળાઓ જાણનારા કોઈ ઘરેણું દૂવામાં નાંખી દઇને બીજી જગ્યાએથી કાઢાડી દેખાડે છે. તથા અજાણ્યા માણસોનાં નામ બોલી દેખાડે છે, તથા લૂગડું બાળી દેખાડીને સાબું કરે છે. આંખાનું ઝાક તુરત ઉત્પન્ન કરે છે. ચામડાનો સર્પ કરે છે; કાંકરાના રૂપિયા કરે છે, કાલા દાઢમાંથી હરેક પ્રકારની જાણસો કાઢાડે છે, તે દેખોને મૂર્ખ બોલો એમ સમજે છે કે કોઈ દેવની સદાચતા વિના આનું કામ થઇ શકે નહિ.

નૃત્યમનમંત્ર વિષે એવું લખવામાં આવ્યું છે કે, એથી યાત્રુનું ભરત-આવડું હોય તો થોભી રહે તથા વાળવાળા લોકોનાં વાનિંત્ર બધ થઇ જાય, સામાવાળિયાની ભુદ્ધિ બધ થઇ જાય, વેહેતું પાણી બધ થઇ જાય અને નાસતો ચોર ઉભો રહે.

આકર્ષણમંત્ર વિષે નીચે લખેલી વાત બહુ સાધારણ છે, કોઈ એક રાણિયે પોતાની દાસીની પામે ચોટામાંથી કુલેસતેલ મંગાવ્યું હતું તે લઇને દાસી આવતી હતી તેવામાં તેને એક જાતિ મળ્યો, તેણે કહ્યું કે એમાંથી મને એક રાણી બરીને લેવા દે, એમ કહીને તેણે આકર્ષણમંત્ર મણીને પેલી રાણી તેલમાં ફેરવી પણ તેની દાસીને કોંઈ ખબર પડી નહિ. કઠોરામાં તેલ દુરડું દેખીને રાણિયે દાસીને પછડું કે રસ્તામાં તને કોઈ મળ્યું હતું ? ત્યારે તેણે કહ્યું કે આપણા ગેરજિયે એક રાણી બરી લીધી છે, એ વિના બીજું કોઈ મને રસ્તામાં મળ્યું નથી રાણિયે તે સાંભળીને એક મ્હોટો પથ્થર પકડ્યો હતો તેના ઉપર તેલ રેડી દીધું એટલે રાતમાં તે પથ્થર ઉડીને પેલા જગતિના અપાસરામાં પડ્યો. પછી એ વાતની રજાને જાણ કરી ત્યારેતેણે જાતિને મારી નાંખ્યો.

આપણા જોવામાં આવ્યું તે પ્રમાણે, બીજા બીમદેવના સમાહકાર અમરસિદ્ધ શેવડાએ માણસ, ઝિયો, અને દેવને વશ કરી લીધાં હતાં, તે વશીકરણ મંત્રની સદાચતાથી. તેનો ધણી પણ મંત્રવિદ્યા જાણતો હતો એવું તેને માથે બોતાન છે.

કોઈ એક રાત્રી દશે તેને બે ગણિયો હતી ને ફરકને એક બાજબે વસીકરણ મનથી ચાલી આવી તેમ. વખત હતું કે “જો મહેટી રાણી પમદ કરવામાં આવશે તોય કીધ છે ને -દાની રાણી પમદ કરવા મા આવશે તોયપણ કીધ છે.” અને રાણિયોએ પોતાપોતાના મનમાં જાણ્યું કે આ લો આપણું કામ થયું રાત્રીને આ વાતની ખબર પડી આવી એટલે તેણે જે માહિયામાં ચીલીયો ધામો હતી તેમાંથી મદાડી વધારે વાગી જોયું તો તેથી દમવું આવ્યું એજ પ્રમાણે અભિવ્યવર્તનાગ બાજબી કોઈ સીને બાજબી અવતરવાનું હોય છે સારે તેમને ચીલીયો મત્રોને આપેછે અને કહેછે કે કશું પણ અવતર્યા અમારે વચ્ચી નહિ તેમાં લખેછે કે “પુત્ર નહિ પુત્રી,” એનો અર્થ, પુત્ર નહિ પણ પુત્રી એમ થાય અને એથી ફરસો પણ થય. કોઈ કોઈ વાર તો પુરુષને છાનું નાખવાના સોમન ઘડને કહી રાખેછે કે તમારી સીને દીકરા અવતરશે અને તેની સીને પણ તેવાજ સોમન ઘડને કહી રાખેછે કે તમને દીકરી અવતરશે બ્યારે જ અવતરવાનું હોયછે તે અવતરેછે, સારે પેલા વદૂરના જોડાને તે કહેછે કે તમારા બેભાથી કોઈને શ્રદ્ધા હતી નહિ માટે ખી વાત નમાગથી મંત્ર દી રાખી દા +

+ કાકર હેનગીના એકાશિનના દંડિદાસના સાધુમા પ્રૃષ્ઠ ૩૪ એ એકાગ્રતા મનર મત્રના સોમનો ઉપારો કરી લેતા આ દુ કેહેછે કે હાન્ય નક મત્ર ઉપર વિશ્વાસ રહેવાથી અમારક ઉત્પત્ત થયેલા છે તે વિષેની વાતો આપણા દીખતો મથનનાંને લખી છે તે અતિસર દસણ આપે એવી છે તેમાં એક વાત એવી છે કે કુળ પમનાર માણસના આનજ એક મરીગ સી પાડા-રાખેલો બનકી જઈને બધા રોમ વિવાલ્ય કી જેડી હતી અને તેને બડવે તેન એક પેની ને એક પાઉ મળતો હતો જેવો આ જગત્પુત્ર અને આવતી દુનિયામાં બળી મરવાનો તેને ત્રાસ લાગ્યો તેથી તેજે કશુંપ કન્યુ કે માં બધું ભડ આ સંજગ અક્ષરોમાં રહેલું છે, એ અક્ષરો મારા માણસના કાનમાં ઝીંજે નવે કેહેલી હતી, તે આ પ્રમાણે છે —

“Thy loaf in my hand,

“And thy penny in my purse,

“Thou art never the better

“And I—am never the worse”

જેઓએ વાચેલું હોય તેઓને અને સ્મરણ કરાવિયે હિયે કે ઉપરની ગુ

જૂન કાઠવાના કામમાં એક મત્ર યજ્ઞો ચાલે છે તે એક જ રિતે અને
 વધુન આપિને િતે, એ યજ્ઞ મત્ર છે અને યજ્ઞકરણ વીરનો મત્ર કે
 હેરાતે, એ મત્રથી જેનું શુન અગુમ મમ માધી લેવાનું હોય તે પ્રમાણે
 શુદ્ધિ અને વદ્ધિમાં તેનો આદર કરવામાં આવે છે સાધનાર યાગ, દેવમંદિર
 કે ઘરમાં મહા યોગ્યથી જગ્યા હોય ત્યાં મત્ર સાધના એકાન્તમાં બેસે કે
 પ્રથમ તે

કેનો ઉપરોક્ત *Dialogue of Damodar* ના સમાપ્તિના પ્રવેશોનાહેલાં
 એ માં પ્રેરો છે વળી મર બ્યર્ન ટેન્ના આપુલિયસ ના શાશનમાં આ
 વા પ્રજાના એક મહાર્થ પ્રત્યુત્તર છે તે જુઓ —

ઈલિન : તિલસાત્રી માહેવા પેહેલાં રિતે જેનું કેહેવામાં આવ્યું છે કે જ્યારે
 ગોળે વીન્ડસર સ્થાપનની હમારત પૂરી કરી ત્યારે એક ભીત ઉપર તેણે નવે
 પ્રમાણે શબ્દો કહાયા —

His maled Wylchum

તેની ગરીશ એક દાખના તરીકે તેના શત્રુઓએ આ જતાવવાનાં રચન
 કાઢ્યું પણ તેણે તે વાંચનો મત્તર અથ સમજી દીધો કે મે કિલ્લો કર્યા
 છે એમ બોલો અર્થ નથી પણ મને કિનારે કર્યા છે એમ બોલો અર્થ છે

જ્યારે કિસસ સાચરસના ઉર નદીએ લ્યારે તેને ઉત્તર આપવામાં આવે
 છે તે સારી પેઠે પ્રતિજ્ઞ છે કિસસ હેવિસ ઉતરવાથી એક ખોટા રાત્રીને
 ઉધુ વાળી નાખશે. આ ઉત્તરથી કિસસે એની ધાત્મા કરી કે શત્રુની સત્તા
 ક્ષી બાળી નાખીશ પણ અરુ બોલતા તેમ પોતાનીજ સત્તા ધી ધી
 દીધી બને પ્રકારમાં ઉપરનું વચન અરુ પરી શકે એવું છે

વળી રોકસચિયરના લખાણમાં પણ એમજ છે —

The Bible yet lives that Henry shall dep

Put him on the red and the velvet death

Why this request

In the Acadle Jonanor's career post

Second Part of King Henry VI Act I sc 3

ૐ હ્રીં ક્લીં ગંગાજલાયનમઃ

એ મંત્રથી સ્નાન કરેછે. સારપછી,

ૐ હ્રીં ક્લીં આનંદ દેવાયનમઃ

એ મંત્રથી શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરેછે, સારપછી.

ૐ હ્રીં શ્રીં મૂર્માદિ દેવતાયૈનમઃ

એ મંત્રથી પૃથ્વીની પૂજા કરીને તે ડેકાણે બેસેછે. પછી ધૂપ તથા ઘીના અને તેમના દીવા સળગાવેછે. પછી કાગળ ઉપર કે તાડપત્ર ઉપર ઘટાકરણ વીરની મૂર્તિ કાઢાડેછે તેમાં તેના કાનમાં ઘંટા પેહેરાવેલાં ચીતરેછે અને નીચે લખેલો મંત્ર તેમાં લખીને તેનો જપ કરેછે:—

ૐ નમો ઘટાકર્ણોમહાશીરઃ સર્વવ્યાધિવિનાશકઃ

વિસ્ફોટકભયે પ્રાપ્તે રક્ષરક્ષ મહાવ્રલ. ૧

યત્ર ત્વતિષ્ઠસિ દેવ લિખિતો ડક્ષરપંક્તિભિઃ
રોગાસ્તત્ર પ્રણશ્યંતિ વાતપિત્તકફોદ્ગ્રાઃ ૨

તત્ર રાજભયં નાસ્તિ યાતિ કર્ણે જયાક્ષરં
શાકીની, ભૂત, વૈતાલા રાક્ષસાઃ પ્રભવતિન. ૩

નાકાલે મરણતસ્ય નચ સર્વેણ દશ્યતે
અગ્નિચોરભય નારિત ઐઘટાકર્ણ નમોસ્તુતે. ૪

ટઃ ટઃ ઠઃ સ્વાહા

આ મંત્ર બેતાળશ દિવસમાં થઈને તેનીશહજાર વાર જપવેા પડે. એ પછી ધૂપ દેશમાં આવેછે એટલે મંત્ર પરિપૂર્ણ થાયછે. તે પછી માદગિયામાં રાખે તો ભૂત પ્રેમાદિક નાલી જાય, રાજની બધ ઉપજે નહિ, શુદ્ધિમાળ વધે, શત્રુ વશ થાય; અથવા તેની સ્ત્રી તેને વશ થાય, (કોઈ વાર આ કામ કહિણ થઈ પડેછે) તેમજ ઘરની બીજ ઉપર તેને ચોટાડવામાં આવે તો સાપ, હિંદર અને ખીજાં ઝેરી પ્રાણી તેમાંથી જતાં રહેછે તેમજ ભૂત પાશુ નામના માડેછે.

• રક્ષણી (વજ્રશુદ્ધી) અને લપટતાના ઉપર દળ રાજનાર માધન તરીકે વધારે કુશીન શેશમન છાકલ્યોની રોડમાં માદગિયુ ધાલવા વિધેતું પુટાઈ કહેછે. • પાલુ યાદુની લોડા જમ ગિરતની વેળા પછીથી તેમના રક્ષણીને મંત્ર

આ મનમાં ઉપર ઉપરથી અર્થવિનાની અને સૈતલેજ બાપા જણા-
ઈ આપેકે તોપણ શાસ્ત્રિય નિયમને અનુસરીને તેની રચના કરવામાં આ-
વેલી છે એમ કેદવામાં આવે છે

અથવા રજા તરીકે જોડાથી બની જવાનું સાધન ગણતા હતા તેમ ખ્રિસ્તના
સમયમાં પણ તેની ગણના તેઓ એ પ્રમાણે કરતા હતા એનો સબબ છે ખ્રિ-
સ્તાના પછી સુમારે ૫૦૦ વર્ષે લખેલું હિબ્રુ ટારગમ અથવા ચાહુરી લોકોનું આ
લટી બાપામાં ધર્મ પુસ્તક છે તેમાં એક વાક્ય ચમત્કારિક છે તે ખ્રિસ્તે (Matt
૨૪: ૩૬) સુ કહ્યું છે તે બતાવી આપે છે, તથા હવણાંના ચાહુરી લોકોના
ગોતાના રજાની વિષે શા વિચાર છે તે જણાવે છે તે વાક્ય આ પ્રમાણે છે—“
અશયવના ઈશ્વરપૂજા-સમાજે કહ્યું છે કે, સર્વ લોકોમાંથી મને પસંદ કર્યો છે
કેમકે હું મારા ડાબા દાથ ઉપર અને મારા માથા ઉપર રક્ષણી બાધું છું, અને
મારા બારણાની જમણી બાજુએ, લેખ બાંધ્યો છે તેનો ત્રીજો ભાગ મારા સુ-
વાના બોરડાની સાથે આવેલો છે કે જેથી કસીને દુષ્ઠ વિશાચી અને નકવાને
સન્નિમાન થાય નહિ.”—See Parkhurst's Greek Lexicon, also Bishop
Patrick, and Calmest, quoted by D'Oyley and Maub, in a note
on the passage in St. Matthew.

ફેફરમેરાના પેદેવા, એડિંગમેરાના બાપેલા ધરોના દ્વાર ઉપર આવાં
વાક્યો છે—“*In thee, O lord, is all my trust,*” “*In Deo est honor
Vobis gloria,*” “*Blissit be ye Lord in all his gifts*” તે મત્ર અથવા
રક્ષણી તરીકે લખવામાં આવેલાં કેદવાય છે તે એવા ઈશ્વરથી કે ધરમાં દુષ્ઠ પિ-
શાચી રહી શકે નહિ, અને દેવતાનુ નામ નિરંતર યાજ્ય કરવામાં આવેલું છે તે
ઉપરથી આ વાતને દેખા મળે છે—See Chamber's Treatise of Ebra-
braugh

સૈદ ઇસ્મ કેહે છે કે “જેમ ચાહુરિયામાં બહિરાન આવેલા ધરોના લોકો
વતે ચાહુરા ઉપર નિશાનિયો કરાવેનો ચાલુ હતા તેમ પ્રાચીન કાળના ક્રિસ્તિય-
નો ગોતાના બારણા ઉપર અમુચ્ચ અને છવદ કોસ કઢાડતા હતા” ઇસ-
બિયાનો ધરમાં પ્રવેશ થાય નહિ નેહવા મટે સુસવમાનો કુશાનની કે
વામો લખીને ગોતાના ધરમાં એટલે તે ધર્મીવાર અમારા જોવામાં આવ્યું છે

નર્દગ નીના મુળનો શોધ કરવાને જે લોકો ગયા હતા તેઓ માઉઝા
(Mausa) ગામમાં એક ગોટા યુષ્કામાં ઉતર્યા હતા તે વિષે તેઓ આ પ્રમાણે વર્ણન

નિર્ધારણ કરે છે કે, આગળના કરતાં હવેનાં ભૂત ધણાં ઓછાં થઈ ગયાં છે, તેનાં કારણ શેકમાં આવે છે તે ગાદેકું એક તો ધણું નવાઈ જેવું છે. “કેટલાક અત્તાની લોકો કહે છે કે, અંગ્રેજ સરકારની પડ-
“ધમના થોળથી ભૂત નાશી ગયાં, તેનું કારણ કે પડધમની એક બાબુએ
“આપનું આમકું મટેયું હોય છે (તેના સખ્તથી હિંદુના દેવ નાશી ગયા,)”
“તથા બીજી બાબુએ સુવરનું આમકું (તેના સખ્તથી શુભલમાન લોકોના
“દેવ નાશી ગયા) તેથી ભૂત ઓછાં થયાં અને મંત્રજંત્ર પણ ભૂત પ
“ર્યા.” કલેક્ટરિસ બચ્ચાનન જેલેમેન્ટોમ ક્રિસ્ટિયનનાં કેટલાક દેવલ ભેદ
આવીને તેનું વર્ણન લખ્યું છે તે તેમાં લખે છે કે, ઉપરના સિખરની અંદર
ધંટ લટકાવવાને બદલે કેટલાક દેવલના થટ તેના બીજા ભાગમાં લટકા-
વવામાં આવ્યા હતા; તેનું કારણ બ્યારે પૂજારીમાં આવ્યું ત્યારે એવું ઉત્તર
મળ્યું કે, “હિંદુ કામ દેવાલય પામે હોય છે ત્યારે અમારા દેવગના

આપે છે (ભાગ બીજા પૃ ૨૧૭)—“એના મધ્ય ભાગમાં મોટા ઝાટનું એક
થટ છે તેને આધારે છાપડું રહેલું છે; તેમાં બારણાને ડેકલે બે બાનાં રાખ્યા
છે તે એક બીજાની સામે છે, અને તેમના ઉપર બીંતે લટકાવેલા આરબી બા-
પામાં લખેલા બે મત્રના કામળ છે તે એટલા મટિ રાખેલા છે કે આગથી
ધર બળી નહીં નહિ.” વળી એજ પુસ્તકના બીજા ભાગને પૃષ્ઠ ૨૩૧-૩૨
મે જુવો.

આવા ધર્મના મત્રનો ફરિયાદના હજી લગભગ એવા પ્રકારનો બે કરતા ૫-
ધારે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે ‘ધણુ કરીને બ્યાપારિયા, તેમાં મુખ્યત્વે કરીને
“ભદેર બજારના બ્યાપારિયા, ચોતાની દુકાનમાં વસતા નથી (હિંદુઓની પેઠે)
“અને આ પ્રમાણે તેઓને રક્ષાળુ પિનાની રહેવા દે છે, પણ તેઓ સાદળ અને
“દાંડાથી પાકો બદોતરન કરે છે તો પણ તેનાથી તેનું રક્ષાળુ થાય છે એમ
“તેઓ ઘણું કરીને માનતા નથી, પણ ચોતાના દેશના લોકના વેહેમથી તેનું રક્ષાળ
“થાય છે એમ માને. તેઓ બાસ્તુને અને બારિયાની ફરેરીને છાપ કરે છે; અને
“તેઓનો સાધુ શેટનકોલાસ આવા પ્રકરની જગ્યાનો રક્ષક છે એમ તેઓ માને છે
“તેથી કાઈ ચોર ચોરી કરવાને હિમત યસાવતો નથી. બાકી સાદળો અને દાંડા
“તો તેમના જોર આગળ ટપી શકે નહિ” ૦ ૦ ૦ મૂર્તિપૂજના સમયમાં બ
રની પૂજ તેના સમાનની હોય—*Discussed by Thompson Smith, Elder*
and Co., 1848.

ધટનેઃ મ્હોટો નાદ સાબળવો તેમને હીક લાગતો નથી કેમકે તેઓ કેહે છે
 કે એથી અમારા દેવ ત્રાસે છે *

* સુસલમાન બાગ ચોકસરતા હોય કે ત્યારે તેનો અવાજ કાને પડે નહિ
 એટલા માટે હિન્દુઓ કોઈ કોઈ વાર પોતાના નાન બંધ કરે છે શિખ સરમરે
 તાણીને બાગ ચોકસરવાનો આલ ખરેખરો બધ કર્યો છે *Field Shore's Notes*
 on Indian Affairs, Vol II P 412

જ્યારે નવમા સેંટના મધ્યમા એટ આનસારની સત્તાથી જટલાટમા કિ
 રિચયન વર્મંની સફાઈ છ મળી ત્યારે તેઓને બંધ દૂટો મળી તે સાગ ધટ
 વગાડવાની રૂઝુ મળી મૂત્તિપૂજાનો બહુના રુચી આ આલ પ્રથમ ચ
 લાવવા હેતા નહિ ઈંગ્લાંડમા મહદારે જ્યારે દેવના લાઈ જવામા આવે છે અને
 આથી વાર ના મળ લઈ બચે છે ત્યાં સુધી જે ધટ વગાડવામા આવે છે તેથી
 પિથાનો ન મળી ૧૫ છે એવી માલુમ થતી—*The Brant's Popular Ant*
quarian દેવલના શિખરમાથી થતા ઘટનાને કરી રુકાને પિથામાથી મૂલો કાઢા
 ખત નાશી ગયા અને છીટનીના કોરિમનેને પણ એજ કાલ કરીને ટકી રહે
 વાનુ ધણુ બધ બહેલુ થઈ પડ્યુ—*The Keadhilly's Law Mythology*

ટીપ. અ.

ભૂતનિગ્ધ વિષે નીચેની ટીકા, જામ્મે ક્રાઇસ્ટી આગેઝીન અને રિન્ચુના આકટોગર ૧૮૫૦ ના અમ્મા “હિંદુસ્થાનમા ભૂતનો વળગાડ, બ વિષય કથન, અને વેદાપચારની ચમત્કારિક ક્રિયા” એના મથાળાના નિષ્ક્ર માથી અત્રે દાખલ કરી છે —

ભૂતનિગ્ધ પ્રમિદ્ધ થતા પેહેલા ડમ્પિન યુનિવર્સિટી આગેઝીનમા વારણુ વિષેનો વિષય સિદ્ધ થયો હતો, તેના ટ્રેલાન્ સાધન છપાયા હતા પણ તે રહીરહીને આવતા હતા તેથી તેના આતા અનુધમા અતરાય પડી ગયો હતો. શુદ્ધ અને મનીન એના દુષ્ટ પ્રકારના વળગાડની પિશાચી સત્તાવાળી બધી ભૂતવિધાનો અરાધાઓમા આવતા વારણુશબ્દમા સમાવેશ થાયછે, (વારણુ એ શબ્દ ગ્રીકના ન્યુમા શબ્દની સાથે મળેના આવેછે,) તોપણ આ દેખીતુ દુષ્ટપણુ માત્ર ઉપર ઉપરથી છે એવું લખનાર ધારે-છે, અને તે મનુષ્યના સર્વધનની જે અવસ્થા બતાવવાને માટે છે, આ જૂદી જૂદી અવસ્થાઓ લોકસમૂહના સબધ સાથે વિચારતા, એકની પછી બીજી એમ જૂદે જૂદે કાળે આવેછે અથવા તો તેના તેજ દેહિક અને આ ભિક્ષુ ચમત્કારથી લોકસમૂહ ઉપર જૂદી જૂદી વેળાએ, અથવા જૂદાજૂદા વર્ગના માણસો ઉપર જે છેક જૂદી આત્મિક અસરો કરીને એકજ વેળાએ તેના જૂદા જૂદા અગભાગમા સમાયે રહેછે. વારણુ વિષેના વિષયમા જે સત્તાઓ નિશ્ચયપૂર્વક લખવામાં આવેલી છે તેને ભૂતનિગ્ધ બદ્ધ પુષ્ટિ આવેછે. એ સત્તાઓ વાચના ઉપરથી સુરેપિયન વાંચનાગઓને કદિ અપ્રતીતિ આવી હોય એમ નહિ થયું હોય પણ કેટલુંક આશ્ચર્ય તો લાગ્યું. એ વાંચનારાઓ એવા હતા કે, એવાજનાવળનેલા તે જગ્યાએથી દૂર વસીલા, તેમજ જે સુધારાના સમયમા તે બનાવ બનેલા હોય તેમાં તેઓની સ્થિતિ નહિ અને જે પોતાની કેલવણીને લીધે ભૂતના વળગાડ સબધી, જે વિષય લખનારનાથી તેના બેઠની વાતમાં કદાપિને અવશ્ય કરીને જૂદા થયેલા નહિ પણ પિશાચની સત્તાના (જે પેલા ખુનીની મૂળથીજ સત્તા છે, અને જેને મરણની સત્તા છે, તથા જે મારતો

ધટનો મ્હોટો નાદ સાંભળવો તેમને ઠીક લાગતો નથી ક્રમકે તેઓ કહેશે
કે એથી અમારા દેવ ત્રાસે છે ૫

*સુસલમાન બાગ ચોકાસતા હોય છે ત્યારે તેનો નવાન કાને પડે નહિ
એટલા માટે હિંદુઓ કોઈ કોઈ વાર પોતાના નાન બંધ કરે છે શિખ સર-ને
તાળીને બાગ ચોકાસવાનો ચાલ ખરેખરો બધ કર્યો છે *Fide Shore's Notes*
on Indian Affirm, Vol II P 412

જ્યારે નવાના રોડાના અન્યમા એટ આનતાઈની સત્તાથી જટલાટમા કિ
રિચયન ધમની સફાઈ ૨ મળી ત્યારે 'તેઓને બંજી દૂટા મળી તે સામ ધટ
વગાડવાની ૨ ખજી મળી' સૂતિપૂજકો જાદુના દરથી આ ચાલ પ્રથમ અ
જાણતા હતા નહિ ઈંગ્લાંડમા ગડદાને જ્યારે દેવવમા લઈ જવામા આવે છે અને
આથી ધાર અ ખજી લઈ જાય છે ત્યાં સુધી જે ધટ વગાડવામા આવે છે તેથી
રિથાનો ન ગી વાય છે એ રી હાસલા થતી—*Fide Brundage's Popular Ant*
quarianism દેવલના તિખરમાથી થતા ઘટનાદે કરી અકલ-જીનેવિયામાથી મૂતો ધના
ખરા નાશી ગયા અને છીટનીના કોરિંગનોને ખજી એજ હાસલ કરીને દષ્ટી રહે
વાનુ માણુ બધ બરેણ થઈ પડ્યુ—*Fide K. Haghtley's Early Mythology*

ટીપ. અ.

ભૂતનિબંધ વિષે નીચેની ટીકા, બ્રામ્હે ક્વાર્ટરલી મ્યાગેઝીન અને રિવ્યુના આક્ટોબર ૧૮૫૦ ના અંકમાં “હિંદુસ્થાનમાં જુનનો વળગાડ, બિંધ્ય કથન, અને વૈદ્યોપચારની ચમત્કારિક ક્રિયા” એવા મથાળાના વિષય-માથી અત્રે દાખલ કરી છે:—

ભૂતનિબંધ પ્રમિદ્ધ યતા પેદેશ્વં ડખ્તિતન યુનિવર્સિટી મ્યાગેઝીનમાં વારણ વિષેનો વિષય સિર ચર્ચો હતો, તેના કેટલાક સાધણ છપાયાં હતાં પણ તે રહીરહીને આવતાં હતાં તેથી તેના ચાલતા મંબંધમાં અંતરાય પડી ગયો હતો શુદ્ધ અને મક્કીન એવા દુષ્ટ પ્રકારના વળગાડની પિશાચી-સત્તાવાળી બધી ભૂતવિધાનો અરાકાઓમાં ચાલતા વારણ શબ્દમાં સમાવેશ થાય છે, (વારણ એ શબ્દ ગ્રીકના ન્યુમા શબ્દની સાથે મળેલો આવે છે,) તોપણ આ દેખીતું દુષ્ટપદ્ય માત્ર ઉપર ઉપરથી છે એવું લખનાર ધારે છે, અને તે મનુષ્યના સંવર્ધનની બે અવસ્થા બતાવવાને માટે છે; આ જૂદી જૂદી અવસ્થાઓ લોકસમૂહના સંબંધ સાથે વિચારતાં, એકની પછી બીજી એમ જૂદે જૂદે કાળે ચાલે છે અથવા તો તેના તેજ દૃષ્ટિક અને આત્મિક ચમત્કારથી લોકસમૂહ ઉપર જૂદી જૂદી વેળાએ, અથવા જૂદા જૂદા વર્ગના માણસો ઉપર બે છે જૂદી આત્મિક અસરો કરીને એકજ વેળાએ તેના જૂદા જૂદા અગભાગમાં સંભાષે રહે છે. વારણ વિષેના વિષયમાં જે સસતાઓ નિશ્ચયપૂર્વક લખવામાં આવેલી છે તેને ભૂતનિબંધ બહુ પ્રુદિ આવે છે. એ સસતાઓ વાંચના ઉપરથી યુરોપિયન વાંચનારાઓને કદિ અપ્રતીતિ આતી હોય એમ નહિ યશું હોય પણ કેટલુંક આશ્ચર્ય તો લાગ્યું. એ વાંચનારાઓ એવા હતા કે, એવા બનાવ બનેલા તે જગ્યાએથી દૂર પરીલા, તેમજ જે સુધારાના સમયમાં તે બનાવ બનેલા હોય તેમાં તેઓની સ્થિતિ નહિ અને જે પોતાની કેલવણીને લીધે ભૂતના વળગાડ સંબંધી, એ વિષય લખનારનાથી તેના બેટની વાતમાં કદાપિતે અવસ્થ કરીને જૂદા પડેલા નહિ પણ પિશાચની સત્તાનાં (જે પેલા ખુનીની મૂળથીજ સત્તા છે, અને જેને મરણની સત્તા છે, તથા જે મારતો

અને માણુચના દેહને જેટલા પ્રકારની પીડા થઇ શકે તેટલી કરીને દુઃખ
દેના નિહતી પેટે બટકતો ફરે છે.) તરતનાં સાધન, તેની રીત, અને ક્રમ
જે જૂના દેખારમા કામે લાગેલાં એવે એક અરખી રીતે માન્ય રાખેલે,
તેમા તેઓ અતિશય જૂદા પડેછે

‘મરાઠા અને ગુજરાતના લોકોપ્રમાણે શિંગાલી લોકોમા એવાજ
પ્રકારનું માનવામા આવેછે, અને ધણુ કરીને એવાજ પ્રકારની રીતોમા ગાયે
છે જાંડામા લાની વસ્તીમા આવતા આવા આશ્ચર્યજનક તરંગની સત્તા
અને તેના પ્રમાર વિષે લા વસનાંર એક અજેબ પાદરિયે આશ્ચર્ય અને
ગમનની માથે ધણી વાર સુધી અવલોકન કર્યુ છે, તેથી લાં આવતા મ
મામરો તેના જોવામા જેવા આવ્યા છે તેના જેવાજ વારણના વર્ણનમા
લખેલા અમામરો તેને લાગ્યા છે, અને એક પ્રવાસિયે જન્ને દેશાણીની રી
તોના અમાનવણા વિરે લખેલો ઠાગજ અમારી પાસે રજુ છે તેને તે
ખરો ઠરાવો આપેછે.

“તથાપિ આજને મગરે પશુ ને માત્ર હિંદુસ્થાનમાજ છે એમ ના”
હવણના પ્રવાસિયોએ, દેશી અમેરિકન જાતિના લોકોના અપવાસની વિ
ધિઓ અને સિમેરિયન જાદુગરોની ક્રિયાઓ વિષેનું વર્ણન આપ્યું છે તે
વારણને સાધનાર અને તેને ઠાલાવાલા કરનાર ભક્તોની ક્રિયાઓ સાથે થઈ
મળતું આવેછે

“પશુ હિંદુની જૂત વિષેની રીતિનું ધણુ ચમત્કારિક અને પરિપૂર્ણ
મળતાપણુ એવી જગાએ જોવામા આવે છે કે આ ઓગણીસમા સેકડામા
એ પ્રમાણે હોય એવા આપણે આજ રાખિયે નહિ આપનાંડના
ધાર્મિક વેદેમ વિષે ડબ્લિન યુનિવર્સિટી આમેરીકનમાં મયા વર્ષમાં
જેતણુ લામા વિષયો લખ્યા થયા છે, અને સિડ નામની
પરિયો અથવા પૃથ્વી ઉપરની દેવિયો વિષે, અને અનુબ્યપ્રાણીના અગ
ઉપગની તેઓની સત્તા વિષે જે વિગત આપી છે તે લોકોના ચાલતા વિ
ચારની સાથે એકદરે ચમત્કાર કરેલું મળતાપણું જતાવેછે, એટલુંજ નહિ,
પશુ કેટલીક જાણતોમાં તો—મુખ્યત્વે કરને સ્ત્રિયોના વળગાડ, દરવર્ગ
અનુપણ, તાવ, અને જીજ્ઞાસુ નહિ એવા વિલક્ષણ શેષ—જૂતનિગ
ધમાં અને વારણના વિષયમાં જોશે જાણતો સાથે અતિશય પારીત ને

સામત્કારિક વિગતની સાથે મળતું આવે છે. હિંદુસ્થાનની પિશાચવિધાનું વર્ણન આપવાના પ્રથમ પ્રયત્નમાં લખેલી વાતો કે જેનો ઘરો ભાગ બહુ સ્વમત્કારિક પ્રકારનો છે તે એક બીજાથી આટલા બધા છેટાની જગ્યાએની વાતોની સાથે સાદૃશ્યતા બતાવાથી નક્કી થાય છે, એ સ્વમત્કારિક અને તૃપ્તિ દાયક છે. કારણ ઉપરથી કાંચની આસા આપણે ખરેખર રાખીએ તે વચ્ચે જૂનવિષેની શ્રદ્ધા અને દક્ષિણ તથા કોઈકના ગામડાંમાં પ્રકટપણું જોવામાં આવ્યું તેઓને મળતું શ્રદ્ધાળી ગૂજરાતમાં અને ઐહમતવાળી જગ્યામાં પણ હોય; જંગલી ઇન્ડિયનોના જ્યાં રહેણ છે એવા અંબિજ જંગલો અને ધોધવાવાળી જગ્યાઓમાં ધર્મની યેલછા ભરેલી જોખને લીધે એવાજ પ્રકારની અસરો આપણને મળી આવે તે ઉપર ? અમને એટલું આશ્ચર્ય લાગ્યું હોત નહિ, અથવા સિમિરિયાના બચકર મેદાનો ઉપર વસનારા લોકો કે જેઓનામાં ઇશ્વરી જ્ઞાનનાં કિરણ પ્રગટ પામ્યા નથી અથવા ઇશ્વરી પ્રેમ જ્યાં પોહોચ્યો નથી તેમનામાં જોવાથી પણ નવાજ સાગત નહિ; પણ હિંદુસ્થાનથી આટલા બધા દૂરના પ્રિરિત એટલા એવીજ જાતની આસ્તા કિંચિત્ ફેરવાળા અલૌકિક પડદા નીચે જોવામાં આવે તેથી ખરેખર આશ્ચર્ય પામવા જેવું છે.

ભૂતનો શ્રુતિ અર્થ જોવા જઈએ તો “તત્વ” થાય છે. ગૂજરાતમાં જૂતને શોતાન તરીકે ગણવામાં આવતાં નથી, (પણ અને મનુષ્યના પિશાચી મદાશત્રુ રિધેનો વિચાર તેમનામાં નથી), પણ “મરણ પામેલાં આપુ” “રૂપના પ્રેત જે તે રિધિમાં પણ મનુષ્યના મનોવિકાર, ઇચ્છાઓ અથવા “ચિતાઓમાં અસુખી યદ્ય લપટાઈ રહેલાં ગણાય છે:—

“અરેરે ! ગરીબ જૂત !”

“અને છપતા માણસના દેહમાં ચોડીવાર “પેશીને તેના સાધન ત્રે “હુ:પ દેવાને, કમવણી કરવાને, અથવા સુખ ભોગવવાને તેના ઉપાય “ગોધે છે.”

હિંદુસ્થાનના બીજા વિભાગોમાં તેઓ જૂના જૂના આકારથી પ્રસિદ્ધ છે. “મદિસેરના હિંદુઓ વિશે કેહતાં અષ્ટગી કુપોદમ રહે છે કે, એ ‘મોડોમાં અમર’ (જૂત) ની પૂજા સર્વત્રપણે વ્યાપી ગઈ છે અને તે પ્રભુએ કરવામાં આવે છે તેઓ તેને જૂન કેહે છે, તેનો વળી ‘તત્વ’ એવો

અને માં યાયછે, જાણે કે તે તાવ તે બીજું દાઘ નહિ પણ જે ફટ
 ડેનો નિકાપ અને જોમથી રસભાવ અથવા સૃષ્ટિના સર્વે ગડગડાટ અ
 ને જીવાગટ ઉત્પન્ન થાયછે તેઓનું તે ધારણ કરેલું રૂપ છે. અતિ ફટ
 તેમા જેણુ વળી પિગાય અથવા દૈત્યના સામાન્ય નામથી ઓળખાયછે.

“અપદેવતાની પૂજને માટે ધણા ભાગમાં દેવાયપ આપણા જોરા
 “માં આવેછે” વળી કેટલાક પરમણુ એવા છે કે જેમા અપદેવતાની પૂ
 “જ પ્રમાણપણે ભર્તેછે. જે હુગરાના લાંબી હાર અદિમોરતી પશ્ચિમ ભ-
 “જીના ભાગમાં વિસ્તાર પામી છે તે જગ્યા એવી છે, અને સ ના ધણા
 “ખસ રહેવાસિયો અપદેવતા વિના બીજાની પૂજ કરતા નથી પ્રત્યેક ધરમા
 “અને પ્રત્યેક કુટુંબમાં પોતપોતાનું દરાવી રાખેલું ભૂત હોયછે તે તેનો
 “હુટ દેવ ગણાયછે, અને તેને પ્રતિદિને તેઓ શાન્તિકારક બલિદાન આપેછે
 “અને તેની સ્તુતિ કરેછે. તે તેમના હપર પોતે કપટકાર્ય ચલાવતું બંધ
 “પડે એટલાજ માટે નહિ, પણ તેમની પડોશનાં ભૂત અને તેમના શત્રુ
 “તેમનું બોર્દ કરે તેથી રક્ષણ કરવા માટે કરેછે. જે બાગોમા અપદેવ-
 “તાની ભૂતિ દરેક ઠેકાણે જોવામા આવેછે તેને ભયકર આકાર હોયછે
 “અને ઘણે ઠેકાણે તો આકાર-વિનાનો પથ્થર બેસારેલો હોયછે. આ પ્ર
 “ત્યેકનાં જૂના જૂના નામ હોયછે અને જેઓ બીજાઓના કરતા જે
 “પ્રમાણે શક્તિમાન અને જીવમી હોયછે તે પ્રમાણે તેઓને પસંદ કર-
 “વામા આવેછે”

“સર્વે અપદેવતાને પ્રાણીના બલિદાનહપર ગ્રેમ હોયછે, અને તેટલા
 “માટે તેઓના ઉત્સુક ભક્તો પાડા, ભૂડ, ઘેડા, કુકડા અને બીજા એવાજ
 “પ્રાણીઓનો ભોગ આપેછે. જ્યારે ચોખાનું નેવેઘ ધસવેછે ત્યારે તેને
 “લોહીમાં રંગોળવા પડેછે; અને વળી તેઓને માદક દારૂથી પણ શાન્ત
 “કરવામાં આવેછે, કૃષ્ણ ચડાવતી વેળાએ જેટલાં લાલ રંગનાં હોયછે
 “તેટલાંજ ચડાવામાં આવેછે.

“ભૂતની પૂજ સંજોધી અને તે કેમ ચલાવતી તે વિષે હિંદુઓના
 ચોપા વેદમાં લખેલું છે. તે અપર્વવેદ કહેવાયછે, અને આટલા ધારણ
 “માટેજ તેને જદું સંભાળથી જાણણે સંતાડી રાખ્યો છે.

“એકસરથી રીતે મારા જોવામાં આવ્યું છે કે લામકીજ અપદેવ-
 “તાઓની પૂજા અગ્નિઓમાં, એકાન્ત જગ્યાઓમાં, અને પાતાડી મુલકોમાં
 “ધણી ચાલેલી છે, એનું કારણ એમ છે કે, એવા લોકો શહેરી લોકો
 “કરતાં ઓછા સુધરેલા અને વધારે અજ્ઞાન અને ખીમણ હોય છે, અને
 “તેટલાજ માટે વેહેમની વાતો લણી તેમનું વશણ વધારે હોય છે, તેથી
 “જે જે તેમને વિષતિઓ આવી પડે છે તથા ખીજા થાય છે તે સર્વે તેમના
 “અપદેવતાના કાપથી થઇ એમ તરત તેઓ માની લે છે.

“જંગલી લોકોનો ધણો જયો જે મલયાગ કિનારાના જંગલોમાં વિ-
 “ખરોતો વમેયો છે અને કાકુ કુઝેર, શોગિયુએર, અને હાલરના જ-
 “ંગલોમાં અને પર્વતોમાં રહેલો છે તે જૂનવિના ખીજા કાંઈ કેવતાને
 “માનતા નથી.”

‘જર્મન ઇવાન જોલિક મિશન’ ને ત્યાં છે તેનો દશમો રિપોર્ટ
 જંગલોરમાં ૧૮૫૦ ની સાલમાં છપાયો છે તેમાં નીચે પ્રમાણે છે—

જંગલોરથી ૩૦ મેલ ઉપર ઉત્તર દિશામાં એક અધિલા મીતે
 “ગામ છે આ ગયાં વર્ષથી ધર્મને અથ મહાળ થયું છે, અને મિશનને
 “કેટલીક મુદત ઉપર પડિમણ જમીનને મહેટા વાન કૃપા કરીને આપણ
 “કરેલો છે. આ જગ્યાની પાસે વસનાર એક નામીએ કેરાજ પૂજારી છે,
 “તેણે મૂર્તિ પૂજનો ધર્મ છોડી દીધો છે અને જૂનના દેવાલયને તોડી
 “પાડીને તે આયજલ શાસ્ત્રના પંથમાં બળ્યો છે” હાર પછી ઓનમા
 “ગામના ધિમાવર કુકિરનુ વૃત્તાન્ત આવેડે, તેણે ધણા કિસ વિચાર કયાં,
 “હાર પછી “છેતરે તેને આયમન શાસ્ત્રના ઉપર પ્રેમ થયો, આખા એક
 “વર્ષ લગી તે અપજ રહ્યો, પણ આશરે ત્રીજા અઠવાડિયા ઉપર, રીત
 “પ્રમાણે વજગાર આણીને તેના કુટુંબના જૂતની પૂજા કરવાની તેના
 “માખાપે આજ્ઞા કરી એટલે તેણે ઉધાડી રીતે જાહેર કચ્છુ ફેરું એ પ્રમાણે
 “કરીને નીચ થવાનો નથી,—આવી જાતની પૂજા બધી જૂઠી અને પાપ
 “ભરેલી છે”

મહિમાર કરતાં વધારે દક્ષિણમાં, અને કન્યાકુમારીની પડોશમાં
 તીનેવની કરીને દેશ છે, આના શાનારો વિષેના અતિ રમુજ વિષયમાં રે-
 વરેડ મિત્ર કાલકલેલ અપદેવતાના બે બેદ જૂદા પાડે છે તેમાંથી ખીજા

લોકના માનવામાં એવું છે કે, જે તરૂંમ જેવામાં આવેછે તેનો ધણોખરો
 “બાગ બાગદાસોએ દેદાનર કરવાથી બનેલો છે, અને જે માણસને બા-
 “ઉદમને વળગાડ ચણો હોયછે તે બુઝે પાડેછે તે તરસના બુકરાની સાથે
 “મળતી આવેછે. વળી તેઓ એમ પણ માને છે કે સર્વે દ્રાવિડોએ
 “(ચાદુદિયોની એક ઝન), ઘણાંક મુસલમાનો, અને દેહલાડ દિસ્ત્રિક્તનાં પણ
 “બાગદાસ હોયછે. ડાક્ટર ગોગાટ કહેછે કે, જ્યારે હું સખન તાવથી પિડા
 “પામતો હતો ત્યારે મારી આસપાસના માણસો એમ ધારતા હતા કે
 “જાદુજોરિયાઓની અસર પોહાંચી છે. જે પોતાની મેંને અદ્યમ ધણ જમ
 “અથવા તરસનું રૂપ ધારણ કરીને અત્યુપ જાતિ ઉપર શિકાર કરે એવા
 કાંઈ અત્યુપ પ્રાણીઓ ખરેખર હેજ નહિ એવી વાત સદરહુ પાઠરી પો-
 તાની આસપાસના માણસોના મનમાં ઉતારી શક્યો એમ જણાયછે, પણ
 બાગદાસની હંધાતી હેજ નહિ અને પિડા કરવાની સત્તા તેને નથી એ
 વાત તેઓના મનમાં ને ઉતારી શક્યો નહિ. આ આખીસિનિયાના ચો-
 મનો ખરો સિદ્ધાંત શો છે ? તેનો તપાસ કરવાને ડાક્ટર ગોગાટ એટલો
 બધો આનુર નહતો, પણ પોતાની તકરારમાં જે પ્રત્યુત્તરે તેને મળેલા છે
 તે ઉપરથી એમ જણાયછે કે, અત્યુપ પ્રાણીવિના ખીજ પ્રકારના બાગ-
 દાસો છે એમ એ લોકો માનતા હતા, અને તે નવી ગ્થાપનામાં લખેલા
 ચરની માથે મળતા આવેછે. જુન [Bhoots] અને બાગદાસ [Bogdan]
 એ જે શબ્દો નામમાં અને પ્રકારમાં મળતા આવેછે તેથી જ્યારે એકવાર
 જળવાન આબિમિનીયાના રાજ્ય સાથે દિંદુરધાનગો બ્યાપાર ચાલતો હતો
 અને જે હવણા ખીલકુલ બધ પડી ગયો છે તે વેળાએ એ જે શબ્દો
 એકજ મળ ઉપરથી ઉત્પન્ન તો થયા નહિ હોય ? તેનો તપાસ કરવાનું
 સૂચ આવેછે.

ડાક્ટર ગોગાટ લખેછે (અને વેદેમ લોકોને કટલા દુઃખી કરેછે તે
 “નો એ દાખરો છે) કે આબિસિનિયાના લોકો ચમળ છે, “પણ જ્યારે
 “તેઓ જેવેન યાચછે ત્યારે એમ જાણેછે કે આપણા ઉપર જન અને
 “જાદુગરોની સત્તા ચાલી છે, તેથી તેઓ જમણા દુખો યાચછે.”

નાથાનિયલ પિયર્સે આબિસિનિયાની રીતમાત વિશે ન્હાનું પણ
 ખરું વર્ણન લખ્યું છે, તે મુજબની “લિટરરી સોમ્પ્ટીના મનગરિન” તો

શ્રીમ ભાગમાં છપાયું છે તેમાં ઉપરના વિષય વિષે નીચે પ્રમાણે લખેલું છે:—

“આમિસિનિયામાં વજુ પ્રારના રોગ થાયછે, તે ભૂતનાથી થાયછે
 “એમ તેઓ કહેછે; તે વિષેનું ખડં વર્ણન હું આપુ છું. એમને ટેમીમાં બેર
 “કહેછે અને આમરસમાં ટપ્પીદા કહેછે તે મારા દેશના લોકોને ફેફડા થડી
 “આવવાથી મેં પિંડ પામતા જોયા છે, તેના જેવેજ એ એક ધુનરી છે
 “એમ મને લાગેછે, પણ તે લોકો એથી ઉતરું કહેછે, અને જે લોકો ચાકુ
 “અનાવવાનું, માલા કરવાનું, અને દસ અનાવવા વગેરેનું લેહોડાનું કામ
 “કરે છે અને જે મારીનાં વાસણુ અનારેકે તેઓનાથી એ રોગ થાયછે
 “એમ માનેછે. એ બધા લોકો ખરૂર અને ટપ્પીદના નામથી જોળખાય
 “છે અને તેમનો સુસઘમાનો કરતાં પણ બહુ ધિક્કાર થાયછે તથા તેઓ
 “ક્રિસ્ચિયન ધર્મ પાળેછે તો પણ તેમને સંસ્કાર પામવાની આત્મા નથી.”

પછી પિયર્સ ટ્રેડિંગર નામનો એક બીલ્ડે રોગ થાયછે તે વિષેનું
 વર્ણન આપ્યાં જાયછે, પણ તે વિષે તો એ એનું કથુબ કરે છે કે, “એ-
 માં શેનાતનું નક્કી કાવનકં છે” એમ મને લાગે છે. આ ઠેકાણે લખતું
 જોઈયે કે દમિ અને બુડર એ માત્ર એકજ શબ્દનો સોવશા ફેરફાર
 થઈ ગયેયો છે.

આફ્રિકામાં ફેટિશના વળગાડ વિષે જૂનો ‘લાન્ડર્ન ટાવર્સ’ ભાગ
 બીજો પૃષ્ઠ ૧૨૦, ૧૨૩-૨૬, ૨૩૧.

કાંકિવનના ભૂત વિષેનું વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે:—

“મે મહોટા જાદુગરોમાંથી એક ટેમો (ચિન બધી ઇન્ડીઅમાં કાં-
 ‘કિવનમાં) કરીને છે તે લોકોને એમ સમજાવેછે કે, હું જે અનવાનું હો-
 “ય તે અગાડથી કહી શકું છું. આ ઉપરથી લોકોને જારે પોતાનાં કોક
 “કરાના કાન કરવા હોયછે, કાંઈ જમીન વેચાથી લેવી હોયછે, અથવા
 “કાંઈ મહેનું કામ પ્રારંભવાનું હોયછે ત્યારે તેને એક અવિષ્ય કથન કે
 “રનાર માનીને તેને પૂછેછે

તે એક પુસ્તક રાખેછે તેમાં માણુમ, અને પશુના આકાર કાઢાડેના
 હોયછે અને તે જ તથા ત્રિકોણ કાઢાડેના હોયછે, તથા ત્રણ પીતલના
 “કડકા રાખેછે, તેઓના ઉપર માત્ર એક બાજુમાં કાંઈક અક્ષરો કાઢાડે
 “ના હોયછે, તેમને ત્રણ પ્યાલામાં મૂકીને પછી સારી પેટે દલાવીને જ.

“ન હી ખાપટિરટે અદ્ભુત કર્મ કરવા સાર જીસસ ખ્રિસ્તના શરીરમાં
 “પ્રવેશ કર્યો છે બીજી વેળાયે તેઓએ એમ લખ્યું છે કે, આત્માને સં-
 “પૂર્ણતાની ખામી હોય તે મેગવી લેવા સાર જીવંત દેહમાં તેઓ, પ્રવેશ
 “કરેછે. જેમકે તેઓએ કહ્યું કે, મોઝિઝનો આત્મા મેસિયાના આત્માની
 “સાથે જોડાવાનો છે, ઈસા દિ. દેહાન્તરનો ખીજો પ્રકાર એવો છે કે, આ-
 “ત્માએ જ્યુના દેહમાં જે પાપ કર્યાં હોય તે ઘોષ નાંખવાને અથવા તો
 “પવિત્રતાનું વિરોધ પદ મેગવી લેવા સાર તે નવા બંધાયેલા શરીરમાં
 “પ્રવેશ કરેછે. યાહુદિયો ધારેછે કે, આવા પ્રકારનાં દેહાન્તર જોહામાં
 “જોહાં તથા અથવા ચાર વાર થાયછે. તેઓ કહેછે કે, કેટલાક વિરોધ
 “હંચ પ્રકારના આત્માને રચૂળ પદાર્થનો ધણો બિન્ધાર હોયછે; અને જી-
 “વંત દેહમાં તેઓ પાછા પ્રવેશ કરેછે તો તેમને ધણો પશ્ચાત્તાપ થયા
 “વિના રહેતો નથી. બીજા જે વિરોધ નીચ અને વિષયી હોયછે તેઓનું
 “વલણ સદા દેહ બધી થયેછું રહેછે અને માત્ર આ વિષયનાસના પ-
 “રિપૂણ કરવાના કારણ માટે વારંવાર દેહમાં પ્રવેશ કરેછે. આવા પ્રા-
 “રના દેહાન્તર અવાચક, પશુ અને નિર્જીવ પદાર્થોનાં પણ થાયછે એમ
 “તેઓ કહેછે: અને આવો અભિપ્રાય ધરાવનારા લોકો છે તેઓની સં-
 “ખ્યા કાંઈ જોહી નથી. યાહુદી વિદ્વાનો માંહેલા ધણા પ્રખ્યાત છે તે-
 “ઓનો એવો અભિપ્રાય છે, અને એનું અભિમાન રાખેછે કે પૈયાગો-
 “રાસ, પ્લેટો, અને વર્નિલ તથા પ્રાચીન વિદ્વાનોએ ઉપરનો અભિપ્રાય
 “અગિયાર કર્યો હતો, તેઓએ અમારા બવિષ્ય વાદિયોના લેખમાંથી તે
 “જાણી લીધો હતો.

“આવા પ્રકારનો વિચાર પૂર્વમાં ધણા પ્રાચીન કાળનો છે. ચીના
 “એમ કહેછે કે, ઈન્ડિયામાં આ મત પ્રથમ પ્રસિદ્ધ કરનાર કસેકિયા 'ક-
 “રીને એક ઇન્ડિયન વિદ્વાન હતો અને તે ખ્રિસ્તના પેહેલાં સુમારે ૧૦૦૦
 “વર્ષ ઉપર જન્મ્યો હતો; ત્યાંથી પછી ખ્રિસ્તની પછી ૫૬ વર્ષ ચીનમાં
 “પ્રસર્યો, ચીનાઓ એવો દાગ કરેછે કે, કસેકિયાએ ૮૦૦૦ વાર અ-
 “વતાર લીધો હતો, અને તેનો છેલ્લો અવતાર શ્વેત દસ્તાનો હતો. ચી-
 “નાઓ અને ઇન્ડિયનો પોતાની મેળે ગરજ પામવાને આધું પાછું લેતા
 “નથી, એમ તેમનાં જોહાંનું ચોપણ કરવાની તેને ઘંઠા પોટે સારેતેમને

“મારી નાંખે; તે આવા અભિપ્રાયને લીધેજ.” આ દેશના એક રાજાની
 “વાર્તા એવી બની છે કે, તેને સદિયક નીકળવાથી તેનું મુખ જાણા પડ-
 ! “વંધા” બેડોળ બની ગયું તેથી આવો બયંકર દેખાવ ધારણ કરીને તેને
 “શુવંતું ગમ્યું નહિ, એટલે પોતાનાં બનિગ્નને પોતાનું ડોક” કાપી નાંખવા-
 “ની આજ્ઞા કરી, પણ તેને અમિદાદ દેવામાં આવ્યો. એક ધ્વનિપત્ર વિ-
 “દ્યાન કીર્માનસ કરીને હતો તે મ્હોટા શિશુંદર પાંદશાહની વેળામાં પો-
 “તાની મેઠા બળા મૂવો, તેની વાત સારી પેઠે પ્રસિદ્ધ છે. ધ્વનિપત્રમાં જે
 “દ્વાનંતર વિષેના વિચાર એવો પેશા ગયો છે કે તેમાં કાંઈ રામ ભવા
 “નેવી વસ્તુ તે ગણતાજ નથી અને તે ઉપરથી મોતની તેઓ કાંઈ દર-
 “કાર કરતા નથી. અને તેઓનો બાપ દાદાઓ અને પાસેના સગાઓ
 “એ પ્રાણિયોનો અવતાર લીધો હોય એમ માનીનેજ તેઓ કાંઈ
 “મ્પણ શુવંતા પ્રાણિયોનો શુવ લેવાથી દૂર રહે છે. તેઓ ધાતરી
 “પશુઓની સોમે આલો બધો પોતાનો બચાવ કરતા નથી, અને જે
 “પરદેશિયો પ્રાણિયોની હસા કરવાના હોય છે તેમની પાસેથી ધર્મની
 “ખાતર છોડાવે છે.”

ટીપ વ.

તેવડું ન વિપક્ષ અને શંકાશીલ વિચારની પક્ષના સાક્ષી તરીકે અ-
ને બેન્યામને રજુ કરીએ છીએ. એ અથકર્તા કેહેછે કે, “એ આપણે
“મનુષ્યના દૃષ્ટીની અંદર વધારે હંડા હતરિયે તો, અદ્ભુત કર્મ જાણે આ-
“પણી શક્તિ વધારતું હોય અને અધૈકિક સાધનોની ઉપર આપણને સ-
“તા આપતું હોય તેમ તેને માનવાતું છાતું વલણ તેમાં હોય એમ આ-
“પણી જાણવામાં આવશે. વળી જ્યારે આવા કેવળ કલ્પિત પ્રાણિયો સ-
“બંધી તકરાર હોયછે, ત્યારે તેની સાબિની વિરે બારીકોથી ચોક્કસી કરવાને
“વિવેક બુદ્ધિ, કોપ્રયે એટલી નિષ્પક્ષપાત નથી હોતી. વચ્ચે બીજા આવે
“છે; સંશય ભયભિત દેખાયછે; આ અદૃશ્યકાર્યાધીશીને રખેને આપણે
“દાપાયમાન કરતા હોઈએ, એવી ધાસ્તી રેહેછે; અને તેઓને નહિ માનના-
“ગઓના ઉપર તેઓએ વેર લીધેલું તે વિરેની ધણી વાતો લોકોના મોઢામાં
“ચાલતી હોયછે. આવાં કારણોએ કરીને વેતાલ, બૂત, ઘણગાડવાળાં મનુષ્ય,
“અપરેવતા, પિશાચ, જાદુગરો અને મૂંઝવણાઓ વિરેના વિશ્વાસ બેસી
“ગયોછે, આ બધા ભયકર ચરોએ દરબારમાં પોતાના બેલ મમાવવાતું બંધ
“કરું છે પણ દહા લગણ સુપડામાં દેખા રહે.”

પિશાચ ઉપરનો વિશ્વાસ અન્યથા કરવાથી થતી અસર વિરે હેબરે
પોતાના સદાના મધુર અને મુરવર અવાજમાં વર્ણન આપેલું છે, પણ
એ ઉપરથી એવિરેની અમદા જે સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રમાણોથી નિશ્ચ છે તેવિરેની
બુલામણુ તે કરતો નથી:—

“દહા પિશાચો ઉપરનો વિશ્વાસ, પછી તે ખરો કે ખોટો, એ એક
“કલામ અને બેચેનકર્તા છે. એ વિરે અવિચારી અને અતિશય સદમ
“રીતથી વિચાર કરવામાં આવે તો તેનો ધણોજ માલો પરિણામ નીપજે
“છે: એવી કરીને કેટલાએક અતિશય પિ કાર ઉપજાવે એવા, અપરાધ,
“દરેક છે, અને કેટલાક અમલ દુખા. મોહોગાયા છે; ધર્મ વિરેના અને
“જાદુવિરેના રોંગતું એ માધારણ મૂળ છે; અને એનો ખોટો ઉપયોગ
“યવાથી બચપણની બીકથી તે કમદના ધેતાપણા મુધી મનુષ્યના દુઃખના
“અનશ્વિત પ્રકારે નીપજેલા માલમ પડી આવેછે.”

એજ અથર્વા આગળ કહેછે કે, “જો મહારાજા ધારેલા શૂન
 “મૃતના ઇતિહાસમાં એ બાળાતની સાથે સળધ મરાવનાર અપણા ખિસ્ત
 “અને તેના બ્રમ્મ રામી વિના ખીજી કોઈ નહતું એજ સમજીયે; અને
 “સેતાનને નામે જોણે ઉત્તર આશુ તે દુઃખ સહન કરનારની અભ્યસિયત
 “યથ ગયેલી કલ્પનાજ હોય; તેમજ જો રામીને પિઝા કરનાર પોને કુક-
 “રામાં ભરાઈ પેસે એવી ઇચ્છા માત્ર ઉત્પાદની ઘેલછાએજ કરી હોય
 “તો આપણે ખિસ્ત સાદી નિનતિથી તૃપ્ત નહિ થતા અને ઘેલા માધુમ-
 “ના બકબકાટ પ્રમાણે પોતાનું વચન ખાલવાનો સંતોષ નહિ માનતાં કુકરા
 “ના ટોળાને એવાજ પ્રકારના રામથી પિડિત કરીને અમતારિક રીતે
 “ઠાગને સ્થાપિત કરે એવી શું આપણે મારણું કરી શકીયે?”

ખિસ્ત હુસૈલી કહેછે કે, “આવા તાર્કિક સમયમાં સમ્મત જો વ-
 “લમાડ કહેવાયછે તેના કારણુ વિષે આપણે ઓછાજ મળતા આવિયે ડિવે,
 “જો આપણે ધર્મશાસ્ત્રના ઉપર આધાર રાખિયે તો રામીની કલ્પના
 “અને ચેતનારૂપ ઉપર નરકના ક્રોતોની એ સ્વતંત્ર સત્તા હતી એમ જ-
 “ણાઈ આવેછે ખરી વાત આ પ્રમાણેજ હતી એમ માનવાને મને પો-
 “તાને વધારે અડચણ માસમ પડતી નથી. તર્કવાદ માનનારાઓ શ્રદ્ધામાં
 “કાચા હોયછે એમ હું માનું છું, અને તેઓ તર્કસંગિતમાં થણુ બળવાન
 “નથી હોતા, તેઓ જૂની વાતોના શાયપણા વિષેની અજમાસ, તે સમય
 “ના ઇતિહાસકર્તાઓની સાક્ષી છતા થણુ દવણાના સમયના અનુભવ
 “ઉપરથી કરેછે. મારા વિચારનું વધણુ તો એમ થયેલું છે કે, મનુષ્યોના
 “તન ઉપર તેમજ તેઓના મન ઉપર નરકના ક્રોતોની સત્તા બહુજ ઓછી

● પાલેસ્તીનની ઉગમણુ દિશામાં એ એક પ્રાન્ત છે, તેમાં એક માણસને
 સેતાનનો વળગાડ થયો હતો તેનાથી સર્વે ડર ખાઈ જતા હતા. એક વાર તે
 બરકતો હતો તેવામાં તેને ખિસ્ત મળ્યો અને સેતાનને નીકળી જવાને આજ્ઞા
 કરી ત્યારે સેતાને વિનતિ કરી કે, આ કુકરાના ટોળામાં આજ્ઞા હોય તો પે
 કું? ખિસ્તે હા કરી તેણે તેણે કુકરામાં પ્રવેશ કર્યો એટલે પછી કુકરા સડ
 દમા દોડી જઈને મરણુ પામ્યા અને સેતાનના ખસવાથી ઘેલા માણસ મુખી
 થયો.

“ધણ ગણ છે, અને તે જ્યારે પ્રશ્નના પુત્રે પોતાનું મહાકર્મ સાધ્યું
 “સારે મનુષ્યના પગ નીચે શેતાનને છેલ્લી વારણી કચરી નાંખવાની જે
 “તેની ઇચ્છા તેના એક પ્રારબ દાખલ તે હતું; તથા આ બનાવ બનતા
 “પેહેલાં મનુષ્યો નરકના ચરોની ઇન્દ્રિયગોચર નિર્બોધ સત્તા નીચે હતાં
 “તેમાંથી તે દિવસથી તેઓ મુક્ત થયાં છે જ્યારે સિતેર જણ આપણા
 “ખ્રિસ્તની પાસે આવીને તેમના આનંદની વાત કહેવા લાગ્યા, કે તમારા
 “નામથી અમે શેતાનને વશ કરી શક્યા છિયે, તે સમયે તેણે અમત્કારિક
 “કથન કર્યું છે, તે ઉપરથી પણ ઉપરની વાતનું સચન થાયછે. તેણે તેઓને
 “કહ્યું કે, ‘આકાશમાંથી વીજળીની જેડે શેતાનને પડતાં મેં જોયો.’ આપણા
 “ખ્રિસ્તે તેને પોતાની સત્તાના આકાશમાંથી પડતો જોયો; ત્યારે જે સત્તા
 “તેણે ખોધ તેની અસર હવે વધારે વાર જોવામાં આવે નહિ તેમાં થી
 “નવાઇ છે? આ વિષય સજ્જી વધારે ચોક્કસી કર્યાવિના ઉપરના સામાન્ય
 “ધોરણે ઉપરથી, વળગાડ એ નામ જોવો અર્થ સૂચવે છે તે પ્રમાણે ખરે-
 “ખરે હતો; અને પ્રથમકાલિક ખ્રિસ્તવન મતમાં પણ સામાન્યપણે તે
 “પ્રસારેલો હતો અને હું તો તેના ઉપર મદા રાખું છું તથા તમે સર્વેને
 “તે પ્રમાણે સમજવાની બલામણુ પણ કરૂં છું.”

એક આધુનિક અધ્યક્તા કહેછે કે, “આ વિષયનો આ પ્રમાણે વિ-
 “ચાર કરવામાં એક ખામી છે તે હજી પણ ઠાઠાડી શકાય એમ છે; તે એ
 “કે, જો આ વલગાડ એ જૂઠા પ્રકારના ચિત્તવિજય કરતાં પણ ઠાંધ
 “વધારે છે તો હવણા જૂતમરતો નથી એમ કેમ બનેછે? અને જગત્-
 “માંથી તેઓ છેક જતા રહ્યા છે પણ હવે એકે નથી એવીજ ખારણા સિદ્ધ
 “કરવાને બાકી રહેલી છે. * * *

“ચિત્તવ્યમ અને મૂંઝવાયુના ધણા બનાવોમાં જૂતમરતોને ધણી મ-
 “ળતો આવે એવી એક સ્થિતિ થાયછે, પણ રોગી અને સામાન્યપણે વૈધ
 “તેની ગણના જૂઠા પ્રકારમાં કરેછે.”

અમે નીચે એક હતારો આપિયે છિયે તેથી આ વિષયનો ધણો ખ-
 “રા ખુલાસો થઈ જાયછે.—

૨ આ વિષેના વિચિત્રવાર વર્ણન માટે ટ્રેન્ચે અમત્કાર (Miracles) વિષે લખ્યું
 “તેમાં મરણના જૂતમરતો વિષેનું પ્રકરણ છે તે જુઓ

“વળી વિગેષ, પ્રજાનો પુત્ર દેહ ધારણ કરીને આવ્યો તેથી નરકની
 “સત્તા ધણી ટૂટી ગઈ એમાં આપણે મંચય કાઢાડી શકતા નથી; અને
 “એનીજ સાથે શેતાનની સત્તા ઉપર ઘાત બેસારવામાં આવ્યો; વીજ
 “લીની પેઠે શેતાનને આકાશમાંથી પડતાં મેં જોયું,” બાપટીઝમ આપવા-
 “થી અને ધર્મપુસ્તકનો ઉપદેશ કરવાથી તેનો કોપ અને બલાત્કાર થે.
 “રાફ ગયોછે, અને તેનો અટકાવ કરવામાં આવ્યો છે. દવણી પણ મૂ-
 “ર્તિપૂજકોની જૂથિમાં તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જ્યાં શેતાનને શાન્તપણે
 “જીવ્યાને બેસવા વારો મળ્યો નહોતો, પણ જ્યાં ખ્રિસ્તના ધર્મપુસ્તકનો
 “પ્રથમ પ્રવેશ થવાથી અજવાળા અને અધારા વચ્ચેની લડાઈના મ-
 “હાનુ પરિણામદર્શક બેદને માર્ગ મળતો હતો ત્યાં પણ જૂદી રીત થઈ
 “છે. ત્યાં તો આવાં દુષ્ટ પિશાચ, પછી એટલાં બધાં કે એ કરતાં ઓછાં
 “હોય એવી આશા રાખવામાં આવેજ. હ્યુયેરન પાત્રી રેનિયમે દિ’દુસ્થાનથી
 “ધણું રમિક લખાણ કરી મોકલ્યું છે, તેમાં પોતાના અનુભવની વાત એવી
 “લખી છે કે, -દેશી દિલ્લિયનો તેમાં વળી ધણાક તો ખગ (ક્રિસ્ચિયનો પ્રમાણે
 “વતંતા નથી એવાછે, તોપણ મર્તિપૂજકોના આત્મા ઉપર અને શરીર ઉપર
 “શેતાનની સત્તા ચાલેલી વારેવારે એવામાં આવેછે તેથી તેમનામાં જો-
 “વમાં આવતી નથી; અને એક ચમત્કારિક ઘટનાએ આપીને તે બ-
 “તાવેછે, અને તે એવો કે જેમાં દેહ સુધી પોતાના એવામાં આવ્યું છે.
 “તે એ કે, અધારાના ગળયમાં ખ્રિસ્તના નામ ઉપરથી જો હુમલો કરવામાં
 “આવેછે તેમાં બધા પ્રગરની પૈશાચિક ટકરો બહુ જોમ ભરેલા પ્રવત્તથી
 “મલાવવામાં આવેછે, તેજ પ્રમાણે જો માણસોને પૈશાચિક દુષ્ટાનાં લા-
 “ગલાંજ સાધન કરી મૂકેલાં હોયછે તેમની મારફત સસતા તોડી પાડવાના
 “પ્રવત્તો લાગુ કરવામાં આવેછે.”

તો પણ એક જીને અંધકારો- કહેછે કે, “આવા વગમાડ એ-
 “કલા સુગત મર્તિપૂજકોમાંજ છે એમ નથી. જોઓ તરતજ દિલ્લિયન
 “ધર્મની કલવણી લેવા માંડી હતી તેઓમાં, અને વધારે સુદનથી દિલ્લિ-
 “યન ધર્મેસા એવા કેટલાક દેસિયોમાં પણ વગમાડનાં ચાલતાં આવેલા

* The Rev. R. Caldwell B. A. in his Sketch of the Tigris Valley Shamans

“ચિન્હ, જે પ્રમાણે શાનાર લોકો માને છે તે પ્રમાણે જોવામાં આવેલા,
 “જેવા ધણા દાખલા અને મળી આવ્યા છે. ટીમેવલીના ધણા ખરા પા-
 “દરિયોને જે અનુભવ થયેલો તેની સાથે અને લાગે છે કે આ મળતું
 “આવે છે. વળગાડવાળામાંથી જૂતને કાઢાડી ચૂકવાની ચાલતી રીત પ્ર-
 “માણે, જૂત કાઢાડવાનો પ્રયત્ન કરવાની સત્તા, તેનાં સગાંવાદોમાંને નથી
 “એમ તેઓ સમજે છે. એટલા માટે યુરોપિયન હપાય કામે લગાડીને
 “જૂત કાઢાડવા સાર કટલીક વાર પાદરિયોને તેડાવે છે. તેઓ જ્યાં અ-
 “જમામ કરવાને ગયેલા છે ત્યાં ધણું કરીને પોતાની તેમજ લોકોની ખા-
 “તરી ધામ એવી રીતે જવ પામેલા છે. કેટલાક જૂત તો જોઈને વળગ્યાં
 “હોય તેમનામાંથી નીતિના બળથી અને હપાયથી રહેતાં રહેતાં નીકળી
 “જાય છે; પણ ઘણી વાર તો તેમને કાઢાડવાનો ખરેખરો અસરકારક ઉ-
 “પાય ઉલટી કરાવનાર અર્ક થઈ પડે છે.”

“મૂર્તિપૂજકોના દેશમાં જૂતના ખરેખરા વળગાડ કદિ બનતા
 “નથી, એમ હું તકરાર કરતો નથી. જ્યાં ચેતન નિર્ગાધ સત્તા ચલાવે
 “છે, અને જ્યાં જૂતના વળગાડ વારે વારે ચાય છે અને તે ખરા છે એ
 “વેા વિશ્વાસ સાધારણ થઈ પડ્યો છે, ત્યાં એ પ્રમાણે માનવાને કાંઈ
 “આધાર હશે એમ ધારવું એ સ્વાભાવિક છે. લોકિક ભ્રમમાં ધણું ક-
 “રીને કાંઈ ખરી વાત હોય છે આ વિષય વિષેના પૂરાવા સાદે માફ
 “મન તૈયાર થઈ રહેલું છે, અને પ્રત્યેક દેશીને નજરે જોનારાઓએ કહેલા
 “અમત્કારિક દાખલા ઉપર વિચાર કરતા એવા પ્રકારનું કોઈ દિવસ કાંઈ
 “જોવાને મેં આશા રાખી હતી, પણ એ વિષેના વિરોધ ચિન્હ જોવામાં
 “આવે એવા લાગ મેં જૂત પૂજનારા લોકોમાં લગભગ બાર વર્ષ સુધી-
 “ની લાખી સુદત સુધી જોયા પણ હજી લગણું મને મળ્યા નથી. એક
 “સક ખરેલા દાખલા વિના, મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે સર્વે
 “બ્રિટિશ અને અમેરિકન પાદરિયોનો આવોજ અનુભવ થયેલો છે. આ-
 “પણ જર્મન ભાષયો વધારે ભાગ્યશાળી જણાય છે.”

અમે આ કહેણે એટલું વધારિયે છીએ કે મિઠ કાલ્ડવેલ અને તે-
 ના મિત્રોએ સો વસા તો ધણાજ પૂરાવાની ધમ્મકા કરી છે.

પ્રકરણ ૧૦

મરણ પછીની ગતિ—અધોલોક, સ્વર્ગ, મોક્ષ.

અંતિમદાદ દેવામાં આવેછે તે દિવસથી રોજ સાંજે, મરનારને ઘેર બેસવાને લોકો આવેછે; તે વેળાએ ધ્યાનથી ગરૂડપુરાણ વાંચેછે. તેમાં મરણ પછી જીવની અરેખરી ગતિ યવાની તેની પરીક્ષાનાં સાધન વિશે શ્રીકૃષ્ણે આડને કહી સંબળાવ્યુંછે; એમાં શ્રીકૃષ્ણે કહ્યુંછે કે, કે-

૧ નૈમિષારણ્યમાં સીતકાદિ ઋષિઓ વક્ષ માટે એકા ધયા દતા, તેની સમાપ્તિની વેળાએ સુખ્ય પૌરાણિક ને સૂત દતા, તેમને બીજા ઋષિઓએ પૂછ્યું કે, પ્રાણીના મરણ પછી અન્ય સરીરની પ્રાપ્તિ શી રીતે થાય છે તે વિશે ધણા મતભેદ છે, તેમાંથી ખરું શું છે ને સમજવો. આ ઉપરથી, શ્રી કૃષ્ણ અને ગરૂડને આ વિશે સંવાદ થયેલો તે રીતે કહી સંબળાવ્યો છે.

ગરૂડપુરાણ, કૃષ્ણ દૈવાયન-મહર્ષિ શ્રી વેદવ્યાસ પ્રણીત છે તેના ઉત્તરખંડમાં પ્રેતખંડ છે તેના ૪૫ અધ્યાય છે તેમાં આ વિષેનું કથન આવેછે. બીજું પુસ્તક ગરૂડપુરાણનો સારોદ્ધાર એવા નામનું છે તેના ૧૬ અધ્યાય છે. હુંબુલૂ નગરના શ્રી શાર્દૂલ મહોપવીના પુરાણી મિત્ર શ્રી સુખલાલજીના પુત્ર હરિનારાયણના પુત્રે રચ્યું છે. અને બીજું એક એજ નામનું છે તેના ૧૦ અધ્યાય છે.

કેટલાકનો એવો અભિપ્રાય છે કે, જેમ ખડમાહરી (તણ જલ્દાહા) પોતાના આગલા પગ પ્રથમ ગોઠવ્યા પછી પાછળના પગ ઉપાડેછે, તેમજ, પ્રાણીનો જીવ, એક જોગિયું મૂકીને તરવળ બીજા જોગિયામાં પ્રવેશ કરેછે. બીજા કેટલાકનો એવો અભિપ્રાય છે કે, મરનારની પછવાડે પિંડ આપવામાં આવેછે તેમાંથી નવો દેહ રચાયછે તેમાં જીવને પ્રવેશ કરવો પડેછે, અને તેને દેહ દ્વારાથી કર્મજન્ય નાના પ્રકારના દુખ ભોગવવાં પડેછે.

પ્રાણીનો મરણનો સમય થાયછે ત્યારે તેને દેવી કૃષ્ણ થાયછે, એટલે તે જન્મદૂતને પ્રત્યક્ષ દેખેછે, તેમજ આ લોક તથા ચરલોક તેને કૃષ્ણ ગ્રાચર યતા હોય એવો આભાસ થાયછે. આવા આશ્ચર્યજનક બનાવથી તેનાથી કંઈ ભાણી રાડાંતું નથી. યમદૂતો હાજર હોવાને લીધે, તેને ઈન્દ્રિયસંઘાત રિહત ઘઈ જાયછે, ચેતન્ય નડ ઘઈ જાયછે; અને તેના પ્રાણ ચોળાના રથાનથી ખસવા માંડેછે, શ્વાસ નિવરણથી વલ્લાયમાન થાયછે; તેમજ તેના એકે દાણ, આ સમયે, ૬૫૫ ભેવટો ઘઈ પડેછે; અને તેને ભણે ૧૬૦ વિંછી ૧૨૦૦ રૂપ

દલાકે જીવ તો લાગ્યાજી સ્વર્ગમાં જાયછે. કેટલાક, મોક્ષ પામેલાની સાથે જરા જોઈતાં નાજવાન સુખ ભોગવેછે. આવા પ્રસાદવાન જીવ વિશે અમે આગળ ઉપર લખીશું, પણ દલણી તો, જે ધણી જીવ મમના ખસાઈ ગયેલા દાર બણીને રસ્તે અચળ્યાં દરેછે તેઓ વિશે લખિયે છિયે.'

જે માણસોએ ઉપરના ગમે તે લોકમાં પ્રવેશ કરવાનો પોતાનો ખર્ચ રાંધે મેળવી રાખ્યો નથી તેઓના જીવને મોતની કાયાની ખોશમાં યદ્યપે યમરાજના ન્યાયાસન આગળ રજી થવું પડેછે. તેઓએ જે પ્રભાણે સુખ કે દુઃખીત કર્યા હોયછે તે પ્રભાણે તેઓને તેમના પ્રવાસમાં સુખ કે પછી નાના પ્રકારનું દુઃખ સહન કરવું પડેછે; પુરાણ રચનારોએ તેની દેખીતો અભિપ્રાય એમ જણાવ્યો છે, મનુષ્ય પ્રાણીના મન ઉપર તેની આસા કરતાં બધ વધારે સહેજાઈથી અસર કરેછે; તેઓએ ધણું કરીને સર્વ બધ વિશેનું જ વધુન આપેલું છે.

એવી પીડા થાય છે; આવા પાપીના પ્રાણવાણુ અધોદારથી નીકળી જાયછે. નામ લયકર દેખાવના દોષાયુક્ત દુષ્ટિવાળા; ચમત્કાર તથા હંડ ધારણ કરીને હાંત કઠકાવતા; વર્ધ કરાવાળા; કામદાના જેવા કાળા; વસ્તુકાળા નખાણુધ, ચમદૂતને જોઈ તેના મનમાં અતિપ્રાસ ઉત્પન્ન થાયછે. અણુષ્ટ પ્રભાણેના પુરુષ (જીવ) દાહકાર કરતે; સરીરમાંથી બાહ્ય નીકળેછે એટલે ચમદૂત તેને મરી રહે, ને જીવ પોતાનું સરીર જોતો રહેછે. માત્ર ચાતના દેહમાં તે જીવને ઘેરીને પાસા ગળે બાંધી દીર્ઘ માર્ગે, અપરાધીને જેમ રાત્રીમાં વર્ધી જાયછે તેમ, વિ ચમદૂત રસ્તામાં નરમનો બધ જતાવતા તેની તર્જના કરતા તેને વર્ધી જાયછે. જે અથવા ત્રણ મુદ્ગતમાં તેને થમ પાસે પોદાવ્યોડે. પછી તેને સાકારા માનં યદ્યપે જ્યાં તેનું રામ મડાનું દોષાયે. ત્યાં પાછો આવેછે, એટલે તેને પોતાના દેહમાં પ્રવેશ કરવાની ઈચ્છા થાયછે પણ તેમ ચમદૂત કરવા હેતા નથી તેથી તે રૂદન કરેછે.

આવર સમયે પુરે આ મહાકાવલ તથા પાછળથી પિંડ આપ્યા દોષ તેનું અણુષ્ટ કરેછે, તપાચિ તેને વૃદ્ધિ થતી નથી, જેની પાછળાડે પિંડકાવ આપનામાં સાવરું નથી તે પ્રેવરણ થઈ અતિ દુખ પામતા નિરજન્ય અરુચમાં રૂદન પર્વત કાટકના કરેછે. પાપ કર્મ કરવા દોષ તેનું રૂદ કોમગમ્યા વિના તેનો જીવ મોત નથી પડે. નમવાનના મોતપ. વિના તેને મરણ થઈ

તેરમા પછી, નવું શરીર પામેલા પ્રેતને યમદૂતોજ યમપુરીનો ર-
સ્તો પકડાવેછે; માત્રી શ્રવ હોયછે તેને તો યમદૂતો રસ્તામાં ત્રાસ
હપાવવાને અને નાના પ્રકારની પન્નવણી કરીને કાપર કરી નાંખેછે, તેઓ
પ્રેતને કહેછે કે, “આલ કુધ્યાતમ્ ! ઉતાવળો, અમે તને યમપુરી લઈ
જઈને કુંભીપાકાદિ નરકમાં નાંખીશું !” આવા બચકર પ્રસંગમાં તેમના
ધમકીના બોલ સાંભળતો અને પોતાનાં સગાંવાહાજાનું રૂદન જે જગ-
ત સાથેનું તેનું હેલુનું બંધન, તે કાન દઈને, અંતર વધવાને ક્ષીધે તે
દુઃખ ભરેલા અવાજે મંબળાય નહિ ત્યાં સુધી, સાંભળતો, હાય ! હાય !
કરી વિલાપ કરતો, દુઃખમય માર્ગે ચાલેછે.

પ્રાપ્ત થતો નથી માટે દસ દિવસ સુધી, મરનારના પુત્રે પિંડ આપવા લેઈયે.
આ પિંડમાંથી પ્રત્યેકના ચચ્ચાર વિભાગ કરવામાં આવેછે, તેમાં બે ભાગ
દેહને અર્પે છે, ત્રીજો ભાગ યમદૂતોને મળેછે, ચોથો ભાગ તેને ખાવા મળેછે
આ પ્રમાણે નવ દિવસ પિંડ પ્રાપ્તિ થયા પછી દશમે દિવસે તે પિંડમાંથી
એક હાય ભેવડો તેનો દેહ બંધાય છે, બેરહે માર્ગે ગમન કરવાને તે શક્તિમાન
થાયછે, એ દેહ માર્ગમાં અશુભ ક્ષણ ભાગવેછે.

પ્રથમ દિવસના પિંડમાંથી તેનું માથું બનેછે.

બીજા દિવસના પિંડમાંથી ગર્દન તથા રક્ધ બનેછે.

ત્રીજાથી કદથ બનેછે, ચોથાથી પૃષ્ઠ બનેછે

પાંચમાંથી નાભી, છઠ્ઠાથી કેડ, ગુહેન્દ્રિ, બનેછે,

સાતમાંથી બે સાયળ, આઠમા અને નવમાંથી જયો અને પાદ બનેછે

આ પ્રમાણે દેહ બંધાયા પછી દશમે દિવસે તેને બૂખ અને તરસ લાગે
જે એટલે અગિયારમા અને બારમાએ તેને 'પિંડ આપે. તે ખાયછે.

તેરમા પછી તે જવા માટેછે, યમપુરી ૮૬ હજાર ચોજન દૂર છે ત્યા
પ્રતિ દિવસે ૨૦૦ ચોજન ચાલતો ૪૭ દિવસે યમપુરીમાં પોહોંચે. ત્યાં ર-
સ્તામાં તેને ૧૬ પુર આવેછે, તેમાંનું સોમ્યપુર અથવા ચામ્યપુર પ્રથમ આવે
છે ત્યાં તે ૧૮ મે દિવસે પોહોંચે એક માસનો પિંડ આપવામાં આવેશે.
હાય તો તેને આ રથને ખાવાને મળેછે, અહિં તે પોતાનું દુઃખ કરેલું સ-
હાય ! હાય ! કરી રહે

પૃથ્વીની નીચે ત્રોરણી હનર યોજનને છેટે દક્ષિણમાં યમપુરી છે, એ દિશાએ યજ્ઞને દુષ્ટ જીવને લઈ જવામાં આવેછે; તેના રસ્તામાં કાંટા હવાઈ ગયેલા હોયછે તેથી પગ વિંધાઈ જાયછે; અને ધીકાવેલા નાંખાના જેવી ધરતી છે. આવા દુઃખદાયક રસ્તા આવેછે તેમાં દિવસે વિસામો લેવાને ઝાડની છાયા હોતી નથી, અને અધારાની વેળાએ તેને કોઈ દમાણનો હાથ ધરવાને હોતો નથી. ત્રેતને આરામ કરવાના આલ્યાં ન કરવું પડેછે. “હાથ ! હાથ ! રે મારા પુત્ર !” એમ કહીને તે પોકાર મારેછે, “મેં આલણીને કાંઈ દાન આપ્યું નહિ.” એમ કહીને પોતાનાં પાપકર્મ સંભારેછે, યમકિંકર તેને દુઃખથી ડાટી નાખેછે; વાંદરાને જેમ તેનો ધાનકી રક્ષક બેસેછે, તેમ અકોઝાનતી ત્રેતને તે બેસે છે. એટલે તે પોતાના મનમાં બેઠે પામીને કહેછે, ‘મેં આલણીનું પૂજન કર્યું નહિ, હોમહવન કર્યા નહિ; શુકિતની જેથી પ્રાપ્તિ થાય એવા મગાજાળનો આદર કર્યો નહિ; માટે અહો ! દેહ ! તું તારું કર્મ ભોગવ.’ વળી તે કહે છે કે, “જ્યાં મનુષ્ય પ્રાણી, અને પશુ પક્ષીને જગાસવની અગત્ય હતી ત્યાં તે મેં બંધાવ્યાં નહિ; પશુને માટે ગોચર રાખ્યું નહિ, નિન્યદાન કર્યું નહિ, ચગરાન્ધિક ન કર્યું; કોઈને વેદ કે શાસ્ત્ર અર્પણ કર્યાં નહિ, અને મારાં સ્મરકર્મ દરેલા પશુ મારા સ્વાધીનમાં રહ્યાં નહિ.”

અઢાર દિવસ પૂરા થાયછે ત્યારે ત્રેત સૌન્દર્યપુર આવી પોહોંએ છે;

૧ માર્ગપુરાણમાં મનુષ્ય લોકથી યમ લોકનું અન્તર ૮૬ હનર યોજન છે એમ લખ્યું છે, એજ પ્રમાણે માર્ગપુરાણ સારોદ્ધારમાં પણ છે.

૨ એક માયને એક દિવસમાં જોડાથી વૃક્ષિ ધાય તેટલું ખાવાનું (જુ-વો ટીપ અંક ૫)

૩ વેદ કે શાસ્ત્રમાં કહેલા વચન એ પ્રમાણ કર્યા નહિ અને પુરાણમાં બનાવેલા ધર્મ માર્ગનું પણ મેં સેવન કર્યું નહિ (જુવો ટીપ અંક ૫)

જો મરનાર સ્ત્રી હોય તો તે કહેહે કે —

મેં દિતકર પનિર્તું, વચન પાળ્યું નહિ; પનિરતાધર્મ પાળ્યો નહિ; ય-

૩ જોડે સામુસસરા આદિ પૂન્યવર્ગ નિરોધન (સેવા) ન કર્યું; વળી કહેહે કે, ધર્મબુદ્ધિથી પતિની સેવા કરી નહિ વેધવ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી પણ તપ

કર્યું નહિ માટે દેહ તારું કર્મ ભોગવ.

• આ પ્રમાણે ૧૭ દિવસ સુધી તે એકલા ત્રેત, વાણ વગેરે યાત્રે છે

ત્યાં પ્રેતનો અમુદાય ધજો ચાલે, અને વગતી પણ પ્રેતનીજ છે, ત્યાં આગળ પુષ્પમદા નદી છે, ત્યાં આગળ એક વિસાળ ઝાડ છે તેની નીચે યજ્ઞકર વિગ્રામ લેવાને જોસે છે, અને પ્રેત સ્ત્રીપુત્રાદિનું સુખ ત્યાં બારીને દુખી ચાલે, તેને આ ઠેકાણે તેના વારસાએ શ્રાદ્ધ કર્યું હોય તો તે આવવાને મળે છે અને બીજાને તો ત્યાં કંઈ ભૂંડ સમય નહિ, અને ઘણું આપનાર મળે નહિ એવા પ્રવાસમાં, કંઈ સાહિત્ય અગાડી દરી ગમ્ધુ નથી હોતું, તેને માટે પથાતાપ શ્રી મરવું પડે છે.

એક બીજા પથરાડિયા પછી તે ખૈરપુર આવી પોહાયે છે, ત્યાં જ ગમનામે ગળા ગમ્ધુ દરે છે, તે યમના જોવા બચ્ચર છે આ ઠેકાણે પ્રેત ઠાળો કરે છે, અને તે દિવસે તેના વારસે શ્રાદ્ધ કર્યું હોય તો તે આવવાને

૪ પ્રિય હર્શન નામનો વડ છે આ ઠેકાણે તે શોચ કરે છે, તેને ત્યાંના યજ્ઞકર કહે છે કે જો તારા શોચ કરે તેમાં અહિં તો તારા કંઈ નથી અને તારા હર્મથી જે કંઈ તે બેચુ કર્યું હોય તેના લોભ દૂર દે નહિ. અહિંથી જ

૫ ત્રિષક્ષીત્ર શાહ જરની નેજાને મળે તો દિવસ અને જળ આ ધ્યાને તેને આવવા ને પીવા મળે છે.

૬૫૦ ને અંક ૨-૩ ની દીપમ છે તે મેઘપુરમાં રહી તે પ્રેત તેનીને પ્રમાણે જાણે છે —

જ્ઞાનયો નૈવ જ્ઞાતો મયા તદા ।

મનુષ્યત્વયૈ પશુપક્ષિત્વયે ॥

ગોતૃપ્તિ જેતોર્નચ ગોચરઃ જનઃ ।

શરીર ! જે નિસ્તર યત્ ત્વયા કૃતમ્ (૧૦૧)

અહિં જે જન્મ શભ છે તે (જાનપદ) સ્વેચ્છા પ્રમાણે સ્વરૂપ ધારણ કરે એવો છે એમ ગરુડપુરાણમાં લખ્યું છે અને તેના સારિદાર નામના પુરતકમાં જાનપદનું જોડે કાળના જેવું રૂપ ધારણ કરનાર એમ લખ્યું છે.

અહિં ખડકના આવાતથી ખીસાયે ત્યારે જાણે છે —

ન નિયદાન ન ગચ્છાન્નિહં કૃતં ।

પુસ્તં ન દત્ત નહિ વેદશાસ્ત્રયોઃ ॥

પુરાણદાત્રી ન હિ મેરિનોઽપ્યા ।

શરીર ! જે નિસ્તર યત્ ત્વયાકૃતમ્ ॥

મળેછે, ત્યાર પછી ત્યાંથી ૧૦ગેડ્ર ભવન, ૨ગંધર્વ, ૩શૈલાગ્રમ, ૪કૈંચ, ૫કું-

૧ નગેન્દ્ર ભવનનાં (જેમાં વિશાળ ગ્રાહનાં હુંડ છે.) રસ્તામાં શૈન્દ્રવન (અ-
સ્તિપત્ર આદિ) આવેછે. આ સ્થાને નિર્દેશો એને એ ચેલે તેથી દુઃખ પામેછે.
જે મદિને અદિ પોહોંચેછે. અને જે માસનો માસિયો (દ્વિ માસિક) તેના વાર-
સ કરેછે તે વેળાએ પિંડ આદિ આપેકું હોય તે અદિ તેને મળેછે અને
તેનું તે ભક્ષણ કરેછે. પછી ત્યાંથી આગળ ચમકિકર નધર્વ નગર બહારી
લઈ જાયછે.

૨ આ નગર વેળેથી કૃષ્ણમાનુ છે પણ મમીપ આવતા તે અદર્શ્ય થઈ
જાયછે માટે એનું નામ ગંધર્વ નગર રાખ્યુંછે. આ ઠેકાણે તે ત્રીજે માસે
આવી પોહોંચેછે, અને ત્રૈમાસિક પિંડ આપવામાં આવેછે તે ખાયછે.

૩ ત્રીજે મદિને પ્રેત શૈલાગ્રમ નગરમાં આવેછે (જેલ+આગમ=પરધરનું ત્યાં
આવહું એકલે વર્ષનું થાયછે. માટે એનું નામ પાડ્યુંછે) આ સ્થાને નિવંતર ૫-
ચરનો વરાંદ થાયછે. ચતુર્થ માસિક શાદ વેળાએ આપેલા પિંડ આદિ પ્રેતને
આ સ્થાને ખાવાને મળેછે. અદિ તે ખાણેછે કે,

ન જ્ઞાનમાર્ગો નચ યોગમાર્ગો

ન કર્મમાર્ગો નચ ભક્તિમાર્ગઃ

ન માધુર્મ્યાત્ કિમપિ શ્રુતંમયઃ

શરીર ! હે નિમ્ન ચત્ સ્વયાક્રતમ્ [૧૧૧]

જ્ઞાનમાન, યોગમાન કર્મમાન, અને ભક્તિમાર્ગનું હે શરીર, તે સેવન કર્યું
નહિ, તેમજ, મેં શાધુના મુશ્કેલી પાસેથી પણ હંધ (ધર્મમાન) માલગ્યો
નહિ, તો હું તાર કર્યું બોલવ

૪-૫ કૃષ્ણપુરમાં પાંચમે માસે આવેછે એમ મારોદ્વારમાં લખ્યું છે અને
શાકપાત્ર માસે કૃષ્ણપુરમાં આવેછે એમ લખાણ્યુંછે પણ ગરુડપુરાણમાં પાંચ-
મે માસે કૃષ્ણપુરમાં આવેછે અને શાકપાત્ર માસે કૃષ્ણપુરમાં આવેછે એમ
લખ્યું છે આ સ્થાને પાંચ માસનું શાદ તથા દન છંદાસી કરવામાં આવેછે
તે વેળાએ આપેલા પિંડ તથા ખાવા પીવાને મળેછે આ સ્થાને પીટાપી દાપા-
વલો પ્રેત આ પ્રમથે વિલાપ કરેછે —

હા માતર્હાપિનઝનિઃ મુતાદાદામમશ્ચિયઃ [૧૧૨]

યદ્મામિનોપદિષ્ટોઽહમગમ્યાપ્રાજ્ઞદ્વિદશીમ

રપુર-યમને વિચિત્ર નગર આવી પોહોયેછે. તેમાં રસ્તામાં રોડવન
જોઇને રફન કહે છે પરચરોનો વર્ષાદ તેના ઉપર વર્ષેછે, અદૃશ્ય હાથથી તેના
ઉપર માટ પડેછે. હાં વિચિત્ર નામનો રાજા રાજ્ય કરેછે તે યમનો
બાઇ પાવછે. જ્યારથી પ્રેત વિચિત્ર નગર છોડેછે, ત્યારથી તેના પ્રવાસના
અતિ દુઃખદ બાગનો પ્રારંભ પાવછે,

હવે તે વૈનરણી નદીને માર્ગે ચડેછે. વળી અસિપત્ર વન એટલે જે
વનના ઝાડનાં પાંદડા તરતારના ભેલીધારના અને લાંબાં હોયછે, તેના ત્રાસ
સહન કરવો પડેછે.

શ્રીકૃષ્ણ કહેછે કે “વૈનરણી નદી મહાભયંકર છે પ્રેત અને કિ-
નારે આવેછે કે તે જોઇને ત્રાસી જાયછે; એની પોહોળાઈ એક સો યો-

દે માતા ! દે પિતા ! દે બાઇયો ! દે પુત્રો ! અરે મારી જિયે ! તમે મને
શીખામણુ દીધી નહિ તેથી મારી આવી અવસ્થા ઘઈ. આતું સાંભળીને યમદૂત
તેને કહેછે કે.—હે મૂર્ખ ! તે તારાં કર્મથી મેળવેલું ચિર કાળ સુધી આ માર્ગમાં
ભાગવ તારા માતા પિતા, સ્ત્રી પુત્ર અને મિત્ર અદિ ક્યાં છે ? પણ એક ધા
આ સ્થાને રહીને તે વિવાપ કરતો પાવેછે

૬ વિચિત્ર નગર અથવા ચિત્રભવનમાં છઠે માસે આવે છે ત્યાં વિચિ-
ત્ર રાજ છે તે યમનો અનુજ (ન્હાનો બાઈ) પાવેછે આ સ્થાને છ માસીનો
રિંદ તથા જવપટ મળેછે તે બાઇ પીને આમળ આવેછે, અને તે પ્રાસ (લાલા)
ની અણીધી પીડાયતો વિજાપ કરેછે કે —

માતાન્નતાપિતાપુત્રઃ કોડપિમેવર્તતેનરા

યોમામુદ્વરતે પાપં પતન્તં દુઃખસાગરે.

હું જે દુઃખ દરિયામાં પડેલો પાળી છું તેનો ઉદ્ધાર કરવાને મા, બાઈ, પિતા,
પુત્ર હોઇ છે કે નથી !

આ પ્રમાણે વિવાપ કરતો, તરુણી નદી આવળ જાવી પોહોયેછે, ત્યાં
કેઈ (ખારના) આવીને કહેછે, ચિતરવ એટલે ગાયનું દાન તે કશું હોય તો તે
પુણ્યથી તરી રાજ્ય એવી-આ વેતરણુ નદી પાર ઉતરવા આ વાહાણુ આવડુ
આતું વચન સાંભળીને પ્રેત અરે દેવ ! એમ કહેનો દાન દીધું નથી તેથી રહેછે,
અને નદીમાં ડચકાં ખ વડે માછલાને બડિય (કાંટાએ લોટ વળગારેલો) હોયછે
તેથી મચ્છીમાર જેવું તેમ પ્રેતને અધર રહેવા વમદૂત મ્હોમાં કાઢી નાંખીને
એકા એકે વિલાપ કરતાં જુવાતો પાર જાય છે.

જનની છે, તેની રેતી માણસના માંસની બનેલી હોયછે, અને મનુષ્યનું લોહી અને ૫૩ આદિથી તે ભરેલી વેહેછે, તે જેમ દેવતા ઉપર મા-ખણ તાવતાં શીણ આવે તેમ દીસેછે; તેના કિનાસ ઢાઝકાના છે; તે ધણી અગાધ અને દુરતર છે, તેમાં તે પાપી નીચે જાયછે અને ઊંચે આવેછે, કીડા અને જીવોનો તેમાં પાર નથી; તેમાં વિદરાજ મગર અને ઘોર પક્ષિ-યો હોયછે, તે પક્ષિયોની પાંખોનો જેટલો જાયડો પડે તેવિના જાયડો પછ હોતો નથી, સાં ગીધ પક્ષી હોયછે તેઓની ચાંચો તીક્ષ્ણ હોયછે," બ-યંકર દેખાવથી કૃષ્ણ જેમ ત્રાસી ગયા હોય તેમ ગરુડને કહેછે કે, "અદો ગરુડ ! જગત્પ્રલય વેળાએ જેમ ખાર સૂર્ય તપે તેમ તે ઠેકાણે અગ્નિ વર્ષેછે. આવા કમકમાટ ઉપજાવે એવા ઠેકાણામાં કેટલાક પાપિયોને અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને જાંત્રીએ વૈતરણી ઉતરવાનું સાધન મેળવી રાખ્યું નથી હોતું તેમને, સદાકાળ ત્યાં રહેવું પડેછે; અને બીજાઓને કેવળ મહાપાપોએ જોસારીને પાર ઉતારેછે.

જે પ્રેત વૈતરણી નદીના બચકર સ્થાનમાંથી બચીને આવેછે તેને બુ-હાપદ, દુઃખદ, નાનાકદ, સુતમ, બવનસીતાદય, રૈદ્ર, પયોવર્ષણ અને બહુ-

ઉ સાતમે મહિને તે બહુવાચદપુરમાં જાયછે ત્યાં સાતમા મહિનાના શ્રાદ્ધના પિંડ આદિનું બક્ષણ કરેછે. અદિ પરિધ (ભૂંજળ) ના પ્રદારથી પીડા-તો તે જાણેછે કે મેં કોઈને દાન દીધું નથી, હોમ હવન નથી કર્યા, તપ ન-થી કર્યું, તીર્થસ્નાન નથી કર્યું અને કોઈ પ્રકારે પોતાનું દિત ધાય એવું કર્યું નથી માટે હું મૂઠ જીવ ! જેવું કર્મ કર્યું છે તેવું જોગવ

૮ આઠમે માસે આકાશમાં ચાલતો પ્રેત દુઃખદપુરમાં આવેછે ત્યાં આ-ઠમા માસના શ્રાદ્ધના પિંડ ખાયછે ત્યાંથી ગાલી નવમા માસમાં નાના કદ નામના પુરમાં આવેછે આ સ્થાને તેને મુશવનો માર મારેછે. નાના પ્રકારના આકદ કરતા ઠાણ જણેને જોઈને પ્રિયનું દહય મૂન્ય થઈ જાયછે, અને દુઃખથી રહેછે. પણ સુતમજાવનમાં આવેછે, ત્યાં એને દલથી માર મારેછે અને દ-સમા માસના શ્રાદ્ધનો પિંડ ખાયછે તોપણ તેથી તેને મુજ થતું નથી. ૧૧ એ માસે રૈદ્રપુરમાં આવેછે. રસ્તામાં તેના વાંસમાં માર મારવામાં આવેછે ત્યારે કહેછે કે હવતમ પથારીમાં જે પીડ પડતી તે ક્યાં અને પીડે પડતો આવો માર ક્યાં ? સાડા અગિયાર માસે તે પયોવર્ષણ પુરમાં આવેછે. ત્યાં એને દુ-માર (કોર્ટોવાડા) નો માર મારેછે એટલે કહેછે કે, મારા આજ મારા નરતક

ભીતિપુરમાં વાસ કરવો પડે છે. આ છે શાપુરમાં એક વર્ષ થઈ રહે છે ત્યારે આવી પોહોંચે છે. સોળ આઢથી આ ટેકાણે એને હસ્ત જવડું હરીર પ્રાપ્ત થાય છે અને આઢથી વાર મુધી ને જુના સરીર સદ્ધિન એને પ્રવાસ કરવો પડે છે. હતા તે નાશ પામી જાય છે; જેમ કે રામની સાથે પરશુરામે દ્વિધાર ઉપાસ્યાં એટલે તેનામાંથી દેવતાઈ અટક જતો રહ્યો તેમ.”

આ સમયે જો અધિ-૬ આઢ યથેચ્છં હોય છે તો ધણા જણ મુક્તિ પામી જાય છે. જીવ બહુભીતિપુરમાં રહે છે ત્યાં તેણે જો પૃથ્વી ઉપર પુણ્ય કરેલું હોય છે નો તે પ્રમાણમાં તેને જોઈ કુખ ભોગવવું પડે છે.

એક મજલ આગળ આવે છે એટલે જીવ યમપુરીમાં આવી પોહોં.

ઉપર મુગધી તેલનું મર્દન કરતા હતા તે કયા? અને આ યમનાદિકર કોષથી મન્તક ઉપર માર મારે છે તેની બધા ક્યાં? આ સ્થાને ગ્રેવને કુખદાયક થઈ પડે એવા મેધ વર્ષે છે ત્યાં ઉનાળાદિક (ઉનવર્ષી) આઢના પિંડનું લક્ષણ કરે છે અને ન્યાયે વર્ષપૂર થાય છે ત્યારે રીતાદયનગરમાં જાય છે. અહિં હરીથી તેની જમ કાપવામાં આવે છે, આ સ્થાને દ્વિમ કરતાં પણ સો ગણી ટાંક પડે છે તેથી પીડા પામતો અને બૂખથી પીડાતો ગ્રેવ ફરી દિશાભણી જુવે છે કે કોઈ પણ મારો બહુ મહિ ઉભો છે કે ને મારું કુખ ટાળે આ વેળાએ તેને યમદિ-કર રહે છે કે તે જો કાંઈ પુણ્ય કર્યું હોય તો તારું કુખ ટાળે વર્ષાના આઢના પિંડ ખાવાથી તેને ધીરજ આવે છે.

૯ આ સરીર હસ્તપુર ને હોને પ્રાપ્ત થયું છે તે સરીરથી કુખ ભોગવતો આવે છે પૃ ૪૨૬ ની રીપમાં છે એ વાત પુસ્તકને આધારે જ મારે આ ટેકાણે અગ્નિમાં લખતા ભૂલ થયેલી જણાય છે, અથવા તો કોઈ બીજા પુસ્તક ઉપરથી લીધું હશે, કેમકે આ સમયે તેને કર્મ ભોગ મારે યાતના રેલ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પોતાના સરીર સદૃશ થાય છે, અને તેમાં અગ્નિમાત્ર જીવ ને ૧૭ તત્વના સિંચ સરીરનો અભિમાની છે તે પ્રવેશ કરે છે, અને તે ખેતર એટલે અદ્ધર ગતિ કરનાર થાય છે આજું સરીર પ્રાપ્ત કરેલું એવો જીવ યમદૂતની સાથે યમપુરીમાં જાય છે.

યમપુરીના ચાર દરવાજા છે તેમાંથી દક્ષિણ દ્વારના માર્ગનું આ વર્ણન છે. મૂળ અગ્નિ પુસ્તકમાં રોજમેજ, લખાણ જે તેના ક્રમ સમજવા માટે આ સ્થાને વિસ્તાર આપવામાં આવ્યો છે.

એ, તે વિસ્તીર્ણ, એક હજાર ચોજનની છે, તેના દાર આગળ ચિત્રગુપ્તનું
સ્થાન આવેછે, તેને લોહોડાની બીંતો છે. યમનો આ સેવક એક મોતીથી
મઢી લીધેલા મઘ આસન ઉપર બેસેછે; અને આરેણ્યન લોહોડાના ય-
મદત અકરાએલની પેઠે માણસનાં સારાં ખોટાં સર્વે કર્મ નોંધી રાખેછે.
એના સ્થાનની પાસે મનુષ્યને દુઃખ દેનારા તેના હાથ નીચેના સેવકો
જર, લૂતા, વિસ્ફોટક, ડાઢ, પેનળા અને ખીખ સર્વે રાગ વસેછે.* એ
સર્વે ચિત્રગુપ્તના હાથ નીચેના સેવકો જન છે અને દારપાળ છે. તે તેની મુ-
થના પ્રમાણે જીવને નરકનો રસ્તો જતાવેછે.

યમપુરીમાં ગાંધર્વ અને અમ્ભરાઓ વસેછે. બ્રહ્માના તેર પુત્ર
અવધ્ય ત્યાં દારપાળ છે. તેઓ દૂરનું અવધ્ય કરી શકે અને વેગળેનું જોઈ
શકે એવી શક્તિ ધરાવેછે, અને સ્વર્ગ, મૃત્યુ તથા પાતાલમાં ફરેછે.
ચિત્રગુપ્તના આવા પ્રકારના દારપાળ, મૃત્યુલોકનાં કર્મથી તેને સદા જા-
ણીતો રાખેછે. તેઓની જિયોની શક્તિ પણ એવાજ પ્રકારની છે. કાંઈ
ગમે એટલી મ્હોટામ્હોટા પોહોંચે તોપણ, આરી લાલચોથી લલચાયા વિના

જેમ અસલને વારે ઝીરીખસના ઘણી વારના પદ્મજ થયેલા રાજ-
ના રાજ્યમાં ઉમશનેજ મ્હોંચે અને મુખ્યત્વે કરીને જોરકસના સંકટમાર્ગમાં
બેઠે અને પ્રતિહિંસકોએ પોતાનો ઉદ્દેશનો માલો બાંધેલો છે, અને અદિયાં
નજીવો, બેદયુક્ત દુહાવસ્થા, ત્રાસ અને ખોટા કર્મ કરાવનારી ભૂખ, છેક નીચી
ખંજિતી દરિદ્રતા અને ભેતાં ત્રાસ ઉપજે એવા આકારો એઓનું રંગણ છે.

૧ જહુ લીતિપુરથી ૪૪ ચોજન જેઠે ધર્મરાજપુર છે. તેમાં પાપિયોના અ-
નેક પ્રકારના હાહાકાર થઈ રહેલા છે. તેને જોઈને પેલા પાપી જીવ પણ હોહાકાર
કરે છે તે સાંભળી યમરાજના પુસ્ત્રારી લોકો ધર્મધ્વજ નામના પ્રતીદારને તેના
આવવાની જાણ કરેછે એટલે ચિત્રગુપ્તની આગળ તેની કરણી વિષેના જ્ઞાતાન્ત
કહી સંભળાવેછે. તે સાંભળીને ચિત્રગુપ્ત ધર્મરાજને જિવેદન કરેછે. ધર્મરાજ ય-
થાયોગ્ય સર્વનાં કર્મ જાણેછે તોપણ તેવીજ રીતે જાણનાર ચિત્રગુપ્તને પૂછે
અને ચિત્રગુપ્ત અવધૂને પૂછેછે. તે મરણ પામી આવેલો જીવ સી વર્તેનો હોય
છે તો તેની કરણી વિષે અવધૂની જિયો ને અવધૂની કેહેવાયછે તે કહી સંભળા-
વેછે. તેમજાને દિવસે અવધૂકર્મ (અવધૂ) કરવામાં આવેછે તેથી આ અ-
વધૂ સંદેહ થાયછે પણ આ ક્રિયા કરવામાં ન આવી હોય તો તેમને
ક્રોધ થાયછે.

રહે નહિ એવું પુરાણોના રચનારની નજરમાં આવેનું, તે મત પ્રમાણે તેઓએ બખ્તુ છે કે, ઉપર લખેલ શ્રવણો પણ તેમને દાન આપવાથી પ્રસન્ન થાય છે તેમાં મુખ્યત્વે કરીને એક જે ધર્મધ્વજ કેહેવાય છે તેને જો કોઈએ સાથે ધાનના દાનવડે પ્રસન્ન કરેલું હોય તો તે જીવની પક્ષમાં બોલે છે.

યમનો મેહેલ પચાસ યોજન લાંબો અને વીસ યોજન ઉંચો છે, તે બધા રત્ન જડીત છે; ચોતરફ ધંટનીંદ થઈ રહે છે, દારોએ પુષ્પોના દાર ઝોકી રહેલા હોય છે, દુગડપર નિશાન ફરકી રહે છે; અંદરની બાજુએ પાતાળનો રૂપ વિશાળ રાજ્યાસન ઉપર બિરાજમાન થાય છે, તેની આગળ શખનાદ કરીને પ્રાણિયોને તેમની કરણીનો ન્યાય કરવાને રજી કરવામાં આવે છે. સજ્જનોની નજરે તો તે પ્રતાપવાન્ મહારાજ જણાય છે, પણ જે દુર્જનો છે તેઓને મહાવિકરાળ સ્વરૂપનો દીશી આવે છે; સજ્જન તેની હુકુમમાં જાય છે એટલે તે પોતાના રાજ્યાસન ઉપરથી ઉડીને તેના આદર સત્કાર કરે છે, અને પછી તેને સ્વર્ગમાં જનાની આશા આપે છે, પણ દુર્જનના ઉપર ડોળા કાઢાડીને તેને પોતાના દૂતોને સ્વાધીન કરે છે કે, તેઓ તેને નરકમાં નાખે અને હાં “તેઓ પોતાના કુર્કર્મ” બાળી નાખીને ચોખ્ખા થવા સાર અમિ કુંડમાં બળ્યાં કરે.

ચોરાશી લક્ષ પ્રકારના નરક છે, તેમાં રૈરવ, મહારૈરવ, તામિસ્ર, અધતામિસ્ર, કુંભીપાક, અને બીજાં યદને એકવીસ તો ધોર નરક છે જીવને ત્યાં શિક્ષા થવા પછી તે ચાર પ્રકારની જાતિના એકવીસ^૧ એક વીસ લાખ દેહ ધારણ કરે છે, જેવા કે અડજ એટલે. ઈંડામાંથી નીપજે છે તે, ઉદ્દિભજ એટલે વનરપતિ જેવા નીપજે તે, સ્વેદજ એટલે જે પ-રસેલા આદિ પ્રવાહી પદાર્થમાંથી પેદા થાય છે તે, અને જરાયુજ જે ઓ પુરુષના યોગથી થાય છે તે.

યમ જે જીવને ઉપરના લોકમાં મોકલે છે તેમાંથી કેટલાક સ્વર્ગ અથવા દેવલોકમાં જવા જેવા હોય છે, કેટલાક યોડાં ધર્મોત્તમા હોય છે, તે

૧ એટલે કદાપિને એકવીસ નરક છે તે દરેકની અલગ જાતિના અલગ લાખ દરો એવા ચાર વર્ગના ચોરાશી લક્ષ અવતાર લખે છે.

અશુદ્ધ દેવમાં રહેછે, જેવા કે શિવના ગણ, યક્ષ, લૈરવ, વૈતાળ, ભૂત, ને જી જોછી ધર્માંતમા હોયછે તે યક્ષણી, શાકિની, વગેરે યાવ છે, અને દુર્ગા અથવા બીજી મેઘી દેવીની સાથે રહેછે. એ મલિન દેવ, પૃથ્વીની ઉપર ભુવર લોક છે તેમાં રહેછે. ભુવર લોક ઉપર સ્વર્ગ લોક છે તેનું વધારે વર્ણન આ ઠેકાણે આપવાની અગત્ય છે.

“વિદ્યાના અમત્કાર” University of Literature એના નામના પુસ્તકના કર્તાએ, રાજ્યએને દેખીતા દમવા લાયક માનવા પાત્રી માદી આપીછે તેમાં કંડિયાના રાજાનું “દેવ”નું પદનોધેલું છે જ્યારે મિ. ડી. ઇ. જરાયથીને રાજ્યનો આવો કિતાબ તરેહવાર રીતનો લાગ્યો ત્યારે એણે તેનો સાધારણ અર્થ તેના સમજવામાં આવ્યો નથી, પણ દેવ એટલે પુરુષેશ્વર એવો અર્થ તે સમજ્યો છે

૨ હવેમ પ્રકારના ભૂત વિષે આગળ જણ્યું છે તે અને આ એક સમજવા નહિ

૩ જુવો મનુ અધ્યાય ૬ પૃ ૭૬ વળી જુવો “હવાના રાજ્યનો રાજા” “આ જગતના અમત્કારના રાજ્ય કરતા” મેટ્રોપોલિટન ઈરીટ્રીયાનો પ્રતિ કથન આ રાય ૨ પૃ ૨, તથા આ રાય ૧ પૃ ૧૨ છેના લોક ઉપર મિ વાવણિયે નીચે પ્રમાણે લખ્યું છે --

“હવા અથવા સ્વર્ગની નીચેનું આકાશ હું પિશાચીથી ઘરોલું હતું એ વા ઈત્રાયક લોકોનો તથા લોકિક અભિપ્રાય હતો તે મિ મીડના અવલોકન પ્રમાણે એટલાને માન્ય રાખેલો છે અને ધર્મ પુસ્તકનો તેને આધાર મળેલો જણાયછે

મિડલ પોતાનાં પાદેગત વાર્તાના ૧૦ મા પુસ્તકમાં (૧૮૨, ૧૮૦) એ વિષેનું સ્પષ્ટ કરેછે --

“આ ભવિષ્ય કથનમાંથી એ પ્રમાણે નીકળ્યું પછી બીજી ઈ ને એરી ‘તેના પુત્ર ખ્રિસ્તે જ્યારે હવાના રાજ્ય મેનલને ગામવામાંથી બીજાની પેટે’ ‘પડતો લેયો ત્યારે તે સાચું હતું, પછી તેણે પોતાની વારમાંથી ઉઠીને તેનું’ ‘રાજ્ય અને સત્તા બીજાની લઈને ડાંગીને તેના ઉપર છત્ર મેળવી અંતે’ ‘સ્વર્ગારોહણ કરીને, જે મેનલને બીજાના વગ રી લીધા હતા તેને તેના’ ‘લાખી મુન મુખી લઈ લીધેલા હવાના રાજ્યમાંથી દૂર કરી લીધો, તેને’ ‘તેના પાદે આપણા પત્રની નીચે કચડી નાખશે’

દેવ એ શુદ્ધનો અર્થ સદા ઉપર પ્રમાણે થતો નથી. કહિયત રા-
જાઓ સિવાય, ખીજા રાજાઓને એ શબ્દ લગાડેલો આપણા જોવામાં
આવ્યો નહે, તેમજ તેજ અર્થને મળતો ડિંગાઈ દિવસનો કિતાબ રોમન
સોડાએ જુલિયસ અથવા અગસ્તસને લગાડેલો છે. વળી કુમારપાળ જેવા
રાજાઓ જે પ્રજાને પ્રિય થઈ ગયા છે તેઓને પણ એવું પદ આપવાના
માં આવ્યું છે, એટલુંજ નહિ પણ વળી, તેનો કૃતધી કમાતુયાથી જોર
જુલમ મરેલું રાજ્ય કરીને અપ્રિય થઈ ચાલતો યથો, તેને પણ એદરમ-
રપણે એવો કિતાબ આપવામાં આવેલો છે, તોપણ દેવ એ શુદ્ધનો અર્થ
હિંદુના મનમાં સદા આવે છે, તે સાધારણ રીતે તો 'ધૃત્વીની ઉપર
ના કોઈ સોદનો રહેવાશી. એવો છે, પણ વિશેષ ઓક્સ રીતે તો સ્વર્ગના
ગમે તે કોઈ રહેવાશીને લાગુ પાડવામાં આવે છે.

મોક્ષને માટે શિવ કે વિષ્ણુની પ્રાર્થના કરવામાં આવે છે, આગળ
ના સમયમાં આ બન્ને દેવને એક ખીજાની વિરુદ્ધ મણવામાં આવતા
નહિ અંદાજે બારોડ પોતાના રાસાના પ્રારબમાં કહે છે, "કવિયે હરિના
શુચી ગાયા છે તેજ પ્રમાણે તેણે હરના શુચી ગાયા છે. જે 'માયુસ ઈસ
અને સ્વામને જુદા કહે છે તે નરકમાં જશે. સર્વના કરતાં (સ્વર્ગ કરતાં પણ)
જોય મદા મોક્ષ છે તેનો નારાયણની સાથે યોગ છે. જે માયુસ મહેશ્વરની
નિદા કરશે, તે તેની પાસે જઈ શકશે નહિ."

પણ હાલમાં તો કોઈ પણ બન્નેની સંગાતે પ્રાર્થના કરવું નથી.
તે તો એકને પડી રહે છે અને ખીજાને તેનાથી ઉતરતો ગણે છે. આ
પ્રમાણે વ્યવહારમાં જોતા કોઈ પણ હિંદુ દેવ એ 'શબ્દ ઈશ્વરના અર્થ-
માં એક કરતાં વિશેષ જેવને લગાડી શકતો નથી.

આમ છતાં પણ તેઓસ કરોડ દેવતા, હિંદુના સાંત્રોમાં ડલા છે,
તેઓ સ્વર્ગ એટલે જ્યાં ઇદ્ર રાજ્ય કરે છે ત્યાં ઠરાવેલી સુદત સુધી વસે-
છે—તેઓ દેવતાઓથી એટલા જુદા દૂર છે કે જો આ પ્રમાણે પામીને તે-
મનાથી આગમનું પદ પામે છે, તેમની તેઓ આજ્ઞાઈ કરે છે. ઇદ્રને
અગર સોડાનો રાજા એવું પદ છે, તે માત્ર બલાત્કારેજ લાગુ પડે છે. ગી-

● જુલો પ્રથમ ભાગમાં ૧૨ માત્રકરણમાં ખીજા જીમદેવના વિષયમાં સુચકું
૧૫૧ની ટીપ.

તામાં કહેછે કે, “પુણ્ય કર્મોને લીધે તેઓ સુર રાખના મહેલમાં જાયછે, અને દેવતાના સરસ સ્વર્ગી પદાર્થનું ભક્ષણ કરેછે; જ્યોત્ષ્ણો આ સ્વર્ગનું ઉત્તમ સ્થાન બોગબું, પણ તેમનાં પુણ્યકર્મ જો થઇ રહ્યાં ને તો તે મૃત્યુ લોકમાં પાછા આવેછે અને તેઓની ગણના એક કવિ “ક્ષણભગુર પરતુઓ વિષે કહેછે તેમાં થાયછે, તેઓની ખીણતી મગરૂરી એવી કરમાઇ જતી અને એવી અનિશ્ચિન છે કે થોડો કાળ તેના સ્વાદાકરી જતા દા- તરડાથી સત્તર કાપી નાંખેછે.”

તેઓ નિરંતર સ્વર્ગમાં વાસ કરી રહેતા નથી, તેમજ આ મૃત્યુ લોકમાં જન્મ પામવાથી અને એવા ચોરાની લક્ષના ફેરામાંથી બચી જતા નથી. તેઓનો સ્વર્ગમાં રહેવાનો કાળ પૂરો થાયછે ત્યારે તેઓ પૃથ્વી ઉપર આવેછે અને તેમનું દેવ પદ પાછું મનુષ્ય પદથી ઢકાઈ જાય છે. આ

+ મર વિવિધમ જ્ઞેનસના ચયના પુસ્તકના ૧૩ મા ભાગનું પૃષ્ઠ ૨૬૫

ગીતા, અધ્યાય ૬ શ્લો ૨૦, ૨૧

ત્રૈવિદ્યા મા સોમર્પાઃ પૂતપાપા

યજૌરિદ્ધા સ્વર્ગતિ પ્રાર્થવંતે

તે પુણ્યમાસદ્ય સુરેન્દ્રલોક

મશ્નંતિદિવ્યાન્દિવિદેવ ભોગાન્

તે તં મુક્ત્યા સ્વર્ગલોકં વિશાન્તે

ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોકં વિશંતિ

एवं त्रयी धर्ममनु प्रपन्ना

गतागत कामकामा लभन्ते.

અર્થ એક જાણનાર, ચરણથી માફ પૂજન કરીને સોમપાન કરવાવાળા, પાપ, રૂઝિન યવેલા સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેઓ પુણ્યના ફળરૂપ સુરલોક એટલે સ્વર્ગ મેળવે છે, અને સ્વર્ગને વિષે દિવ્ય દેવોના બોલવેલે તે વિશાળ સ્વર્ગલોક બોલ- વીને પુણ્યનો ફાલ થાય છે ત્યારે મનુષ્ય લોકમાં પ્રવેશ કરેછે. એ પ્રમાણે ત્રણે વેદે પ્રતિપાદન કરેલા કાર્ય કર્મનો આશ્રય કરવાવાળા તથા દિવ્ય લોકની કામનાવાળા આવાજમન કરેછે (સ્વર્ગમાંથી પૃથ્વી ઉપર આવેછે અને પાંગા જાયછે)

૨, અથવા આશુ ઉપર મરણ પામેછે તેને ઇન્દ્રના સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાયછે +
પણ જેઓ માત્ર ઘડાવાનું હોયછે તેઓનેજ આવી આશા હાય
પડેછે. જે ધાતકી, માછલાનો નાશ કરેછે તે નર્મદાને જીવેછે પણ
તેની પવિત્રતા તેને નકામી છે. બ્રાહ્મણોને જે વર્ણસન આપેછે તે પો-
તાનાં માખાપને સ્વર્ગે લઇ જાયછે, એટલુંજ નહિ પણ તેમના પૂર્વજોને
પણ લઇ જાયછે, જે બ્રાહ્મણને કન્યાદાન આપેછે તે પોતાના પિ-
તૃપક્ષને તારેછે; વળી જે, વાવ, કુવો, તલાવ, વાડી, દેવમંદિર બંધાવેછે
અથવા છાંયોદાર કરાવેછે તે અમરપુરીમાં જાયછે, અને બ્રાહ્મણને આ-
બા આપનાર અથવા નિલદાન કરનાર વિમાનમાં બેસીને સ્વર્ગમાં જાય.

“અને લશ્કરી સરદારોએ અમને ખાતરી કરી આપી છે કે આટિઠાઠ (કશિ-
યાના રાજની પશ્ચિ) ના પવિત્ર ધર્મના મૂર્તિપૂજક સત્ત્વોએ કશિયન કેદિ-
યોને અતિશય કમકમાટ ઉપજે એવી રીતે દુષ્ટ દેવરાણ્યું છે, અને જારના જે
“કુમારો ધર્મની લડાઈમાં આ પ્રમાણે મરણ પામેછે તે જો પાપી થયા નહિ
“હોય તો પારારા સ્વર્ગમાં જશે અને તેવા થયા હશે તો પોતાનાજ દેશમાં
ફરીને પાછા જન્મ લેશે”

+ ‘આ એંગોલ ધોરણી અતિ પ્રસિદ્ધ જગ્યા આનસી પરમણામાં પાંચ
“પુરજના પ્રખ્યાત લામાના મઠ આનજ છે, ત્યાંની જગ્યા એવી પવિત્ર ગણા-
“યછે કે જેઓને ત્યાં ઝાટવામાં આવે તેઓ નક્કી ઉત્તમ અવતાર પામે પ-
“વંતના મુખ્ય લામમાં કેટલાક યુગ સુધી બુદ્ધિ, આ ટોણે વાસ કર્યો હતો
“તેથી આની અમાઠારિક પવિત્રતા આવેલી ગણાયછે ટોકોશ વિષે આમજ
“કથારાણ્ય લખવામાં આવેછે કે તે સન ૧૮૪૨ માં પોતાના માખાપના અસ્તિ-
“ત્વાં લઈ ગયો અને તેણે વર્ણન આપ્યું છે તે પ્રમાણે એક નળીના મ્હોળા
“જેવડા ઊંટમાંથી બુધને મ્હોળામ્હોળા જેવાનો લાલ તેને મળ્યો હતો પૂર્વતની
“માટે પર્વાડી વાળીને તે જોડેલા છે, પોતે કાઈ કરતો નથી અને તેની આસ-
“પાસ સર્વે દેશના લામા તેની પ્રાર્થના કરતી સ્થિતિમાં બિટલાઈ વળેલાં છે

“તારતરીના રજોમાં એંગોલ લોકો પોતાને ખબર તેમના સગાંના અસ્તિ-
“લઈને ચાલતા વારે વારે જોવામાં આવેછે અને સંધ્ય મળીને પાંચ પુરજને
“ટોકોમે પ્રવાસ કરીને સોનાને સ્ટે મોડા શીટ જમીન વેચાથી લઈને તેના ઉપર
“સમાપિરયાન ચણેછે. કેટલાકને તો આ પવિત્ર રથાને પોદ્દોચવાને આખા વ-
“ર્ષ લગી પ્રવાસ કરવો પડેછે અને અતિશય સંદેહ વેઠવા પડેછે” H. H. H. H.

છે અને તેને ચાર દત્ત ચામર કરેછે. જે શિવની કમળપૂજા કરેછે, અથવા
 હૈરવળ્ય ખાપ છે અને ગંગાના જળમાં ઝપલાવેછે અથવા જળશાષ્ટ કરેછે
 અથવા એવા ખીજા પ્રકારનું હિંદુશાસ્ત્રમાં લખેલી પાવન કરનારી રીતે સ્વા-
 ર્પણ કરેછે, તે પણ સ્વર્ગમાં જાયછે. આવા પ્રકારના સ્વાર્પણમાં સતી થાયછે
 તે બહુ પ્રસિદ્ધ અને બહુ સાધારણ છે. જે સ્ત્રી પોતાના ધણીની સાથે
 બળા મરેછે તે તેની સાથે સ્વર્ગમાં રહેછે; તે પોતાની અને પોતાના પૂર્વ-
 જ્ઞેની સાથે પેહેડી તારેદે, હદાપિ તે જો તેઓનાં પાપ કર્મને ક્ષીણે તેઓને
 નરકની પ્રાપ્તિ થઇ હોય તોપણ તેઓ સ્વર્ગનાં જાયછે. બ્રહ્મપુરાણમાં લ-
 ખ્યુંછે કે “જ્યારે ચિતા તૈયાર થતી હોય ત્યારે પતિવ્રતા અધીગનાને સ્ત્રીને
 શ્રેષ્ઠ ધર્મ કહી સંભળાવવો, જે સ્ત્રી પતિવ્રતા અને નિષ્કલકવાળી હોયછે
 તે પોતાના ધણીના મડદા માથે “બળી મરેછે” અને ગરુડપુરાણ કહેછે
 કે, “જે સતી થાયછે તે તેનીશ કરોડ વર્ષ સુધી પોતાના ધણી સાથે
 સ્વર્ગનું સુખ નિરંતર ભોગવેછે, અને તે મુદત પૂરી થાયછે ત્યારે તે હ-
 તમ કુળમાં જન્મ પામીને તેજ પ્રિયતમ વેહેરે પરણેછે,

ત્યારે કોઇ મરી જાયછે ત્યારે કેટલેક પ્રસંગે તેની સ્ત્રી ખીજી સ્ત્રી
 રોતી ફૂટતી હોય તેના ભેગી બળવાને બદલે, યોડી વાર લગી બોલ્યા આલ્યા
 વિના સ્નાત્ત બેસી રહેછે પછી તત્કાલ આંખો ફેરવી દઇને યેલછાના
 ચાળા કરવા મૂકેછે અને જ્ય અંખા, જ્ય રણુહોડ, એમ કરતી બોલી
 ઉઠેછે. એટલે “તેને સત સચું” એમ કહેવામાં આવેછે. આ નવી દેવી
 ના હાથના દિગ્લોકના થાપા બાગ્યુની સાખોએ કલ્યાણ થવાને સાર
 મરાવેછે પછી છોડવાને માથે હાથ મૂકાવેછે. તેનાં ધર્મનાં અને સગાંવાહા-
 લાં તેની પાસેથી આશીર્વાદ માગી લેછે અને હવે પછી શું બનવાનું છે
 તે પૂછેછે. તેના શત્રુ તેના કોપ સમાવવાને કાલાવાલા કરેછે, અથવા શાપ
 દે નહિ એટલા માટે કપના સંતાપ જાયછે. રાજ અને દાકોરો નાજિ-
 ચેર લઇને તેની પામે આવેછે; અને કુમારિકાના પેલાક પેહેરાવીને તેને
 ઘોડા ઉપર બેસારેછે; અને તે પછી વાજતે ગાજતે માજન સદિત પો-
 તાના ધણી સાથે બળા મરવાને જાયછે. તેણે કુમારિકાનો દબદબા મરેલો
 પેલાક પેહેરો હોયછે અને જેમ પરણવા જતી હોય તેમ સાજન સદિત
 ગામ વગેરે યઇને જાયછે ગામના લોકો તેને પગે લાગેછે. તે કહેછે કે

“ચાત્રો હતાવળ કરો મારે મારા ધણીનું છેલું પડશે, મારો ધણી વાર “યવાથી કાપશે.” તે પોતાના ધણીને ચિતાદારે બેઠવા આતુર થઈ રહી હોયછે, અને આજે રસ્તે, જય અંબા ! જય રણછોડ ! કરતીજ રેહેછે. જ્યારે તે ગામને દરવાજે જઈ પોહ્યાં છે ત્યારે ત્યાં ત્યાં દિગંથોડના ધાપા મારેછે.

સતીની ચિતા ધણીજ મોટી કરેલી હોયછે, બારે ગાડાનાં પથારી ખડકી દેવામાં આવ્યાં હોયછે, નેની સાથે સતીને જકડીને બાંધવામાં આવેછે, અથવા કાંઈ વાર નો લામડાંની મઠી કરવામાં આવેછે. ને પછી નેના ઉપર અળગી હોછે તેમાં ને પોતાના ધણીનું માથું પોતાના બો-ળામાં મૂકીને બેઠેછે અને મરણ ભાગી જરા પણ ડરવાવિના પોતાને દાધે ચિતા સળભાવેછે. સતીની ચીસ મોંબળવામાં આવે નો તે ધણું જોડું ગણાયછે; તેથી જેવી ચિતા લાગવા માટેછે જોડેલે સર્વ જય અંબા ! જય રણછોડ ! ના પોકાર કરી મૂકેછે અને રણસિંગાં અને ઠોસનગારાંના બેઠેર પાડી મૂકતા બારે અવાજ સર્વ બળી જતા સુધી થયાં કરેછે.

આરા બધંકર દેખાવ આગળ થતા હતા પણ દેવે તે બહુ જોવામાં આવતા નથી. તોપણ કાંઈ કાંઈવાર તે બનેછે.* રત્નપૂત સોડામાંજ માત્ર આ કામ જોરાવરીથી કરાવામાં આવતું; હિંદુની કેટલીક નાતોમાં, જેમકે દાખાણને માટે નાગર આજ્ઞામાં એવો બનાવ બિલકુલ બનેલો હોતો નથી.

જે જગ્યા આગળથી મૃત્યુવોદનાં માનવી સ્વર્ગમાં ગયેલાં તે જગ્યા-ઓએ ગૂંજરાતમાં એધાણ રહેલાં છે તેમાં કેટલાક તો પાળિયા ઢો-યછે અને તેને સિંદુર લગાવેલું હોયછે. અથવા અમે આગળ વર્ણન કર્યું છે એવા દગલા કરેલા હોયછે, પણ ધણી કરીને મોરોડિયા વધારે જો-વામાં આવેછે તે કાંઈ ઠેકાણે એકલાંજ હોયછે અને ધણી ઠેકાણે તો ન્દાની મોટી છત્રિયા ચણાવેલી હોયછે. પાળિયા બેસારેલા હોયછે તે પથ્થરની છાટ ઉપર મરનાર શર પુરપની મૂર્તિ કોરેલી હોયછે, તેને ઘોડે બેસારેલો હોયછે, અથવા રથ ખેડતો કાઢાડેલો હોયછે, અથવા મરણની વેગાએ જેવી

* સન ૧૮૫૩ ના આઠટાંબર મહિનાની ચેત્રવી તારીખે ગુપ્તવારના તાબાના ઠંડી પરગણાના આસવા ગામના વાધેલા લોકોમાં સતી મર્દ ઠંડી

તેની સ્થિતિ હોય તે પ્રમાણે કાઢાડેલો હોયછે. સગીના પાણિયા ઉપર સાબામ્યવતીના પંજની નિશાની કાઢાડેલી હોયછે. છાતીમાં કે ગળામાં કટાર ખોડેલો આકાર કાઢાડેલો હોય તો ત્યાં આગળ બાટે ત્રાસું કરેલું બહુધા આવેછે. પાણિયાની નીચે મરનારનું નામ તથા મરણ તિથિ અને બીજી તેને લગતી દક્ષિત કારવામાં આવેછે, આવા બહુ પાણિયા તળાવની ચોગરદમ બેસારેલા કે ગામના દરવાજાની પાસે જથાબધ જોવામાં આવેછે. દરેક પાણિયાની પૂજા, મરનારનાં સગાં, તેના સવત્સરિયે કે કાંઈ એવાજ બીજા પ્રસંગે કરેછે; અને તેના કુટુંબમાં કાંઈનું લગ્ન પાંચછે ત્યારે વરકન્યા તેને પગે લાગવાને જાયછે.

કેટલાંક આવાં સ્થાન બહુ પવિત્ર યર્ષ પડેછે. જો કાંઈ માણસ કાંઈ ધારેલા વિચારમાં ફળદ્રુપ થાયછે તો તે જગ્યાએ બાહાણુ જમાડેછે અથવા ત્યાં દેડે બંધાવેછે. એટલે તે દેવનો પ્રતાપ વધેછે અને પછી સર્વે તેને માનેછે.

આગળ આપણા જોવામાં આવ્યું છે કે, દેવી બહુચરાશનું દેર, એક ચારણની જીના મરણની એધાણી રાખવા પાણિયો ઉભો કરેલો તે સ્થાને બાંધવામાં આવ્યું છે. બીજું એક બહુ પૂજાયછે એવું દેડે કંચના રણમાં હુજવથી આડેસર જતાં રસ્તામાં છે, તે વરણાજી પરમાર કરીને એક રજપૂત ઠાકોર, પોતાના મામનાં ઢોર કાળિયોતુ ધાકું વાળી મધું હતુ, તેની પછવાડે પડતાં, પોતે તરતનો પરણેલો તે કેસરિયા વાગા સદિત મરાયો હતો, તેવું છે. જેઓને દેવતાપણું પ્રાપ્ત થયેલું એવા હવણાના બનાવોમાં સદુષ્ટા બાઢણુનો દુષ્તાન્ત જાણુવા જેવો જાણીને અત્રે લાંબયેછિયે.

અસાધની જીતમાં નેપૌલિયનની સત્તા નરમ કરી નાંખવામાં આવી સારપછીના વર્ષમાં અહમદાબાદ નગરમાં પેશવા અને ગાયકવાડ બન્નેની સત્તા ચાલતી હતી; અને તેઓની કચેરિયો બદ્દમાં અને હવેલીમાં હતી. આવા સમયમાં કેટલાક નકારા લોક જે ચાડિયાને નામે પ્રસિદ્ધ હતા તેઓ ચાડિયો ખાવાનો ધંધો ચલાવતા હતા. ચાડિયાઓથી સરકારના અમલનામાં પેસો આવતો હતો, અને તે વેળાની સરકારને માત્ર એકજ વિચાર હતો, કે ગમે તેમ કરીને પણ પૈમોહવધારો, તેથી જેનાથી જેટલો પૈમો સરકારને મળતો હતો તેના પ્રમાણમાં તે નેટલો માનીતો થઇ પડતો. પૈસા વૃંદાને માધારણુ રસ્તો ચાડિયાઓએ શોર્માં કાઢાડ્યો હતો કે આખર-

શ્રીમ જાણ દેવતા રહેજે. તે મનુષ્ય મૂળવેળે, અને તેમના લેખ લખેછે. વૈકુંઠે એ વિષ્ણુનું ગ્યાન છે—જે તેણે રામાવતાર ધારણ કરવા છાડ્યું હતું ત્યાં જગતનો રક્ષણ કરવાર બેસેછે, અર્ધાગે લક્ષ્મી છે અને હનુમાન, મારુ અને બીજા બધા પુરાણમાં લખેલા દેવતા તેની આસપાસ રહેછે. ધ્રુવ જે ઉત્તર નક્ષત્ર છે તે દ્વારપાળ છે. દૈવાસમાં શિવ રહેછે, ગહન દુર્ગા તેને અર્ધાગે છે અને પ્રવચના અક્ષય કામની કમકાટ કર્યાં કરેછે. તેની આગળ તેના જેવી વિભૂતિ ધારણ કરેલી અને જટાઓ ખાંધી લીધેલી એવા ગણપતિ અને ભૂનાદિ ગણ નાચ કરીને નિરાશી દેવને પ્રસન્ન કરેછે.

જ્યારે ચાર મુખ—સૂર્ય, હાપર, ત્રેતા, અને કલિ, ૭૧ વાર યજ્ઞ રહેશે ત્યારે ઇન્દ્રના રાજ્યની અવધિ આવશે, અને સ્વર્ગમાં બીજાનાં રાજ્ય આસપાસે જ્યારે ચૌદ ઇન્દ્ર રાજ્ય કરી ગેહોએ ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ પૂરો થશે અને જેમ રાત્ર પડતી જશે તેમ સ્વર્ગ, મૃત્યુ, અને પાતાળનો નાશ થશે અને સવારમાં પાછા ફરીને દેખાશે. જ્યારે તેનાં સો વર્ષ થશે ત્યારે મહાપ્રલય થશે એટલે આખા બ્રહ્માન્ડનો નાશ થશે.

આ બધા કર તોદાનનો ધૂમાડો જેવો સમી જાયછે એટલે, હિંદુની સ્થપના તેની પાર, જેનામાં તેનો વિશ્વાસ ચોંટી રહેશે એવા પરમેશ્વર જેમાં બિરાજેલા એવું સ્વર્ગ પ્રગટ થતું જુવેછે. વૈષ્ણવ ગૌતોક દેખેછે અને તેમાં ચાર હસ્તવાળા વિષ્ણુને નિરંતર રાજ્યકર્તા જુવેછે. સાંધી શ્રીકૃષ્ણ પૃથ્વી ઉપર આવ્યા, અને તેના બહુ પ્રજાના ગોવાળ અને ગોવાલણીને રૂપે, પ્રજાવચના ચોક્કમાં મહા નાચ કરવાને હવે એકા થયાં. પ્રલય કરનાર દેવના બહુ અતિશય ગેશાધના હિમાલયના શિખર ઉપર અગ્નિ રાગ્નિ રૂપે મહા કૈલાસનો વિશામ બોગવેછે, ત્યાં મનુષ્ય પ્રાણીના ઇવતરતું દુષ્પદાયક અને વારંવાર થતું જન્મ મરણનું બંધન, જે અદિયાં શશ્વિક લાગેછે, તેથી મુક્ત રહેછે, અને જેમ ચંદ્રનું પ્રતિબિમ્બ પાણીની ચંચલ સપાટી ઉપર દેખા દબને આકાશમાં એકાએક જતું રહેછે, અને પરપોટા જેમ પળમાં ચાયછે અને પળમાં દરિયામાં સમાઈ જાયછે. તેમ, તેનો આ-મા પરમહમાં જાગો જઈને શાન્તિ પામવાનો છે.

સૂચીપત્ર.

અમરપર ચૂનરાત છતી લેછે, ભાગ. ૧
પૃ. ૬૪૭. દેરાની સ્થિતિ, અને પા-
દશાહે કામે લગાડેલા ઉપાય. પૃ.
૬૪૮-૬૫૪.

અગ્નિમખાન ઉધેઈ, ભાગ. ૧ પૃ. ૬૧૪
અલ્પહિલપુરનો આપડાવંશ.

૧ બનરાજ, પંચાસરના રાજા જયસિ-
ખરીનો પુત્ર, ભાગ. ૧ પૃ. ૩૮-૪૭
અલ્પહિલપુરની સંવત ૮૦૨ (ઈ.સ.
૧૭૪૬) માં સ્થાપના કરેછે;
સન ૮૦૬ માં મરણ પામેછે, પૃ. ૪૭
તે અને તેના કમાનુયાયી બ્યારે બ્યારે
થયા તે વિષે જૂઠા જૂઠા અભિપ્રાય.
પૃ. ૩૭-૪૩ સુધીની દીપ. તેનાપછી
તેનો કુંવર.

૨ યોગરાજ ગાદિયે બેસેછે, તે સન
૮૦૬ થી તે ૮૪૬ સુધી રાજ્ય કરેછે
પૃ. ૪૭-૪૬ તેના પછી તેનો કુંવર.

૩ ફોમરાજ ગાદિયે બેસેછે, તે સન
૮૪૬ થી ૮૬૬ સુધી રાજ્ય કરેછે,
પૃ. ૪૬; અને તેની પછાડે તેનો કુંવર.

૪ જીવડ ગાદિયે બેસેછે, તે સન ૮૬૬
થી ૮૯૫ સુધી રાજ્ય કરેછે, પૃ. ૪૬;
તેના પછી તેનો કુંવર.

૫ વૈરીસિંહ ગાદિયે બેસેછે, તે સન
૮૯૫ થી ૯૨૦ સુધી રાજ્ય કરેછે
પૃ. ૫૦ તેના પછી તેનો કુંવર.

૬ રત્નાદિલ ગાદિયે બેસેછે, તે સન
૯૨૦ થી ૯૩૫ સુધી રાજ્ય કરેછે, પૃ.
૫૦; અને ત્યારપછી તેનો કુંવર.

૭ સોમનસિંહ ગાદિયે બેસેછે, તે સન

અલ્પહિલપુર—સાંધણ

૯૩૫ થી ૯૪૨ સુધી રાજ્ય કરેછે, પૃ.
૫૦-૫૭; તેને પુત્ર નહતો તેથી તેની
પછાડે તેનો ભાણેજ મૂળરાજ સો-
લંકી, જે તેની બહેન લીલાદેવીનો
પુત્ર, રાજ સોલંકીથી થયો હતો તે,
ગાદિયે બેસેછે

અલ્પહિલપુરનો સોલંકી વંશ,

૧ મૂળરાજ સન ૯૪૨ થી ૯૬૭ સુધી
રાજ્ય કરેછે પૃ. ૫૭-૧૦૦. સોલંકી
વંશના કેટલા રાજાએ ક્યાં સુધી રા-
જ્ય કર્યું તેનો ઝોઠો, તથા તે સંબંધી
જૂઠા જૂઠા અભિપ્રાય. પૃ. ૫૭-૫૬
ની દીપ. તે પોતાના મામા સામત-
સિંહને મારી નાંખેછે, અને ગાદિયે
બેસેછે, પૃ. ૬૧. તેના ઉપર ભાગોર
અને તિરંગાના રાજાઓ ચડાઈ કરે-
છે, પૃ. ૬૩-૬૪; સિંહપુરમાં રૂદ-
માળાનો પ્રારંભ કરેછે, પૃ. ૬૫, સુ-
રાષ્ટ્રઉપર ચડાઈ કરેછે, અને શાહ-
રિપુને નસાડેછે, તથા કચ્છના લા-
ખાને કળમ કરેછે, પૃ. ૬૬-૬૭; તે
લાહરના દ્વારપના ઉપર ચડાઈ કરેછે,
પૃ. ૬૧-૬૩ તેનો પદ્માભાષ, અને
સિંહપુર જઈ વસતું, તથા ત્યાં તેનું
મરણ પૃ. ૬૩-૬૭; તેના પછી તેનો
કુમાર,

૨ આમુંડ ગાદિયે બેસેછે, તે સન
૯૬૭ થી ૧૦૧૦ સુધી રાજ્ય કરેછે,
પૃ. ૧૦૧-૧૦૩; તેને ત્રણ કુંવર હતા.
તેમાંથી વઘુભરાજ તેના પેદેલાં મરણ

અણ્વિલપુર, ઈલાહિ સાધણ

પામેછ, પૂ ૧૦૩, દુર્લભશાળ, અને
નામશાળ માધી,

૩ દુર્લભશાળ આદિયે બેસેછ તે સન
૧૦૧૦ થી ૧૦૨૨ સુધી રાજ્ય કરેછ,
પૂ. ૧૦૪-૧૦૭, તેનાપછી નામશા-
ળનો પુત્ર અને તેનો ભત્રીજો ભીમ-
દેવ આદિયે બેસેછ ૧૦૫-૧૦૭.

આમુંડ, વણિ, અને દુર્લભની વાત
સાથે મદમૂર્ અત્રનીની શ્રુતશત
ઉપરની ચડાઈના સળધ છે તે સો-
મનાથના મયાળા નીચે જુવે.

૪ ભીમદેવ ૧ સો સન ૧૦૨૨ થી ૧૦૭૨
સુધી રાજ્ય કરેછ પૂ ૧૨૧-૧૪૩, તે
મિધ ઉપર ચડાઈ કરેછ, પૂ ૧૨૧,
તે થેડી ઉપર ચડાઈ કરેછ, પૂ
૧૨૨-૧૨૩, તે માળવાની સાથે
લડાઈ કરેછ પૂ ૧૨૩-૧૨૬, તેનો
પ્રધાન વિમળશાહ આણુ પર્વત
ઉપર દેરાસર બધાવેછ, સન ૧૦૩૨
પૂ ૧૨૬, અનુભવના રાજ વીસલ-
દેવ સાથે તેની લડાઈ પૂ ૧૩૨-
૧૪૦, તે ઉદયામણી સાથે પાલેછ,
તેનાથી તેને ઠણું નામે પુત્ર થાયછ
પૂ ૧૪૧, તેને જૂળશાળ કરીને બીજો
કુવર હોતો તે તેના પેદેલા મરણ પા-
મેછ, પૂ ૧૪૧-૧૪૨, બહુલાદેવી
નામે રાજનો તેને ક્ષેમશાળ પુત્ર થા-
યછ, પૂ ૧૪૩, તેના પછીતેનો પુત્ર

૫ ઠણું આદિયે બેસેછ, તે સન ૧૦૭૨
થી ૧૦૯૪ સુધી રાજ્ય કરેછ, પૂ
૧૪૪-૧૫૩, તે એવાસ ઉપર દળાણ
કરીને આસાવલ લેછ, પૂ ૧૪૪-
૧૪૬, ઠણુંવડી સ્થાપેછ, અને ઠણું-
સામર ખોદાવેછ, પૂ ૧૪૭-૧૪૮,
ઠણુંલકડા નવકેશી રાજની કુમારી
મળાણ દેવી વહેરે પાલેછ અને
તેનાથી તેને સિદ્ધરાજ પુત્ર થાયછ,

અણ્વિલપુર, ઈલાહિ સાધણ.

તે તેની પછાડે આદિયે બેસેછ પૂ
૧૪૮-૧૫૩

૬ સિદ્ધરાજ સન ૧૦૯૪ થી ૧૧૪૩
સુધી રાજ્ય કરેછ, પૂ ૧૫૩-૨૪૪
તેની મા મયજુષ દેવીનો રાજકાર-
વાર, તે વીરમત્રામ આમળ માન
સર બધાવેછ, અને ધોળકામાતલાવ
બધાવેછ, પૂ ૧૫૪-૧૫૫, બાલો-
દના આસ આમળનો લેવાતો કર તે
માફ કરાવેછ, પૂ ૧૫૬, માળવાનો
રાજ ચરોતરનો જૂળશાળ ઉપર હથે
કરેછ, પૂ ૧૫૭, સિદ્ધરાજ અણ્વ-
વિલપુર આર્ચવ સદસલિન તલાવ
ખોદાવેછ, પૂ ૧૫૮, અને તે પૂર્વ
કરેછ પૂ ૧૬૧, જરમા બોડલુની
વાત, પૂ ૧૫૮-૧૬૧, સિદ્ધરાજ
માળવા ઉપર હથે કરેછ, ધાર લેછ
અને ચરોતરનો ક્રોડ કરી લેછ, પૂ
૧૬૨-૧૬૭, હેમચંદ્ર તેની જલુમા
આવેછ, પૂ ૧૬૭, તે રૂદ્રમાળનો
જ્યોત્સના કરાવેછ, પૂ ૧૬૬, જન
દેવ પરમારની વાત, પૂ ૧૭૪-૨૦૬
સિદ્ધરાજ સુરાઈની સામે લડાઈ
મલાવેછ, અને રાદર્ભેશ્વરને કતલ
કરેછ, પૂ ૨૧૪, રાણક દેવીની વાત,
પૂ ૨૧૦-૨૩૦, સિદ્ધરાજ સળધને
સોરઠનો કારંભાર સોપેછ, પૂ ૨૩૧
જેનમતના દિગમ્બર અને ચેનામ્બ
રા વચ્ચે વિવાહ, પૂ. ૨૩૧-૨૩૪,
જૂળશાળે ઔદિમ્ય પ્રાક્ષલોને મિ
હોર દાન કર્યુ હતું તેનો પટો સિ-
દ્ધરાજ નવો કરી આપેછ, પૂ ૨૩૪-
૨૩૫, મુસલમાનો સાથે યોગ, પૂ
૨૩૬-૨૩૮, સિદ્ધરાજ માળવે ન
થે, પારાઈ અને લલના મામડિ
વાળોની વાત, પૂ ૨૩૮-૨૪૮, સિ-
દ્ધરાજની આલચલમત, પૂ. ૨૪૦-

અણ્વિલપુર, ઈ. સાંધલ.

૨૪૪; પેટેવા બીમનો કુંવર હોમરાજ;
તેનો પુત્ર દેવપ્રસાદ, તેનો પુત્ર ત્રી
ભુવનપાલ, અને તેનો પુત્ર કુમાર-
પાળ તેની પછવાડે ગાદિયે બેસેલ,
પૃ. ૧૨૧-૧૪૩-૨૫૦.

૭ કુમારપાળ સન ૧૧૪૩ થી ૧૧૭૪
સુધી રાજ્ય કરેલ, પૃ. ૨૫૦-૩૦૮
તેને સિદ્ધરાજથી ઉપદ્રવ થાયલ,
પૃ. ૨૪૬-૨૪૮; તે ગાદિયે બેસેલ;
તેના સાંઘું થયેલું તરકટ નિષ્કુળ બ-
યલ; અને કાન્દારદેવને તે મારી નાં-
ખેલ, પૃ. ૨૫૦-૨૫૨; નાગોરના
રાજા આત્ર, અને મોળવાના રાજા
વણિય સાથે તેની લડાઈ, પૃ ૨૫૨-
૨૬૧; હોંકણના રાજા અભિહાનુન
સાથે તેની લડાઈ, પૃ ૨૬૫-૨૬૬;
હિમાચાળ, પૃ. ૨૬૬-૨૬૬; સોમ-
નાથના દેરાનો છલ્લોદ્ધાર, પ ૨૬૬-
૨૭૮. કુમારપાળનું જૈનધર્મમા ભરું,
પૃ. ૨૭૮-૨૮૦; સોરઠ ઉપર ચડાઈ,
પૃ. ૨૮૪-૨૮૬; સામ્બાર ઉપર ચ-
ડાઈ, પૃ ૨૮૮-૨૮૯; પૂર્વ બણીના
હથ્થાની ધારણી પૃ ૨૮૯-૨૯૦. વા-
ચેલાની ચઢવી, પૃ ૨૯૦-૨૯૩ કુ-
મારપાળના ઇછા કિંવસ, પૃ
૨૯૧-૩૦૮.

કુમારપાળના મહીપાળ, અને ક્રી-
તિપાળ એવા બે ભાઈ અને બે બે-
હેનો પૃ. ૨૪૬ તે નિઃસંતાન મરણ
ખામેલ, કુમારપાળ વિશે વિશેષ જ્ઞાન-
તા. પૃ ૩૦૦-૩૦૮. તેની પછવાડે
તેના ભાઈનો કુંવર અન્યપાળ ગા-
દિયે બેસેલ.

અણ્વિલપુર; ઈ. સાંધલ

૮ અન્યપાળ સન ૧૧૭૪ થી ૧૧૭૭
સુધી રાજ્ય કરેલ, પૃ ૩૦૮-૩૧૩
તેની પછવાડે તેનો કુંવર જાદિયે
બેસેલ.

૯ બીજો મૂળરાજ સન ૧૧૭૭ થી
૧૧૭૮, સુધી રાજ્ય કરેલ, પૃ ૩૧૩
અને તેનાપછી તેનો કાકા, અન-
યપાળનો ન્દાનો ભાઈ,

૧૦ બીજો બીમદેવ ગાદિયે બેસેલ, અને
તે સન ૧૧૭૯ થી ૧૨૧૫ સુધી રાજ્ય
કરેલ, પૃ. ૩૨૨-૩૫૭ સન ૧૧૭૮
મા, નેવામાં તેનો ભત્રીજો જવતો હ-
તો તેવામાં, તે શાહાણીન ગોરીને
હરાવેલ, પૃ ૩૧૬-૩૨૦; તેના ગા-
દિયે બેસવા ઉપર મોળવાનો રાજા
સોહદદેવ તેના ઉપર ચડાઈ કરવાની
ધારણી બતાવેલ, અને છેવટે સોહ-
ડનો દીકરો અર્જુનદેવ ચડાઈ કરેલ,
પૃ ૩૨૧-૩૨૩; અનગોરના રાજા સો-
મેશ્વર ચોહાણ સાથે તથા તેના કુ-
વર પૂરવીસજ સાથેની લડાઈ, રજ-
પુત્રચાનના કવિ અંદાપારોટના વ-
ર્ણના પ્રમાણે પૃ ૩૨૪-૩૫૩, મહ-
મદગોરી હિંદુસ્થાન ઉપર ચડાઈ
કરેલ, પૂરવીસજ ચોહાણ અને ક-
નોજના નયચદનો નાશ કરેલ, પૃ.
૩૫૩-૩૫૪; તેનો સરદાર કુલથુદીન
જૂનરાવ ઉપર દહો કરેલ બીમદેવને
હરાવેલ, અને અણ્વિલપુર તેણે
સન ૧૧૯૪ પૃ ૩૫૫; પરિણામે જ-
કુનો કબજે વતો નવી ઉપદ કુલથુ-
દીન આણના પરમારોને હરાવીને
કરીને સન ૧૧૯૬ મા અણ્વિલપુર
લેલ; બીજો બીમદેવ સન ૧૨૧૫*

* પ્રબંધચિંતામણી અને રત્નમાળાના આધાર ઉપરથી બીજો બીમદેવના રા-
જ્યની સમાપ્તિ અમે સન ૧૨૧૫ મા મણી છે પણ આણનો એક લેખ ને સન.
૧૨૩૧ માં છે અને જેનું મિ. વિલસને સાધનવર કયું છે તે ઉપરથી બીમદેવ

અમુદિતપુરનું સાધણ

મા મરણ પામેછે, પણ મુસલમાનેનું
 મુસર અથવા રાજસત્તા ફરીને નરમ
 પળીતયછે, પૃ ૩૫૭-૩૬૦

અમુદિ પુરના રાજ્યનું પદાદવલોકન,
 પૃ ૩૬૧-૩૮૮, ત્યાંના રાજાઓના
 રાજ્યમા નગીનના બોમવટાનો વ-
 દિવટ પૃ ૩૯૧-૩૯૮, લરકરી વ
 દિવટ પૃ ૩૯૮-૩૭૦, સધિવિમ-
 દિક, પૃ ૩૭૦-૩૭૧, દામુ સમુદ્ર
 ગમન અને આપાર, પૃ ૩૭૧, ધર્મ,
 પૃ ૩૭૨, યાત્રાના સ્થાન, પૃ ૩૭૨-
 ૩૭૩, દુહાર્ય પૃ ૩૭૩-૩૭૫, રા-
 નધાનીનું વર્ણન પૃ ૩૭૫-૩૭૭,
 ત્રિભુવાગનો મિત્રો, પૃ ૩૭૭-૩૭૯
 કમોઈનો મિત્રો પૃ ૩૭-૩૮૦, સિ
 ધપુરની રક્ષામાળનું દેવાવય, પૃ
 ૩૮૦-૮૧, મોદેરાનું દેર, પૃ ૩૮૧
 વાધેવનું દેવાવય પૃ ૩૮૨, કુડ, પૃ
 ૩૮૨, તલાવ ૩૮૩, વાવ પૃ
 ૩૮૩-૩૮૬

અમુદિપુરનો વારોનો વય આનાક
 રોસડી, જે મુબારકપાલની મારીનો
 દીકરો થાય તેને રાજપાસેથી વા
 પેલ મળેછે, પૃ ૨૬૦, તેનાપછી તેનો
 કુવર લવલામસાદ વાધેલો, ખીલ
 બીમદેવનો પ્રધાન કમાનુયાયી થા-
 યછે વારેવા વિશે લાખાનવર કર્તાનો

અમુદિતપુરનું સાધણ

વધારો પૃ ૪૧૦-૫૦૬ પૃ ૨૬૦-
 ૩૮૬, તેનાપછી તેનો પુત્ર વીરધવલ
 સન ૧૨૩૧ મા થાયછે, પૃ ૩૬૦ તે
 વરતુપાલ અને તેજપાલને પેતાના
 પ્રધાન કરેછે, પૃ ૩૬૧-૩૬૪ તેના
 પછી તેનો કુવર

૧ વીસવદેવ ગાદિયે બેસેછે, પૃ. ૩૬૨
 ૪૦૮, તેનાપછી,
 ૨ અર્જુનદેવ ગાદિયે બેસેછે, સન
 ૧૨૬૪ પૃ ૪૦૮, તેનાપછી,
 ૩ સારંગદેવ ગાદિયે બેસેછે, સન
 ૧૨૬૪ પૃ ૪૦૮, તેનાપછી
 ૪ કલ વાધેલો ગાદિયે બેસેછે પૃ ૪૦૬
 નવાડહીન ખીલયાના સરદારો થુ
 નસાત ઉપર ચડાઈ કરીને અમુદિ
 લપુર લેછે, સન ૧૨૬૭ પૃ ૫૧૦-
 ૫૧૧, કહ્યું દેવચંદ ભણી નારી લય
 છે અને તેની રાણી કૌસાદેવી દે
 પકડાયછે પૃ ૫૧૨, ફરીને સન
 ૧૩૦૪મા ચૂનસાત ઉપર હશે થાય
 છે, પૃ ૫૧૪, દેવચંદેવીની વાત પૃ
 ૫૧૫-૧૬, કહ્યું રાજની દસા અને
 તેના યત્રુઓને મળેલો ભાલો, પૃ
 ૫૨૦-૨૧

અધોલોકમા જવાને માટે પ્રેત નીકળી
 પડેછે

તે સાલમા મહારાજધિરાજનું હતો એમ નીકળેછે (જુલો વાગ ૧ લો પદ ૪૦૬)
 આ લેખ પરિપૂર્ણ આપેલો નથી અને મિ વિલસનના કેહેવામા કાઈ ફેર હોય કેમકે
 જે અડચણ અથવા કટાક્ષ વિશે અગ્રે સૂચવિયે છિયે તે તે સમય તેના વિચારમા આ
 વેની નહિ એનીજ સાર્થે એક અક ના લેખમા તેના કાલસાવનારા વરતુપાલ
 અને તેજપાલ વીરધવલના દેવાવપણા વિશે લખેછે, અને તેઓનું તેની નીચે અનુ
 વર્તન છતાં બીમદેવ વિશે તેઓ કહ્યું બોલતા નથી ખીલ બીમદેવના રાજ્યના
 ઉદ્ધા ભાગના ક્રમભંગ વિશે વિચારવામા આવેછે ત્યારે તેની સત્તા બધ યથાની વળા
 બિનવાધે નકરી કરાવી ચકાય એમ નથી

આ વિશે વધારે ખુલાસા માટે જુલો અમારી ટીપ પૃ ૩૨૨-૨૩ ૮૬ ૬.

અધોલોક સાંધણ

બાગ ર નો, પૃ ૪૬૬-૪૬૮

સોમ્યપુર, પૃ ૪૬૯-૫૦૦

સૌરિપુર, પૃ ૫૦૦

વિચિત્ર નગર, પૃ ૫૦૨

વૈતરણી નદી, પૃ ૫૦૨-૫૦૩

બીમનગર, પૃ ૫૦૪

ચમપુર, પૃ ૫૦૪-૫૦૫

અમદાવાદ, ત્યાના સુવતાન સુત્રકૂંદરખા-
નને સન ૧૩૯૧ માં અજાતનો ગુ-
બા કરાવવામા આવેલે, પૃ ૫૩૧;
સન ૧૩૮૩ માં તે ઈંડર ઉપર હલો
કરેલે, પૃ ૫૭૦-૫૭૧; તે ખાનદેશ
ઉપર અને સોમનાથ ઉપર ચડાઈ
કરેલે, પૃ ૫૭૦, તે સન ૧૩૬૮ માં
કરીને ઈંડર ઉપર હલો કરેલે, પૃ
૫૭૧; તે પોતાને બાદશાહ કહેનડા
પીને, સુત્રકૂંદરશાહ યાચલે, પૃ ૫૭૧
નીચવાર ઈંડર ઉપર હલો કરેલે, સન
૧૪૦૧, માળવા ઉપર ચડાઈ કરેલે,
પછી સન ૧૪૧૨ માં મરણ પામેલે,
પૃ ૫૭૧, અને તેના પછી તેનો પોત.

આદમદશાહ ગાદિયે બેસેલે, તે સન ૧૪૧૨
માં અમદાવાદની રચાવના કરેલે,
પૃ ૫૭૨ ફિરોજખાનનું બડ, પૃ
૫૭૨, માળવાની સાથે લડાઈ, પૃ
૫૭૨, આદમદશાહ ગિરનાર ઉપર
હલો કરેલે પૃ ૫૭૨-૭૪, હિંદુ રા-
જ્યોની સત્તા ઓછી કરી દેવાને તે
પ્રયાન કરેલે પૃ ૫૭૪-૭૬, આદ-
મદશાહનો વિચાર સળધી આર્જવ,
એક માટની વાત, પૃ ૫૭૬-૮૦,
માળવાના સુવતાન હુસગની સાથે
લડાઈ, પૃ ૫૮૫, તે ઈંડરનો કબ-
જો કરી લેલે અને ચાંપાનેરના ગવ-
લપાસે ખંડણી આપવાની કતવાવ
કરીએલે, પૃ. ૫૮૬; કરીને તે માળ-

અમદાવાદના સુવતાનનું સાંધણ

વા અને ઈંડર સાથે લડાઈમાં રોકા-
યલે, પૃ ૫૮૬; અહમદનગર અને
સાદરાના કિલ્લા બાધેલે, પૃ ૫૮૬
ઈંડર ઉપર હુમલો કરીને એક કિલ્લો
લેલે, પૃ ૪૨૨. આદાલીગાહ પ-
સેથી કરીને તે મહિમ અને મામા-
દેવી અથવા મુબઈ લેલે, પૃ ૫૮૭-
૮૮, તે સન ૧૪૪૩ માં મરણ પામે-
લે, પૃ ૫૮૮, તેના પછી તેનો સા-
દનલો

મહમદશાહ ગાદિયે બેસેલે, તે ઈંડરના
રાવને તેની પુત્રી પોતાનેવેરે પરણા-
વવાની અગત્ય પાડેલે, ચાંપાનેર
ઉપર હલો કરેલે, પછી માળવાનો
સુવતાન આવેલે તેથી તે નાસેલું લે-
લે, પૃ ૫૮૮; તે મરણ પામેલે, પૃ
૫૮૮, અને તેના પછી તેનો સાદનલો.

કુતુબશાહ ગાદિયે બેસેલે, તેના ઉપર
માળવાનો સુવતાન ચડાઈ કરેલે,
તેને પાછા જવાની તે અગત્ય પાડે
લે અને તેની સાથે મળી જઈને એ-
વાડના કુંભાશાહની સાથે યાચલે,
પૃ ૫૮૮, રાણાની સાથે તેની લડાઈ,
અને તેનું મરણ પૃ ૬૦૦-૪ તેના
પછી તેનો કાકો,

હાઉદ ગાદિયે બેસેલે, તે માત્ર થોડા દિ-
વસ રાજ્ય કરેલે, પૃ ૬૦૫, તેના
પછી કુતુબશાહનો ન્દાનો બાઈ.

મહમૂદ બેગડો ગાદિયે બેસેલે, તે બડ
બેસારી દેલે, પૃ ૬૦૫, ગિરનાર
લેલે, પૃ ૬૦૬-૧૧, વાડીના બીમ-
જોહિલની વાત, પૃ ૬૧૨-૬૧૪
જેતપુરનો ચાંપોવાલો પૃ ૬૧૪, રા-
ણપુરનો રાજજોહિલ, પૃ ૬૧૪-
૧૭ મૂળીના પરમાર, પૃ ૬૧૭-૨૨
ચાંપાનેર ઉપર ચડાઈ કરવાને મહ-

અમદાવાદના સુલતાનનું સાંધણું.

મુદ તૈયારી કરેછે, પૃ. ૬૨૩; ઈડરનો
રાવ બાણ, પૃ. ૬૨૪-૨૭, મહમુદ
બાંપાનેર લેછે, પૃ. ૬૨૭-૬૩૩; જો-
દિશ, પૃ. ૬૩૩-૩૬; મહમુદ ફરીને
મહિમ લેછે, પૃ. ૬૩૫; વાઝડ અને
ઈડર ઉપર ચડાઈ, પૃ. ૬૩૭; પોર્ટ-
ગીઝ સાથેની તેની લડાઈ, પૃ. ૬૩૭;
તેનું મરણ અને તેના ગુણ અવગુણનું
કથન, પૃ. ૬૩૭-૩૯ તેના પછી તેનો
સાદબંદી.

સુનફર બીજે માદિયે બેસેછે; પ.
૬૪૦, તેનું માળવે જવું, કિં; ઈડ-
રનો મામલો; તે ઈડરવાડામાં પ્રવેશ
કરેછે અને ત્યાંનું રાજધાની રોકેર
લેછે, પૃ. ૬૪૦-૪૨; માળવાના સુ-
લતાનને પાછો તેની માદિયે રથાથે
છે, પૃ. ૬૪૨; ઈડરવાડો ઉત્તર કરી
નાંચેછે. કિં; રાણા સિંહના જૂન-
રાત ઉપર હુમલા, પૃ. ૬૪૨-૪૪ મ-
જફરસાહ ફરીને ઈડરવાડો ઉત્તર
કરેછે પૃ. ૬૪૪; તેના પછી તેના
સાદબંદી વારાફરતી માદિયે બેસેછે

સિંહનર } પૃ. ૬૪૪
મહમુદ બીજે } પૃ. કિં, તેના પછી
બહાદુરસાહ માદિયે બેસેછે પૃ. કિં
તેના રાજ્યનું વિવેચન પૃ. ૬૪૪-૪૫
તેના પછી તેનો સત્રીજેમહમુદ લ-
લીફખાન માદિયે બેસેછે, તેની વેલા-
માં હિંદુ જમીદારોની જમીન બી-
નવી લેવાનો ફજલનાનો પ્રયત્ન ક-
રવામાં આવેછે; પૃ. ૬૪૫-૪૭; મહ-
મુદનું મરણ અને એ વંશની સમાપ્તિ,
પૃ. ૬૪૭.

અંબાબવાની-તેનું વર્ણન અને હંતકથાઓ
માગ. ૧ લો પૃ. ૬૭૯-૬૮૭

અમદાવાદના સુલતાનનું સાંધણું.

આણુપરંત, મા. ૧લો, પૃ. ૩૬૪-૪૦૮.

આર્જસ્થાનના પ્રવાસિયો આવડા રાત
ફેમરાજ અને ભુવડના સમયમાં જૂ-
નરાવમાં આવ્યા હતા. એવી ધાડણી
માગ. ૧ લો પૃ. ૫૦-૫૬.

ઈડર-તેનું વર્ણન માગ. ૧ લો. પૃ. ૫૪૬
તે દ્વાપરપુત્રમાં ઐલવણ અને વા-
તાપી રાક્ષસોનું રેઠાણ હઈ તે વિષે
કથન પૃ. ૫૪૭; વેણીવંશરાજ ઈ-
ડરનો કિલ્લો બાંધેછે, પૃ. ૫૪૭-૪૮;

ગોહો વલ્લભીના શીલાદિત્ય રાંભનો
પુત્ર ઈડરનો કિલ્લો સ્વાધીન કરી લે
છે, તે તેના આક્રમ પુત્ર નામાદિ-
લના સમય સુધી તેના વંશજના
સ્વાધીનમાં રહેછે પૃ. ૫૪૮-૫૫૦;
નામાદિલનો પુત્ર બાપો મેવાડના
વંશની સ્થાપના કરેછે પૃ. ૫૫૦

પરિદાર, પૃ. ૫૫૦

હાથીસોડના વાળામાં ઈડર આવેછે,
પૃ. ૫૫૦, તેના પછી તેનો ઠીકરો

સામળિયો સોડ માદિયે બેસેછે તેને
રાઠોડો છવી લેછે, પૃ. ૫૫૦-૫૨;
ઈડર-લાંબા રાવ.

સિયાળ રાઠોડ, જેથંદ કલપાંગ-
ળાનો પુત્ર મારવાડમાં પોતાની
સ્થાપના કરેછે, પૃ. ૫૫૦ તેને ત્રણ
ઠીકરા છે,

૧ આસ્તાનજ તેની પછવાડે માદિયે
બેસે છે.

૨ સોનંગજ.

૩ અજ, તે દ્વારકા પાસે, આવડા
રાતની પુત્રીવેરે પરણેછે, પછી ત્યાંનો
તથા બોખા મંડલનો તે કબજો કરી
લેછે, અને તે વાજ અને વાડેલનો
પૂર્વજ થાયછે, પૃ. ૫૫૦. સોનંગજ
રાઠોડને અણુદિવપુરાના સુદાંજી,

ਭੰਡਾਰਨੁ ਸਾਖਿਯੁ.

રામ પાસેથી સોમેતરાગામ મળેલે,
પૃ. ૫૫૦; તે સાંમજિયા સોડને ક-
તાલ કરેલે, અને ઈડર લેલે પૃ. ૫૫૨
તેના પછી

જોડેમલજી મારિયે બસેજી, પૃ. ૫૬૬
તેના પછી

ધવસમસાજ ગાદિયે બેસેછ, કિં તેના
પછી.

પ્રશ્નકર્તાના હિસ્સામાં જોડાઈ, કિં. તેના પાત્ર-
પ્રશ્નકર્તાના હિસ્સામાં જોડાઈ, કિં. તેના

१. यही तेने। पुत्र,

મુશ્મલ ગાદિયે બેસે, તે બાગર દેરા
ઈં સ્વાધીન કરી લે, પૂ. ૫૭૦
તેના ઉપર મુજૂંફરસાહ સન ૧૩૬૩
માં હુમલો કરે, પૂ. ૫૭૦; અને સન
૧૩૬૮ માં પણ તેમ વાવે, પૂ. ૫૭૧
સન ૧૪૦૧ માં તેના ઉપર ફરીને
પાછી ચડાઈ વાવે બારે તે વીસ-
સનગર નાશી જાય, અને તેની રા-
જમાની શત્રુના હાથમાં જાય પૂ.
૫૭૧; અહમદશાહની સામેના શિ-
રોજાખાનના બંડમાં સામેલ વાવે
પૂ. ૫૭૧-૬ તેના પછી

પુત્રે ગાદિયે બેસેછે, તે અદ્ભુતચાહ
સાથે લડાઈમાં ઉતરેછે, પૃ. ૫૬૬; તે
પોડા સુધાંત કોતરમાં પડી જવાથી
મરણ પામેછે, કિં, તેના પછી તે-
નો પુત્ર.

નારણદાસ માદિયે બેસેછે, પૃ ૫૯૭ તે
અદમદસાદને ખડણી આપવાનું
માન્ય કરેછે, પૃ ૫૯૮ સન ૧૪૧૮ માં
જન્મ મચાવેછે, પૃ. ૫૯૯; તેના પછી
તેનો બાઈ

ભાણુ નાદિય બેસેલે, તેના ઉપર મ-
~ હંમદશાહ દશેઠ કરેલે એટલે તે કું-

ધિરનું સાંધણ.

ગરામાં નાશી જાયછે, પછી, પછવાડે-
થી ધરણ થાયછે, અને સુસતાનને
પોતાની કન્યા પરણાવેછે પૃ. ૫૭૬,
'તે પોતાના રાજ્યની સીમા નક્કી કરે
■ પૃ ૬૨૫. મહમૂદ બેગડાને ખંડ-
ણી આપેછે, પૃ. ૬૨૬. તેની આંખાને-
ના રાવણ સાથે લડાઈ પૃ, ૬૨૬, તે
પોતાની પાછળ બે દીકરા મૂકેછે.

૧ સુરજભસઇ.

२ श्रीम.

तेना पछी तेना दुवर

સૂરજભણ ગાદિયે બેસેછ, પૂ. ૧૩૭
તેનો કમાનુચાલી તેનો કુંવર

રાયમલજી પાચછે, કિં તેની ગાદી તેને
હાકો બીમ છીનાવી લેછે પૂ. ૬૪૭;
સુણેજારની ગેરહાજરીમાં બીમ મુ-
સલમાનનો ફેરા લઈછે, એનુસમુદ્ધને
હરાવેછે, અને મુગફરશાહ પાછો
આવેછે એટલે હુંગરામાં સંતાઈ પે-
સેછે, પૂ. ૬૪૦. ઈંદર લેવામાં
આવેછે, પૂ. ૬૪૧; રાય બીમ મુ-
ગફરશાહને શરણુ યાચછે પૂ. ૬૪૨
તે મરણુ પામેછે અને તેના પછી તે-
નો દીકરો ભારમલ ગાદિયે બેસેછે,
પૂ. ૬૪૩; રાય રાયમલજી રાણાસં-
ગની પત્ની પરલેછે, તે રાણે.

તેને ફરીને ગાદિયે બિસારેછે પૃ. ૬૪૧
રાયમલજીને મુસલમાનો ઠાઠાવી મૂકે-
છે, તે ફરીને ઈશ્વરનામાં આવેછે,
અને જીંદગીનું મુલકને દરાવેછે પૃ.
૬૪૧-૪૨, તે પાટલ પાનજી દિગમ
ર કરી નાખેછે પૃ. ૬૪૨, પણ ત્યાંથી
નીકળી જવાની તેને જાનત્ય પડેછે; તે
મરણ પામેછે અને તેની પંથવારે

ઈડરનુ સાધન

ચે, પૃ ૧૭૦

૪ અમરસિદ્ધ, બાવડનો, તે નિ-

સતાન મરનુ પામેરે પૃ ૧૭૦

૫ ઈન્દ્રસિદ્ધ, સુરનો પૃ ૧૭૦

તે ઉમીરસિદ્ધ અને બીબા ૪

બુ કુવર પોતાના પાળ મૂકે-

રે (૧૮૫૬ મા)

તેની પડવાડે તેનો કુવર

૩ બખાનીસિદ્ધ ગાદિયે બેસે, પૃ

૧૬૬, પડો બાર દિવસે મરણ પા-

મેરે પૃ ૧૬૬, તેના પડો તેનો કુ-

વર

૪ ગંભીરસિદ્ધ ગાદિયે બેસે પૃ ૧૬૬

આ બાળશાળનો કાકા બલમસિ-

દ્ધ પ્રારબધા શાળાકાર બાલક બેસે

પણ સદાસે તેને ત્યાંથી બસવાની

અગત્ય પારે, ડિ. જે મુલક બ-

ભીરસિદ્ધના કાકા દબાવી પડયા હ-

તા તે સદા લેવાનો પ્રયત્ન કરે, બા

૨ ને પૃ ૧૭૦-૧૭૧, બલ-

મસિદ્ધ માનપુર ઉપર ચડાઈ કરે, પૃ

૧૭૧, પાલણપુર સાથેનો કનિષ્ઠા, પૃ

૧૭૧, ગંભીરસિદ્ધ હાંતા મારે-

છે, પૃ ૧૭૧, પ્રુમાણસિદ્ધ આપાવ-

ત પૃ ૧૮૬-૨૦૧, તેનો પુત્ર ધી-

રજ, પૃ ૨૦૧-૨૦૪ ગંભીરસિદ્ધ

પોળો લે, ૨૦૧-૨૦૨, ચાંદણીના

પડાનો ટટો પૃ ૨૦૬-૨૦૭ આ

સમયે કનકાજ અને ધીરજ વચ્ચે

મથેલી લડાઈ પૃ ૨૦૭-૨૦૮ ધીર

જનો કોઈ કુવર ઉમેદસિદ્ધ ઉપર

ચાલે અને તે વાંકાનેર મારે, પૃ

૨૦૮-૨૧૦, ધીરજ પાડો

કરીને ઈડરની સામે બારવટ નીક-

ળે પૃ ૨૧૦-૨૧૧ તે ઉદવપુર

બધે પૃ ૨૧૩-૨૧૪ કનક આલે

ઈડરનુ સાધન

નદેન કરાવ કરવા કરે સદાસે

બોલાવે પૃ ૨૧૧, ધીરજને ૩૬

કરે પત્ર તેનારી બધે પૃ ૨૧૮

તે પાડો દુમલા કરવાનુ ભગી કરે-

છે, પૃ ૨૧૬-૨૨૦, કનકાજનો દી-

કરો લાલજ તેની સાથે મળી બધ

છે, પણ તે મરાયે પૃ ૨૨૦-૨૨૨

ધીરજની દુર્દશા, પૃ ૨૨૨-૨૨૩, ક-

વર ઉમેદસિદ્ધ મરણ પામે, પૃ

૨૨૪-૨૨૫, મહુનો કાકાર ગોપાળ-

સિદ્ધ બારવટ નીકળે પૃ ૨૨૬-

૨૨૭, હાંદણોશીનાની ગાદીની ત-

કારે પૃ ૨૨૭-૨૨૮ ગંભીરસિદ્ધ-

ની પાવ ઉપર ચડાઈ પૃ ૨૨૬-

૨૩૦, ગોપાળસિદ્ધની દુર્દશા, પૃ ૨૩૦

-૨૩૩, ગંભીરસિદ્ધના ગુણદોષ, પૃ

૨૩૩-૨૩૪, સુડેલીના ચોદાણ પૃ

૨૩૫-૨૪૨, રામ ગંભીરસિદ્ધ મ

રણ પૃ ૨૪૨-૨૪૩,

“મરીકાણાનુ યાગે પડવું”

એ મયાળા નીચે જુલે

ઈડરના બારોડજ અથવા દરોહી સાદ

ભાગ ૨ ને પૃ ૧૪૪

ઈડરના કારભારી અથવા દિવાન, ડિ

ઈડરના પ્રધાન પૃ ૧૪૪

ઈડરના પડાવત, પૃ ૧૪૩-૧૪૪ પૃ

૧૪૨-૧૪૩

ઉભણી બા ૨ ને, પૃ ૩૮૪

ઉત્તર ક્રિયા

સંચાલીની, બા ૨ ને પૃ ૪૧૬

દેવશ્ય પ્રાયશ્ચિત પૃ ૪૧૬-૪૧

વેતરણી નદી પાર જિવરવાની તૈયા-

રી પૃ ૪૧૬-૪૨૧

મરણ પામનાર માટે ચોડા, અને

તેની ક્રિયા પૃ ૪૨૧

આતર સંચરત પૃ ૪૨૧-૪૨૨ •

ઉત્તરક્રિયાનું સાંધણ.

મરણાવસરનું કુળ, પૃ. ૪૨૨:

રાજિયા પ. ૪૨૩-૪૨૪.

ઠાઠડી અથવા ખાટલી, પૃ. ૪૨૫

સાસરવાસો, પૃ. ૪૨૫.

સુરદાને ઠાઠડીમાં ખાંધીને ઉચડી ચા-

લેછે પૃ. ૪૨૫.

સુરદાને ચકલા આગળ ઉતારેછે, પૃ

૪૨૫-૪૨૬.

ગામની ભાગોએ સુરદાને ઉતારેછે,

પૃ. ૪૨૬.

સમરાન અને ચિતા, પૃ. ૪૨૬.

સુરદાને બાળેલી જગ્યાએ દેવાલય

પૃ. ૪૨૬.

આ દૂધ ડાઢવામાં આવેછે તે, પૃ.

૪૨૭

ગ્રેનને તલને પાણી અર્પેછે, પૃ

૪૨૭

રાંડનારી. અથવા નિધવા, પૃ. ૪૨૭,

ખીલ શોક પાળનાર, પૃ. ૪૨૮-

૪૩૦ કૃષ્ણાક્ષરી, પૃ. ૪૨૮-૩૦.

ઋતુ-વર્ષની, ભા. ૨ ને પૃ. ૩૭૪-૩૭૫

ઠસળાતી-ધોળકાના, ભા. ૨ ને પૃ

૭૦-૭૩

ઠાઠી સિન્ધથી આવીને ગુજરાતમાં પ્ર-

વેશ કરેછે ભા. ૧ લો. પૃ. ૫૩૫-

૫૩૬; તેઓ વર્તિયા કહેવાયછે;

સુમાન, ખાચર, હરસરવાળાના ના-

મથી તેમની નસ જાતિયો ચાયછે

પૃ. ૫૩૬-૫૩૭, વાણના મથાળા

નીચે જુઓ.

કાઠિયાવાડ-સુલકમીરીતા મથાળા ની-

ચે જુઓ.

કુંભારિયાનું વાર્ષિક અને દંતકથા ભા. ૦

૧ લો. પૃ. ૬૮૫-૬૮૭.

કુઝેરાંબોલ ભા. ૧ લો. પૃ. ૬૦૦-૬૦૩

કોળ-તેઓની મૂળ ઉત્પત્તિ, ભા. ૧

કોળીનું સાંધણ.

લો. પૃ. ૧૪૫-૧૪૭

વળી "સુવાળ" તથા "સુપૂત કો-

ળીના" મથાળા નીચે જુઓ.

ઘોડિયાર દેવી-તેની ઉત્પત્તિ; ભા. ૧-

લો. પૃ. ૫૫૬.

અઢવી-ચારણની પદવિ છે, "ધરંચવહાર"

અને "ભાટ" ના મથાળા નીચે

જુઓ.

આયકવાડ-દામાળ પોતે બાણપુરની

લડાઈથી પ્રજ્ઞયાતિ પામેછે, સમરોર

બહાદુરનો ખિતાબ મળેછે, મરણ

પામેછે, અને તેની પછી તેના બાઈ

જંગલનો કુવર પિલાઈ ધાયછે,

ભા. ૨ લે, પૃ. ૧-૩ તે હરતમ

અશ્વીની સાથે મળી જાયછે, પણ અ-

ટલ આગળની લડાઈમાં કપટ ક-

રીને તેને તણ દેછે, પૃ. ૩-૪; ચો-

થનો ભાગ તેને મળેછે, પૃ. ૪ જ્યં

બકરાવ દાસાડેને આશ્રય આપેછે

અને બાળશવનાથી તે મરાયછે.

ત્યારપછી પોતે ધરાઈને નાસેછે. પૃ.

૬-૧૦ પેસવાની સાથે વાંચે હતે

તે પલાવી દેછે અને સેનાખાસખે-

લનું પદ મેળવેછે, પૃ. ૧૦; અભ-

ચસિદ રાડોડના માણસોથી તે ક-

ઠારથી મારણ જાયછે, પૃ. ૧૦ તેના

પછી તેનો કુવર

દામાળ તેનો કમાનુધારી ચાયછે, તે

ગુજરાતમાં પોતાની સ્થાપના કરેછે,

પૃ. ૧૧, અમદાવાદ લેવાના કામમાં

ઝોમિનખાનની સાથે મળી જાયછે,

પૃ. ૧૧-૧૨ કાઠિયાવાડમાંથી ખં-

ડ્ડી ઉધારવેછે, પૃ. ૧૨-૧૩; પો-

તાના બાઈ ખડેરાએ નડિયાદ પ-

રણજી આપેછે, પૃ. ૧૩, તારાખાઈ-

ની મુદદે સતારે જાયછે, પણ તેને.

ગાયકવાડનું સાંધાનું.

ત્યા કેદ કરવામાં આવેછે, અને ગુ-
જરાતનું અર્જુ રાજ્ય જેગરાને આ-
પી દેવીની અમલ્ય પડેછે. પૃ. ૧૩-
૧૪; રાણાના-સાથે મળી લયછે,
તેઓ અમદાવાદ તામે કરી લેછે;
પૃ ૧૪-૧૫; દામાલ મરણ પામેછે
તે પોતાની પાછળચાર કુંવર મૂકે, ઉ
પૃ ૧૬-૧૭.

૧ શિવાઈરાવ

૨ ગોવિંદરાવ.

૩ માણેકજી

૪ ક્રેતેદસિંહ

ગાદિને માટે વાધો ઉડેછે અને છેવટે
ક્રેતેદસિંહ કુમાનુયાયી તરીકે ગઢાલ
યાયછે, પૃ ૧૬-૨૦; સાતપાની ચ-
લાદથી ગાયકવાડના મુલકમાં બામ
પડતા બધી લયછે પૃ ૨૧-૨૨;
ક્રેતેદસિંહ મરણ પામેછે, પૃ ૨૫-
૨૬. અને કઞ્જિયો થયા પછી તે-
નો બાઈ

ગોવિંદરાવ તેનો કુમાનુયાયી યાયછે પૃ.
૨૫; તે સન ૧૮૦૦ માં મરણ પા-
મેછે ત્યારપછી તેનો વડો પુત્ર
આનંદરાવ ગાદિયે બેસેછે પૃ. ૨૮; એ-
ના રાજ્યમાં મહારાજાવનું બંદ ઉ-
કબું તે અને બ્રિટિશ સત્તાનો પ્રવે-
ગ થયો તેથી તે પ્રસિદ્ધિ પામ્યું
પૃ ૨૮-૫૩.

ગાયકવાડ મહારાજાવ, દાનાઈના બાઈ
અંડેરાવનો પુત્ર, પૃ. ૧૧-૧૩-૧૬
૩૦. આનંદરાવ મહારાજાની સાથે
તેનું બંદ પૃ. ૩૦-૪૬, તેનો મુજ
રાતમાં છેલ્લો દેખાવ, પૃ. ૧૦૭-
૧૦૮; .

ગારિયાધાર-આં ૧ લો પૃ ૫૫૫-
૬૩૫

ગારિયાધારનું સાંધાનું.

ત્યાનો નવખમ્બ ગોદિલ પૃ. ૭૧૭
ત્યાનો ઉન્નતજી ગોદિલ અને પા-
લીનાના બાગ ૨ ને પૃ. ૧૧૩-
૧૧૪.

ગિરનારનું વર્ણન, બાગ ૧ લો પૃ. ૧૧૬
-૨૧૭.

ગુજરાતની રવાજાવિક સીમા બાં ૧
લો. પૃ. ૧-૩.

ગોધાનું વર્ણન, બા. ૧ લો પૃ ૫૬૩.

ગોસાઈ-આ. ૨ ને, પૃ. ૩૭૦-૩૭૧.

ગોદિલ-એઓની મળ ઉત્પત્તિ આ. ૧
લો પૃ ૫૫૨.

સેનક, અંત્રાગાનો પુત્ર, મારવાડ તથા
લયછે, અને જુનાગઢના રાવ પા-
સેથી પડા મેગરી લેછે, પૃ. ૫૫૩-
૫૫૫; તે પોતાનો પુત્રીને રાવના તિ-
લાયત કુંવર નેરે પરણાવેછે, અને
મેનકપુરની રવાયના કરેછે પૃ. ૫૫૫;
તે પોતાની પછવાડે ત્રણ કુંવર મૂકેછે.

૧ રામજી.

૨ સ્વાદાજ, માંડવીવાળો ગા-
રિયાધારનો પૂર્વજ પૃ. ૫૫૫

૩ સારંગજી, અરદીવાવાળો,
અને ભાટીનો પૂર્વજ હિં

રામજી પોતાના પિતાની પછવાડે ગાદિ-
યે બેસેછે પૃ. ૫૫૫; રામજી પુર-
વસારેછે પૃ. ૫૬૨; ધનમેરનો દીક-
રા નેરે પરણેછે. તેનાથી એક પુત્ર
યાયછે તે અસિયા કાળીનો પૂર્વ-
જ યાયછે, હિં તે ધનમેરની સા-
થે સલાહ કરીને એકવવાલા ઉપર
દુમયો કરેછે પૃ. ૫૬૧-૫૬૨ વા-
લાના મણગા નીચે જુવો, તે પો-
તાની માલી વલામાં કરેછે, પૃ ૫૬૨
તેના પછી તેનો કુંવર

મોખરાજ ગાદિયે બેસેછે, પૃ ૫૬૨, તે

ગોદિવનું સાધણ.

બીજી છતો કડી લીધા પછી ગોના
અન પીત્તમદ લેઈ, પૂ. ૫૬૩-
૫૬૬ તેના ઉપર મદમદ લખવળ
ચકાઈ કરેછે અને તેને કાલ કરેછે,
પૂ. ૫૬૬-૫૬૮, તે પોતાની પછ-
વાડે ત્રણ કુવર મૂકે.

૧ કુંવરજી.

૨ સમરસિંદજી, "શાળીપળા"
ના મથાળા નીચે જુનો

૩ ગોડમાલજી નિસતાન મરણ

૪ પામેડે એના પછી એનો
કુંવર

કુંવરજી ગાદિયે બેસેછે, તે પીત્તમ હા-
ડીને ગોધામાં આવીને વસેછે પૂ.
૬૩૪ તેના પછી તેનો પુત્ર

ચિત્તેજી ગાદિયે બેસેછે પૂ. ૬૩૪-૩૫ તે
પોતાની પછવાડે ત્રણ કુંવર મૂકે

૧ કાનજી.

૨ રામજી

૩ રૂડોજી.

તેના પછી તેનો કુંવર

કાનજી ગાદિયે બેસેછે, પૂ. ૬૩૪-૩૫
તે પોતાની પછવાડે બે કુંવર
મૂકે

૧ સારંગજી.

૨ ગેમલજી

તેની પછવાડે તેનો કુંવર

સારંગજી તેનો કંમલુયાથી ધાયછે, તે
તેના પિતાના મળ્યાવસરે ન્દાનોદ-
તો, પૂ. ૬૩૫, તેની ગાદી તેનો કા
કા રામજી હીનારી લેઈ અને તેને
મુસવમાનોને બોળમાં આપેછે કિં,
તે ત્યાંથી છૂટીને ગોસાઈના કુડ-
મા મળે જાયછે, તેને ગોસાઈ કુંવર
નરપુર લાવેછે પૂ. ૬૩૫, તેને રાવ-
લના કબીરી માધ્યમ મનેડે અને

ગોદિવનું સાધણ

પોતાનો હક પાઠો મેળવી લેછે પૂ.
૬૩૫-૩૬; તે રાવળનું પદ ધારણ
કરેછે પૂ. ૬૩૫; તેના પછી તેનો કુંવર
શિવદાસ ગાદિયે બેસેછે પૂ. ૭૧૧;
તેના પછી તેનો કુંવર
જોતાજી ગાદિયે બેસેછે કિં, તેને બે કું
વર યાયછે

૧ રામદાસ.

૨ ગંગાદાસ, તેને ચમારડી ગામ
મળેછે પૂ. ૭૧૨.

રામદાસ કાશિયે યાત્રા કરવા જાયછે
અને પછી વળતા મુસવમાનોની
સામે ચિતોડનું રક્ષણ કરતા મારયો
જાયછે પૂ. ૭૧૨, તે પોતાની પછ-
વાડે ત્રણ કુંવર મૂકે.

૧ સંતોજી

૨ સાર્કુંજીને અધેવાડું મળેછે.
પૂ. ૭૧૩.

૩ બીમજીને દાખા મળેછે, કિં
સંતાજી ચાર કુંવર મૂકીને મરણ પામેછે
કિં

૧ વીસોજી.

૨ દેવોજી, તેને પડેગામ મળે-
છે, અને તે દેવોજી ગોદિવનો
રથાપનાર થાયછે. પૂ. ૭૧૩-
૧૪

૩ વીરોજી, તેને અગાધિયા ગા-
મ મળેછે, અને તે વાઘામિ-
યા ગોદિવનો રથાપનાર થાય
છે આનું નામ તેના કુંવર વા
છાના નામ ઉપરથી પડેછે, તે-
મના હાથમાં બોખરા, મામ-
ચી અને કનાડ છે પૂ. ૭૧૪.
૪ માંડોજી, તેને નવાધિયા ગા-
મ મળેછે

વીસોજી પોતાના પિતાનો કંમલુયાથી
ધાયછે પૂ. ૭૧૩, તે સિદ્ધારનો પ-

ચગા-ભૂતના મધાળા નીચે જુઓ.

ચમારડીનો દેખાવ, ચમારડીના કુંચર
જિપરથી બા. ૧ લો પૃ. ૩-૪

ચારણ-પરંપરાદ્વારના મધાળાનીચે બાટ-
ના પર્ણનગા જુઓ.

ચુંવાળના ઠાકોર.

સોલંકી-ઠાનજી રાન દેતરોજનો બા.

૨ ને પૃ ૧૧૮-૧૩૯. તેના પછી રા-
મસિદ્દજી યાયછે, તેનાપછી અદેભા-
ણજી યાયછે, તેના પછી નારણજી
યાયછે, તેનાપછી તેનો કુંચર,

ઠાનાજી, ભાકોડાનો યાયછે, પૃ ૧૨૨
તે પોતાની પછવાડે ત્રણ પુત્ર મૂકેછે,
૧ નયુભાઈ.

૨ દાદો.

૩ જ્યુપતસિંહ.

જ્યુપતસિંહ પનારના મકવાણા કું-
પાછની પુત્રીવેરે ખરણેછે અને તેની
મજાથી પોતાના બાઈને મારેછે અને
ભાકોડાસ્વાધીન કરી લેછે, પૃ ૧૩૧.
પછીથી પોતાની માને તેની નહારી
આજનો નેહમ આણીને મારી નાખે-
છે, પૃ ૧૩૧ મહાદારાવ ગાયકવાડ
સાથે તેનો ટટો અને પગવાટેથી સ-
લાદ પૃ ૧૩૩-૧૩૪, વળી પૃ ૪૦-
૪૮ જુઓ, આ ઠાકોરની એક વાત
પૃ. ૧૩૫

એવું મજા કિં

મકવાણા શાંતાજી કેસર મકવાણાનો
પુત્ર, "જાણા" ના મધાળા નીચે જુ-
વો પૃ. ૫૩૮. સાંધળ લેછે બા ૨ ને
પૃ. ૧૩૫-૧૩૬ તેનો વરાળ,
ઠાનાજી નાત બાદર રેહેછે અને ક-
ટોસણ મેળવી લેછે પૃ. ૧૩૬ તેનાથી
તેરમો પુરખા

નાણજી કટોસણનો છે કિં તેના પોત.

ચુંવાળના ઠાકોરનું સાંધણ.

અજગો અને અગરો કટોસણનાળા
યાયછે પૃ ૧૩૬-૧૩૯

મકવાણા કુંપોજી પનારવાળા
તેના મેલીકોરનું પરામં પૃ ૧૩૨-
૧૩૩. તેનાપછી તેનો કુચર શામ-
તાજી માલિયે બેસેછે, કિં

સુદાના જાણા તે વડવાણનું પાણિયુ
યાયછે બા ૨ ને પૃ ૭૪-૯૫

ચંદનારોડ-બા ૧ લો પૃ ૩૬૪-૩૬૫
વળી જુઓ પૃ ૧૩૩-૧૩૬, પૃ ૮૦ -
૩૫૨.

ચંદ્રાવતીન્યાંના પુરમાર, બા. ૧ લો
પૃ. ૪૦૪-૪૦૭.

જાતિ-બા. ૨ ને, પૃ ૩૭૦

જમીનના ભોગવડાનો વહિવટ અણદિ-
લપુરના રાજાઓના વારામા, બા ૧ લો
પૃ ૩૬૬-૩૬૮

સુસલમાનોના વારામાં બા. ૨ ને પૃ.
૩૧૦-૩૩૦

મરાઠાના વારામા, કિં પૃ ૩૩૦-૩૪૪.
બ્રિટિશના વારામા કિં પૃ ૩૪૫-૩૬૮
જળ મૂકું, જુકુ અથવા કોય, દેવનિર્માલ્ય
ઈ-ભા-૧ લો પૃ. ૧૫૬, ૩૮૪

જૂનાગઢનું પર્ણન, બા. ૧ લો. પૃ ૨૧૬-૨૧૭
જાણા-બિયાસમકવાણો કેરડીગઢનો બા.
૧ પૃ ૫૩૮ તે એક દીકરો

કેસર મકવાણો પોતાની પાંડળ મૂકેછે,
સામન્યાનો હમીર સુમરો તેને
મારી નાખેછે પૃ ૫૩૮-૫૪૦ તે પછ-
વાડે હરપાળ દીકરો મૂકેછે (વળી જુ-
વો, "મોડુવા" તથા "ચુવાળ મ-
કવાણાના" મધાળા નીચે

હરપાવ મકવાણો, અણદિલપુરના ડાન
કર્ણ વાપેલાને ત્યાં નાસેડે નંચે,
તેની પાસેથી તેને પટો મળેછે અને
પાટામાં પોતાની રથાપના કરેછે.
પૃ. ૫૪૦-૫૪૫, જે પછવાડે સોડો,
રોજરો ને માંગે ત્રણ દીકરા મૂકેછે

જાનાનુ સાધન

તેઓ જાણાનુ ઉપનામ મેળવી લેતે,

પૃ ૫૪૫ ૫૪૬

ગેગે અપદા સોદાલ

અદ્રસિદ્ધ મદારાણનો પૂવળ તેના
વારામા પાટીથી હનવત્મા ગાદી
આણી ભા ર લે પૃ ૭૪ ૭૫ તે
પોતાની પડવાડે નીચે પ્રમાણે કુવડે
મફેડ

૧ પૃથીરાજ તે શિયાણી ॥ આના
જન મારેડ અને તેને સુસલમાનો
લઈ ભયેડે પૃ ૭૭-૭૮ તે પડવાડે
બે કુવડ મફેડે

૨ સુવનાનજ વાડાનેનો પૂવળ

૩ ગાળજ વડવાણનો પૂવળ

૪ અમરસિદ્ધ

૫ અમેરાજજ લખતરના પૂવળ ચયા

અમરસિદ્ધ પોતાના ભાઈ પૃથીરાજની
ગેરદાનરીમા પોતાના બ પના મરજ
પડી હનવડની ગાદી લઈ લેડ પૃ ૭૬

જાના-શેષડોલ, હરપાલનો બીજે પુત્ર
અ વાળા (અયવા સમાણા) મા પો
તાની ગાદી કરેડે ત્યા આજે પણ
તેના વરાજ છે ભા ર લે પૃ ૭૬-૭૭

જાના-મોગોલ હરપાલનો ન્દાનો પુત્ર
પ્રયમશિયાણીમા ગાદી કરેડે પડી
જાણુમા કરેડે અને છેવટે વિભવી
મા કરેડે ભા ર લે પૃ ૭૭

આજ શિયાણીવાળાને પૃથીરાજ
જાનો ચારી નામે છે પૃ ૭૭-૭૮

હરમજ વિભવીવાળા ને વડવાણ
વાળા સાથે કનિયો થાયડે પૃ ૮૨-૮૫

તેના પડી તેનો કુવડ
અદ્રસિદ્ધ ચયા તે વડવાણની સા
થનો કનિયો થાવતા રાખેડે પૃ
૮૫-૮૬

જાના-તેઓના મુન્કની દિયનિ કર્નલ
વાડરાના વડવા નમારે ભા ર લે

જાનાનુ સાધન

પૃ ૮૦ ૮૫

દાહાડાદેના સોગન ભા ર લે પૃ ૭૩૪

૨૪૦

દાહો—ભા ર લે પૃ ૮૬૮

કુરિયા—ભા ર લે પૃ ૩૮૨ ૩૮૩

તપાનો પથ ભા ર લે પૃ ૩૮

તપખની કિયા ભા ર લે પૃ ૩૦૬

તવાળનુ વણન ભા ર લે પૃ ૫૫૫

૫૪૬

તારિમાનુ વર્ણન કિં ભા ર લે પૃ ૫

૬૨૫ ૬૨૬

દાતા—રવપાલજ પરમાર ભા ર લે

પૃ ૬૮૭-૮૮ તેનાથી ચાદમે મુરખ

દામેજ થાયડે કિં તે સુસલમાનોના હા

થથી માયો ભયેડે પૃ ૬૮૭ તેના

પડી તેનો પુત્ર

જરાજ તેનો કમાનુયાયી થાયડે તે આ

રાસુર મથ વમેડે, પૃ ૬૮૮ ૮૯

તનાપણી તેનો પુત્ર

કેદારસિદ્ધ તેનો કમાનુયાયી થાયડે પૃ

૬૮૮ તે તરસમમે જતી લેડે તે

ના પડી તેનો પુત્ર

જરાપાલ આદિને બેસેડે તેનાપણી કેદ

લીક પેરિયે

જગનુપાળ થાયડે તેના વારામા આતા

ઉદીન તરસમમે લે છે પૃ ૬૮૮

તેના પડી છુટા પુરખ

કાનકદેવ થાયડે પૃ ૬૮૯ તેને તેનો ભાઈ

આજાજ કેદારવાળા મારીનાખેડે

પૃ ૬૮૯ તે પડવાડે બે કુવડ મફેડે

મેપજ અને માપજ તેમનુ સંરેધાન ઈ

કરેડે રાવ ભાગ લઈ લેડે, પણ

સુસલમાનોના આમથથી તેમનો ર-

ફક માફશવન પાછુ મેળવી લેડે

પૃ ૬૮૦ ૬૮૨

અકબરની વેળામા જાતા

આસમજના હાથમા હનુ પા રાજન